

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA
Berkeley

Historisk Tidsskrift,

Ottende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,
Foreningens Sekretær.

Første Bind.

Kjøbenhavn.

H. Hagerups Boghandel, Hovedkommissionær.

Bianco Lunos Bogtrykkeri.

1907—1908.

Indhold.

Afhandlinger og Smaastykker.

Historisk Tidsskrift,

Ottende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,

Foreningens Sekretær.

Første Binds første Hefte.

Kjøbenhavn.

H. Hagerups Boghandel, Hovedkommissionær.

Bianco Lunos Bogtrykkeri.

1907.

Udgives sammen med 2. Hefte for 2. Halvaar 1908.

Historisk Tidsskrift,

Ottende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,
Foreningens Sekretær.

Første Binds første Hefte.

Kjøbenhavn.
H. Hagerups Boghandel, Hovedkommissionær.
Bianco Lunos Bogtrykkeri.
1907.

Udgives sammen med 2. Hefte for 2. Halvaar 1906.

Den danske historiske Forenings Bestyrelse bestaar af:

Generaldirektør **Marcus Rubin**, Prof. **J. A. Fridericia**, Museumsassistent **H. Hacheprang**, Prof. **Kr. Erslev** og Prof. **Joh. Steenstrup**.

Foreningen har udgivet:

Historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1840—45. Nyt historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1846—56. 3. Række. 1—6. Bd., samt Register. 1858—69. 4. Række 1—6. Bd. 1869—78. 5. Række. 1—6. Bd. 1879—87. 6. Række. 1—6. Bd. 1887—97. 7. Række. 1—6. Bd. 1897—1906. Indholdsfortegnelse til 1—5. Række. 1889.

C. Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. Del. 1845—51.

—— Historisk-biographiske Samlinger. 1—3. Hefte. 1847—51.

J. P. F. Kønigsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter. 2. omarb. Udg. 1856.

N. M. Petersen: Bidrag til den danske Literaturs Historie. I—VI 1853—64. (Udsolgt undtagen VI, Registret.)

H. G. Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 1861.

Fr. Hammerich: Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. 1863. (Udsolgt.)

O. Vaupell: Kampen for Sønderjylland 1848—50. I—III. 1863—67. (Udsolgt.)

H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. 1—3. Del, samt Aktstykker. 1868—77.

Joh. C. H. R. Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863). 1889.

Foreningens Medlemmer kan, for saa vidt Forraad haves, faa ethvert Bind af de første 4 Rækker af Historisk Tidsskrift mod at betale 4 Kr. samt ethvert Bind af 5te—7de Række mod at betale 6 Kr. Registret til 3dje Række leveres, naar ønskes, gratis sammen med Rækkens 6te Bind; ellers betales det med 50 Ø. Indholdsfortegnelsen til de 5 første Rækker koster 30 Ø.

For følgende Bøger gælder foreløbigt en **Prisnedsættelse**:

Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 50 Ø.

Kønigsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller. 1 Kr.

Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. D. 50 Ø.

—— Historisk-biographiske Samlinger. 50 Ø.

Reinhardt: Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vore Dage. (Særtr. af Hist. Tidsskr. 3. R. III.) 30 Ø.

Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie 1537 til 1621. 1—3. D., samt Aktstykker. 2 Kr. (Enkelte Bind eller Aktstykkerne 50 Ø.)

Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19. Aarh. 2 Kr.

Desuden er **Prisen** paa en Række enkelte Hefter af Historisk Tidsskrift **nedsat** til 30 Ø.: nærmere Oplysning gives i Subskriptionsindbydelsen til Tidsskriftets 8de Række, der kan faas gennem enhver Boghandel.

Biskop Vilhelm og Kong Svend.

Af

Johannes Steenstrup.

Det vil maaske være paa Tide at optage Efterretningerne om Kong Svend Estridsens Ven til fornyet Undersøgelse. Lige siden Professor Kr. Erslev her i Tidsskriftet offentliggjorde sin bekendte indgaaende og skarpsindige Afhandling om ham (6. Række, 3. Bind), har jeg været fristet hertil, fordi det forekom mig, at der endnu var mange Sider, hvorfra denne Sag kunde ses, og at en Række andre Forhold burde undersøges i denne Sammenhæng, forinden man kunde naa til en sikker Opfattelse. Efter at have set, at saa mange Forfattere have godkendt Prof. Erslevs Resultater, og ikke mindst efter at have læst den Biografi af Bisp Vilhelm, som Prof. Hans Olrik har skrevet i „Dansk Biografisk Lexikon", har jeg ment det rigtigt at optage Sagen til Behandling, hvortil der vel saa meget mere turde være Grund, som jeg i „Danmarks Riges Historie" har givet en anden Fremstilling, der godkender de gamle Beretninger, medens dèr ikke var Lejlighed til at vise, hvad der begrundede min Tillid til dem. Jeg er fra Tid til anden vendt tilbage til Spørgsmaalet, men først efter Haanden har jeg faaet Blik for de mange forskellige Sider af

Kulturhistorien, Navnehistorien og Kildekritikken, som først maatte løses, men om hvilke jeg nu ogsaa mener at være naaet til Klarhed[1]).

I. Drabet i Domkirken og Kong Svends Bod.

Om Bisp Vilhelms Historie have vi foruden nogle korte Notitser hos Adam af Bremen væsentlig kun to Beretninger, nemlig Roskildekrøniken og Saxo. Det gælder om at blive klar over, i hvilken Grad de afvige fra eller bekræfte hinanden, og dernæst at belyse deres indre Værd og Troværdighed med Hensyn til denne Sag, saaledes at man, naar de stride mod hinanden, véd, hvem man skal følge.

Her møde vi nu straks Spørgsmaalet om, fra hvilket Land Vilhelm stammede. To Udsagn synes at staa imod hinanden. Saxo siger, at han var Englænder af Herkomst og havde været Knud den Stores Kapellan[2]), medens Adam betegner ham som en af den berømte Ærkebisp Adelberts Klerke[3]). Denne Angivelse har Adam, som det synes, fra Adelbert selv[4]). I og for sig modsige de to Angivelser ikke bestemt hinanden, idet Vilhelm, om end han var Englænder og havde tjent Kong Knud, dog kunde paa et eller andet Tidspunkt have hørt

[1]) Allerede paa mine Forelæsninger paa Universitetet i Efteraaret 1892 fremsatte jeg en Del af de her meddelte Studier.

[2]) S. 548: Wilhelmus, quo Canutus Major et scriba et sacerdote usus fuerat, genere quidem Anglus etc.

[3]) Adam IV. 3: Archiepiscopus de suis clericis ordinavit in Sliaswig Ratolfum, in Seland Willelmum, in Funem Eilbertum. Vilhelm nævnes fremdeles i schol. 108, Till. til tredje Bog III, Skoleudgaven S. 150.

[4]) Se Tillæg til tredje Bog (S. 150) om, at Ærkebispen havde indviet 9 Bisper i Danmark, hvilke nævnes: ipso narrante.

til Gejstligheden omkring Adelbert i Bremen. Og i hvert Fald er det vist, at Vilhelm ikke følte sig synderlig knyttet til Adelbert eller til det Bremen'ske Ærkesæde; han har langt snarere været en af de ivrigste Forkæmpere for Kong Svends Planer om at frigøre den danske Kirke for Afhængigheden af Bremen og skabe et eget nordisk Ærkedømme[1]). Da Adelbert for at vise hele sin Vælde sammenkaldte alle sine undergivne Bisper til et stort Møde i Slesvig, mødte kun jyske Bisper, og Vilhelm sendte ikke engang et Bud[2]).

Efterretningen om, at Vilhelm skulde være viet til Bisp som en af Adelberts Klerke, bliver underligt nok ikke bekræftet af Roskildekrøniken, der ellers benytter Adam, thi den siger, at Vilhelm allerede prædikede under Hardeknud, medens Adelbert først blev Ærkebisp Aaret efter denne Konges Død.

Dernæst har Vilhelm, selv om han stammede fra England, næppe været egentlig Angelsachser; en saadan vilde ikke bære Navnet Vilhelm. Det er allerede for en Stund siden bleven oplyst, at flere af de „engelske" Bisper i Danmark ikke bære angelsachsiske Navne, uagtet de ogsaa af Adam af Bremen siges at komme fra England, hvilket saaledes gælder Bernhard, Gerbrand, Reginbert, Godebald og Henrik. Enten har man derfor her i Landet tildelt Englænderne et Navn, der ikke klang engelsk, eller disse Mænd have hørt til de talrige Gejstlige, som paa disse Tider fra Flandern og Rhinegnene vare indvandrede til England[3]).

---

[1] Dehio, Erzbistum Hamburg-Bremen I. 241: der Hauptagitator war, scheint es, wieder der Angelsachse Wilhelm von Roskild.
[2]) Adam III. 70, Tillæg S. 150.
[3]) Jfr. nærmere herom Steenstrup, Normannerne III. 339 ff.

Der er endvidere et bestemt Forhold, som taler imod, at Vilhelm skulde være af tysk Herkomst. Navnet Vilhelm forekommer ganske vist i tyske Kilder fra den Tid[1]), men det er afgjort sjældent[2]). For at give en Forestilling om, hvor lidt gængs det var, skal jeg oplyse om Følgende. Ved at gennemgaa Navnene paa samtlige de Mænd, der fra Midten af det 8. Aarhundrede indtil Aaret 1200 have beklædt Bispedømmer indenfor det tyske Rige[3]) — ialt Tusinde Personer —, vil man se, at kun tre Mænd have baaret dette Navn. Den ene var Ærkebisp Vilhelm af Mainz († 968); han var Søn af Kejser Otto I og en fangen vendisk Kvinde, og netop paa Grund af sin uægte Fødsel havde han faaet et sjældent Navn[4]). Den anden var Vilhelm, Biskop af Strassburg († 1046), hvis Slægt stammede fra Lothringen og Rhinegnen; den tredie Vilhelm, Bisp af Utrecht († 1076), var af geldersk Adel. Hvis vi ikke havde Adam af Bremens Antydning om Roskilde-Bispens tyske Herkomst, maatte Navnet føre os hen til vestlige Lande. Det vilde føre os til England — om end de i den angelsachsiske Tid optrædende Mænd af dette Navn vare indvandrede —, her træffe vi før Aar 1200 en halv Snes Bisper med Navnet Vilhelm[5]), eller det vilde føre os til Flandern, til lothringske eller franske Lande, hvor der findes over

---

[1]) Förstemann, Altdeutsches Namenbuch. Personennamen. Zweite Aufl. Willahelm.

[2]) Socin, Mittelhochdeutsches Namenbuch nach oberrheinischen Quellen des 12. u. 13. Jahrh.s, har for 12. Aarh. kun ét Eksempel (1136, Elsass).

[3]) Se Biskopslisterne i Hauck, Kirchengeschichte Deutschlands I—IV.

[4]) Allgm. Deutsche Biographie XLIII., 115.

[5]) Stubbs, Registrum Sacrum Anglicanum, second edition (1897).

et halvt Hundrede Bisper med Navnet Vilhelm før 1200[1]).

Saaledes taler meget for, at Saxos Efterretning om, at Vilhelm kom fra England, er rigtig, selv om han ikke af Fødsel var Angelsachser.

Prof. Erslev paataler i Tilslutning til Forgængere[2]) nogle andre Enkeltheder i Saxos Behandling af Datidens Bispers Historie. I Følge Saxo skal Avoko saaledes være død „i Begyndelsen af Svends Regering, skønt hans Død først indtraf i 1060". Hertil maa dog bemærkes, at vi kun kunne naa til det nævnte Aarstal ved en Slutning fra Adams Ord om Avokos Efterfølgere. Efter hans Død deltes nemlig det østligste Bispedømme i tre; Sædet i Roskilde fik Vilhelm, det i Lund gaves til den tykke Henrik, medens Dalbybispedømmet tilfaldt Egino, der først efter Henriks Død fik samtlige skaanske Provinser under sig. Egino døde derpaa 1072 efter at have været 12 Aar „in sacerdotio". Dette skal maaske forstaas om hele det Tidsrum, da Egino var Bisp, men det kan dog ogsaa forstaas om 12 Aar efter Henriks Død og Forflyttelsen til Lund, og i saa Fald vilde vi komme til en længere Virketid for Egino og dermed tillige for Vilhelm, hvad der i og for sig vilde have Sandsynligheden for sig. Paa den sidste Maade er Adam bleven forstaaet ikke blot af Suhm, men i nyere Tid af Dehio og sidst af Meyer v. Knonau[3]).

---

[1]) Gams, Series episcoporum ecclesiæ catholicæ (1873). Potthast, Bibliotheca historica medii ævi. Supplement. (1868.)

[2]) Jørgensen, Nord. Kirke 653, Tillæg 93, jfr. m. H. til Avoko H. Olrik, Konge og Præstestand I., 199.

[3]) Suhm, Historie af Danmark IV., 276; Dehio, Erzbistum Hamburg-Bremen I., Anm. 34; Meyer v. Knonau, Heinrich IV., I., 416.

Naar Prof. Erslev endvidere siger, at Saxo lader Henrik komme til Dalby og Egino til Lund i Stedet for omvendt, gør han dog Saxo Uret, thi naar denne udtaler (S. 548), at Lund og Dalby delte Landskabet mellem sig, og begge krævede samme Værdighed, samt at Henrik kom til det ene, Egino til det andet Embede, maa han efter Rækkefølgen, hvori de nævnes, lade Henrik komme til Lund, Egino til Dalby. Naar Saxo derpaa fortæller, at efter at Henrik havde drukket sig ihjel, tilfaldt Bispedømmet over det hele Landskab „Egino, Biskop i Lund“, vil han aabenbart kun sige det samme, som Adam meddeler, at de to Bispedømmer ved Henriks Død forenedes til eet under Egino, der flyttede sit Sæde til Lund.

Vi skulle derefter gaa over til at omtale Biskop Vilhelms bekendte Optræden overfor Kong Svend.

Ved et Nytaarsgilde, som Kong Svend fejrede, havde nogle af Landets Store, som vare komne til Stede efter Kongens Indbydelse, i al Hemmelighed talt ondt om ham. Dette kom Svend for Øre, og han troede, at de i deres Rus havde røbet forræderske Planer. Da de næste Morgen ved Ottesangen kom til Gudstjeneste i Kirken, bleve de her efter Kongens Befaling dræbte af nogle af ham udsendte Mænd. Dette var en blodig Daad, en Krænkelse af Gæsteretten og en Helligbrøde. Da Kongen kom dragende til Kirken for at høre Højmessen, stillede Biskoppen sig i fuldt Skrud ved Kirkedøren, stødte sin Stav imod hans Bryst og forbød ham at træde ind, ja han lyste Band over Svend, som han ikke kaldte Konge, men en blodig Bøddel. Vilhelm brød sig kun lidt om, at Huskarlene styrtede frem mod ham med deres Sværd, og Kongen kaldte dem selv tilbage, thi han

bluedes over den Forbrydelse, han havde begaaet. Han vendte hjem til Kongsgaarden, aflagde sit Skrud og iførte sig en ydmyg Bodsdragt, og nu gik han barfodet paany til Kirken, kastede sig ved Indgangen til Jorden og kyssede den. Det blev meldt Bispen for Altret, at Kongen laa saa sønderknust udenfor Kirken, og hans Vrede mildnedes; han gik ud til ham, og Kongen bekendte sin Synd, lovede Bod og bad om at blive løst af Bandet. Da rørtes Bispen, han rejste Kongen op og førte ham, ledsaget af Sangerskaren, helt op til Altret; Gudstjenesten kunde atter fortsættes. Tredje Dagen derefter kom Kong Svend i hele sin kongelige Pragt til Kirken, han gik frem i Højkoret og lod en Herold paabyde Tavshed. Saa bekendte han overfor Menigheden, at han havde begaaet en svar Udaad, han priste Bispen for, at han saa hurtigt havde tilgivet ham og løst ham af Bandet. Som Bod skænkede han Kirken Halvdelen af Støfnæs Herred.

Det er denne Fortællings Sandhed, man af mange Grunde har villet anfægte. Det første Spørgsmaal bliver da, om den ikke bekræftes af andre Kilder.

Og her henleder jeg Opmærksomheden paa Roskildekrøniken. Den giver følgende Karakteristik af Vilhelm: „Paa Kong Svends Tid prædikede Biskop Vilhelm, han var en tapper og stærk Mand, med et hæftigt Sind, han kuede de mægtige ikke alene ved sin legemlige Styrke, men ved sin Sjæls Kraft og skaanede ingen, naar han blev vred“[1]).

Det forekommer mig, at man vanskeligt vil kunne

---

[1]) Scr. Rer. Dan. I. 378: sub quo Willelmus Episcopus predicavit, vir strenuus, viribus fortis, et impetuosus, et qui sola [var.: non sola] virtute corporis debellaret potentes et [var.: sed] animi virtute, nullique parcens iratus.

læse denne Skildring af en personlig kæk Mand, der trodser de mægtigste, uden at tænke paa Scenen i Kirkedøren, da Vilhelm støder sin Stav mod Kongens Bryst, medens Krigerne løfte deres Sværd imod ham. Ikke blot Karakteristikken passer, men Krønikeskriveren synes at have bestemte Begivenheder i Tanke, ved hvilke Bispen viste sin Uforfærdethed. Og Saxo har jo netop i sin Fortælling den samme Blanding af aandelig og legemlig Kraft. Paa Grund af Bispens vidunderlige Dristighed maatte man være i Tvivl, om han havde rammet Kongen stærkest med Haanden eller med Ordene (*fortius illum manune an voce pulsaverit*), thi efter at have overøst Kongen med Smædeord drev han ham tilbage med sin Haand (*prius lingvæ deinde dextræ repulsa mulctavit*). „Da Krigerne styrtede ind paa ham, ænsede hans stærke Sjæl (*animæ firmitas*) ikke de Sværd, der løftede sig mod hans Pande". En af de Mægtige, *potentes,* mod hvem Vilhelm viste sin urokkelige Kraft, kunde derfor godt Kongen have været [1]), og karakteristisk nok anvender Saxo netop dette Ord i sin Fortælling. „Hvad den mægtige Mand, *potens vir,* havde besudlet ved sin Udaad, fik Vilhelm saaledes sonet ved nidkær Gudsfrygt" [2]), og

[1]) Roskildekrøniken bruger *potentes* paa et andet Sted, hvor den vist ogsaa tager Sigte paa dem, som havde fyrstelig Magt: Hic [Harald Hen] silvas, a solis potentibus obsessas, communes fieri jussit. Paa denne Maade fortolkes ogsaa Ordene af Jørgen Olrik: Da vi véd, at det just var Stormændene, der satte Haralds Valg igennem, tør vi næppe opfatte Ordet „de mægtige" som betegnende Stormændene, men snarere: Kongen eller hans Fogeder, saa at Meningen bliver den, at Kongerne havde tiltaget sig Eneret til Skovene, men nu fik ogsaa Folket Brugsret til dem. Den ældste Danmarkskrønike 24.

[2]) Saxo 564: itaque, quod in potentis viri scelere pollutum fuerat, religiosa severitate expiatum est. Jfr. S. 563.

da Kongen afører sig Kongeskrudet (*abjectis regiæ majestatis insignibus*), aflægger han dermed ogsaa *potentia: quin etiam simul cum veste potentiam exuit.*

Man kan saaledes næppe komme bort fra, at Roskildekrønikens Skildring af Biskop Vilhelm saa at sige peger paa en Begivenhed som den, Saxo meddeler.

Prof. Erslev udtaler dernæst, at man ikke kan tænke sig, at en Fortælling som den om Kong Svends Ugerning og Bod kan være kommen Adam for Øre, eftersom han intet beretter om den. Hertil er dog at bemærke Følgende. Det er ejendommeligt for Adams Værk, at det kun i ringe Grad indeholder Begivenheder og dernæst næppe noget Sted fortæller Handlinger, Dramaer, Scener, eller hvad man vil kalde det. Adams Stof er af hel anden Art, og efter hans Stil og Skrivemaade vilde han næppe skildre Begivenheder af den Natur, selv om de vare forefaldne inden det Tidspunkt, da han skrev (o. 1070). Og endvidere, hvis vi antage — hvad vi vel maa paa Grund af Saxos og Krønikens overensstemmende Skildring —, at Biskop Vilhelm var en saa højst ejendommelig og mærkelig Skikkelse, hvorfor har Adam da ikke den mindste Antydning heraf? Her maatte jo Fejlen aabenbart ligge hos ham. Men Sagen er den, at Adam ikke giver en Karakteristik af en eneste af de endnu levende Bisper og formentlig med Vilje undgaar det. Selv om han nævner deres Navne flere Gange, tegner han slet intet Billede af dem. Saaledes tror jeg, at en Slutning fra Adams Tavshed ikke paa nogen Maade kan være rigtig.

Om Ælnoth gælder det samme. Han har i Indledningen til sin Bog om Knud den Hellige en Skildring af Kong Svend, men den er ganske kortfattet, den be-

retter ingen Begivenheder og holder sig til almindelige Træk uden at komme ind paa Enkeltheder. Og naar Ælnoth fortæller om, hvor gavmild Svend var mod Kirken, og hvor højt han ærede Gejstlige og Bisperne, passer det jo godt til Beretningen om hans Forhold til Roskildekirken og Biskop Vilhelm. Hvad Knytlingasaga angaar, er den mærkelig kortfattet i sin Beretning om Svend Estridsen; den har 36 Kapitler om Knud den Hellige, men kun 4 Kapitler om hele Kong Svends lange, paa Begivenheder saa rige Regering, hvorfor det ikke kan undre os, at den hverken nævner Biskop Vilhelm eller Biskop Svend.

Men det siges, at Kongens hele Optræden kun er en Genspejling af den gamle Fortælling om, hvorledes Kejser Theodosius blev tvunget af den myndige Biskop Ambrosius til en ydmyg Bod.

Under et Oprør i Thessalonika vare nogle høje Embedsmænd blevne myrdede. Da Theodosius fik Underretning herom, udtænkte han en frygtelig Hævn. Indbyggerne bleve indbudte til at se et Skuespil i Cirkus, og her overfaldt Soldaterne de forsamlede og dræbte 7000, skyldige og uskyldige mellem hinanden. Ambrosius optraadte nu som Guds Talsmand, og da Kejseren med sit Følge vilde træde ind i Domkirken i Milano, nægtede han ham Adgang og bød ham gøre Bod. Efter mange Maaneders Betænkning besluttede Theodosius sig hertil, han afførte sig Tegnene paa sin kejserlige Værdighed og skriftede midt i Kirken sin store Synd.

Vi have her kun at gøre med Beretningen i den Form, hvori den temmelig tidlig gik over i Historieskrivningen. I Virkeligheden har Scenen ved Kirkedøren næppe fundet Sted, Ambrosius har kun i Breve fore-

holdt Kejseren hans Synd; men det er rigtigt, at Kejseren offentlig i Kirken har bekendt sin Brøde.

Fortællingen om Ambrosius har været almindelig bekendt i Middelalderen, idet dels Forfattere fra Oldtiden, som berette herom, saaledes Paulinus, Rufinus, Kassiodor, vare vel kendte, dels flere af Middelalderens Verdenskrøniker og Arbejder af anden Art omtale den; den er saaledes meget vidtløftig fortalt i Ekkehards Verdenskrønike efter Rufinus[1]).

Og Ligheden med Fortællingen om Biskop Ambrosius skal ikke bestrides. Den havde allerede slaaet Stephanius, uden at han derfor nærede mindste Mistanke til den danske Efterretning[2]); hans Bemærkning gik over i andre Skrifter[3]). Først i den nyeste Tid have Forskerne — uden at kende disse ældre Udtalelser — ikke blot set Ligheden med Sammenstødet mellem Ambrosius og Kejser Theodosius, men hævdet, at den danske Fortælling ene og alene er en Genspejling af den ældre Begivenhed og altsaa er et Sagn uden historisk Sandhed, saaledes Biskop Fr. Nielsen mundtlig paa Forelæsninger og Prof. Erslev i den nævnte omhyggelige Undersøgelse.

Nu have ganske vist de moderne Studier over Sagn og deres Vandringer i høj Grad vist, hvorledes de samme

---

[1]) Pertz, Scriptores VI. 132 f. Otto af Freisingen fortæller den ogsaa, men kortelig, Pertz XX. 205.

[2]) Stephanius, Notæ uberiores in historiam Saxonis 218: consentanea severitate. sed majori in crimine, usus est quondam Ambrosius, Mediolanensium Archiepiscopus, in Theodosium Principem, quem ob cædem 7000 hominum Thessalonicæ perpetratum a sacris exclusit.

[3]) Saaledes Rutgerus Hermannides, Regnorum Daniæ ac Norvegiæ Descriptio (1669) II. 640.

Fortællinger kunne vandre fra Folk til Folk og slaa Rod stadig paa ny Grund, og derfor ere Nutidens Forskere yderst lydhøre for alt, hvad der klinger ensartet, og man er stærkt tilbøjelig til at tro paa Vandringer og Laan. Men et andet stort Udbytte have disse med saa overordentlige Anstrængelser foretagne Studier ogsaa bragt, nemlig at man har faaet Øje for, hvordan Menneskenaturen i sine store Træk bliver sig uforandret lig gennem Tiderne, og at de samme Forviklinger og Slyngninger i Sammenspillet mellem Mennesker ogsaa føre dem til den samme Optræden, saa at man sander Visdomsordene om, at der er intet nyt under Solen.

At en Fyrste synder, og at en kraftig Kirkens Tjener viser ham bort fra Guds Hus, ligesom at Fyrsten derpaa angrer og gør offentlig Bod, er vel et til mangfoldige Tider genkommende Forhold, og der maatte særlige Lighedspunkter i Enkeltheder til for med Grund at kunne paastaa, at her var et Laan.

I en Interdikters og Bandlysningers Tid som Middelalderen og ikke mindst i det 11. Aarhundrede er det dog vel intet Særsyn, at endog mægtige Personer hindres i at betræde en Kirke, som de have krænket ved Blodsudgydelse. Ikke heller er det ukendt, at endog en Fyrste maa gøre ydmyg Bod. Fortællingen om, hvad der faktisk var hændt Kong Svend, kan jo desuden let være bleven farvet i Enkeltheder af den vel kendte Beretning om Kejser Theodosius, uden at derfor dens Hovedindhold er usandt. Det kan derfor ikke forsvares, at man, uden anden Grund end Ligheden, formoder, at den romerske Kejsers Udstødelse af Kirken og Bod er bleven hæftet paa den danske Konge. Dertil kommer

saa, at de begaaede Forbrydelser ere saa vidt forskellige. Kejseren lader med fuldt Overlæg 7000 Mennesker dræbe, skyldige og uskyldige mellem hinanden, medens Svend i Hidsighed lader to—tre Mænd dræbe, hvis Brøde i hvert Fald endnu ikke var bleven bevist. Stephanius fremhæver da ogsaa, at Theodosius' Brøde var større. Og i Thessalonika foregaar Myrderiet i Cirkus, medens Svends Udaad er begaaet i Kirken, Kejseren vises bort fra en Kirke, der ligger i en hel anden Provins af Riget end den, hvor Udaaden er bleven begaaet; der hengaar 8 Maaneder, førend Theodosius beslutter sig til Bod, kort sagt, hele den dramatiske Spænding, der udmærker den danske Tradition, mangler i den romerske, og det lyder jo netop saa naturligt, at Kong Svend vises bort fra den samme Kirkebygning, hvis Hellighed han har krænket.

Saaledes er det uden Berettigelse, at man har ladet Begivenhederne paa Kejser Theodosius Tid anfægte Sandfærdigheden af Fortællingen om Biskop Vilhelm.

Men det paastaas endvidere, at Beretningen savner indre Sandsynlighed, fordi den ikke stemmer med Svends Karakter, hans selvstændige Styrelse af Kirken, saa lidt som med de Gejstliges Stilling paa hans Tid.

Hvis vi kaste et Blik paa, hvorledes den Tids Fyrster handlede i Kirkestyrelsen, vil man lægge Mærke til, hvor karakteristisk det er for Tidsalderen, at Kongerne, samtidig med at de raadede med stor Selvstændighed i kirkelige Forhold, dog i rent ydre Forstand bøjede sig for Kirken eller de religiøse Bud. Henrik II af Tyskland, som fik Tilnavnet den fromme, og som samvittighedsfuldt opfyldte hver religiøs Pligt, havde tiltaget sig et ganske uhørt Herredømme over Kirken, dens Tjenere og

Gods. Kong Svends Samtidige, Kejser Henrik III[1]), raadede selvstændigt over Bispesæderne og vidste fuldt vel at tvinge Gejstligheden til at arbejde for hans Planer, men overfor Gud viste han sig altid ydmyg og from, og han var en streng Iagttager af alle ydre Handlinger, som Kirkens Bud kunde fordre. Han iførte sig aldrig de kongelige Værdighedstegn, uden at han forinden havde skriftet. Efter at have vundet en Sejr over Ungarerne (1044) holdt han en stor Bodsfest; barfodet, ikkun klædt i en ulden Bodsdragt knælede Kejseren paa Valpladsen for en Relikvie, og med ham den hele Hær. Det var paa de Tider bleven Skik ikke blot i Munkeverdenen, men blandt Verdslige at bibringe sig selv Hug og Slag; den ivrige Reformator og Bodsprædikant Petrus Damiani havde været Talsmand for og Forsvarer af saadan Selvtugt. Kejser Henrik lod sig ogsaa pidske af sine Kapellaner[2]) — saaledes som vi snart efter høre om Kong Knud den Hellige, der lod sine Hirdpræster tildele sig Hug og Slag. Svend Estridsens Svigersøn Kong Olaf Kyrre gik ikke saa vidt, men samtidig med, at han raadede over Bispedømmerne, som han vilde, efterkom han fromt Kirkens Bud, og for at vise sin Ydmyghed paatog han sig ofte Degnetjeneste overfor Præsterne, han hjalp dem Messeklæderne paa og overgød deres Hænder med Vand som den ringeste Kirketjener[3]).

Naar Prof. Olrik og senere Prof. Erslev kalde Svend

---

[1]) Giesebrecht, Deutsche Kaiserzeit, 5. Aufl., II., 79, 82, 84, 95. Allg. Deutsche Biographie XI. 382 f.

[2]) Giesebrecht l. c. II., 383, 389, 402, 448 f. Hauck, Kirchengeschichte Deutschlands III., 573, 618. Allg. D. Biogr. XI., 390. Pertz, Scr. XI., 469, XX., 800.

[3]) Munch, Norske Folks Historie II., 410, Jørgensen, Nord. Kirke 757.

et „Nyttemenneske“, skal jeg ikke bestride Rigtigheden af denne Betegnelse, om end det forekommer mig, at der hviler mere Idealitet over Svend, end det er sædvanligt ved hin Art Karakterer. Men dernæst ville saadanne kloge Naturer netop forstaa Betydningen af at bøje sig, hvor de ikke kunne naa frem, eller hvor de ville staa sig bedst ved at give efter. Kun ni Maaneder efter Svend Estridsens Død laa en af Jordens Mægtigste foran Canossas Port; barfodet, klædt i en Haarskjorte laa han der gennem tre kolde Januardage, førend Naadens Dør blev oplukket[1]). Hundrede Aar senere maatte den kloge Henrik II knæle barfodet og i Pilegrimsdragt foran den dræbte Ærkebisp Thomas' Grav i Canterbury og modtage Slag af Kirkens 70 Munke. Til enhver Tid vil den kloge give efter, og selv i vor Tid ansaa det største Nyttemenneske, som nogensinde har levet, det for klogest paa sin Maade at gaa til Canossa.

Endelig er det jo vist, at Svend i én vigtig Sag lydig bøjede sig for Kirkens Forlangende, om han end længe stred imod, nemlig da det fordredes, at han skulde skille sig fra Dronning Gunhild. Flere Gange gav ogsaa Pave Gregor Svend det Skudsmaal, at Pavestolen aldrig havde kendt saa trofast en Søn, og han vidnede ved hans Død, at Gud havde haft Velbehag i Svends kongelige Retsind og store Dyder.

Da jeg var bekendt med, at Dr. jur. Ludvig Holberg var kommen til lignende Resultater som de foran fremsatte, og da jeg vidste, at han særlig havde fremdraget Fortællingens psychologiske Sider og de kirke-

---

1) Giesebrecht l. c. III., 399. Meyer v. Knonau, Heinrich IV, II., 759.

retlige Spørgsmaal, anmodede jeg ham om at udtale sig herom, og han har velvillig meddelt mig følgende:

„Professor Erslev anfører, at Sammenstødet mellem Konge og Bisp ikke skal passe til den Tid, hvortil det hos Saxo henføres, og at Fortællingen lader begge Parter spille lige umulige Roller. Det er urimeligt paa Svend Estridsens Tid at lade en Bisp optræde mod en mægtig Konge paa den Maade, som Fortællingen vil have os til at tro, at Vilhelm gik frem, og endnu urimeligere er Kongens Optræden „efter vort Kendskab til Svends Karakter"; det kan ikke tænkes, at han har ladet sig henrive til en ilsindet Handling eller har givet en ubesindig Befaling og ikke standset dens Udførelse flere Timer efter.

Saxos Fortælling bør imidlertid ikke bedømmes paa Grundlag af flygtige Oversættelser eller endog Genfortællinger, og naar vi give ham selv Ordet, skal det vise sig, at det urimelige, man har villet finde i hans Fortælling, svinder bort. Kongens Forbrydelse fremstilles i følgende Ord:

Thi da han (Kongen) fejrede Natten før Omskærelsesfesten (Nytaarsdag) ved et højtideligt Gæstebud sammen med Stormændene, kom han til Kundskab om, at nogle af disse havde hemmelig bagtalt ham og ført nedsættende Tale om ham, og da han mente, at deres underfundige Troløshed var kommen aabenlyst frem, da Drukkenskab havde gjort dem frække, sendte han, ophidset af Vrede, Nogle, som skulde dræbe dem, medens de holdt Bøn ved Ottesangstid i Hellig Trefoldigheds Kirke, som om Guds Hus var det mest passende Sted til at tage Menneskers Liv. Saaledes begik han en dobbelt Forbrydelse og føjede Helligbrøde til Misgerningen mod sine Bordfæller; han forvandlede Fromheds Hjem til et Rettersted og tog intet Hensyn til Tid og Sted, naar han blot kunde tilfredsstille sin Lidenskabelighed.

Der maa nu lægges Mærke til, at Kongens Gæstebud, hvorunder Stormændenes „Troløshed“ aabenbaredes, afholdtes om Natten; Festen er jo rimeligvis nok begyndt paa Helligaftenen, men Udtrykket „pervigilium“ tyder bestemt paa, at Festen har varet hele Natten, ligesom Gejstligheden samtidig paa deres Vis holdt Vigilie i Domkirken. Man har, som det jo den Dag i Dag mange Steder er Skik, „hilst paa det nye Aar“ med Glas i Haand og har fortsat Drikkelaget hele Natten; tilmed var „Dagen før Christi Omskærelse, som begynder det nye Aar“, saaledes som Svend Aagesøn betegner Nytaarsaften, en vigtig Dag i Hirdlivet, da paa denne den højtidelige Opsigelse skulde finde Sted, dersom man vilde skifte Herre[1]). Naar vi nu endvidere mærke os, at Drabet i Kirken foregik „in matutino tempore“, og vi erindre, at den af de kanoniske „Tider“, der hed Matutina eller paa Dansk Ottesang, fejredes inden Solens Opgang, faa vi den for Fortællingens Rimelighed vigtige Oplysning, at Stormændenes Troløshed, Kongens opblussende Vrede, hans Befaling til at dræbe de troløse Stormænd og Drabet paa dem altsammen er foregaaet i Løbet af samme Nat under eller kort efter Drikkelaget, dels i Kongsgaarden, dels i Kirken, der jo kun laa faa Skridt fjærnede fra hinanden. Prof. Erslev, der anfører, at der skal have været „flere Timer“ mellem Kongens Befaling og dennes Udførelse, vil ikke overfor Saxos Ord kunne bevise de flere Timers Eksistens, tværtimod taler Saxos Ord for, at Kongen i pludselig Harme midt under Drikkelaget, da Lidenskaberne gik højt, har fattet sin

---

[1]) Denne Regel findes baade i den danske Tekst af Vederloven og hos Saxo og Svend Aagesøn.

Beslutning, at Kongens Gæster dernæst ere gaaede lige fra hans Hus over i Kirken for at høre Matutina, hvor saa Drabet skete[1]). Vi skulle se, at Saxo senere skarpt fremhæver, at Kongen har handlet i stor Overilelse. Men naar dette er Tilfældet, ser jeg ikke, hvad det kan nytte at henvise til „vort Kendskab til Svends Karakter", thi for ikke at tale om, at dette Kendskab, saavidt jeg véd, er alt andet end intimt, saa kan det dog umulig være saa intimt, at man skulde kunne beregne de Udslag. som en ustyrlig Vrede kan give sig.

Der maa lægges Mærke til, at ikke blot Kongen handlede i Overilelse, men at ogsaa Bispen handler i største Ophidselse og Vrede, noget, der nødvendigvis maa fremhæves, naar der skal tales om, hvorvidt Bispens Optræden er rimelig eller ikke. Vi ville høre Saxo fortælle videre:

Bispen blev med Rette oprørt (permotus) over denne Krænkelse af Guds Hus, men han viste paa ingen Maade Kongen's Mænd sin Vrede, thi han antog, at Tiden vilde bringe en belejligere Anledning til at straffe. Da han skulde holde Højmesse (rem divinam pontificali more peragere), og Kongen kom (til Kirken), undlod han ikke alene at gaa ham i Møde og modtage ham med Ærefrygt, men, prydet med sine biskoppelige Insignier, spærrede han med sin Stav Kongen Adgangen til Kirkens Dørtærskel, uden alt Hensyn til det Venskab, han bar for ham, idet han ansaa Kongen for uværdig

---

[1]) Matutina holdtes i Norge om Morgenen Kl. 3 og kaldtes ogsaa den første Ottesang; Kl. 6 fejredes Prima, som ogsaa hed den senere Ottesang. Saxo bruger Udtrykket Matutinum tempus og mener vel altsaa den egentlige Ottesang Kl. 3 om Morgenen, der vist ogsaa her er afholdt paa denne Tid, som hele Aaret rundt ligger før Daggry. A. C. Bang, Den norske Kirkes Historie S. 240, Norges gl. Love V. 2. s. v. óttusöngr (angels. uhtsang).

til at komme ind i det Gudshus, hvis Hellighed han ved grovt Fredsbrud havde plettet med Menneskeblod.

Endnu behersker Bispen sig og optræder overensstemmende med Kirkeloven. Saxo har angivet, at Kongen havde gjort sig skyldig i en dobbelt Forbrydelse: en verdslig (Mord paa sine Bordfæller) og en gejstlig (sacrilegium, der bestaar i Blodsudgydelse i Kirken). Bispen har selvfølgelig intet at gøre med den verdslige Brøde eller med Straf for denne, og hans Motiv til at nægte Kongen Adgang til Kirken sættes, fuldkommen i Overensstemmelse med kanonisk Rets Regler, alene i den begaaede Synd, Blodsudgydelse i Kirken, hvorved denne vanhelligedes. Naar Saxo siger „sacrorum penatium aditus indignum judicans“ — saa sigtes der aabenbart til et bestemt kanonisk Lovbud, nemlig c. 11 Caus. XVII. qv. 4, hvor det siges, at dem, som krænke Kirkerne, „accessu earum indignos judicent“.

Som sagt: det var korrekt, at Bispen standsede Kongen og nægtede ham Adgang til Kirken, thi vel var Kongen ikke en overbevist Forbryder; det var jo ikke ham personlig, der havde udgydt Blod i Kirken, og der forelaa jo endnu ikke nogen Tilstaaelse fra Kongens Side, men kun Drabsmændenes Udsagn om, at Kongen havde befalet Mordet. Kongen var imidlertid herved efter kanonisk Ret „suspectus“ og derigennem foreløbig „indignus“ til at betræde Kirken. Men Bispen lod det ikke blive herved. Han begik i sin Heftighed den Kapitalfejl ikke først at spørge Kongen, om han havde givet Befaling til Drabet, men han begyndte med Skældsord og fortsatte med Bandlysning. Vi læse videre herom:

. . . og idet han (Bispen) undlod at give Kongen Kongenavn, kaldte han ham en Bøddel (Udgyder af Menneskeblod).

Han lod sig ikke nøje med at have irettesat den Skyldige, men han satte Spidsen af sin Stav paa Kongens Bryst for at lære Kongens forhærdede Sind at angre den Befaling, han havde givet til Mordet, thi Ærefrygt for Religionens Sag gik hos ham frem for Hensynet til privat Venskab; det stod ham klart, at et var Venskab, et andet Hensynet til Kirkens Ret, efter hvilken Alles Laster bør straffes i lige Grad, Trælles og Herrers, Adeliges og Uadeliges. Og skønt det kunde have været mere end nok at have stødt Kongen tilbage, satte han ham ovenikøbet i Band og betænkte sig ikke paa øjeblikkelig at afsige en Straffedom over Kongen.

Som let vil skønnes, er Bispen nu langt udover, hvad Kirkeloven i et Tilfælde som det omhandlede hjemler. Det er selvfølgelig utilladeligt at udskælde Kongen, som endnu kun er mistænkt for Forbrydelsen, det er utilladeligt at sætte ham Staven for Brystet, men det er selvfølgelig end mere utilladeligt, ja en grov Overtrædelse af kanonisk Ret, at sætte Kongen i Band under disse Omstændigheder, hvilket Saxo jo ogsaa udtaler.

For ret at forstaa dette, uden hvilket den følgende Del af Fortællingen er uforstaaelig, ville vi holde os for Øje, hvorledes Bispen efter kanonisk Ret skulde have optraadt mod Kongen.

Biskoppen skulde, da Kongen var beskyldt for at have givet Befaling til det i Kirken skete Drab, have forbudt ham Adgang til Kirken, han skulde dernæst have spurgt ham, om han havde givet denne Befaling, og hvis Kongen bekræftede dette, skulde han have opfordret ham til at betræde den Vej, der førte til Udsoning med Gud og Kirken (hvilken denne er, ses nedenfor). Først hvis Kongen, trods gentagne Paamindelser (monitiones), havde undladt at betræde denne Vej, kunde der være Tale om at sætte ham i Band for derved at

tvinge ham til at falde til Føje og udsone sig med Kirken. Intet staar mere fast i kanonisk Ret end den Sætning, at Ingen maa dømmes skyldig, med mindre han enten selv har tilstaaet eller lovlig er overbevist for Retten om Gerningen, og vel anfører Saxo som en Slags Undskyldning for Bispens Overilelse, at Forbrydelsen var aabenbar (in tam evidenti scelere), men af det Følgende kan det ses, at han selv ikke tager denne Undskyldning for gode Varer, og det med Rette, thi ganske vist var Kongsmændenes Forbrydelse aabenbar, men Kongens Andel i denne var det ingenlunde. Det staar fremdeles lige saa fast i kanonisk Ret, at Band ikke maa bruges, med mindre det er bevist, at vedkommende Synder er ubodfærdig (incorrigibilis), hvilket paa bestemt foreskreven Maade skulde godtgøres[1]). Derfor har Saxo Ret i at bedømme Konge og Bisp paa følgende Maade:

Ligesom saaledes et Anfald af Ustyrlighed og Overilelse drev Kongen til denne unødige Forbrydelse, saaledes ophidsede Strænghed, der var fremgaaet af Nidkærhed for Religionen, Bispen til at tage Straf.

Naar man har anført, at Bispens Optræden mod Kongen ikke passer til Bispernes Myndighed i denne Tid, bør det desuden fremhæves, at Saxo i og for sig er ganske enig heri. Paa to Steder fremhæver han, at Bispen viste en vidunderlig Dristighed i sin Optræden

[1]) For ved et samtidigt, berømt Eksempel at godtgøre, hvor langmodig endog Paven, selv om han var stærkt udæsket, maatte være med Bandlysning, kan der henvises til Gregor VII.s Retfærdiggørelsesskrivelse af April eller Maj 1076 (M. Doeberl, Monum. Germ. Sel., München 1889, S. 28), hvori han fremhæver, hvor mangfoldige Gange han, som det var hans Pligt, har „paamindet“ Henrik IV., inden han bandlyste ham, saa at Bandstraalen først traf ham, efter at det tilfulde var godtgjort, at han ikke vilde rette for sig og gøre Bod.

(mirifica audacia), og hvor liden Respekt man endnu bar for Religionens Tjenere, selv de højeststillede, fremgaar af, hvad der skete, efter at Bispen havde bandlyst Kongen, thi uagtet Bispen var i sit fulde Skrud og beskyttedes af Kirkens Fred, styrtede Hærmændene (milites), som omgave Kongen, øjeblikkelig til med dragne Sværd for at dræbe ham, hvilket ogsaa var bleven udført, hvis Kongen ikke havde hindret det.

Kongen, der efter de Tiders Krav var ualmindelig vel oplært, ja paa visse Omraader en lærd Mand, vidste naturligvis god Besked med, hvad der for ham var at gøre; han kendte nøje den eneste Vej, ad hvilken Udsoning med Kirken var mulig at opnaa. Saxo fortæller:

Kongen forhindrede, at Bispen blev dræbt, fordi han saa, at han besjæledes ikke af ugrundet Had, men af sit Embeds Pligt til at udvise Strænghed. Plaget af Samvittighedsskrupler og mere skamfuld over sin Misgerning end over Bortvisningen fra Kirken vendte Kongen straks tilbage til Kongsgaarden, og uagtet han var bleven behandlet med Ringeagt og var bleven udskældt, viste han et roligt Ansigt og hørte ikke uvilligt paa de af Harme fremkaldte Ord.

Dette er første Stadium paa Vejen til Udsoningen, det, som Kirkeloven kalder contritio cordis, den inderlige Anger og Skamfuldhed over Synden. Denne er i og for sig tilstrækkelig, men Kongen vidste, at Kirkeloven fordrede Angeren bevist ved visse ydre Tegn hos den Bodfærdige. Derfor hedder det videre om Kongen:

Dernæst aftog han sin kongelige Dragt og tog en ringe Klædning paa[1], thi han vilde vise sin Anger ved en hæslig

---

[1]) Saaledes ogsaa Henrik IV. i Canossa i Januar 1077. Gregor VII.s Brev (Doeberl anf. Sted S. 34): . . . ad oppidum Canusii, in quo morati sumus, cum paucis advenit. Ibique per triduum ante portam castri, deposito omne regio cultu, miserabiliter, utpote discalciatus et laneis indutus . . . .

Dragt og ikke ved Pragt faa Skin af Ubodfærdighed. Han kunde, da han var ramt af Bispens skæbnesvangre Dom, ikke udholde at være iført kongelig Pragt, men han bortkastede Tegnene paa sin Kongeværdighed og iførte sig Bodsdragt (Sagulum). Ja, tilligemed Kongedragten aflagde han sin Kongemagt, og fra en vanhellig Voldsmand forvandledes han til en trofast Tilhænger af Kirken. Paa blottede Fødder gik han tilbage til Kirkens Vaabenhus, kastede sig ned ved Indgangen til denne, og idet han ydmygt kyssede Jorden, betvang han med Ydmyghed og Maadehold den Harme, der plejer at blusse heftigt op paa Grund af Fornærmelser. Han krævede ikke straks Straf for sin Udstødelse, men han udsonede med Skamfuldhed og Anger sin Medskyld i den Befaling, der havde hidført Mordet. Vi maa tro om den Mand, hvem Ubesindighed først drev til en sørgelig Misgerning, men som dernæst viste et saa stort Maadehold, at Forbrydelsen af ham kun kan være begaaet i Forvildelse, ikke med Overlæg.

Kongen havde saaledes fuldendt første Stadium paa Vejen til Udsoning med Kirken, han havde angret og vist sin Anger paa den af Kirken foreskrevne Maade. Dernæst kommer andet Stadium, confessio oralis. Saxo bemærker, at Kongen af Bispen blev mødt „med usædvanlig Mildhed“, han fortæller, at Bispen, da der var begyndt paa Salmesangen og første Afdeling af Sangen var sungen, saaledes at man stod i Begreb med efter Kyrie Eleison at synge Salmen Gloria in excelsis[1]), fik Underretning af nogle Hofmænd om, at Kongen som ydmygtbedende var udenfor Kirken.

---

[1]) Gudstjenesten begyndte med en indledende Del, præparatio ad missam, flere Hymner, Salmer og Bønner; dernæst kommer første Hoveddel af Messen med Introitus (et Vers af Davids Salmer) og det lille Gloria, hvorpaa fulgte Bønneraabet Kyrie Eleison. Her er det altsaa, at Gudstjenesten i vor Fortælling standser for som sædvanlig at fortsættes med det store Gloria. A. C. Bang, anf. St. S. 228.

Han bød nu at holde op med Sangen, og at Gejstligheden skulde forholde sig tavs, gik udenfor og spurgte Kongen, hvorfor han opførte sig saaledes, og da denne havde bekendt sin Synd, havde lovet at stille Kirken tilfreds og havde begæret Syndsforladelse af ham, saa løste Bispen straks Kongen af Bandet, omfavnede den knælende Konge, aftørrede hans Taarer, bød ham aflægge Sorgens Tegn osv.

Bispens Motiv til at optræde med denne usædvanlige Mildhed søger Saxo i, at Bispen mente, „at Kongen havde lidt Straf nok (poena) for Krænkelsen af Helligdommen derved, at han havde vist saa megen Ydmyghed og havde nedkastet sig i Bøn“. Vist er det, at vi ere naaede til sidste Akt i Skriftegangen. Bispen er, saa snart andet Trin var overstaaet, uden videre straks gaaet over til sidste Stadium: Reconciliatio og Absolutio, og har løst Synderen af Bandet med Omfavnelse i Stedet for som sædvanlig med Haandspaalæggelse; men tilbage er dog sidste Afsnit af Absolutio, Indførelsen i Kirken. Denne foregik, som rimeligt var, med største Højtidelighed.

Bispen gav Ordre om, hvorledes Poenitensen videre skulde gaa for sig[1]), og bød Sangerne, som i Anledning af Højtiden talrigt vare til Stede, at gaa frem og møde Kongen, for at han kunde modtages med saa megen Højtidelighed som muligt, og førte ham saa straks, efter at have modtaget ham med Ærefrygt, under Menighedens Fryderaab lige til Alteret. Saaledes gjorde Bispen sin forrige Voldsomhed god igen ved dette højtidelige Optog, og til Gengæld for Kongens ulovlige Udstødelse af Kirken viste han ham nu aabenlyst Underdanighed.

[1]) Imperatis poenitentiæ rebus. Meningen er selvfølgelig, at Bispen har givet Befaling om den resterende Del af Poenitensen, altsaa om Indførelsen i Kirken.

Man skulde nu tro, at hermed var Fortællingen om Sammenstødet mellem Bisp og Konge forbi, thi efter almindelige Regler er Absolution naturligvis Slutningen paa Poenitensen[1]); men dette er ikke Tilfældet her. Efter at Saxo har anstillet en Del Betragtninger over det Foregaaende, der gaa ud paa, at Vilhelm viste en sand faderlig Kærlighed mod Kongen, idet han lod Kærtegn følge paa Revselse, og efter at det er fortalt, at Folket billigede med højlydt Bifald den af Kongen udviste Ærefrygt for Kirken — siges der:

Derefter genoptoges den afbrudte Gudstjeneste, og der blev sunget Gloria in excelsis som Takkesang til Gud Fader for Kongens Omvendelse, og Glæden var i samme Grad større, som den forrige Tilstand havde været sørgelig. Kongen holdt sig derefter rolig i 2 Dage og kom først paa den tredie Dag til Kirken, iført sin Kongedragt, midt under Messetjenesten; han besteg en ophøjet Plads i Kirken, og efter at han med Ærbødighed havde paabudt Stilhed ved en Herold, rettede han aabenlyst for Alle den alvorligste Anklage mod sig selv og tilstod, at han grovelig havde krænket Helligdommen. Saa roste han Bispens Overbærenhed, at han saa snart havde eftergivet saa stor en Brøde og saa hastigt atter havde gjort ham, der jo var skyldig, om end ikke med Daad, saa dog med Befaling, delagtig i Kirkens Naademidler, og han bekendtgjorde, at han til Sone (expiatio) for sit grumme Bud havde givet Halvdelen af Støfnes Herred som Gave til Alteret. Kongen undsaa sig saaledes ikke ved i Alles Paahør at tilstaa sin Brøde.

Se vi nu sluttelig tilbage paa hele denne Beretning, falder det i Øjnene, hvorledes Saxo ingenlunde lader sig

---

[1]) At Absolutionen er fuldstændig, ses af, at Kongen ikke føres ind „in angulo ecclesiæ“, men lige straks „usque ad aram“, jfr. Wasserschleben, Die Bussordnungen der abendländischen Kirche. Halle 1851, S. 712.

nøje med at gengive den gamle Fortælling, som han har hørt den; han ledsager den tværtimod med en udførlig Kommentar, der indeholder hans Betragtninger over og Kritik af, hvad der er foregaaet. Vi have ovenfor hørt dadlende Bemærkninger om Kongens Optræden, men Kritikken over Bispens Handlemaade interesserer os dog mest. Saxo, der levede paa en Tid, da kanonisk Ret var i fuld Kraft hertillands, undtagen paa de Punkter, hvor vore hjemlige Kirkeretter havde gjort Ændringer, beundrer derfor vel den smukke Fortælling, men han kan ikke forsone sig med Enkelthederne i den, især ikke med Bispens Optræden. Først sætter Bispen nemlig Kongen i Band uden nogen Nødvendighed og i fuldkommen Overilelse, hvorved han jo gør et, efter Forholdene paa Saxos Tid at dømme, grovt Brud paa Kirkeloven. Men da Kongen begynder paa sin Poenitense, udviser Bispen paa den anden Side en „inusitata clementia", en usædvanlig Mildhed. Denne usædvanlige Mildhed bestaar nu ikke i, at Bispen straks løser Kongen af Bandet, saasnart Poenitensens to første Stadier vare forbi, thi Bandet var jo i og for sig, som Saxo skarpt fremhæver, en Ulovlighed, og Bispen maatte for sin egen Skyld snarest muligt tilbagekalde det, men den usædvanlige Mildhed ligger derimod deri, at Bispen absolverer Kongen, uagtet han, efter de paa Saxos Tid gældende Regler, først var midt i Poenitensen; thi til denne hørte paa Saxos Tid ikke alene contritio cordis og confessio oralis, men tillige satisfactio operis, det aabenbare Skriftemaal og den dermed i Forbindelse staaende Kirkebod, i Reglen en Pengebøde, hvortil Kirken konverterede den Faste og de andre Bodshandlinger, hvormed Udsoningen egentlig

skulde være foretaget[1]). Ganske vist kom der ogsaa her satisfactio operis; thi Kongen aflagde jo senere aabenbart Skriftemaal og gav en stor Bøde til Alteret, men Bispen har efter Saxos Skøn været usædvanlig (ulovlig) mild ved ikke at dømme Kongen til aabenbar Skrifte og Bod og ved ikke at vente med Absolutio, indtil Kongen havde paa denne Maade fuldendt Poenitensen. Bispen absolverer paa Forhaand Kongen blot imod et ubestemt Løfte fra hans Side om, at han, frivillig og ganske efter sit eget Skøn, vilde stille Kirken tilfreds.

Men Sagen er, at vi her have en Fortælling fra den danske Kirkes Barndomstid, da Kirkens Organisation endnu var meget ufuldkommen, og da det var ganske fornødent for Gejstligheden at slaa af paa de strænge Fordringer paa Herredømme over Sjælene, som den i mere fremskredne Lande gjorde Krav paa. Overalt, hvor vi kunne iagttage en begyndende kristen Kirke, minder denne om Forholdene i Kristendommens egen Barndomstid, og dette er særlig Tilfældet i Kirkens Forhold til Synderne[2]). Oprindelig lagde Kirken overfor Synderne alene Vægt paa Angeren og det bodfærdige Sind, dette var tilstrækkeligt til at udsone Synderne med Kirken og til atter at give dem Adgang til Kirkens Naademidler. Som en Følge heraf maatte Synderen selvfølgelig ikke tvinges til Udsoning; al Dom og Straf, som skulde overgaa ham, maatte han selv udføre. Confessio

---

1) Sj. Kirkelov, Art. 3: Varthær frith brot i kirki . . . bøtæ thre marc . . . æn of thet ær sva fatøk man, thær i kirky brütær, at han a ey thre marc, tha scal han fastæ thüt meræ.

2) Se angaaende Forholdene i England Wasserschleben anf. St. S. 31. Den engelske Kirke kendte oprindelig slet ikke til Paalæg af offentligt Skriftemaal.

er Selv-Dom og Satisfactio operis oprindelig Selv-Straf, som den Skyldige ganske frivillig paatager sig[1]). Hverken Bisper eller andre Gejstlige kunne optræde som Dommere overfor Syndere, deres Opgave er kun at virke formanende og opmuntrende. Som man vil se, er Kong Svends Poenitense i Overensstemmelse med disse gamle Regler om Selv-Dom og Selv-Straf, og Bispens ubehændige Brug af Bandet vidner ligeledes noksom om primitive Tilstande. Men paa Saxos Tid var Sagen naturligvis en helt anden, da var den gejstlige Bodsdisciplin forlængst anerkendt, da optraadte de Gejstlige som Dommere over Synderne med Paalæggelse af aabenbar Skrifte og Pengebod, og da var man kommen saa vidt, at det vigtigste i Poenitensen ikke var Angeren, heller ikke Faste, men Pengeboden[2]).

Efter hvad der saaledes er oplyst om den i Fortællingen skildrede Poenitense, om Bispens Optræden og om Saxos Kritik af Enkelthederne i hele den kirkeretlige Fremgangsmaade, forekommer det mig umuligt at slutte sig til Prof. Erslevs Paastand om, at Fortællingen om Kong Svend og Biskop Vilhelm er et Sagn, der er opstaaet i Valdemarernes Tid. „Sagndannelsen“, siger Forf., „vidner om den Magt, Kirken og Religionen da havde vundet over alles Sind“, men efter hvad vi foran have oplyst, vidner Fortællingen om noget ganske andet, nemlig om gamle, længst forsvundne Dage, om den danske Kirkes Barndomstid. Dette og Saxos Kritik

---

[1]) Man paaberaabte sig Augustinus' Ord: in hac ergo poenitentia majorem quisque in se debet severitatem excercere, ut a se ipso judicatus non judicetur a Deo (1. Corr. 11,31).

[2]) Faste alene var nu kun for Fattigfolk, se den ovenfor anf. Art. 3 af Sj. Kirkeret.

udelukker efter min Mening al Tale om et i Valdemarstiden opstaaet Sagn. Nej, havde vi et Sagn fra denne Tid, saa skulde vi nok have faaet en i kanoniskretlig Henseende korrekt Fortælling, og saa havde Saxo selvfølgelig ikke funden Anledning til sin Kritik. Tror man virkelig, at Sagndannere i Valdemarstiden vilde have fremstillet en lovbryderisk Bisp, der uden mindste Hjemmel bandsætter Kongen, og som dernæst styrter til den modsatte Yderlighed og viser usædvanlig Mildhed? Prof. Erslevs Hypothese kan ikke opretholdes, med mindre man antager den Hjælpehypothese, at Sagndannerne paa Valdemarstiden have været saa snedige og saa vellærte i forældet kanonisk Ret, at de have kunnet konstruere en Fortælling med et antikveret kanonisk Apparat, men saa er man efter mit Skøn inde paa Vilkaarligheder.“ —

Til Slutning skal jeg omtale et Sagn, som i høj Grad fortjener at behandles i denne Sammenhæng. G. L. Baden fremdrog det 1825 i en Afhandling i 3die Bind af Østs Archiv („Kong Svend Estridsens Kirkebod. En Legende.“) for at kuldkaste Troen paa den danske Fortællings Sandhed; hans Afhandling er dog bleven overset af Forskerne i den nyere Tid.

Kejser Otto den Store havde i Sinde at oprette et eget Ærkebispedømme i Magdeburg ved at udskille Dele af det Halberstadtske Ærkedømme. Men Ærkebisp Bernhard vilde ikke finde sig i, at hans gejstlige Omraade formindskedes, og Kejser Otto lod ham derfor fængsle og sætte i Forvaring i Quedlinburg. Bispen, der syntes dybt bekymret, lod Kejseren og alle de Bisper, der vare samlede i Byen, kalde til sig Skærtorsdag. Man troede, at Bernhard nu vilde falde til Føje og højtidelig give

Afkald paa de Dele af Ærkedømmet, som tænktes udskilte. Men Bispen havde i al Hemmelighed ved en Præsts Hjælp ladet Bispekaabe, Stav og Ring bringe til Klostret, og nu forkyndte han for de forsamlede i de højtideligste Former Interdikt over Ærkedømmet og lyste Kejseren i Band. Da blev Otto bange og gav Bernhard fri; under alle Hædersbevisninger ledsagede han med hele sit Følge Ærkebispen til St. Stephans Kirke. Men Bernhard lod ikke Kejseren her modtage højtideligt med Klokkeringning eller Procession, og Otto indsaa, at han maatte ydmyge sig. Han drog udenfor Byen og vendte derpaa barfodet tilbage, kastede sig paa Jorden for Bispen og bad om og fik Absolution. Saa drog han atter bort og kom ridende i kejserligt Skrud, og nu blev han modtaget med al Pragt og fejrede Paaskefesten i Staden.

Denne Fortælling findes i en i det 13de Aarhundredes Begyndelse forfattet Krønike om de Halberstadtske Bisper[1]), hvorfra den er gaaet over i „Die Magdeburger Schöppenkronik“ (fra o. 1360)[2]) og andre Kilder. Der er intet historisk sandt i Fortællingen. Alt, hvad vi af sikre Kilder véd, er, at Otto mødte Modstand hos Bernhard, da han vilde oprette Ærkesædet i Magdeburg, og derfor maatte vente paa bedre Tider[3]).

Imidlertid er det jo i denne Sammenhæng ligegyldigt, om Fortællingen er sand eller ikke, her er kun Spørgsmaal om, hvorvidt en Halberstadtsk Tradition kan have

---

1) Gesta episcoporum Halberstadensium, Scr. Rer. Germ. XXIII. 83 f.
2) Die Chroniken der niedersächsischen Städte. Magdeburg I. 48 f.
3) Köpke u. Dümmler, Otto der Grosze, 273 (her betegnes Sagnet som: spätere Fabeleien . . . eine zur Verherrlichung des Bischofs erfundene Fabel).

givet Anledning til Fortællingen om Kong Svends Kirkebod. Selve den tyske Krønike kan ikke have været Saxo bekendt, da den er forfattet i det tidligste samtidig med, at Saxo sluttede sit Værk, og snarere efter at han havde skrevet. Saaledes kunde det kun være en ældre Kilde eller en mundtlig Beretning om Ottos Bodsakt, der mulig var bleven overført paa en dansk Konge. Imidlertid kunde det lige saa vel tænkes, at en gammel dansk Tradition var bleven overført til Tyskland; den tyske Tradition har tilmed det ufordelagtige Forhold, at den slet ikke ved Bispens Person har Tilknytning til Virkeligheden, medens vi i alt Fald véd om Biskop Vilhelm, at det var en Mand, som turde byde selv de Mægtigste Trods.

Halberstadt-Fortællingen kan saaledes ingenlunde benyttes til at svække Troen paa Beretningen om Kong Svends Bod, uden for saa vidt den viser, at der ogsaa andetsteds indenfor Kirken fandtes yndede Fortællinger om, hvorledes Konger havde maattet erkende deres Uret og ydmyge sig overfor myndige Bisper.

Efter alt, hvad der foran er udviklet, maa den gamle Overlevering staa til Troende; den kan støtte sig paa to Kilder, der i Virkeligheden stemme overens. Der staar endnu kun tilbage at undersøge, om der skulde være noget urigtigt i Efterretningen om det halve Herred, som Kong Svend skal have givet Kirken som Bod, men Studierne herover vil jeg udskyde til Slutningen af denne Afhandling, da de have en selvstændig Karakter og komme ind paa Spørgsmaalet om Københavns ældste Historie. Det vil være rettest her umiddelbart at fortsætte med Betragtningen af det personlige Forhold mellem Vilhelm og Kongen.

II. Biskop Vilhelms Død ved Kong Svends Ligfærd.

Den gribende Fortælling om Biskop Vilhelms Død lyder som bekendt hos Saxo saaledes:

Da Budskabet om Kongens Død blev meldt til Vilhelm, ilede han til Domkirken, og i Forvisning om, at hans egen Død forestod, bød han Graverne grave ikke blot en Grav for Kongen, men en anden for ham selv. Saa drog han Ligtoget i Møde. Da han naaede Topshøj Skov, Syd for Sorø, saa han ved Vejen to høje Træer, og han bød sine Folk fælde dem og tilhugge dem til en Ligbaare, som de satte paa en Vogn med stærke Heste for. Efter at være kommen gennem Skoven blev han Kongens Ligtog vaer og lod holde stille. Han bredte sin Kappe ud paa Jorden og lagde sig paa den, strakte Hænderne mod Himlen og bad Gud om, at han vilde tage hans Liv, saafremt han havde levet ham til Behag, thi han ønskede kun at følge sin Ven i Døden. Og i samme Øjeblik kaldtes han bort. Paa den Ligbaare, han selv havde beredt, blev nu Bispens Lig kørt foran det kongelige Ligfølge til Roskilde. Der blev holdt en prægtig Jordefærd, og de to Venner begravedes tæt ved hinanden.

Imod Saxos Fortælling er der rejst Indvendinger af den alvorligste Art. Og den vigtigste af disse gaar ud paa, at Vilhelm døde et Par Aar før Kong Svend.

Roskildekrøniken fortæller nemlig ikke blot Intet om denne samtidige Død, men siger, at Kong Svend efter Vilhelms Død kaldte Svend Nordmand til at være Bisp i Roskilde. Men kan nu virkelig denne Krønikes Vidnesbyrd i saadanne Tidsspørgsmaal have nogen Vægt? Man

mener jo, at den har sat Vilhelms Tiltrædelse til Embedet en halv Snes Aar eller mere for tidligt, den indeholder for det 11. Aarhundrede en Mængde gale Aarstal og Tidsbestemmelser, mon den saa ikke ogsaa sætter hans Død for tidligt, eller rettere, maa ikke følgerigtigt den ene Fejltagelse drage den anden med sig? Det er for denne Periode en ren Undtagelse, at en Tidsangivelse hos den er rigtig [1]).

Det ligger dernæst saa nær at tænke paa Kong Svend som den Konge, som kaldte Svend Nordmand til at være Biskop. Efter Saxos Beretning havde Svend først været Høvidsmand hos Kongen, men blev senere hans Præst; da imidlertid hans boglige Kundskaber ikke svarede til hans store Evner, sendte Kongen ham udenlands for at studere. Dette nære Forhold til Svend kunde let lede Tanken hen paa, at Kongen ikke blot havde udpeget ham til Bisp, men ogsaa endelig udnævnt ham; han havde været Kongens Kapellan, førend han blev Bisp, siger ogsaa Roskildekrøniken. Roskildebisperne maatte desuden naturligen opfattes som nøje knyttede til Kongens Person, i hvert Fald var i den følgende Tid Stillingen som Kongens Kapellan, hvad der vil sige hans Sekretær og Brevfører, et sædvanligt Gennemgangsled til at blive Roskildebisp [2]).

Det er dernæst værdt at undersøge, i hvilken Grad Forfatteren af Roskildekrøniken i det Hele bestræber sig

---

[1]) Se herom Hist. Tidsskr., 6. R. IV., 725.

[2]) Af Efterfølgerne indtil Absalon er Eskil, saa vidt jeg kan se, den eneste, som ikke vides at have været Kapellan hos en Konge eller hans Nærmeste. Arnold havde været Kapellan hos Knud den Hellige; Peder, Kapellan hos Magnus Nielssøn; Ricco, Erik Emunes Kapellan; Herman, Biskop Eskils og vistnok senere Kong Erik Lams Kapellan; Asser, Erik Lams Kapellan.

for at sige alt, hvad han véd, og for at tale Sandhed. Denne Mand har et af de ejendommeligste Forfatterfysiognomier fra vor Middelalder. Han har et Standpunkt, der er forskelligt fra, hvad vi ellers høre i Kilderne fra det 12te Aarhundrede, fra Svend Aagesøn, Saxo og Ælnoth, ligesom ogsaa fra den i en senere Tid redigerede Knytlingasaga. Som Følge deraf er man tilbøjelig til at sige: se her er en Historiker, som holder sig fri for, hvad der paa Valdemarstiden er bleven traditionel Opfattelse af Fortiden; her høre vi en uafhængig Mands selvstændige Dom. Lad os nu se, om dette virkelig er Tilfældet, i alt Fald i det Omfang, som det er paastaaet.

Roskildemanden har en afgjort Lyst til at afvige fra andre i Opfattelsen af Personer. For Knud den Hellige har han ingen Sympathi, Kongen var nærmest en haard Tyran. Naar der var Uaar under Olaf Hunger og gode Aar under Erik Ejegod, var hverken det ene eller det andet forskyldt ved disse Kongers Levned og Gerninger. Om samme Kong Eriks Regering véd han kun at fortælle, at han fandt paa mange ubillige og uretfærdige Love, hvad ikke en eneste anden Kilde bekræfter, medens det aldeles strider mod den Ros og Pris, der af alle andre danske og islandske Kilder udtales om den folkekære Konge med det smukke Tilnavn. Magnus Nielssøn blev af Djævelen tilskyndet til at dræbe den ædle og kloge Knud Lavard, men han var iøvrigt Danmarks Pryd og den skønneste Yngling, en glad Giver, klog og karakterfast. Den sidste Egenskab lægger Anonymen i det Hele særlig Vægt paa; naar Magnus var *constantiæ amator*, var Ærkebisp Asser *nullius constantiæ*, Biskop Peder af Roskilde *constantissimus*, men Erik Lam *in omnibus viis suis inconstans*. Denne sidste Konge dømmer han haardt

for hans Enfoldighed og for Tvetungethed, og under ham gik baade Riget og Gejstligheden til Grunde. Dette er en Prøve paa de skarpe og haarde Domme, hvori denne Forfatter finder Behag.

Men værst forekommer det mig, at der bag Krønikens Dømmesyge mangler et klart politisk Standpunkt. A. D. Jørgensen udtaler, at Forfatteren ikke ynder nogen stærk Kongemagt med afhængige Bisper, men derimod vil have mægtige Høvdinger og en uafhængig Almue. Det er maaske en rigtig Bedømmelse af Krønikens politiske Stade; men hvordan der skulde kunne opstaa mægtige Høvdinger, naar Almuen gjordes uafhængig, er det vanskeligt at forstaa; en Samfundsorden, bygget af hinanden saa modsigende Bestanddele, er vel til enhver Tid og ikke mindst i Middelalderen umulig. Det betegner imidlertid træffende den golde, midtpunktløse Kritiklyst, som til enhver Tid har udmærket Frondørnaturer og skumlende Særlinge.

Det er derfor ganske urigtigt, naar det fremsættes, at Manden fra Roskilde sad inde med en mere uforfalsket Sandhed end Saxo og Svend Aagesøn, som ogsaa, at hans Udsagn bleve holdt nede og derfor ikke formaaede at trænge igennem. Nej, han var godt kendt, begge de nævnte Historikere vidste Besked om hans Udtalelser og Domme, men de vurderede dem for, hvad de vare, en galdesyg Særlings Ensidigheder. Dette skal jeg nærmere belyse ved den følgende Redegørelse. Jeg skal dog her tilføje, at det ikke vilde være rigtigt at sige, at Forfatteren er ligeud usandfærdig, men han er for det Første ofte i høj Grad letsindig i sine Angivelser, han forkvakler for den ældre Tids Vedkommende alle kronologiske Forhold, han naar i sine Udtalelser ofte, hvad

man med et formildende Udtryk kan kalde Ensidighedens Grænse, og der er ikke mindste Tvivl om, at han i Retning af at fortie staar ved Yderkanten af det, en hæderlig Mand kan tillade sig.

Velschow og Paludan-Müller have udtalt, at der ikke findes noget Spor af, at Saxo har benyttet Roskildekrøniken[1]). Nyere Forfattere have dog en anden Opfattelse, og jeg skal foruden at anføre de Steder, som de have henvist til, fremdrage nogle andre, hvor Vidnesbyrd om, at Saxo har kendt Krønikens Udtalelser, komme klart for Dagen. Kun maa man huske paa, at Saxo aldrig optager sine Kilders Ordlyd, men at han omsætter alting i sin egen Stil og Sprogform.

1. Anonymen fortæller om nogle Bisper, som Adeldag havde indviet, nemlig „Marco til Slesvig efter Erik, Fulbert til Ribe efter Liafdag“ (S. 375 f.). Adam har ogsaa disse Navne paa Bisper, men han siger ikke, til hvilke Bispesæder de vare indviede; Saxo har samme Angivelse som Krøniken. Saxo lader endvidere Fulbert blive efterfulgt i Ribe af Odinkar Hvide (S. 506), hvorved han har sammenblandet den ældre og den yngre Odinkar, men til denne Forveksling synes atter Krøniken at have givet Anledning, idet den umiddelbart efter de forannævnte Bisper omtaler Odinkar Hvide (medens den noget tidligere rigtigt har nævnt Ribebispen Odinkar). Saaledes kan Saxos Fejltagelse forklares ved Hjælp af Krøniken: „det lader sig næppe betvivle, at han havde dette Værk for sig. Hvor det hører op, undlader ogsaa Saxo paa sin tidligere Maade at berette om Bispernes Rækkefølge“ [2]).

2. Anonymen siger, at Knud den Hellige blev dræbt, da han ved en ny og uhørt Lov tvang Folket til en Skat, som

[1]) Saxo, ed. Velschow II., S. LXIV. Historisk Tidsskrift, 4. R. V., 351.

[2]) G. Waitz i Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde XII., 21 f. Pertz. Scriptores XXIX., 65. Bresslau antager ogsaa, at Saxo her støtter sig til Anonymen, Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft XI., 156 f.

hed Næfgjæld (Penge for hver Næse eller hvert Hoved)[1]. I Følge Svend Aagesøn led Kongen Matyrdød, ikke, saaledes som nogle paastaa, paa Grund af sin store Grusomhed eller for en utaalelig Byrde, som han grumt havde paalagt Folket, men paa Grund af de Følger, som Ledingsbrudet i Limfjorden drog med sig[2]. Denne Udtalelse synes saaledes direkte rettet mod Roskildekrøniken. Saxo har en lignende Indsigelse mod dem, der paastaa, at Kongen havde fortjent Døden, da snarere Gerrighed end Gudsfrygt havde ledet hans Skridt, medens de dog indrømme, at hans Bodfærdighed i de sidste Øjeblikke kunde forsvare hans Helgenglorie[3] (jfr. Krønikens Ord: med stor Anger i Hjærtet vandt han Martyrdom).

3. Om Svend Estridsens Kampe med Magnus den Gode hedder det i Krøniken (S. 377): cui occurrens Sven . . tum navali bello, tum equis, cum eo certavit, ad ultimum victus, in Scaniam fugit. Qui cum Lundis prepararet iter suum, ut in Svethiam fugeret, ecce nuncii de Seland venientes, Magnum regem defunctum nunciant. Saxo fortæller med de samme Omstændigheder (S. 543): igitur in Jutia prius maritima deinde equestri pugna sinistris congressus auspiciis, utraque victus concessit in Fioniam . . . Scaniamque prætergressus Svetiam . . petere cogitabat; (S. 545): Sveno . . in Scaniam, ut diximus, profectus, Svetiam . . revisere

[1] Scr. I., 378: Hic cum populum quadam nova lege et inaudita ad tributum, quod nostrates Nefgiald vocant, coegit, a Jutia in Fyuniam fugatus . . . magna confessione cordis martyrizatus est.

[2] Scr. I., S. 57: non, ut quidam arbitrantur, propter nimiam crudelitatis sævitiam vel jugum intolerabile, quod plebi crudelis erogaverat.

[3] Saxo 593: sanctitati quidem assensit, sed eam non tam ex præteritæ vitæ meritis quam ultimi temporis pœnitentia profectam astruxit. Ita et justam facto causam prætexuit et vita cassum honore donavit. Siquidem digne regem perisse, sed pium lacrymis evasisse dicebat, intentionem ejus avaritiæ quam religioni propiorem existimans . . . Sed et posteri, paternam redolentes invidiam, sanctitatis eius formam non moribus, sed lacrymis imputant etc. Jørgen Olrik, Den ældste Danmarkskrønike 6, udtaler, at de faa Ord, Krøniken har om Knud den Hellige, give omtrent den Mening, som Saxo og Svend Aagesøn saa strængt fordømme.

proponebat. Quem Magnus . . subsecutus . . trunco . . adactus extingvitur [1]).

4. Om Erik Emunes Overfald paa Harald Kesje og hans Sønner i Jylland hedder det i Krøniken (S. 384): Haraldus . . a Jutensibus quam pluribus confortatur. Hæc audiens Hericus subito Selandiam venit et perpeti cursu magno frigore Jutiam navigio petiit, et seqventi nocte fratrem cum liberis et uxore in villa, que vocatur Scipyng, incautum cepit, captumque a tortoribus occidi fecit, cujus caput parrochiani ejusdam ville in extremo angulo cymiterii sepelierunt. Hos Saxo (S. 659) finde vi de samme Enkeltheder: Haraldus . . Urnicæ concionis suffragiis rex est declaratus. Quo comperto, Ericus, navigiis glacie tenus (nam gelu undam duraverat) in altum usque pertractis, Jutiam tacite petivit, Haraldumque apud Scypetorp vicum noctu cum superstitibus filiis interceptum diluculo, conclavi extractum, absque respectu fraternitatis capitali supplicio affecit.

Efter det saaledes paaviste er det sikkert, at de senere Historikere og især Saxo have et meget godt Kendskab til Krøniken, men bryde sig saa lidt om dens Paastande, at de, uden at tage Hensyn til dem, give en vidt forskellig Opfattelse af Personer og Tidsforhold og kun en enkelt Gang vende sig direkte mod dens Udsagn.

Men jeg kan ogsaa for en senere Tid vise, hvor lidt Sympathi og Tiltro Krøniken fandt. Da en Afskriver af

[1]) I Skildringen af Biskop Svend Nordmand er der saa store Overensstemmelser mellem Saxo og Krøniken, at man naturligen kommer til at formode, at Saxo har benyttet den. Begge fortælle med Berømmelse om hans fromme Sind og dygtige Styrelse (pater patrie, salus populi; Saxo: arcem inter nostros auctoritatis possidebat), begge vide, at han forudsagde de Uaar, som vilde komme paa Grund af Mordet paa Knud den Hellige, begge berette om hans Jorsalfærd og Død paa Rhodus og om, at han byggede Kirker eller Klostre i Roskilde, Ringsted og Slagelse. Dette hævder ogsaa J. Olrik, l. c. 6, der ligeledes peger paa Ligheden i Beretningen om Poppos Jernbyrd.

Krøniken ved Tiden 1300 skulde skrive Stedet om Erik Ejegods uretfærdige Love, forekom det ham saa grovt, at han uden videre rettede det til: gode og retfærdige Love[1]). Og i den Afskrift af Krøniken, som findes mellem Petrus Olai Excerpter, har ved den nævnte Angivelse en med Afskriveren Samtidig tilføjet: han lyver! (*mentitur*)[2]).

Endelig vil en Belysning af de Traditioner vedrørende Biskop Vilhelm, som iøvrigt fandtes ved Domkirken, kunne vise, hvor velkendte Fortællinger om ham vare, og den anonyme Forfatters Stilling til dem.

Vilhelm blev begravet i Domkirken i Nærheden af Kongen[3]). Vi véd nærmere Besked om, paa hvilket Sted Bispen jordedes. Svend Nordmand havde bygget Kirken omtrent færdig, og endnu manglede kun at indrette *pulpitum*. Ved *pulpitum* eller *ambo* forstod man den Forhøjning med Rækværk om og Trappeopgang til, der især i Oldtidens og den ældre Middelalders Kirker fandtes paa Grænsen af Hovedskibet og Koret, og fra hvilken der blev prædiket, Evangeliet læstes eller biskoppelige Bekendtgørelser forkyndtes. Den afløstes til Dels senere i Middelalderen af *lectorium*, Læsepulten ved Korskranken,

---

1) Afskriften i den Hamburgske Codex fra Enden af det 13. eller Begyndelsen af det 14. Aarhundrede. De andre Tekster have „multas iniquas et injustas leges adinvenit", men her læses „bonas et justas", dog saaledes at de to sidste Ord ere Korrektur for „injustas", der endnu kan kendes. Waitz, Eine ungedruckte Lebensbeschreibung des Herzogs Knut Lavard 7. — At den oprindelige Tekst virkelig har haft den dadlende Udtalelse om Lovene, fremgaar af Ordet „adinvenit".

2) Scr. I., 379.

3) Saxo 568: amborum corpora conjunctis admodum tumulis occluduntur.

og af Prædikestolen[1]). For nu at kunne bygge *pulpitum* lod Svend Nordmand Vilhelms Ben flytte fra deres Plads og til det Sted, hvor de hvilede paa Saxos Tid. Kort efter skulde Kirkens Indvielse finde Sted, men Natten før denne havde Kirkevagten, som sov i Kirken, i Drømme en Aabenbaring. En Mand i Bispeskrud viste sig for ham og sagde til ham, at efter at Svend ved at fuldføre Kirken havde berøvet Vilhelm Æren for dens Opførelse, havde han nu ogsaa villet krænke hans Støv og skille ham fra hans kære Konges Side; Straffen herfor vilde have truffet Bisp Svend selv, hvis han ikke havde været en saa from Mand, nu skulde den ramme dem, der for Fremtiden ikke lod hans Grav i Ro, og den skulde ramme Kirken. Med sin Stav stødte Bispen derpaa til Kirkemuren, saa at den bragende faldt sammen og begravede Vagten under Stenene. Byens Borgere stimlede til Kirken og saa Ulykken; de troede, at Vagten var knust, men han krøb uskadt frem af Ruinerne. Da han fortalte, hvad han havde oplevet, smilte Biskop Svend over, at Vilhelm end ikke efter sin Død kunde høre op med den Strænghed, som han havde vist i levende Live. Imidlertid lod han de omstyrtede Mure rejse paany.

Da saa senere Biskop Asser døde (1158), mente tre af Kirkens Præster, nemlig Domprovst Herman, Læsemester Arnfast og Landprovst Isak, at det bedste og ærefuldeste Hvilested for den døde Biskop vilde være, hvor Vilhelms Ben laa. De lod grave her og stødte paa Vilhelms Kaabe og Ben, fra hvilke der udgik den sødeste Lugt, men uærbødigt lagde de hans Ben hen i en fjærn

[1]) Kirchenlexikon, Ambon; Realencyclopädie für protestant. Theologie, Ambon; Ducange, ambo, pulpitum.

Ende af Graven. Alle tre Gerningsmænd bleve ramte af Straffe herfor. Herman fik, medens han sad i Landemodet under Absalons Forsæde, Helvedesild i Næsen og døde tredje Dagen efter, Arnfast angrebes af en gruelig Leversygdom og bekendte overfor Absalon, at han led, fordi han havde krænket Vilhelms jordiske Levninger; efter 3 Maaneders Sygdom døde han. Den tredje Mand Isak blev angst for, at heller ikke han skulde gaa fri for Straf; han haabede at afværge det ved at stifte et Nonnekloster i Roskilde, men han døde af Lungetæring[1]).

Saaledes var der ved Domkirken en levende Tradition om Vilhelms Gerninger efter hans Død; Absalon har selv berettet derom til Saxo, og at han tillige har fortalt meget om Vilhelms Handlinger i levende Live, kan der vel ikke være Tvivl om.

Men dernæst mærkes det, at der ved Kirken var to Partier, nogle, som havde deres Ideal i den mægtige Vilhelm, der satte sin Stav baade mod Konger og Kirkemure, og hvis Berømmelse Saxo og Absalon ikke noksom kunne fremhæve, andre derimod, som roste Svend Nordmand som den ypperste af Bisperne. Til de sidste hørte den anonyme Krønikeforfatter, og naturligvis med udpræget Partistandpunkt. „Svend var en ved sin Karakters Retskaffenhed fremragende Mand, der overgik langt alle sine Forgængere, han var en Skræk for alle ildesindede og Belønner af alle gode, Fædrelandets Fader, Gejstlighedens Pryd og Folkets Frelse, udmærket ved sin Fromhed og ved sin Iver for at føre alting frem til Fuldkommenhed“. Derpaa fortælles om, at han byggede og smykkede Domkirken og lod bygge et Stenhus for

[1]) Saxo 576 ff.

Brødrene, hvem han af sit Bordhold tillagde 15 Præbender, desuden opførte han et Kloster i Ringsted og et andet i Slagelse.

Naar man, efter i Krøniken at have læst disse vældige Ord om Svend, bliver opmærksom paa, at største Delen af den her med Anførselstegn meddelte Tirade Ord til andet kun er en Udtalelse, som Adam af Bremen anvender paa den bremenske Ærkebisp Becelin-Alebrand (der døde 1043)[1], bliver man inderlig flov derved og tillige mistænksom mod en Forfatter, der er saa uskønsom i Valget af sine Midler. Vel laante i Middelalderen den ene Forfatter dristigt hos den anden, men et saa ordret Laan af en saa grov og kejtet Karakter som dette er dog ret enestaaende. Til Sammenligning bør man læse hele den varme og smukke Skildring af Svend Nordmand, som Saxo giver.

Hermed skulle vi forlade Anonymen. Han har maaske nok hørt om Svends og Vilhelms samtidige Død. men han havde ingen særlig Sympathi for Vilhelm, han fandt det umuligt efter Aarstallene og af de andre ovenfor anførte Grunde, og derfor gav han en anden Fremstilling.

Det er fremdeles blevet sagt, at Ælnoths Angivelse af, at Kong Svend blev begravet i „den af Svend, som da var Biskop, af udmærket Sten-Tavleværk opførte Kirke", udelukker Tanken om, at Kongen og Vilhelm skulde være døde samtidig[2]). Det gaar imidlertid paa

---

[1]) Historisk Tidsskrift. 6. R. IV., 690.

[2]) Ælnoth. Scr. Rer. Dan. III., 338: ibique in ecclesia sanctæ et individuæ Trinitatis et sancti Lucii martyris, insigni lapideo tabulatu a Suegno, tunc ejusdem Sedis pontifice, constructa . . . recondunt.

ingen Maade an at tage Ælnoths Ord saa bogstaveligt. Mere end et Par Aar før Kongen kan Vilhelm i hvert Fald ikke være død, og saa hurtigt opfører man ikke en Domkirke. Men dernæst er det jo vitterligt nok, at Vilhelm havde begyndt paa at bygge denne Kirke. Roskildekrøniken siger selv, at Biskop Svend byggede Kirken „næsten lige som fra Grunden af“ — altsaa var der bygget paa den tidligere — og Saxo fortæller, at Svend med sin Stenkirke fortsatte Vilhelms Værk [1]). Derfor er det sande Forhold dette, at Kongen er bleven begravet i den Del af Kirken, som ved hans Død var bleven færdig. Som bekendt stod Bygningen af Middelalderens Kirker ofte paa i Aarrækker eller i Menneskealdre, enkelte Dele af en Kirke kunde godt være færdige, indviede og tagne i Brug, længe førend den hele Bygning var til Ende. Ærkebisp Asser indviede Krypten i Lund med dens første Alter i Juni 1123, 3 og 8 Aar senere to andre Altre hernede, medens hans Efterfølger Eskil først i September 1145 indviede hele Overkirken [2]). Ved Bygningen af Upsala Domkirke blev først Koret gjort færdigt og taget i Brug, det lukkedes med en Trævæg, indtil Menneskealdre senere ogsaa den øvrige Del af Kirken var færdig [3]). Fra Trondhjems Domkirke og fra mange udenlandske Kirker kendes det samme, at man indviede en enkelt

---

[1]) Saxo 576: interea Sveno Roskildensis templi ædificationem, a Wilhelmo cœptam, saxeo opere prosecutus. Man kunde af Saxos Udtryk maaske ville slutte, at Vilhelm havde bygget af Træ, hvad dog næppe er rimeligt, og Krøniken synes snarere at sige det modsatte. Men maaske har man, som senere i Upsala, rejst en foreløbig Trækirke indenfor Stenkirkens Fundamenter.

[2]) Jfr. Heise i Hist. Tidsskr., 5. R. II., 536.

[3]) Wrangel, Tegelarkitekturen. i Antiqvarisk Tidskrift för Sverige XV. 94, 109, 142.

Del af en Kirke, endog uden at denne endnu var lukket til alle Sider[1]. Men hvad der især bør erindres, er, at Begravelser vare noget af det første, der foregik i et til Kirke bestemt Rum, næsten saa snart som blot Kirkens Omrids var fastslaaet. Abbeden i Øm Kloster Michael, der døde 1246, blev begravet i Klostrets Kapitelhus, skønt det endnu ikke var bygget, men kun Grundstenen lagt[2]. Kong Erik Klipping begravede 1283 to Døtre i Franciskanerkirken i Odense; senere, da Koret var færdigt, bestemte Kongen Pladsen foran Højaltret til sit Gravsted, og Kirken blev indviet af Bisp Tyge af Ribe († 1288), medens det dog siges, at den endelige Indvielse først fandt Sted 1343[3]. Paa lignende Maade anvendtes Upsala Domkirke eller den indenfor dens Mure rejste midlertidige Trækirke straks til Begravelser, inden nogen Del af den ydre Stenkirke var taget i Brug[4].

Saaledes har Ælnoth afgjort Uret ved Valget af sine Udtryk. Den prægtige Kirke, som han havde set paa Kong Niels' Tid, var Svend Nordmands Værk, og derfor laa det ham nær at udtrykke sig, som han gjorde, og at lade Svend være Biskop før Kongens Død, *men* Fundamenterne vare lagte af Bisp Vilhelm, og det var derfor i denne Biskops Kirke, at Kongen var bleven begravet.

Efter alt det paaviste foreligger der saaledes ingen Grund til at betvivle Rigtigheden af, at Kong Svends og Vilhelms Død er indtruffet samtidig.

---

[1]) J. Helms i Letterstedtske Nordisk Tidskr. 1886, 377 f.

[2]) Scr. Rer. Dan. V., 259: primam meruit sepulturam in nouo capitulo nondum edificato, excepto solo fundamento jam posito.

[3]) Scr. Rer. Dan. V., 516. Engelstoft, Odense Bys Historie, 42. Wrangel l. c., 95, 100.

Vi have — bortset fra Saxos Fortælling — ingen Angivelse om Aaret, da Biskop Vilhelm døde. Derimod have vi i nogle Kalendere Optegnelser om, paa hvilken Maanedsdag en Biskop Vilhelm døde, og de kunde jo mulig gælde ham.

I et Kalendarium, som har tilhørt Petrus de Dacia, der opholdt sig i Paris ved Tiden 1300, mindes en Biskop Vilhelm ved den 10de Januar[1]). Herved sigtes imidlertid til Helgenen Ærkebisp Vilhelm af Bourges, der døde den 10. Januar 1209[2]).

I en Dødebog fra Michaelisklostret i Lüneburg nævnes ved 13. December en Biskop af dette Navn: Idus Decembris. Obierunt Wilielmus episcopus frater noster et Asculf presbiter et monachus et Johannes puer n. c. f. et Susanna regina et Suanehild comitissa[3]). Vi have intetsomhelst Vink om, hvor denne Bisp hørte hjemme, eller om hans Levetid[4]); af de andre her optegnede Personer kender jeg kun Dronning Susanne; hun var Italienerinde og først gift med Grev Arnulf II. af Flandern, senere (988) ægtede hun Kong Robert af Frankrig, men forskødes Aaret efter. Comitissa Suanehild er vel — da Navnet ikke er almindeligt — den Svanhild, Grevinde

---

1) Scr. Rer. Dan. IV., 261: Willelmi episcopi non legitur.

2) Acta Sanct. Bolland. 10. Januar; Mas Latrie, Trésor de chronologie (1889), Sp. 745.

3) Wedekind. Noten zu einigen Geschichtsschreibern des Deutschen Mittelalters III., 95.

4) Wedekind gætter paa Biskop Vilhelm af Strassburg, men han døde den 7. November 1046; Hauck, Kirchengeschichte Deutschlands III., 985. Jørgensen, Nord. Kirke, Tillæg 91: dette synes kun at kunne være den danske; han var herefter fra Mikkelsklostret i Lüneburg; død d. 13. Dec. (1072—74). H. Olrik havde tidligere, i Konge- og Præstestand I., 200, ogsaa denne Dato, jfr. iøvrigt S. 47.

af Looz i den belgiske Provins Limburg[1]), der levede i første Halvdel af 11te Aarhundrede[2]). Saaledes kunne Omgivelserne ikke siges at drage Tanken hen paa Danmark, eller paa Tiden omkring 1076; der findes i Udlandet mange Bisper Vilhelm, hvis Dødsdag ikke kendes, og til hvilke Angivelsen netop kunde sigte, for blot at nævne en Mand fra hint Tidspunkt, Bisp Vilhelm af London, der døde 1075[3]).

Endelig have vi en dansk Optegnelse. Hamsfort giver i sin Fortegnelse over de Roskildske Bisper en lang Beretning om Biskop Vilhelm og anfører som Hjemmel Saxo, Adam af Bremen, et Epitaphium i Domkirken, hvilket imidlertid atter bygger paa Saxo, og en Kalenderoptegnelse. Han skriver her: obiit Vilhelmus anno Christi MLXXIIII. VIII. Eid. Maji, ut est in Calendario Roscildensi[4]). Hamsfort har altsaa i en Kalender i Roskilde Domkirke fundet, at Vilhelm døde den 8. Maj; denne Dato findes jo ikke heller i nogen af de andre tre af ham benyttede Kilder. Om Aaret 1074 ogsaa har staaet i Kalendariet, er meget tvivlsomt, eftersom Kalendere ordentligvis ikke nævne Aar, men kun Maanedsdag. Derimod var 1074 den almindelige danske (urigtige) Angivelse for Kong Svends Dødsaar. Ogsaa i en anden Optegnelse af Hamsfort finde vi denne Dag angivet, men uden Henvisning til Kalendariet[5]).

---

1) Pertz, Scriptores VI., 691. Bresslau, Konrad II., II., 512.
2) Nævnes kan dog, at en Svanhild var gift med Markgrev Ekkehard af Meiszen o. 1000. Hirsch, Heinrich II., I., 197, 205.
3) Stubbs, Registrum Sacrum Anglicanum, sec. edit. (1897).
4) Scr. Rer. Dan. VII., 155.
5) Chronologia secunda, i Scr. Rer. Dan. I., 270: 1074. Sveno Rex moritur et Roschildiæ sepelitur, qvem seqvitur 8. Idus Maji Gvilhelmus Episcopus Roschildensis.

Derfor synes der ikke at være Tvivl om, at Biskop Vilhelm er død den 8. Maj[1]). Prof. Erslev angiver og anvender den 10. Maj som Dødsdagen i Kalenderen, hvad der skyldes en Fejllæsning, men Fejlen er gentaget af Prof. Hans Olrik i Biografisk Lexikon.

Om Kong Svends Dødsdag er der ingen Tvivl. Den er optegnet af Ælnoth og i de ældste Lundske Gavebøger. det var den 28. April, 4 Kal. Maji[2]). Men Svend døde i Søderup, der ligger en Mils Vej Vest for Aabenraa, han havde ønsket at blive begravet i Roskildekirken, og hans Lig førtes til Sjælland (vistnok snarest til Skelskør) og bragtes til Roskilde. Man jordede den Gang hurtigt efter Dødsfaldet, men en Ugestid maatte der vel efter den Tids Vejforhold i hvert Fald medgaa — ja vi behøve egentlig ikke at indlade os paa nogen Formodning, thi vi have mærkeligt nok Oplysning fra Samtiden derom. Efter Knytlinga har Kalf Maaneson fortalt i det Kvad, som han gjorde om Knud den Hellige: líkit Sveins konungs var flutt á 13 døgum sunnan af Jótlandi ok norðr til Hringstaða[3]) med miklum prís ok virðulegri líkfylgju. Tretten Dage efter den 28. April var Liget altsaa i Roskilde. d. e. den 10. Maj. Men i Nærheden af Topshøj

---

[1]) Prof. Erslev (S. 622) udtaler jda ogsaa om Angivelsen i Dødebogen fra Lüneburg: „Identifikationen af denne Vilhelm med den danske er dog naturligvis usikker, og der foreligger i danske Kilder en Opgivelse af Vilhelms Dødsdag, som man næppe har Ret i at forkaste“.

[2]) Weeke, Lundske Gavebøger 100, Scr. Rer. Dan. III, 339, 444, 510. Knytlinga c. 25 har: þriðja Kal. Maji; Finnur Jónsson, Knytlingasaga 11, formoder, at her foreligger en af de sædvanlige Skrivefejl: *iii* for *iv*.

[3]) Her burde i Sagaen staa Roskilde; Finnur Jónsson, Knytlingasaga 21, bemærker: dette er nu urigtigt .. men hvad Kalf meddelte, var sikkert rigtigt.

var det, at Vilhelm mødte Ligtoget, og her døde han: det vil sige o. 6 Mil fra Roskilde. Hvad enten nu Liget blev kørt eller baaret — Saxo fortæller, at Svends Mænd bar Liget paa deres Skuldre — vil Færden til Roskilde sikkert have taget i alt Fald halvanden Dag, og Vilhelms Død maa da være indtruffet den 8. Maj. Men det var jo netop den Dag, Roskildekalendariet angav som hans Dødsdag. Saaledes bekræfte Tidsangivelserne fortræffelig den gamle Tradition.

Saxo véd, som det ses, nøje Besked om, paa hvilket Sted den gribende Scene foregik. Topshøj er en Landsby, der ligger en halv Mil Syd for Sorø, som Asser Rig jo havde ejet, og hvor han havde rejst sit Kloster; Assers Sædegaard, det Sted, hvor Absalon blev født, var i Fjenneslev, som kun ligger en Mils Vej fra Topshøj. Vi befinde os altsaa i en Egn, som Absalon og hans Familie kendte ud og ind, og med hvis Traditioner de vare nøje fortrolige; der kan næppe være Tvivl om, at Fortællingen om Vilhelms Død bygger paa, hvad Saxo har erfaret af Absalon, Esbern Snare eller andre Medlemmer af Hvideslægten[1]).

Hermed ere disse Undersøgelser om Biskop Vilhelms Død til Ende. Den hensovede, afholdte Konges Jordefærd gennem Landet, ved hvilken ikke blot Saxo, men ogsaa Ælnoth[2]) og Knytlingasaga dvæle, har været en saa højtidelig og gribende Handling, at den længe er bleven mindet, og derfor kan det ogsaa forstaas, at

---

[1]) Der er Grund til her at fremdrage følgende Parallel. Magnus den Gode døde efter Svend Aagesøn i Sjælland som Følge af et Fald med Hesten (Scr. I., 56). Saxo véd (S. 545), at dette skete ved Alsted (der ligger ½ Mil fra Fjenneslev).

[2]) Scr. III., 337: regalibus procurantes exeqviis; 339: debitis honorificantes exeqviis.

Traditionen om den gamle Biskops samtidige Død med alle de Enkeltheder, som knyttede sig til den, er bleven vel bevaret.

Jeg skal her endnu kun tilføje to Undersøgelser om Bispens og Kongens Dødsdage.

Ved mit Studium af Udlandets mange Vilhelmer har jeg — saa vidt overhovedet disse Bispers Dødsdag er bekendt — ikke mødt noget Sammentræf med Angivelsen af Dødsdagen i Roskildekalendariet. Een Bisp lægger man dog uvilkaarligt Mærke til, nemlig Biskop Vilhelm af Utrecht, idet han er død den 27. April 1076[1]), det vil sige, Dagen før Kong Svend Estridsen døde. Imidlertid kan jeg ikke deri se noget, der kunde have givet Anledning til Fortællingen om den danske Vilhelm, intet Forhold, som kunde føre til en Forveksling af Bisperne i Utrecht og i Roskilde. Den danske Tradition siger, at Vilhelm ved Efterretningen om Kongens Død følte sig saa svag og blev saa overvældet af Sorg, at han døde ved Kongens Ligfærd en halv Snes Dage efter ham. Selv om nu Vilhelm af Utrecht var død paa samme Dag som Svend, vilde det ikke kunne rimes med den danske Fortællings Indhold, og nu er han oven i Købet død Dagen før Kongen — enhver Mulighed for en Paavirkning synes herved at svinde bort. Vilhelm af Utrecht var Kejser Henrik IV.s ivrige Tilhænger og betroede Mand, han var en dygtig, men i høj Grad opblæst Personlighed; han døde efter faa Dages pinefulde Sygeleje, og der løb straks Fortællinger om, hvordan Bispen ved sit Fylderi havde paadraget sig en Sygdom med skrækkelige Lidelser, og hvordan han som Pavens Fjende knap fik Lov til at lægges i viet Jord — kort sagt, hverken i denne Bisps virkelige Levned eller i Sladderen om ham findes nogetsomhelst Lighedspunkt med Beretningen om Kong Svend og Roskildebispen[2]).

[1]) Scr. Rer. Germ. XVI., 448: 5. Kal. Mai.

[2]) Meyer v. Knonau, Heinrich IV. u. Heinrich V., II., 669 ff.; Allgemeine Deutsche Biographie XLIII., 207 f.; van der Aa, Biographisch Woordenboek der Nederlanden VII., 548.

Hvad Kong Svends Dødsdag angaar, træffe vi i en enkelt Kilde en afvigende Angivelse. Den findes mellem en Række Optegnelser med Bartholins Haand efter en nu tabt Gavebog fra Roskilde og lyder saaledes ved 9. Maj: VII idus Maji. Obiit Sveno Magnus rex Danorum, filius Estridis Reginæ, sororis Kanuti Senis, 1074, qui Ecclesiam Roskildensem in multis dotavit, et Regina Margareta, quæ contulit fratribus bona, quæ habuit in Gythingæhæræth. Quorum anniversarium fiat celeberrime cum IX lectionum vigiliis, quibus et misse, quam dicat unus canonicus aperto ciborio, intersint una cum scolaribus choralibus omnes beneficiati in Ecclesia Roskildensi tunc presentes [1]).

Hvem denne Dronning Margrethe er, der er død paa samme Kalenderdag som Svend Estridsen, er uoplyst. Estrid havde tillige Navnet Margrethe, men Dronning var hun ikke, om end Kongedatter og Moder til en Konge, saa at det ikke er helt sikkert, at det er hende [2]). Kong Svend skulde herefter være død den 9. Maj, hvad der er imod alle gode Kilders Vidnesbyrd. Men omtrent ved denne Dag fandt hans Begravelse Sted, og Dødsdagen kunde da være forvekslet med Dagen for Jordefærden [3]). Dog maa det bemærkes, at medens ofte selve den Dag, da et Lig blev lagt i Jorden, blev fejret ved, at fattige bespistes, eller paa anden Maade, var det næppe Tilfældet, at Begravelsesdagen blev en Aarsdag, der Aar efter Aar blev mindet ved Messer og lignende [4]). Optegnelsen lider i den Form, hvori den foreligger, i høj Grad af Uefterrettelighed.

---

[1]) Scr. Rer. Dan. III., 266 f.

[2]) Jørgensen, l. c. 778, jfr. 443, 653, 741, fortolker det saaledes og siger, at Estrid kaldtes Dronning efter sit russiske Giftermaal. Et saadant kan kun støttes paa schol. 40 til Adam af Bremen, at Knud gav sin Søster Estrid til Russerkongens Søn. Herved vilde hun dog ikke blive Dronning, og dette Giftermaal beror sikkert paa en Forveksling med en anden Søster, se herom nærmere Steenstrup. Venderne og de Danske, 65.

[3]) Saaledes Langebek, Scr. Rer. Dan. III., 340. A. D. Jørgensen. Nord. Kirke, 741, 778.

[4]) Helveg, Danske Kirkes Historie I., 250, siger mærkeligt nok om „Aartider“, anniversaria: det vil sige, at der bestandig

III. Kong Svends Gave til Roskildekirken og Kong Valdemars Gave til Absalon.

Roskildekirken har to Gange faaet Gaver af Jordegods, som Konger have afstaaet som Følge af begaaet Drab.

Da Knud den Store efter Slaget ved Helgeaa fejrede Julegildet i Roskilde og hans Svoger Ulf Jarl tirrede ham med den uheldige Maade, hvorpaa Slaget i Helgeaa var forløbet, lod Kongen ham nedstøde ved selve Festen. Til Sone gav Knud sin Søster to Herreder, og dem overdrog hun senere til Roskilde Domkirke „som Tiende“ [1]).

Hos Snorre lyder det anderledes. Knud holdt Gilde ved Mikkelsdagstid i Roskilde, og her lod Ulf under Skakspillet saarende Ord falde mod Kongen. Næste Morgen gav Knud sin Svend Ordre til at dræbe Jarlen i Domkirken. Da Mordet var sket, lukkede Præsterne Kirken, men Kongen bød dem aabne den. „Da Kongen

---

hvert Aar blev læst Messe paa Begravelsesdagen, og da med Navns Nævnelse gjort Forbøn for den Afdøde. Aartiderne var altsaa en bestandig, hvert Aar fornyet, Begravelsesfest for den Afdøde. — Jeg har forgæves søgt Bekræftelse paa denne Udtalelse om, at Begravelsesdagen gjordes til „Aartid“. Det synes, som om den Mindedag, der valgtes til Messetjeneste, ret ofte blev fastsat noget vilkaarligt — og Dødsdagen, som ellers var den almindelige Mindedag, kunde stundom ikke vælges paa Grund af Sammenstød med kirkelige Festdage — men at Begravelsesdagen valgtes, har jeg ikke fundet sikre Eksempler paa. Hvad Hauck, Kirchengeschichte Deutschlands IV., 52, har om Begravelsesdagen og Aartiderne, maa forstaas paa samme Maade, saaledes som Kildehenvisningerne vise. Jfr. ogsaa Prof. Erslevs Udtalelser l. c. S. 618.

1) Saxo 525: duarum provinciarum attributione pensavit, quas eadem postmodum sacrosanctæ Trinitatis ædi . . . decimarum nomine partiendas curavit.

kom til Kirken, skødede han store Jorder til Kirken, saa at det er et stort Herred, og deraf voksede den Stiftelse meget siden. Derfor have disse Jorder ligget til den siden" [1]).

Roskildekrøniken stemmer for saa vidt med Snorre, at den lader Ulf blive dræbt i Kirken ved Ottesangen, men den tilføjer, at Estrid, som lod sin Mand hæderfuldt begrave, skænkede Kirken rige Gaver [2]). Baade den og Saxo ere altsaa enige om, at hvad Kirken fik til Skænk i Anledning af Ulfs Drab, ikke kom direkte fra Drabsmanden, men fra Estrid, og Krøniken fortæller selv senere, at Estrid gav Kirken 50 Bol, hvilken Gave Svend bekræftede [3]). Det er vel denne Gave, Saxo sigter til. Da hvad Knud ydede i Mandebod, saaledes i hvert Fald endte med at komme i Kirkens Besiddelse, kunde let den Tradition opstaa, at Knud havde givet den som Bøde for Krænkelsen af Kirkens Fred.

Kongsgaarden og Domkirken laa i øvrigt saa tæt op til hinanden, at der intet underligt er i, at mere end én Gang blodige Planer, som fattedes i den ene Bygning, kunde komme til Udførelse i den anden. Saxo véd jo bestemt at skelne mellem de to Herreder — Snorres „store Herred" —, som Kong Knud gav sin Søster i Mandebod og hun senere overlod Kirken, og det halve

---

[1]) Snorre. Saga Ólafs hins helga c. 162—163, jfr. Storms Oversættelse.

[2]) Scr. I., 377: fecit Ulf interfici in ecclesia Roskildensi, euntem ad matutinas, quem uxor sua Estrid honorifice sepelivit, ecclesiamque lapideam in loco ligneæ construxit, quam multis modis ditavit.

[3]) Scr. I. 378: cujus [Willelmi] temporibus mater regis Svenonis Estrid ecclesiæ Roskildensi L mansos, filio consentiente, contulit, quos prescriptus episcopus sigillo et privilegio ecclesiæ confirmavit.

Støfnæsherred, som Kong Svend skænkede Kirken, saa at der ingen Grund er til her at tænke paa en Forveksling.

Men Saxos Beretning har endvidere det mærkelige Udtryk „som Tiende“, der besynderligt nok hidtil ikke har vakt Opmærksomhed. Her kan jeg igen henvise til en Udtalelse af Dr. jur. L. Holberg:

„Om Estrids Gave har Saxo følgende Ord:

Quo peracto, Canutus violatæ necessitudinis injuriam ac sororis viduitatem duarum provinciarum attributione pensavit, quas eadem postmodum sacrosanctæ Trinitatis ædi, præcipua apud Roskildiam veneratione cultæ, decimarum nomine partiendas curavit.

Oversættelsen volder jo ingensomhelst Vanskelighed, før man kommer til Ordene „decimarum nomine“; men disse Ord maa nødvendigvis have en nærmere Forklaring, som Ingen, saavidt mig bekendt, til Dato har indladt sig paa. Hvorledes kan Saxo nemlig tale om Tiende? Tiende kendtes jo ikke hertillands før meget senere, og Saxo selv fortæller jo under Knud den Hellige om dennes forgæves Bestræbelser for at indføre Tienden.

Forklaringen paa Saxos Ord maa ligge deri, at den Tiende, han omtaler, ikke er den senere indførte Aarstiende, den aarlige Ydelse af 1/10 af Jordens Udbytte, men den før dennes Indførelse eksisterende ejendommelige nordiske Tiendeydelse Hovedtienden. Om denne haves Oplysninger af K. Maurer[1]) og A. D. Jørgensen[2]). Efter den sidstnævnte Forf.s Forklaring blev Hovedtienden, som bestod i en Gave til Kirken en Gang for alle af 1/10 af al en Persons Formue, et Køb af Himmerig, oprindelig givet paa Sotteseng som de senere Sjælegaver. Forskellen

[1]) Ueber den Hauptzehnt einiger nordgermanischen Rechte (Abh. der bayer. Acad. d. Wissensch. I. Cl. XIII., 2).
[2]) Anf. St., S. 62 flg.

mellem Hovedtienden og Sjælegaver var efter Maurer og og Jørgensen den, at ved Hovedtienden var den Fordeling af Gaven, som skulde ske mellem Kirken og de gejstlige Personer, lovbestemt, medens ved Sjælegaver Giverne selv frit kunde bestemme Fordelingen.

Dette, at Saxo saaledes fortæller om Givelse af Hovedtiende i det 11. Aarh. her i Danmark, er i retshistorisk Henseende meget betydningsfuldt, thi man har vel tidligere af Hovedtiendens Eksistens i Norge og Sverige sluttet, at den ogsaa maatte have været kendt i Danmark; men her forsvandt den efter Indførelsen af Aarstienden og frie Sjælegaver saa fuldstændigt, at intet Minde — mente man — var bevaret om, at den ogsaa havde spillet en Rolle her i den tidlige Middelalder (A. D. Jørgensen anf. St. S. 64). Det er da af største Interesse, at Saxo nævner et berømt Tilfælde, hvor Hovedtiende er givet[1]). Men det, at Saxo paa en Tid, da ethvert Spor af Hovedtiende var forsvunden af Lovgivningen, véd at fortælle om Hovedtiende — ikke om Sjælegaver — viser, at han atter her er Talsmand for en virkelig gammel Tradition, der naturligvis er Absalons Slægtstradition".

For den Misgerning, Kong Svend havde begaaet, at lade de mistænkte dræbe i Domkirken, gav han denne til Sone Halvdelen af Støfnæs Herred, det vil sige det Herred i Københavns Nærhed, som senere kaldtes Sokkelunds Herred. Professor Erslev bestrider nu Rigtigheden

---

[1]) Maaske kan den Oplysning, Saxo giver, at Estrids Gave var Hovedtiende, forklare, hvorfor denne Gave snart siges at være givet til Kannikerne ved Roskilde Domkirke (Gavebogen), snart til selve Kirken (Anonymen). Estrids Hovedtiende er nemlig vel som al saadan Tiende bleven delt i et vist Forhold mellem vedkommende Kirke og dens Gejstlige.

af, at Svend skulde have givet dette halve Herred, „det har hverken han eller nogen anden dansk Konge skænket til Roskilde Kirke. Denne havde vel i Saxos Tid store Ejendomme i dette Herred, men dem havde Kirken faaet sammen med Københavns Slot af Absalon, og hans Gave siges netop at omfatte det halve Herred [her henvises til et Pavebrev af 1299, hvorom straks skal tales], hvad der stemmer godt nok med de enkelte Besiddelser, der opregnes. Og den anden Halvdel af Sokkelunds Herred, den har Roskilde Domkirke aldrig ejet, ikke i det fjortende Aarhundrede, da der blev affattet en stor Jordebog over Bispestolens Gods, ikke i Valdemar Sejrs Tid, hvor Krongodslisten i „Valdemars Jordebog" viser, at Kongen her havde Lyngby med betydeligt Tilliggende. Vil man da ikke gætte paa uomtalte og usandsynlige Mageskifter mellem Kronen og Kirken, foregaaede i Tiden mellem Svend og Valdemar, maa det ogsaa af den Grund staa fast, at den Gave, som Saxo tillægger Kongen, aldrig har eksisteret".

Det forekommer mig, at der vil være Grund til at optage Fortællingen om Københavns Grundlæggelse og om Valdemar den Stores Gave til en nærmere Prøvelse.

Vi læse hos Saxo følgende (S. 810):

eodem anno deturbandæ piraticæ gratia Absalon insulam maritimam novo castelli fundamento complexus exigui munimenti beneficio ingens patriæ præsidium attulit.

Hvis nu denne Tekst skal oversættes saaledes, at Absalon for at skræmme Sørøverne anlagde en ny Borg paa „en Ø i Havet", er det unægtelig besynderligt, at han bruger saa dulgte Udtryk i Stedet for at nævne Øens Navn eller dog antyde dens Beliggenhed. Og ligge

ikke egentlig alle Øer i Havet[1]), i hvert Fald alle de Øer, hvorom der i denne Forbindelse kunde være Tale? Det har undret mig, at man ikke tidligere har studset ved disse Saxos Udtryk. Saafremt Saxo sigter til København, er det egentlig ret utræffende at betegne den mellem Amager og Sjælland indeklemte Slotsholm som „Øen i Havet“. Tidligere Forfattere have da ogsaa gættet andetsteds hen, saaledes paa „Samsøe, Sproe eller Hielm“[2]).

Imidlertid kan der, uagtet Udtrykkene ere lidt besynderlige, næppe være Tvivl om, at Saxo sigter til Københavns Borg, idet han snart efter omtaler det Kastel, som Absalon havde bygget i København[3]). Man kunde derfor fristes til at forsøge en Tekstrettelse og ændre Ordet *maritima*, men jeg har ikke kunnet finde noget nærliggende Ord at sætte i Stedet derfor[4]).

Derfor kunde man maaske søge Forklaringen paa en anden Maade, nemlig at Saxo ved *insula maritima* gengav og oversatte et dansk Stednavn. Selv om han i sit Værk hyppigst benytter de danske Benævnelser, findes der dog en Del Eksempler paa, at han, hvor Navnets Etymologi er ham klar, omsætter dets Bestanddele i de tilsvarende latinske Udtryk[5]). Ælnoth, som meget yndér denne Art Forklaringer af Stednavne, har nu netop: insula

---

[1]) I Digesta 33, 7, 11, omtales „insulæ maritimæ“ netop for at betone Forskellen fra Øer i Søer eller Floder.

[2]) Schousbølles Oversættelse af Saxo. S. 501.

[3]) Saxo 888: castellum, quod in publico negotiatorum portu condiderat.

[4]) Kort i Forvejen (S. 809) omtales „vicus, qui mercatorum portus nominatur“, og man kunde da tænke paa „insulam mercatorum“, men jeg anser ikke denne Rettelse for forsvarlig.

[5]) Saaledes maritimus sinus, Nord- og Sondfjord; sinus, quem viridem vocant, Grønsund; albus fons; caprinus lacus; insula, quæ glacialis dicitur (Island) etc.

maritima, quæ pro eo, quod mari circumcingitur, lingva Danica Seland nuncupatur[1]). Paa Sø-Landet, Sjælland, kan Saxo dog ikke have tænkt, eftersom han siger, at Øen blev „omfattet" med en Mur. Det maa nødvendigvis have været en mindre Ø, en Holm, og det ligger da formentlig ikke fjernt at antage, at Slotsholmen oprindelig har heddet Sundholmen, *insula maritima.* Det fortjener at huskes, at Saxo betegner Udesundby ved Frederikssund som: *Sundby, maritimus vicus* (S. 704). I en langt senere Tid hed en Gade udenfor Østerport Sundgade[2]). Et saadant Stednavn maa vistnok have givet Anledningen til Saxos Udtryk. Men der er som sagt ikke Tvivl om, at det er København, han sigter til.

Saxo fortæller intet Sted, at Kong Valdemar havde givet Absalon det Sted, hvor Københavns Borg blev anlagt. Dette faa vi at vide af nogle Pavebreve. Vi have et helt Mylr af saadanne fra Absalons Tid, og Grunden hertil er følgende.

Absalon havde til det yderste vægret sig ved at modtage Ærkebispedømmet i Lund eller rettere ved at opgive sit Roskildske Bispedømme. Han turde ikke undvære den Støtte, som de tro Sjællændere altid havde ydet ham, han ansaa fremdeles Kampen for Fædrelandets Forsvar som sin Hovedopgave, og denne kunde han kun udføre fra Sjælland. Efter at han havde siddet i 13 Aar paa Lundestolen, besluttede han imidlertid at overgive Sjælland til en egen Bisp, nemlig til sin Frænde Peder Sunesøn (1191).

Imidlertid havde han forinden faaet sikret sig, at

---

1) Acta Sanct. Bolland., 10. Juli, 130. Scr. Rer. Dan. III., 337.
2) Kjøbenhavns Diplomatarium III., 342; O. Nielsen, Kjøbenhavns Historie IV., 361.

han beholdt Retten over det for ham vigtigste Punkt paa Sjælland, København. Paverne Urban III (1186) og Clemens III, ligeledes Kardinal Centius efter hans Ophold her i Danmark, Paverne Cølestin III (1193) og Innocents III (1198) — alle maatte de bekræfte en Bestemmelse om, at Absalon, saalænge han levede, skulde beholde Københavns Slot med dets Tilliggende, medens det ved hans Død skulde tilfalde Roskilde Bispesæde. Med en Ihærdighed, der lige ud maa forbavse, søger Absalon at skaffe sig den fulde juridiske Sikkerhed for sin Besiddelse af Borgen og dens Tilliggende. Det første af disse Breve er endog udstedt fem Aar før det Tidspunkt, da Sjælland fik sin selvstændige Bisp.

Det hedder nu med næsten enslydende Udtryk i disse Pavebreve: „Idet vi efterkomme Dit rimelige Ønske, bekræfte vi med apostolisk Myndighed og kundgøre ved dette Brevs Vidnesbyrd, at Du for Din Levetid maa beholde Borgen Hafn, som den nylig bortgangne højsalige Kong Valdemar gav Dig, og som Du i from Iver har givet til Roskilde Kirke med det Vilkaar, at den efter Din Død skal frit tilfalde denne Kirke, saaledes som Du nu rettelig og uden Kære besidder den, med alle dens Tilliggender, nemlig selve Byen Hafn, Utterslev med al dens Tilliggende, nemlig Særslev, Solbjerg, Vanløse, Vigerslev, Valby, et Bol i Brønshøj [eller: Gaarden Brønshøj], Emdrup, en Gaard i Gentofte med al dens Tilliggende, Mørkøv med al dens Tilliggende, Bagsværd, Virum, Høsterkøb, Ovre, Borgby, Nærum med alle deres Tilliggender, desuden alt det Jordegods, som Din Borgfoged Niels erhvervede i Henhold til den Kontrakt, som var sluttet mellem Eder“ [1]).

[1]) Brevene ere sidst trykte i Kjøbenhavns Diplomatarium I., Nr. 1—5. I det første af dem hedder det: Eapropter tuis iustis

Hvor stor har da saa i Følge disse Breve Kong Valdemars Gave været? Ja, efter Ordene og hele Sætningsbygningen kan Gaven kun have omfattet selve Borgen; dens vidtstrakte Tilliggender har Kongen ikke skænket[1]). Man maa huske vel paa, at her ikke er Tale om Svend Estridsens Tidsalder, da Kirken endnu var ung og maatte støttes af Kongerne paa alle Maader, og da disse sikkert med friere Haand raadede over Kongedømmets Gods; paa Valdemarernes Tid vilde det vistnok have været uhørt, at en Konge skænkede Jordegods af saa stort et Omfang og saa betydelig Værdi til en gejstlig Stiftelse eller til en Privatmand; hvis det har været Krongods, har jo desuden Samtykke hertil maattet indhentes hos Landets Stormænd. Absalon vilde dernæst ved at modtage en saa overordentlig rig Gave have udsat sig for Misundelse og Nag fra manges Side, hans Holdning

postulacionibus grato concurrentes assensu castrum de Hafn, quod illustris memorie Waldemarus olim rex Dacie tue fraternitati contulit et tu tali condicione interposita Roschildensi ecclesie pia consideratione dedisti, ut ipsum debeas quoad uixeris detinere, post decessum tuum ad ecclesiam ipsam libere deuoluendum sub iam dicte conditionis tenore, sicut ipsum iuste et sine controuersia possides, cum omnibus pertinentiis suis, auctoritate apostolica confirmamus et presentis scripti patrocinio communimus, uidelicet uillam ipsam de Hafn, Oterslef cum omnibus pertinentiis suis, scilicet Serslef, Solbiergh, Huanlosæ, Wigislef, Walbu, mansum unum Brunshogæ, Imbrethorp, mansionem de Gefnetofte cum omnibus pertinentiis suis, Myrthogæ cum omnibus pertinentiis suis, Barsuerthe, Vigirum, Husfrecop, Hawerthi, Burgbu, Niartherum cum omnibus pertinentiis earum preterea uniuersam partem eorum, que adquisiuit Nicolaus castellanus tuus, iuxta tenorem pacti, quod inter uos conuenit.

[1]) A. Heise har — i en anden Sammenhæng — udtalt sig paa samme Maade: „der staar kun Borgen Havn (eller om man vil: Havneborg), som Kongen har givet dig“; se i det Hele hans Udvikling i Histor. Tidsskrift, 5. R., II., 519 ff.

vilde stemme daarligt med den Skildring, som Saxo giver af hans Uegennyttighed, saaledes med Beretningen om. hvor ringe en Part han tog af det rige Bytte, som blev vundet i Venderkampene.

Brevets øvrige Indhold viser ogsaa, at Forstaaelsen maa være en anden. Saaledes falder jo dog aabenbart det Gods, som Absalon har ladet sin Borgfoged Niels erhverve, udenfor Kongens Gave; man ser af Kardinal Centius' Brev, at det skal nærmere opgøres med Niels' Arvinger, hvad der af Gods paa Falster og paa Laaland kan tilfalde Absalon som Part. Gaarden Ovre (i Rød- og Hvidovre) havde Kongen ikke heller givet ham; Esbern Snare havde ved sin anden Hustrus Død skænket den til Sorø Kloster, og Absalon havde derpaa atter erhvervet den af Klostret ved Mageskifte[1]). Under „Gaarden i Gentofte med dens Tilliggende" falder uden Tvivl de „to Bol Jord i Gentofte og Tredjeparten af den lille By Ordrup ikke langt derfra", som Absalon havde erhvervet ved Mageskifte med Esrom Kloster o. 1170[2]). I Kardinal Centius' Brev hedder det, at Absalon skal for sin Levetid frit raade over Kirkerne i Hafn, Brønshøj og Amager, „som Du før har lagt til Borgen"[3]). Saaledes har Absalon arbejdet paa at samle et helt Castellani[4]) til Borgen Hafn, han har anvist store Dele af Roskilde Stifts Gods hertil, men han har ogsaa selv ved Køb og Mageskifte erhvervet Gods, som han lægger ind under Borgen.

---

[1]) Scr. Rer. Dan. IV., 468. Oluf Nielsen i Danske Samlinger VI., 290, og i Kjøbenhavns Historie I., 27.

[2]) Codex Esromensis 115.

[3]) ad hec ecclesiam de Hafn et de Brunshoga et de Amabe, quas prius castro assignaueras, tue provisioni regendas committimus. Kjøbenhavns Dipl. I., 3.

[4]) Jfr. Heise l. c. 520.

Disse Breve fra Absalons egen Tid synes derfor ikke at lade nogen Tvivl om, hvorledes Hafn er opstaaet. I Støfnæs Herred har Roskildekirken ejet meget Gods siden Svend Estridsens Tid, men Sundholmen har den ikke ejet, den tilhørte Kongen, og der fandtes her maaske nogle forfaldne Forsvarsværker[1]), men saa faar Absalon Holmen overladt af Valdemar — mulig med noget nærliggende Gods ved Stranden — og forsyner den med et fortrinligt Borganlæg, som gør den til en levende Trusel mod Fjender. Dernæst tildeler Absalon Borgen hele det Tilliggende, der skulde være dens materielle Rygstød og som skulde hjælpe til at fremme dens Bestemmelse at være Midtpunkt for Landets Forsvar og en beskyttet Købmandsby.

Samtlige Breve vidne jo ogsaa om, at der var Grund for Absalon til at søge sin Besiddelse stærkt sikret. Saafremt her forelaa en Gave fra Kongens Side af alt dette Jordegods, var Absalon jo i sin fulde Ret til at beholde det, saalænge han vilde, og han kunde ved sin Død overlade det til Roskildesædet. Men saaledes var Forholdet aabenbart ikke; han maa for at kunne raade, som han gør, have Roskilde Kapitels Samtykke — i Kardinal Centius' Brev nævnes dette udtrykkeligt[2]) — og Bekræftelser af Paverne.

Der synes saaledes ikke at være nogen Modsigelse til Stede i disse gamle Beretninger.

Helt anderledes lyder imidlertid Efterretningen, naar

---

[1] Heise (S. 522) gør dog med Grund opmærksom paa, at her staar: Nyanlæget af en Borg paa Holmen. novo [ikke novi] castelli fundamento complexus.

[2]) Habita igitur ratione confirmationum domini pape Urbani, Clementis necnon et canonicorum Roskeldensium.

vi komme hundrede Aar ned i Tiden. Bisp Johannes af Roskilde søger da hos Bonifacius VIII om Stadfæstelse paa Besiddelsen af København, og Pavens Brev har nu en helt anden Ordlyd (1299). Kong Valdemar — hedder det her[1]) — havde i sin Tid af Kærlighed til Roskilde Kirke givet „Byen København og Halvdelen af det Herred, hvori denne By i Dit Stift ligger, hvilke da hørte under Kongen“, til Biskop Absalon og „gennem ham“ til St. Lucii Kirke i Roskilde, og dette bekræfter nu Paven. Dette er vidt forskelligt fra, hvad der stod i alle Brevene paa Absalonstiden. Der er i dem slet ikke Tale om, at Kong Valdemar handlede af „inderlig Kærlighed til Roskildekirken“, eller om at han ønskede „for jordisk at tilbytte sig himmelsk Eje“; overalt staar der de simple Ord: „Kongen gav Dig og Du gav Roskildekirken.“ Pave Bonifacius og hans Hjemmelsmænd ere derfor fuldkommen fejl underrettede om, hvad der var sket i gamle Dage, og de have sammenblandet, hvad der skyldes Svend Estridsens Gave, med hvad Kong Valdemar skænkede Absalon. Der har ikke i noget af de tidligere Breve — og af gode Grunde — været Tale om „Byen København“, men om „Borgen Hafn“ og ikke heller om hint „halve Herred“, end sige at dette er bleven nævnt som en Gave af Kong Valdemar. Adskilligt af det Gods, som anføres i disse Breve og som udgjorde Borgens Tilliggende, laa

---

[1]) Kbhvn.s Diplom. I., 64: tua petitio continebat, quod clare memorie Waldemarus rex Dacie, habens ad Roskildensem ecclesiam intime deuotionis affectum et cupiens transitoria pro eternis et terrena pro celestibus felici commertio permutare quandam villam Kopmannæhafn uulgariter appellatam et medietatem prouincie, in qua villa predicta consistit tue diocesis, tunc ad regem spectantes, bone memorie Absaloni episcopo Roskeldensi, predecessori tuo, et per eum Roskildensi ecclesie . . donauit.

jo desuden fjernt fra Støfnæsherred, Høsterkøb og Nærum saaledes i Lynge Herred, Øvre i Smørum Herred [1]). Der kunde sikkert være god Grund for Biskop Johannes til at faa Bekræftelse paa baade Gaven af Borgen og Gaven af det halve Herred, men det er urigtigt, naar ogsaa det sidste gøres til Kong Valdemars Gave [2]).

Man maa ikke gaa i Rette med Brevet, fordi det i sin knappe Form udtrykker sig ukorrekt; det er rigtigt nok, at en stor Del af det københavnske Gods skyldtes kongelige Gaver, men Kong Valdemar havde kun givet Byen Hafn eller rettere den Plads, hvor Absalon rejste

---

[1]) Jfr. Roskilde Bisps Jordebog, Scr. VII., 56, 57, 65. Danske Samlinger VI., 290.

[2]) I Anledning af Prof. Erslevs Ytring om „uomtalte og usandsynlige Mageskifter mellem Kronen og Kirken, foregaaede i Tiden mellem Svend og Valdemar“, vil jeg bemærke, at jeg ogsaa meget nødig vilde gribe til en saadan Formodning. At der imidlertid kunde være sket endog ret betydelige Forandringer og Indgreb i Kirkens Gods i den forløbne Tid, især under de langvarige Tronstridigheder og de ved Paveschismaet foranledigede Bevægelser, lader sig dog næppe benægte. For Lunde Stifts Vedkommende véd vi, at Eskil maatte give Jordegods eller kongelige Rettigheder tilbage, som tidligere Konger havde skænket: siquidem beneficia, quæ superiores reges sacris ædibus religiosa liberalitate detulerant, regiæ potestati præter fas potienda restituit. Quod parum licite gestum postera regum usurpavit autoritas (Saxo S. 772).

For Roskilde Stifts Vedkommende har man Grund til at spørge om, hvor det Gods, maaske 50 Bol. i Gjøingeherred, som en Dronning Margrethe eller Estrid skænkede Kirken eller Roskildesædet (S. 50, 52), ere blevne af, de synes ikke senere at have været i disses Besiddelse, de nævnes ikke i „Jordbog paa alt Roskilde Kapitels og Domkirkens Indkomst og Rente, 1568“ (Arnemagn. Samling 876, 4to), hvor der i Skaane kun anføres Gaarde i Malmø og Trelleborg, saalidt som i Roskilde Bisps Jordebog af 1370. Mærkes kan, at allerede Biskop Svend Nordmand overførte Dele af Bispens Mensalgods til Kannikerne og Kirken (Roskildekrøniken, jfr. foran S. 42).

Borgen, Byen er opstaaet senere, og meget af det Gods, som var lagt ind under Borgen, havde Svend Estridsen skænket.

De Indvendinger, som have været fremsatte mod Saxos Angivelse af, hvad der var Svends Bodsgave til Roskildekirken, savne saaledes afgjort Berettigelse.

Udbyttet af de foregaaende Undersøgelser tror jeg derfor maa være, at de gamle rørende Fortællinger om Biskop Vilhelm og hans kongelige Ven bør staa til Troende som historisk Sandhed. Og jeg haaber, at det maa erkendes, at Fortællingernes moralske Værd ikke har haft Indflydelse paa Studiernes videnskabelige Gang eller paa det endelige Resultat, men at den langsomme Undersøgelse af mange forskellige Enkeltheder tilsidst har ført med sig, at Traditionens historiske Værd har maattet godkendes.

Smaastykker.

1.

Regula St. Benedicti i „Kong Valdemars Jordebog".

Ved Ellen Jørgensen.

I Jordebogshaandskriftet findes fol. 99—104 under Navn „Regula St. Benedicti" en Række Reformbestemmelser for Benediktinerklostre. Professor Steenstrup udtalte i 1874 i „Studier over Kong Valdemars Jordebog": „Disse Regler findes næppe optagne i nogen af de almindelige Samlinger af Konciliernes Beslutninger eller af Pavernes Breve og Buller, og hvis de ere givne eller vedtagne paa nogen kirkelig Forsamling, har denne vist kun været for en enkelt Provins. Om Tiden, paa hvilken de ere affattede, synes der derimod at herske mindre Tvivl, thi den Strenghed, der karakteriserer Reglerne, viser sikkert nok hen paa det 13de Aarhundredes Begyndelse".

Initiativet til videre Søgen er udgaaet fra Professor Steenstrup, der viste mig sin Afskrift efter Stokholmmanuskriptet og vendte min Opmærksomhed derimod. Under andre Undersøgelser kom jeg ved et Tilfælde ind paa Spørgsmaalet og ledes til at forfølge Jordebogshaandskriftets Optegnelser til deres Udgangspunkt.

Den saakaldte „Regula St. Benedicti", er et Reformprogram udsendt af Gregor den IXende i 1237.

Benediktinerordenens Historie gennem Aarhundrederne er en Fortælling om Fald og Genoprejsning.

Benedict havde kun draget de store Linjer for Ordenslivet, hver Tidsalder maatte føje nyt til efter eget Behov; men Mangel paa Enhed blev skæbnesvanger. Mange Gange raadede

man Bod ved fælles Regler for større Grupper af Klostre — Aachen Synoden i Ludvig den Frommes Tid for Frankerriget, Æthelwolds Concordia Regularis i det 10ende Aarhundrede for Englands Munke — og ved Dannelse af Congregationer som Cluny og Hirsau; men navnlig førte Cisterciensernes Exempel Benediktinerne ind paa en Reformbane. Cisterciensernes Ordensregel „Charta Charitatis", stadfæstet af Calixtus den IIden i 1119, bød, at der aarlig skulde afholdes et Generalkapitel, og at Visitatorer udnævnte af Citeaux Abbed skulde tilse Klostrene og staa Generalkapitlet til Ansvar.

Allerede i det 12te Aarhundrede spores blandt franske og tyske Abbeder spredte Forsøg, der dog ikke fik trofast Støtte hos Paverne[1]). Men Innocens den IIIdje traadte i Spidsen for Bevægelsen, hans ledende Haand kendes overalt. I Italien paaskynder han Organisation, i Frankrig arbejde Pavens Udsendinge for Reform. Ogsaa i Danmark ses en Bevægelse mod Uniformitet og Centralisation blandt Benediktinerne. Vi kende Pavens Svar paa Ærkebisp Andreas Sunesøns Fremstilling af Sagen. I den pavelige Bulle af 18de Januar 1206 nævnes „capitulum generale" og dettes Beslutning at vælge Lund til fremtidigt Mødested og Alle Helgen Klostrets Abbed til Leder. Ærkebispen har givet sit Minde og har bedt om Pavens Stadfæstelse, som skænkes paa 4 Aar[2]).

De spæde Begyndelser rundt i Landene fik den højeste kirkelige Sanktion ved det 4de Lateranconcilium, der vedtog Afholdelse af regelmæssige Generalkapitler indenfor saadanne Ordener, der ikke kendte den Skik, og Udsendelse af Visitatorer, valgte paa Generalkapitlet. Cisterciensernes Organisation var Forbillede, ligesom Cisterciensere til en Begyndelse skulde hidkaldes for at lede Kapitlerne formedelst deres indhøstede Erfaringer[3]).

Medens ethvert Spor af nyt Liv blandt Benediktinerne i

---

[1]) Berlière: Les chapitres généraux de l'ordre de St. Benoît avant le IVe concile de Lateran. Revue Bénédictine VIII 1891.

[2]) Liljegren, Diplomatarium Suecanum I Nr. 125.

[3]) Mansi XXII 999.

Danmark er udslettet, iagttages saavel i Frankrig som i England en Tilslutning til det pavelige Reformprogram [1]), og i nøje Tilslutning til Lateranconciliets nysnævnte Bestemmelser udsender Honorius den IIIdje og Gregor den IXende Forordninger. Fra Gregors Haand foreligge omfattende Regler for Benediktinerne, udstedte 1235 og 1237.

De to Redaktioner frembyde nogle Forskelligheder; muligen har Modstand eller Kritik fra Benediktinernes Side faaet Paven til at foretage Ændringer.

I Bullen „In medio Ecclesiæ" [2]), der ledsager første Redaktion af Statuterne, idet de den 4de Maj 1235 sendes til forskellige Egne af Frankrig, bruger Gregor Lateranconciliets Ord og kræver Conciliets Bud efterlevede, mens han i Billedsprog skildrer Ordenens Forfald. Noget mere positivt erfares om de slette Tilstande af selve Statuternes detaillerede Krav og Forbud, der i mangt og meget er Gentagelse fra tidlige Reformforsøg før Lateranconciliets Dage.

Statuterne kræve, at tre Ting indskærpes dem, der ville indtræde i Klosteret: obedientia, continentia et sine proprio vivere (5) [3]). Den Munk, der har Særeje, skal være i Band (30). Ingen maa indtræde i Klosteret før det 18de Aar (8). Mun-

---

[1]) Berlière: Les chapitres de l'ordre de St. Benoît du XIIIe au XVe siècle. Revue Bénédictine IX 1892. General Chapters of the English Benedictine Congregation held in the XIIIth century. Downside Review 1886.

[2]) Lucien Auvray: Les registres de Grégoire IX Nr. 2548, 2552—2558. Med Lateranconciliets Canon 12, jfr. af Gregors Bulle denne Passus: Ideoque mandamus quatenus ad locum aliquem ad hoc aptum hoc anno convocantes capitulum abbates et priores non habentes abbates proprios, tam exemptos quam non exemptos, Remensis provincie, qui non consueverunt hujusmodi celebrare capitulum, venire ad illud, dummodo non sint impedimento canonico prepediti, quorum etiam si qui fuerint impediti taliter, aliquos pro se mittant, monitione premissa, per censuram ecclesiasticam, submoto cujuslibet contradictionis et appellationis obstaculo, compellatis, et, advocatis caritative duobus Cisterciensis ordinis vicinis abbatibus, procedatis in celebratione capituli.

[3]) Inddelingen i Paragraffer er den af Auvray benyttede.

kene skulle bære sømmelig Dragt, sove og spise sammen i Dormitoriet og Refektoriet, nyde Kost efter Benediktinerreglens Forskrift (15, 22, 23, 24, 16, 19, 20). Gæstehus skal bygges. hvor de fattige kunne modtages (37, 38). Kvinder maa ikke færdes paa Klosterets Enemærker (35). Endvidere fordømmes Abbedernes Overdaad, Nepotisme og vilkaarlige Styrelse. Munkenes Vandrelyst; og Kontrol sikres gennem strenge Paabud om Valg af Visitatorer paa Provinskapitlet (52).

Paven virkede ikke blot gennem sine Buller [1]), men ogsaa gennem Sendemænd. Af Mathæus Parisiensis erfare vi, at Legaten Otho i Aaret 1238 stævnede Benediktinerabbederne til Synode i London i Anledning af Reformer i Ordenen. Der lyder Formaninger af den kendte Art, og Lateranconciliets. Innocens den IIIdjes, Honorius den IIIdjes og Gregor den IXendes Lovbud forkyndes [2]).

Endnu maa nævnes Innocens den IVdes Forsøg 1253 paa at føre Gregor den IXendes Statuter frem. Bullerne lade os se Pavens Fremstød og Tilbagetog [3]), og Mathæus Parisiensis fortæller, hvorledes Paven paalagde Bisperne at visitere og under Bands Straf at fremtvinge Overholdelsen af „visse Artikler, der ikke vedkom Regula St. Benedicti“ [4]). Disse Artikler: „Innovatio statutorum Gregorii Novi papæ super reformatione nigri ordinis“ læses hos Mathæus Parisiensis [5]). Texten er til at begynde med laant fra Gregors Redaktion af 1235, senere fra Redaktionen af 1237 [6]).

Vi vende os imod Jordebogens „Regula St. Benedicti“. Den indledes med Ordene: „In primis ordinamus quod omnes monachi constituti infra abbatiam secundum regulam beati Benedicti mox ut audierint signum, relictis agendis omnibus, cum nihil sit divino operi preponendum, ad ecclesiam cum

[1]) Lucien Auvray: Les registres de Grégoire IX, Sp. 317—318.
[2]) Math. Par. III 499 ff.
[3]) Élie Berger: Les registres d'Innocent IV passim.
[4]) Math. Par. V 380.
[5]) Math. Par. VI 235.
[6]) Begge Redaktioner trykte Side om Side i Auvray: Les registres de Grégoire IX, II, Sp. 319—332.

debita maturitate festinent — —" og følger trofast Redaktionen af 1237 indtil § 43, da den standser brat midt i en Sætning.

Det skal bemærkes, at „Antiqua statuta archimonasterii Rotomagensis"[1]), der ogsaa giver Redaktionen af 1237, omtrent bryder af paa samme Punkt for at gaa sine egne Veje gennem de sidste faa Paragraffer.

Aarsagen til den bratte Afbrydelse i Jordebogshaandskriftet ses ikke. Men denne ufuldstændige Copi er da det eneste Minde om et Forsøg fra pavelig Side paa at fremskynde en Benediktinerreform i Danmark. I Betragtning af, at Copien slutter sig nøje til Redaktionen af 1237 i Gregor den IXendes Registre og afviger fra den eneste kendte Afskrift af Innocens den IVdes Fornyelse, er det sandsynligst, at Jordebogens „Regula St. Benedicti" viser hen til Gregor den IXendes Forsøg.

2.

Tønne Lüttichau og hans Stilling til Landbospørgsmaalet 1769.

Af Axel Linvald.

Saa snart man nævner Tønne Lüttichaus Navn, genkaldes i Erindringen Billedet af en af de mest ihærdige og forbitrede Modstandere af Landboreformerne. Han opfattes og skildres i Litteraturen[2]) som en Mand, der i enhver Henseende ønskede den gamle Tilstand bevaret, og som ikke var bange for, naar Regeringsmyndighederne ved deres Forholdsregler betraadte en

[1]) Martene et Durand: Thesaurus novus anecdotorum IV. Sp. 1205 —1211.

[2]) De vigtigste Steder er: Biog. Lex. X, Holm: Kampen om Landboreformerne, S. 204 ff.. og fl. St. Under Titlen: „Et Træk af C. F. T. Lüttichaus Liv" meddeler L. Koch i Personalhist. Tidskr. II R. 6 Bd., S. 229 ff, en Strid, som Lüttichau havde med sin Huslærer. De vigtigste Aktstykker til Belysning af denne Episode er imidlertid allerede i langt udførligere Stand, end Forfatteren meddeler dem, trykt i Høst: Politik og Hist. 1. Bd. 1820., S. 137—158.

Vej, han holdt for uheldig, klart og skarpt at protestere, selv om det kunde bringe ham Ubehageligheder. Dette Indtryk skyldes vistnok særlig den uoverlagte Hidsighed, hvormed han og hans Fæller, de 103 jydske Proprietærer gik frem, da de i Sommeren 1790 i et saakaldt „Tillidsskrift", som de paa Louisenlund Slot overrakte Kronprins Frederik, klagede over de store Landboreformer.

Det synes imidlertid ikke, at Lüttichau altid har været en saa udpræget Modstander af Forandringer i Landboforholdene; i alle Tilfælde findes der fra 1769 [1]) en Betænkning fra hans Haand, i hvilken han gør sig til Talsmand for endog ret vidtgaaende Reformer. Det kan straks bemærkes, at den udførlige Underskrift, i hvilken han blandt andet betegner sig som J. U. D., Juris Utriusque Doctor, en Titel, han Aaret i Forvejen havde erhvervet i Oxford, udelukker enhver Mulighed af en Forveksling med nogen anden. Lüttichau, der baade i 1768 og 69 studerede Jura i Göttingen fra Paaske til Mikkelsdag [2]), sendte derfra sin Betænkning, dateret 24. Juli 1769, til Rentekammeret, som derpaa d. 13. Decbr. s. A., overgav den til Generallandvæsenskollegiet [3]), hvor den blev fremlagt i Mødet d. 18/12 [4]). Da dette Aktstykke formentlig har Krav paa Interesse, gengives her dets væsentligste Indhold.

Forfatteren hævder først, at det ikke gaar an at bruge Befaling i en Sag, „wo es auf das Nachdenken eines Menschen ankommt. Belohnungen, Zeit und Lust sind also die einzigen Quellen, wodurch alles dieses bewärckstelliget werden kann". Derefter nævner han sin Hensigt at foreslaa en Maade, „wodurch der Bauer von den mehrsten seiner Frohen-Dienste gänzlich entleediget wird, darbei auch eine Art von Eigenthum über sein Land, so er bewohnet, bekomme, und zwar so, dass sein Herr bey dem allen keinen Schaden, sondern viel mehr

---

[1]) Afhandlinger ang. Forbedring af Bondens Vilkaar uden andres Fornærmelse. 1768—69. — Naar ikke andet udtrykkelig er meddelt, findes de citerede Aktstykker i Rigsarkivet.

[2]) Velvillig Meddelelse fra Univ. Sekretariatet i Göttingen.

[3]) Cammer Collegii Extract Protokoll. 1759—71, Nr. 1283.

[4]) Landvæsenskollegiets Journal 1769, Nr. 780.

selbst Vortheil daraus schöpfen soll. Dadurch hoffe nicht allein den Willen und Befehl meines Allergnädigsten Königes, sondern auch der Zufridenheit eines jeden Mitbürgers ein volliges Genüge gethan zu haben".

I det følgende omtaler han de Punkter, som særlig synes ham af Vigtighed.

1) Der bør træffes Forholdsregler mod de Mænd, der plejer at købe Godser for i Løbet af et halvt eller helt Aar igen at sælge dem. De gør paa denne Maade „aus diesen immobilibus Kaufmanns Waaren" og udsuger „dem (!) armen Bauer bis aufs Blut". Hvis Køberen af en Ejendom er mistænkt for at ville anvende en saadan Fremgangsmaade, skal han straks af Embedsmændene i det Distrikt, i hvilket den ligger, tvinges til at afgive en Erklæring om, hvorvidt han agter at beholde Godset eller snart igen vil sælge det. I sidste Tilfælde skal de ved Trudsel om haarde Straffe befale ham hurtigst muligt at gøre Alvor deraf. „Disse Godsopkøbere opfører sig nemlig over for deres Bønder i det smaa som Paven i det store. Dette Forhold er en Ødelæggelse for Pavestaten og betyder i Danmark Undergangen af overordentlig mange adelige Godser, og før det bliver forandret, er enhver Plan om Forbedringer unyttig, fordi en Ejendom ved denne Behandling i eet Aar lider mere Skade, end den kan genvinde i ti eller maaske flere".

2) Adelsmanden eller Proprietæren skal kalde sine Bønder for sig og enkeltvis spørge dem om, hvor meget de aarlig kan og vil betale, naar de til Gengæld bliver befriet for saa godt som alt Hoveri; de skal kun i nogle faa Dage yde Tjeneste i Anledning af Hø- og Kornhøsten, ligesom de ogsaa maa være forpligtiget til at bringe hans Korn til Købmanden.

3) Alt andet Arbejde som Pløjning, Saaning eller Harvning kan ikke overlades Bønderne, fordi de ikke vil anvende tilstrækkelig Omhu derpaa. De tænker udelukkende paa at faa Dagen til at gaa uden at bekymre sig om, hvorvidt Arbejdet bliver godt eller slet udført.

4) Hoveriafløsningen skal ydes i Naturalier og ikke i rede Penge. Naar Bonden selv kommer i Besiddelse af disse, vil

han faa mere Lyst til sit Arbejde og se, at det alene afhænger af ham at bringe et større Udbytte ud af Jorden.

5) Dertil vil ogsaa bidrage, at „es soll ihm frey stehen seinen Hof und Land an einen andern abzutr[e]ten, dem er zu vor seinen Guts Herrn präsentiren mus, welcher nach zu forschen hat,

a) ob der neue ein thüchtiger Baur, b) ob er eben so reich, als der abzugehende, c) ob er verheyrathet, d) eine gute und arbeidsame Frau, e) endlich ob er eben so viele Kinder von beyderlei Geschlechte, als der abzugehende habe? (Besonders aber ist auf die Söhne zu sehen)."

Naar Bondens Frihed paa denne Maade begrænses, vil Proprietæren ikke i nogen Henseende lide Skade ved en saadan Forandring. Det kan være ham ligegyldigt, om han har en Bonde, der hedder Hans eller Joakim. Men skulde Godsejeren desuagtet stille sig uvilligt, „hat Dänemark das vorzügliche Glück einer(!) souverainen Monarchen, der ex jure Naturali & Civili sagen kann, nescisne? quod tibi non nocet et alteri prodest, ad id potes compelli."

Bonden tror sig lykkeligere, han føler Friheden og glæder sig ved Forandringen; han „accordiret und negotieret" med sine Venner, der alle bliver flittige til Glæde for Landets Herre, Godsejeren og dem selv. Øde Gaarde behøver man ikke at frygte for; thi Proprietæren beholder stadig „das directum dominium", kun med den Forskel, at naar Bonden er dygtig, har han ingen Myndighed over ham, medens han i modsat Fald „kann ihm anhalten seine Pflicht als einen Mitglied des Staats, und zum Nutzen desselben zu gebrauchen".

Ikke alene Bønderne, men ogsaa Proprietæren vil vinde meget, naar deres indbyrdes Forhold ordnes paa den her beskrevne Maade.

1) „Er erfüllet auf eine so leichte Art den Willen seines Allergnädigsten und Durchlauchtigsten Königs! siehet einige Hundert wohl zufriedene Menschen mehr um sich als zu vor, die alle eifrigst bemühet seyn, eine Sache welche sie als ihren Eigenthum betrachten, recht, gehörig und mit Vernu[n]ft zu gebrauchen".

2) Hans Gods, der er gammelt og maaske forarmet, vil i Løbet af faa Aar skifte Udseende, blive rigt og veldyrket; Agerbruget blomstrer, og Kvægavlen faar paa een Gang en ganske anden Skikkelse.

3) „Der Proprietair ist so gut Herr (Nr. 5) als zu vor, er kann es verkaufen, (nur nicht auf die Art, so in Nr. 1 erwehnet) und alles damit vornehmen, was er als einen(!) rechtschafner Unterthan und Christ zu thun verpflichtet".

4) Hans egne Marker bliver bedre dyrket end tidligere, han maa holde flere Folk, og disse er nødt til med Omhu at udføre deres Arbejde; thi er en Karl ikke dygtig, finder han stedse en ny. Forholdet over for Bønderne var derimod et helt andet; han maatte tage dem, som de var, finde sig i deres elendige Plove, Harver og Heste, kort sagt i det hele elendige Arbejde, som med Nødvendighed fulgte deraf. De pløjede brede og ikke ret dybe Furer, ødslede med Saakorn og harvede saa slet, at det næsten ingen Nytte var til. En Bonde var alene optaget af at betragte Solen, „und wenn selbige untergegangen, so schätzt er sich glücklich vor den Tag; solches thut er Jahr aus, Jahr ein! und was hielft dem Ädelman und Proprietair solche, solche schlechte Arbeit? Nichts, ohne er kommt, ohne selbst nachdenken zu dürfen dazu. Die wenigsten bedenken, dass sie diese Frohen Dienste theuer genug haben; sie wissen nicht, dass wenn sie nur einige wenige Vorurtheile, welche ihnen von ihren Ältern und Uhrältern seyn eingeprädiget worden, fahren liesen, es viel besser mit ihrer Revenüen stehen würde, und durch eigener Nachdenken, ohne alles in den Hände[n] derer Verwalter zu überlassen, sie wenigstens fünf mahl so viel jährliche Einkünfte haben würden".

Betænkningen indeholder derefter en Fremstilling af, hvorledes Proprietæren, naar han driver sin Gaard ved egne Tjenestefolk, ganske kan bestemme Tidspunktet og Maaden for det forefaldende Arbejde, medens Bønderne paa deres Side ikke taber Tid, naar der indtræffer daarligt Vejr. Endelig gives der en Beregning af den Fordel, der kan vindes ved Oprettelsen af tre Fabrikker, hvis Karakter ikke nærmere angives.

Det fremgaar tydeligt af Betænkningens Ordlyd, at Forfatteren med enkelte Undtagelser vil have Hovériet fuldstændig erstattet af en Afgift, der skal ydes i Naturalier, ligesom han vil have truffet Forholdsregler mod Godsopkøbernes hensynsløse Udnytten af deres Bønder. Derimod findes der paa et andet Punkt en betydelig Uklarhed, nemlig angaaende Bondens Stilling til Proprietæren, naar deres indbyrdes Forhold er ordnet efter Forfatterens Ønske; thi samtidig med, at Bonden faar en vis Ejendomsret over sin Gaard, og Godsejeren i Tilfælde af Forsømmelighed fra hans Side ikke kan gøre andet end „ihm anhalten seine Pflicht als einen Mitglied des Staats und zum Nutzen desselben zu gebrauchen", saa er Godsejeren dog „so gut Herr als zu vor" og berettiget til at sælge sit Gods og foretage alt dermed, hvad han kan forsvare over for sin Samvittighed. Hvad Fordel Bonden imidlertid kan have af den ganske vist indskrænkede Ret til at afhænde sin Gaard til en anden, samtidig med at Stavnsbaandet vedbliver at hvile paa ham, siger Forfatteren desværre ikke; man kunde fristes til at tro, at Stavnsbaandet forudsættes ophævet, hvad dog næppe er Meningen.

Rimeligvis har Tønne Lüttichau med Indsendelsen af denne Betænkning haft sin særlige og i det mindste ikke udelukkende af Interesse for Spørgsmaalet bestemte Hensigt. Det fremgaar af et Brev fra Schack (Rathlou) til Lüttichau $^{21}/_{11}$ 1767 [1]), at det var hans Plan, naar han vendte hjem fra den Udenlandsrejse, han stod i Begreb med at tiltræde, da at søge Ansættelse i Civiletaten; til Opnaaelse heraf lovede Schack Rathlou sin Bistand. Det ligger derfor nær at antage, at den indsendte Betænkning skulde bane Vej for Opfyldelsen af dette Ønske; Lüttichau vidste jo, at man paa det Tidspunkt, da han indgav sit Forslag, i de højere Regeringskredse var overordentlig velstemt over for Landboreformer, hvorfor det kun kunde være en Anbefaling at vise Interesse for saadanne. At denne Fremgangsmaade ikke laa ham fjernt, viser en lidt senere

---

1) Findes i Koncept paa Ravnholt.

Episode, der er meget karakteristisk for hans lidet diplomatiske Temperament.

Den 30te Oktober 1771 indgav Tønne Lüttichau nemlig til det af Struensee oprettede „Danske Kammer“ en Pro Memoria[1]), i hvilken han hævdede, at „alle Anstalter til Land-Væsenets Opkomst ere forgiæves“, saa længe det ikke lykkes at raade Bod paa de ulykkelige Følger af Kvægsygen, hvis Ødelæggelser er i Stand til at tilintetgøre alle Fremskridt. Til at raade Bod paa denne Landeplage mener han, at Oprettelsen af en Kvægassurance vilde være tjenlig, hvorved der tillige vilde kunne skaffes Staten en Indtægt af 196000 Rdlr.

Kammeret stillede sig velvilligt over for Tanken og bad d. 16/11 1771[2]) Lüttichau indgive et nærmere Forslag derom; men det vilde han aldeles ikke indlade sig paa. Med en imponerende Ligefremhed svarede han d. 26/11 1771[3]), at Erfaringen havde lært ham ikke at forelægge nogen Plan, med mindre Forfatteren selv var til Stede for at besvare muligt opkommende Spørgsmaal. Til at foretage den nødvendige Rejse til København kræver han, hvad enten Planen bliver antaget eller ej, fri Rejse og 200 Rdlr. i Fortæring, eller i alt 300 Rldr. Antages derimod Forslaget, vil han ikke alene have Ret til selv at bestemme, i hvilken jydsk Købstad Kassen skal have sit Sæde; men han kræver tillige for sit eget Vedkommende at blive dens Præses. Tydeligere er det dog næppe muligt at røbe den „Absicht“, der har været medvirkende til Indsendelsen af det „patriotiske“[4]) Forslag. Efter Protokollerne at dømme synes Sagen at være standset med dette Svar.

Det her fremdragne Aktstykke viser ikke blot, at Tønne Lüttichau paa et givet Tidspunkt har været paavirket af Tidens

---

[1]) Bilag Nr. 588 til Extrakt Protokol Litr. A for d. dan. Kammers 1. Bureau. 23/8 1771—7/12 1771.

[2]) Korrespond. Protk. Lit. A. for d. dan. Kammers 1. Bureau, 24/8 1771—31/3 1772.

[3]) Bilag Nr. 823 til Extrakt Protok. Litr. A. etc.

[4]) Koncept til Brev fra Schack Rathlou til Lüttichau, 20/12 1771. Ravnholt.

reformvenlige Anskuelser; men Kendskabet til det rejser desuden et nyt Spørgsmaal.

Under den livlige Drøftelse af Landboforholdene, der i de første Aar efter Christian VII's Tronbestigelse fandt Sted i Litteraturen, udkom der i 1769 et lille Skrift: „Patriotische Gespräche zweyer Reisenden Dänen über den Zustand ihres Vaterlandes“ [1]). Skønt der ikke paa Titelbladet fandtes nogen Antydning hverken af Forfatternavn eller Trykkested, har man dog hidtil, saaledes i „Bibliotheca Danica“, uden Betænkning henført den til Tønne Lüttichau. I den Grad er dennes Forfatterskab fastslaaet, at f. Eks. Professor Edvard Holm i sit store Værk [2]) ikke med et Ord berører, at Bogen er udkommet anonymt, endsige angiver nogen Grund til, at den tilskrives Lüttichau, og det skønt Forfatteren alene af den Aarsag skænker Bogen en Opmærksomhed og Omtale, som dens højst ubetydelige Indhold ellers i ingen Henseende berettiger den til.

Den eneste Grund, hvorfor man tilskriver Lüttichau Forfatterskabet, er vistnok et Par Notitser, der findes anført i det kgl. Biblioteks Exemplar, som tidligere efter et paaskrevet Navn at dømme har tilhørt Generalprokurør, Geheimeraad Luxdorph. Den ene af Bemærkningerne, der er et Citat af et Brev fra Grev Rantzau Ascheberg til General Gähler, dateret $^{21}/_{5}$ 1770 [3]), meddeler om Forfatteren blot, at det er „un Lt. Colonel Lutticliau“, medens den anden Bemærkning, der stammer fra Luxdorph, ikke blot fortæller, at Lüttichau har skrevet Bogen, men tillige, at han „skrev dette, medens hånd studerede j Göttingen, hvor det formodentlig er trøkt. Hand sendte et Exemplar, indbundet j Fløyel til Kongen, og et Exemplar til et hvert Collegio, samt mange til adskillige gode

[1]) 1771 udkom en dansk Oversættelse under Titlen „Tre Patriotiske Samtaler imellem to Danske Reysende om Deres Fædrenelands Tilstand. Kiøbenhavn og Bergen“. Der er kommet een Samtale til, omhandlede „de mange nye udkomne politiske Skrifter“.

[2]) Christian VII, 1. B. 1. Afd., S. 302.

[3]) Originalen findes i: Inkvisitionskommissionens Akter 1772 Nr. 27.

Venner, for at faae det overalt bekiendt, og opførte sig herudj fuldkommelig som en Fusentast eller Etourdi". [1]).

Noget nærmere Kendskab til Lüttichau viser Forfatterne af de to Citater ikke. Rantzau Ascheberg begaar endog en positiv Fejl ved at kalde ham Oberstløjtnant; han var den 28de Juni 1769 efter Ansøgning blevet afskediget i Naade som Secondkaptajn [2]) og har ikke inden 21/5 1770 faaet højere Rang som Militær; derimod var han i Maj 1769 blevet Etatsraad. En mulig Formodning om, at Rantzaus Bemærkning ikke skal gaa paa Tønne Lüttichau, men paa en anden af samme Navn, vil vise sig ikke at holde Stik. Der var ganske vist i 1769 adskillige af Navnet Lüttichau ansat i den danske Hær, men ingen paa hvem ovenstaaende Citat af Rantzaus Brev kan passe [3]).

Luxdorphs Notits kan ved første Øjekast synes overbevisende, men taber for en stor Del sit Værd, naar man bemærker, at det ikke med Bestemthed fremgaar af den, om Luxdorph har haft sit Kendskab til Forfatterens Navn fra en Dedikation eller lignende paa et af de omtalte Eksemplarer. Det forholder sig næppe heller saaledes. De Eksemplarer, som Forfatteren efter Luxdorphs Udtalelse i saa stor Maalestok skal have udsendt, har sikkert været anonyme. Den 1/8 1769 skriver Christian VII's tidligere Lærer, Overkammerherre Ditlev Reventlou nemlig følgende i et Brev til Schack Rathlou [4]): „. . . Les projets de liberté et de proprieté aptée dans le Landwesens collegium viennent d'être combattus dans un dialogue allemand entre deux voyageurs Danois qui m'a été envoyé par la poste, mais je doute que ce nouvel athlete

---

[1]) Bemærkningen er trykt i Nyerup: Luxdorphiana, 1791, S. 256; her meddeles tillige, at den er skrevet med Luxdorphs egen Haand. — Derfra er den gaaet over i Nyerup og Kraft: Litteraturlexikon 1820, S. 363, og i Høst: Politik og Historie I 1820, S. 137.

[2]) Registratur over Kgl. Ordres og Resol. til Generalitets og Commissariats Collegium 1769.

[3]) Velvillig Meddelelse fra Hr. Oberstløjtnant Hirsch.

[4]) Findes paa Altenhof.

remporte des lauriers." Dette Citat, der utvivlsomt gaar paa de „Patriotische Gespräche", viser, at Bogen er blevet tilsendt Reventlou anonymt, og man kan vistnok gaa ud fra, at han paa det Tidspunkt, da han skrev Brevet, ikke havde nogen Anelse om, hvem Forfatteren var; ellers vilde han sikkert have nævnet ham. At Lüttichau med Navns Nævnelse skulde have indsendt Bogen til Kongen eller Regeringen, synes ogsaa utænkeligt. Det er dog ikke muligt, at en Mand omtrent samtidig med, at han under sit fulde Navn indgiver en Betænkning, hvori han tager Ordet til Fordel for Landboreformer, kan indsende, vel at mærke ogsaa med Angivelse af Navn, en Bog, hvori ganske modsatte Synspunkter gøres gældende.

Uoverensstemmelsen mellem de to Arbejder, der begge bærer samme Aarstal, er imidlertid saa stor, at det ikke blot forekommer umuligt, at en Mand over for sin Konge eller hans Regering vil angive sig som Forfatter til begge. Man synes endog at være berettiget til at drage selve hans Forfatterskab til det ene i Tvivl, og det maa altsaa gælde Bogen, da Betænkningen ikke kan hidrøre fra andre end ham.

Medens Lüttichau i Betænkningen blandt andet i varme Ord priste Hoveriets næsten fuldstændige Afløsning og var tilbøjelig til at indrømme Bønderne en i hvert Fald ikke ubetydelig Ejendomsret over deres Gaarde, hævder Bogens anonyme Forfatter et helt andet Standpunkt. Selv om Stavnsbaandets Bibeholdelse synes ham det vigtigste, er det tillige hans bestemte Opfattelse, at Hoveriets Afskaffelse ikke blot er en himmelraabende Uretfærdighed mod Proprietærerne, men at det ogsaa vil medføre Dannelsen af en elendigt stillet Daglejerklasse. I Betænkningen maa Lüttichau vistnok være gaaet ud fra, at det afskaffede Hoveri, i alt Fald for en Del, netop skulde afløses af denne Slags Arbejde.

Hvad angaar at give Bønderne Ejendomsret over deres Gaarde, mener Bogens Forfatter, at det for det første vil være en Ubillighed mod Godsejerne, og at Følgen for det andet utvivlsomt vil blive den, at Bønderne i deres medfødte Sløvhed og Dovenskab kun vil dyrke det Stykke Land, der lige er

nødvendig til at opholde Livet. Indtræffer Misvækst, vil de straks være yderst uheldigt stillede.

Endnu en Omstændighed er af Vigtighed. I sin Betænkning udtaler Lüttichau sig overordentligt sympatetisk om Bøndernes Karakter og er overbevist om, at de vil forstaa at benytte de Lettelser, der maatte blive dem tilstaaet, til en bedre Dyrkning af deres egen Jord, og at de som Følge deraf sikkert vil opnaa en forhøjet Velstand og lykkeligere Kaar. Bogens Forfatter kender derimod ikke Ord, der er haarde nok til at karakterisere deres Dovenskab og Sløvhed, ja han er endog ikke bange for at sammenligne udtjente Daglejere med gamle Heste og Hunde.

Man kan naturligvis opstille den Formodning, at saavel Betænkningen som Bogen er forfattet af Lüttichau, der følgelig netop i Aaret 1769 maa have skiftet Standpunkt. Det ovenfor citerede Brev fra Reventlou viser imidlertid, at Bogen er udkommet inden 1ste August 1769, og at det Tidsrum, i hvilket Forandringen maa være foregaaet, kun kan have været ganske kort. Selv om det ogsaa har været langt nok til at forandre Lüttichaus Opfattelse af Hoveriet og Bøndernes Ejendomsret, vil vistnok de fleste indrømme, at det er utænkeligt, at en Mand saa hurtigt kan forandre sine Anskuelser om og hele Syn paa Menneskene i en saadan Grad, som de forskellige Udtalelser viser, at det maa være sket. Dertil kommer, at alt, hvad der vides om Lüttichau i hans senere Virksomhed som Godsejer, gaar ud paa, at han var en god Herre for sine Bønder. Bortset fra, at intet kan forklare den Svingning, som han altsaa skulde have foretaget i sin Opfattelse af Hoveriet og Bøndernes Ejendomsret, maa man ogsaa tage i Betragtning, at der er et stort Spring fra at skifte Standpunkt og til straks at indsende en Betænkning, hvori man viser det. Dertil kommer den Omstændighed, at hvis Bogen er forfattet af Lüttichau, før Betænkningen er indgivet, maa han altsaa to Gange have skiftet Standpunkt, da han jo efter alle samstemmende Vidnesbyrd senere viser sig som en konsekvent Reformmodstander. Hvis det derimod forholder sig omvendt, maa Forfatteren, da hans Bog, som det fremgaar af Revent-

lous Brev, er udkommet inden 1ste August, følgelig have udarbejdet den samtidig med, at han skrev en Betænkning, hvori et ganske modsat Synspunkt blev gjort gældende. Begge Antagelser forekommer saa absurde, at man, selv om det ikke paa det foreliggende Grundlag er muligt at fælde en endelig Dom, dog maa indrømme, at der mellem de to Arbejder findes en saa stor Modsætning, at man i ethvert Tilfælde er berettiget til i høj Grad at drage Lüttichaus Forfatterskab i Tvivl. Grundene hertil er saa væsentlige, at de ikke rokkes, fordi der paa enkelte underordnede Punkter, navnlig i Valget af Eksempler, findes en vis Lighed mellem de to Arbejder.

Skulde der imidlertid senere findes nye Oplysninger, der kan levere et afgørende Bevis for Lüttichaus Forfatterskab til Bogen, vil det her fremdragne Aktstykke i alle Tilfælde kaste et mærkeligt og ikke ubetinget heldigt Lys over Forfatteren og motivere Luxdorphs Karakteristik af ham som en Fusentast eller Etourdi.

3.

En Lægeberetning om Christian VIIs Helbredstilstand.

Meddelt af Aage Friis.

Iblandt Johan Bülows Papirer i Rigsarkivet i en Pakke med „Dagbog 1783—1792, Selv-Biographie, Forskiellige Optegnelser etc.“ findes efterfølgende Afskrift af en Beretning, som Livlægen Johan Just v. Berger 1786 afgav om den sindssvage Kong Christian VIIs Tilstand. Da Beretningen i flere Henseender har megen Interesse, meddeles den her med enkelte Læmpelser, særlig i Tegnsætning og i Brugen af store og smaa Bogstaver.

Beretningen er tidligere benyttet af L. Koch i hans Afhandling om Frederik VIs Barndom og Ungdom i Historisk Tidsskrift, 6. R. III Bd., S. 42—43, og nu fornylig i Dr. med Viggo Christiansens Bog om Christian den VIIs Sindssygdom.

Underdanigst Pro Memoria
Til Hans Kongl. Højhed Kronprindsen.

Deres Kongelige Høihed haver i disse Dage befalet mig at undersøge Hans Majestæt Kongens Helbred, saasom man paa nogen Tiid havde bemærket en større Grad af den desværre! sædvanlige Sindsuroelighed.

Ieg har efterkommet denne Befaling, men siden ieg hverken i Pulsen eller andre øyensynlige Kiændetegn fand nogen Grund til saadann Forandring, søgte ieg at opdage andre udvortes Aarsager. Til den Ende udbad ieg mig af dem, der daglig opvarte Kongen i Enerum, en Efterretning, om de merkede nogen tiltagende Heftighed hos Hans Majestæt; de svarede, at de imellem sporede nogen usædvanlig Uroe hos Kongen straks efter Taffelet. Denne Uroe maatte da vel have sin Grund i noget, og den syntes mig meget rimelig at kunde findes i det mig af adskillige forebragte, nemlig, at man saavel ved Taffelet som paa andre Stæder, hvor Kongen lader sig offentlig see, i Stedet for at ynke over Hans Distractioner loe og diverterede sig over dem.

Saasom ieg nu tilforladeligen vidste, at Kongen, uagtet Hans Distractioner, er meget nidkiær over den Ærbødighed, Hans Majestæt af enhver udfordrer, saa kunde ieg letteligen begribe, at saa stor en Mangel deraf maatte opvække Hans Majestæts Indignation og Vrede; tillige kun[de] ieg indsee, at alle Medicamenters Brug vil blive unyttig, dersom dette Anstød ey hæves.

Det er derfor, at ieg i Underdanighed forestiller Deres Kongl. Høihed, hvor høist nødvendigt det er, at de almindeligen befaler alle vedkommende aldrig at tilside sette den Ærbødighed, de er deres Konge skyldig, alletiid ved en alvorlig og ynkelig Mine at ansee de Distractioner, som kunde indtreffe over Taffelet og ved andre Leyligheder, men aldrig at belee eller ridiculisere dem.

De, som nærmer sig til Kongen, maatte de efter mine Tanker stedse giøre det med den største Ærbødighed, neie for Hans Majestæt og i deres heele Anstand beviise den største og alvorligste Respect.

Det er ogsaa bleven mig sagt, at Kongen over Taffelet i Distraction tager imellem fra dem, der sidder nær ved Hans Majestæt, noget af deres Tallerkener, da maatte efter mine Tanker, den som saadann noget møder, reise sig noget fra hans Sæde, og med en alvorlig ærbødig Anstand presentere sin Tallerken til Hans Kongl. Majestæt.

Jeg skulde tro, at om dette skeede i nogle Dage paa den forommeldte Maade, vilde Kongen efterlade denne Distraction.

Men saasom der desuagtet vilde desværre forefalde nogle uangeneme Distractioner, kunde disse, om ikke forekommes. dog i det mindste modereres, om en eller anden af de til Kongens daglige Opvartning beskikkede Kammerherrer dagligen blev placeret ved Kongens Tafel, lige overfor Hans Majestæt. Denne som i Forveyen havde ombedet Kongen at vogte sig for Distractioner, kunde med en Øyekast, en Hosten, eller andre Tegn forrebygge, at saadanne Distractioner ey blev for stærk.

Efter at have forestillet Deres Kongl. Høihed det anførte i dybeste Underdanighed, maatte det mig tillades, endnu med faae Ord at anføre de moralske Aarsager, som efter mine Tanker har foranlediget denne vores Konges ynkværdige Tilstand.

Nogle laster Kongens Opdragelse; men ieg, som i 35 Aar har nydt denne Naade at staae som Liv-Medicus i Kongelige Tieneste, paastaaer, at faae Prindser i Verden har faaet en bedre Opdragelse end vores Konge. Hans Majestæt steeg paa Tronen begavet med de elskværdigste angenemste Talenter. og med Kundskaber, som overgik Deres Alder, men med alt dette var denne deres Opdragelse ikke nær fuldført, og kunde efter menneskelig Anseelse ikke dannes derefter, at Cronprindsen i en Alder af 16 Aar skulde bestige Tronen. Man har iligemaade sagt, at Kongens Opdragelse havde været for streng; ogsaa dette kan ey med Sandhed siges, saasom endnu mange Personer kan erindre sig det angenemme, utvungne og indtagende af Hans Conservation saavel som Cronprins som Konge. Men en vis Strenghed var høistnødvendig hos en med en saa overmaade levende Imagination og derefter sædvanlig følgende Letsindighed begavede Prinz.

Grunden altsaa til Kongens nærværende Tilstand ligger sandelig ikke i Opdragelsen, men allene deri, at Hans Majestæt i saadann en spæd Alder kom paa Tronen, og paa engang i en uindskrænket Frihed.

Havde det behaget Forsynet at lade leve endnu i en Deel Aar vores uforglemmelige Kong Frederik den Femte, hvis Menneskekiærlighed og besynderlige Kiærlighed for sine Undersatter viiser sig i saa mange Monumenter, som taknemmeligst vil æres af Efterslægten, saa længe Danmark staaer, saa var tilforladeligen vores Konge Christian den Syvende i alle Maader bleven en værdig Efterfølger af saa stor, saa god en Konge og Fader.

Men saa gik det desværre! anderledes; vores kiære Konge, som nu udaf en nødvendig Jndskrænkelse kom paa engang i fuldkommen Friehed, omringet med Personer af forskiællige Tænkemaader, hørte snart den ene, snart den anden, blev uviss og ustadig i sit Valg, tvivlraadig, misfornøyet med sig selv og andre, hvorover da tilsidst den med endnu umoden Tænkekraft geleydede saa levende Jmagination lettelig kunde overspændes.

Burde man da efter disse, endskiönt korte og ufuldstændige Betragtninger længer tvivle, at Kongens nærværende Tilstand er en Følge deraf, at Hans Majestæt besteeg Tronen for tidlig.

Som en gammel Tiener af det Kongl. Huus har ieg holdt for min Pligt, dette Deres Kongl. Høihed at forestille

Kiøbenhavn, d. 30. April 1786. underdanigst

Berger.

Paa Foden af Afskriften findes med Bülows Haand skrevet:

Originalen til dette Brev fandt jeg u-brudt hos Printsen d. 17. Juni 1790, og da Printsen havde læst det, blev det itu revet. Om Anledningen til at det blev skrevet, vil findes i den Tiids Historie. — Skade, at jeg nu først fandt det, og dets Tilværelse ikke før var mig bekiendt. Bülow.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland[1]).

Dr. phil. Peter M. J. Brock, f. 1842, er død 6. Novbr. 1906. Han sysselsatte sig oprindeligt med Numismatik, til hvilken Videnskab ogsaa hans første Arbejder, deriblandt hans Doktordisputats, hørte. Men efter at han fra 1863 var bleven knyttet til Rosenborgsamlingen, vendte han sin Hovedinteresse mod denne og Slottet og udgav forskellige Skrifter desangaaende, hvorimellem skal nævnes: *Den oldenborgske Kongeslægt, især under Enevælden, belyst ved den kronologiske Samling paa Rosenborg* (1870), *Historiske Efterretninger om Rosenborg* I—III (1881—83) og *Minderne om Søslaget paa Kolberger Heide den 1. Juli 1644 i de danske Kongers kronologiske Samling paa Rosenborg* (1890). Fra 1883 var han Samlingens Inspektør og Slotsforvalter.

Den 10. okt. 1906 døde sognepræst. dr. phil. Jakob Helms. Født 1824, blev han 1850 ansat som adjunkt i Ribe, og stærkt kunstinteresseret, som han var, begyndte han først på egen hånd, senere ivrig støttet af Høyen at studere middelalderlig bygningskunst med den skønne, dengang nys restaurerede domkirke som udgangspunkt. Som frugt af et så at sige dagligt samliv med monumentet fremkom 1870 *Ribe Domkirke*, der ved sin indgående og forstående skildring og

[1]) I denne Rubrik vil med den nu begyndte 8de Række — foruden den Art Meddelelser, der hidtil er optaget i den — i større Grad end før findes kortere orienterende Artikler om de vigtigste fremkommende Arbejder vedrørende dansk Historie; som hidtil har Redaktøren Ansvaret for de Bidrag, der ikke bærer fuldt Navn eller Signatur. Ved Siden heraf vil dog Tidsskriftet vedblivende optage mere indgaaende Anmeldelser

sin varme kærlighed til æmnet stadig vil stå som et af de smukkeste værker i vor kunsthistoriske litteratur. Under studiet af domkirken gik det hurtig op for H., at den også i kunstnerisk henseende måtte være moderkirken for de af rhinsk tuf opførte kirker, der strækker sig i en bræmme langs Vesterhavet fra Ringkøbing fjord til Ejderen. I en større afhandling i Kirkehist. Samlinger gjorde han 1859 først rede for denne hidtil upåagtede samhørighed, og langt senere kom han atter tilbage til æmnet i det af Kultusministeriet udgivne store folioværk *Danske Tufstenskirker* (1894), et arbejde, der vel ikke i umiddelbar virkning kan måle sig med bogen om Ribe, men bygger på en omfattende viden om danske såvel som fremmede arkitekturformer og giver en overvældende stofmængde. Hans undersøgelser om de jyske kvaderstenskirker indviklede ham i en større, delvis i dette tidsskrift (6. R. V og VI Bd.) udkæmpet polemik, der fra hans side førtes med den samme finhed og forstaaelse, der prægede hele hans smukke personlighed. — I 1869 gik han fra skolegærningen over i præstekald, først i Janderup og Billum ved Varde, senere i Ellinge og Skjellerup på Fyen; 1894 hædrede universitetet ham med æresdoctorgraden. *M. M.*

Den 26. August 1906 døde Nationalbankdirektør, tidligere Justitsminister Johannes M. V. Nellemann. Efter at have været juridisk Professor blev han 1875 Justitsminister (til 1896) og indtog en ledende Stilling i vort politiske Liv og i Administrationen, han fortsatte dog fremdeles sin udmærkede juridiske Forfattervirksomhed. Her i Tidsskriftet er der kun Grund til at mindes, hvorledes Nellemanns mange videnskabelige Værker foruden ved deres Skarphed i Tanken og deres Klarhed særlig præges af hans Sans for Rettens Udvikling; stadig fremdrages Forholdet mellem den gjældende Ret og den forudgaaende Tids Love og Praxis. Faa af vore Jurister have været saa vel inde i Rettens Udvikling siden Christian V's Lovs Tid. Som fortrinlige retshistoriske Arbejder af Nellemann kan nævnes hans Skildring af *A. S. Ørsteds Betydning for den danske og norske Processes Udvikling* (1885), *Om Ægteskabsskilsmisse ved kgl. Bevilling* (1882) og den her i Tids-

skriftet 1879 offentliggjorte Afhandling *Om kirkelig Vielse som Betingelse for lovligt Ægteskab.* *Joh. Stp.*

Oscar Levertin, Professor i Litteraturhistorie ved Stockholms Højskole, f. 1862, er død 22. Septbr. 1906. Den udmærkede Digter og fine Smagsdommer sad inde med en omfattende litterær-, kunst- og kulturhistorisk Viden. Med særlig Kærlighed havde han levet sig ind i Gustav III's Tidsalder, og om denne handler en stor Del af hans aandfulde Essays: blandt disse skal nævnes *Teater och drama under Gustaf III* (1889), *Gustaf III som dramatisk författare* (1894), *Från Gustaf III's dagar* (1896), *Niclas Lafrensen d. y. och förbindelserna mellan svensk och fransk målarkonst paa 1700-talet* (1899). Sammen med Professor H. Schück udgav han den interessante Samling *Svenska Memoarer och Bref* og ledsagede sine Udgivelser deri af Gjörwells Familiebreve, Hamiltons Anekdoter og Elis Schröderheims Breve med interessante Fortaler.

Ferdinand Brunetière, Redaktør af Revue des deux mondes og tidligere Professor i Litteraturhistorie ved École normale supérieure i Paris, f. 1849, er død 9. Decbr. 1906. Af hans mange kundskabsfulde, men af ensidig Sympati for det 17. Aarhundredes Klassicisme mærkede Skrifter skal nævnes: *Études critiques sur l'histoire de la littérature française* 1—7 (1893—1903) og hans i de sidste Aar begyndte *Histoire de la littérature française classique (1515—1830)*. — Auguste Himly, tidligere Professor i Geografi ved Sorbonnen, f. 1823, døde 6. Oktbr. 1906. Hans *Histoire de la formation territoriale des états de l'Europe centrale* 1—2 (1876) er nyttig ved dens gode Oversigt og ved dens Paapegen af Forbindelsen mellem Geografi og Historie.

Direktør for det sachsiske Hovedarkiv i Dresden Poul Hassel er død i Juli 1906. Hans Hovedværk, en Biografi af den bekendte tyske Statsmand Joseph v. Radowitz, hvoraf dog kun 1. Bd. er udkommet (1905), er af Vigtighed for Kendskaben til Frederik Vilhelm IV af Preussens Historie.

Aaret 1906 har bragt Afslutningen af 3dje Udgave af Traps *Kongeriget Danmark*, som under Medvirkning af Konfe-

rensraad V. Falbe-Hansen og Professor H. Westergaard og med Bistand af en Række andre Videnskabsmænd samt Autoriteter og Privatmænd er udarbejdet af mag. art. H. Weitemeyer. Udarbejdelsen begyndte 1895; i Aarene 1898—1904 udkom 2.—5. Bd., omfattende den specielle topografisk-historisk-statistiske Beskrivelse af Kongeriget med Undtagelse af København og Frederiksberg, der behandles i det 1906 udkomne 1. Bind, hvilket tillige indeholder en almindelig indledende Beskrivelse af Rigets fysiske, økonomiske og sociale Forhold samt af dets Styrelsesmaade og endvidere Stedregister til hele Værket. Hertil slutter sig et særligt Bind Personalregister. Bygget paa det af den oprindelige Udgiver skabte saare fortjenstfulde Grundlag, men paa alle Omraader udvidet og forbedret bør Værket i dets nu foreliggende Skikkelse hilses med varm Anerkendelse ogsaa fra historisk Videnskabs Side. Det vil komme til at staa som et fortrinligt og uundværligt Hjælpemiddel for alle, der giver sig af med Forskning i dansk Historie, og ikke mindst vil man have Grund til at paaskønne de ypperlige Registre.

Det er med glæde, at man ønsker professor Kr. Erslev og hans medudgivere af *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis* til lykke med, at de nu (med undtagelse af navneregistret) er færdige med deres besværlige arbejde, der har varet i næsten 20 år. Sikkert har arbejdet voldt mere møje, end udgiverne havde tænkt sig, hvilket særlig gælder om gennemgangen af de indviklede afskriftsamlinger, som næppe har givet noget udbytte, der svarede til tiden. Selvfølgelig er der ogsaa i dette værk ting, som man kunde have ønsket anderledes; en kort overskrift over de hidtil utrykte breve vilde have lettet benyttelsen meget, og det samme vilde have været tilfældet, om der var givet en fortegnelse over indholdet af de breve, der i forvejen var trykt efter brevbøger. Enkelte fejl er det naturligvis også muligt at finde; således havde det vel været rimeligt at optage brevene fra paveprocessen 1424—25 i Repertoriet, når et af disse breve findes i Rigsarkivet i ikke mindre end sex exemplarer (Rep. 6191). Men som helhed behøver værket ingen ros. Det er nok at sige, at det er en uundværlig bog

for enhver, der beskæftiger sig med vor middelalders historie. Et diplomatarium i lighed med, hvad vore nabolande har været så heldige at få, opnår vi jo dog næppe, selv om man måske en gang kan få begrænsede samlinger paa de punkter, hvor der haardest trænges (forordninger, traktater, byretter o. lign.). Repertoriet vil paa de fleste punkter give, hvad benytterne kan ønske, forsynet, som det er, med omhyggelige angivelser af brevenes overleveringsmåde og besegling og med mange rettelser til tidligere daarlige aftryk. Særlig værdifuld er den arkivoversigt, der udgør begyndelsen af repertoriets 4de bind. Det er ikke alene en udsigt over, hvad der er bevaret — helt eller i uddrag — af vore store middelalderlige brevsamlinger, men ogsaa disses historie, redegørelse for, hvorledes dokumenterne er vandret fra sted til sted, er bleven benyttede, afskrevne eller excerperede af historikerne, hvorledes de endelig er gåede til grunde. Thi arkivoversigten forstærker indtrykket af, hvor ilde Reformationen, kongerne, offentlige myndigheder og privatmænd er faret frem med vore historiske kilder, har ødelagt meget mere end de talrige ildebrande. Selv siden Langebeks tid er der forsvundet meget, endogså fra Rigsarkivet. At en hel brevbog som Haderslev kapitels kan blive borte, er mere end uforklarligt, og hvor hensynsløst man på Fyen i begyndelsen af 19. årh. ødelagde brevskaber, har Paludan-Müller bittert beklaget sig over. Kongernes arkiv er vel bevaret fra 1340 — alene denne kendsgerning kunde underrette os om, selv om vi ikke vidste det fra anden side, at der forud havde været store forstyrrelser i riget —, hertugernes fra 1375, nogle af kapitlernes, enkelte af klostrenes og byernes foruden ganske tilfældige dele af de rige adelsarkiver. Hvor man skal finde sporene af resten, giver arkivoversigten det bedste kendskab til og en ypperlig vejledning for den, der senere vilde studere enkelte institutioners eller slægters historie. Hvor omhyggeligt arbejdet er gjort, ser man f. ex. af fortegnelsen over Hvitfeldts benyttelse af breve og over brevene i den brændte „Cancellariæ liber“ fra Erik Menveds tid eller af de mange oplysninger om arkivers skæbne, der er hentede fra spredte notitser helt ned i 18. årh. Arkiv-

oversigten kan give vejledning til ordning af Rigsarkivets nu meget vanskeligt tilgængelige samlinger. Endelig giver den på mange måder oplysninger om det bevarede stof for tiden efter 1450 og forstærker derved ønsket om, at Repertoriet om ikke for lang tid måtte blive fortsat ned til Reformationen.

J. L.

Den c. 1200 stiftede helligåndsorden fik sent fodfæste her i landet, og dens klostre kunde hverken måle sig med Cisterciensernes i rigdom eller tiggermunkenes i tal. Først 1436 oprettedes det første kloster i Ålborg til pleje for „fattige, usle og vanføre mennesker“, og flere end 6 klostre nåede ordenen aldrig at få. Dette er antagelig grunden til, at vor viden om den hidtil har været meget mangelfuld, og det har ikke gjort sagen bedre, at helligåndsklostrene som oftest sammenblandedes med de langt talrigere helligåndshuse. J. Lindbæk og G. Stemann: *De danske Helligaandsklostre* (1906) har bragt fyldig og pålidelig viden, hvor der før var mørke og uklarhed. Bogen er bleven til ved et samarbejde mellem dens egentlige ophavsmand, stiftamtmand Stemann, der har behandlet de enkelte klostres historie, og cand. mag. Lindbæk, hvem indledningen skyldes, ligesom han har udgivet det omfangsrige diplomatarium, der ledsager værket. I første række støttet paa hidtil ukendt materiale fra ordenens hovedarkiv i S. Spirito i Rom har han givet en både god og dygtig skreven fremstilling af ordenens almindelige historie, hvor han på flere vigtige punkter korrigerer de ældre katolske hovedværker, ikke mindst ved at anvise ordenen en mere beskeden, men sandere plads indenfor munkevæsenet. Han har skildret dens vækst i Danmark, der ikke som hidtil antaget i første række skyldes Kristjern I, dens hjemlige organisation og de danske klostres forbindelse med moderklostret S. Spirito. Ligeledes har han klarlagt forskellen mellem de nøje sammensluttede *klostre*, der levede efter en fælles, fra Johanniterne nedstammende regel, og *husene*, som stod uden indbyrdes forbindelse, og hvis hele indre liv er lidet kendt.

Det ligger i sagens natur, at skildringen af de enkelte klostres historie ikke kan have samme almene interesse; dens

betydning er først og fremmest lokal- eller rettere personalhistorisk. Thi med rigtig forståelse af, at godshistorie — der altid er tung kost — ved så forholdsvis fattige stiftelser måtte stå i anden række, har forf. lagt hovedvægten på de ledende personer og givet en række livlige levnedstegninger af priorerne, hvor dog den stadige brug af historisk præsens virker meget trættende, ligesom materialets art ret naturlig må friste til stundom tvivlsomme gisninger. Bedst oplyst af de enkelte klostres historie er Ålborgs, hvis arkiv er særdeles godt bevaret, og af hvis bibliothek det er lykkedes Stemann at påvise betydelige rester i kathedralskolens bogsamling.

M. M.

Professor Troels-Lund har som en Omarbejdelse og Udvidelse af den lille Afhandling om Peder Oxes Tilbagekomst, han i 1876 offentliggjorde i sine Historiske Skitser, udgivet et større Skrift: *Peder Oxe. Et historisk Billed* (1906). Bogen savner i det store hele Kildehenvisninger, og hvor saadanne dog undtagelsesvis findes til utrykte Akter, er disses Opbevaringssted ofte angivet efter Forf.'s gamle Optegnelser og intet Hensyn taget til Rigsarkivets Omordning af dets Samlinger. Grunden til disse Mangler, som selv for kyndige vanskeliggør Kontrollen med Bogen, er den, at det stoflige ikke har været det væsentligste for Forf. Hvad han har villet er, som han selv siger, tegne og male det hele Billed af Peder Oxe, efter at baade han selv og andre Forskere hidtil har punkteret Yderlinierne og samlet og tilberedt Farverne. Eller med andre Ord, han har villet levere en Biografi, hvor Hovedvægten er lagt paa det psykologiske. Han har villet fremstille den Peder Oxes Skikkelse, der har dannet sig i hans eget Sind, efter at han i mange Aar har syslet med den. Han har haft betydelige Forudsætninger til at naa sit Maal; paa mange Sider i Bogen har man Grund til at glædes ved hans brede almene Dannelse, hans rige Fantasi, hans fine Inderlighed i Sjæleformemmelser, hans sjeldne Bøjelighed og Smidighed og hans store Opfindsomhed i Udtryk og Vendinger. Men der har manglet ham noget. Han har ikke været i Besiddelse af den sikre Takt, som over for det højst berettigede Element af

Kunst, der altid maa ledsage den store historiske Fremstilling, finder det rette Skel mellem Digtning og Videnskab. Og hans Styrke er bleven til hans Svaghed. Under det saare alvorlige Arbejde, han har sat ind paa at leve sig sammen med sin Helt, har det glippet for ham med Hensyn til at objektivere denne tilstrækkeligt; Peder Oxe er delvis blevet et Stykke af hans egen Sjæl. Eller rettere, Forf. overfører for meget af Nutidens Stemningsliv til ham; det 16. Aarhundredes robuste Mand har faaet en Bismag af sværmerisk Følsomhed, der virker frastødende, fordi den vækker Tvivl om dens historiske Sandhed, og denne Bismag har paa uheldig Maade bredt sig til hele Stilen. Men endnu en Hovedindvending staar tilbage. Forf. har ikke indset, at den Opgave, han har sat sig, vanskelig som den altid er over for historiske Skikkelser, her har været uløselig. Den, der, saaledes som Forf., vil stræbe efter selv at forstaa og meddele andre Forstaaelsen af en historisk Personligheds Inderste lige til de fineste Afskygninger, maa være i Stand til at vinde Klarhed hos sig selv over de Motiver og de sjælelige Kræfter, der har været de afgørende i den paagældende Personligheds store Timer, i dem, hvor alle hans Følelsers og Tankers Atomer naaede deres højeste Spænding. Men dette er ikke muligt med Peder Oxe. Netop over for for hans Bevæggrunde og Virken før og under Landflygtigheden og ved hans Tilbagevenden til Danmark slaar Kilderne klik, og det skal siges til Ære for Forf., at han redeligt har bekendt det. Derved kommer imidlertid Betingelserne for at kunne male det hele Billed af Peder Oxe til ogsaa relativt at mangle et sikkert Grundlag. Meget af hvad der findes i Bogen er derfor blevet dels bekendte Ting, dels for dristige Domme, dels og navnlig en Udpenslen af Peder Oxes formodede Stemninger, som er Gætværk og som saadant snart ægger til Modsigelse, snart trætter. Man læser Bogen med Beundring som altid over for Forf.s Talent og Originalitet, men med en Følelse af, at han her har vovet sig ud paa en Vej, som Historiens strenge Muse i sine bedste Øjeblikke lader ligge ved Siden af sig. *J. A. F.*

Dr. phil. Knud Fabricius har udgivet de 2 første Dele

af et stort anlagt Skrift: *Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige. Studier over Nationalitetsskiftet i de skaanske Landskaber i de nærmeste Slægtled efter Brømsebro- og Roskildefreden. 1.—2. Del. 1645—76.* (1906); 2den Del har erhvervet ham den filosofiske Doktorgrad. Medens det skaanske Nationalitetsskiftes Historie hidtil kun var været mere løseligt behandlet, har han taget dette betydningsfulde Spørgsmaal op til indgaaende Drøftelse. Han har gjort det med megen Energi; igennem et udholdende Arbejde har han søgt at faa fuld Klarhed over de svenske offentlige og private Arkivers herhenhørende mangeartede Stof. Og med hans Energi har været forbundet megen Intelligens; har har evnet at stille Problemerne rigtigt, at spørge Kilderne om hvad det kom an paa, og at samle og ordne deres Svar med uomtvistelig Dygtighed. Imellem de Afsnit, der har bragt mest nyt frem, skal for 1ste Dels Vedkommende Opmærksomheden henledes paa dem, der angaar Forholdet mellem den svenske Regering og Skaanes Befolkning i Tiden mellem de to Krige og under den sidste af dem. Endnu interessantere er dog de Kapitler i 2den Del, der skildrer Adelens Liv, de svenske Godskøb og Forandringerne i Ejendomsfordelingen i det hele samt Bøndernes Stilling i national Henseende; Forf. har her foretaget vanskelige og omfattende statistiske og topografiske Studier og omhyggelige Undersøgelser af Kirkebøgerne og vidst at drage værdifulde Slutninger af disse Studier og Undersøgelser. Arbejdet lider dog under forskellige Svagheder. Der er hist og her Misforstaaelser og Fejl, saaledes med Hensyn til visse juridiske Emner og i Bemærkningerne angaaende Striden om Ugedagsbøndernes Skattefrihed og om Adelens Øxneprivilegier; med Urette regner F. ogsaa Somnium Gersdorphianum, en politisk Piece fra 1660, for at have en Svensker til Forfatter[1]). Der

[1]) Som jeg nærmere søgte at begrunde det ved den offentlige Disputation, maa jeg holde for, at denne Piece er forfattet af en Dansk. Men naar jeg over for Doktoranden paastod, at det af ham benyttede Haandskrift i Lunds Universitetsbibliotek var skrevet paa Dansk (saaledes som Tilfældet er med Haandskrifterne i det herværende kgl. Bibliotek), griber jeg Lejlig-

er endvidere hos Forf. nogen Tilbøjelighed til søgte Udtryk og navnlig til at anvende ikke vel begrundede Sammenligninger mellem Datiden og Nutiden. Dette hænger sammen med, at han oftere gør sig skyldig i en uhistorisk Betragtningsmaade, hvad der mærkes ved hans meget abstrakte Indledningsbemærkninger om Nation og Folk, ved hans besynderlige Tro paa, at der efter 1660 har været en Mulighed — og endda en Mulighed, som han beklager ikke benyttedes — for at oparbejde en særlig skaansk, fra dansk og svensk forskellig Kultur, og ved adskilligt i hans Dom over den skaanske Adels Holdning. Men trods disse Indvendinger fortjener Arbejdet stor Anerkjendelse, og man maa haabe, at Forf. vil fortsætte det for Tiden efter 1676, den Tid, hvor det indtil da kun forberedte Nationalitetsskifte fuldbyrdedes. *J. A. F.*

Under Redaktion af Hr. Franz v. Jessen har de samvirkende sønderjyske Foreninger i Danmark udgivet *Manuel historique de la question du Slesvig. Documents, cartes, pièces justificatives et renseignements statistiques* (1906), en omarbejdet og udvidet Oversættelse af den 1901 udgivne Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie (jvfr. dette Tidsskrift 7. R. III, 523). Ligesom denne giver det franske Værk særdeles vigtige og paa fuld videnskabelig Grund hvilende Bidrag til Sønderjyllands Historie i etnografisk, sproglig, politisk og juridisk Henseende; alle dets Afsnit er skrevne af Forfattere, der sidder inde med den største Kyndighed over for deres Emne. Blandt de Artikler, der er kommet til som helt eller væsenligt nye i det franske Værk, skal nævnes P. K. Thorsens om Sprog og Nationalitet, Emil Elberlings om Slesvigs Tab 1864, Henning Matzens om det slesvigske Optantspørgsmaal, H. V. Clausens om den sproglige Stilling i Nordslesvig efter 1864 og samme Forf.s geografiske og landskabelige Skildring af Sønderjylland, tillige flere Afhandlinger om Kirke- og Skolevæsen, Presse- og Foreningsforhold samt om den politiske Udvikling i Nordslesvig efter 1864.

heden til her at udtale, at denne Paastand skyldtes en beklage- Fejlhuskning fra min Side. Det Lundske Haandskrift er skrevet paa Svensk; jeg formoder altsaa oversat fra Dansk.

Professor Aug. Sach, der er Holstener af Fødsel og tidligere var Lærer ved Haderslev Skole, har udgivet tredie Bind af *Das Herzogtum Schleswig in seiner ethnographischen und nationalen Entwickelung* (Halle a. S., 1907). Det er 510 Sider stort, større end de to foregaaende Bind tilsammen, udgivet med Understøttelse af Landdagen og tilegnet „Der deutsche Verein für Schleswig". At der er nogen Forbindelse mellem denne Tilegnelse og Bogens Aand og Retning, lader sig ikke bestride; den hviler imidlertid paa omfattende og grundig Forskning, og man mærker i alt Fald for Sydslesvigs Vedkommende Bestræbelsen efter at give en objektiv Skildring. Man maa være Sach erkjendtlig for alt, hvad han har fremdraget fra trykte Værker, fra Arkiver og Overlevering. Fra dansk Synspunkt set kan det saaledes fremlagte Materiale kun være velkomment; det bekræfter i det Hele, hvad danske Forskere før og efter 1864 have lært og fremsat om Slesvigs Nationalitet og Sprogforhold. Vi ville exempelvis nævne Forf.s omhyggelige Redegjørelse for, hvor meget Dansk der endnu for 100 Aar siden taltes i Landsbyerne ved Slien, og hans Udtalelse om, at „den egentlige Germanisering af den sydlige Del af Slesvig, fra Slien til Flensborg Fjord, har paa Landet væsentlig først fuldbyrdet sig stille og lydløst i Løbet af det 18de og i første Halvdel af det 19de Aarhundrede".

Derimod er man jævnlig uenig med Forf. i hans Slutninger af det fremdragne og allermest med hans Hovedresultater, der ganske afvige fra, hvad dansk Videnskabelighed har hævdet. Der er to Hovedsætninger, som hans Værk fra først til sidst lærer. Den ene er den, at der før „Jyderne" i Slesvig boede „Angler", der vare nær beslægtede med Sachserne; de udvandrede senere til Egnene ved Rhinens nedre Løb og England. „Der er i hele Hertugdømmet ikke mindste Spor af en dansk Indvandring". Her staa vi ved den anden Hovedsætning, nemlig at Jyder ikke ere Danske. Fra hvert Blad i Bogen lyder det os imøde, og de hundrede Gange, hvor Texter eller Angivelser fra ældre Tid nævne „dansk", tilføjer Sach i en Parantes: „jydsk". Hvor vidt en Teori, der indbankes Læseren paa den Maade, egentlig har Mulighed for

at trænge igjennem, er vel tvivlsomt; man bliver jo snarere slaaet af, hvor fuldkommen ukjendt det har været i Fortiden, at Jydsk og Dansk ikke vare Eet. Fra først til sidst, og rent til Overdrivelse, hævder Sach imidlertid Adskillelsen mellem et Almuesprog og et Litteratursprog. „Saa længe man ogsaa fra tydsk Side miskjender dette, giver man sig det bedste Vaaben af Hænde, hvormed man alene med Udsigt til Held kan bekæmpe Bebrejdelsen om at undertrykke Modersmaalet" (S. 465). — For de to nævnte Sætninger glipper selvfølgelig ethvert Bevis. Man maa ogsaa undres over, at Forf., der har en saa levende Følelse for den Plattydsk talende Befolknings Sprog, og som varmt tager dette Sprogs Parti imod Højtydsken, ikke kan faa en lignende Kjærlighed til den danske Befolknings levende Tale. Skulde desuden til Ex. saadanne Slutninger være rigtige som dem, Forf. uddrager af Haandværkeres Navne i Kjøbstæderne eller af Benævnelser paa deres Haandværk, maatte man jo komme til, at ogsaa Byerne i Kongeriget i høj Grad havde tydsktalende Befolkning. I Værket er imidlertid, som alt sagt, nedlagt meget værdifuldt Arbejde, og enhver, der beskjæftiger sig med Slesvigs Historie, maa raadspørge Bogen. Den er ledsaget af et Sagregister til alle tre Bind, men den havde fortjent tillige at have et udførligt Stedregister. *Joh. Stp.*

Af min Fortolkning af Akterne fra 1721 (Kr. Erslev, Frederik IV og Slesvig, 1901) fremgik det, at Kongen ved hele Ordningen maa være gaaet ud fra, at den kongelige Andel af Slesvig forud tilhørte Kronen og lød under Kongelovens Arvefølge. Det var lige det modsatte af, hvad man tidligere havde tænkt sig, og for at sikre Fortolkningen pegede jeg da kortelig paa, at den samme Opfattelse ogsaa sporedes hos Frederik III og Kristian V og maatte bygge paa den Arveret, Kongehuset erhvervede 1660; men jeg kunde ikke fordybe mig videre heri. Nu har den i Slesvigs Historie saa stærkt interesserede P. Lauridsen i sit Skrift: *Slesvig og Kronen 1660—1671* (1906) taget Spørgsmaalet op særskilt og belyst dets første Fase paa Grundlag af et meget omfattende, for en stor Del utrykt Materiale. Han mener at kunne godtgøre,

at Arveregeringens Indførelse medførte, at „Kongedelen af Slesvig og Danmark-Norge smeltede sammen til en arveretlig Enhed“, og i det væsentlige turde det ogsaa være lykkedes for ham at vise, at dette var den danske Regerings Standpunkt i Tiden nærmest efter 1660. Om Sagens retslige Side har været de ledende helt klar, maa dog endnu henstaa som noget tvivlsomt; paafaldende er det i alt Fald, at Frederik III. naar han i 1665 hævder Kvindernes Medarveret, udtrykkelig henviser til sin Erhvervelse af Souveræniteten i Slesvig 1658 (som netop kun gjaldt Mandslinien), og naar Forf. vil udlægge den Souverænitet, der indføres i Stændernes Hyldingsbrev 1671, som den fra 1660, fortolkes den rigtignok officielt som lig Ophævelsen af Lensafhængigheden, altsaa atter 1658. Saaledes kommer Forf. nok noget for let over de vanskeligste Punkter, og naar han mener, at Hyldingen i Rendsborg 1671 ved de derved anvendte Udtryk gjorde Kongens Stilling i Slesvig lige saa „dagklar“ som Souverænitetsakterne i Danmark 1660—61, vil næppe nogen besindig Forsker følge ham deri.

Mest nyt bringer L.s indgaaende Fremstilling af Forholdet til Sønderborgerne, som han følger helt tilbage til det 16de Aarhundrede, og han har her bl. a. benyttet interessante Akter fra det plønske Arkiv. Ikke uden Grund, omend i unødvendigt skarpe Udtryk paataler han, at de tyske Forfattere har leveret partiske Uddrag af disse Sager, men selv har han uheldigvis ikke givet os Akterne fuldstændigt, og før det sker kan man ikke haabe at naa til historisk og juridisk Klarhed over disse højst indviklede Forhold. Et godt Stykke fremad har L.s Undersøgelser dog bragt os; tydeligt fremtræder det, hvor svagt de sønderborgske Linier stod overfor det mægtige danske Kongehus, og ikke mindre, hvorledes hos dette Synspunktet først og sidst var dynastisk, medens „Danmarks Rige“ kun kom i anden Række og nationale Hensyn spillede en ringe Rolle. Man maa meget ønske, at Forf. vil give os en lige saa detailleret Fremstilling af den følgende Menneskealder, hvorover han nu kun kaster enkelte Strejflys; tillige indskærper dog hans Skrift, hvor paatrængende nødvendigt det

er, at den flittige Udgivervirksomhed, der drives hos os, ogsaa vender sig mod dette Omraade. *Kr. E.*

For den norske Historieforskning foreligger der som en af mange Opgaver den nøje at oprede de indre Forhold i det 16. og 17. Aarhundrede. Dr. Oscar Alb. Johnsen har givet et meget vigtigt Bidrag hertil i sit Skrift: *De norske Stænder. Bidrag til Oplysning om Folkets Deltagelse i Statsanliggender fra Reformationen til Enevælden* (1537—1661) (Videnskabs-Selskabets Skrifter. II. Hist.-Filos. Klasse. 1906. Nr. 5. Christiania). Efter en indledende kyndig Udsigt over Stænderforsamlingernes Historie i de europæiske Hovedlande og i Sverige og Danmark (for hvilket Lands Vedkommende han dog har overset Erslevs Afhandling i dette Tidsskrift om Rigets „bedste Mænd", Danehof og Rigsraad) skildrer Forf. de ældste Spor til en stændersk Repræsentation i Norge og gaar derefter over til en indgaaende Undersøgelse af de norske Stændermøder i det ovenfor nævnte Tidsrum. Fortjenesten ved hans Arbejde ligger ikke alene i den store Flid og den skarpe kritiske Sans, hvormed han har fordybet sig i alle Enkeltheder, men ogsaa i, at han stadigt ser de politiske Fænomener i Lys af den almindelige sociale og økonomiske Udvikling. I den finder han Hovedaarsagerne til Svingningerne i Stændernes Styrke saavel over for Regeringen som indbyrdes og derved ogsaa i den Indflydelse, deres Repræsentation har haft; han kunde dog vistnok tillige noget stærkere have fremhævet den direkte Paavirkning, som de danske Stændermøders vekslende Rolle har øvet paa de norskes. Selve Stændermødernes Drøftelse af talrige indre Spørgsmaal fører ham naturligt ind til Behandling af mange Problemer af stor Interesse, og det er i det hele lykkedes ham at naa til Opfattelser, der i meget afviger fra de tidligere herskende. Han hævder saaledes i Almindelighed for Stændermøderne en større Betydning end hidtil antaget, ikke mindst i folkeopdragende Henseende. Han giver nye Synspunkter for den norske Adels Udvikling og for Borger- og Bondestandens Kaar. Han benægter, at der hos det norske Folk har levet en klar Forestilling om Kongehusets gamle Arveret; Frederik III har af

dynastiske Grunde søgt at skabe en Agitation for Læren herom. Særlig Vægt lægger han paa, at Norge ved hvad der skete 1660—61 kun vandt en rent teoretisk Ligestilling med Danmark, men ligesom dette Land tabte Muligheden for et vist Selvstyre. Hist og her kan man nok finde Forf.s Meninger noget vel dristige, men helt igennem mærker man en energisk og selvstændig Forsker. *J. A. F.*

Af Jakob Burckhardt's efterladte Papirer har Jakob Oeri, der allerede tidligere havde udgivet Mesterens Griechische Kulturgeschichte, nu fremdraget hans *Weltgeschichtliche Betrachtungen* (Stuttgart, 1905), oprindeligt Udkast til Forelæsninger i Basel holdte omkring 1870. Bogen indeholder en Række Undersøgelser dels over Verdenshistoriens Forløb som bestemt ved de 3 Faktorer: Stat, Religion og Kultur og deres indbyrdes Vekselvirkning, dels over Karakteren af de Processer, hvori Udviklingen fremskyndes ved en Fortætning enten gennem de historiske Kriser eller gennem de store historiske Personligheder; tilsidst behandles Spørgsmaalet, om hvor vidt det er berettiget at anvende Begreberne lykkelig eller ulykkelig som karakteriserende de forskellige Tidsaldre. Der er megen Forskel paa Værdien af disse Betragtninger; nogle af dem er ikke synderligt mere end en aandfuld og højtdannet Mands spredte Tale. Men andre, og især Afsnittene om de historiske Kriser og de store Individer, staar derimod som et Udtryk for, hvorledes ægte Livsvisdom og især Forstaaelse paa een Gang af de menneskelige Forholds Relativitet og af de store aandelige Værdiers Bestaaen kan vindes gennem selvstændig Beskuen og Sammenligning af de historiske Fænomener. De er en Protest mod overmaade meget af let købte og partibestemte Domme om Mennesker og Tidsaldre og virker forfriskende i en Tid, hvor Specialforskningen er ved at kvæle de store verdenshistoriske Udsyn.

Den her i Tidsskriftet (7. R. VI, 316) tidligere nævnte *Political History of England* skrider meget hurtigt frem; bemærkes maa dog, at Fremstillingen er meget mere oversigtsmæssig og kortfattet end i den af E. Lavisse redigerede, ogsaa her tidligere omtalte Histoire de France. For Øjeblikket fore-

ligger de 5 første Bind, omfattende Tiden indtil 1547, samt Bd. 10 og 11, behandlende Perioden fra 1760 til 1837.

9de Bind (1906) af det andet for Tiden udgivne store engelske Samlingsværk *The Cambridge Modern History* behandler *Napoleons* og hans Samtids Historie. Det har en mærkelig international Karakter, idet der mellem Forfatterne af dets enkelte Afsnit findes Repræsentanter for adskillige Nationers Forskere. England selv er mødt frem med sine kyndigste Mænd paa dette Omraade, saaledes Holland Rose og Fisher; imellem de andre kan nævnes Gooch, der har behandlet Englands indre Historie 1792—1815; endvidere findes franske og tyske Historikere og en russisk. Ved denne Ordning har man søgt at undgaa Ensidighed og opnaa detailleret Sagkundskab, men selvfølgelig er derved enhver Tanke opgivet om en ensartet Synsmaade. Der er allerede af den Grund en afgørende Forskel paa dette Værk og to for nylig udgivne Arbejder inden for den tyske Litteratur om Napoleon. Hvert af disse udtrykker netop en bestemt og fra hinanden meget forskellig personlig Opfattelse af Kejseren og er saaledes Led i den for Tiden saa kraftigt standende Strid om den rette Bedømmelse af hans Politik og Karakter. August Fournier har givet en ny udvidet og omarbejdet Udgave af sin *Napoleon I* (2. Aufl. 1.—3. Wien, 1904—06); i det væsenlige har han dog fastholdt sit tidligere Standpunkt: til fuldt at forklare Napoleons Handlemaade er det nødvendigt at betragte ham som den, der tilsigtede gennem fortsatte Krige at naa et Verdensherredømme. Ganske modsat staar for Max Lenz i hans *Napoleon* (Monographien zur Weltgeschichte. XXIV. Leipzig. 1905) det som Kejserens store Maal at naa den Fred, der skulde sikre Frankrigs Interesser udadtil, saaledes som ogsaa Revolutionen havde opfattet dem; den fortsatte Krig skyldtes væsenligst Nødvendigheden af at betvinge Englands Modstand. Fourniers Bog er den omhyggeligste og grundigste af de to, men ikke fri for en vis Tørhed. Lenz's er rig paa mange skarpe og værdifulde Iagttagelser, fortrinlig i Undersøgelsen om Napoleons Ungdomsudvikling og fortjenstfuld ved at hævde de heldbringende Sider af hans Indflydelse ogsaa paa Tysk-

7*

lands Forhold; men en vis moderne tysk Kraftdyrkelse lader Forf. forholdsvis let undskylde Napoleons Brutalitet, og for lidet regner han uden Tvivl ogsaa med hans rent personlige og ofte fantastiske Magtlyst; tilmed er Bogen for hastigt udarbejdet og, som paavist af tysk Kritik, derved ikke fri for ret væsenlige Fejl.

Bøger indsendte til Redaktionen.

N. P. Jensen: Napoleons Felttog 1815. Waterloo. Kbhvn., 1906. Gyldend. Bogh. Nord. Forl.

Íslendinga Saga. Eptir Boga Th. Melsted gefin út af hinu Íslenska Bókmentafjelagi. 1. Bd. 2. Bd. 1. H. Kaupmannahöfn, 1903—06.

Rasmus Nielsen: Regensen. Erindringer fra 1858–62. Kbhvn., 1906. H. Hagerup's Forlag.

Valdemar Vedel: Ridderromantiken i fransk og tysk Middelalder. Kbh., 1906. Gyldend. Bogh. Nord. Forl.

Poul Bjerge og Thyge J. Søegaard: Danske Vider og Vedtægter eller gamle Landsbylove og Byskraaer. 3. H. Kbhvn., 1906. Lehmann & Stage.

Diplomaticus: I Sverige 1905. Erindringer og Optegnelser. Krania, 1906. H. Aschehoug & Co's Forlag.

Halvdan Koht: Bondestrid. Smaa segner og uppskrifter fraa Nordmøre. Krania, 1906. H. Aschehoug & Co's Forlag.

Troels-Lund: Peder Oxe. Et historisk Billed. Kbh., 1906. Det Schubotheske Forlag.

.. Gulowsen: Gyldenløvefeiden 1675—1679. Med Karter og Planer. (Videnskabs-Selskabets Skrifter. II. Historisk-Filosofisk Klasse. 1906. No. 6.) Chrania, 1906.

Gustav Bang: Kirkebogsstudier. Bidrag til dansk Befolkningsstatistik og Kulturhistorie i det 17. Aarhundrede. Kbhvn., 1906. Gyldend. Bogh. Nord. Forl.

J. L. Ussing: Af mit Levned. Udgivet af hans Sønner. Kbh., 1906. Gyldend. Bogh. Nord. Forl.

Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719. 17. D. 1746—1747 (III). 2. H. Stockh., 1906.

Viggo Christiansen: Christian den VII's Sindssygdom. Kbhvn., 1906. Gyldend. Bogh. Nord. Forl.

Fr. Thomassen: De nordiske Skolemøders Historie, især deres Forhistorie set gennem danske Briller. Udgivet i Anledning af det niende nordiske Skolemøde i København 1905. Kbh., 1905. Gyldend. Bogh. Nord. Forl.

— Fra Udlandets Skolemuseer. Af „Vor Ungdom“ 1905. Kbhvn., 1905.

Historisk Aarbog for Thisted Amt. Udgivet af Historisk Samfund for Thy og Hanherred 1906. Kbh. Lehmann & Stage.

Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede. Udgivne for Det norske historiske Kildeskriftfond ved H. J. Huitfeldt-Kaas. 4. Bd. 3. H. Chrania, 1906.

Indhold:

Historisk Tidsskrift udgives med 4 Hefter aarlig. Den danske historiske Forenings Medlemmer betaler aarlig 4 Kroner. Anmeldelser om Indtrædelse modtages hos Foreningens Formand (Professor Joh. Steenstrup, Svanemosegaardsvej 12, V), hos dens Sekretær (Professor J. A. Fridericia, Nyvej 4, V) og af H. Hagerup's Boghandel (Gothersgade 30, K).

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgang aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske Forening mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 2 og 3 Kroner om Aaret. De Medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, ville behage at gøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Sekretær.

Historisk Tidsskrift,

Ottende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,
Foreningens Sekretær.

Første Binds andet Hefte.

Kjøbenhavn.
H. Hagerups Boghandel, Hovedkommissionær.
Bianco Lunos Bogtrykkeri.
1907.

Udgivet sammen med 1. Hefte for 2. Halvaar 1906.

Den danske historiske Forenings Bestyrelse bestaar af:

Prof. **J. A. Fridericia,** Museumsassistent **M. Mackeprang,** Prof. **Kr. Erslev,** Prof. **Joh. Steenstrup** og Dr. phil. **Aage Friis.**

Foreningen har udgivet:

Historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1840—45. Nyt historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1846—56. 3. Række. 1—6. Bd., samt Register. 1858—69. 4. Række. 1—6. Bd. 1869—78. 5. Række. 1—6. Bd. 1879—87. 6. Række. 1—6. Bd. 1887—97. 7. Række. 1—6. Bd. 1897—1906. 8. Række. 1. Bd. 1. H. 1907. Indholdsfortegnelse til 1—5. Række. 1889.

C. Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. Del. 1845—51.

—— Historisk-biographiske Samlinger. 1—3. Hefte. 1847—51.

J. P. F. Kønigsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter. 2. omarb. Udg. 1856.

N. M. Petersen: Bidrag til den danske Literaturs Historie. I—VI. 1853—64. (Udsolgt undtagen VI, Registret.)

H. G. Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 1861.

Fr. Hammerich: Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. 1863. (Udsolgt.)

O. Vaupell: Kampen for Sønderjylland 1848—50. I—III. 1863—67. (Udsolgt.)

H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. 1—3. Del, samt Aktstykker. 1868—77.

Joh. C. H. R. Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863). 1889.

Foreningens Medlemmer kan, for saa vidt Forraad haves, faa ethvert Bind af de første 4 Rækker af Historisk Tidsskrift mod at betale 4 Kr. samt ethvert Bind af 5te—7de Række mod at betale 6 Kr. Registret til 3dje Række leveres, naar ønskes, gratis sammen med Rækkens 6te Bind; ellers betales det med 50 Ø. Indholdsfortegnelsen til de 5 første Rækker koster 30 Ø.

For følgende Bøger gælder foreløbigt en **Prisnedsættelse:**

Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 50 Ø.

Kønigsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller. 1 Kr.

Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. D. 50 Ø.

—— Historisk-biographiske Samlinger. 50 Ø.

Reinhardt: Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vore Dage. (Særtr. af Hist. Tidsskr. 3. R. III.) 30 Ø.

Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie 1537 til 1621. 1—3. D., samt Aktstykker. 2 Kr. (Enkelte Bind eller Aktstykkerne 50 Ø.)

Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19. Aarh. 2 Kr.

Desuden er **Prisen** paa en Række enkelte Hefter af Historisk Tidsskrift **nedsat** til 30 Ø.; nærmere Oplysning gives i Subskriptionsindbydelsen til Tidsskriftets 8de Række, der kan faas gennem enhver Boghandel.

Udsæden og det dyrkede Areal paa Falster i sidste Halvdel af det 17de Aarh.

Nogle historisk-statistiske Bemærkninger.

Af
Henrik Pedersen.

At det ved historisk-statistiske Undersøgelser, som naturligvis ogsaa ved moderne statistiske Undersøgelser, ikke blot kommer an paa at skaffe numerisk nogenlunde rigtige Tal til Veje, men ogsaa paa at fortolke de fundne Tal ret — dette viser sig neppe paa noget Punkt klarere end ved Spørgsmaalet om Udregningen af saadanne Størrelser som „Udsæd" eller „det dyrkede Areal" ældre Tider, for saa vidt der overhovedet findes Materiale, der kan tjene som Grundlag for saadanne Beregninger. Kun hvor der er Tale om Alsædsjorder eller „aarlig Jord" kan man med den Usikkerhed, der ligger i vor mangelfulde Kundskab om Besaaningsforholdene i Fortiden, antage, at de to Størrelser nogenlunde dække hinanden. Men enten det nu drejer sig om det sædvanlige Trevangsbrug med dets Forhold mellem Brug og Hvile som 2 til 1 eller om et Firvangsbrug, hvor de tre Vange aarlig besaas og én hviler, om en Femmarksdrift med fire Aars Brug mod et Aars Hvile, eller der er Tale om et Græsmarksbrug med maaske 10 Aarsgøder, hvoraf Halvdelen er inde, mens de øvrige er i Udlæg, eller endelig hvis et Udtryk som . . . *ora terræ*

in semine forstaas som . . . „Øre i aarlig Udsæd“ eller som „Øre Sædeland“ og i Analogi med f. Eks. Udtrykket „Tønde Sædeland“ antages at betegne et Areal, der helt besaaet kan modtage en Øre Korn i Udsæd — i alle Tilfælde begaas der ved en forkert Tydning af Materialet eller Kilden paa dette afgørende Punkt en Fejl, der vel vil være meget forskellig for de forskellige Driftssystemer, men som dog altid vil være stor nok til at paavirke Totalbilledet og give os et misvisende Syn paa Udviklingen.

Heldigvis besvarer Materialet imidlertid ofte selv Spørgsmaalet om, i hvilken Betydning Ordet „Udsæd“ tages, ved en eller anden nærmere bestemmende Tilføjelse eller Forklaring. Naar det saaledes i Matriklen af 1664 hedder „kan saa aarlig“ eller „saar aarlig“ saa og saa mange Tønder Rug, Byg og Havre, saa kan disse Udsædsangivelser ikke godt tydes anderledes end som aarlig Udsæd, og en Summation af dem for en bestemt Landsdel skulde altsaa give os, hvad vi nu nærmest vilde kalde det besaaede Areal for vedkommende Landsdel. Undertiden finder man, ved Hovedgaardene, tillige et Tal, der angiver Antallet af „Tønder Sædeland“. Saaledes har f. Eks. Halsted Kloster en Udsæd paa 115 Tønder og 173 Tønder Sædeland, og det kan ikke være tvivlsomt, at Udsæd og Sædeland her betyder henholdsvis det aarligt besaaede Areal og det samlede Tilliggende i Agermarken, det samlede Areal som er med i Sædskiftet, i Rotationen, som er under Plov, eller hvorledes man nu vil udtrykke det[1]. I de saakaldte Krigs- og Portions-Jordebøger

[1]) I Modelbogen (for Lollands Nørre Herred) til Matriklen 1688 staar Halsted Kloster for Udsæd 223 Tdr. Samtidig omtales rigtignok i Skovtaksationsprotokollen „de fire Rubjerggaarde, som er afbrudt og lagt under Halsted Klosters Avling paa Tvede Hede“.

der 1717—18 blev udarbejdede over Ryttergodset, findes blandt andre Oplysninger ogsaa Udsædsangivelser vedrørende, hvad hver Mand saar af de forskellige Kornsorter — saaledes som det er befundet og udforsket „ved Inquisitionen ved Omrejse til hver By og Gaard“. Ogsaa her maa det antages, at Spørgsmaalet om, hvad der faktisk saas, maa være rettet paa den aarlige Udsæd og ikke paa det samlede Jordtilliggende, at altsaa Udtrykket Udsæd her er benyttet i ganske samme Mening som i Matriklen 1664. Anderledes stiller Forholdet sig ved Matriklen af 1688. Ogsaa her er Udsæden et fundamentalt Begreb, men rigtignok taget i en Betydning forskellig fra den, hvori det anvendes i de nysnævnte Kilder, nemlig som Betegnelse for det samlede dyrkede Areal. Agermarken som den strækker sig fra Tofte ved By ud mod de fælles Græsgange saa vidt som „Ryg og Reen kendes“. Forinden vi gaar ind paa en noget nærmere Redegørelse for, hvorledes dette nøjere skal forstaas, vil det maaske ikke være af Vejen med et Par Ord at karakterisere Materialet vedrørende Matriklen af 1688 saaledes som det i det væsentlige endnu er bevaret i vort Matrikkelsarkiv.

I.

Egentlig falder dette Materiale i fire Dele eller Grupper 1) de egentlige Matrikkelsprotokoller, 2) Modelbøgerne, 3) Markbøgerne, 4) Taksationsprotokollerne for Skove og Overdrev. Mærkelig nok omtaler Mandix[1]) endnu en femte Række af Protokoller: Ekstrakt-Opmaalingsprotokollerne, som nu ikke kendes i Matrikkelsarkivet.

[1]) Mandix: Den danske Landvæsensret. Bd. I. p. 355. (2. Udg.)

De egentlige Matrikkelsprotokoller indeholder Slutresultaterne af det hele Skyldsætningsarbejde: hver Ejendoms Hartkorn. Praktisk har denne Serie af Protokoller været det vigtigste Led i Matriklen, idet de indeholder selve Skatteligningsgrundlaget. Statistisk har de Interesse, for saa vidt som det ved en Gennemgang af dem er muligt at faa et Tal for Antallet af Ejendomme i Landet paa det Tidspunkt, da Matrikuleringsarbejdet fandt Sted, og foretages samtidig en Gruppering af Ejendommene efter deres Hartkornstilliggende, kan der opkonstrueres en Oversigt svarende til de af Statistisk Bureau periodisk offentliggjorte Tabelværker over „Danmarks Jordbrug“. Tillige findes i Matrikkelsprotokollerne Angivelse af Grundejernes samt Brugernes Navne, ofte ogsaa den tidligere Ejers eller Brugers Navn samt Hartkornet efter den gamle Matrikkel (ɔ: 1664). Det vil derved i Almindelighed være let at identificere Ejendommene i de to Matrikler og f. Eks. fra Gaard til Gaard sammenholde Udsædsangivelserne fra 1664 med dem fra 1688. — I Modelbøgerne findes hver Ejendoms „tilliggende Herligheder“ af Agerjord angivet i Kvadratalen takseret og sammendraget til Klasser eller Sorter af Jord og beregnet til Udsæd saaledes som Instrukserne foreskriver, desuden af dens Tilbehør af Hø, Græsning, Svins Olden, det hele beregnet til Hartkorn. Modelbogen ender, hvor Matrikkelsprotokollerne begynder. Et Eksempel vedrørende Udsæden anføres til nærmere Forklaring, nemlig Gaard Nr. 1 Vaalse Sogn og By, Falster Nørre Herred.

Gaard Nr. 1's Udsæd er, som det vil ses, ca. 26.3 Tdr. à 14000 Kvadratalen. For nu imidlertid at faa nærmere Rede paa, hvorledes Modelbogens Udsædsangivelser fremkommer, er det nødvendigt at gaa endnu et Skridt længere

Kvadratalen summerede til de 4 Sorter i Sædejorden		Udsæd				
		Tdr.	Skpr.	Fdk.	Alb.	Penninge
1ste Sort	246752	17	5	„	„	„
2den —	46597	3	2	2	1	2
3die —	21378	1	4	„	2	2
4de —	54463	3	7	„	1	2
		26	2	3	2	2

tilbage, til Markbøgerne. Disse indeholder Beskrivelsen af selve Bymarken med dens Vange, Aase og Agre, samt Angivelse af hver Ejendoms Agre i hver Aas og Mark. Endvidere findes for hver Ager Maalet paa de Linjer, der var nødvendige for at beregne dens Areal. Først Markbøgerne giver en virkelig Forestilling om, hvor kolossalt et Arbejde, der er nedlagt i Landmaalingen ved Matriklen af 1688. Den hele Markordning med dens „Jordfællesskab“ gjorde det jo nødvendigt at opmaale hver enkelt Ager for at komme til de enkelte Gaardes eller Ejendommes samlede Areal. Denne Fremgangsmaade benyttedes endog almindelig ved Opmaaling af Jorden, selv om den ikke laa i Fællig eller i Flæd, saaledes som Tilfældet i Almindelighed var f. Eks. med Vandmøllers Jorder, Enestegaardenes og Herregaardenes Marker. Markbøgerne er saaledes Hovedkilden for den, der vil studere Jordfællesskabet som det fandtes her i Landet et hundrede Aar før de store Reformers Tid. Hovedvanskeligheden her bestaar i at forme alle Detaillerne til et rumligt anskueligt Billede, en Vanskelighed, der meget forøges ved Manglen af Kortmateriale.

I Oversigten Side 107 er det forsøgt at give et skematisk Billede af, hvorledes Gaard Nr. 1 i Vaalse havde sin Udsæd liggende spredt over Bymarken. Denne var

delt i tre Vange, Reslevang, Vester- og Nørre-Skovvang. I Skemaets Rubrik 1 findes Antallet af Aase i hver af de tre Marker (deres Navne er af Pladshensyn udeladte). Rubrik 2 indeholder Oplysning om, hvorfra Aasene er maalt, om fra Syd, Nord o. s. v. I 3die Rubrik er anført Antallet af Agre i hver Aas, som det ses i Almindelighed 41 eller 42, hvilket naturligvis staar i en vis Forbindelse med Antallet af Gaarde i Byen; dette var 41 foruden Præstegaarden. Endelig findes i Rubrik 4 en Oversigt over, hvilket Nummer Gaardens Agre i de forskellige Aase har, og i Rubrik 5 hver Agers Areal i Kvadratalen. Gaardens samlede Udsæd er saaledes:

i Reslemark	16 Agre paa tils.	113330 Kv.alen ell.	8.1 Td. Udsæd
i Vester-Skovmark	19 - - -	127735 — -	9.1 —
i Nørre-Skovmark	18 - - -	126737 — -	9.1 —
Ialt...	53 Agre paa tils.	367802 Kv.alen ell.	26.3 Td. Udsæd

Men de 26.3 Tdr. var netop Udsæden, der, som vi ovenfor saa, stod anført i Modelbogen, og Eksemplet viser saaledes, hvordan man kommer fra Markbogens Agermaalinger til Modelbogens Udsæd[1]. I Praksis sker det ikke saa let, som det maaske kunde synes ved Prøven, idet der i Markbogen ingen Sammentællinger eller Sammendrag findes, og Skemaet Side 107 er derfor dannet ved at plukke denne bestemte Gaards Agre ud af hver Aas og Vang.

Skønt det egentlig falder udenfor Rammen af nærværende Bemærkninger, skal jeg dog med et Par Ord forklare det hosstaaende meddelte Skema lidt nøjere. Det fremgaar af dette, at Gaarden Nr. 1 har enten den

[1]) Fuldstændig stemmer Antallet af Kvadratalen dog ikke, idet der i Modelbogen findes 1388 Kvadratalen flere end jeg har kunnet finde i Markbogen.

Oversigt over en Gaards (Nr. 1's) Udsæd paa Vaalse Bymark 1688.

Reslevang.					Vester Skovvang.					Nørre Skovvang.				
Aasenes Nr. 1	Aasen maalt fra 2	Antal Agre i Aasen 3	Gaard Nr. 1 har Ager Nr. 4	Agrenes Areal i Kvadratalen 5	Aasenes Nr. 1	Aasen maalt fra 2	Antal Agre i Aasen 3	Gaard Nr. 1 har Ager Nr. 4	Agrenes Areal i Kvadratalen 5	Aasenes Nr. 1	Aasen maalt fra 2	Antal Agre i Aasen 3	Gaard Nr. 1 har Ager Nr. 4	Agrenes Areal i Kvadratalen 5
1	Nord	41	1	4270	1	Syd	41	41	5925	1	Vest	41	1	1358
2	Vest	41	1	16530	2	Syd	41	41	10982	2	Vest	41	1	1178
3	Vest	41	1	12740	3	Syd	38	38	1524	3	Øst	39	39	899
4	Vest	42	1	12428	4	Øst	86	{1, 43, 86}	11822	4	Nord	45	1	2925
5	Øst	42	42	2006	5	Syd	53	53	5730	5	Vest	41	1	5531
6	Nord	41	1	2680	6	Øst	41	41	4322	6	Vest	42	1	6009
7	Vest	42	1	1418	7	Øst	41	41	8021	7	Vest	42	1	5401
8	Vest	41	1	16643	8	Øst	41	41	9588	8	Syd	41	41	2477
9	Nord	6	1	1020	9	Øst	42	42	12877	9	Syd	42	42	2730
10	Nord	41	1	1368	10	Øst	42	42	5460	10	Øst	42	42	15991
11	Vest	42	1	3815	11	Øst	41	41	10325	11	Øst	41	41	16920
12	Syd	41	41	13991	12	Øst	42	42	8683	12	Syd	41	41	9830
13	Nord	42	1	6121	13	Øst	41	41	14353	13	Syd	41	41	12044
14	Syd	41	41	7570	14	Øst	75	41	6657	14	Syd	42	41	11750
15	Nord	33	1	501	15	Øst	30	30	7244	15	Vest	42	1	5404
16	Vest	62	62	10229	16	Øst	41	41	3094	16	Vest	38	1	21872
"	"	"	"	"	17	Øst	41	41	1128	17	Vest	36	1	1695
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	18	Øst	39	39	2723
Tils. 16	—	639	16	113330	17	—	777	19	127735	18	—	736	18	126737

første eller den sidste Ager i hvert Agerskifte eller i hver Aas; men en nærmere Betragtning viser, at denne ejendommelige Ordning kun er tilsyneladende, og at den fremkommer derved, at de forskellige Aase ikke er maalte fra samme Verdenshjørne. Som det vil ses, har Gaarden Nr. 1 Ager Nr. 1, naar Aasen er maalt fra Nord eller fra Vest; derimod har den den sidste Ager. naar den er maalt fra Øst eller Syd, med andre Ord: hvis vi stadig regner i samme Retning, fra samme Verdenshjørne, faar Gaarden enten den første Ager — naar der regnes fra Nord eller Vest —, eller den sidste Ager — naar der regnes fra Øst eller Syd. Den eneste Undtagelse fra denne Regel danner Aas Nr. 16 paa Reslevang; men dette beror maaske blot paa en Fejlskrift. Nu findes der i Matriklen ingen Oplysning om, hvor Gaarden Nr. 1 er beliggende i Byen. Paa et Kort over Egensegaards (nu Valnæsgaard) Gods fra 1785 findes imidlertid ogsaa Vaalse By og Mark. De tre Marker eksisterer endnu, Aasenes Navne er anførte (men de enkelte Agre er ikke afsatte), og vi træffer, bortset fra ny opdukkede Betegnelser ved Markernes Ydergrænser, næsten helt igennem de samme Navne, som findes i Markbogen 100 Aar tidligere. Selve Byens Plan er langstrakt rektangulær med Længdeaksen fra Sydøst mod Nordøst. Gaardene følger efter hinanden i Nummerorden, saaledes at Gaarden i Byens nordvestlige Hjørne har Nr. 1, mens Gaarden i det nordøstlige Hjørne har Nr. 37 (fem Gaarde er forsvundne).[1]) Hvis denne

[1]) I Jens Møller: Forsøg til en Beskrivelse over Danmarks gejstlige Embeder (Lolland Falsters Stift 1844) bemærkes ved Vaalse: „af nedlagte Gaarde gives 8 i Vaalse, hvis Jorder, ca. 64 Tdr. Hrtk., er inddragne til Fredskov“, og for hvilket Em-

Rækkefølge er den samme som den, der er regnet med i Matriklen 1688, bliver Reglen for Agrenes Fordeling meget simpel: regnet *mod Solen* faar Gaarden Nr. 1 Ager Nr. 1 i alle Aase over den hele Bymark, paa samme Maade vilde Gaard Nr. 2 faa Ager Nr. 2 i hver Aas o. s. v. Gik vi den modsatte Vej og regnede *med Solen* vilde vi faa ganske den samme *Hovedregel*. Med andre Ord: Vaalse By og Mark viser os en Ordning, der kommer temmelig nær den, vi maatte vente at finde i en solskiftet Landsby. At der næsten ligesaa hyppigt forekommer 42 som 41 Agre i Aasene, derom indeholder Markbogen ingen nærmere Forklaring; maaske staar dette i Forbindelse med, at den ene Gaard, Præstegaarden, ved nærmere Undersøgelse viser sig at have faaet sine Jorder unddraget Fællesskabet og samlet i Aase for sig i hver af de tre Marker — et Forhold, der iøvrigt er ret enestaaende[1]). — Hvis man i Markbogen følger Taksationen fra Aas til Aas, kan man gøre den Iagttagelse, at hver enkelt Aas takseres for sig som et *sammmenhængende Areal af ensartet Kvalitet*, eller at den hele Aas saa godt som altid henregnes til den samme Jordklasse. Det er tydeligt, at dette er

bedet nyder en Refusion fra Valnæsgaard paa 54 Rd 89 β. Maaske er der yderligere nedlagt 3 Gaarde siden 1785; maaske er samtlige 8 Gaarde forsvundne ved Krongodssalget 1766, da Valnæsgaard oprettedes til Hovedgaard. Tallet 37 kan da være fremkommet ved en senere Deling af enkelte af de gamle Gaarde. Præsternes Ret til et Tiendevederlag (Refusion) fra Hovedgaardene, naar Bondejord inddrages under disse, fastsloges i Gejstlighedens Privilegium 1661 (cfr. D. L. 2—23—3).

[1]) Da jeg i anden Sammenhæng kommer til at behandle Spørgsmaalet om forskellige typiske Former for Jordfællesskabet, skal jeg ikke komme nærmere ind paa dette Spørgsmaal her. Det meddelte er blot en Forklaring til Skemaet.

noget, Taksationsmændene er gaaet ud fra som fra en Slags Grundtanke, der laa bag ved hele Datidens Markordning, en Regel som de i deres praktiske Taksationsarbejde meget sjældent har fraveget. — Gør man Udsæden op for hver af de tre Marker, viser det sig, at de to Skovmarker er meget nær lige store, ca. 380 Tdr. Land hver, medens Reslemarken har været omkring 40 Tdr. Land mindre[1]). Det fremgaar saaledes straks ved Analysen af dette Eksempel, at det, der har været tilstræbt ved Vangeinddelingen, ikke har været den geometriske Ligestorhed, men derimod, som Georg Hanssen[2]) udtrykker det, den økonomiske Ligestorhed; de tre Marker har været saaledes afpassede i Forhold til hverandre, at den økonomiske Jevnhed i Bedriften fra Aar til Aar under normale Forhold nogenlunde opretholdtes.

Endnu skal blot fremhæves, at Vaalse Bys Gaardsæder, ligesom Præstegaarden, havde deres Agre i Aase for sig; deres Jorder laa ikke Reen om Reen med Gaardmændenes. At dette ikke godt kunde være Tilfældet helt igennem, ligger saa at sige i Sagens Natur: i saa Fald var deres forholdsvis smaa Jordlodder bleven parcellerede ud i „Ager"strimler paa et Par Plovfurers Bredde, og Markordningen vilde i saa Fald paa dette Punkt praktisk talt være bleven reduceret *in absurdum* — saaledes som Forholdene skal være blevne mange Steder ved Mir-Fællesskabet i vore Dages Rusland[3]).

[1]) Hermed stemmer det for saa vidt meget godt, at den ene undersøgte Gaard har en Td. Land mindre i denne Mark end i de to andre.

[2]) Georg Hanssen: Agrarhistorische Abhandlungen. Bd. I. p. 157.

[3]) Alexander Tschuprow: Die Feldgemeinschaft (Abhandlungen aus dem staatswissenschaftlichen Seminar zu Strassburg. Heft XVIII. p. 253).

Hvad der gjaldt for Gaardsidderne, gjaldt naturligvis i endnu højere Grad med Hensyn til Husmændene med Jord. Deres Jord, ubetydelig som den som oftest var, laa overhovedet ikke paa den egentlige Bymark, men bestod i Vænger eller Hauger ved Byen. Dette er et ofte tilbagevendende Træk og har sin naturlige Grund i Datidens hele Markordning. Følgen var, at Husmændene, for saa vidt de havde Jord, ofte netop sad inde med den bedste[1]), modsat Forholdene som de i Almindelighed er i vore Dage, hvor de jordbesiddende Husmænd for en meget stor Del repræsenterer en Klasse af Nybyggere, der har koloniseret og opdyrket de gamle Landsbyers Udmarker og Overdrev. —

Som den fjerde Serie af Protokoller vedrørende Matrikuleringsarbejdet i 1688 nævntes ovenfor Skov- og Overdrevtaksationerne. Disse Protokoller er imidlertid kun højst ufuldstændig bevarede, hvad der for saa vidt er beklageligt, som der i nogle af de bevarede findes værdifulde Oplysninger med Hensyn til Fællesskabet ved Skovene og Overdrevene; de danner derved paa en Maade et Supplement til Markbøgerne, der beskriver Fællesskabet i Agermarken. Det fremgaar af Beskrivelserne, at ved Overdrevene har det „sammensatte Fællesskab“[2]), Fællesskabet omfattende ikke blot en enkelt, men flere Byer, været ret almindelig udbredt, i alt Fald mere almindeligt end det tilsvarende Forhold med Hensyn til Agermarkerne. Undertiden antager det den Form, at de enkelte Byer har deres egne Overdrev ved

---

[1]) Det viste sig klart ved Vaalse 1683, hvor der i Gennemsnit gik ca. 4 Tdr. Udsæd paa en Td. Hartkorn ved Gaardene, men kun omtrent 2 Tdr. Udsæd ved Husene.

[2]) Tschuprow: Feldgemeinschaft. p. 150 flg.

deres respektive Bymarker, mens de samtidig er lodtagne i en større Fællesgræsgang. Et Eksempel fra Lolland skal nævnes som Illustration. Den Del af Lollands Sønder Herred, der som en Halvø skærer sig ud mellem Nakskov Fjord og Østersøen, omfatter i det væsentlige tre Sogne med omkring en Snes større og mindre Byer. De fleste af disse havde deres egne Overdrev, men var tillige lodtagne i „den store søndre Fælled", som laa langs den søndre Strand, med et Antal Kreaturer paa op mod halvfemte Hundrede. Dette viser, hvor omfattende saadanne sammensatte Fællesskaber undertiden har været, og hvor indviklede Forhold de har ført med sig med Hensyn til Brugsrettighederne ved saadanne udstrakte Almindinger.

II.

I det foregaaende blev der givet et kort Overblik over Materialet vedrørende Matriklen 1688, og det blev ved et enkelt Eksempel med specielt Hensyn til Begrebet Udsæd vist, hvorledes man fra Landmaalingen i Markbøgerne kommer til Udsæden i Modelbøgerne. Udsæden fremkom som en Opsummering af alle Gaardens Agre, som de laa spredte over al Bymarken, i hver Aas og hver Vang, og dette gælder almindeligt, naturligvis ikke blot for det enkelte valgte Tilfælde og ikke for Falster alene. Med andre Ord: i Matriklen 1688 er Udsæden = „Udsæden i alle tre Marker" eller for at tale mere almindeligt og for at udtrykke Resultatet uden Forbindelse med noget specielt Driftssystem, Udsæden er det samlede Tilliggende i Agermarken, Arealet, som er med i Rotationen eller som er

under Plov. Den Del af Byens Jorder, som opmaaltes og som indgik i Udsæden, den havde, som allerede tidligere antydet, sin ene Grænse ved Toften og sin anden Grænse ved Overdrevet, saaledes som det ogsaa fremgaar af Instrukserne, og som det undertiden klart fremlyser af den Praksis, der ses at være fulgt i Mark- og Modelbøger. Var Toften besaaet, var det en Hauge eller et Vænge, som dyrkedes, saa opmaaltes Arealet og beregnedes til Udsæd; var det en Kaalgaard, opmaaltes den derimod ikke. Man træffer undertiden paa „udygtig Jord", der vist næsten altid har ligget ved den modsatte Ydergrænse. Tjele, Erik Grubbes Gaard, havde en Del Jord, som var opbrudt af Heden, men den har ikke vist sig tjenlig til Sædeland, karakteriseres derfor som „udygtig" og regnes ikke med i Udsæden. Ved Hou By i Mariager Sogn findes følgende Anmærkning: „et Stykke Jord opbrudt udi Fædriften, samtlige Bymænd tilhørende, som til Hyrden var henlagt, men igen udlagt til Drift og Fægang, og derfor ej anset som Sædeland efter Maalingen". Flere Eksempler af denne Art kunde nævnes: i tvivlsomme Tilfælde er Arealer, hvorpaa „Ryg og Reen kendtes" og som laa paa Grænsen mellem Jorden, der var med i Rotationen, og de permanent udyrkede Arealer, blevne opmaalte, men igen slettede, fordi det vilde være i Strid med Begrebet om Udsæden, som det opfattedes ved Matrikuleringen, at medregne dem. — Det skal blot endnu bemærkes, at Eng- og Mosepletter paa den egentlige Bymark, og af dem var der i de Tider mange, skyldsattes efter, hvad de gav af Hø og Mosefoder; de blev ikke medregnede til Udsæden.

Hvis vi Gaard for Gaard opsummerer Udsæden i Matriklen 1688 for en bestemt Del af Landet, her Fal-

ster, saa maa vi altsaa i Henhold til det foregaaende komme til et Tal, der skulde give os en nogenlunde rigtig Forestilling om, hvor stor en Del af Jorden der var opdyrket eller bragt under Plov omkring 80erne i det 17de Aarhundrede. Resultatet, der her kun meddeles herredsvis, er nu følgende:

Udsæden

	(Landdistrikter) 1683
Falster Nørre Herred.....	17794 Tdr. Ld.
Falster Sønder Herred....	15757 —
Falster...	33551 Tdr. Ld.

At der ved denne Sammentælling ikke kan være indløbet væsentlige Fejl, og at Tallene, der er tagne fra Modelbøgernes Udsædsangivelser, stemmer meget godt med en Opgørelse baseret paa en Optælling af selve Markbøgernes Opgivelse af hver Agers Areal i Kvadratalen — dette fremgaar ved at sammenholde de just meddelte Tal for Udsæden med en Opgørelse, som Matematikeren Niels Morville foretog for Falster i Anledning af sit Arbejde med en „geografisk og geometrisk Beregning over Lolland og Falster“ 1788[1]). I denne Afhandling findes en sognevis Opgørelse af Agerlandets Arealindhold i Kvadratalen. Sammendraget til Herreder bliver Resultatet:

	Kvadratalen 1683	Udsæd 1683
Falster Nørre Herred....	268.181370	19155½¼ Tdr. Ld.
Falster Sønder Herred ..	225.589826	16113½ —
Falster...	493.771196	35269¼ Tdr. Ld.

[1]) Videnskabernes Selskabs Skrifter. Ny Samling. 3die Del. 178 p. 486 f.

For at kunne sammenholde de to Opgørelser maa der imidlertid fra Morvilles Nørre Herred trækkes Bogø, som ikke er medindbefattet i mine Tal fra Falster, samt de to Købstæder. Foretages disse Reduktioner, der for Nørre Herred andrager 19.427987 Kvadratalen, for Sønder Herred 4.309826 Kvadratalen, kommer man til følgende Tal:

	Kvadratalen	Udsæd (efter Morvilles Beregning)	Udsæd (efter min Opgørelse)
Falster Nørre Herred...	248.753383	17768 Tdr. Ld.	17794 Tdr. Ld.
Falster Sønder Herred..	221.280000	15806 —	15757 —
Falster...	470.033383	33574 Tdr. Ld.	33551 Tdr. Ld.[1])

Det er klart, at Tallet 33500 Tdr. Land ikke kan ligge langt fra det virkelig opmaalte Areal paa Falster i 1683, og det vil altsaa sige Udsæden taget i den ovenfor udviklede Betydning som det samlede dyrkede Areal paa Øen. Hvis man vil sammenholde de her fundne Tal med de nærmest tilsvarende i vore moderne statistiske Opgørelser over Arealets Benyttelse i Danmark, f. Eks. for Aaret 1901[2]), maa det altsaa holdes fast, at Udsæd i 1683 er Arealet, der den Gang var med i Rotationen; det maa derfor ikke direkte sammenstilles med vore nuværende Arealopgørelsers „Ialt besaaet Areal", men derimod med deres „Ialt dyrket Areal", idet Græsmark i Agermarken (modsat de permanente Græsgange) og

---

[1]) I sin Afhandling „Om Skyldjord" (i Aarb. for Nordisk Oldkynd. og Historie. 1903) har Hr. Skoleinspektør P. Lauridsen for Nørre Herred ved Sammentælling af Udsæden i Modelbogen faaet 17731 Tdr. Land, hvilket formentligt stemmer meget godt med min Opgørelse, idet Lauridsen ikke har medregnet „enkelte øde Jorder".

[2]) Statistiske Meddelelser. 4. R. 12. Bd. 7. Hæfte.

Brak maa medtages for at faa ud det Areal, der nærmest begrebsmæssigt maa siges at dække „Udsæden" i 1683. De til hinanden svarende Tal anføres her, idet Tallene fra Lolland er medtagne:

	Dyrket Areal (Landdistrikter) 1683	Dyrket Areal (Landdistrikter) 1901	Naar 1683 sattes = 100, var Arealet 1901
Falster	33500 Tdr. Ld.	74000 Tdr. Ld.	221
Lolland ...	73500 —	168000 —	229
Tils....	107000 Tdr. Ld.	242000 Tdr. Ld.	226

Saaledes faar vi da ud, at det dyrkede Areal i 1901 var $2^1/_4$ Gange det dyrkede Areal i 1683. Det fremgaar af Tallene, at Tilvæksten, relativt set, ikke har været meget forskellig for de to Naboøer.

III.

Men nu opstaar der et Spørgsmaal, der i Forhold til de virkelige Vanskeligheder, det rummer, i Almindelighed behandles altfor summarisk, nemlig Spørgsmaalet om, hvorledes man, naar Udsæden er given (som her Udsæd = det dyrkede Areal) kan komme til Udsæden i den anden Betydning af Ordet som aarlig Udsæd, altsaa til Udsæden i den Betydning, hvori Ordet, som berørt i Begyndelsen, maa antages at være benyttet i Matriklen 1664 og i Krigs- og Portions-Jordebøgerne fra 1718. Forudsætningen for en saadan Overgang eller Omregning er klart nok blandt andet[1]) den, at man kender det Driftssystem, der har været anvendt paa det

[1]) Blandt andet: en væsentlig Forudsætning er i Virkeligheden ogsaa Kendskab til Besaaningsforholdene, en Forudsætning, jeg af desværre nærliggende Grunde ikke skal komme nærmere ind paa for Øjeblikket i det mindste.

Tidspunkt og i den Landsdel, for hvilke Omregningen foretages. Fremgangsmaaden er i sig selv simpel nok: drives Jorden f. Eks. efter Trevangsbruget, saaledes som Tilfældet utvivlsomt var paa Falster omkring 1680erne, og kender man „Udsæden i alle tre Marker“, det samlede dyrkede Areal, ca. 33000 Tdr. Ld., saa skulde man komme til den „aarlige Udsæd“ ved simpelt hen at subtrahere en Tredjedel af det fundne Tal fra dette. Den aarlige Udsæd skulde med andre Ord være ca. 22000 Tdr. Eller omvendt, hvis man har givet den aarlige Udsæd i 1664, som Professor Erslev har beregnet til ca. 12000 Tdr. for Falster, skulde man komme til den hele Udsæd ved at lægge Halvdelen af den fundne Sum til. Det dyrkede Areal skulde altsaa i 1664 have været omkring 18000 Tdr. Ld. En, ganske vist mere flygtig, Opgørelse af Udsæden paa Falster efter Krigs- og Portions-Jordebøgerne fra 1718 førte til det Resultat, at for Ryttergodset, der omfattede omtrent 6700 af Øens godt 8000 Tdr. Hartkorn, gik der i Gennemsnit 2 Tdr. Udsæd pr. Td. Hrtk., hvilket vilde svare til en samlet aarlig Udsæd for hele Øen paa 16000 Tdr. og et samlet dyrket Areal paa omtrent 24000 Tdr. Ld.

Saa simpelt og summarisk lader det hele Omregningsspørgsmaal sig imidlertid ikke løse, hverken ved Trevangsbruget eller ved noget af de andre Driftssystemer, der kan siges at have været typiske for Landbruget i forskellige Egne i det 17de Aarhundrede. For nøjere at vise dette vil det være rigtigt at begynde noget nærmere ved vor egen Tid og derfra gaa tilbage fra det sikre og bekendte til det relativt usikre og ubekendte.

Hovedgaarden Skjærvad, Nørre Herred, Randers Amt, har sin Jord delt i to Marker, den gamle Indmark

og Udmarken; den første drives i 8aarig Rotation med 6 Aars Brug mod 2 Aars Hvile, Udmarken i en 7aarig Rotation med 4 Aars Brug mod 3 Aars Hvile[1]). Saaledes møder vi her straks et Princip, hvis Forbindelse med og Betydning for vort Problem i alt Fald lidt senere hen vil blive indlysende, nemlig Princippet med en forskellig Rotation af forskellige Dele af Marken — af den tekniske Grund, at tillæmpe Rotationen nogenlunde efter Jordens Beskaffenhed. Som typisk Drift i Ringkøbing Amt omkring 1830erne nævnes for de bedre Jorder f. Eks. en 11aarig Drift med 5 Afgrøder og med Udlæg af samme Varighed eller maaske 6—8 Aar; paa Udmarksjorder derimod en lignende Rotationstid med kun 3 Afgrøder[2]). Dette er Eksempler paa dobbelt Rotation. Gaar vi til Thisted Amt, finder vi endnu ejendommeligere Forhold som typiske. Jorden falder i tre Dele: Alsædsjord, de bedste Jorder ved Byerne, som saas aarlig uden Hvile og gødes hvert fjerde Aar. Brødjorden omfatter den øvrige Del af den oprindelige Bymark eller Indmarken. Rotationen er almindelig 5—6 Aars Brug mod 5—6 Aars Hvile. Udmarksjorden faar ingen Gødning; den saas 3 Aar og hviler derefter mindst 5—6 Aar[3]). Her har vi et typisk Eksempel paa en tredobbelt Rotation af Bymarken. — Med disse Eksempler fra vor egen Tid eller fra en forholdsvis nærliggende Fortid for Øje gaar vi nu tilbage til det 17de Aarhundrede, hvor vi i Virkeligheden finder ganske tilsvarende Forhold. Den dobbelte eller tredobbelte Rotation har allerede den Gang været meget

[1]) Krarup: Beskrivelse af Landbrugets Udvikling i Danmark fra 1835 indtil Nutiden. Bd. I, 2. p. 89.
[2]) I. C. Hald: Ringkøbing Amt. p. 81 f.
[3]) C. Djørup: Thisted Amt p. 226 f.

udbredt. Den Tids Bønder har ganske vist ikke kendt meget til Plantefysiologi, Agrikulturkemi eller „Statik", men Livets Erfaringer, bundfældede gennem lange Tider, har ubevidst ført dem til lignende praktiske Løsninger af Rotationsspørgsmaalet som de, der nys blev anførte. Undertiden finder man Bymarker (i Jylland), der ikke synes at være inddelte i „visse Vange", og hvor Jorden bruges efter „Bymændenes Godtbefindende og Jordens Dygtighed". I saadanne Tilfælde, der ganske vist ikke er hyppigt forekommende, er der saaledes nærmest Tale om en ubestemt Rotation. Den store Ørsted By i Rougsø Herred har i Indmarken 3aarig Omdrift med 2 Aars Brug mod et Aars Hvile; i Udmarken saas Boghvede, Rug og Havre, og derefter hviler Jorden i 6 à 8 Aar. Dette Eksempel illustrerer den dobbelte Rotation. Eller man læse følgende Beskrivelse af et Driftssystem, der var typisk for betydelige Dele af Nordvest-Jylland: ....„har tre Slags Jord, nemlig Alsædsjord, Brødjord og Havrelandsjord. Hvoraf hver paa sin sær Maade hviler og besaas. Havrejord besaas uden Gødning med Havre i 4 Aar, hviler i 6. Brødjord tages efter Gøde 1 Kærv Byg, 1 Kærv Rug, 2 Kærv Havre, hviler i 5 Aar. Alsædsjord besaas aarlig 1ste Aar med Byg, 2det Aar med Rug, 3die Aar med Havre, og saa gødes igen paany" (Markbog for Vestervig Sogn, Thisted Amt) — som man ser, en tredobbelt Rotation hver af sin Varighed og med sit Sædskifte i det 17de Aarhundrede som i Begyndelsen af det 19de.

Det er klart, at hvor vi staar overfor Driftssystemer som de, hvorpaa der i det foregaaende er anført Prøver, ved Bymarker med ubestemt, dobbelt eller tredobbelt Rotation, der kan vi ikke, i det mindste ikke umiddel-

bart, drage nogen Slutning fra den aarlige Udsæd til det dyrkede Areal eller omvendt fra dette til hin. Spørgsmaalet bliver nu, hvorledes Forholdet her stiller sig med Hensyn til Egne, hvor Trevangsbruget var det typiske Driftssystem.

I en af sine mange Afhandlinger vedrørende Landbruget omkring Midten af det 18de Aarhundrede eller lidt senere drøfter Otto D. Lütken et Spørgsmaal, der da var aktuelt, Spørgsmaalet om en Ny-Inddeling af Jorden i Marker, navnlig Spørgsmaalet om en Overgang fra Trevangsbrug til et Flervangsbrug „med mindre Drift og Udsæd og mere Hvile“. Lütken, der i Forhold til Tidens Reformtanker var en noget konservativt stemt Agrarpolitiker[1]), mener nu, at Fordelene ved den ny Markinddeling, som den den Gang allerede i betydeligt Omfang fandtes paa Hovedgaardene, ligesaa godt kunde naas paa en langt nemmere og mindre bekostelig Maade ved Bibeholdelse af det gamle Trevangsbrug med den simple Forandring, „at enhver Bonde i de Marker, som ere i Hegn og besaas, hviler en Del af sin Jord, mere eller mindre, alt efter dens Fornødenhed og Beskaffenhed“. Og han fremhæver, at dette simple Middel ikke er noget principielt nyt, men kun Udvidelsen af en Praksis, der alt har været øvet i betydeligt Omfang. „Af dette Middel“, skriver han, „har endog ikke alene Præster og andre, som har deres Jord fælles med Bønderne, men endog Bønderne selv paa mange Steder og i lang Tid betjent sig, og i sildigere Tider endnu mere end tilforn. Saa at den gør en ganske urigtig Calcul, som regner til at ²/₃ Del af Agerlandet paa det fynske

[1]) Kfr. E. Holm: Danmark-Norges Historie 1720—1814. 3die Binds 2den Afdl. p. 84.

Bøndergods aarlig besaas. Nej, der er de Byer endog i de allerbedste Egne, og deriblandt den By, jeg beboer, hvor man ikke kan regne til, at der aarlig besaas mere end det halve Agerland, siden hver Mand lader 1/4 Del hvile i hver af de to Marker, som besaas, og alternerer deri med Skifterne alt efter bedste Indsigt og Grundenes Beskaffenhed" [1]). Hvis vi nu undersøger Markbogen for Skjellerup By (Vinding Herred, Nyborg Amt), den By, hvor Lütken i mange Aar boede som Præst, og som han specielt nævner i den anførte Skildring, finder man ganske rigtigt Bemærkninger, der peger netop i Retning af en Driftsmaade som den, Lütken beskriver: det typiske Driftssystem er Trevangsbruget, men det er ikke idealt gennemført i den Forstand, at i hver Rotation besaas de to Vange fuldt ud, mens derimod den tredje hviler. Der er Aase, paa hvilke Omdriften er langt ekstensivere, enten de nu saas tre Aar og hviler et eller de saas to Aar og hviler i seks.

Det Driftssystem, Lütken skildrer, har i alt Fald, om end maaske i mindre Udstrækning, været praktiseret paa Markbogens Tid, og de Bemærkninger, der findes i denne, bekræfter til en vis Grad Lütkens Ord. Og Forholdet var ingenlunde noget ejendommeligt for den By eller den Egn, hvor Lütken levede — og man kan tilføje: overhovedet ikke for Trevangsbruget i Danmark. I de preussiske østelbiske Provinser var før Bondereformernes Tid Trevangsbruget almindeligt udbredt — som jo forøvrigt i mange andre Egne af Tyskland —, men som Regel var det kun i Indmarken („Binnenland"), det var strængt gennemført; paa Udmarken („Aussenland"),

[1]) O. D. Lütken: Undersøgelser angaaende Statens almindelige Oeconomie. Sorø 1760. Anden Del. p. 21, 45.

der, som herhjemme, i Almindelighed ikke gødedes, sprang man en Rotation eller to over. Paa den Maade fremkom paa de efter Trevangsbruget drevne Marker de saakaldte 6-aarige eller 9-aarige Jorder[1]). I vore Dages russiske Landsby praktiseres det samme Princip ofte: Trevangsbruget som det typiske Driftssystem i den Forstand, at det er dette, som benyttes paa den centralt beliggende Del af Bymarken, medens der længere ude benyttes en ekstensivere Drift[2]). Overalt det samme genkommende Træk, at tillæmpe Trevangsbruget efter „Jordens Dygtighed" — enten dette nu helt afløses af et andet, eller det bibeholdes med den simple Modifikation, at visse Aase eller Agerskifter paa Udmarkerne springer en, to eller maaske flere Rotationer over.

Hvorledes dette nu nærmere gennemførtes, og navnlig i hvilket Omfang det gennemførtes — ti det er især dette, det i denne Sammenhæng vilde være af Interesse at faa blot en Forestilling om —, skal jeg forsøge at oplyse ved et enkelt Eksempel fra Falster. Det træffer sig netop saa heldigt, at Markbøgerne for Falster Nørre Herred (derimod ikke Sønder Herred) indeholder Oplysninger, der kan benyttes her.

For at begynde med Vaalse: som det fremgaar af det aftrykte Skema Side 107, var Bymarken delt i tre Vange, og Driftssystemet var i alt Fald i Hovedsagen det almindelige Trevangsbrug. Dette var det typiske. Følger man nu Markbogen fra Aas til Aas, finder man imidlertid ved en Del af disse en Anmærkning om, at de ikke saas to Aar og hviler et, men at de kun saas

---

1) Knapp: Die Bauernbefreiung und der Ursprung der Landarbeiter in den älteren Teilen Preussens. 1. Th. p. 7 f.

2) Tschuprow: Die Feldgemeinschaft. p. 172.

hvert sjette eller hvert niende Aar eller maaske endog kun hvert tolvte Aar, idet det altid drejer sig om Perioder, som er Multipla af 3. Eller det kan være, som det hedder ved andre Byer, at visse Dele af Marken saas to Aar og hviler i fire, saas i to og hviler i syv Aar eller lignende. Meningen kan i hvert Fald næppe være tvivlsom: det er Jorder, der besaas, ikke under hver Rotation, men under hveranden eller hver tredje Rotation. Det er den Form, hvorunder Trevangsbruget her tillæmpes, den Maade, hvorpaa dets Bøjelighed efter Omstændighederne her lægger sig for Dagen. For Vaalse Bymark har jeg forsøgt at udskille de Arealer, der efter Opgivelserne at dømme dreves i fast treaarig Rotation. Resultatet var dette:

	Reslemark	Vester Skovmark	Nørre Skovmark	Ialt
	Tdr. Land	Tdr. Land	Tdr. Land	Tdr. Land
Arealet ialt	340	375	380	1095
Heraf dreves i fast 3-aarig Rotation .	300	250	260	810
Den 3-aarige Jord i pCt. af den hele Jord	pCt. 88	pCt. 67	pCt. 68	pCt. 74

Som allerede tidligere berørt var Reslemark den mindste; de anførte Tal illustrerer, hvorfor den var det, nemlig fordi dens Jord gennemgaaende har været bedre; thi medens i de to Skovmarker kun godt de to Tredjedele af Jorden har været i Stand til at bære den faste treaarige Omdrift med to Aars Brug mod et Aars Hvile, har dette for Reslemarkens Vedkommende været Tilfældet med ikke mindre end op mod de ni Tiendedele. Af den hele Bymark dreves omkring de tre Fjerdedele under fast Trevangsbrug, medens Resten var 6-, 9- eller 12-aars Jord. For Nørre

Herred findes der nu helt igennem tilsvarende Oplysninger, der efter et løseligt Skøn at dømme tyder paa, at Vaalse By ikke kan siges at have været en Abnormitet. For Sønder Herred findes, som allerede antydet, ingen tilsvarende Oplysninger, naturligvis ikke fordi lignende Forhold har været ukendte der, men fordi den Slags Oplysninger slet ikke er bleven nedskrevne. Det anførte Eksempel giver imidlertid dog en Forestilling om, hvor store Arealer der her kan blive Tale om at regne med, og det viser, at ogsaa i Egne, hvor Trevangsbruget var det typiske og almindelige Driftsystem, kan der i det 17de Aarhundrede saavel som, efter Otto Lütkens Udtalelser at dømme, i det 18de ved umiddelbar Omregning fra aarlig Udsæd til det dyrkede Areal eller omvendt blive Tale om at begaa saa store relative Fejl, at en Slutning eller Omregning fra det ene til det andet bliver af meget ringe Værdi.

Der er vist ingen som helst Grund til at antage, at Landbruget her i Landet skulde have været i Fremgang i den Menneskealder, der ligger mellem 1683, da Landmaalingen fandt Sted paa Falster og det samlede dyrkede Areal opmaaltes, og 1717—18, da de ovenfor omtalte Krigs- og Portions-Jordebøger blev udarbejdede, og hvor vi har et Tal for den aarlige Udsæd paa Øens Ryttergods[1]). Der er formodentlig heller ingen speciel Grund til at nære Mistillid til Udsædsangivelserne i disse Jordebøger. De fremkom ikke ved Indberetninger fra

[1]) Den Opdyrkning af Overdrevene, der tales saa meget om hos det 18de Aarh.s Forfattere, er sikkert først begyndt noget senere, vel omtrent samtidig med og maaske under Indflydelse af det begyndende Omslag i Prisbevægelsens Gang. Kfr. Falbe Hansen: Stavnsbaands-Løsningen og Landboreformerne. I. p. 27.

Bønderne selv, men som det hedder, gennem Inquisition fra By til By og fra Gaard til Gaard. Paa den anden Side er der naturligvis ingen Grund til at mene, at Bønderne skulde have opgivet større Tal end de virkelige. Hertil kommer, at Udsædsangivelserne kun vedrører Ryttergodset, ikke Kirkegodset, dette Ord taget i videre Betydning som Præstegaarde og Mensalgaarde, Hospitalsgods og Kommunitetsgods (privat Jordegods fandtes overhovedet ikke paa Falster i 1683 og vist heller ikke 1717). Nu er det givet, at en Del af Kirkegodset, Præstegaardene i alt Fald, har været bedre ved Magt end Bøndergaardene i Almindelighed; men jeg har tillige det almindelige Indtryk, at dette har været Reglen i det hele taget for Kirkegodset i Sammenligning saavel med Krongodset som med Proprietærgodset. Begge de anførte Momenter i Forening gør det sandsynligt, at vi i det beregnede Tal, 16000 Tdr., maa se en Minimumsgrænse for den aarlige Udsæd paa Falster i 1717—18. Gaar vi omvendt fra det dyrkede Areal i 1683, 33500 Tdr., tilbage til den aarlige Udsæd, saa bliver denne ca. 22000 Tdr., men dette er en Maksimumsgrænse, fordi Omregningen hviler paa den Forudsætning, at hele det Areal, som var under Plov, dreves under fast Trevangsbrug, en Forudsætning, der, som vi saa, ikke kan antages at holde Stik. Nærmere skønner jeg ikke, man kan komme Spørgsmaalets Løsning, i alt Fald ikke uden at begynde at lave Special-Hypoteser af mer eller mindre tvivlsom Værdi. Men det anførte Resultat forekommer mig heller ikke at være hverken modsigende eller mistrøstende. Saaledes stiller Forholdet sig altsaa, naar vi ser fremad fra 1680ere til 1718. Hvorledes stiller det sig nu, naar vi

gaar tilbage, tilbage fra 1680ere til 1664, hvor vi jo i Matriklens Udsædsangivelser skulde have et statistisk Materiale, der kunde danne et tredje Sammenligningsled?

IV.

Som bekendt har Professor Erslev i sin Bog „Valdemarernes Storhedstid" benyttet Udsædsangivelserne for Falster i Matriklen af 1664 (eller Forarbejderne til den), og sammenholdt disse med de, som han mener, analoge Oplysninger i Kong Valdemars Jordebog. Resultatet var, at den samlede aarlige Udsæd i Begyndelsen af 1660erne for Falster var c. 12300 Tdr. mod næsten 25000 Tdr. paa Jordebogens Tid, og at det dyrkede Areal i de mellemliggende Aarhundreder skulde være gaaet tilbage med næsten Halvdelen, medens det i Nutiden skulde være 4 Gange større end omkring 1660.

At det dyrkede Areal er gaaet tilbage fra Valdemarstiden til det 17de Aarh., det er et Resultat, der i og for sig ikke kan siges at staa i Modstrid med det Totalbillede, man faar af Udviklingens hele Gang. Det synes endog givet, at en saadan Tilbagegang i det dyrkede Areal ikke vilde være et specielt dansk Fænomen. I Englands økonomiske Udvikling gennem en stor Del af det samme Tidsrum har der været en dybt indgribende Bevægelse i samme Retning. Den Forandring, der her fandt Sted, og hvis Hovedkaraktermærke var en Overgang til forøget Uldproduktion, først med Afsætning til Udlandet for Øje, siden med det Formaal at producere Raastoffet for en opblomstrende Hjemmeindustri — den fandt netop blandt andet sit Udtryk i en stærk Tilbagegang i det dyrkede Areal, det vil sige det til Kornavl

benyttede Areal, enten det saa skete under den Form, at Kornavlen ligefrem inddroges, eller det skete under den Form, at det den Gang ogsaa i England almindeligt udbredte Trevangsbrug afløstes af et Flervangsbrug med et ekstensivere Forhold mellem Brug og Hvile, med et længere Græsleje[1]). Men ganske vist: det samme synes ikke at have været det samme; thi hvad der i England skyldtes en ved Konjunkturerne betinget Forandring i Produktionens Retning inden for Landbruget, det synes desværre herhjemme at maatte forstaas nærmest som et Udtryk for en almindelig social og økonomisk Tilbagegang. At denne imidlertid for Landets dyrkede Areals Vedkommende skulde have haft det Omfang, Prof. Erslev mener, det forekommer mig ikke at være nogen holdbar Slutning. Den hviler paa den Forudsætning, at de benyttede Udsædsangivelser i Matriklen af 1664 tør betragtes som et agrar-statistisk Materiale, der giver et Normal-Billede af Forholdene, en Forudsætning, der, hvad Falster og Lolland angaar, i hvert Fald for eet Punkts Vedkommende, nemlig med Hensyn, til hvad der saaedes, afgjort er urigtig, og for et andet Punkts Vedkommende, nemlig med Hensyn til hvormeget der saaedes, har Sandsynligheden stærkt imod sig. De to Spørgsmaal eller Punkter er til en vis Grad uafhængige af hinanden; thi det er jo meget vel tænkeligt, at selv om Udsædsangivelserne gennemgaaende var for lave, saa var de blevne det under Indflydelsen af Aarsager, der i samme Grad traf alle Sædarter, og Materialet kunde i saa Fald maaske alligevel benyttes til en Belysning f. Eks. af Dyrkningsforholdet mellem disse eller lignende. Saaledes er Forholdet imidlertid ikke.

---

[1]) Se f. Eks. W. I. Ashley: English economic History. Part. II, p. 261 f.

Landbruget paa Lolland-Falster har gennem lange Tider paa en vis Maade indtaget en Særstilling i Forhold til det øvrige Land, ikke blot derved, at navnlig paa Lolland den store Landbedrift er og i over et Par Hundrede Aar i alt Fald har været mere fremherskende dér end i nogen anden Del af Landet, men ogsaa derved, at Produktionen har haft en Tilbøjelighed til at slaa ind i Retninger, der ikke ellers fulgtes. I vore Dage er det Hveden og Sukkerroerne, der har været et Slags Særmærke. Men medens Dyrkningen af Sukkerroer historisk set er et helt moderne Fænomen, er Forholdet et andet for Hvedens Vedkommende. Opgørelsen af Udsæden (ɔ: den aarlige) i Danmark 1837[1]) viser, at paa dette Tidspunkt dyrkedes denne Sædart paa Lolland-Falster (og dernæst Møen) i et Omfang, som ikke tilnærmelsesvis træffes i nogen anden Egn af Landet, og det samme gjaldt, men i mindre udpræget Grad, med Hensyn til Dyrkningen af Bælgsæd. Disse to Specialiteter, som vi saaledes træffer ved det Tidspunkt, hvor en mere moderne Statistik for første Gang kaster sit klarere Lys over herhen hørende Forhold, er det nu ikke vanskeligt at forfølge tilbage i det mindste til Midten af det 17de Aarhundrede. Pontoppidan fremhæver i sin Danske Atlas[2]) den Rolle, Dyrkningen af Hvede og Bælgsæd spiller, som ejendommelig for Landbruget paa de to Øer i hans Tid, og i de oftere nævnte Jordebøger for Ryttergodset finder man stadig, fra Egn til Egn ikke saa lidt varierende, Udsædsangivelser for Hvede og Ærter eller Vikker[3]). Ja det synes endogsaa, som om Dyrkningen af disse

---

1) Statistisk Tabelværk. 5te Hefte.
2) Tome III. p. 249. 337.
3) I „Mémoires sur le Commerce des Hollandois“ (Amsterdam 1718) fremhæves det, at Holland indfører ret betydelige Kvan-

Afgrøder paa Lolland har givet Anledning til ret betydelige Ændringer i Sædskifte og Markinddeling. Ti medens der ingen Tvivl er om, at Trevangsbruget paa det Tidspunkt, det her drejer sig om, var det herskende paa Falster, og at Hveden og Bælgsæden er indgaaede som Led i dettes Sædskifte, hvad der naturligvis ikke var noget i Vejen for, kan man af Markbøgernes Beskrivelse over Lolland vanskeligt komme til nogen anden Slutning end den, at Trevangsbruget i meget stort Omfang har været forladt dér paa Øen og er bleven afløst af en Fire- eller Femmarksdrift. Et Par typiske Eksempler skal nævnes, ikke blot fordi de har Interesse specielt i denne Sammenhæng, men ogsaa fordi de supplerer de i det foregaaende fra andre Egne af Landet nævnte Typer paa Markers Inddeling og Omdrift.

For at nævne en Prøve fra Hovedgaardene: Vintersborg har sin Jord delt i fem Marker, der hviler hvert femte Aar, „saas det første med Vinterkorn, nemlig Rug og Hvede, det andet med Byg og Havre, det tredje med Ærter, det fjerde med Byg og Havre igen, og hviler den ene Mark hver femte Aar". Det samme finder man ved Landsbyernes Marker; Bønderne drev i stort Omfang deres Jord paa samme Maade. Søllested By har fem Marker, nemlig Rafvenstornsmark, Mellemmark, Søndermøllemark, Krabbeskjærmark og Toftemark: „enhver af ovenbemeldte Marker hviler hver femte Aar. Bliver besaaet det første Aar, efter de faar hvilet, med Rug og Hvede, det andet Aar med Byg og Havre, det tredje Aar med Bønner, Erter og Vikker, det fjerde Aar med

titeter Korn, og navnlig Hvede, fra Lolland (p. 58). Det kan ogsaa her nævnes, at Lolland-Falster var de eneste Landsdele for hvilke der fastsattes Kapitelstakst for Hvede og Ærter.

Byg og Havre. Saa her er at agte, at her aarlig bliver saaet tvende Marker med Byg og Havre". Eller et Eksempel paa Firemarksdrift: „Vester Tirsted har sine Marker og Jorder tilfælles med Branstrup, Aaserup, Gjerninge og Vied i bemældte Tirsted Sogn, saa bemældte Byers Jorder ligger iblandt hverandre. Hvorfor enhver Bys Marker og Jorder ikke for sig selv kan blive indført. Dog er befunden, at ungefæhr den fjerde Part af af deres Jorder aarlig hviler, de tre Aar igen aarlig bruges og bliver besaaet, den ene Part med Rug og Hvede, den anden Part med Byg, den tredje Part med Ærter, Vikker og Havre".[1]) — Den længere Rotation med det intensivere Forhold mellem Brug og Hvile, Hveden, der al Tid nævnes som Vintersæd sideordnet med Rugen og navnlig det interessante Forhold med Indskydelsen af Bælgsædsafgrøde som Mellemfrugt mellem to Kornafgrøder, det er i Korthed de Momenter, der karakteriser Driftssystemet her.

Det Indtryk, man af Markbøgernes Beskrivelser faar af Produktionsforholdene, stemmer nu meget godt med det, man gennem de endnu bevarede Toldregnskaber faar af Eksportforholdene i den sidste Halvdel af det 17de Aarh.[2]). I det hele har Korneksporten.

---

[1]) Jeg anfører Tirsted, ikke fordi Beskrivelsen af Driftssystemet er særlig god, men fordi den samtidig viser et Eksempel paa et sammensat Fællesskab i Agermarken (jvfr. Side 111).

[2]) Designation over hvis Varer, der er udført til fremmede Steder (Stubbekøbing).

Antegnelser og Extrakter udi Nykøbing Toldregnskaber (1661-99)

—	—	Nakskov	do.	(1661-99)
—	—	Bandholm	do.	(1661-99)
—	—	Nysted	do.	(1660-99)
—	—	Rødby	do.	(1661-99)

For Sakskobing syntes tilsvarende Regnskaber ikke at være bevarede. Den er derfor ikke med i det gjorte Overslag. Nakskov er absolut Hovedeksporthavnen for Hvede.

naar bortses fra Havre, maalt med Datidens Maalestok, været betydelig. Dette gælder navnlig for Hvedens Vedkommende. I Begyndelsen af 1660erne er der ingen Eksport af Kornvarer eller (Kvæg) som Følge af det ved Krigens Ødelæggelser foranledigede Udførselsforbud. Men mod Slutningen af Decenniet og i Begyndelsen af det følgende synes det neppe overdrevent at regne med en aarlig Hvedeeksport af ca. 20000 Tdr. Hertil kommer saa det aarlige Hjemmeforbrug, om hvis Størrelse det er umuligt at vide noget bestemt, men som af Pontoppidan omkring Midten af det 18de Aarh. anslaaes til 3—4—5 Tønder aarlig pr. Gaard[1]). Kommer hertil den aarlige Udsæd og tages i Betragtning det lave Foldudbytte, hvormed der maa regnes, er det klart, at allerede i den sidste Halvdel af det 17de Aarhundrede maa Hvedeavlen have lagt Beslag paa meget betydelige Arealer. Det samme maa have været Tilfældet med Bælgsæden. Hermed er vi naaet frem til Arnt Berntsen, hvis lyse Skildring, om den stod isoleret, man maaske vilde modtage med nogen Tvivl, men som set i Forbindelse med det i det foregaaende anførte, bliver et Indicium, som der principielt ingen Grund er til at nære Betænkelighed ved. „Af Frugtbarhed er dette Land (Falster) et af de bedste under Danmarks Krone. Ti Sædejord belangende, da er den overalt den bedste og fedeste Jord, som giver overflødigen af alle Slags Sæd, nemlig Hvede, Rug, Byg, Havre, Erter, Bønner, Vikker og i nogen Maade Boghvede og Humle etc. I Synderlighed giver det rigeligen skøn Hvede i saadan Mængde, at dette lille Land tillige med Lolland de omliggende Tyske og andre Steder der-

---

[1]) Danske Atlas. III. p. 254.

med bespiser, og haver dog alligevel Indbyggerne til Landgilde og eget Behov nok"[1]). Der er endnu fra 1642 en officiel Toldopgørelse, som viser, at der til „fremmede Steder" i Løbet af et Aar var udført 8146 Tdr. Hvede[2]), og det tør sikkert betragtes som givet, at den allerstørste Del af dette Kvantum maa være gaaet ud fra Lolland-Falster. Men iøvrigt er det jo ikke nødvendigt at gaa længere tilbage[3]). Det anførte viser klart, at i sidste Halvdel af det 17de Aarh. maa Dyrkningen af Hvede og Bælgsæd have haft en ret betydelig Udbredelse i det nuværende Maribo Amt.

I hvilket Forhold staar nu Udsædsangivelserne i Matriklen 1664 til de anførte fra saa mange Sider samstemmende Vidnesbyrd. For Falster er Svaret hurtigt givet; thi der findes blandt Udsædsangivelserne overhovedet ikke Hvede eller Bælgsæd. Paa Lolland findes nogle ganske enkelte Steder anført Ærter; noget hyppigere forekommer Hveden blandt Udsæden; men den samlede Udsædsmængde af Hvede andrager i hvert Fald ikke over 250 Tønder, et Tal, der i Forhold til, hvad der normalt har maattet saas, er ganske meningsløst lavt. Man er derfor nødt til at slutte, at disse Udsædsangivelser enten stemmer med Virkeligheden, og i saa Fald

[1]) Danmarks og Norges frugtbare Herlighed. Første Bog, første Part. p. 112.

[2]) Fridericia: Adelsvældens sidste Dage. p. 57.

[3]) Begtrup er af den Mening, at Hvededyrkningen paa Falster gaar tilbage „til den katolske Tid", men anfører ingen Grunde (Beskrivelse af Agerdyrkningens Tilstand i Fyn, Langeland, Ærø, Lolland og Falster. II. p. 803). Iøvrigt er der en gammel Tradition for, at Joachim v. Barnewitz i Begyndelsen af det 17de Aarh. „lærte Bønderne her ret at saa til Fordel Hvede og Ærter". (P. Rhode: Samlinger til de danske Øer Lollands og Falsters Historie. p. 333.)

maa de være et Udtryk for de ganske forstyrrede og ødelagte Forhold under og den nærmeste Tid efter Krigen, eller at de, som for Falster, ligefrem er udeladte. Der er endnu ganske vist den Mulighed, at i Udsædsangivelserne for de tre Hovedkornsorter indgaar ogsaa anden Udsæd, saa at f. Eks. „Rug“ i Virkeligheden tillige omfatter Hvede, en Antagelse, som der ganske vist ikke findes nogen positiv Støtte for. I alle Tilfælde er det givet, at Udsædsangivelserne, i Matriklen 1664, for Lolland-Falster, ikke kan benyttes til en Besvarelse af Spørgsmaalet om, hvad der paa dette Tidspunkt normalt saaedes og dyrkedes.

Og et lignende Resultat kan man ikke godt undgaa at komme til med Hensyn til den anden Side af Spørgsmaalet, nemlig Spørgsmaalet om, hvormeget der saaedes. Til Dels ligger det allerede i det just anførte; ti dersom det er rigtigt, hvad jeg mener, det er, at de efter Tidens Forhold ret betydelige Arealer, der har været dyrkede med Hvede og Bælgsæd, enten slet ikke er medtagne eller kun indgaar med meningsløst lave Tal, saa er dermed givet, at Tallet for Summa-Udsæden maa blive for lavt. Paa den anden Side er det klart, at det her anførte Moment er ganske utilstrækkeligt til at forklare den gennem Tallene umiddelbart givne Forskel mellem den aarlige Udsæd i Matriklen af 1664 og det dyrkede Areal i 1683. Som allerede anført fandt Prof. Erslev den samlede Udsæd for Falster i Begyndelsen af 1660erne at være ca. 12300 Tdr. med dertil svarende beregnet dyrket Areal paa 18750 Tønder Land, medens det faktisk opmaalte Areal under Plov i 1683 var 33500. Det siger sig selv, at denne Forskel maa bero paa andre

Momenter foruden det fremhævede. — Et Moment, som utvivlsomt betyder en hel Del, ligger nu i Driftsforholdene i Datidens Landbrug, idet det, som paavist, maa antages, at ogsaa hvor Trevangsbruget var det typiske Driftssystem paa Indmarkerne, maa der for Udmarkerne regnes med ret betydelige Arealer som 6-aars eller 9-aars Jorder eller lignende, og disse blev i 1683 lige saavel opmaalte og medregnede i Udsæden som Indmarksjorderne (men naturligvis skyldsat lavere). Dette Forhold medfører, at det samlede dyrkede Areal, som svarer til en aarlig Udsæd af 12300 Tdr., i Virkeligheden vil være en Del større, end Prof. Erslev (og jeg maa tilføje: jeg selv fra først af) har antaget, og at Modsigelsen mellem Resultatet af Beregningerne efter de to Matrikler er mindre, end man ved første Øjekast skulde formode. Thi den fremkomne Modsigelse beror for en Del paa den Omregningsfejl, Otto Lütken saa indtrængende advarer os imod at gøre os skyldige i. Men selv om vi antager, at Forholdet paa Falster i Kristian den Femtes Tid har været et lignende som det, Lütken regner med for Fyn, nemlig at den aarlige Udsæd ikke andrager mere end ca. Halvdelen af det dyrkede Areal, at en aarlig Udsæd paa 12000 Tdr. skulde repræsentere et samlet Areal under Plov paa omkring 24000 Tdr. Ld., saa bliver der alligevel endnu en ret betydelig „uforklaret Rest“ af Uoverensstemmelse tilbage (i gunstigste Tilfælde ca. 10000 Tdr. Land eller omtrent en Kvadratmil). Der maa have fundet en „Fremgang“ Sted i det mellemliggende Tidsrum mellem de to Opgørelser. Denne Fremgang maa væsentlig bero derpaa, at Udsædsangivelserne i Matriklen af 1664 er fremkomne under en vistnok ret løs og ubestemt Kontrol fra Bønderne selv.

Thi skønt det er formelt rigtigt, hvad Erslev antager, at disse Opgivelser skulde referere sig til Tilstandene, som de var før Krigens Tid, tror jeg dog, at dette i Virkeligheden ikke har været Tilfældet. Disse Udsædsangivelser er ikke upaavirkede af de Ulykker, der i de nærmest foregaaende Aar havde ramt Landbruget saa haardt ikke mindst i disse Egne, og hvoraf vi faar et saa sørgeligt levende Indtryk gennem de endnu bevarede Synsforretninger fra et Tidspunkt, der falder nær sammen med det, hvorfra Udsædsangivelserne skriver sig[1]). — Paa dette Punkt maa man sikkert væsentlig give Skoleinspektør Lauridsen Ret overfor Professor Erslev: Udsæden i 1664-Matriklen bør ikke benyttes som Grundlag for en Undersøgelse af, hvorledes Forholdene normalt har været. Det staar fast, at der i de 20 Aar, der ligger mellem de to Matrikler, har været en meget betydelig „Fremgang" i det dyrkede Areal paa Falster; det staar ogsaa fast, at i den Menneskealder, der ligger mellem 1688 og 1718 finder man ingen Fremgang, men en væsentlig uforandret Tilstand. Den skarpe Modsætning i Bevægelsen inden for de to Tidsrum finder vanskelig sin Forklaring i noget andet Forhold end det, at Fremgangen mellem 1664 og 1688 er tilsyneladende i den Forstand, at den er en Tilbagevenden til mere normale Tilstande, at

[1]) Dette Resultat kom Rasmussen ogsaa til for Gisselfeldts Gods Vedkommende ved at sammenligne Udsæden til forskellige Tider, idet han mener, at den Udsæd og Høavl, der her (Opgivelserne i Forarbejderne til Matriklen 1664) findes anført, kun tør betragtes som et Minimum af, hvad den har været (Optegnelser om Gisselfeldt p. 225). Rasmussen forklarer det nærmest som et Resultat af forsætlig for lave Opgivelser fra Bøndernes Side.

Gaardene er komne mere til Magt og efterhaanden er naaede frem „til fuld Udsæd“.

De Tal for det dyrkede Areal, der bør sammenstilles, bliver da ikke 37500 Tdr. Land i det 13de Aarh., 18750 Tdr. Ld. i 1660 og 70000 Tdr. Ld. i 1888, men derimod 37500 Tdr. Ld. i det 13de Aarh., 33500 Tdr. Ld. i 1683 og 70000 i 1888. Der opstaar naturligvis igen her det Spørgsmaal, om der i Valdemarstiden ved Jordens Drift gjorde sig lignende Forhold gældende som i det 17de og 18de Aarhundrede; i saa Fald vilde det jo ikke være fuldt berettiget uden videre at sammenstille det efter Falsterlisten beregnede Tal med det for 1683 konstaterede. Men i alle Tilfælde synes det givet, at en Tilbagegang i det dyrkede Areal paa indtil Halvdelen kan der ikke blive Tale om.

Der er et Træk ved Bebyggelsens Gang paa Falster, som forekommer mig ogsaa at indeholde et svagt Fingerpeg i Retning af, at Prof. Erslev regner med en for stærk Dekadence. Det er jo saaledes, at de allerfleste Bebyggelser, der findes opførte i Jordebogen, fandtes endnu paa Matriklernes Tid i det 17de Aarhundrede — som de findes den Dag i Dag. Imidlertid: nogle synes sporløst forsvundne, mens andre er opstaaede siden Valdemarernes Tid. Saavel for de opstaaede som de forsvundne gælder det, at de gennemgaaende er smaa. De virkeligt forsvundne er næsten alle Torper paa et enkelt Bols Jord, som „Kietilsthorp“, „Krybæthorp“, „Tokæthorp“, „Gogæthorp“ m. fl. Andre Bebyggelser er nok forsvundne, men det kan vises, at deres Jord i 1683 ikke var gaaet ud af Drift, idet den var bleven lagt under andre Byer, eller enten var bleven (som Stadager formodentlig) eller var i Færd med at blive

opslugt af de fremvoksende Storbedrifter (Skørringe, Korselitze). Et Forsøg paa at skille ud de, som det synes, virkelige forsvundne Bebyggelser, gav det Resultat, at de tilsammen skulde repræsentere 308 Øre Jord i Jordebogen (efter Listen hos Erslev; „Oræthorp“, 24 Øre Jord, er her medregnet, skønt det vel er rimeligt med Paludan Müller at identificere det med det nuværende Ourupgaard), hvilket skulde svare til 1540 Tdr. Udsæd og et dyrket Areal paa ca. 2300 Tdr. Ld. En tilsvarende Opgørelse for de ny tilkomne Bebyggelser efter Modelbøgerne fra 1683 gav det Resultat, at de ialt 16 Byer, der vistnok maa regnes med, talte tilsammen 172 Gaarde med 2600 Tdr. Udsæd (dyrket Areal). De forsvundne Bebyggelser og de ny tilkomne, repræsenterer saaledes mærkelig nok en meget nær ligestor Afgang og Tilgang i de tilliggende dyrkede Arealer. Stiller man Antallet af de ny tilkomne Gaarde med deres Udsæd i Forhold til det samlede Antal Gaarde og den samlede Udsæd paa Falster i 1683, viser det sig, at ca. 12 pCt. af Gaardene og 8 pCt. af Udsæden falder paa de nyere Bebyggelser, som var kommen frem siden Falsterlistens Tid, og at der i Virkeligheden samtidig med den stærke Dekadence i et relativt set ganske betydeligt Omfang maa være grundlagt ny Hjem og opdyrket ny Jord.

Nogle Bemærkninger om historisk Sandhed i Visedigtning.

Af
Johannes Steenstrup.

For nylig har det Spørgsmaal været drøftet, hvor langt en Digter, naar han behandler historiske Begivenheder og Personer, tør fjerne sig fra den sande Virkelighed, som er alle bekendt. Tanken er herved ogsaa bleven henvendt paa, hvor frit vel Digterne have stillet sig i fordums Tid overfor samtidige Begivenheder, og saaledes ogsaa paa Fortællingen i vore historiske Folkeviser.

A. D. Jørgensen har villet hævde, at de, som digtede Folkeviser, meget vel kunde gøre den samtidige Begivenhed til Genstand for friere Behandling, ja endog fjerne sig langt fra, hvad der virkelig var sket, altsaa fra, hvad Sangeren selv havde hørt eller været Vidne til, og hvad der var vitterligt for alle. Professor Kr. Erslev har godkendt Jørgensens Betragtning, idet han endog har optaget den som vejledende Sætning i sin indholdsrige Bog om den historiske Kildekritik. Det vil dog maaske være værdt at undersøge noget nærmere, om Jørgensen virkelig har Ret i sin Theori.

Prof. Erslev udvikler i sin Fremstilling med Rette, hvorledes det vækker Tillid til en historisk Fortælling,

at den meddeler mange Enkeltheder, selv om vi ikke ere i Stand til at kontrollere disse, men at dette dog ikke kan gælde den kunstmæssigt udviklede Historieskrivning, naar til Eks. hos Klassikerne eller i Sagaerne Taler indflettes. „Endnu mindre gælder det om Enkelthederne i en digtersk Fremstilling; Digteren staar overhovedet paa Forhaand helt anderledes frit overfor Stoffet, end den prosaiske Fortæller som Regel gør“ [1]). Dette er fuldkommen Sandhed, naar Digteren synger om en fjernere Fortid, men Prof. Erslev maa ogsaa have Digtning om de samtidige Begivenheder for Øje. Dette fremgaar af den tilknyttede Anmærkning: „Medens man tidligere overfor vore historiske Folkeviser kun opstillede de to Muligheder: historisk rigtig, altsaa samtidig, eller historisk urigtig, altsaa yngre, har A. D. Jørgensen først ret indskærpet det, at en Visedigter allerede i Samtiden kunde undergive Stoffet en saa fri Behandling, at han fjernede sig langt fra den historiske Virkelighed. Eksempler herpaa frembyder Viserne om Marsk Stig og Niels Ebbesøn“.

Det forekommer mig nu, at de, der have en afvigende Mening fra A. D. Jørgensen, ikke kunne indrømme, at deres Opfattelse er bleven rigtig gengivet. „Historisk rigtig, altsaa samtidig“, den Slutning have de ikke draget. En Vise kan fortælle en historisk Begivenhed saa „sandt“, det vil sige saa overensstemmende med alle foreliggende Beretninger om den, at den mest synes at gengive, hvad de almindelige og vel kendte Beretninger meddele, og at man derfor slet ikke fristes til at tillægge den nogen Samtidighed, tilmed naar den ingen Enkeltheder indeholder,

---

[1]) Kr. Erslev, Grundsætninger for historisk Kildekritik. 1892. S. 21.

der vidne om frisk og selvstændig Erfaring og Opfattelse. Og endvidere — Visen kan, i hvad den meddeler og udelader, være i den Grad samstemmende med en enkelt Kilde, at man maa tro, at den kun støtter sig til denne. Jeg har paavist dette med Hensyn til Visen om Blodnatten i Roskilde, som Jørgensen gjorde til selve den Vise, der blev sunget før Slaget paa Grathehede; jeg redegjorde for dens særlig nære Forhold til Svend Aagesøns Krønike og hævdede derfor, at den tilhørte en meget yngre Tid, netop paa Grund af dens „Rigtighed“.

Men ligesaa lidt kan det indrømmes, at den anden Sætning „historisk urigtig, altsaa yngre“, kan kaldes en ret Gengivelse af den opstillede Mening. Her kommer det bestemt an paa, i hvilken Retning Urigtigheden ligger. Det urigtige, som Sangeren synger, kan bygge paa et falskt Rygte, der tilmed maaske var almengængs, og som man derfor ikke har Grund til at undre sig over i Visedigterens Mund, saa lidt som det har kunnet undre Tilhørerne at høre det udtalt. Imidlertid vil jo sikkert Rygtets Falskhed nogen Tid efter være erfaret og erkendt, og det er da tvivlsomt, om Visen eller Verset med det falske Indhold vil holde sig. Urigtigheden kan fremdeles skrive sig fra, at Digteren indtog et bestemt Standpunkt eller tilhørte et politisk Parti, saaledes at han naturligen maatte se det skete paa denne Maade eller forestille sig denne eller hin Aarsagsforbindelse mellem Handlingerne. Her vil Urigtigheden langt snarere pege paa, at Visen er skrevet midt i Begivenhedernes Larm. Helt forskelligt fra disse Forhold er, at Visedigteren mod bedre Vidende omsætter de sande Forhold til sin egen opdigtede Fremstilling.

Vi vende os da nu til selve Jørgensens Sætning[1]), som Prof. Erslev har billiget: en Digter kan behandle den samtidige Begivenhed saa frit, at han endog kommer langt fra de virkelige Forhold. Her er Tale om en Vise eller et Digt af berettende Indhold, der kun ved Skildringens Art og den rythmiske Form skiller sig fra en Prosameddelelse; Tilhøreren har ikke faaet noget Vink om, at det ikke skulde være den historiske Begivenhed fra Danmark, hvorom der synges.

Jørgensen fremsatte sin Sætning som et Skøn eller en Opfattelse, uden at han gav Beviser for Sætningens Rigtighed, og derfor har den, som har en anden Opfattelse, vanskeligt ved at angribe den. Hvis den havde Støttepunkter, kunde man mulig paavise disses Urigtighed, nu synes man henvist til alene at pege paa Sætningens indre Usandsynlighed. Her skal jeg dog ved at fremdrage forskellige Forhold gøre et Forsøg paa at paavise, hvor lidt den synes holdbar.

Mon vi for det Første i vore Dage vilde finde os i, at en Digter omformede de Begivenheder, som ere os velbekendte, efter Behag, saa at han hvert Øjeblik stødte an mod alles Viden. Sæt, at en Digter lod Kong Christian IX i det 20de Aarhundrede styre sit Hertugdømme Slesvig ved Ministeren Estrup, eller at han lod Dronning Louise besøge sin Sønnesøn Kong Haakon af Norge — mon vi vilde finde os heri? Jeg omsætter her kun til Nutidsforhold, hvad Jørgensen tænker sig, at en Visedigter fra Middelalderen kunde synge for sin Sam-

---

[1]) Jørgensen havde fremsat sin Opfattelse i Bidrag til Nordens Historie S. 164 ff., men kom tilbage dertil i Anledning af mit Skrift „Vore Folkeviser fra Middelalderen“ i Historisk Tidsskr. 6. R. III. S. 58 f., 60 f.

tid[1]). Sikkert er, at vi nuomstunder vilde finde det meningsløst og utiltalende, naturligvis stadig under Forudsætning af, at Digteren har skrevet sin Vise saaledes, at enhver Tanke om Travesti eller Spot er udelukket.

Andre Tider, andre Sæder, vil man maaske sige. men saa maatte der jo dog fra en eller anden Tidsalder findes Paralleler dertil, særlig fra Middelalderen. Det er da værdt at se hen til andre Lande.

I Norden have vi et af de mærkeligste Eksempler paa, at Digtere behandlede samtidige Begivenheder, i de islandske Skjaldes Kvad. Skjaldene synge om de sidste Begivenheder, de fortælle om den Konges Bedrifter, til hvis Ære de synge, de bruge stærke Ord og et malende Sprog, men de hverken opdigte, forvrænge eller stille paa Hovedet. Derfor bygger da ogsaa Snorre sin Skildring af Norges Fortid i høj Grad paa Skjaldekvad. Og han siger i Fortalen til sit Værk: „Vi anse alt det for at være sandt, som findes i Kvadene om Høvdingerne eller deres Kampe. Det er Skjaldes Vis at rose netop mest den Fyrste, som de kvæde til, men ingen vilde have vovet over for denne selv at fortælle saadanne Bedrifter af ham, som alle de, der hørte derpaa, vidste var Løgn og Pral, og Fyrsten selv ogsaa, det vilde have været Forhaanelse og ikke Ros“. Den samme Opfattelse have de andre Sagaskrivere; i mange af Slægtsagaerne og i alle Kongesagaerne paaberaabes stadig Skjaldevers som samtidigt Vidnesbyrd, og overalt træder den Op-

---

[1]) Jørgensen hævder saaledes, at en af Valdemar Sejrs samtidige godt kunde synge om, at Kongen ejede 7 Kongeriger, nemlig foruden Danmark Sverige, Venden (Vendel, Valland), England, Norge, Skotland og Holsten med Meklenburg.

fattelse frem, at Skjaldenes Udsagn indeholde historisk Sandhed. Ogsaa i vor Tid have Forskerne denne Opfattelse af Skjaldeversenes Værd[1]); de, som have rejst Tvivl om dem, have næppe heller paastaaet, at Skjaldene stillede sig frit overfor det skete, eller at de ligeud opdigtede[2]), selv om de mente, at Kvadene vare stærkt farvede eller urigtigt overleverede.

En mærkelig Prøve paa Skjaldekvadenes Karakter er for ikke længe siden bleven gjort af Gustav Storm i hans Undersøgelser over Harald Haardraades Bedrifter i Grækenland og Italien. Munch havde allerede hævdet, at man burde sammenholde de byzantinske Kilder derom direkte med Skjaldeversenes Udsagn i Stedet for med Sagaernes Skildring, der jo atter byggede paa disse Vers og meget ofte kunde have misforstaaet de fremmedartede Forhold. Storm kunde yderligere benytte en nyfunden græsk Kilde og derved føre Undersøgelsen langt videre; han paaviste, at det virkelig skete svarede Træk for Træk til Skjaldenes Udsagn, saa at Versene dels stemmede med, dels udfyldte den græske Beretning[3]).

Vi vende os derefter til et andet Folk.

Der findes i Tyskland en Rigdom paa Viser om historiske Forhold. v. Liliencron har kunnet udgive en Samling af historiske Folkeviser i 4 Bind, som tæller 623

---

[1]) Se Finnur Jónssons Redegørelse i Den oldnorske og oldislandske Litteraturs Historie. I. 358 ff.

[2]) A. D. Jørgensen har i Den nordiske Kirkes Grundlæggelse, Tillæg S. 69 ff., villet hævde, at Fortællingen om Begivenhederne ved Harald Haardraades Hjemkomst og om hans Forhold til Magnus den Gode skal vise, hvorledes Skjaldene lagde Skjul paa foregaaede Ting og delvis fordrejede disse. Han er bleven udførlig imødegaaet af Finnur Jónsson l. c. S. 362—66.

[3]) Norsk Historisk Tidsskrift. 2. R. IV. 354 ff. 379.

Numre. I andet Binds Forord erkender Udgiveren, at han hellere burde have kaldt Værket „politiske Folkedigtninge“. De angaa nemlig i saa høj Grad de samtidige Forhold, at de egentlig gribe ind i dem og ville indvirke paa Tingenes Gang. Derfor have disse „Neue Lieder“ næsten alle et udpræget Partistandpunkt, og derfor kan deres Fremstilling af Begivenhederne være stærkt farvet. Men det er et gennemgaaende Træk, at den samtidige intet opdigter. Tilhørerne have ikke den Tro, at der i Sangens Verden, eller fordi en Fortælling bliver rimet og rythmisk, skal gælde andre Regler om Forholdet til den sande Virkelighed. Man vil kunne gennemgaa den hele Samling[1]) og finde, at dette er et aldeles fast, almindeligt Træk, og at først i Tidernes Løb, og efter at Begivenheden er bleven hyllet i Fjernhedens Kaabe, Digterne kunne af personlig Partiskhed eller mangelfuld Kundskab komme i strængere Strid med det virkelig foregaaede. Disse Visers værste Mangel er — i poetisk Henseende — netop den, at de ere altfor korrekte, at de følge for nøje Begivenhedernes detaillerede Rækkefølge og Forløb, uden Overblik eller Grundsyn og uden at naa dramatisk Enhed, derfor er Visernes digteriske Værdi saa grumme ringe. Hvis man ikke skulde finde sig overbevist ved at læse Liliencrons Udgave eller hans Kommentarer til disse Viser, vil man kunne efterse andre tyske Visesamlinger og her finde den samme Opfattelse[2]).

---

[1]) v. Liliencron, Die historischen Volkslieder der Deutschen. I—IV. Jfr. v. Liliencron, Deutsches Leben im Volkslied um 1530. S. XXX. ff.

[2]) Saaledes Erk u. Böhme, Deutscher Liederhort, II., Böhme, Altdeutsches Liederbuch. Jfr. Rud. Hildebrand, Materialien zur Geschichte des deutschen Volksliedes. I. 183 ff.

Vi søge derefter videre og komme til Frankrig, og her ligger det nær at spørge, hvordan de normanniske Hertuger og engelske Konger bleve besungne i de lange Rimdigte af Wace og af Benoît. Disse Digte vare bestemte til at foredrages offentlig og vendte sig ud mod Tilhørerne, som de vilde fortælle saavel om den fjernere Fortid som om de nyere Tiders Begivenheder. Men Digterne berette saa trofast, som de formaa, og de udstyre kun Skildringen ved Hjælp af Taler eller ved Anekdoter, som vare dem bekendte. Det faldt dem ikke ind at omdanne Sandheden[1]. Nu er det ganske vist saa, at disse Digtere ikke egentlig naa frem til den af dem selv oplevede Tid; men det er dog vel ganske utroligt, at de, hvis de vare skredne længere frem — saaledes som det var deres Agt — vilde have ladet Fortællingen skifte Karakter og ladet Fantasien raade netop overfor den Tid, der var dem selv og alle Tilhørerne nøjest bekendt.

Digteren Ambroise, der deltog i Richard Løvehjertes Tog til det hellige Land, har umiddelbart derefter i et Rimdigt skildret den berømte Konges Hændelser og Bedrifter, og han viser sig som en ligefrem, hæderlig og nøjagtig Beretter, der giver et værdifuldt Kildeskrift. Blandt de anglo-normanniske Digtere indtager den ukendte Forfatter af det nylig fundne store *Vie de Guillaume le maréchal* Hæderspladsen. Denne udførlige Skildring af Jarlen af Pembrokes private og offentlige Liv er forfattet faa Aar efter Jarlens Død (1219) efter Anmodning af hans Søn; den er skrevet af en højtdannet, klart og vidt skuende Mand, der er lige saa omhyggelig, som han

---

[1]) Gröber. Grundriss der romanischen Philologie. II. 1. Side 635—37. Gaston Paris, La littérature française au moyen âge. [2] 133.

til det yderste er sandhedskærlig. — Korsfarertidens vidunderlige Begivenheder i de fjerne Lande maatte, som rimeligt var, afføde Skildringer, der have en altfor fantasifuld Karakter, men netop om Digtninge af denne Art paaviser Gaston Paris, hvordan de hvile paa ældre Beretninger, som i en højere Grad gav virkelig Historie[1]). Saaledes synes de Oplysninger at være, som den franske Litteratur giver os. De nævnte Digtninge ere ganske vist ikke historiske Folkeviser; da saadanne ikke findes i Frankrig, har jeg maattet nøjes med at pege paa, hvorledes Digterne her behandlede Samtidens Historie.

Først i England træffe vi Viser, som ikke alene i formel Henseende, men ogsaa ved deres Fremstilling af historiske Begivenheder komme de danske Viser om historiske Forhold nær. Hvis man nu gennemgaar Childs store Udgave eller andre Samlinger, vil man kunne gøre den samme Iagttagelse[2]). Sangeren synger om, hvad der er sket, saa godt han véd, men vilkaarligt omdanner han ikke. Jeg véd heller ikke af, at nogen har beskyldt Digterne for, at de have sunget imod bedre Vidende; jeg skal her kun anføre Talvjs Udsagn. Efter at have omtalt de engelske Balladers friske, sunde Blod skriver hun: „Historiens enkle, usmykkede Sandhed er her saa poetisk, at selv Digtningens Hjælp ikke synes fornøden for at give de historiske Ballader den højeste Grad af Interesse. Det forstaar sig: ikke *objektiv* Sandhed, men *subjektiv;* det vil sige, ikke Kendsgerningerne, som de vare, thi de historiske Ballader hos Englænderne

---

[1]) Jfr. Ch.-V. Langlois i Julleville, Histoire de la langue et de la littérature française II. 2. S. 280 f., 292, 295. Gröber, Grundriss I. c. 639 ff. Gaston Paris l. c. 125 f., 136.

[2]) F. J. Child. The english and scottish popular ballades I—V. Fr. B. Gummere. Old english ballads.

have fjernet sig langt fra den samvittighedsfulde Troskab, som desværre er de tyske historiske Folkevisers hovedsagelige Fortrin og ofte deres eneste Fortjeneste" [1]).

Til denne Redegørelse vil jeg kunne føje, at det ikke er mig bekendt, at udenlandske Litteraturhistorikere over Hovedet have ved digteriske Frembringelser af nogen Art stillet sig paa samme vidtgaaende Maade som Jørgensen. Der har aabenbart hos Folkene været en naturlig Følelse tilstede imod at se det, som enhver véd eller kan erfare Sandheden om, kastet vilkaarligt overende af en Digter [2]). Endnu idag fordrer Almuen af en „Ny Vise" [3]), at den giver en sandfærdig Beretning om det sidste Mord eller en nylig hændet Ulykke, og en Vise, trykt i dette Aar, som vitterlig afveg fra Sandheden, vilde ikke vinde Indgang og vilde forskertse den almindelige Tiltro til saadanne Viser.

Og medens Nutidens Gadeviser vel mindst i lige saa høj Grad læses, som synges, vare Middelalderens kun i ringe Grad bundne til det skrevne Grundlag, de

[1]) Talvj [Mrs. Robinson]. Versuch einer geschichtlichen Characteristik der Volkslieder. S. 480.

[2]) Ingen Samtidig vilde have sunget „Mallebrok er død i Krigen", eftersom Marlborough døde paa Sotteseng mange Aar efter Krigens Ophør. Visen er da heller ikke samtidig, men stammer fra langt ældre Tider og synes paa et tidligere Tidspunkt at være sunget om Hertugen af Guise. Jfr. Scheffler, Französische Volksdichtung II. 107 ff., Zeitschrift des Vereins f. Volkskunde VI. 459.

[3]) Begrebet og Betegnelsen Ny Vise er lige saa gammel som yndet, saaledes som det vil ses af flere Anforsler ovenfor. Allerede i 12te Aarhundrede lød det i et af Carmina Burana, at fagre Piger legede paa Engen og sang ny Viser:

quarum nova carmina
dulci sonant ore,

og i et Haandskrift af Lancelot nævnes: six puceles qui queroloient [carolaient, dansede] et chantoient une novele chançon.

levede væsentlig som sungne, de kaldte en hel Kreds til Medvirken, idet den deltog i Forsangen eller sang med Omkvædet. Men dette Fællesskab i Eje over for Folkevisen maatte gøre det end mere umuligt at lade den vilkaarlige Behandling af Samtidens Historie faa Raaderum, den vilde paa Stedet blive mødt med Indsigelse af alle dem, der vidste bedre Besked og som ikke vilde deltage i Sangerens upaalidelige Beretning[1]).

Disse ere de almindelige Betragtninger, som formentlig maa gøre sig gældende overfor den opstillede Hypothese, naar man kaster Blikket ud over den europæiske Litteratur. Jeg kan derfor ikke indse andet end, at Jørgensens Sætning, hvor aandfuld den end kan være, i Virkeligheden kommer til at miskende de rette Forhold. Fortidens Tænkemaade og den raadende Opfattelse af sandt og falsk maatte snarest skærpe den naturlige Følelse imod, at det nyligt oplevede omdannedes vilkaarligt.

Jeg skal endnu kun tilføje nogle Bemærkninger om de Hensyn og Betragtninger, som naturligen vilde tvinge en Digter til ikke at ofre Sandheden til Bedste for den poetiske Virkning.

Man var varsommere i sin Tale og i sin Brug af det opdigtede end nuomstunder. Det falske kunde gøre langt

---

[1]) Derfor kan en samtidig Visedigter meget vel synge, at Grev Gert blev dræbt om Natten, medens en anden samtidig synger, at han dræbtes om Dagen „og ikke om Natten med alle" — eller rettere, han kan tilføje til en Vise et retfærdiggørende Vers af denne Natur. Heri ligger ikke mere end en forskellig Opfattelse, en afvigende Kundskab. Men naar et Vers udtaler, at Niels Ebbesøn drog til Norge og levede dér glad og fro, skyldes det ikke en samtidig, en saadan kunde ikke overfor alles Øjne vende op og ned paa de for alle kendte Forhold. Jfr. ogsaa Dr. Sofus Larsens Bemærkninger i Aarbøger f. n. Oldkyndighed. 1903. S. 121 ff.

større Skade og var langt vankeligere at modbevise end i vor Tid, da hurtige Kommunikationsmidler og vidt spredte Aviser let kunne bringe det urigtige eller falske igen paa ret Fod. De, som bragte Meddelelser, der havde Betydning for det hele Land og mulig endog kunde foraarsage Røre i Folket, maatte endvidere sikre sig vel imod, at de ikke løb med uhjemlet Tale, for hvilket der kunde være sat streng Straf[1]). Der var desuden ogsaa paa de Tider en offentlig Mening, som ikke vilde finde sig i Krænkelser. Og en falsk Fortælling om samtidige Begivenheder vilde næsten uundgaaelig komme til at saare et eller andet Parti, visse Kredse af Samfundet, en enkelt Mand eller enkelte Slægter, og de, som følte sig brøstholdne, vilde ikke finde sig i at stilles i et urigtigt eller maaske hadefuldt Lys. Æresfølelsen var i høj Grad levende, den vilde ikke lade et Paasagn ustraffet[2]). At Lovene her i Landet som andetsteds indeholde meget lidt om Æresfornærmelser, har i den Henseende intet at sige[3]); man følte, at det var et vanskeligt Emne at lovgive om, man lod paa dette Omraade den krænkede raade efter Forgodtbefindende og selv skaffe sig Oprejsning.

Mest af alt frygtede man dog Viser og Digte; de kunde løbe om Lande og stillede muligt et krænkende Udsagn til Hvermands Raadighed, og alene det, at en

---

[1]) Jfr. saaledes Fagrskinna c. 32, Norges gamle Love I. 102, II. 35, Flateyjarbók I. 59, 184, Steenstrup, Venderne og de Danske 42 f., Christian II's gejstlige Lov c. 123, Reces 1537 art. 19.

[2]) Jeg henviser til det Materiale, der er samlet hos L. Freund. Lug und Trug. Vom Standpunkte des Strafrechts und der Geschichte.

[3]) Om hvor dybt et spottende Ord virker og hvor grumt det hævnes, se Grundtvigs Folkeviser Nr. 358, 363, 364, 366—368, 457. Jfr. ogsaa Nr. 391.

falsk Fremstilling af Begivenheder blev landgængs, maatte synes farlig.

Spottevers vare allerede i Oldtiden hos de nordiske Folk et meget frygtet Vaaben. Der findes i Graagaas endog en Bestemmelse (c. 238), som forbyder, at nogen digter om en anden, selv om Visen ikke indeholdt Haan; dog vare to Verselinjer tilladte, men for en hel Vise (d. e. 8 Linjer) skulde der bødes 3 Mark, og var Digtet længere, landsforvistes Digteren. For en Strofe paa 4 Linjer, der indeholdt Spot, blev den digtende fredløs, og fredløs blev den, der digtede Nidvers mod de Danskes, Svenskes eller Norskes Konger. Vi finde rundt om i andre Lande, at der for spottende Viser toges stræng Straf[1]), ja at nye Viser, som vedrørte Dagens politiske Forhold, bleve forbudte. Saaledes maatte Raadet i Breslau skride ind mod „neue Gesänge und Gedichte", da Præster og Almue rasede mod den nyvalgte Kong Georg Podiebrad (1457). Dennes Efterfølger Kong Ladislaus bebrejder under en Strid Borgerne i Zittau, at de digte og synge „neue Lieder". Da Philip den Gode vil undertrykke Striden i Holland mellem de to Partier Kabeljaus og Hoeks, forbyder han disse Partinavne og at synge og fremsige fornærmende Viser[2]). Ja, man har Eksempler paa, at Øvrigheden forbød at blæse Melodierne til fornærmelige Viser fra Taarnene[3]).

---

[1]) Koegel, Geschichte der deutschen Litteratur I. 1. 208. Paul, Grundriss der germ. Philologie II. 1. 171 f. G. Paris i Journal des Savants 1891. S. 680. Luc de la Barre har digtet og sunget Spotteviser om Henrik I., hvorfor denne dømmer ham til at miste Synet; Luc dræber sig da i Fængslet. Orderici Vitalis hist. eccles, ed. Le Prevost, IV. 459 ff.

[2]) v. Liliencron, Histor. Volkslieder. II. S. III, 339.

[3]) Böhme, Altdeutsches Liederbuch S. XXXVII.

Der findes en tysk Vise hos v. Liliencron, Nr. 119, som ret karakteristisk belyser dette Emne. Biskop Johannes af Würzburg havde en Livknægt Haasz, „der konnte wohl singen“, men især bragte han Bispen Nyheder om alt, hvad der skete i Byen, stort og smaat. Haasz talte imidlertid ikke Sandhed. Han tilsatte af sit eget efter som den, hvorom han berettede, var ham gunstig eller hans Fjende, og derfor hændte det, at mangen uskyldig kom i Fortræd og mangen skyldig ikke blev straffet. Som Følge heraf var den overmodige Knægt frygtet og ilde lidt. Ved Bispens Død (1466) var ogsaa Haazs' første Tanke at slippe bort, men han blev grebet af Befolkningen og under Spotteord bagbundet kastet i Main: „Gaa Du endnu i Dag til Din Herre, syng ham en Sang og bring ham Nyheder!“ Det samtidige Digt herom indeholder saa en Beretning om „Haren“s Komme for Bispen.

Udgiveren v. Liliencron har Medynk med Haasz. Selv om han har været ondskabsfuld i sin Sang og Tale, „er dog i hvert Fald denne Folkejustits, der øvedes mod ham, endnu raaere og afskyeligere. Han har derfor Krav paa, at man i en Samling af historiske Viser mindes ham som en Martyr for sine Vers.“ Dette er at gøre Haasz for stor en Ære. Og den Folkejustits, som øvedes, er i hvert Fald et levende Vidnesbyrd om, hvorledes Gerninger af denne Art opfattedes. Overfor saadanne falske Paasagn stod Menigmand værgeløs, og man følte, at kun Døden var en passende Straf. Ogsaa af de danske Viser lære vi, at der toges grum og blodig Hævn for falsk Klage og falske Udsagn[1]).

[1]) Grundtvigs Folkeviser Nr. 262, 266, Nyerup og Rahbek, Udvalgte Viser III. Nr. 119, Kristensen, Jyske Folkeviser II. Nr. 63.

Jeg har villet kalde alle disse Forhold frem for Erindringen, for at man kan se, hvorledes mange forskellige Hensyn nødvendig maatte lægge Baand paa Friheden til at omforme Samtidens Begivenheder efter Behag, og hvorledes netop Beretningens Fremtræden som Vise, der blev sunget i Folkemunde, yderligere maatte hindre, at man fortalte efter frit Lune.

Men overalt i det foregaaende har jeg kun haft Viserne om Samtiden for Øje. Overfor det, som laa Slægtaldre tilbage i Tiden, eller overfor Folkets fjerne Fortid, var Digteren ikke bunden til at give det fuldt sande. Og dog turde det maaske ved en nærmere Betragtning vise sig, at en saadan Frihed overfor det historisk overleverede og overfor Fortidens Skikkelser, som Digterne i vore Dage tillade sig, ikke var raadende i Middelalderen. I alt Fald de store Minder, som vare Folkets fælles Eje og kendte af Høj og Lav, tillod man sig ikke at omskabe fra, hvad der troedes som Sandhed, Folket vilde ikke finde sig i en saadan digterisk Vilkaarlighed, hvor meget end Digterne havde Lov til at udfylde Overleveringen og at tildigte Begivenheder i de gamle Tiders Aand. Paa dette omfattende Spørgsmaal skal jeg dog ikke her komme ind.

Smaastykker.

4.

Danmarks Tab til Havet i den historiske Tid.

Af Johannes Steenstrup.

Det fremstilles saa ofte, hvor overordentlig meget af Danmarks Jordbund vi har tabt ved Havets Rov, især da til det graadige Vesterhav. Og vitterligt nok er det, at store Landstrækninger paa den slesvigske Kyst ere gaaede med. Allerede til Konciliet i Basel kunde det berettes, at „60 Kirkesogne, der udredede mere end Halvdelen af den slesvigske Domkirkes Indtægter, vare opslugte af det salte Hav", og denne Angivelse synes efter foreliggende Registre og Optegnelser tilnærmelsesvis at naa det rigtige [1]). Ødelæggelserne vedblev jo længe efter den Tid; allerbedst bekendt er den store Stormflod 1634, der gjorde det endelig af med den største af Vesterhavsøerne og dannede Nordstrand og Pelvorm, en Ødelæggelse, der kostede over 6000 Mennesker Livet og jog talrige paa Flugt; det er vel nok disse store Tab, som især staa for Tanken ved Opgørelsen af vort Lands Mellemværende med Havet.

Men foruden af Ødelæggelserne paa den slesvigske Kyst ere vore Forestillinger blevne paavirkede af, at vi høre om, hvorledes Vesterhavet aarlig eller daglig fortærer vore nørrejydske Kyster. Ved Rubjerg Knude i Vendsyssel rykker saaledes Klinten paa enkelte Steder hvert Aar 8 Fod ind i Landet. Den indsigtsfulde og omhyggelige Iagttager af Danmarks Klitter C. C. Andresen har paa forskellige Steder af Kysten

1) Historisk Tidsskr. 6. R. V. 195 ff., 215 ff.

gjort Iagttagelser og faaet Oplysning om, hvor meget af Kysten der skrider i Havet. Ved at tage som Udgangspunkt de Bortskylninger, der have fundet Sted ved Agger 1815—1839 og 1840—1857, har han fundet et Middeltal for den aarlige Bortskylning, nemlig 12 Alen Land. Han formoder derfor, at der i 2000 Aar er bortskyllet 2 Mile Land, hvad der for Jyllands hele Længde eller 40 Mil bliver 80 Kvadratmil. Troels-Lund har i sin Skildring af Danmarks Udseende paa Frederik II's Tid anvendt den her givne Beregning for at belyse Forskellen mellem hin Tidsalder og vore Dage; han antager, at Jylland dengang har været 12 Kvadratmil større end nu, og slutter med følgende Udtalelse: „Ville vi da danne os den rette Forestilling om Nørrejyllands Størrelse i det 16de Aarhundrede, maa vi til dets nuværende tænke os føjet en Landmasse svarende til Falster og Møen tilsammen“ [1]).

Geologerne have — saavidt jeg har set — ikke udtalt sig om Værdien af disse Angivelser af Danmarks formentlige Landetab i den historiske Tid. Professor K. Rørdam har dog omtalt den nævnte Beregning og, som det synes, set lidt tvivlende paa den [2]). Det maa nu være en Historiker tilladt at vise, om end kun med de Midler, som staa til hans Videnskabs Raadighed, at den af Andresen opstillede Beregning aabenbart giver en rent fabelagtig Forestilling.

Jeg skal ikke anfægte selve Andresens Angivelse af, hvor stor Bortskylningen ved Agger har været i det 19de Aarhundredes første Halvdel, men foreløbig benytte den som Udgangspunkt. Naar imidlertid Regnestykket skal blive rigtigt, maa man have Sikkerhed for, at hvad der angives for Egnene ved

[1]) Troels-Lund, Danmarks og Norges Hist. I., 18; enslydende i Folkeudg. S. 17 (1903).

[2]) Danmarks Tilblivelse i „Danmarks Natur“ (Frem) Sp. 79: „Man har endog villet antage, at der i Løbet af de sidste 2000 Aar er bortskyllet omtrent 80 □ Mile af Jyllands Vestkyst. Hvorledes dette nu end forholder sig osv.“ — Edv. Erslev havde dog allerede 1886 gjort Indsigelse mod Troels-Lunds Opfattelse (Jylland 52).

Agger, ogsaa har Anvendelse paa hele Jyllands Kystlinie mod Vest. Nu er imidlertid Landstrækningen ved Agger utvivlsomt et af de mest udsatte Punkter paa hele Jyllands Vestkyst, Jordsmonnet svagest bygget, Strømmen stærkest og Kystlandet barest; vi have endvidere gennem de sidste fire Aarhundreder Efterretninger om Stormfloders Ødelæggelser netop i disse Egne; altsaa burde Tilstanden her ikke gøres til Grundlag for en Beregning af det almindelige Forhold. Andresen siger selv, at det synes som om Kysten Nord for Agger og ligeledes Syd for Thybo-Røn eller i alt Fald Syd for Bovbjerg dels ikke bortskylles, dels i mindre Grad. Han fastholder imidlertid sin Beregning, idet han bl. a. henviser til de Efterretninger, vi have om jydske Stormfloder, og til de Tab, som Holland og Sønderjylland vitterligt have lidt[1]).

Det er dog sikkert nok, at Forholdene ere meget ulige paa Jyllands forskellige Kyster[2]). Klinten ved Bovbjerg, som bestaar af Ler og Sand, er i Tidsrummet 1790—1874 rykket omtrent 500 Fod tilbage — skriver Ussing — medens man i Bulbjergs Limstensklint endnu kan læse Navne, der ere indhuggede for mere end 50 Aar siden[3]). A. Jessen har i sin Beskrivelse af de geologiske Forhold ved Jyllands nordligste Kyster[4]) gjort Beregninger over, hvor meget Land

[1]) C. C. Andresen, Klitformationen 72.

[2]) Som foran er sagt, skal Klinten ved Rubjerg Knude paa sine Steder aarligt rykke 8 Fod ind i Landet. Min Fætter Dr. phil. K. J. V. Steenstrup har velvilligt meddelt mig nogle af ham foretagne Opmaalinger, der belyse, hvad der er tabt paa to andre Punkter. Christian IX's Mindesten ved Maarup Kirke (mellem Rubjerg Knude og Lønstrup) laa i 1889 265 Fod, i 1906 kun 221 Fod fra Klinten, altsaa var der tabt 44 Fod i 17 Aar eller 2,6 Fod i Gennemsnit om Aaret. En stor Sten ved Gaarden Kodal (N. for Løkken) laa i 1890 100,3 Fod, i 1906 83 Fod fra Skrænten; altsaa er Skrænten i 16 Aar rykket 17,3 Fod tilbage eller 1,1 Fod om Aaret.

[3]) N. V. Ussing, Danmarks Geologi. 2. Udg. 300 f.

[4]) Beskrivelse til Geologisk Kort over Danmark. Kortbladene Skagen, Hirshals, Frederikshavn, Hjørring og Løkken, ved A. Jessen. 1889. (Danmarks geologiske Undersøgelse. 1. Række. Nr. 3.) S. 311 ff.

der i nyeste Tid er skyllet bort, idet han har sammenlignet Generalstabens Kort fra 1886—88 med Videnskabernes Selskabs Kort fra 1785—87 i samme Maalestok. Hans endelige Resultat er, at der paa Nord- og Vestkysten fra Grenen til Blokhus er tillagt ialt 950 Td. Land og borttaget 431 Td. Land, og at Østkysten fra Grenen til Vorsaa viser en Tilvækst af 1450 Td. Land og en Bortskylning af 250 Td. Land. „Hvad der i de sidste 100 Aar er skyllet bort, er saaledes ret ubetydeligt og svarer ikke ganske til de Beretninger om forsvundne Marker, Gaarde, ja endog hele Landsbyer, som man ofte hører om paa disse Steder. I alt Fald er Bortskylningen underordnet i Forhold til Landets Tilvækst, men paa den anden Side maa det indrømmes, at det nydannede Land paa disse Kyster i Reglen er Strandsand og Flyvesand, næsten uden Værdi, medens store Partier af det bortskyllede Land var veldyrkede Marker“.

Naar C. C. Andresen henviser til Holland, forekommer det mig, at dette Lands Forhold aldeles ikke kan komme i Betragtning for vor Kyst, og det synes mig endvidere ganske urigtigt at henvise til Slesvigs Tab i Almindelighed, thi netop dér viser sig stor Forskel i de enkelte Egne; hertil skal jeg straks komme tilbage. Vi ere derfor allerede ved at benytte det opgivne Grundlag udsatte for at komme til aldeles overdrevne Forestillinger.

Det andet, som maa fordres, for at Regningen kan blive rigtig, er, at Stranden og Egnene langs vore Kyster i de forudgaaende Aarhundreder have haft den samme Karakter og altsaa været i lige saa ringe Grad modstandsdygtige mod Havet, som de vare det i det 19de Aarhundrede. Allerede fordi dette er ubevist, maa Beregningen vakle, tilmed da Sandsynligheden taler for, at Kysten baade havde en fastere Fod at staa paa og en beskyttende Kappe om Skuldrene. Man bør for det Første ikke anslaa den Svækkelse for ringe, som mange af vore Kyster have lidt derved, at man har borttaget Ler og Sten uden Tanke om, hvordan man nedbrød Kystens Modstandskraft mod Storm og Hav. Der kom de Tider, da de Danske ikke byggede deres Boliger af Træ

alene; man havde Brug for Stene til baade Huse, Borge og Kirkebygninger, og efterhaanden som Kravet til Landevejenes Godhed steg, fandt Strandens Stene Anvendelse paa mange Maader borte fra Kysten. Dette Indgreb har dog kun haft en mindre Betydning i Sammenligning med, at Skove og Lunde ved Kysten ryddedes, at Krat og Buskvækster tankeløst fjernedes og toges til øjeblikkeligt Brug, medens der aabnedes Vej for fremtidige Ødelæggelser af det voldsomme Hav.

Hvor stor Forandring der i Middelalderen er foregaaet med Hensyn til Kysternes Naturforhold, derom er Sandflugtens Opkomst et Vidnesbyrd; thi vi tør vistnok sige, at før det 16. Aarhundrede var den ukendt[1]) og at i Middelalderen Sandet ikke voldte nogen Fare for Bebyggelse eller Dyrkning. Sandflugten begyndte paa Kristian II.s Tid, og samtidig i de forskelligste Egne af Landet; i Skaane og paa Øerne, i Jyllands Indre og paa Vestkysten, rundt om viser sig Frugten af den tankeløse Borthugning af Træer eller Tilintetgørelse af Strandens og Sandets dækkende Plantevækst. Det er ogsaa paa denne Tid, at vi atter — efter 3—4 Aarhundreders Taushed — høre om Oversvømmelser og Stormfloder ved Agger. Der kan ikke være Tvivl om, at Borttagelsen eller Ødelæggelsen af Plantedækket paa mange Steder af Kysten i høj Grad har lettet de fjendtlige Magters Anfald paa Landet.

Det er værdt et kaste et Blik paa Skagen, hvor jo ogsaa, efter den opstillede Beregning, store Forandringer maa være foregaaede i Forholdet mellem Land og Hav og store Landstykker være tabte. Der er bevaret en gammel Beretning om Skagens Oprindelse; den indeholdes i Tingsvidner fra 1355, der udstedtes af en halv Snes Bønder, mellem hvilke var en Mand paa over 100 Aar og to paa 70 Aar, og her hedder det, at engang i fordums Dage gæstede en Konge paa Jagt

[1]) I Sønderjylland kan den maaske paavises lidt længere tilbage. I Slesvig Bisps Jordebog fra 1436 staar ved Utholm i Eidersted: agros centum . . et sunt destructi per arenam (Scr. Rer. Dan. VII. 492). Imidlertid er Oversættelsen ikke helt sikker, og i Kilden tilføjes endog: dant omni anno omnium Sanctorum marcas XL. Jfr. iøvrigt Sach, Schleswig II. 156.

Bonden Torkel Skarpe i Vogn. Paa Bondens Bøn overlod Kongen ham hele Skagen Mark til Græsning for hans vilde Stod. Denne Bondes Hyrde Trond var den første, der fandt paa at fiske fra Skagen (d. e. saa det fordelagtige deri), og paa Thorkels Vegne byggede han det første Hus paa Skagen Mark, senere byggede flere andre dér paa samme Thorkels Vegne. Lige til det yderste Skagens Rev — hedder det endvidere — har Stranden altid været Kongsforstrand og var aldrig bebygget af nogen, men de, som have den nævnte Skagen Mark inde, oppebære af hver Bod „Markfisk", nemlig to Fisk eller 6 Sterlinge, for Adgang til Brændsel og andre Fornødenheder, som Marken frembringer[1]).

Man vil i denne Skildring først lægge Mærke til, at hvad der tales om ikke er Agerland, men „Mark", den udyrkede Jord, som er overladt de vilde Heste til Underhold. Men man sætter ganske sikkert ikke saadanne Heste, som gaa ude Vinter og Sommer, paa den nøgne Strand eller paa den helt vindaabne Slette mellem to Have, de maa have et Tilholdssted i Storm og Slud; alting taler med andre Ord for, at her har været i alt Fald en Del Trævækst med nogen Skov, i hvert Fald Lunde og Krat, som kunde give dem Ly. Dette fremgaar jo endvidere bestemt deraf, at de Fiskere, som rejste Boder paa Skagen Mark, maatte betale Markfisk for at have Ret til at tage Brændsel. For Øjeblikket er der, naar vi se bort fra den i det 19de Aarhundrede anlagte Plantage, ingen Skov paa Skagen i en Afstand af to Mil — det lille Egekrat ved Hesselholt i Skagens Sogn er det nordligste af de mange Egekrat, som endnu findes dér i Egnen —, men i det 17de Aarhundrede var det anderledes, da var der Skov „paa en Mil nær Skagen", siger Arent Berntsen, og gamle Kort vise det samme. I Middelalderen er Skovvæksten sikkert naaet langt længere ud mod Halvøens Nordspids, saaledes som man tør slutte af de Oplysninger, vi have fra de nærmeste Sogne ved Skagen, om mangen spredt Skovbestand endnu i senere

---

[1]) Se Aktstykkerne hos Suhm, Historie af Danmark XIII 828 f. og i Videnskabernes Selskabs Skrifter IV (1747—48) S. 215—17.

Tider. Med andre Ord, vi have al mulig Grund til at tro, at i Middelalderen var Skagsodden meget bedre beskyttet end i de senere Aarhundreder, og Sandflugten begyndte som alt sagt først i det 16de Aarhundrede.

Skagens ældgamle Navn — *Skage*, den langt fremragende Tange — og den Skildring af Egnen, som hine gamle Vidnesbyrd indeholde, passer mærkeligt godt til Nutidens Forhold. Saaledes kendes Trondstederne ved Kattegat endnu; Bækken Hjærtbæk er ødelagt af Sandet som saa mange andre Bække, der vare Sandflugtens ypperlige Modstandere, den løb Østen for den ret store Sø Hofsiø, ved hvilken Kongens Gaard Hofsiøgaard var beliggende, det er nu en Bondegaard i Skagens vestre Ende; Kongens Forstrand, siges det, gik derfra og lige til det yderste Skaughe-Ref — alt det skal da ikke give os en Forestilling om, at Jyllands Nordspids har haft en anden Karakter end nuomstunder, bortset fra, hvad der i mindre Maalestok kan være taget fra paa ét Sted og hvad der kan være lagt til-paa et andet[1]).

Det synes jo dog ogsaa klart, at naar der af det jydske Omraade skulde være tabt Landstrækninger saa store som Møen eller Falster, eller endog som begge tilsammen, maatte vi høre noget derom af de historiske Beretninger, især da naar Talen er om Tiden fra Kong Frederik den Andens Tid indtil Kong Kristian den Niendes Regering. Udgangspunktet har jo været, at Danmark har tabt Land og Jord af samme Art og Karakter som Jyllands Vestside i vore Dage; der har altsaa indenfor Strandlinjen med dens Sandrækker og Klit — som dog i Middelalderen ikke var Flyvesand — ligget bebyggeligt og dyrkeligt Land, Land med Skove, Marker eller Enge, hvor Beboerne havde Boliger og Byer. Nu véd vi af Kong Valdemars Jordebog, at der paa Falster i det 13de Aarhundrede fandtes 363 Landsbyer og Bebyggelser, Møen, som er henimod halv saa stor, har da haft halvandet Hundrede saadanne og begge Øer tilsammen — uagtet deres Skovrigdom —

---

[1]) Jfr. Historisk-topografisk Beskrivelse af Skagens Landsogn, Gaardboe, Fortidsminder fra Vendsyssel S. 82 ff., jfr. S. 141.

over 500 Byer og større Gaarde. Selv om vi tænkte os det formentlig tabte jyske Land som kun halvt saa dyrkeligt og bebyggeligt som hine Øer, selv om det kun har rummet et Par Hundrede Byer og Bebyggelser, hvorledes kunne disse være svundne bort fra det danske Riges Omraade, uden at vi høre det mindste derom og uden at Navnet paa endog blot enkelte af de tabte Byer nævnes, uden at Jordegods, Landgilde og Skovindtægter er bleven udslettet af Jordebøger eller Regnskaber, uden at vi høre Enkeltmand eller Familier klage over, hvad Havet har taget fra dem. Her er jo nemlig ikke Tale om Ødelæggelser ved Sandflugt, thi at denne er vokset, og at Klitterne have udvidet sig, er sikkert nok; det siges paa mange Steder, at Byer forsvinde eller maa flyttes, men deres Sted kendes dog, om end Sandet er hvirvlet derover.

Endvidere gaar det ingenlunde an at henvise til, hvor meget der er tabt paa den slesvigske Kyst. Det er de store Stormfloder, som fremfor alt have ødelagt de sønderjydske Strande, og vi véd jo dog fra historiske Efterretninger gennem henved et Aartusinde, at har Nørrejylland end stundom været hjemsøgt af Vandfloder, have disse sjældent haft større Ødelæggelser til Følge og f. Eks. aldrig haft en Magt og en Udstrækning som Vandfloderne i Slesvig 1362 eller 1634. Ikke heller er det om Jyllands Kystboere i Almindelighed, men kun om Friserne, at Saxo fortæller, at de bygge Dæmninger mod Havet, som dog ofte oversvømmer og ødelægger deres Kyst.

Flere af de slesvigske Øer have dernæst slet ikke eller i ringere Grad lidt noget Tab af Land i historisk Tid. Paa Amrum formenes Marsken i Vest tabt i en tidlig Tid, maaske før det 12te Aarhundrede, men ellers har Havet i Middelalderen eller nyere Tid intet Land taget[1]). Vi have ingensomhelst Efterretning om, at paa Før Land af nogen Betydning skulde være mistet, og det slesvigske Domkapitels gamle Register fra 1440 nævner heller intet om, at paa denne Ø Land skulde være tabt; Afgifterne synes at flyde uforandret gennem

[1]) Sach, Schleswig II. 252. 263.

hele Middelalderen[1]). Hvad Sild angaar, har Øen paa Østsiden saa at sige intet mistet; paa Vestsidens sydlige Del er en By Eytum gaaet tabt allerede før det 15de Aarhundrede, selv om dens Kirke bestod til ind i det 17de Aarhundrede, og det saaledes snarere synes at være Sand end Hav, der har forvoldt Ødelæggelsen. Ganske vist har Forfatteren af det nævnte Kapitelregister fra 1440 en Forestilling om, at „engang var der maaske 14 Sogne paa Sild, nu er der kun 4“, men intet af de formentlig tabte Sogne kan han nævne, og han har ingen Angivelse af, hvad de skulde have svaret i Afgift, hvorfor hans Formodning ikke har mindste Krav paa Tiltro. I nyeste Tid har paa Grund af Sandflugt Sognet Rantum maattet opgives og lægges ind under Vesterland Sogn, men Byen Rantum bestaar endnu[2]) (hvorom nedenfor). Romø er sikkert nok uforandret. Fanø havde 1340 kun én Kirke; Sønderho Kirke og Sogn er opstaaet senere i Middelalderen, hvad der tyder i en hel anden Retning end en Formindskelse af Landet. Manø er det formentlig gaaet paa lignende Maade; den havde 1340 kun én Kirke, og dog gaar der Sagn om, at den skal have haft tre. I en sen Tid fortælles det, at Manø indtil 1396 skal have været forenet med Fanø; men allerede Kong Valdemars Jordebog nævner Fanø og Manø som to selvstændige Øer. Disse og andre Sagn om Manøs Storhed, som ikke bekræftes af nogen vederhæftig Kilde, skyldes kun den livlige Fantasi, som et vældigt Havs Nærhed altid føder[3]).

Oluf Nielsen har i sin Bog om Skodborg og Vandfuld Herreder fremdraget et Eksempel paa, hvilke overdrevne Forestillinger Kystbeboere kunne nære om, hvad der er tabt til Vesterhavet. 1685 efterspurgtes paa Vandfuld Herreds Ting en Ejendom, kaldet Kongsjord, som skulde have været brugt som Ferring Kirkes Jord; men Folk, der kunde mindes 50 Aar tilbage, kunde alene udsige, at i de 50 Aar „har Vester-

[1]) Sach. Schleswig II. 239, 244, 263.
[2]) Sach l. c. 215, 231, og Lauridsen, Histor. Tidsskr. 6. R. V. 213.
[3]) Se om Fanø og Manø Trap, Danmark[3] V. 765, 824, hvor der er skænket Sagnene altfor stor Tiltro; Kinch, Ribe I. 105, 112, 261.

havet i stræng Storm og Uvejr udtaget af Bovbjerg saavel som anden Ejendom en ganske stor Del Jord, som nu ligger langt ude i Havet, men hvilke Gaarde det har tilhørt, eller det har været Kirkejord, vide de ikke". I Matriklen 1683 opføres imidlertid, at under Damsgaard bruges en Jord, kaldet Kongens Jord, hvoraf der aarlig gives 3½ Tdr. Korn til Ferring Kirke; det er altsaa denne Jord, man ikke har vidst Rede paa, og som man har beskyldt Havet for at have taget.

Præsten i det samme Sogn skriver 1766, at Kirkens Plads tidligere skal have ligget 1 Mil ude i Havet ved et da bestaaende prægtigt Nonnekloster, men paa Grund af Nonnernes Ugudelighed kom der et Guds Vejr med Storm og Jordskælv, der forvoldte en stor Vandflod, saa at Klostret, Kirken og en stor Del af Sognet forgik under Vand. Saa blev i Stedet for den lille Kirke rejst; den agtedes kun en Fjerdedel saa stor som den forulykkede og blev kaldt Fjerding Kirke. „Fiskerne berette, at de i klart Vejr have set i Havet Mure og Rudera af Klostret, og deres Kroge ofte have hæftet derved, saa de med Forlis ere komne derfra".

Nu er det sikkert nok, at der aldrig har ligget et Kloster paa dette Sted, og Sagnet er formodentlig opkommet for at forklare Navnet Fjerding (1340 Færingh); man har vel ogsaa været vildledet af Kirkens Ombygning i det 15de Aarhundrede, da de tilhugne Kampesten for en Del ombyttedes med runde Havsten [1]).

Der er endvidere fra gammel Tid begaaet den Fejl, at man har benyttet Antallet af tabte Sogne som Maalestok for Tabet af Land. Men „et Sogn" kan ophøre at bestaa paa mange Maader, et Sogn er en administrativ Inddeling, som vilkaarlig kan fjernes, og et Sogn kan ophøre ikke blot fordi dets Jordoverflade er forsvundet i Vandet, men fordi det ned-

---

[1]) O. Nielsen. Historisk-topografiske Efterretninger om Skodborg og Vandfuld Herreder 454 f. — Om Kysten tæt Syd derfor skriver da ogsaa Storgaard Petersen, Ulfborg Herred S. 11: Man véd med Sikkerhed, at Havet i de sidste 500 Aar ikke har røvet ret meget af Kysten her; derimod har Sandflugten ødelagt større Strækninger.

lægges, efter at Stormfloden har borttaget eller ødelagt saa store Del af det, at det ikke kan underholde sin egen Præst; det maa for Fremtiden indgaa i Nabosognet. Naar Kannikerne i Slesvig sige, at Domkirken har tabt Halvdelen af sine Indtægter, tynger dette Udsagn langt mere end deres Opgivelse af, at Kirken har mistet 60 Sogne, thi mange af disse have sikkert været ganske smaa. Med et lignende Udtryk hedder det i en Række af nyere Arbejder, og saaledes ogsaa i „Danmarks Riges Historie“, at endnu saa sent som i det sidste Hundredaar „tre Sogne i Sønderjylland ere blevne tabte til Havet“. Denne Udtalelse kan føres tilbage til Bergsøe's Statistik, hvor i hvert Fald Navnene paa disse Sogne findes[1]).

Det ene af disse var Rantum paa Sild. Vi have allerede omtalt det. Man maatte 1757 paa Grund af Sandflugt opgive den ældre Kirke og bygge en ny fjernere fra Klitten, men 1801 maatte ogsaa den nye Kirke opgives og Rantum inddrages i Vesterland Sogn. Byen selv bestod nemlig fremdeles, den havde paa Danske Atlas's Tid 28 Huse, hvis Beboere levede af Skibsfart og Haandarbejde; Agerland var der intet af, det var ødelagt af den flyvende Sand. Saaledes var Byen Rantum — den tæller i vore Dage 260 Indbyggere — kun formindsket saa stærkt, at den ikke kunde være et eget Sogn; dens Fjende har endvidere ikke Havet været, men Sandflugten[2]).

Et andet Sogn omfattede Øen Nordstrandischmoor og gaar ikke langt tilbage i Tiden. Denne Ø, der var en Rest af den tidligere store Ø Nordstrand, var nemlig helt ubeboet før 1634, men saa nedsatte flere Familjer sig der, og Anton Heimreich, Forfatteren af Nordfresische Chronik og andre historiske Værker, var den første Præst og virkede her til sin Død (1685) under saare beskedne Forhold. Paa Danske

[1]) Bergsøe, Den danske Stats Statistik I 304, Scharling og Falbe-Hansen, Danmarks Statistik I 321, Steenstrup i Danmarks Riges Historie I 10.

[2]) Danske Atlas VII 351; Trap, Slesvig 189, 191; Sach, Schleswig II 214.

Atlas' Tid havde Øen kun 12 Huse, og efter Stormfloden 1825 var der kun faa Huse tilbage; Kirken, der var i Præsteboligen, maatte nedbrydes [1]).

Det tredie Sogn var Galmsbøl i Bøking Herred, paa Fastlandet lige over for Før. Indtil 1523 synes det ikke at have mistet Land, men hundred Aar efter vare store Tab lidte, og i Slutningen af det 18de Aarh. talte det kun 68 Huse med 230 Mennesker. Efter Vandfloden 1825 var Sognet helt tilintetgjort [2]).

Det vil heraf ses, hvor urigtigt det er at lade Tabet af „Sogne“ indvirke paa Forestillingen. De tre „Sogne“ talte for hundred Aar siden tilsammen kun 108 Huse; de to af Byerne bestaa endnu, men have mistet Kirken, og for Rantums Vedkommende har Flyvesandet, ikke Havet været Voldsmanden.

Fra en hel anden Kyst kan nævnes et karakteristisk Eksempel paa, hvorledes Tabet af „en ganske By“ i Virkeligheden repræsenterer et forsvindende lille Tab af Land. Præsten Hetting, der var Sognepræst i Magleby paa Møen, skriver i en Beretning 1699: „Anno 1625 den første Februar om Natten før Kyndelmisse Dag blev en ganske By, kaldet Brøndshøye, som laa ved Strandbredden, med Folk og Huse af Havet bortskylt, da det ved Vandflod gik højt op paa Landet. Hvilken By ikke siden er bleven bygt, var og ikke Sædeland til den By, men der var en Ladested for de Lybske og Husene af Købstads Bygning, og nogle ernærede sig af Fiskerier og deraf gave til Præsten, da Fiskeri i de Tider var meget god for Landet“ [3]).

Saa stort ser Tabet ud tre Fjerdedele Aarhundrede efter Begivenheden. I Virkeligheden har Brøndehøje kun haft en Rolle i det 16de Aarhundrede. Da var her et Udskibningssted, og om Høsten paa Sildefangstens Tid samledes her en Del Fiskende, hvorfor Kongerne ogsaa sendte en Tolder

[1]) Danske Atlas VII 809. Trap 252, Sach II 171—2.

[2]) Danske Atlas VII 343, Trap 180, Sach II 203.

[3]) C. Fogh, Geognostiske Skizzer fra Møen (Indbydelsesskr. fra Metropolitanskolen 1857) 14 f.

derhen[1]). I Aaret 1625 var der sikkert kun et Par Fiskerhytter og nogle Boder paa Stedet, og Pladsens ringe Betydning fremgaar jo ogsaa af, at den slet intet Jordtilliggende havde. Saa rev Havet nogle af disse Huse og Boder bort. I Lensregnskaberne (med Bilag) fra Stegehus for de nærmeste Aar derefter kunne vi læse om, at to Gadehuse eller Fiskerboder paa Aadermose Fiskerleje ved Strandbanken og 3 Fiskerboder paa Strandbanken paa Brøndshøje vare afgaaede i den store Flod og Guds Vejrlig 1625, og Stederne ere øde. Stormfloden har altsaa ved at bortskylle Huse og Boder gjort nogle Steder „øde", men man har ikke Indtryk af, at mange Kvadratalen Land ere gaaede tabte.

Resultatet af disse Undersøgelser skulde formentlig være, at det er paavist, i hvilken Grad ikke blot Befolkningen i Almindelighed, men ogsaa flere Videnskabsmænd have overdrevet Forestillingen om, hvad vi skulde have mistet af Land til Havet. Der er paa flere Steder af Nørrejyllands Kyst tabt Landstrimler, og vi have jo ogsaa Efterretninger om, at enkelte bestemte Landsbyer ere gaaede under ved Havets

---

[1]) Hos Pontoppidan, Danske Atlas VI 433 f., Paludan, Møen I 214, J. Jensen, Historisk-topografisk Beskrivelse over Møen 16 f. findes ganske urimelige Forestillinger om Brøndehøjes Betydning. „Byen havde i Christian II's Tid endog en Adelsmand af de Povisker til Tolder"; Sandheden er, at Frands Pogwisch paa Christian III's Tid var Tolder over hele Møen. „Endnu 1550 maatte Kjøbmandsskibene, som handlede paa Landet, klarere der"; det forholder sig saaledes, at et Kongebrev 1550 tillader Bønderne paa Møen i fire Sommer- og tre Vintermaaneder selv at udføre deres Avl og at hjemføre Varer til deres eget Huses Behov, men kun fra Stege. Først 1585 blev det tilladt at losse og lade i de nævnte Maaneder ogsaa ved Brøndehøje og ved Grønsund Færgested, men man skulde fortolde i Stege. Kun paa Sildefangstens Tid om Efteraaret var der en Tolder paa Brøndehøje („Tolderen paa Brøndehøffue og de andre Sildefiskerlejer under Møens Land om Høsten"), hvad der ses af mange Breve. Jfr. Danske Kancelliregistranter 1535—50, 202, 449 f.; Kancelliets Brevbøger 1556—60. 173; 1561—65, 216, 391, 548, 615, 642; 1566—70, 183; 1571—75, 372; 1584—88. 180, 373.

Angreb[1]), saaledes paa Aggertangen. Imidlertid er der dog ogsaa alene ved Naturens Hjælp paa andre Steder sket Landvindinger f. Eks. ved den sydlige Del af Ringkøbing Fjord. Om et Tab af Landstrækninger af større Omfang, om Tilintetgørelse af Byer i stort Tal, ja endog i Hundredvis, kan der — naar vi bortse fra det sydlige Sønderjylland — ikke være Tale, og særlig ere vore Kilder til Oplysning om de sidste fire Aarhundreders Historie saa utallige og udførlige, at det maa siges at være ganske utænkeligt, at vi ikke i dem skulde kunne læse om et Landetab af større Udstrækning, som virkelig havde fundet Sted.

Undersøger man de Efterretninger, vi have om tidligere Bebyggelser ved vore Strande, som man nu søger forgæves, vil man i de fleste Tilfælde finde — saaledes som jeg for nylig har paavist her i Tidsskriftet[2]) — at det var Bebyggelser af de ældre Fiskelejers Karakter, Pladser med Boder, som man kun beboede i enkelte Maaneder af Aaret, naar Fiskeriet fandt Sted. Mangen Tradition fra Kystegne ved Vesterhavet om, at der tidligere skal have ligget nær ved Stranden større Landsbyer — Byer, hvorfra der „kunde komme 25 Vogne til Bryllup" — skal som Regel nok vise sig at hvile paa det Grundlag, at en eller anden Bebyggelse er bleven tilføget af Sand og har maattet flyttes. Vi Danske have haft en langt større Fjende i det flyvende Sand end i Havets Bølger, og det Tab, som Havet har beredt os, er i langt højere Grad selvforskyldt end det Tab, vi have lidt ved Havets Magt.

---

1) Se til Eksempel Trap, Danmark [3] IV 140, 285 f.
2) Hist. Tidsskr. 7. R. VI 151, 156 f.

Anmeldelser.

Viggo Christiansen. Christian den VII's sindssygdom. Gyldendalske boghandel Nordisk forlag 1906.

Det har sin betydning at se denne sag behandlet fra et lægevidenskabeligt standpunkt. Forf. har samlet de træk af kongens sørgelige udvikling, der findes i forskellige trykte og utrykte meddelelser, og især i den af Struensee i hans fængsel skrevne beretning om og beskrivelse af de symptomer, han iagttog i den tid, da han var ved hoffet. Især denne, men også Reverdils memoirer fylder forf. med den største beundring for den skarpsindighed, den observationsævne og den objektivitet, hvormed de to forfattere har iagttaget kongen og gengivet deres iagttagelser. Han ser sig derved istand til at bestemme, at kongens sygdom er en for sindssygelægerne velbekendt form af sindssyge, der endog har sit eget navn: dementia præcox, hvis symptomer han beskriver (s. 62 f.). Den optræder i det store flertal af tilfældene i tiden omkring puberteten og så godt som altid på baggrund af en arvelig, ofte stærk disposition til sindssygdom i familien, udvikler sig snigende, og dens hovedsymptom er sløvsind.

Dette passer særdeles godt på den ulykkelige konges tilstand. Kun synes det mig ikke at være lykkedes forf. at påvise de arvelige dispositioner hos hans forfædre. Han beråber sig på en udtalelse af prof. Holm[1]), hvor det siges, at portrætterne af de danske konger efter Christian IV gør det indtryk at de er gåede tilbage, ikke alene med hensyn til trækkenes regelmæssige skønhed, men også hvad indtrykket af sluttet kraft angår; og han fremhæver, hvorledes Frederik

[1]) Danmarks og Norges hist. IV. 1. afdel. s. 3.

V's historie har givet os billedet af en sædelig nedværdigelse af kongemagten ved svireri og løsagtighed. Hertil føjer forf.. at Christian VII's moder, Louise, hørte til den degenererede hannoveranske stamme, blandt hvis medlemmer der ikke findes mange fuldt ud sunde naturer.

Hertil synes mig dog at man må bemærke, at såvidt mig bekendt har der aldrig været nogen sindssyg mellem dronning Louises forfædre. Og er det i det hele berettiget at tale om degeneration i den danske kongefamilie efter Christian IV? De følgende konger har været mere eller mindre dygtige og har levet et mere eller mindre sædeligt liv; men de har dog været forstandige, veltænkende mænd, og prof. Holms skildringer af de sidste af dem har jo i mange måder bidraget til, at stille dem i et bedre lys, end man tidligere har set dem i. Er usædeligheden et degenerationens tegn, er den allerede begyndt med Christian IV, og er det drukkenskaben. der skal ses hen til, vilde der være mange degenererede slægter, hvis det, at der i disse havde været en fordrukken mand, skulde berettige til at betegne dem således. Frederik V kunde desuden næppe siges at være forfalden, da Christian VII blev født. Arvelighedens love er ikke endnu udfundne: men det forekommer mig ikke, at forf. har fundet nogensomhelst holdbar grund til at antage, at spiren til Christian VII's sygdom skulde hidrøre hverken fra den fædrene eller den mødrene slægt.

Men netop dette er et hovedpunkt i hele skildringen af kongens sygdom. Forf. nægter helt bestemt, at opdragelsen kan have havt nogen indflydelse på opståen eller udvikling af en sindssygdom af den art som kongens; den er „uafvendelig som en skæbne“. Man kommer herved uvilkårligt til at tænke på Frederik VI. Der kunde være al grund til at nære frygt for hans udvikling; faderen var, da han blev født, sindssyg, eller blev det i det mindste få år efter, moderen hørte jo til den samme „degenererede“ familie som dronning Louise og Bülows af forf. benyttede optegnelser[1]) fortæller træk nok

[1]) Hist. tidsskr. 6. R. III. 1 f.

fra hans barndom, der kunde ængste for fremtiden, og virkelig også ængstede; da også han søgte sig en brud i England, mislykkedes det, fordi man der troede, at han led af faderens sygdom. Hvis dette havde været tilfældet, vilde man uden vanskelighed have kunnet finde træk i hans barndom, der viste, at denne skyldtes arvelige anlæg.

Nu vil man deri kun se sygelighed og følgerne af en forsømt opdragelse i de første år af hans liv. Men går det ikke på samme måde med meget af, hvad der berettes om hans faders barndom? Alle beretningerne derom er jo skrevne efter at det var blevet klart nok, at han var sindssyg, og det var da intet under, at man troede i mange træk at se tegnene på, hvad der siden udviklede sig. Schack Rathlou var page hos ham fra hans 6. til hans 9. år (1755—59). Han har fortalt Bülow, at han alt dengang var i høj grad afhængig af sine vaner, så han ikke kunde sove om natten, når hans tøj ikke lå på sin sædvanlige plads, og at han hyppigt talte sine penge, fordi han var bange for, at nogen skulde tage dem fra ham [1]). Det er vel utvivlsomt, at Schack Rathlou, da han fortalte dette, har ment heri at se noget sygeligt; men der er vel ikke mange børn, om hvem der ikke kunde fortælles lignende særheder. Kan det samme ikke siges om adskilligt af hvad Reverdil fortæller? Hans memoirer er jo desuden skrevne mange år efter at han havde oplevet det fortalte, og der skal en god hukommelse til for da at meddele mange smaatræk i den rette orden og for ikke aldeles uvilkårligt at give dem en betydning, som de ikke har havt. Er det f. eks. noget ualmindeligt, at børn kan falde ind i højst besynderlige tankegange og næsten ikke være til at få fra dem?

Jeg er i høj grad lægmand, når der er tale om sindssygdommenes natur; men når man sammenstiller, hvad man ved om faderens og sønnens barndom, så fristes man til at sige: Enten må de arvelige anlæg kunne overvindes, når den, der bærer på dem, kommer i gode forhold, eller sygdommen må kunne fremkaldes uden at der er arvelige anlæg, når livs-

[1]) Hist. tidsskr. 6. R. IV. 5.

forholdene bliver uheldige. Med hensyn til Frederik VI's barndom må jeg her henvise til min afhandling i dette tidsskrifts 6. R. III. Vil man sige, at hans opdragelse langtfra var, som den burde have været, skal jeg kun bemærke, at prinseopdragelse i det hele er en vanskelig sag; men han havde dog i sin opvækst i Bülow en mand, der virkelig, om han end så alt det uheldige, der var ved ham, dog holdt af ham. Men dette kan næppe siges om faderen; selv Reverdil taler altid om ham på en ret kølig måde. Heller ikke kom Frederik VI i berøring med så mange dårlige personer som Christian VII.

Hvad endelig den sidstes egentlige opdragelse angår, da er det utvivlsomt, at der, som forf. siger, er forskellige meninger om den. Dor. Biehls beretninger om Reventlows hårdhed imod sin myndling er sikkert overdrevne, og Reverdil er næppe så fuldt troværdig, som man i almindelighed antager. Men hvad end Bernstorff, ikke med urette, siger til Reventlows ros, så er det utvivlsomt, at han var en ubændigt hidsig mand, som selv de, der stod ham nærmest, måtte vogte sig for at støde og i grunden var bange for, og han var højst uskikket til at lede et vanskeligt barns opdragelse. Prinsen har ganske sikkert været ikke lidt forskræmt af ham. Man har endog mange år efter ladet ham selv aflægge et vidnesbyrd derom i den kabinetsskrivelse, hvorved Eickstedt før Frederik VI's konfirmation afskedigedes af statsrådet. Som grund hertil anfører kongen, at „erfaring har lært os selv, at undseelse for en overhofmester hindrer og tilbageholder og endeligen virker for begge ubehageligen". Det er utvivlsomt Guldberg, der har skrevet dette, men han vilde ikke have kunnet lade kongen udtale sig således, hvis det ikke havde været vitterligt, at denne havde været forskræmt af Reventlow.

Forf. taler om en af lægen I. I. v. Berger udstedt lægeattest, hvori han roser kongens opdragelse. Det har dog vistnok mindre været hensigten med denne attest, at forklare oprindelsen af kongens sygdom, end at give kronprinsen en påmindelse, fordi han frygter for, at han er på den samme vej som faderen. Derfor er det slet ikke „naivt" (s. 66) når han taler om, at faderens sygdom kommer af, at han i så

spæd en alder kom på tronen og på en gang i uindskrænket frihed. Dette er netop det, han vilde have sagt[1]). Vil man sige, at var Reventlow en uheldig overhofmester, var Eickstedt det endnu mere, da kan dette i visse måder være rigtigt; men medens den første i høj grad gjorde sin indflydelse gældende, har den sidste kun af og til i stødvis grebet ind i Frederiks VI's opdragelse.

Forf. omtaler (s. 61) at stærke stød, som kongen flere gange fik, kan have forværret hans tilstand, men han vil ikke gå ind på, at de skal have kunnet fremkalde sygdommen. Men for lægmænd stiller det sig, som om der i hele kongens ungdom har været nok, der har kunnet bevirke den: En hård opdragelse, dårligt selskab og ødelæggende vaner fra de første ungdomsaar, konge og gift i en alder af 19 år og så endelig et par år i de vildeste udsvævelser — der er sikkert mange mennesker, der har mistet forstanden af mindre end dette, og der er næppe grund til at søge forklaring i arvelige dispositioner, når der tidligere hverken har vist sig sindssyge i faderens eller moderens slægt.

Forf. omtaler, at det ikke kan siges med bestemthed, når kongens sindssyge frembrød, og dette er sikkert rigtigt nok. Men derimod kan det siges bestemt, at indtil hans 21 år var der ingen, der havde tænkt på, at der var andet ivejen end hans ustadighed og hans hårde for ikke at sige ondskabsfulde sind. Dette gælder om mænd som Bernstorff og St. Germain, der dog ikke manglede iagttagelsesævne, men hvad der har større betydning, det gælder også både om Reverdil og Struensee, de to mænd, på hvis skildring af kongen forf. især bygger. — Reverdil tog ikke sin afskedigelse 1767 med den stoicisme, han i sine erindringer vil give sig udseende af at have lagt for dagen, men han skrev til kongen og beklagede sig, som det synes i stærke udtryk, over den behandling, der var bleven ham tildel. Dette brev kendes ikke, men kabinetssekretær Schumacher besvarede det efter kongens

---

[1]) Hist. tidsskr. 6. R. III. s. 42. — Skrivelsen er aftrykt ovenfor s. 81.

ordre. Efter at have forsikret Reverdil, at hans egne følelser mod ham var uforandrede, fortsætter han således: „Gid jeg kunde sige det samme om kongens, og gid det brev, som De har fundet det hensigtmæssigt at skrive til ham, havde været besindigere og mindre hæftigt (plus moderée et moins vive). Jeg vilde da ikke have havt behov at sige Dem efter Hs. M.'s ordre, at Deres brev har betaget ham lysten til at modtage flere fra Dem, og at han ikke troede at fortjene bebrejdelser for at have jaget Dem bort i vrede, da han til den afskedigelse, som han havde fundet for godt at give Dem, havde føjet utvetydige tegn på sin kongelige velvillie. Da han ser, De er i så slet humør, fritager han Dem for i fremtiden at give sig råd, som synes ham dikterede af vrede og had, og for en korrespondance, som langt fra at glæde ham, hvis den vedblev i denne tone, vilde få ham til at miste den gunstige mening, hvormed han har hædret Dem[1])".

Det må anses for afgjort, at ingen fornuftig mand vilde skrive til en sindssyg og gøre ham bebrejdelser, ovenikøbet i en hæftig tone. Man kan herved ikke undgå at få mindre tillid til, hvad Reverdil fortæller om sine iagttagelser af kongens tilstand under sit første ophold i Danmark. Under det andet var sagen klar nok, da vidste mange flere end han, hvorledes det i virkelighed stod til.

Hvad Struensee angår, da har han ikke ret, når han siger, at han straks efter sin ankomst til Slesvig 1768 har bemærket megen særhed hos kongen[2]). I et brev af 17. Maj dette år skriver han således til Enevold Brandts broder, den senere kancellipræsident Christian: „... Der er dog en ting, hvorom jeg ganske positivt kan give Dem beretning, og det er om kongens helbred. Hs. M.'s sundhedstilstand er meget god. De kan tro mig på mit ord, at alle de rygter, som lade befrygte det modsatte, ere slet grundede og alt andet end sande. Han er lidt bleg; men det vil meget snart fortage sig. Jeg

[1]) Rigsarkivet. Christian VII's kabinetsordrer 1766—71. Schumachers skrivelse er dateret 2. Januar 1768.

[2]) Tidsskrift for retsvidenskab 1891 s. 246.

finder forøvrigt, at han er det elskværdigste og åndrigste menneske på jorden. Det er blot mærkeligt, at man vil forlange af en ung konge, at han skal give afkald på alle de egenskaber, tilbøjeligheder og fornøjelser, der passe for hans alder, og danne sig efter andres villie, hvilket dog er moralsk umuligt, da han har sin egen ved siden af ėn konges værdighed og pligt. To år endnu, og de skal se, at vi vil få den bedste af alle herrer. De vil tro mig så meget lettere, hvis de erindrer Dem, at jeg ikke let lader mig blænde af alt det, der kan gøre indtryk på de store[1])". Struensee har den gang stolet lige så meget på sin iagttagelsesævne som forf. stoler på den senere. Men det er afgjort, han har aldeles ikke set noget spor af sindssyge hos kongen. Det var først i foråret 1771, kongens tilstand forværrede sig således, at ingen, der kendte ham, kunde være i tvivl om, at han var virkelig sindssyg, men det er utvivlsomt, at de, der dagligt har været om ham, alt tidligere har bemærket mangfoldige træk, der tydede på, at han vilde blive det.

Struensee siger selv, at han har nedskrevet sin beretning om kongens sygdom i det håb, at den kunde blive „nyttig for fremtiden og forebygge uordener og ulykker", og at der kunde gøres en sådan brug af den, at den kunde „tjene til kongens sande lykke". Hvad han herved har tænkt på, er ikke let at sige; han kan næppe have tænkt sig, at helbredelse skulde være mulig. Når han fralægger sig, at hans hensigt skulde være at forsvare og retfærdiggøre hans egen handlemåde, har han vistnok ret; han vidste godt, at hans største forseelse var hans forhold til dronningen, og at hans egen overtagelse af den kongelige magt ikke kunde forsvares ved, at kongen ikke selv kunde regere; thi det kunde i så tilfælde dog ikke blive ham, der var berettiget til at gøre det. Men har han ikke villet retfærdiggøre dronningen og især Brandt for beskyldningen for at have forsømt og mishandlet ham? Han har til det sidste håbet på en formildelse af Brandts straf.

---

[1]) Joh. Forchhammer, Herlufsholm skoles manuskriptssamling. Næstved 1891. S. 27.

Endnu d. 27. April, dagen før henrettelsen, skrev han om ham til Christian Brandt: „Jeg har håbet og smigrer mig endnu med, at min vens skæbne vil blive formildet[1]". Det er ikke nogen egentlig benådning, han tænker på, men kun en forandring af dødsstraffens hårdhed. Til at fremkalde tanken derom, er hele Struensees skildring af kongens tilstand vel skikket. Han fremhæver da også, at Brandt rettede sig i alt efter kongen og var til det yderste føjelig (s. 256), og at han bør yde grev Brandt den retfærdighed, at han altid med iver har været optaget af kongens vel, og at den ulykkelige begivenhed, hvorfor han nu er anklaget, ene og alene er begrundet i kongens ejendommelige og bisarre karakter (s. 257).

Hvis denne formodning er rigtig, kan det kun tjene til ære for Struensee, at han efter at have opgivet at udrette noget for sig selv, dog blev ved at arbejde for den mand, der af alle havde stået ham nærmest. Men da må også hele hans fremstilling betragtes som et indlæg i en sag. Dette vil ikke sige, at han skulde have meddelt noget, der ikke var rigtigt, men han har kun fortalt, hvad der kunde tjene hans øjemed. Dette er utvivlsomt kun en side af sagen, når han fremhæver Brandts hensynsfuldhed over for kongen; der er ingen tvivl om, at denne kun har været lidet skikket til at være sygevogter. Men der er heller næppe tvivl om, at kongens tilstand i året 1771 her så vel som i Reverdils beretning har kastet sin skygge også over den foregående tid. Jo mørkere kongens tilstand også i denne skildres, desto mere undskyldning var der for Brandt.

L. Koch.

[1]) Forchhammer, Herlufsholm skoles manuskriptsamling s. 31.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Forhenværende Rektor ved Metropolitanskolen Valdemar Antonius Bloch, f. 1826, er død 10. Febr. 1907. Hans historiske Lærebøger (særlig de over den nyere og nyeste Tid og den til Brug for Realskolen) nød i mange Aar megen Anseelse i Skolerne og oplevede mange Oplag.

Den 25. Marts 1907 døde fhv. Kontorchef Johan Grundtvig, der er født 14. April 1823 som ældste Søn af N. F. S. Grundtvig. Han deltog som frivillig i den første slesvigske Krig og blev senere et Par Gange valgt ind i Folketinget; men hans Hovedvirksomhed falder paa Arkivvæsenets Omraade. 1860 paabegyndte han Ordningen af Rentekammerarkivet, og med det forenedes i de følgende Aar de andre Arkivmasser, som de civile Ministerier havde beholdt tilbage efter den store Aflevering til Gehejmearkivet. Dette vældige og brogede Stof bragte G. forholdsvis hurtigt i brugbar Orden, og han fulgte derved den Hovedtanke at føre Arkivsagerne tilbage til de Kontorer, hvori de var fremstaaede eller hvortil de oprindelig var indgaaede; saaledes har han Æren for i Danmark at have knæsat Arkivordningen efter Proveniensprincipet, og paa den Maade banede han Vej for den samlede Ordning af vort Arkivvæsen, som A. D. Jørgensen gennemførte. For at vise, hvad historisk Udbytte der var at hente i de ministerielle Arkiver, udgav G. 5 Hæfter *Meddelelser fra Rentekammerarkivet*, og det er ogsaa herfra, han har hentet sine vigtige Bidrag til Grevefejdens Historie, der fylder et helt Bind af Danske Magazin (4. Række III). Af betydelig Interesse er G.s Fremstilling af *Frederik II's Statshusholdning* (1876), hvori han for første Gang udbyttede vore ældste Rentemesterregnskaber, om end nok med for megen Tillid til, at de alene kunde give en fuldstændig Oversigt over den danske Stats Indtægter og Udgifter. I Aarene 1873—88 var G. Medlem af Bestyrelsen for Histo-

risk Forening, men allerede 1884 tog han sin Afsked fra Arkivet og levede siden i tilbagetrukken Stilhed. *Kr. E.*

Lærer Severin Kjær, f. 1843, er død 25. Febr. 1907. Han har udfoldet en betydelig Virksomhed som historisk Forfatter, og hans Arbejder har, om end der knytter sig adskillige Mangler til dem, deres Betydning ved en omfattende Benyttelse af Tingbøger, Skifteprotokoller og Kirkebøger, som lader dem kaste Lys over flere Sider af Adelens, Bondestandens og enkelte ejendommelige Personers Liv og Forhold i det 17. og 18. Aarh. Vi skal imellem dem nævne: *Fra Stavnsbaandets Dage* (1888), *Gjøngehøvdingen Svend Povlsen og Snaphanerne* (1892), *Fra Vornedskabets Tider. Kulturbilleder.* 1—2 (1899—1900), *For to hundrede Aar siden* (1903) og *Erik Grubbe og hans tre Døtre* (1904).

For den danske Kirke var det et betydeligt Tab, da en af dens mest fremragende Mænd, Biskop i Aarhus Fredrik Kristian Nielsen tidligt kaldtes bort (f. 30. Okt. 1846, d. 24. Marts 1907); men ogsaa Videnskaben led et stort Tab. Fr. Nielsen var Landets lærdeste og kyndigste Videnskabsmand paa den almindelige Kirkehistories Omraade, og han har i dette Fag udfoldet en Forfattervirksomhed saa rig som faa Danskes før ham. Fra sin Lærerstol — han var Professor i Kirkehistorie fra 1877 til 1900 — havde han som livlig og beaandet Foredrager undervist og paavirket talrige Studerende, og han havde for dem skrevet den i flere Oplag udkomne *Ledetraad i Kirkens Historie*, sin *Kirkehistorie. I. Oldkirken og Middelalderen.* samt den store *Haandbog i Kirkens Historie* (2. Udg. 1893—98); disse Værker ere ved deres Fremstilling saa let tilgængelige, at de have fundet en stor Læsekreds ogsaa udenfor den theologiske Verden og derfor bredt kirkehistorisk Kundskab i Folket. Dybest og med mest Selvstændighed havde Fr. Nielsen vel nok arbejdet i sit store Værk *Pavedømmet i det 19de Hundredaar* (2. Udg. 1895—98), der ogsaa er udkommet i tydsk og engelsk Oversættelse. Her som i alle Nielsens Skrifter mærker man hans vidtfattende Læsning og opmærksomme Følgen med i Litteraturen, hans gode Overblik, Sans for Troslivets Forhold til den almindelige

Kultur samt Evne til at skildre Personer. Man kunde maaske undre sig over, at Fr. Nielsen i Forhold til, hvad han har udrettet indenfor Christendommens universelle Historie — og her er kun nævnt en lille Del af hans Skrifter — har ofret saa lidt af sin Arbejdsevne paa Danmarks særlige Kirkehistorie, men dog maa her nævnes foruden talrige Levnedsskildringer hans *Bidrag til den evangelisk-kristelige Salmebogs Historie* (1895) og *N. F. S. Grundtvigs religiøse Udvikling* (1889).

Joh. Stp.

Englands maaske betydeligste Forsker paa historisk Omraade F. W. Maitland døde d. 21. Dec. 1906, kun 56 Aar gammel. Han havde været juridisk Professor i Cambridge siden 1888. Maitlands særlige Fag var Retshistorien. Han har skildret Middelalderens Lovkyndige og udgivet gamle Retskilder, saaledes *Bracton's Note Book,* den store Samling af Kjendelser, som Bracton synes at have optegnet som Grundlag for sit Værk *De legibus Angliæ*; han var Sjælen i *Selden Society*, som har til Formaal at udgive gamle Retstexter; han belyste i *Canon law in England* (1898) den kanoniske Rets Stilling og i et andet Skrift den engelske Rets Forhold til og Afvisning af Romerretten. Mest bekendt er vel dog hans med sjældent gennemskuende Blik skrevne *The History of English Law before the time of Edward I* (ved dette Værk var Sir Frederick Pollock hans Medarbejder), men ligesaa betydningsfulde Værker vare *Domesday Book and beyond* (1897), *Township and borough* (1898), i hvilke især agrariske Forhold, Bondestandens og Herregaardenes samt Byernes og Birkernes ældste Historie belyses. Disse Bøger udmærke sig ved fremragende Evne til at se til Bunds i Retslivets Enkeltheder og Sammenhæng og ved Paavisning af Instituters og Korporationers Forhold til almindelige Samfundsbevægelser og økonomiske Tilstande. Selv om Emnerne vare vanskelige at fremstille for det store Publikum, lykkedes det dog oftest Maitland ved sin livlige og klare Stil at give anskuelige Billeder af de gamle Tider.

Joh. Stp.

Den østrigske Historiker og Professor ved Universitetet i Graz Hans v. Zwiedineck-Südenhorst, f. 1845, er død

22. Novbr. 1906. Han var i Besiddelse af grundig Litteraturkundskab og skrev let læseligt, men større Originalitet findes ikke i hans mange, dels bindstærke, dels mindre Værker. Vi skal imellem disse, der navnlig behandlede Østrigs og Tysklands Historie i det 17. og 18. Aarhundrede, nævne: *Deutsche Geschichte 1648—1740* (1—2. 1890—94) og *1806—71* (1—3. 1897—1905) (begge i den af ham udgivne store Samling: *Bibliothek Deutscher Geschichte*) og *Venedig als Weltmacht und Weltstadt* (1899) og *Maria Theresia* (1905) (begge i Monographien zur Weltgeschichte). Han har tillige fuldført Adam Wolf's *Oesterreich unter Maria Theresia, Josef II und Leopold II* (i Onckens Samling. 1883).

Af det her tidligere (7. R. IV, 564) omtalte *Katalog over det kongelige Bibliotheks Haandskrifter vedrørende Norden, særlig Danmark,* udgivet ved Dr. E. Gigas, er udkommet 2det Bind (1906). Det omfatter Slutningen af Danmarks Stats- og Kulturforhold, Danmarks Retsvæsen samt almindelige Samlinger vedrørende Danmarks Historie. Hvert Blandingshaandskrifts og hver Samlings enkelte Bestanddele er specificerede. Vi skal særlig henlede Opmærksomheden paa Registreringen af flere ældre danske Historikeres Samlinger og paa Fortegnelserne over Gehejmestatsminister, Kancellipræsident Frederik Moltkes og Orla Lehmanns Papirer.

Opmærksomheden har i den senere Tid stærkt været henledet paa, at der rundt om i Udlandets Biblioteker sikkert fandtes Haandskrifter af Værdi for Kendskaben til Nordens Historie, som hidtil havde unddraget sig Forskernes Eftersøgning. Tanken om at skaffe en planmæssig Fortegnelse over Kilder af denne Art kom paa det nordiske historiske Møde i Lund 1905 frem baade fra svensk og dansk Side (jfr. dette Tidsskr. 7. R. VI, 137), og i Sverige nedsattes en Komité til at behandle Sagen videre for dette Lands Vedkommende. For Danmarks har *Videnskabernes Selskab* taget den i sin Haand og foreløbigt for 10 Aar bevilget Penge til dens Gennemførelse. I Maj 1906 nedsatte Selskabet en *Kommission for Registrering af litterære Kilder til dansk Historie i Udlandet.* Som dens Formaal sattes at lede en systematisk Gennemgang af

Biblioteker og andre Samlinger i Udlandet for at registrere litterære Kilder til Danmarks politiske, litterære og øvrige kulturelle Historie (se nærmere Oversigt over det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1906 S. 64 ff.). For at gøre det meget store Arbejde overkommeligt besluttedes det at undtage de i Arkiver opbevarede egentlige Arkivalier fra Registreringen; derimod er som Opgave for denne medtaget danske Palæotyper. Det indkomne Materiale vil blive systematisk ordnet og blive holdt offentlig tilgængeligt i det kgl. Bibliotek. Til Medlemmer af Kommissionen valgtes Professor J. A. Fridericia, Overbibliotekar H. O. Lange (Formand) og Professor Joh. Steenstrup; som sin Sekretær har Kommissionen antaget Underbibliotekar, Dr. A. Bjørnbo. Arbejdet er indledet 1907, idet Underbibliotekar Carl S. Petersen med godt Udbytte, særlig hvad danske Breve angaar, har begyndt Registreringen af Haandskrifter i Lunds Universitetsbibliotek; han vil senere fortsætte hermed og gaa over til Gennemsyn af andre svenske Samlinger. Tillige er det Hensigten endnu i dette Aar at udsende andre Forskere til andre udenlandske Samlinger.

Dr. Johs. Lindbæk's Disputats om *Pavernes Forhold til Danmark under Kongerne Kristiern I og Hans* (1907) er bygget paa det store Brevmateriale i Vatikanerarkivet, i hvis Fremdragelse Forf. selv har taget Del, og Skriftet indeholder en Mængde Detailler, som tidligere har været ukendte. Fremstillingen er klar og letlæselig, selv om Lindbæk her ikke har faaet Lejlighed til at udnytte sin Fortællerevne; ganske morsom er dog Skildringen af de Danske i Rom og deres ivrige Embedsjagen. I det hele maa det vel siges, at det store nye Stof ikke ændrer det Hovedindtryk, man forud har kunnet danne sig om Pavernes Stilling til den danske Kirke og de danske Konger her i Middelalderens Slutningstid. Med god Grund betoner Forf., at Danmark led mindre under Pavens Indflydelse end Tyskland; kun i ringe Omfang lykkedes det Kurien at trænge sine Kandidater ind i danske Prælaturer, og de pavelige Indsamlere kom sjeldnere til Norden end til Tyskland og hjembragte ikke et nær saa stort Udbytte. Hvad Grunden var til

denne heldigere Stilling, har ikke ret kunnet oplyses, og det er mærkeligt at se, at Slesvig Stift paa dette Punkt snarere ligner Tyskland end Danmark. Naar Forf. flere Gange kommer tilbage til denne Danmarks forholdsvis gunstige Stilling, har han derved i nogen Grad svækket det Hovedindtryk, man nødvendigvis maa faa af hele Forbindelsen med Pavedømmet, det, at hverken Kirke eller Religion havde den ringeste Gavn af Paverne og deres Indblanding. Til nogen Nytte var det vel alene, at de danske Konger, takket være Pavernes Imødekommenhed, fik en stigende Indflydelse paa den danske Kirke og derved til en vis Grad kunde holde Aristokratiet Skak; men netop dette har ikke Forf.s Sympati. Det hænger sammen med, at han ser med meget venlige Øjne paa selve den gamle Kirke og i sit Hjerte beklager det skarpe Brud, der kom med Reformationen. Han taler elegisk om „alt det gode, alle de rige Spirer, der trampedes ned" ved Reformationen; men det Omraade, han behandler, har ikke tilladt ham nærmere at begrunde en saadan Dom, og det havde da vist været heldigere, om han havde udeladt den, saa meget mere som en nærmere Undersøgelse vistnok vilde vise, at de svage Spirer til Fremgang, der viser sig i Katolicismens sidste Aarhundrede, netop kom til fuld Udfoldelse ved Bruddet med Pavekirken.

Kr. E.

Dr. Gustav Bang's *Kirkebogsstudier. Bidrag til dansk Befolkningsstatistik og Kulturhistorie i det 17. Aarhundrede* (1906) er et interessant og dygtigt Arbejde. Forf. har sat sig for at udnytte de fra det 17. Aarh. bevarede Kirkebøger (ialt omtr. 800 ɔ: noget under Halvdelen af, hvad der maa have været) til en Undersøgelse over Befolkningsforholdene i den Tid. Kun lidt over 350 af dem har dog vist sig i det hele at indeholde brugbart Stof, og for hver enkelt af de foretagne Undersøgelser har Antallet af dem, der kunde udnyttes med Fordel, maattet reduceres adskilligt. Materialet er saaledes ofte spinkelt, og Vanskelighederne ved at drage historiske Slutninger af det øges ved, at vi for hin Tid mangler den Viden om Folkemængden og dens Fordeling, som er den faste Baggrund for enhver moderne Statistik. Men paa intet

Punkt har Forf. tilsløret Usikkerheden, og med Metode og Skarpsindighed har han stadigt gjort opmærksom paa Fejlkilderne, deres Omfang og Maaden, hvorpaa man kan søge at begrænse deres Indflydelse paa Beregningernes Resultat; allevegne føler man ogsaa det energiske Arbejde, han har foretaget. Han har endvidere bestemt skelnet imellem det nogenlunde sikre Udbytte, der kan naas rent talmæssigt og derfor kan gaa ind som historisk Statistik, og de mere spredte kulturhistoriske Notitser, som Kirkebøgerne indeholder ud over den egentlige Opregning. Han har endelig begrænset sine Studier nøje til Kirkebøgerne, ikke benyttet andet Kildemateriale til at belyse de paagældende Emner. Dette sidste Princip er i og for sig fuldt forsvarligt; enhver Forsker maa have Ret til at isolere en bestemt Art Kilder, naar disse rummer et stort og ejendommeligt Stof. Dog vilde det have været heldigere, om han saa havde holdt sig helt til Undersøgelser, hvor der ikke findes bedre Kildemateriale end Kirkebøgerne, og dette er ikke Tilfældet med det første Afsnit om den bosiddende Landbefolkning; til at belyse Talforholdet mellem Gaardbesiddere og Husmænd giver Skattelisterne et langt rigere Materiale. Derimod staar vi ved de andre Afsnit paa et Grundlag, der ikke kan skaffes bedre, om end nok suppleres. Ved nogle mærkes vel stærkt Stoffets Magerhed, saaledes f. Eks. ved dem om Analfabeter og Dobbeltfødsler; helt sikker føler man sig heller næppe over for Forf.'s Paastand om, at der hos Adelsstanden har været en større Børneavl end hos Bondestanden. Andre Afsnit giver derimod en særdeles værdifuld Belysning af Befolknings- og Kulturforholdene. Vi tænker særlig paa dem om det vagabonderende Proletariat, om Ægteskaberne og om Omflytningen. Er Resultaterne end ikke helt overraskende, saa har vi tidligere langtfra vidst saa god Besked om disse Spørgsmaal som nu efter Forf.s Bog.

J. A. F.

Det sidst (1906) udkomne 7. Bind af L. Bobé's indholdsrige og værdifulde Værk *Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds i Tidsrummet 1770—1827* er at betragte som et Supplement til de tidligere, og af det meget

forskelligartede Indhold vilde en Del have sin naturlige Plads i de foregaaende Bind. Det gælder de vigtige Breve fra Ernst Schimmelmann til Hertug Frederik Christian af Augustenborg. der egentlig hører hjemme i Bd. 4, og Louise Stolbergs i nationalpolitisk Henseende overordentlig indholdsrige Breve særlig fra Tiden efter 1810 til Sibylle Reventlow, der hører til 3. Bd. Dissse Breve er imidlertid først for nylig stillede til Udgiverens Raadighed. Andet i det foreliggende Bind ligger den hele Samling noget fjærnere, saaledes de stolbergske Søskendes Optegnelser, der dog giver et karakteristisk Billede af det stolbergske Familieliv og Temperament i 1760erne. Et ejendommeligt Bidrag, der næsten helt tilhører Udlandets Historie. er Brevene fra den franske Emigrant, Grev d'Angiviller, der havde spillet en stor Rolle ved Ludvig XV's og Ludvig XVI's Hoffer, og som under Revolutionen og Kejserdømmet boede i og ved Holsten og blev intim Ven af Stolbergerne. Udgiveren har særlig Viden om de franske Emigranters Forbindelse med hine dansk-tyske Adelskredse; her meddeler han i en biografisk Skitse og i Anmærkningerne en Række interessante Oplysninger derom.

Til 362 Sider Tekst bringer Bindet foruden halvhundrede Sider Indledning et Anmærkningsstof paa halvandet Hundrede Sider og en Række Stamtavler og Meddelelser om „Fremmed Adel i Danmark i det 18. Aarhundrede“. I disse Afsnit nedlægger Udgiveren efter sin Sædvane af et som det synes uudtømmeligt Forraad en Rigdom paa personalhistoriske og litterærhistoriske Oplysninger, der for en stor Del er hentet fra fjærne og for andre vanskelig tilgængelige Kilder. Dette Materiales Betydning kan ikke vurderes højt nok; der skabes her efterhaanden et rent „Magazin“ med Oplysning om personalhistoriske dansk-tyske Forhold i den nationale Overgangstid, Perioden 1750—1830. Der kan vel findes Fejl deri, men selv ved en vidtgaaende Brug kun meget faa, og man maa for hvert Bind paany anerkende den overordentlige Nøjagtighed, Flid og Sporsands, der præger Udgiverens Arbejde. — Desto værre vanskeliggøres Brugen af de reventlowske Papirer foreløbig i høj Grad, fordi der aldeles mangler Register, og fordi den hele

Samling, hvis Stof under Udgivelsen er vokset over Forventning, har faaet et noget tilfældigt og ret usystematisk Præg, der dog ikke forringer dens Indholds store Betydning, men nødvendiggør omfattende og alsidig systematiserede Indholds- og Navnefortegnelser ved Værkets Afslutning.

Aage Friis.

Af den af Professorerne G. v. Below og F. Meinecke udgivne *Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte* foreligger nu *Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte des Mittelalters und der neueren Zeit* (af Luschin v. Ebengreuth), *Historische Geographie* (af K. Kretschmer), *Das häusliche Leben der europäischen Kulturvölker vom Mittelalter bis zur zweiten Hälfte des 18. Jahrh.* (af Alwin Schultz), *Geschichte des späteren Mittelalters von 1197 bis 1492* (af Joh. Loserth) og *Geschichte des europäischen Staatensystems von 1660 bis 1789* (af M. Immich). Alle Dele lægger an paa et klart og i den nyeste Forskning bundende Overblik over deres Emner og giver tillige Litteraturoversigter; særlig Immichs Arbejde staar højt i den sidste Henseende.

The Cambridge Modern History's 4de Bind (*The Thirty Years' War.* 1906) omfatter Trediveaarskrigens Tidsalder. En Række, mest engelske, Forfattere behandler de forskellige Tidsafsnit og Lande i paalidelige Fremstillinger, men uden fælles Synspunkt. Størst Værdi har Kapitlerne om den engelske Revolution. Nordens Historie er behandlet af W. F. Reddaway, ikke uden Dygtighed, om end med flere Fejl. Ligesom de andre Bind udmærker dette sig ved sine fortrinlige Litteraturoversigter.

Af Gabriel Hanotaux's *Histoire de la France contemporaine* er udkommet 3die Bind (1907), der behandler Tiden fra Maj 1874 til 16. Maj 1877, den Dag, da den sidste afgørende Kamp mellem Republikanerne og Monarkiet indlededes ved Mac Mahons Overdragelse af Premierministerposten til Broglie. Inden for det falder saaledes for den indre Politiks Vedkommende særlig Tilblivelsen af Forfatningen af 1875 og for den ydre Politiks Faren for et Fredsbrud med Tyskland

s. A. Ligesom i de tidligere Bind forener Forf. her den samtidiges umiddelbare Medfølen med Problemernes Betydning og hans Adgang til at skaffe sig Oplysninger fra de ledende Mænd med Statsmandens Indsigt og Verdensmandens Finhed, og tillige den livfulde Forfatters Evne til at skildre med den fremragende Historikers Kritik og Overblik.

Fortegnelse over historisk Litteratur fra Aaret 1905,

vedrørende Danmarks Historie.

Ved **Alfr. Krarup.**

Bibliografi. Møder, Arkiver og Biblioteker. Historiske Hjælpevidenskaber.

B. Erichsen: Bibliografi for 1903. (Arkiv f. nord Filol. XXI, 281—310.)

Frantz Dahl, U. A. Motzfeldt og *K. J. D. Schlyter*: Nordisk Litteraturfortegnelse 1904. (T. f. Retsvidensk. XVIII, 431—80.)

R. v. Fischer-Benzon: Literaturbericht für 1904—05. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXV, 283—320.)

P. B. Grandjean: Fortegnelse over Bidragydende til Personalhistorisk Tidsskrift i de forløbne 25 Aar. (Personalhist. T. 5. R. II, 164—65.)

Chr. Morgenstierne Munthe: Oversigt over, hvad der findes af Bidrag til norske Slægters Historie i den før 1904 trykte Litteratur. (Personalhist. T. 5. R. II, 259—83.)

J. A. Almquist: Sveriges bibliografiska litteratur. 1. delen. H. 2. (= K. Bibl.s Handlingar 27.)

C. G. Weibull: Skrifter utgifna af de skånska landskapens historiska och arkeologiska förening genom M. Weibull 1888—1897. Lund. P. (Bilaga till Hist. T. för Skåneland 1905.)

V. Gödel: Svenska ortsnamn. Bibliografi. (Antikvar. T. f. Sverige XVII, Nr. 4.)

Ved P. betegnes Skrifter mindre end 3 Ark. Forkortelserne S. = Samlinger, T. = Tidsskrift, Z. = Zeitschrift. Naar Trykstedet er udeladt, er dette København.

Den nordiska historiska kongressen i Lund. (Svenskt Hist. T. XXV, 93—103; jfr. J. Stp. i Hist. T. 7. R. VI, 135—38; M. G. Schybergson i Finsk T. 59. Bd. 57—68; Revue Historique T. 89. 221—22.)

J. Andersson: Ur Axel Urups arkiv. (Hist. T. f. Skaneland II, 256—64.)

H. O. Lange: Moderne Biblioteker. Med særligt Henblik paa det store kongelige Bibliotek i dets ny Bygning. (Tilskueren 1905. 219--36.)

Katalog over Erhvervelser af nyere udenlandsk Litteratur ved Statens offentlige Biblioteker 1904. Udg. af det store kgl. Bibliotek ved *A. A. Bjørnbo.*

Fr. Schrötter: Beitrag zum Holstein-Plönschen Münzwesen 1618—1761. (Berliner Münzblätter N. F. XXVI, Nr. 40. April 1905.)

J. L. Brunet: Les Ordres de chevalerie et les distinctions honorifiques en Danemark. Paris.

Tidshistorie.

Salmonsens Konversations-Leksikon. 369—392. H.

Historiske Skrifter tilegnede Prof. Ludvig Daae paa hans 70. Fødselsdag. Kria. 1904.

Historiske Afhandlinger tilegnet Prof. J. E. Sars paa hans syttiende Fødselsdag. Kria.

Danmarks Riges Historie. 162.—173. H. (II, 27.—30.; III. 21.—28.)

Sveriges Historia intill 20. seklet. Utg. af E. Hildebrand. H. 47—62. Sthlm.

F. Matthias: Über die Wohnsitze und den Namen der Kimbern. Berlin 1904. Progr.

Alex. Bugge: Vikingerne. [I.] 1904.

Anm. af Y. Nielsen (Norsk hist. T. 4. R. III, 387—93). af H. Vendell (Finsk T. 58. Bd. 523—24).

Alex. Bugge: Vesterlandenes indflydelse paa Nordboernes og særlig Nordmændenes ydre kultur, levesæt og samfundsforhold. (Videnskabs-Selskabets Skrifter II. Hist.-fil. Kl. 1904. Nr. 1.)

Anm. af begge Bugges Bøger af G. Cederschiöld i Svenskt Hist. T. XXVI, 23—32.

Alex. Bugge: En saga om vikingerne i Irland. (Nordisk T. 1905. 180—88.)

Om Cellachan af Cashel (c. 950).

Duald Mac Firbis: On the Fomorians and the Norsemen. Ed. by *A. Bugge*. Chria.

Caithrem Cellachain Caisil, the Victorious Career of Cellachan of Cashel, or the Wars between the Irishmen and the Norsemen in the middle of the 10. Century. The Original Irish Text ed. with Translation and Notes by *A. Bugge*. Chria.

Jules Levray: Lidt om Normandiet og Danmark. Paa Dansk ved Johannes Vinther. (Højskolebl. XXX, 785—91.)

Die Geschichte von Hrolf Kraki. Aus dem Isländischen übersetzt erläutert und mit sagengeschichtlichen Parallelen versehen von *P. Hermann*. Torgau.

M. Cl. Gertz: Historisk Læsebog i Middelalders Latin.

Chr. Reuter: Lübeck und Stralsund bis zum Rostocker Landfrieden 1283. (Hans. Geschichtsblätter 1904—05. 3—32.)

Pommersches Urkundenbuch. Bd. 5. Abt. 2. Stettin. 4°.

1317—20.

E. Daenell: Die Blütezeit der deutschen Hanse. Hansische Geschichte von der zweiten Hälfte d. 14. bis zum letzten Viertel d. 15. Jahrhundert. 1. Bd. Berlin.

A. Bachmann: Geschichte Böhmens. 2. Bd. [1378—1526.] Gotha.

I Heeren-Ukerts Samling.

E. Daenells Anm. af *Kr. Erslev*: Erik af Pommern. Kbh. 1901. (Hist. Z. 94. Bd. 500—504.)

Ebba Ramsay: Filippa af England, den s. k. Kalmarunionens första drottning. (Läsning f. Sv. Folket 1905. 118—44.)

Hansisches Urkundenbuch Bd. 6. Lpz. 4°.

1415—33.

V. v. Kraus: Deutsche Geschichte im Ausgange des Mittelalters. 1. Bd. (1438—86.) Stuttg. u. Berlin.

Bibliothek deutscher Geschichte.

H. E. Friis: Brudstykker af det oldenborgske Kongehus' Historie. III.

Fr. Beckett: Kristian I^s Portræt. (Kunst VI, H. 5—6.)

Fr. Bruns: Die Lübeckischen Pfundzollbücher von 1492—96. (Hans. Geschichtsblätter 1904—05. 109—31.)

Diplomatarium Islandicum VII, 3. H. Reykjavík.
1499—1505.

W. von Weber-Rosenkrantz: Verzeichniss der bei Hemmingstedt gefallenen Ritter und Knappen nach zwei unveröffentlichten Gefallenenlisten. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXV, 117—50; jfr. 277.)

M. Kristensen: Et Storværk i dansk Historieskrivning. (Højskolebl. XXX, 106—14.)
Troels-Lunds Danmark-Norges indre Historie i det 16. Aarh.

R. Jahn Nielsen: Tyskhedens Indtrængen i Danmark i det 16. Aarhundrede. (Varden III, 33—43.)

Emil Madsen: De kongelige Stalde og Stutterier i det 16. Aarhundrede. (Fra Arkiv og Museum II, 421—62.)

M. Hoffmann: Lübecks Krieg gegen Dänemark 1509—1512. (Mitth. d. Vereins f. Lübeck. Gesch. XII, 70—87.)

R. Nisbet Bain: Scandinavia. A Political History of Denmark, Norway and Sweden from 1513 to 1900. Cambridge.

Hanserecesse von 1477—1530. Bearb. von *D. Schäfer*. Bd. 7. Lpz. 4°.
1517—21.

G. v. Horn: Från Gustaf Wasas dagar. Befrielsekriget. („Vor Flotta" 1905. 135—41, 144.)

Danmark-Norges Traktater 1523—1750. Udg. af *L. Laursen*. 1. Bd. 1. H.

M. Wehrmann: Geschichte von Pommern. Bd. 2: [1523] Bis zur Gegenwart. Gotha.

H. Nirrnheim: Bürgermeister Hinrik Salsborch. (Z. d. Vereins f. Hamburg. Gesch. XII, 261—342.)
Bl. a. om Hamburgs Politik overfor Danmark efter 1523.

G. Rüthning: Ein Ehrenhandel in der Grafenfehde. (Jahrb. f. d. Gesch. d. Herzogthums Oldenburg XIII, 198—99.)

O. A. Johnsen: Nogle Bemærkninger om Kristian III som norsk Konge. (Hist. Skrifter tilegnede Prof. Ludv. Daae 221—50.)

Konung Gustaf I:s Registratur. Utg. genom *J. A. Almquist*. XXIII. 1552. Sthlm. (Handlingar rör. Sveriges historia 1. ser.)

H. Biaudet: Commendones legation til Danmark och Sverige 1561. (Öfversikt af Finska Vetenskaps-Societetens Förhandlingar 47. Bd. Nr. 19.)

G. v. Horn: Bilder från nordiska sjuårskriget. (T. i sjöväsendet 1905, 26—39.)

P. Hasse: Die Seerüstungen Lübecks im Kriege gegen Schweden 1563—1570. (Mitth. d. Vereins f. Lübeck. Gesch. 1904. 42—67.)

Egenhändiga anteckningar af *Carl Carlsson Gyllenhjelm* rörande tiden 1597—1601. (Hist. Handlingar XX, 258—395.)

Jöran Jakobsson Silfverpatrons berättelse om konung Sigismunds ankomst till Sverige 1598, om hertig Karls resa till Finland samma år samt om livländska, danska, tyska och polska krigen 1600—1626. (Hist. Handlingar XX, 245—56.)

J. Mankell: Svenska hjältedater. Krigshistoriska skildringar för ungdom. Sthlm.

17.—18. Aarh.

Rikskansleren *Axel Oxenstiernas* Skriftar och Brefvexling. Senere Afdeln. 11. Bd. Sthlm.

F. Zahn: Die Altmark im 30 jähr. Kriege. Halle 1904.

F. Arnheim: Gustav-Adolfs Gemahlin Maria Eleonora von Brandenburg. II. Die Jahre der Ehe. III. Bis 1636. (Hohenzollern Jahrbuch VIII (1904), 175—213; IX, 169—206.)

[*C. O. Nordensvan*:] Värmlands regementes (Närkes och Värmlands regementes) historia 1623—1905. Sthlm.

E. Wilmanns: Der Lübecker Friede 1629. Bonn 1904.
Inaug.-Diss.

K. C. Rockstroh: Befæstningsanlæg paa den vestlige Side af Lillebælt i Tiden 1629—1644. (S. t. jydsk Topogr. og Hist. 3. R. IV, 290—303.)

H. Freudenberger: Hamburgs Streit mit Christian IV von Dänemark über den Glückstädter Zoll 1630—1645. Hamburg 1902. Progr.

Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll. D. 2. 2. uppl. Utg. af *S. Bergh*. Sthlm.

1633—38.

Sverges traktater med främmande makter. D. 5. Senare hälft. H. 1. Utg. af *C. Hallendorff*. Sthlm.

1633—35.

Y. Nielsen: Christian IV i Østerdalen 1635. (Norsk hist. T. 4. R. III, 369—72.)

A. Waddington: Le Grand Électeur Frédéric-Guillaume de Brandebourg. Sa politique extérieure. T. 1. 1640—60. Paris.

Svenska Riksrådets Protokoll. Utg. genom *S. Bergh*. X—XI. 1. H.

1643—46.

A. Munthe: Klas Flemming, Karl Gustaf Wrangel, Martin Thijsen Anckarhielm. Danska kriget 1643—1645. I: Till juli 1644. (= Svenska sjöhjältar. 5.) Sthlm.

J. Levin Carlbom: Om Carl X Gustafs polska krig och öfvergången till det 2:a Sundskriget. Göteborg. 4°. Progr.

Joh. Trefftz: Die schwedischen Kriegsdienste und Reisen Herzog Adolf Wilhelms von Sachsen-Weimar 1656—1668. (Z. d. Vereins f. Thüring. Gesch. N. F. XV, 1—70, 243—90.)

A. Levinsonn: Miszellen aus dem ersten nordischen Kriege. (Mitteil. d. Westpreuss. Geschichtsvereins IV, 36—78.)

1657—58.

A. Levinsonn: Posener Miszellen aus Nuntiaturberichten über den ersten nordischen Krieg. (Hist. Monatsblätter f. d. Provinz Posen V (1904), 187—91.)

A. Stille: Fälttåget i Skåne och Halland 1657 (forts.). (Hist. T. f. Skåneland II, 157—216.)

C. Öhlander: Det egentliga Sveriges försvar mot Danmark-Norge under Carl X^s danska krig 1657—1660. I—II. Uppsala.

Lidt om Krigen i Jylland 1657—58. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. IV, 222—44.)

C. Klitgaard: Et Par Smaabemærkninger; *C. V. Christensen*: En Replik; *K. C. Rockstroh*: Yderligere Bemærkninger; *C. B. V. Hansen*: Om Forskansningerne ved Agger og Kampen ved Nabe 3. Okt. 1657.

H. Hitzigrath: Hamburg während des schwedisch-dänischen Krieges 1657—60. Hamburg.

G. L. Grove: Samtidige Billeder af Slaget i Øresund 1658. (Kunst VI, H. 11—12.)

G. L. Grove: Om Admiral Michiel de Ruijters Optagelse i den danske Adel og hans Forhold til Kongerne Frederik III og Christian V. (Personalhist. T. 5. R. II, 134—63.)

G. Pagès: Le Grand Électeur et Louis XIV 1660—1688. Paris. (Thèse.)

G. Pagès: Contribution à l'histoire de la politique française en Allemagne sous Louis XIV. Paris. (Thèse.)

Aktstykker og Oplysninger til Statskollegiets Historie 1660—1676. Udg. af *J. Lindbæk*. 2. H. (1904.)

Memoriën van den Zweedschen Resident Harald Appelboom, medegedeeld door *H. W. Kernkamp*. (Bijdragen en Mededeelingen van het Hist. Genootschap te Utrecht XXVI, 290—375.)

1661—63.

Privatbriefe Kaiser Leopold I an den Grafen F. E. Pötting 1662—1673. Hrsg. von *A. F. Pribram* u. *M. Landwehr von Pragenau*. I—II. Teil. Wien 1903—04. (= Fontes rerum austriacarum. 2. Abt. Diplomata et Acta. 56.-57. Bd.)

P. S. Vig: Prins Jørgen af Danmark. Nogle Blade af den lutherske Kirkes Historie i England og Amerika. (Kirkehist. S. 5. R. II, 744—68.)

Seitz: Zur Geschichte der dänischen Belagerung Hamburgs im J. 1686. (Mitth. d. Vereins f. Hamburg. Gesch. XXIV, 482—84.)

A. Bratt: Sveriges yttre politik under de preliminära förhandlingarne före freden i Rijswijk. Uppsala.

Akad. afh.

H. Brulin: Sverige och Frankrige under nordiska kriget och spanska successionskrisen åren 1700—1701. Upsala.

Akad. afh.

C. Hallendorff: August den starke och Karl XII under nordiska krigets första skede. (Svenskt Hist. T. XXV, 51—76.)

Briefe der Königin Sophie Charlotte von Preussen und der Kurfürstin Sophie von Hannover an hannoversche Diplomaten. Hrsg. von *R. Doebner*. (= Publicationen aus d. K. preuss. Staatsarchiven. 79. Bd.)

1702—14.

S. Schartau: Förhållandet mellan Sverige och Hannover 1709—1715. Lund.

Akad. afh.

Cl. Annerstedt: Magnus Stenbock. (Svenska Kalendern för 1906 (tr. 1905). 171—79.)

H. Voges: Beiträge zur Geschichte des Feldzuges von 1715 gegen Karl XII von Schweden. (Baltische Studien. N. F. VII, 1—73; VIII, 47—96; IX, 159—210.)
Ogsaa som særskilt Bog. Stettin 1904. (Diss. Göttingen.)

O. Kuylenstierna: Karl XII^{s} fälttåg i Norge 1716. (Illustr. Militärrevy 1905. 373—82.)

Carl XII i Kristiania. (Dagens Nyheter 1. Maj 1905.) 1716.

J. F. Chance: The Northern Question in 1717. I—II. (The English Hist. Review XX, 33—60, 251—74.)

O. Nilsson: Danmarks uppträdande i den svenska tronföljarefrågan åren 1739—43. IV. Malmö. 4°. Progr.

E. Holm: Danmark-Norges Historie 1720—1814. 5. Bd. 1. Halvdel. (= Danmark-Norges Historie under Kristian VII. 2. Bd. 1. Halvdel.)

C. T. Odhner: Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering. III. 1. H. 1787—88. Sthlm.

L. Bobé: Franske Emigranter i Danmark. (Personalhist. T. 5. R. II, 36—57.)

C. A. Trier: Det dansk-vestindiske Negerindførselsforbud af 1792. (Hist. T. 7. R. V, 405—508.)

L. Bobé: Schiller und Dänemark. (Euphorion XII, 151—66.)

F. Tönnies: Schiller als Zeitbürger und Politiker. Berlin.

Schiller und der Herzog (Friedrich Christian) von Augustenburg in Briefen. Mit Erläuterungen von *H. Schulz*. Jena.

H. Schulz: Friedrich Christian von Schleswig-Holstein-Sonderburg-Augustenburg und Schiller. Eine Nachlese. (Deutsche Rundschau. 122. Bd. 342—64.)

C. E. Jensen og *F. Borgbjærg*: Socialdemokratiets Aarhundrede. 100. (sidste) H.

Aage Friis: Holstens Indlemmelse i Danmark i Aaret 1806. (Hist. T. 7. R. VI, 1—107.)

Aage Friis: Aktstykker og Breve vedrörende Holstens Indlemmelse i Danmark i Aaret 1806. (Danske Magazin 5. R. VI, 53—96.)

The Mystery of Tilsit. (Athenæum No. 4051. 17. June 1905.)

Englændernes Overfald 1807. (Vort Forsvar Nr. 642.)

Aus dem Kriege 1807—14. Aufzeichnungen eines dänischen Offiziers (ɔ: *Chr. Fr. von Frisenberg*). Hrsg. von seiner Tochter Elisabeth von Frisenberg. Berlin. (1903.)

H. Angell: Vor sidste Krig 1807—1814. Kria. 4°.

R. Muus: Den norske Hærs Kampe i 1808—09 og 1814. Kria.

Trangen och Midskog-Skotterud. (Illustr. Militärrevy 1905. 272—77.)

Aktstykker vedrørende de fremmede Troppers Ophold i Danmark i 1808, samlede af *K. Schmidt* (S. 113—160). (Odense Katedralskoles Progr. 1905.)

R. Körner: Die Spanier in Schleswig-Holstein und Dänemark im Jahre 1808. (Heimat XV, 133—38.)

J. K. Bergwitz: Christian August ved Grænsen i 1809. (Folkebladet XXVI, 275—76.)

O. Lütken: Expeditionen til Anholt i 1811. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 47.)

J. von Pflugk-Harttung: Bernadotte im Herbstfeldzuge 1813. (Jahrbücher f. d. deutsche Armée und Marine 1905. I, 543—57.)

Y. Nielsen: Norge i 1814. Folkeudg. Kria.

J. Thomesen: Christian Frederiks kongedømme i Norge. (For Kirke og Kultur XII, 101—21, 132—50.)

Christian Frederiks og Carsten Ankers Brevveksling 1814 samt Uddrag af deres Breve 1801—13 og 1815—17, samlet af *C. J. Anker*. 2. reviderede Udg. Kria.

C. A. Broberg: For ikke 100 Aar siden. Med særligt Henblik paa Norges Forening med Sverig.

D. Thrap: Wilhelm Andreas Wexels. Livs- og Tidsbillede. (Forhandl. i Videnskabsselskabet i Christiania 1905. Nr. 6.)
Kap. II: Wexels og Grundtvig.

A. Stern: Geschichte Europas 1815—71. 4. Bd. [1830—35.] Stuttg. u. Berl.

L. Weibull: Ur Henrik Reuterdahls bref till Chr. Molbech. (Hist. T. f. Skåneland II, 217—55.)
1834—56.

Zur Geschichte der Jahre 1839—47; Briefe des Gesandten Baron (*Georg Heinrich*) *v. Lövenstern* und anderer. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXV, 213—37.)

H. E. Hoff: Die schleswigsche nnd die holsteinische Ständeversammlung von 1844 im Kampfe für die alten Landesrechte. (Heimat XV, 50—65, 83—88, 111—15, 154—61.)

Brüder *Grimm*. Auswahl hrsg. von *M. Koch*. Stuttg. 1904.

Bl. a. Jakobs Grimms Indlæg for den slesvig-holstenske Sag i Aarene 1846—50.

Ax. Liljefalk: En Indsigelse mod Dr. Munchs Fremstilling af de slesvigske Krige i „Vor Historie". (Højskolebl. XXX, 210—16; jfr. 351—54; ogsaa i Vort Forsvar Nr. 632.)

P. Munch: De slesvigske Krige i „Vor Historie". (Højskolebl. XXX, 279—84; 386—87.)

H. M. E.: Minder [fra Krigen 1848—50]. Meddelte af *Jens Skytte*. (Højskolebl. XXX, 1679—84.)

G. Thorsander: Den dansk-tyske Krig 1848—50. Efter danske, tyske og svenske Kilder. (Vort Forsvar Nr. 638—39.)

B. Schöldström: Svenskarne under Dannebrogen 1848—50. Tillägg. (Personhist. T. VII. Bilaga.)

O. S[*ilverstolpe*]: Några minnen från en svensk officers deltagande i dansk-tyska kriget 1848. Sthlm. P.

David August Leonard Silverstolpe.

P. Munch: Frederik VII[s] Svar den 21. Marts. (Højskolebl. XXX, 484—85.)

O. Vaupell: Slaget ved Fredericia d. 6. Juli 1849. (Vort Forsvar Nr. 640—41.)

Siemonsen: Eine Betstunde aus der Zeit der höchster Not. Gehalten 11. Dez. 1850 in der Klosterkirche zu Kiel. (Schriften d. Vereins f. schlesw. holst. Kirchengesch. 2. R. III, 384—93.)

Christoph von Tiedemann: Aus sieben Jahrzehnten. Erinnerungen. Bd. 1: Schleswig-Holsteinische Erinnerungen. Lpz.

M. Rubin: Sundtoldens Afløsning. (Hist. T. 7. R. VI, 172—311.)

H. Koht: Norges og Sveriges Politik i Forholdet til Danmark 1857—1864. Kildehenvisninger og Avtryk til Bruk ved Øvelser. Kria.

Trykt som Manuskript.

Bismarcks Briefwechsel mit dem Minister Freiherrn v. Schleinitz 1858 bis 1861. Stuttg.

E. Keller: Af en tretten Aars Piges Dagbog. (Dansk T. 1905. 236—40.)

1863—64 i Aabenraa og Flensborg.

A. Thorsøe: Kong Christian IX.

Hs. kgl. Højh. Prins Hans. (Ill. T. 47. Bd. Nr. 11.)

W. Frölich: Vor vierzig Jahren. Zur Erinnerung an die Befreiung Schleswig-Holsteins. Flensburg 1904.

K. Larsen: Krieg und Menschen. Psychologische Bilder aus einem modernen Kriege. Zur 40jähr. Gedenkfeier des Krieges von 1864 hrsg. von *R. v. Fischer-Benzon*. Kiel.

Lars Stokholm: Erindring fra [Januar] 1864. (Vort Forsvar Nr. 653.)

P. Petersen: Krigsminder fra Begyndelsen af 1864. (Vort Forsvar Nr. 631.)

C. P. Egebæk: „64“ fortæller. (Vort Forsvar Nr. 634.)

Om 3. Febr. 1864.

E. Bodenhoff: Fra Dannevirke til Als.

En svensk Frivillig ved Aaroes Korps fortæller om Livet ved Korpset. (Vort Forsvar Nr. 627.)

H. Laub: Fra de sidste Dybbøl-Dage. II—III. (Vort Forsvar Nr. 635—37.)

Der Düppler Sturmmarsch. Mitgeteilt von *G. Schröder*. (Heimat XV, 88.)

V. E. Tychsen: Danske Krigergrave i Østrig. (Vort Forsvar Nr. 646.)

Over 2 i Fangenskab 1864 døde Soldater.

A. Wahl: Die Unterredung Bismarcks mit dem Herzog Friedrich von Augustenburg am 1. Juni 1864. (Hist. Z. 95. Bd. 58—70.)

V. A. Secher: Bidrag til et berømt Ords Historie, i Anledning af Fr. v. Jessens Afhandling herom. (Det ny Aarhundrede 2. Aarg. II, 172—74.)

H. Krügers Ord 1867: Vi er danske.

Fr. v. Jessen: Bidrag til et berømt Ords Historie. Svar til Rigsarkivar, Dr. jur. V. A. Secher. (Det ny Aarhundrede 2. Aarg. II, 204—05.)

A. Palm: Ur en agitators lif. Memoarer. Sthlm.

Bl. a. om hans Ophold i Danmark 1881.

Sverges och Norges traktater med främmande makter. Sverges traktater. D. 13. **Sverges och Norges traktater.** D. 4, 2: 1885—90. Utg. af *C. Sandegren.* Sthlm.

Nouveau Recueil général de traités. Continuation du grand Recueil de *G. Fr. de Martens* par *F. Stoerk.* 2. série. T. 31. 1—3. livr. Lpz.

F. Kretz: Aarbog for Rigsdagssamlingen 1904—05.

E. Henrichsen: Det ny Ministerium. (Tilskueren 1905. 115—25.)

Zahle: Venstres Sprængning. P.

P. Munch: Venstres Sprængning. (Det ny Aarhundrede 2. Aarg. I, 549—58.)

C. Th. Zahle: Rigsdagspartierne. (Det ny Aarhundrede. 3. Aarg. I, 100—06.)

And. Nielsen: Den politiske Situation. Redegørelse og Imødegaaelse.

P. Munch: Det radikale Venstre. (Det ny Aarhundrede 2. Aarg. II, 268—76.)

L. Meyer: Københavnerbreve. (Samtiden XVI, 34—47.)

N. C. Frederiksen: Nordens Enhed. (Dansk T. 1905. 120—28.)

P. Munch: De nordiske Folk. (Det ny Aarhundrede II, 378—85.)

Topografi.

H. H. von Schwerin: De geografiska upptäckternas historia. Forntiden och medeltiden. Sthlm.

E. Moritz: Die geographische Kenntnis von den Nord- und Ostseeküsten bis zum Ende des Mittelalters. T. 1. Berlin 1904. 4°. Progr.

v. Grienberger: Die nordischen völker bei Jordanes. (Z. f. deutsches altertum 47. bd. 272—76.)

Karl Larsen: Cervantes' Forestillinger om Norden. (Tilskueren 1905. 353—73; ogsaa i Studien z. vergl. Litteraturgesch. 5. Bd. 3. H.)

H. Kerp: Landeskunde von Skandinavien (Schweden. Norwegen und Dänemark). Lpz. 1904.

J. P. Trap: Beskrivelse af Kongeriget Danmark. 3. omarb. Udg. 68.—72. H.

E. Löffler: Dänemarks Natur und Volk.

H. N. Rosenkjær: Mursten og Istidsblokke. (Architekten VII, 269—72, 282—83.)

H. N. Rosenkjær: En Istidsblok og et Par Tunneler. (Architekten VII, 414—15, 720—21.)
Fra Amagertorv til Vester- og Nørre-Vold.

Crayon: Gamle Huse (i København). (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 44.)

N. P. Jensen: Medlemmerne i Hellig Trefoldigheds Laug udi det danske Kompagni eller Det kgl. kjøbenhavnske Skydeselskab. (1904.) 4°.

(*H. Trier*:) Revolutionen i Raadstuen April 1771. Aktstykker fra Struensee-Tiden vedrørende Staden Københavns Styrelse.
Ikke i Bogh.

K. Bokkenheuser: Saa By som Borger. Københavnerliv i Slutningen af det 18. Aarhundrede.

Vilh. Andersen: København. Sthlm.
Nord. Öresbibliotek. Nr. 11.

Irminger: Belysningsvæsenets Udvikling, særlig i København. (T. f. Industri VI, 48—53.)

Fr. Levy: Byggeraseriet i Kjøbenhavn og dets Følger. (Architekten VIII, 71—76; jfr. ogsaa *A. P. Thorsen* og *Fr. Levy* smst. 135—40.)

Christiansborgs Genopførelse. Med et Udvalg af Projekter fra Skitsekonkurrencen 1904. Tillægshæfte til Architekten Bd. VII.

V. Klein: Christiansborgs Genopførelse. (Architekten VII, 392—95, 401—02, 505—09, 517—18.)
I Architechten 7.—8. Bd. findes en Mængde større og mindre Artikler om samme Æmne.

Det ny Christiansborg. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 31.)

— — *n*: Kristiansborg-Projekter. (Ill. Tid. 47 Bd. Nr. 4; jfr. Nr. 7.)

Th. Bierfreund: Det danske Slot. Kongens, Rigets, Rettens, Folkets. Om Projekterne til Kristiansborgs Genopførelse. P.
Jfr. Architekten VIII, 19—21.

Fr. Schiøtt: Kongebolig, Rigsdagshus og Højesteret. (Tilskueren 1905. 845—52.)

A. V. Storm: Citadels-Kirken 1704 — 26. Nov. — 1904. (1904.) P.

Trykt for Venner. Ikke i Bogh.

H. C. Krarup: Nikolaj Taarn. (Architekten VIII, 145—48.)

Fr. Levy og *Fr. Schiøtt*: Chr. Fr. Hansens Raad- og Domhus i Kjøbenhavn, grundlagt d. 28. Sept. 1805. (Architekten VIII, 1—16.)

Københavns Raadhus. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 50.)

Kjøbenhavns Raadhus. (Architekten VIII, 21—26.)

Gengivelse af en Artikel af *Etienne Avenard* i „L'Art et Décoration“.

Fr. Schiøtt: Ældre Planer til Slotsholmens Regulering. (Architekten VIII, 45—49.)

V. J. Hoff: Lidt om Vartov Stiftelse og dens Kirke. (Dansk Kirketidende 1905. 361—68.)

H. Koch: Vartov Kirke. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 37.)

C. M. Smidt: Fra det gamle København. (Architekten VII. 313—15.)

En malet Vægdekoration paa Gavlen af Huset Købmagergade Nr. 4 (fra c. 1650).

Chr. Axel Jensen: Nicolay Boye Bartskærs Gaard, bygget omtrent 1683, Hjørnet af Gothersgade og Regnegade. (Architekten VIII, 117—24.)

H. Storck: Bjernede Kirkes Restaurering. (Architekten VII. 137—47.)

Jfr. F. Beckett. H. Storck og P. V. J. Klint smst. 189—91, 200—201, 208—09.

M. Mackeprang: Borup. En Landsbykirkes Historie. (Architekten VIII, 129—35.)

P. B. Grandjean: 2 Børne Ligsten. (Østsjæll. Aarb. V, 50.)

I Dalby Kirke.

O. Lütken: Fra det ældste Frederiksberg. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 6.)

Anna Sophie Reventlows „Havehus“ ved Frederiksberg Allé.

J. Steenstrup: Die Bayeux Tapete. Ein Leitfaden für Besucher des nationalhistorischen Museums in Schlosse Frederiksborg.

Stamhuset Giesegaard og de grevelige Schack'ske Fideikommisgodser Gram og Nybøl. 4⁰.
Ikke i Bogh.

G. L. Grove: En opsigtsvækkende Begivenhed i Gimlinge Sogn 1748. Meddelt efter samtidige Aktstykker. (Fra Arkiv og Museum II, 493—99.)

Chr. Axel Jensen: Fra det gamle Helsingør. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 43—44.)

Chr. Axel Jensen: Holmegaard. (Architekten VIII, 38—43.)

Alfr. Sørensen: Vor gamle By [Kjøge]. (Østsjæll. Aarb. V, 51—61.)

Kirkeforhold i Roskilde 1572. (Kirkehist. S. 5. R. III, 219—22.)

J. Kornerup: Danske Domkirker. IV. Roskilde. (Den danske Turistforenings Aarsskrift 1905. 1—24.)

X: „Købmandshvile". (Højskolebl. XXX, 849—52.)
Købmandsskolen ved Rungsted.

A. Thiset: Det gjenrejste Snubbe-Kors. (Fra Arkiv og Museum II, 386—404.)

J. Steenstrup: Har Susaa i den historiske Tid været en sejlbar Strøm til Sjællands Midte? (Hist. T. 7. R. VI, 108—15.)

P. B. Grandjean: Vemmetofte gamle Skovridergaard. (Østsjæll. Aarb. V, 33—40.)

P. Severinsen: Præstedrabet i Vinderød. (Kirkehist. S. 5. R. III, 774—76.)

J. Kornerup: Kirkelige Minder i Vordingborg. (Kirkehist. S. 5. R. II, 627—36.)

P. B. Grandjean: Fortidsminder fra Østeregede Kirke. (Østsjæll. Aarb. V, 47—49.)

C. Nicolaisen: Dragør i Middelalderen. (Fra Arkiv og Museum II, 305—65.)

J. A. Jørgensen: Væbnere, Adel og Frimænd paa Bornholm. (Nexø.)

F. Bojsen: Af Møns Historie. Den forhistoriske Tid.

F. Hintze: Liselund og de sidste store Ødelæggelser. Særtryk af Berl. Tid. P.
Ikke i Bogh.

H. Rasmussen: Vor Frue Kirke i Odense. Odense. P.

M. Mackeprang og *G. L. Wad*: Om den hidtil som Kirsten Munks betegnede Kiste i Odense St. Knuds Kirke. (Fra Arkiv og Museum II, 500—542.)

Christine Reimer: Odense adelige Jomfrukloster. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 15.)

Schrum: Svendborgs Historie. Et ufuldendt Udkast fra Borgmester Schrums efterladte Papirer. Udg. af *S. Brikso.* Svendborg.

Alfr. Ipsen: Fra Lyø. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 14.)

F: Rejsebrev fra Jylland. (Architekten VII, 470—74. 488—92.)

N. Olsen og *L. N. Hedelund*: Aalborg Søndagsskoler. Aalborg tekniske Skole. 3. Marts 1805 — 3. Marts 1905. Aalborg.

F. Beckett, R. Berg, Jul. Clausen, A. Jensen: Aarhus. Byens Historie og Udvikling gennem 1000 Aar. 15.—20. H. Aarhus. 4°.

L. Fenger: St. Nicolaus, Hellig Niels og St. Klemens eller om Aarhus Domkirkes Chor. (Kirkehist. S. 5. R. II, 645 —59.)

Aarhus Gasværk og dets 50-aarige Udvikling. Aarhus 4°. P.
Ikke i Bogh.

V. Stuckenberg: Bovbjerg. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 3—4.)

Alfr. Ipsen: Clausholm. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 19.)

Andr. Bentsen: Et trehundredaarigt Minde. (Højskolebl. XXX. 1697—1700.)
En Gaard i Grønninghoved By.

Hans Jensen: Hessel Bro og Flodens Vande. (Fra Ribe Amt 1905. 145—152.)
Om et Ulykkestilfælde i Hessel 1831.

Lerkenfeldt. (Ill. T. 46. Bd. Nr. 51.)

Alfr. Ipsen: Nørre Vosborg. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 30).

J. Olsen: Oksby gamle Kirke og Kirkegaarde for 1891. (Fra Ribe Amt 1905. 118—31.)

Stemann: Fra det gamle Randers. (1. „Det store Stenhus i Kirkegyden“. 2. Hospitalet. 3. Dronningborg Slot.) (S. t. jydsk Topogr. og Hist. 3. R. IV, 321—33.)

L. Schrøder: Købstaden Ribe. (Højskolebl. XXX, 585—90, 626—30.)

C. N. Termansen: St. Klemens Kirke i Ribe. (Fra Ribe Amt 1905. 1—14.)

J. Grønborg: Rosenholm. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 17.)

K. B.: Skagen. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 47.)

K. B.: Skagenshavnen. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 46.)

Chr. Hansen Larsen: Skagen og Skagensfiskere for en Menneskealder siden. (Dansk T. 1905. 539—54.)

—r.: Spøttrup. (Ill. T. 46. Bd. Nr. 35.)

Alfr. Ipsen: Thisted. (Ill. T. 46. Bd. Nr. 52.)

J. P. Jonassen: Festskrift i Anledning af Vejle Haandværker-Sangforenings 50 Aars Jubilæum. Vejle (1904).

Ikke i Bogh.

J. Madsen: Vilslev i det 19. Aarhundrede. (Fra Ribe Amt 1905. 27—68.)

V. Stocklund: Læsø. (Den danske Turistforenings Aarsskrift 1905. 81—93.)

D. Detlefsen: Verbesserungen und Bemerkungen zu den schleswig-holsteinischen Regesten und Urkunden. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXV, 242—51.)

R. Hansen: Weitere Verbesserungen und Bemerkungen zu den Regesten und Urkunden. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXV, 252—63.)

H. Matzen: Gjensvar til Hr. Regeringsassessor P. v. Hedemann. (Sønderjydske Aarb. 1905. 110—58.)

Jfr. P. v. Hedemann, gen. v. Heespen i Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXV, 308—12.

H. P. Hanssen-Nørremølle: Køllerpolitikken. (Sønderjydske Aarb. 1905. 220—81.)

Arminius [ɔ: Pastor *Johs. Jacobsen*, Skjærbæk]: Gewalt geht vor Recht! Episoden aus der Nordmark. Flensburg.

N. Andersen: Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig. (Sønderjydske Aarb. 1905. 282—93.)

Thade Petersen: Frimenighederne i Sønderjylland. (Det ny Aarhundrede 2. Aarg. II, 277—81.)

Thade Petersen: Tyske Folkehøjskoler i Hertugdømmerne. (Højskolebl. XXX, 745—50.)

Dagshistorie 1904. Tildragelser vedrørende Nordslesvig, optegnet efter Tidsfølgen af N. A. (Sønderjydske Aarb. 1905. 309—18.)

Thade Petersen: Det danske Aarsmøde 1905. (Sønderjydske Aarb. 1905. 303—08.)

N. L. Højberg: Kan Danskheden i Sønderjylland bevares? (Det ny Aarhundrede 2. Aarg. II, 301—06.)

H. P. Hanssen-Nørremølle: Sønderjylland. 2. Udg. Aalborg.

J. B. Højer: En Rejse gennem Overgangsegnene fra Dansk til Tysk. (Sønderjydske Aarb. 1905. 1—42.)

F. Lorentzen: Entwicklungsgeschichte der Dünen an der Westküste Schleswigs. (Heimat XV, 21—26.)

Detlefsen: Die Entstehung und Entwickelung unserer Marschen. (Heimat XV, 53—60.)

H. Schulz: Augustenburg. Ein Wandertag. (Deutsche Revue. Dec. 1904).

R. Haupt: Das königliche Schloss zu Flensburg (Duburg). (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXV, 56—75.)

A. Herting: Mitteilungen aus dem Vereinsleben der Gesellschaft Harmonie (später Neue Harmonie) in Flensburg. (Flensb. 1904.)

G. Hille: Die Haf- und Hafen-Gerechtigkeit der Stadt Flensburg. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXV, 1—36.)

H. Meyer: Zur Geschichte des Rechtes der freien Predigerwahl des Kirchspiels Hattstedt. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 487—93.)

M. Voss: Zur Predigerchronik der Gemeinde Hyrup. im Kreise Flensburg. (Heimat XV, 207—09.)

G. Reimers: Zur Aufhebung der Leibeigenschaft. (Heimat XV, 26—27.)

Kgl. Frdn. af 13. Okt. 1784 om Godset Lindau i Angel.

J. Kruse: Die Mildeburg. Husum 1904. (Diss. Kiel.)

K. Förster: Die Gestaltung Nordfrieslands in alter und neuer Zeit. Hamburg 1904. 4⁰.

Progr.

M. Voss: Chronik der Kirchengemeinde Ostenfeld. Husum.

J. Cornils: Arbeiterhäuser vor 50 Jahren in St. Peter und Ording, Kreis Eiderstedt. (Heimat XV, 94—99.)

Doris Schnitger: Altes und Neues aus Schleswig. (Heimat XV, 37—41, 201—05.)

Jacob Helms: Den gamle St. Michaelis Kirke i Slesvig. Hvordan det gik til, at den styrtede sammen. (Architekten VII, 276—79.)

1870.

P. Köpp: Reste einer alten Heizeinrichtung im St. Johanneskloster in Schleswig. (Die Denkmalpflege VII, 78—80.)

Zum 250 jähr. Jubelfest der Friedrichsberger Schützengilde. (Schleswiger Nachrichten 94. Jahrg. Nr. 147—48 og 152.) Fol.

K. Heiberg: Stepping Præstegaard. (Kirkehist. S. 5. R. II, 611—24.)

L. Bobé: Bidrag til Tønder Bys og Hostrup Sogns Historie 1540—1692. (Sønderjydske Aarb. 1905. 99—109.)

J. Raben: Wittstedt in Wort und Bild. Christiansfeld.

H. Philippsen: Sagen und Sagenhaftes von Föhr. (Heimat XV, 115—19.)

E. Lindemann: Helgoland einst und jetzt. (Himmel und Erde 17. Jahrg. 5. H. Berlin.) 4°.

G. A. Lukas: Helgoland. (Geogr. Z. 11. Jahr. 6. H. Lpz.)

Schröder: Aus der kirchlichen Chronik Helgolands. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 348—64.)

F. Schäfer: „Die Helgoländer“. Eine psychologische Studie. 2. Aufl. Bremen.

R. Hansen: Der Name Pellworm. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXV, 266—67.)

Thade Petersen: Rømø. Et Bidrag til Øens Beskrivelse og Historie. (Sønderjydske Aarb. 1905. 159—219.)

P. v. Hedemann-Heespen: Noch einmal das Ascheberger Landregister. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXV, 275—276.)

J. H. Hennings: Dithmarsische Ortsnamen. Heide i. H. 1904.

D. Detlefsen: Das „Friesische Recht“ zu Elmshorn. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXV, 37—55.)

W. Bierschenk: Kieler Chronik der ersten sechs Jahrhunderte. Voorde—Kiel (1904). 4°.

Eine unedierte Urkunde des Klosters Ütersen aus dem Jahre 1319. Von *D. Detlefsen.* (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXV, 238—41.)

P. Eickhoff: Geschichte Wandsbecks bis 1564. Wandsbeck 1904. Progr.

P. Eickhoff: Geschichte Wandsbecks unter Heinrich und Breido Rantzau. 1564—1714. Wandsbeck. Progr.

R. Tank: Encomiolon Norvegianum, en versificeret Lovprisning af Norge fra 1625. (Hist. Skrifter tilegnede Prof. L. Daae 132—47.)

Sommerschield: Akershus Slot og Fæstning. Kria. P.

H. Meyer: Samlinger til Bergens Beskrivelse. 1. Bd. Skrevet udi Aaret 1764. Udg. ved *B. E. Bendixen.* 2. H. — Tillæg og Rettelser. Af *B. E. Bendixen.* 1. H. Bergen.

Fr. Tybring: Af Bergens Domkirkes Historie. (Aarsberetn. fra For. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1904. 237—41.)

Th. v. Lüpke: Die deutschen Kaufhöfe an der Tyskebryggen in Bergen in Norwegen. (Die Denkmalpflege VII, 85—88: jfr. 100.)

A. Collett: Bjørviken og dens Omgivelser gjennem 280 Aar. Chria.

Særaftryk af „Aftenposten“. Ikke i Bogh.

O. A. Johnson: Bohuslens Ejendomsforhold indtil omkring Freden i Roskilde. Kria.

Harald Aars: Borglund Kirke, Søndmøre. (Aarsberetn. fra For. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1904. 128—45.)

C. Plünneke: Frederikstad indtil det 20. Aarhundrede. 2. Del. Kria.

B. E. Bendixen: Kirkerne ved Gloppenfjord i Nordfjord. (Aarsberetn. fra For. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1904. 166—77.)

S. A. Sørensen og *Harry Fett*: Højfjord Stavkirke. (Aarsberetn. fra For. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1904. 178—86.)

P. Olsson: Om Jämtlands och Herjeådalens forna gränser. (Jämtlan ds läns fornminnesfören.s T. III (1904), 97—103.

E. Bull: Bidrag til Jemtlands historie fra Kristian III til Kristian IV. (Hist. Afhandlinger tilegnede Prof. J. E. Sars 23—42.)

Fornhandlingar rörande Jämtlands län. Utg. af *P. Olsson*. (Jämtlands läns fornminnesfören.s T. III (1904), 112—44.)
1556—97.

A. Collett: Fængsler og Straffe i det gamle Kristiania. Kria.
Særaftryk af „Aftenposten".

J. A. Schneider: Molde og Romsdalen. En historisk Oversigt. 1.—2. H. Kria. 4⁰.

A. Ottesen: Sandeherreds gamle Kirke. (Aarsberetn. fra For. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1904. 146—153.)

Fr. Pettersen: Fra Tönsberg. (Aarsberetn. fra For. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1904. 232—37.)

B. E. Bendixen: Aarstallet 1447 i Underdals Kirke. (Aarsberetn. fra For. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1904. 162—65.)

Axel Kock: Är Skåne de germanske folkens urhem? (Svenskt hist. T. XXV, 1—23.)

Diplomatarium dioecesis Lundensis. Utg. af *L. Weibull*. Bd. 3, H. 3. Lund. 4⁰.
1451—60.

J. Göransson: Skånes landsbygd. Historisk och arkeologisk beskrifning. Malmö 1904.

Th. Wåhlin: Några nya iakttagelser på Gumlösa kyrka. (Aarb. f. nord. Olkyndighed og Hist. 2. R. XX, 118—40.)

F. Bæhrentz: Anteckningar om Brömsebro. (Meddelanden från Kalmar läns fornminnesfören. 1904. H. 4.)

Harald Mortensen: Uraniborgs og Stjerneborgs Ruiner indtil Nutiden. (Fra Arkiv og Museum II, 463—84.)

K. Fabricius: Gotlandske forhold under Iver Akselson Tot. (= Antikvar. T. f. Sverige XVII, Nr. 5.)

V. Greibe: Koloniudstilling samt Udstilling for Island og Færøerne. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 36, 38, 44.)

K. Steffensen: Koloni-Udstillingen. (Højskolebl. XXX, 1027—30.)

N. Annandale: The Faroes and Iceland. Studies in Island Life. Oxford.

N. Annandale: The Survival of Primitive Implements, Materials and Methods in the Faroes and South Iceland. (Journal of the Anthropol. Inst. 33. Bd. 1904.)

Daniel Bruun: Ildsteder paa Færøerne og Island. (Aarsberetn. fra For. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1904. 223—24.)

J. Jakobsen: Omrids af Færøernes Historie. (Atlanten I. 189—93.)

Daniel Bruun: Fra de færøske Bygder. (= Studier af Nordboernes Kulturliv III, 3.)

Ogsaa i T. f. Landøkonomi 1904. 460—548.

Th. Thoroddsen: Island. Grundriss der Geographie und Geologie. I. Gotha. 4°.

Petermanns Mitteilungen. Ergänzungsheft Nr. 152.

H. Pjetursson: Om Islands Geologi.

Briet Bjarnhedinsdottir: Island. (For Kirke og Kultur XII. 457—64, 542—50.)

Origines Islandicae. A Collection of the more Important Sagas and other Native Writings relating to the Settlement and Early History of Iceland. Ed. and transl. by *G. Vigfusson* and *F. York Powell*. Vol. 1—2. Oxford.

Sv. Fenger: Islandsk Litteratur og Litteratur om Island. (Højskolebl. XXX, 953—58, 1319—26.)

V. Gudmundsson: Samfærdselsmidler (paa Island og deres Udvikling). (Atlanten I, 74—85.)

H. Jónasson: Island og Danmark. (Atlanten I, 33—42.)

H. Wiehe: De poiitieke verhouding van Ijsland tot Denemarken. (Scandinavië-Nederland I, 119—23.)

Briet Asmundsson: Livet på Island i det 19. århundrede. (Nordisk T. 1905. 77—101.)

Jón Svensson: Fra Island. Oplevelser og Minder. (Varden III, 193—201, 257—67, 292—302.)

G. Magnússon: Skálholdt. (Skirnir 79. år. 213—29.)

W. Thalbitzer: Skrælingerne i Markland og Grønland, deres Sprog og deres Nationalitet. (Overs. over Vidensk. Selsk. Forhandl. 1905. Nr. 2.)

H. P. Steensby: Om Eskimokulturens Oprindelse. En etnografisk og antropo-geografisk Studie.

H. G. Simmons: Eskimåernas forna och nutida utbredning samt deras vandringsvägar. (Ymer 25. Bd. 173—92.)

Daniel Bruun: De gamle Nordbokolonier i Grønland. (= Studier af Nordboernes Kulturliv. III, 5.)

Ogsaa i T. f. Landøkonomi 1905. 533—620.

E. Astrup: Unter den Nachbarn des Nordpols. Autorisierte Übersetzung von Margaretha Langfeldt. Lpz.

L. Mylius-Erichsen: Grønland og Grønlænderne i vore Dage. (Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 99.) P.

L. Mylius-Erichsen og *H. Moltke*: Grønland. Illustreret Skildring af den danske literære Grønlands-Ekspedition 1902—04. 1.—12. H.

C. Wagner: En Vinter i Egedesminde. (Højskolebl. XXX, 1—8.)

H. M. Schirmer: Biskopskirken paa Garde, Grønland. (Aarsberetn. fra For. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1904. 123—27.)

Biografi.

H. J. Huitfeldt-Kaas: Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie. 25 Aars Historie. (Personalhist. T. 5. R. II, 1—7.)

Dansk biografisk Lexikon. 145.—49. H. (XIX. 1—5.) Vind —Ø.

Anm. af Aage Friis Politiken 5. Febr. 1906.

P. B. Grandjean: Gravskrifter fra Kjøbenhavns nedlagte Kirkegaarde indenfor de gamle Volde. VI. St. Petri Kirkegaard. (Personalhist. T. 5. R. II, 241—52.)

F. Richter: 100 Aars Dødsfald. (1791—1890) 15.—19. (sidste) H. Odense.

Jul. Bidstrup: Dødsfald i Danmark 1904. (Tillæg til Personalhist. T.)

L. Schröder: Om nogle af de Mænd, der er bortkaldte ved Døden i 1905. (Højskolebl. XXX, 137—44.)

Lucianus Kofod, J. T. A. Tang, P. E. M. Ramsing, Mich. Rosing, Joh. Ottosen og E. Høyer-Møller.

Th. Hauch-Fausbøll: Slægthaandbogen. (Tillæg til Personalhist. S.)
Slægterne Kjellerup, Kirchhoff, v. Klenau, Koch, Kofoed-Hansen, Kohl, Konow.

Allgemeine deutsche Biographie. Lief. 247—53. (Nachträge. Held—Kützing.) Lpz.

C. Jenssen-Tusch: Skandinaver i Congo. Slutningshefte samt Titel, Indhold og Tillæg. Aarhus. 4°.

E. K. Elieson: Om Slægterne Bolt og Kusse. (Norsk hist. T. 4. R. III, 305—15.)

E. K. Elieson: Haavardstad i Aas. Bolt — Holk — Hamungmand. (Norsk hist. T. 4. R. III, 352—60.)

L. C. Bøhn: Slægtstavle over Familierne Wardrum og Bøhn Kria.
Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.

A. Thiset: Christen Holcks Stambog. (Personalhist. T. 5. R. II, 8—35.)
Ogsaa som Særtryk.

H. R. Hiort-Lorenzen og *A. Thiset*: Danmarks Adels Aarbog. 1906. 23. Aarg.

A. Thiset: Danske adelige Sigiller fra det 15. 16., og 17. Aarhundrede 26.—28. (sidste) H. Fol.

Kr. Erslev: Har den danske Adel i det 15. Aarhundrede haft en stærk Tilgang af nye Slægter? (Hist. T. 7. R. VI, 121—29.)

Emil Madsen: Til Minde om de danske Adelsmænd, der deltoge i fremmede Krige i det 16. Aarhundrede. (Vort Forsvar Nr. 644—47.)

Fortegnelse over de i Kongeriget Danmark og dets Bilande bosatte Dyrlæger 1. Nov. 1904. (Maanedsskr. f. Dyrlæger XVI, 273—302.)

Danske Forsikringsmænd. (Dansk Forsikrings-Aarbog II, 5—29.)
L. Bramsen, C. J. Ramm, Wilh. Hansen, A. Borgen.

V. Hostrup-Schultz: Helsingørs Embeds- og Bestillingsmænd. Genealogiske Efterretninger. 2. H.
Ikke i Bogh.

S. Hennings og *O. Jensen*: Meddelelser om Herlovianere, der ikke ere dimitterede fra Herlufsholm. Tidsrummet fra 1849. 4. H. (Til 1890.)

Danmarks Industri og Haandværk. Redigeret af *Johs. Madsen*. (= Dansk Portrætgalleri. II.) 4⁰.

G. Brandes: Ijslanders (F. Jónsson, Einar Hjörleifsson, Indride Einarsson). (Scandinavië-Nederland I, 153—59.)

H. Koht: Kvinder i norsk historie. (Samtiden XVI, 327—49.)

K. Carøe: Den danske Lægestand 1786—1838.

Det kgl. danske Postvæsen. Red. af *Johs. Madsen*. 4⁰.

Dødsfald i Postetaten. (Aarbog f. d. danske Postvæsen XV, 155—64.)

Jul. Vald. Hansen, R. Christensen, H. E. Lyngbye, A. J. Engell, H. H. Stage, A. E. R. Flagstad, S. H. E. Hansen, Th. Lomholt.

J. Schrøder: 4 Vartov-Præster. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 37.)

J. L. Quisling: Gjerpens prestegjelds og presters historie. I. Skien.

B. Hoff: Sorana VIII—IX. (Sorø Program 1905.)

Fortegnelse over de i Aaret 1850 til Kjøbenhavns Universitet dimitterede Studenter. Ny Udg. Den 25. Sept. 1905.

Festskrift for Studenterne fra 1865.

M. Grohshennig: Legatfamilien Aagaard fra Juelstrup Præstegaard. Odense.

W. Marstrand: Slægten Aferrin. (Personalhist. T. 5. R. II, 257—58.)

Poul Andersen: Et mekanisk Geni. (Fra Ribe Amt 1905. 132—37.)

Bendix Andersen (1791—1866).

J. Aarsbo: H. C. Andersen og den danske Sang. (Højskolebl. XXX, 414—20.)

A. Andersen: H. C. Andersens Liv og Digtning. Aarhus.

S. Bauditz: H. C. Andersen. 4⁰. P.

Særtryk af Odense Bys Bog om H. C. A.

Rigmor Bendix: H. C. Andersen som Børneven. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 26.)

L. Bobé: H. C. Andersen og Storhertug Carl Alexander af Sachsen-Weimar-Eisenach. P.

Odense Bys Bog om H. C. Andersen. Udg. af *S. Breum*. Odense.

Sophie Breum: H. C. Andersen paa Rejse. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 26.)

H. Brix og *H. Rasmussen*. H. C. Andersen fra hans Fødeby. (1805 — 2. April — 1905.) 1.—3. Opl.

Elisabeth Brochmann: H. C. Andersen og Jonas Collin. (For Kirke og Kultur XII, 196—208.)

Nic. Bøgh: H. C. Andersen i det daglige Liv. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 26.)

Nic. Bøgh: Fra H. C. Andersens Barndoms- og Ungdomsliv. (Personalhist. T. 5. R. II, 58—79.)

E. Collin: H. C. Andersen. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 26.)

E. Gigas: Et Minde fra H. C. Andersens første Ungdom. (Dansk T. 1905. 279—94.)

E. Gigas: H. C. Andersen illustreret i Udlandet. (Tilskueren 1905. 273—89, 477—89.)

Guido Höller: H. C. Andersen und seine Märchen. Lpz.

Alfr. Ipsen: H. C. Andersen. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 26.)

Alfr. Ipsen: H. C. Andersen als sprookjesdichter. (Scandinavië-Nederland. I, 2—8.)

N. P. Jensen: H. C. Andersen. (Højskolebl. XXX, 393—97.)

K. Mortensen: H. C. Andersen og hans Æventyr. (Dansk T. 1905. 241—60.)

P. A. Rosenberg: Et Grundmotiv hos Andersen. (Højskolebl. XXX, 397—402.)

H. Rosendal: H. C. Andersens Barndom og første Ungdom. (Højskolebl. XXX, 403—12.)

H. Schwanenflügel: H. C. Andersen. Et Digterliv.

G. L. Wad: Om Hans Chr. Andersens Slægt. Odense. 4°. P.

O. Zahle: H. C. Andersens Religion. (Dansk T. 1905. 577—93.)

C. O. Dumreicher: Moderne Kritik. (Dansk T. 1905. 435—38.)

Om Vilh. Andersen.

P. Andræ: Andræ og hans Opfindelse Forholdstals-Valgmaaden. Et Mindeskrift i Anledning af 50 Aars-Dagen for Forholdstals-Valgmaadens Indførelse.

H. Bihlmeyer: Der hl. Ansgar, Benedictinermönch, Erzbischof v. Hamburg-Bremen und Apostel des Nordens. (Studien u. Mittheil. a. d. Bened. u. Cisterc. Orden 1904. XXV, 154—72.)

Mindeblade om Cornelius Appel, samlede af *Georgia la Cour Pedersen* og *Avgusta Busck Pedersen*. Kolding.

L. Schrøder: Ved Mindestenen for Cornelius Appel i Skibelund. (Højskolebl. XXX, 1247—50.)

F. C. Sommer: Slægten Astrup fra Nordslesvig gennem 500 Aar. 4°.

Den helsingørske Færgemand Lars Bache, hans By og hans Hjem. Hans Søns Optegnelser. Udg. af *Jul. Clausen* og *P. F. Rist*. (= Memoirer og Breve. II.)

G. L. Wad: Bidrag til Landsdommer Gustav Ludvig Badens Biographi. (Personalhist. T. 5. R. II, 109—33.)

B. L. F. Bang. 1880 — 1. Jan. — 1905. (Maanedsskr. f. Dyrlæger XVI, 305—07; jfr. smst. 384—91, 401—02, 430—36.)

O. Geismar: Herman Bang. (For Kirke og Kultur XII, 78—91.)

Breve fra Handelsgartner *Henrick Beck* i Aalborg og fra hans Søn Zoologen *Henrick Beck* til Provst Casper Schade i Nykøbing paa Mors. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. IV, 345—48.)

A. Roder: Maleren W. Bendz. (= Blade af dansk Kunsts Historie. VIII—IX.) 4°.

G. Finnbogason: Einar Benediktsson. (Skirnir 79. ár. 340—56.)

V. Bergsøe: Eventyr i Udlandet.

Aage Friis: Die Bernstoffs. Ein Kulturbild aus dem deutsch-dänischen Diplomatenleben im 18. Jahrh. Lpz.

Nachtrag zu Bd. 1 der Bernstorffschen Papiere von *Aage Friis*, enthaltend eine deutsche Übersetzung der in dänischer Sprache verfassten Bemerkungen des Verfassers von Andreas von Bernstorff. Berlin.

C. Villads Christensen: Hr. Hans Bertelsen i Andsager. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. IV, 278—89.)

(*H. Grandjean*:) Stamtavle over Valentin Herman Beyers Efterkommere. Tillæg. (Kvindelinier nedstammende fra Præsten Peter Grove Beyer.) (1904.)

E. A. Thomle: Jens Binneballe. (Personalhist. T. 5. R. II, 255.)

O. Geismar: Jenny Blicher-Clausen. (For Kirke og Kultur XII, 275—89.)

A. F. Basse: Om Fru J. Blicher-Clausens Digtning. (For Kirke og Kultur XII, 439—47.)

O. Geismar: Et gensvar. (For Kirke og Kultur XII, 499—502.)

Th. Caspari: Fru J. Blicher-Clausen endnu en Gang. (For Kirke og Kultur XII, 503—05.)

Kr. Lohmann: Frede Bojsens Sølvbryllup. (Højskolebl. XXX, 1017—28.)

P. G. K. Borch: Stamtavle over den jydske Slægt Borch med spredte Oplysninger vedrørende Ole Borch og hans nærmeste Slægt. Aarhus. 4°.
Trykt som Manuskript.

A. Fjelstrup: Alkymisten Borri ved Frederik III^s Hof. (T. f. Industri VI, 125—45.)

C. Bournonville: August Bournonville. Spredte Minder i Anledning af Hundredaarsdagen.

H. Lind: Aug. Bournonville. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 48.)

H. Ploug: Et Par Bournonville-Anekdoter. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 48.)

H. B. F.: August Bournonville. 1805 — 21. Aug. — 1905. (Højskolebl. XXX, 1089—92.)

F. R. Friis: Sofie Brahe Ottesdatter. En biografisk Skildring. Med et Portræt af Sofie Brahe.

Tychonis Brahei et ad eum doctorum virorum epistolae ex anno 1588 et sequentibus annis. Nunc primum collectae et editae a *F. R. Friis*. Fasc. 5—6. 4°.

G. Brandes: Levned. Barndom og første Ungdom.

G. Brandes: Erindringer. (Det ny Aarhundrede 2. Aarg. I, 531—41, 646—60, 685—98; II, 63—73, 131—45, 611—23.)

Johs. Jørgensen: Georg Brandes og Kristendommen. (Nord. Ugeblad f. katholske Kristne 53. Aarg. 829—34.)

P. Bjerge og *P. N. Petersen*: Pastor Martin Brandt. (Højskolebl. XXX, 421—33.)

H. R. Egebjerg: Grev (Ludv. Fr. Henr.) Brockenhuus-Schack. (Dansk T. 1905. 606—15.)

Helene Höhnk: Jens Brostrup, Erzbischof von Lund. (Schriften d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 397—98.)

L. Bobé: Aus *Friederike Bruns* Tagebuch. (Deutsche Rundschau 123. Bd. 231—45.)

Ogsaa som Særtryk. Berlin 1905.

Breve fra *Johan Bülow* til Sanderumgaard til Provst Casper Schade i Nykøbing paa Mors. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. IV, 334—45.)

E. Brandes: J. C. Christensen. (Det ny Aarhundrede 2. Aarg. II, 85—101.)

Rolfs: Die Introduktion des Propsten Clüver in Meldorf. (Schriften d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 484—87.)

Prof. *S. B. Herslebs* Afskedshilsen til F. P. J. Dahl. Ved *F. C. B. Dahl.* (Kirkehist. S. 5. R. III, 217—18.)

Marinus Høgsberg: Et Afsnit af A. Kr. Poulsen Dals Levnedsløb. (Højskolebl. XXX, 553—60, 595—602.)

H. Rosendal: Enrico Mylius Dalgas. Sthlm. 1904.

Nord. Örebibliotek Nr. 4.

Et Brev fra Biskop *N. Dorph* til Biskop A. Wøldike. Ved *K. Heiberg.* (Kirkehist. S. 5. R. III, 212—14.)

Th. Hauch-Fausbøll: Stamtavle over Familien Dreyer (Drejer) (forts.) (Personalhist. S. I, 409—39.)

P. Steiner: Missionshelden. 1: Hans Egede an Grönlands Westküste. Basel.

D. Thrap: Til Hans Egedes Historie. (Norsk hist. T. 4. R. III, 180—86.)

Chr. Gulmann: Gustav Esmann. (Tilskueren 1905. 407—20.)

M. Eskesen: Paa Rejse. Minder og Oplevelser 1.—2. Opl. Kolding. 1904—05.

T. Ewald og *H. F. Ewald*: En Slægts Historie gennem et Aarhundrede. Johann v. Ewald, Carl v. Ewald, H. F. Ewald. I. Bidrag til Frederik VII^s Ungdomshistorie. II. 1: Fra Christian VIII^s Tid. 2: H. F. Ewalds Livserindringer.

L. Bobé: Bidrag til Johannes Ewalds Livshistorie. (Personalhist. T. 5. R. II, 284—97.)

H. R. H. Jacobæus: N. R. Finsen. (Nord. Univ. T. V, 7—12.)

G. Magnússon: Niels R. Finsen. (Skirnir 79. ár. 41—47.)

S. Matthiasson: Niels R. Finsen. (Eimreiðin XI, 20—24.)

F. R. Friis: Peder Jakobsen Flemløs, Tyge Brahes første Medhjælper, og hans Observationer i Norge. (1904.) 4⁰. P.

C. Nyrop: H. P. Frederiksen. Nogle Træk af et bevæget Liv. (Personalhist. T. 5. R. II, 80—102.)
Ogsaa som Særtryk.

M. Rubin: N. C. Frederiksen. (Nationaløkon. T. 3. R. XIII, 513—18.)

Aus den Lebenserinnerungen des Grönlandfahrers und Schiffers *Paul Frercksen*. Mitgeteilt von *Fr. Paulsen*. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXV, 76—116.)

Wilhelmine Brandt: Om Kaptein Ferdinand Wilhelm Friboe. (Personalhist. T. 5. R. II, 256—57.)

E. A. Thomle: Om Oberstlieutenant Gerhard Otto Friboe. (Personalhist. T. 5. R. II, 257.)

P. C. Erslev: Mathias Friderichsen. (Østsjæll. Aarb. V, 23—31.)

Helene Höhnk: P. Kuhlmeys Gedächtnisrede auf Georg Ernst Friderici. (Schriften d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 466—79.)

Hanna Bredsdorff Larsen: Anna Gad 1816—1904. (Højskolebl. XXX, 457—64, 489—96.)

Et Købmandshus. 1805 — 25. Aug. — 1905. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 49.)
A. C. Gamél.

C. Klitgaard: En Feltpræsts Vilkaar i Frederik IVs Tid. (Kirkehist. S. 5. R. III, 208—10.)
Daniel Gemzøe (1710?).

A. Bartels: Klaus Groth. (Heimat XV, 125—32, 149—53.)

Om og af Sognepræst A. C. L. Grove-Rasmussen, samlet af *H. R. Hansen*. Odense.

L. Schrøder: Grundtvigs Moders sidste Dage og hendes Grav. (Højskolebl. XXX, 1093—96.)
Cathrine Marie, f. Bang.

Jak. Holm: Fr. Lange Grundtvig. (Højskolebl. XXX, 65—74, 97—106, 144—54.)
Ogsaa som Særtryk. Kolding. P.

H. Begtrup: N. F. S. Grundtvigs Kamp for kirkelig Frihed.
Ogsaa i Tidsskrift. udg. af H. Begtrup, I, 205—31.

G. R. Madsen: Bischof N. F. S. Grundtvig und seine Bedeutung als Pädagog. Langensalza. (Diss.)

L. Nyegård: Grundtvig og Norge 1812—15. (Dansk Kirketidende 1905. 822—25.)

Jens Norregaard: N. F. S. Grundtvig og Bogerne. (Højskolebl. XXX, 33—40.)

L. Schrøder: Grundtvig og Evangeliet om den store Nadvere. Med et Spørgsmaal til Grundtvigs Tilhørere efter 1861. (Højskolebl. XXX, 967—70.)

L. Schrøder: Om Grundtvigs Oversættelser af Sakse og Snorre. (Højskolebl. XXX, 807—16, 852—56.)

P. Severinsen: Grundtvig som Oversætter af latinske Salmer. (Teol. T. Ny R. VI, 166—84.)

R. Stauri: N. F. S. Grundtvig. Lillehammer.

Matilde Blixencrone Grøn: Slægten Grøn—Müller—Klein. Biografiske Skitser.

C. E. A. Schiöller: Endnu lidt om den norske Gren af Familien Gude. (Personalhist. T. 5. R. II, 329—30.)

G. Brandt: Hans Gudewerdt der Ältere aus Eckernförde. (Heimat XV, 101—105.)

Th. Hauch-Fausbøll: Den Hagemannske Slægtebog.
Trykt som Manuskript.

A. Halling: Meine Vorfahren und ihre Verwandtschaften 1.—2. Bd. Glückstadt. 4°.

A. Bramsen: Der dänische Maler Wilhelm Hammershöi. (Z. f. bild. Kunst 40. Jahrg. 7. H.)

Holger Hansen: Fra Helsinge Præstegaard. (Fra Arkiv og Museum II, 366—79.)
Breve fra Præsten Morten Nielsen Hammer 1774.

V. Bennike: Kristen Hansen i Vejstrup. Skildringer af det fynske Aandslivs Historie. Udg. væsentlig efter Kristen Hansens efterladte Haandskrift. (= Folkelæsning Nr. 202.)
Ogsaa som Særtryk.

P. Severinsen: Salmedigteren Thomas Hansen. (Kirkehist. S. 5. R. II, 773—74.)

Chr. Harms: Blätter der Erinnerung an Claus Harms. (Schriften d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 365—83.)

Schleiden („Erinnerungen eines Schleswig-Holsteiners") über Claus Harms. Mitgeteilt von *M. Schmidt*. (Schriften d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 493—94.)

J. A.: J. P. E. Hartmann. 1805 — 14. Maj — 1905. (Højskolebl. XXX, 590—92.)

S. Levysohn: J. P. E. Hartmannn. (Scandinavië-Nederland I. 33—40.)

W. Behrend: J. P. E. Hartmann. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 32.)

Danske Kunstnere om J. P. E. Hartmann. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 32.)

X.: Hartmann og hans Hjem. (Ill. Tid. 46 Bd. Nr. 32.)

Litterat: Hartmann og den samtidige Digtning. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 32.)

D. Thrap: Foged Heiberg i Mandal (1789—1872.) (Personalhist. T. 5. R. II, 103—08.)

P. C. de Coninck Hennings: Beiträge zur Geschichte der Familie Hennings (1500—1905) und der Familie Witt (1650—1905). 2. Aufl. Lübeck.

L. Daae: Om Prof. S. B. Hersleb. (Kirkehist. S. 5. R. III. 14—23.)

V. A. Secher: Maleren Þorstein Illugason Hjaltalin. Ny Oplysninger. (Personalhist. T. 5. R. II, 252—54.)

Breve fra *Andreas Hojer* (1733 og 1738—39). Ved *H. F. Rørdam*. (Kirkehist. S. 5. R. III, 181—204.)

J. Bing: Holbergs Livsanskuelse og Personlighed. (Dansk T. 1905. 679—94.)

Chr. Bruun: Ludvig Holberg og Tersløsegaard. Nogle Bemærkninger i Anledning af Vilh. Andersens Skrift Ludvig Holberg paa Tersløsegaard samt ny Oplysninger om, hvorledes det er gaaet til, at Holberg blev Baron.

Chr. Bruun: Et Par Ord om „Baron" Holberg. (Dansk T. 1905. 509—12.)

B. Kahle: Ludwig Holberg. (Neue Heidelberger Jahrbücher XIII, 144—72.)

Th. A. Müller: Hvorledes Holberg blev Baron. („Politiken" 20. Maj 1905.)

J. Nordahl-Olsen: Ludvig Holberg i Bergen. Bidrag til hans Biografi, paa Grundlag af nyere Undersøgelser og Arkivstudier. Med Forord af *Just Bing*. Bergen.

V. Olsvig: Om Ludvig Holbergs Epistola ad virum perillustrem. Kria.

K. Heiberg: Philip Christopher v. Holsteins Levnedsløb. (Kirkehist. Saml. 5. R. III, 34—45.)

Selbstbiographie des fürstlichen Generalsuperintendenten Dr. *Gustav Christoph Hosmann*. Mitgeteilt von *F. Witt*. (Schriften d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 336—47.)

Sv. Gundel: F. L. Høedt. Et Stykke Teaterhistorie. (Det ny Aarhundrede 2. Aarg. II, 260—67, 293—301.)

P. B. Grandjean: Mindetavle over Etatsraad A. Høielse. (Østsjæll. Aarb. V, 41—46.)

J. Ekedahl: Jens Kragh Høsts verksamhet i den svenska kulturens tjänst. En öfversikt med några anmärkningar. (Studier tillägnade Henrik Schück. 179—87.)

B. S. Ingemanns Levnedsbog i Uddrag. Udg. ved *Ax. Sørensen*.

Digteren B. S. Ingemann og Kritikeren C. Molbech. Nogle literær-historiske Aktstykker meddelte af *O. C. Molbech*. (Dansk T. 1905. 792—800.)

H. Bethge: Jens Peter Jacobsen. Berl. u. Lpz.

Breve fra *I. P. Jacobsen* til Fru Agnes Møller. (Det ny Aarhundrede 2. Aarg. I, 408—13.)

Arne Møller: Johannes V. Jensen. (Dansk T. 1905. 33—44.)

G. Hjaltason: Den islandske Digter Matthias Jochumsson. (Højskolebl. XXX, 1529—32.)

C. Nyrop: Urban Jürgensen. Nogle Meddelelser om en dansk Urmagerslægt. (T. f. Industri VI, 145—52.)

J. Sv.: Johannes Jørgensen. (Nord. Ugeblad f. katholske Kristne 53. Aarg. 734—40, 754—60, 777—86.)

L. Daae: Biskop Karl II af Hamar. (Norsk hist. T. 4. R. III, 327—51.)

J. P. Bang, L. Nyegård, P. N. Petersen: P. C. Kierkegaard. (Dansk Kirketid. 1905. 445—51, 461—65, 473—79.)

L. Bøgeskov: Biskop Kierkegaard. (Højskolebl. XXX, 1582—86.)

J. Paludan: Søren Kierkegaards Forlovelseshistorie. (Dansk T. 1905. 385—405, 497—508.)

O. Geismar: Jakob Knudsen. (For Kirke og Kultur XII, 465—78.)

P. Munch: Jakob Knudsen og den humane Livsopfattelse. (Det ny Aarhundrede 2. Aarg. I, 602—08; jfr. ogsaa Jakob Knudsen smst. II, 171—72.)

N. Hjort: Krabbe-Affæren. Nyt og Gammelt.

W. E. Kruhøffer: Familien Kruhøffer. Udg. i Hundredaaret for Slægtens Indvandring til Danmark. Aarhus 1904.
Trykt som Manuskript.

Fr. Beckett: Krøyer. (Det ny Aarhundrede 2. Aarg. I, 717—27.)

W. Marstrand: Slægten Kærulff. (Personalhist. T. 5. R. II. 255—56.)

J. Pedersen: Sven Lange. (Det ny Aarhundrede 2. Aarg. II, 360—68.)

Chr. Langkilde: Personlige Oplevelser fra Boerkrigen. (Det ny Aarhundrede 2. Aarg. I, 478—83; jfr. II, 32-35.)

Lanegaardsfamilien og den deri indgiftede Slægt. Samlet 1878 af *O. E. Sonne*. 2. Udg. 1904 ved P. A. Larsen. Rønne 1904.

To Breve til N. F. S. Grundtvig. Ved *Th. Müller*. (Kirkehist. S. 5. R. II, 782—85.)
Fra Pastor Jens Høyer Leth.

Alfr. Ipsen: Johannes Levinsen, Præst ved de Classenske Boliger.

Johs. Vinther: Hans Bernstorff Lillelund. (Højskolebl. XXX. 1177—84, 1250—56, 1312—18, 1344—56, 1393—96.)

J. Nissen: Degnen Oluf Hansen Lind i Vamdrup og den evangelisk-kristelige Salmebog. (Fra Ribe Amt 1905. 69—89.)

Th. Hauch-Fausbøll: Luthers Efterkommere som Postmestre i Horsens. (Personalhist. S. III, 447—48.)

J. B. Løffler: Min Virksomhed ved Nationalmuseet 1868—1900. P.
Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.

J. Aarsbo: Jørgen Malling. (Højskolebl. XXX, 1385—90, 1417—22.)

Karl Madsen: Wilhelm Marstrand 1810—1873. 4⁰.

F. Hendriksen: Wilhelm Marstrand. (Tilskueren 1905. 951—63.)

Anm. af Karl Madsens Bog.

Breve fra Prof. *C. Molbech* til Provst Casper Schade i Nykøbing paa Mors. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. IV, 348—52.)

P. V.: Bidrag til Monrads Biografi. V—VII. (Tilskueren 1905. 393—406, 551—68, 964—84.)

Biografiske Optegnelser af Toldinspektør i København, Etatsraad *Hans Muus*. Ved *H. R. Hiort-Lorenzen*. (Personalhist. T. 5. R. II, 166—82.)

Fr. Opffer: En østsjællandsk Original. (Østsjæll. Aarb. V, 3—18.)

Niels Nielsen, Svansbjerg.

Simon Nielsen: Minder fra svundne Dage. (Fra Ribe Amt 1905. 138—44.)

A. Thiset: De to Norby-Slægters Herkomst. En genealogisk-heraldisk Undersøgelse. (Danske Magazin 5. R. VI, 1—52.)

Jon Olafssons Oplevelser som Bøsseskytte under Christian IV, nedskrevne af ham selv. I Oversættelse ved *S. Bløndal*. Udg. af *Jul. Clausen* og *P. F. Rist*. (= Memoirer og Breve. I.)

B. Pedersen: Erindringer fra en lang Levetid. Nedskrevne i Vinteren 1901—02. Odense.

A. Bobjerg: Præsten H. J. Pedersen. (Højskolebl. XXX, 1049—54, 1081—88, 1209—18.)

Hermann Petersen: Aus meinem Leben. III. Ein Fünfundachtziger. Eckernförde.

E. Bruhn: Kreisschulinspektor Johannes Petersen, ein schleswig-holsteinischer Schulmann und Dichter (1837—87). (Heimat XV, 241—50.)

Fr. Meidell: Kaptajn Fr. Nic. Pingel. (Vort Forsvar Nr. 651.)

E. Henrichsen: V. Pingel. (Tilskueren 1905. 1—19.)

H. Ploug: Carl Ploug. Hans Liv og Gerning. I: 1813—48.

Anm. af Alfr. Ipsen. (Højskolebl. XXX, 246—50.)

Brev fra Biskop *Fr. Plum* i Odense til Stiftamtmand Fr. Moltke i Aalborg. Ved *C. Klitgaard.* (Kirkehist. S. 5. R. III, 211—12.)
1821.

(*E. P. Pontoppidan*:) Slægten Pontoppidan samt nogle Tillæg angaaende Slægterne Aagaard, Hofman Bang og Møller. Nykøbing F.

Brevvexling mellem Ægteparret Pram og Oluf Chr. Olufsen under dennes Udenlandsrejse 1795—96. Meddelt ved *H. Ehrencron-Müller.* (Personalhist. T. 5. R. II, 182—224.)

R. Haupt: Heinrich Rantzaus Grab. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXV, 270—74.)
I Itzehoe.

S. N. Gaarde: Et Liv i Opofrelse. Bidrag til en Levnedsbeskrivelse af afdøde Missionær i Kongo-Fristaten Vilhelm Rasmussen. (Aarhus.)

A. E. Rønne: Slægten Rønne. Stamtavle over Mands- og Kvindelinien af den fra Fredericia stammende Slægt. Rønne. 4°.

C. C. A. Gosch: J. C. Schiødte. Et Bidrag til Naturvidenskabens Historie i Danmark i det 19. Aarhundrede. III.

C. Hansen: Minder om Frøken Alfriede Schmidt. Odense. P.

W. Schorn: Da Voldene stod. Erindringer. 1.—2. Opl.

L. Schrøder: Fru Charlotte Schrøder, f. Wagner. Et Mindeskrift samlet efter Ønske af „Askov Lærlinge". (= „Askov Lærlinges" Aarsskrift 1904.) Kolding.

Elizabeth Uhr: Minder om Charlotte Schrøder. Fra det svenske Tidsskrift „Verdandi". (Højskolebl. XXX, 375—78.)

Sigurd Müller: Frans Schwartz som Raderer. (Kunst VI. H. 1—2.)

En stridbar Distriktskirurg for 100 Aar siden. (Ugeskr. f. Læger 1905. 814—16.)
Joh. Chr. Schwartz i Nykøbing paa Mors.

A. N. Harzen-Müller: Jakob Schwinger. (Heimat XV, 45—49.)

K. Carøe: Jep Jepsen Seest og hans Slægt. (1904.) 4°. P.
Ikke i Bogh.

N. I. Sejersted: Sejersted. En norsk Militærslægt. Chria.

Georg Brandes: Amalie Skram. (Det ny Aarhundrede 2. Aarg. II, 35—39.)

H. K. Steffens: Slægten Stang. Chria.

C. E. Fløystrup: Biskop, Dr. theol. H. V. Sthyr. (Teol. T. Ny Række VI, 161—65.)

R. Hansen: Telse von Hohenwöhrden. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXV, 268.)

Karl Madsen: En Karikatur af Thorvaldsen. (Kunst VI, H. 9—10.)

Af Englænderen E. M. Ward 1838.

K. V. Rosenstand: Bertel Thorvaldsen. En Skildring for Ungdommen.

Fr. Opffer: Thomas Tøxen. (Østsjæll. Aarb. V, 19—22.)

E. A. Thomle: De ældste Led af Familien Undal (Undahl) i Norge. (Personalhist. T. 5. R. II, 224—40.)

C. H. Scharling: Prof. J. L. Ussing. (Nord. Univ. T. V, 192—99.)

Osc. Matthiesen: Siegfried Wagner. (Kunst VI, H. 9—10.)

Kamp-Schiøth: Martin Vahl. Et Hundredaars-Minde. (Højskolebl. XXX, 532—37.)

P. Leverkühn: Hartvig Friedrich Wiese. (Heimat XV, 173—81, 197—201.)

Vilh. og *Fr. V. Visby*: Familien Visby. Aarhus.

Trykt som Manuskript.

H. S.: Riborg Voigt, H. C. Andersens Ungdomselskede. (Højskolebl. XXX, 412—14.)

H. Bodenhoff: Skrædermester [Carl Gottfried] Zipelins. (Fra Arkiv og Museum II, 410—12.)

Mindre Biografier.

Følgende Forkortelser er anvendte i denne Afdeling: Hbl. = Højskolebladet 30. Bd. — I. T. = Illustreret Tidende 46. Bd. — V. F. = Vort Forsvar.

Arthur Abrahams. (I. T. Nr. 34.) — *—d*: Cilius Andersen. (I. T. Nr. 51.) — Etatsraad N. Andersen. (I. T. Nr. 51.) — Theaterdirektør Th. Andersen. (I. T. 47. Bd. Nr. 4.) — Etatsraad Ankerstjerne. (I. T. Nr. 29.) — Kgl. Skuespillerinde Frk. Antonsen. (I. T. Nr. 31.) — Generalmajor Arendrup. (I. T. 47. Bd. Nr. 12.) — Apotheker Baagøe. (I. T. 47. Bd. Nr. 13.) — *St. Friis*: Prof. B. Bang. (I. T. Nr. 14.) — Kaptajn

H. V. Bang. (I T. Nr. 14.) — Oberst P. C. Bang. (I. T. 47. Bd. Nr. 5.) — Generalløjtnant C. F. Bauditz. (I. T. Nr. 19.) — Fru Nina Beck. (I. T. Nr. 20.) — *Kindom*: Henriette Beckman. (I. T. Nr. 45.) - Fhv. Brygmester H. Bekkevold. (I. T. Nr. 46.) — Oberst C. L. F. Berg. (I. T. 47. Bd. Nr. 9.) — Clara Bergsøe. (I. T. Nr. 47.) — Vilh. Bergsøe. (I. T. Nr. 21.) - *Hauch-Fausbøll*: Birket Smith. (I. T. Nr. 18.) — *S. Lange*: Will. Bloch. (I. T. Nr. 28.) — *J. Torrild*: Prof. Dr. med. G. F. Borch. (I. T. Nr. 52.) — Prof. O. Borchsenius. (I. T. Nr. 39.) — Proprietær C F. Neve Borthig. (I. T. 47. Bd. Nr. 8.) — Amtmand P. Briem. (I. T. Nr. 15.) — Amtmand, Grev Brockenhuus Schack. (I. T. Nr. 24.) — Stiftamtmand Ch. Brun. (I. T. 47. Bd. Nr. 2.) — Etatsraad Buchheister. (I. T. Nr. 16.) — *Theodora Lang*: Børnevennen L. Budde. (Hbl. 1184 —90.) — Pastor emer. F. R. C. Bülow. (I. T. 47. Bd. Nr. 8.) — *E. v. d. Recke*: Prof. Nic. Bøgh. (I. T. 47. Bd. Nr. 4) — Oberst J Bölck (I. T. 47. Bd. Nr. 7.) — *C. W—s*: Kontreadmiral G. Caroc. (I. T. Nr. 25.) — Kontreadmiral G. A. Caroc. (V. F. Nr. 633.) — Geheimekonferensraad Ludv. Castenskjold. (I. T. 47. Bd. Nr. 2.) — General C. T. Christensen. (I. T. Nr. 19.) — Vicepolitidirektør V. C. D. Christensen. (I. T. Nr. 43.) — Rasmus Claussen. (I. T. Nr. 46.) — *W. Christmas*: Guvernør C. M. T. Cold. (I. T. Nr. 22.) — Etatsraad Jonas Collin. (I. T. Nr. 43.) — Oberstløjtnant Collin-Lundh. (I. T. 47. Bd. Nr. 1.) — *N. Bøgh*: Medaillør H. Conradsen. (I. T. Nr. 25.) — *J. Aa*: Pastor Hans Dahl. (Hbl. 1127—30.) — Generalmajor C. A. S. v. Dalberg. (I. T. Nr. 23.) — Fru A. Damkier. (I. T. Nr. 28.) — Postmester Dencker. (I. T. Nr. 28.) — Stiftamtmand Anders Dybdal. (I. T. 47. Bd. Nr. 2.) — *H. Lind*: Jul. Døcker. (I. T. Nr. 16.) — *X*: Julius Døcker. (Hbl. 201—08.) — Fru Camilla Eegholm. (I. T. 47. Bd. Nr. 11.) — Baron Hjalmar v. Eggers. (I. T. Nr 51.) — *M. Eskesen*: Anna Katharine Eskesen. (Hbl. 521—26.) — *Goos*: J. B. S. Estrup. (I. T. Nr. 29.) — Prof. J. J. Exner. (I. T. 47. Bd. Nr. 9.) — *M. G.*: Telegrafbestyrer Faurschou. (I. T. 47. Bd. Nr. 14.) — *T. Wéden*: Prof. Arthur Feddersen. (I. T. Nr. 21.) — Inspektør P. Feilberg. (I. T. 47. Bd. Nr. 8.) — *Z*: Prof. L. P. Fenger. (Architekten VII, 253 59.) — Prof. L. Fenger. (I. T Nr. 25.) — Prof. N. C. Frederiksen. (I. T. 47. Bd. Nr. 7.) — *J. D.*: Generalmajor Th. v. Freiesleben. (I. T. 47. Bd. Nr. 1) — Etatsraad H. Fritsche. (I. T. Nr. 40.) — *O. B. Wroblewski*: G. E. C. Gad. (I. T. 47. Bd. Nr. 6.) — Generalmajor H. W. T. v Gerstenberg. (I. T. Nr 39.) — *H. Kjær*: Prof M. Cl. Gertz. (I. T. Nr. 15.) — Kommandør P. F. Gïödesen. (I. T. Nr. 18.) — *Frantz Dahl*: C. Goos. (I. T. Nr. 14.) — Skolebestyrer H. Gregersen. (I. T. 47. Bd. Nr. 6) — Generalmajor Grüner. (I. T. 47 Bd. Nr. 12.) — Bager V. Gætje. (I. T. Nr. 34.) — Generalmajor Görtz. (I. T. 47. Bd Nr. 7.) — Konferensraad H. N. Hansen. (I. T. Nr. 25.) — Pastor Jul. Friis Hansen. (I. T. Nr. 46.) — *—d*: Peter Hansen. (I. T. Nr. 28.) — *Will. B.*: Frits Hartvigson. (I. T. Nr. 51.) — Fabrikant Anker Heegaard jun. (I. T. Nr. 43.) — *H. Lind*: Betty Hennings. (I. T. 47. Bd. Nr. 13.) — *J. Sch.*: Martin R. Henriques. (I. T. 47. Bd. Nr. 13.) — Inspektør Hoffmann. (I. T. Nr. 21.) — Kaptajn C. Holm. (I. T. Nr. 46.) — Etatsraad Chr Holm. (I. T. 47. Bd. Nr. 7.) — Kontreadmiral H L. M. Holm. (I. T. Nr. 41.) — *S. Lemche*: Prof. Hans Holm. (I. T. Nr. 31.) — Just Holm. (I. T. Nr. 33.) — Justitsraad V. Holm. (I. T. Nr. 30.) — Lærer Fr. Hørup. (I. T. Nr. 41.) — Direktør, Kapt. P. W. Høst. (I. T. Nr. 17.) — Kammerjunker Fr. Ibsen. (I. T. 47 Bd. Nr 5.) — Organist Th. Ibsen. (I. T. Nr. 40.) — *J. Torrild*: Distriktslæge Dr. med V. Ingerslev. (I. T. Nr. 17.) — Justitsraad J. J. Jacobsen. (I. T. Nr. 30.) — Distriktslæge Jacob Jacobsen. (I. T. 47. Bd. Nr. 11.)

— *P. Olsen*: Et lille Minde [om Gaardejer Jens Jensen, Skaftelev.] (Hbl. 793—94.) — Pastor Andreas Johansen. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 53. Aarg. 289—95.) — Justitsraad Josephson. (I. T. Nr 37.) — *H. L.*: Erna Juel-Hansen. (I. T. Nr. 23.) — Prof. J. G. Jørgensen. (I. T. Nr 37.) — *E. Schiødte*: Thorv. Jørgensen. (I. T. 47. Bd Nr. 8.) — Etatsraad A. S. Kaarsberg. (I. T. Nr. 50.) — *J. Torrild*: Prof. J. Kaarsberg. (I. T. Nr. 31.) — Kammerherre G. von Kaas. (I. T Nr 40.) — *Will. B.*: Organist V. Kalhauge. (I. T. Nr 22.) — *J.*: Viggo Kalhauge. (Hbl. 361—64.) — Overlærer Kaper (I. T. Nr. 18.) — *C. B.*: Kammerherre, Architekt A. v. Kauffmann (Architekten VII, 285—88.) — *P. N. Nieuwenhuis*: Generalløjtnant H. A. T. Kauffmann. (Milit. T. 34. Aarg. 233—36.) — Generalløjtnant H. A. T. Kauffmann. (I. T. Nr. 39.) — Generalløjtnant H. A. T. Kauffmann. (V. F. Nr. 640.) — Etatsraad L. K. Kier. (I. T. Nr. 15.) — Pastor Jacob Kjer. (I. T. Nr. 18.) — Skolebestyrer P. N. Kjær. (I. T. Nr. 25.) — *E. Schiødte*: Prof. V. Klein. (I. T. Nr. 25.) — Grosserer H. Klitgaard. (I. T. 47. Bd. Nr. 9.) — Etatsraad P. Knudsen til Blidstrup. (I. T. Nr. 36.) — Arkitekt Frits Koch. (I. T. Nr 49.) — Architekt Frits Koch. (Architekten VII. 477 84.) — Prof. J. Kornerup. (I. T. 47. Bd Nr. 9.) — *Asger Højmark*: Jørgen Kornerup. (Hbl. 1449—52.) — *H. Bing*: Pietro Krohn. (T. f. Industri VI, 201—04.) — Pietro Krohn. (I. T. 47. Bd. Nr. 4.) — Prof J. A. Krygell. (I. T. Nr. 51.) — Generalløjtnant Kühnel. (I. T. 47. Bd. Nr. 7.) — Konsul A. Leigh-Smith. (I. T Nr. 30.) — Fhv. Proprietær Alfr. Lendorf. (I. T. Nr. 48.) — Camilla Lerche. (I. T. Nr. 22.) — Pastor A. Leth. (I. T. Nr. 25.) — *V. J. Hoff*: Andr. Leth. (Dansk Kirketid. 1905. 217—20.) — Overretsprokurator Leth. (I. T. Nr. 30.) — *Frantz Dahl*: Højesteretssagfører O. J. Levison. (I. T. 47 Bd. Nr. 12) — *J. Mølgaard*: Claus Nicolai Lorenzen. (Hbl. 1113—20.) — Spejlfabrikant Jul. Lund. (I. T. 47. Bd. Nr. 11.) — *B*: Bogtrykker P. G Lydiche. (Architekten VII, 162) — Bogtrykker P. G. Lydiche. (I. T. Nr. 15.) — En dansk Opdagelsesrejsende (Harald Læssøe). (I. T. 47. Bd. Nr. 1.) — Prof. J. B. Løffler. (I. T. Nr. 14.) — *M. Mackeprang*: J. B. Løffler. (Architekten VII, 279—82.) — Fhv. Krigsminister, Generalmajor V. H. O Madsen. (V. F. Nr. 628 og 629.) — *N. K. Madsen-Stensgaard*: Jørgen Malling. (I. T. Nr. 43.) — Godsejer C. Mansa. (I. T. Nr. 43.) — Moses Melchior. (I. T. Nr. 17.) — Generalløjtnant C. E. v. Meldahl. (I. T. Nr. 23.) — *C. Ussing*: Overretssagfører Carl Adolf Meyer. (I T. Nr. 39.) — Kgl. Agent C. H. Meyer. (I. T. Nr. 31.) — *V. Nohr*: Direktør J. F. Meyer. (Tekn. Foren.s T. XXIX, 166—67.) — Brolægningsdirektør Jacob Meyer. (I. T. Nr. 47.) — Lærer H. Mortensen. (I. T. Nr. 31.) — *A. C. Larsen*: Niels Mortensen „Grænge". (V. F. Nr 641.) — Højesteretsassessor Mourier. (I. T. Nr. 31.) — Telegrafbestyrer C. J. E Mulvad. (I. T. Nr. 38.) — Dr. med. H. Munch-Petersen. (I. T. Nr. 34.) — *H. Koch*: Biskop C V. V. Møller. (I. T. 47. Bd. Nr. 8.) — Ingeniør Georg Møller. (I. T. Nr. 43) — *H. Lind*: Henri Nathansen. (I. T. Nr. 25.) — *X.*: Teaterdirektør Martinius Nielsen. (I. T. 47. Bd. Nr. 6.) — *H. Lind*: Poul Nielsen. (I. T. Nr. 16.) — Justitsraad V. Nielsen. (I. T. Nr. 28.) — *H. L.*: Th. Niss. (I. T. Nr. 34) — *P. Brock*: Prof. Dr. phil. C. A. Nissen. (I. T. Nr. 30) — *A. B.*: Prof. C. Nyrop. (I. T. 47. Bd. Nr. 3.) — Gehejmeetatsraad Nørgaard. (I. T. 47. Bd. Nr. 7.) — *L. A.*: T. Olivarius. (Architekten VII. 498—500.) — Trafikinspektør C. A Pagh. (I. T. Nr. 29.) — Bankdirektør J. W. Palludan. (I. T. Nr. 28.) — *J. Torrild*: Prof. R. Paulli. (I. T. Nr. 40.) — *A. C. Larsen*: En gammel Veteran. (Jørgen Pedersen.) (V. F. Nr. 632.) — Prof. Rasmus Pedersen. (I. T. Nr. 33.) — Theaterdirektør Fritz Petersen. (I. T. Nr. 21.) — Hoffotograf

J. Petersen. (I. T. Nr. 20.) — Justitsraad N. F. L. Petersen (I. T. Nr. 45.) — Rosalie Petersen. (I. T. Nr. 39.) — Herredsfoged N. Petri. (I. T. Nr. 50.) — Fru Phister. (I. T. Nr. 29.) — Kaptajn F. N. Pingel. (I. T. 47. Bd. Nr. 1.) — Oberstløjtnant F. Pio. (I. T. 47. Bd. Nr. 9.) — Agent Fr. Plum. (I. T. Nr. 50.) — Købmand N. M. Plum. (I. T. 47. Bd. Nr. 13.) — Fyrmester M. G. Poulsen. (I. T. Nr. 19.) — Varemægler C. L. Prior. (I. T. Nr. 31.) — Skibsingeniør J. A. Prior. (I. T. Nr. 40.) — Hofboghandler V. Prior. (I. T. Nr. 29.) — Etatsraad E. F. Rahr. (I. T. Nr. 31.) — Premierløjtnant J. U. Ramsing. (I. T. Nr. 38.) — Dr. phil. Harald Rasmussen. (I. T. Nr. 15.) — Skoleinspektør Jens Rasmussen. (I. T. Nr. 35.) — *W. Behrend*: Vicepolitidirektør V. C. Ravn. (I. T. Nr. 35.) — Højesteretsassessor Repholtz. (I. T. Nr. 22.) — Justitsraad, Direktør M. C. Ritzau. (I. T. Nr. 41.) — *W. Behrend*: Prof. Orla Rosenhoff. (I. T. Nr. 38.) — Skibsmægler S. N. Rømer. (I. T. Nr. 35.) — Lehnsgreve Schaffalitzsky de Muckadell. (I. T. Nr. 18.) — Vinhandler J. Schalburg. (I. T. Nr. 18.) — Stenhuggermester A. Scheller. (I. T. Nr. 48.) — Prof. Erik Schiødte. (I. T. Nr. 34.) — Professorinde Schiødte. (I. T. Nr. 45.) — *H. L.*: Alfred Schmidt. (I. T. Nr. 29.) — Etatsraad O. C. S. Schmidt. (I. T. Nr. 50.) — *H. Koch*: Pastor Schmidt-Phiseldeck. (I. T. Nr. 21.) — Grosserer F. A. Schnakenburg. (I. T. 47. Bd. Nr. 13.) — Pastor G. A. Schneekloth. (I. T. Nr. 51.) — *J. Torrild*: Prof. Jens Schou. (I. T. Nr. 26.) — Forstraad Schrøder. (I. T. Nr. 28.) — Ludv. Schrøder. (I. T. 47. Bd. Nr. 8.) — Navigationsskoleforstander C. G. F. Schwartz. (I. T. Nr. 22.) — —*n*—: Oberstløjtnant A. Th. Seedorff (Milit. T. 34. Aarg. 433—35.) — Oberstløjtnant Seedorff. (I. T. 47. Bd. Nr. 13.) — Georg Seligmann. (I. T. 47. Bd. Nr. 2.) — Overretssagfører. Etatsraad Ludv. Simonsen. (I. T. Nr. 43.) — Pastor H. Skovgaard. (I. T. Nr. 14.) — *H. Lind*: Joachim Skovgaard. (I. T. Nr. 22.) — Stiftamtmand, Kammerherre Skrike. (I. T. Nr. 51.) — Politimester Thorvald Smit. (I. T. Nr. 28.) — Sova-Jensen. (I. T. 47. Bd. Nr. 8.) — Fhv. Postmester C. F. A. v. Späth. (I. T. 47. Bd. Nr. 4.) — Telegrafbestyrer H. D. C. Stamp. (I. T. 47. Bd. Nr. 11.) — Tandlæge Steensen. (I. T. Nr. 37.) — Prof. V. Stein. (I. T. Nr. 20.) — Kontorchef F. E. H. Stockfleth. (I. T. Nr. 16.) — *E. Schiødte*: Prof. H. B. Storck. (I. T. Nr. 49.) — Admiral Suenson. (I. T. Nr. 30.) — Læge V. Swendsen. (I. T. 47. Bd. Nr. 8.) — Prokurist H. J. Sørensen. (I. T. Nr. 45.) — *Kr. K.*: Provst J. C. Sørensen (I. T. Nr. 40.) — Architekt Thorvald Sørensen. (Architekten VII, 373—74.) — Arkitekt Thv. Sørensen. (I. T. Nr. 40.) — Kancelliraad N. R. J. Thaarup. (I. T. Nr. 31.) — Dr. phil. Kristine Thaning. (I. T. Nr. 14.) — Bogtrykker A. Thiele. (I. T. Nr. 48.) — *N. M. V.*: Peder Thisted. (Hbl. 791—93.) — A. Thomsen, Folketingets nye Formand. (I. T. Nr. 19.) — *Thade Petersen*: Frimenighedspræst R. Thomsen (Hbl. 1272—80.) — Christian Thornam. (I. T. Nr. 29.) — Direktør Thrane. (I. T. 47. Bd. Nr. 13.) — Justitsraad Thygesen. (I. T. Nr. 17.) — *L. Schrøder*: Kammerherre T. G. F. C. de Thygeson. (Hedeselsk.s T. 1905. 89—93; jfr. 111—12.) — Kammerherre de Thygeson. (I. T. Nr. 28.) — Justitsraad. Prokurator H. J. Torp. (I. T. Nr. 20.) — Komtesse Amalie Tramp. (I. T. Nr. 25.) — *J. T.*: Dr. med. Moritz Trier. (I. T. 47. Bd. Nr. 6.) — *J. Torrild*: Prof. E. Tscherning. (I. T. Nr. 48.) — Admiral F. P. A. Uldall. (I. T. Nr. 23.) — Forstraad Ulrich. (I. T. Nr. 31.) — Etatsraad G. H. I. Ulrich. (I. T. Nr. 28.) — Prof. J. L. Ussing. (I. T. 47. Bd. Nr. 6.) — *J. Torrild*: Prof. O. Wanscher. (I. T. 47. Bd. Nr. 5.) — Kammerherre, Amtmand, Baron Wedell-Wedellsborg. (I. T. Nr. 52.) — Underbibliothekar C. Weeke. (I. T. Nr. 31.) — Carl Weitemeyer. (I. T. 47. Bd.

Nr. 14.) — Grosserer Th. Wessel. (I. T. Nr. 45.) — Landstingsmand Westergaard. (I. T. 47. Bd. Nr. 8.) — Murermester T. M. Wienberg. (I. T. 47. Bd. Nr. 13.) — C. A. Winholt. (Architekten VII, 516—17.) — Dr. phil. Gert Winther. (I. T. Nr. 28.) — Politiassistent With. (I. T. Nr. 50.)

Samfundsforhold og Aandsliv.

K. Rhamm: Ethnographische Beiträge zur germanisch-slavischen Altertumskunde. I: Die Grosshufen der Nordgermanen. Braunschweig.

K. Lehmann: Jurisprudensen i Njala. (T. f. Retsvidensk. XVIII, 183—99.)

P. J. Jørgensen: Forelæsninger over den danske Retshistorie. 2.—3. H.

Trykt som Manuskript.

Danske Vider og Vedtægter eller gamle Landsbylove og Byskråer. Udg. af *P. Bjerge* og *T. J. Søegaard*. 2. H. Kolding.

C. E. Dangaard: Len og Stamhuse. (Det ny Aarhundrede 2. Aarg. II, 572—76.)

H. Pudor: Fideikommiss-Schutz in Deutschland versus Landarbeiterheim-Schutz in Dänemark. Zur Agrarpolitik in Dänemark und Deutschland. Lpz.

H. Matzen: Om Betydning af en Løsning fra Undersaatsforholdet efter dansk Statsret. (Sønderjydske Aarb. 1905. 43—90.)

Norske Herredags-Domböger. 2. R. (1607—23.) II. Dombog for 1610 ved *E. A. Thomle*. Chria.

Jfr. H. K. i Norsk hist. T. 4. R. III, 397—98.

C. Bornhak: Die Thronfolge im Grossherzogtum Oldenburg (Archiv f. öffentl. Recht XIX, 201—44.)

C. Jensen og *H. Lützhöft*: Det danske Samfund. I. Dansk Samfundshistorie. II. Dansk Samfundslære. Odense.

H. F. Rørdam: Optegnelser vedrørende Befolkningsstatistiken i ældre Tid. 2. (Kirkehist. S. 5. R. II, 791—95.)

Edv. Ph. Mackeprang: Sjællands stifts købstadbefolkning i det 18de aarhundrede. (Fra Arkiv og Museum II, 485—92.)

Befolkningsforholdene i Danmark i det 19. Aarhundrede. (= Danmarks Statistik. Statistisk Tabelværk 5. R. Litra A. Nr. 5.) 4°.

E. von Berlepsch-Valendas: Skandinavische Museen. Eine Reisestudie. (Kunst und Handwerk 1905. 7. u. 8. H.)
Ogsaa som særskilt Bog. München u. Berlin.

Alex. Thorsøe: Stiftsmuseet i Maribo. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 19.)

K. Mühlke: Holsteinisches Bauernhausmuseum in Kiel. (Die Denkmalpflege VII, 42—43.)

Gerstenfeldt: Ländliches Hausgerät aus schlesw.-holst. Museen. (Die Denkmalpflege VII, 33—34, 43—45.)

B. Bjarnason: Nordboernes legemlige Uddannelse i Oldtiden.

V. la Cour: Nordboernes gamle boldspil. (Danske Studier 1905. 174—76.)

Emil Madsen: Bidrag til Oplysning om jydske Kronbønders Levesæt og Forhold i Frederik II^s og Christian IV^s Tid. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. IV, 175—221.)

C. Villads Christensen: Et Brev fra en fynsk Bonde 1762. (Danske Studier 1905. 171—72.)

Bering Liisberg: Barselfærd i gamle Dage. (Danmark for 1905. 27—33.)

H. F. Feilberg: Jul. Julemørkets Løndom, Juletro, Juleskik. 2. Bd.
Anm. af J. Olrik. (Nordisk T. 1905. 624—28.)

H. M. Schirmer: Aare, Røgovn, Peis. (Aarsberetn. fra For. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1904. 1—41.)

O. Olafsen: Aare og Røgovne paa Vestlandet. (Aarsberetn. fra For. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1904. 219—22.)

G. F. Heiberg: Gamle Ildsteder i Sogn. (Aarsberetn. fra For. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1904. 217—19.)

Harry Fett: Kakelovn, Jernovn. (Aarsberetn. fra For. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1904. 154—61.)

Evald Tang Kristensen: Gamle folks fortællinger om det jydske almueliv, som det er blevet ført i mands minde. Tillægsbind I og II. Aarhus.

D. N. Christiansen: Bindebriefe. (Heimat XV, 147—48.)

I Nordslesvig og Nordfrisland.

Chr. Jensen: Weihnachtsbräuche aus Nordfriesland. (Heimat XV, 261—64.)

A. Schou: Tyveriernes Tiltagen i Kjøbenhavn [1880—99] og Aarsagerne dertil. (Det ny Aarhundrede 2. Aarg. II, 385—92, 395—402.)

O. E. de Fontenay og *H. C. Johnstrup*: Sodalitas scotica St. Andreæ. Mindeskrift.

Manuskript for Brødre. Ikke i Bogh.

A. Lorenzen: K. F. U. M. Frederiksberg 1891—1905.

Trykt som Manuskript.

C. Wagener: Afholdssagen hjemme og ude. Aalborg. P.

Good Templar Ordenen gennem 25 Aar. Et Festskrift, udg. ved *P. Aarseth*, *L. Ernst* og *H. Nonboe*. (Aalborg.)

Mindeskrift over „Det Blaa Kors". 10-Aars-Fest i Danmark.

Ch. Eilersgaard: En kort Oversigt over Kvindebevægelsen i Danmark. (Højskolebl. XXX, 238—46, 271—78.)

F. Bajer: Dansk Kvindesamfunds Stiftelsesår 1871.

E. Arup: Den europæiske Regalismes Oprindelse. (Nationaløkon. T. 3. R. XIII, 225—71.)

J. Steenstrup: De danske Kongers Ret til Hvaler og meget store Fisk. (Hist. T. 7. R. VI, 115—20.)

Nik. Hertel Wulff: Danmarks Statsfinanser 1887-88—1903-04. (Nationaløkon. T. 3. R. XIII, 451—61.)

Kr. Erslev: Sildetolden paa Skaanemarkedet. (Hist. T. 7. R. V, 508—16.)

S. Alkærsig: Toldgrænsen mellem Nørre- og Sønderjylland. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. IV, 129—74.)

F. Jørgensen: Af det dansk-norske Toldvæsens Historie i det 18. Aarhundrede. Rønne.

S. Alkærsig: En Smuglerhistorie fra 1729. (Fra Ribe Amt 1905. 90—117.)

I Vilslev.

Henrik Pedersen: Die Kapitelstaxen in Dänemark. (Jahrb. f. Nationalökon. u. Statistik 3. F. 29. Bd. 784—93.)

H. Reuter: Die ordentliche Bede der Grafschaft Holstein (bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts). (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXV, 151—212.)

E. Einarsen: Norges økonomiske Udvikling i de sidste ti Aar. (Nationaløkon. T. 3. R. XIII, 1—83.)

Stadige Sammenligninger med Forholdene i Danmark.

C. Hansen: Sparekassen for Slagelse og Omegn 1855—1905. Slagelse.

Ikke i Bogh.

Kreditforeningen af Ejere af mindre Ejendomme paa Landet i Jylland. Festskrift i Anledning af Foreningens 25-aar. Jubilæum. Aalborg.

Ikke i Bogh.

Thisted Bank 1854—1904. Thisted (1904). 4°. P.

Ikke i Bogh.

J. B. Krarup og *S. C. A. Tuxen*: Beskrivelse af Landbrugets Udvikling i Danmark fra 1835 indtil Nutiden. V. Sjælland med hosliggende Øer. (1904.)

Jubilæumsbogen udgivet af de samvirkende Landboforeninger i Sjællands Stift i Anledning af dennes 25-aar. Bestaaen. redigeret af *A. Bruun*.

A. Bruun: De samvirkende Landboforeninger i Sjællands Stift 1880—1905. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 40; jfr. ogsaa Nr. 42.)

S. P. Petersen: Festskrift i Anledning af Skanderborg Landboforenings Jubilæum. Skanderborg.

(*C. Mansa*:) Sejerslev Landboforenings Jubilæumsdyrskue. Særtryk af Morsø Dagblad. (Nykøbing M.)

H. Pudor: Dänemarks genossenschaftlicher Butterexport im Jahre 1904. (Jahrb. f. Nationaløkon. u. Statistik. 3. F 29. Bd. 67—68.)

J. A. Lemming: Husmændene. (Det ny Aarhundrede 2. Aarg. II, 192—95.)

Knud Thøgersen: Husmandsstanden! (Det ny Aarhundrede 2. Aarg. II, 287—92.)

S. Skappel: Træk af det norske Agerbrugs Historie i Tidsrummet 1660—1814. Kria.

De danske Byerhverv. København 1.—11. H. Øerne 1.—2. H. 4⁰.

W. Stein: Anm. af *A. Agats*: Der hansische Baienhandel. (Hans. Geschichtsblätter 1904—05. 188—200.)

A. T.: Anm. af *F. Bruns*: Die Lübecker Bergenfahrer und ihre Chronistik. (= Hansische Geschichtsquellen N. F. II.) Berlin 1900. (Norsk hist. T. 4. R. III, 375—86.)

H. Brendstrup: Omløbende Uldhandlere. 1904. P.

J. A. Lefolii: Handel. (Atlanten I, 169—76.)
Om Islands Handelshistorie.

Kohl: Der oldenburgisch-isländische Handel im 16. Jahrhundert. (Jahrb. f. d. Gesch. d. Herzogtums Oldenburg XIII, 34—53.)

J. Steenstrup: Nogle Træk af Fiskerbefolkningens Historie. (Hist. T. 7. R. VI, 141—71.)

Fra Smaaskibe til Storskibe, fra Baadfiske til Skibsfiske. Reformforslag fra det 16. Aarhundrede meddelt af *A. Taranger*. (Norsk hist. T. 4. R. III, 316—26.)

Gribskovbanen 1880—1905. 4⁰. P.
Ikke i Bogh.

E. Bohn: Fyenske Jernbane Postkontor 1865—1905. (Aarb. f. d. danske Postvæsen XV, 177—87.)

J. Nissen: Om Fattigvæsenet i Brørup og Lindknud Sogne i det 18. Aarhundrede. (Fra Ribe Amt 1905. 153—64.)

Rolfs: Zur Geschichte der Fürsorge für die Predigerwitwen und -waisen im nördlichen Schleswig. (Schriften d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 480—84.)

G. Grove: 100 Aars Jubilæum for Admiral Winterfeldts Stiftelse „Trøstens Bolig". (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 3.)

Fr. Möller: To Legater fra Viffertsholm. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. IV, 304—20.)

V. E. Gamborg: Af dansk Livsforsikrings Historie. (Det ny Aarhundrede 3. Aarg. I, 125—42.)
Ogsaa som Særtryk. Ikke i Bogh.

Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen, udg. ved *C. Nyrop* 2. Bd. 3. (sidste) H. (1904.)

C. N.: Lavsudgifter. (Fra Arkiv og Museum II, 409—10.)

C. Nyrop: Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk 1879—1904. Kbh. 1904.

C. Nyrop: Da Garverne bleve til. (T. f. Industri VI, 25—29.)

H. C. Roede: Danske Handskemagerlav. (T. f. Industri VI, 165—69.)

C. Meyersahm, P. C. Olsen og *H. Rasmussen*: Mindeskrift ved Mursvendenes Understøttelsesforenings 25 Aars Jubilæum.

Ikke i Bogh.

J. Olsen: Salt- og Stivelseindustri i Vardeegnen i forrige Aarhundrede. (Fra Ribe Amt 1905. 15—26.)

J. A. Hansen: Ti Aar af en Fagforenings Historie. (Skibssmedeforeningen 1895—1905.) P.

Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.

Crayon: Urmagerlavets Jubilæum. (Ill. T. 46. Bd. Nr. 43.)

K. Carøe: Skarpretter og Kirurg. (Bibl. f. Læger 8. R. VI, 483—94.)

K. Carøe og *Gordon Norrie*: En Læge fradømt jus practicandi ved Højesteretsdom 1820. (Ugeskr. f. Læger 1905. 793—808.)

Chr. Ferd. Simonsen.

Søetatens Hospital. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 38.)

Schäfer: Eine Studiereise nach Dänemark, Schweden und Norwegen. (Jahrbuch der Krüppelfürsorge V (1904), 5—39.)

P. Panum: Skandinaviske Vanføreanstalter, sete gennem tyske Briller. (Nyt T. f. Abnormvæsenet VII, 161—75.)

Anm. af Schäfers ovennævnte Værk.

Aandssvageanstalten paa Gl. Bakkehus 1855—1905. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 8.)

Kr. Isager: Spredte Bidrag til dansk Folkemedicin. (Bibl. f. Læger 8. R. VI, 351—89.)

H. Rosenberg: Hospitaler og Børnehjem i Dansk Vestindien. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 9.)

G. Schnittler: Almindelig Krigshistorie. Lineartaktikens Tid eller Tidsrummet 1650—1790. Kria.

S. 21—38 Armeernes Rekrutering i Danmark-Norge og Sverige.

Hanson: Den danske Landsoldats Historie. 3. Opl. Nyborg (1904).

Sinding-Larsen: Soldatundervisning i fordums dage. (Norsk milit. T. 68. Bd. 347—53.)

V. Lauritzen: „Elevskolens Minde" gennem 25 Aar. 1879 — 3. Nov. — 1904. (1904.) 4°.
Ikke i Bogh.

Selskabet De danske Forsvarsbrødre i Horsens og Omegn 14. Nov. 1875—1905. Horsens.

H. J. Barstad: Norges Landforsvar 1604—1643. (Skrifter udg. af Videnskabsselskabet i Christiania 1905. II. Hist.-filosof. Kl. Nr. 3.)

H. J. Barstad: Nogle retshistorier fra 1. bergenhusiske nationale infanteriregiment i begyndelsen af det 18. århundrede. (Norsk milit. T. 68. Bd. 472—84, 535—62.)

H. J. Barstad: Småtræk fra bergenhusingernes garnisonering i Kjøbenhavn under krigen 1715—1716. (Norsk milit. T. 68. Bd. 404—14.)

C. B.: Oversigt over vor militære straffelovgivnings historiske udvikling. (Norsk milit. T. 68. Bd. 354—62.)

O. Eidem og *O. Lütken*: Vor Sømagts Historie. 38—53. H.

J. Olrik: „Trefoldigheden"s dekorering før Christian IVs orlogsfærd 1644. (Fra Arkiv og Museum II, 406—09.)

R.: Det danske Søminekorps 1880—1905. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 35.)

J. Meyer: Søværnets Lægekorps. 1. Nov. 1880—1905. (T. f. Søvæsen 76. Aarg. 389—92.)

Kirke-Leksikon for Norden. Udg. af *Fr. Nielsen*. 40.—44. H.

H. Olrik: Konge og Præstestand i Danmark indtil 12. Århundredes Begyndelse. (O. m. T.: Konge og Præstestand i den danske Middelalder 1. Bd.) 2. Udg.

J. Oskar Andersen: Oprettelsen af det danske Ærkesæde i Lund. (Kirkehist. S. 5. R. II, 636—43.)

J. Martin: L'église et l'état en Suède au moyen âge (des origines à l'union de Calmar.) (Revue des questions historiques T. 77. 54—83.)

L. Daae: Anm. af Acta pontificum Danica 1316—1536. 1. Bd. 1316—78. Udg. af *L. Moltesen.* 1904. (Norsk hist. T. 4. R. III, 393—96.)

T. Höjer: Studier i Vadstena kloster och Birgittinerordens historia intill midten af 1400-talet. Upsala. (Akad. afh.)
Ogsaa om Klostrene i Maribo og Mariager.

F. B.: Birgittinerkirkernes Indretning. (Architekten VII, 194—96.)

R. Hansen: Zum liber censualis episcopi Slesvicensis. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXV, 265—67.)

Al. Schulte: Die Fugger in Rom 1495—1523. Mit Studien zur Geschichte des kirchlichen Finanzwesens jener Zeit. Bd. 1—2. Lpz. 1904.
Bl. a. om Afladshandelen i Norden.

H. Barge: Andreas Bodenstein von Karlstadt. 1. Teil. Lpz.
6. Kap.: Die dänische Episode.

H. Matzen: Hvad forstaas ved den evangelisk-lutherske Kirke? (Teol. T. Ny Række VI, 433—541; VII, 1—67.)

W. Schmitz: Jomfruklostre i Danmark efter Reformationen. (Varden III, 117—25, 129—44, 161—76.)

P. Severinsen: Om lønligt Skriftemaal. Et Skrift af Dr. *Peder Palladius.* (Kirkehist. S. 5. R. III, 24—33.)

H. F. Rørdam: Uddrag af Breve i Fyens Bispearkiv. (Kirkehist. S. 5. R. III, 46—77.)

P. Severinsen: Kirkelige Tiltaler i ældre Tid. (Kirkehist. S. 5. R. II, 700—728.)

v. Schubert: Aktenstücke zum Aufenthalt Labadies und der Labadisten in Altona. (Schriften d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III. 203—27.)

R. Hansen: Die Gewissensnot der Geistlichkeit im herzoglichen Teile Schleswigs 1684 f. (Schriften d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 300—318.)

H. F. Rørdam: Sønderjyllands Tilskud til dansk Kirkeliv. (Kirkehist. S. 5. R. II, 625—26.)

J. Th. Bring: Bartolomeus Ziegenbalg. Ett tvåhundraårsminne. (Nord. Missions T. Ny R. VII, 241—53.)

P. S. Vig: Ziegenbalgs Udsendelse til Hedningerne og Betydningen deraf i den nyere Tids Kirkehistorie. (Kirkehist. S. 5. R. III, 78—97.)

Gutachten der Universitäten Halle, Helmstedt und Jena in der Frage des Kirchengebets aus dem Jahre 1714 nach der Abschrift des Pastors Matthias Henck, mitgeteilt von Pastor *Petersen*. (Schriften d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 319—35.)

H. F. Rørdam: Bidrag til Separatismens Historie i Christian VI[s] Tid. (Kirkehist. S. 5. R. III, 98—143.)

K. Heiberg: Litteratur om Herrnhutismen. (Teol. T. Ny R. VI, 150—55, 252—56.)

Anm. af Bøger af J. Lundby, N. Jakobson, E. R. Meyer, O. Steincke.

A. J. Eriksholm: Gudstjeneste i Trediverne. (Højskolebl. XXX, 881—96; jfr. *G. Brahm* smst. 1293—96.)

Efter Prof. Dr. theol. J. H. Larsens Optegnelser.

L. Bøgeskov: Tre Gennembrudsmænd. Ove Grønborg, Thomas Nielsen, Niels Chr. Jørgensen. Skildringer af Menighedslivet i Vendsyssel. III. Odense.

Johannes Clausen: Frimenigheden historisk belyst. Kolding.

Fra den Birkedalske fri Menigheds første Tid og fra den første Vinter paa Askov Højskole. Af et Brev til Etatsraad Flor fra *L. Schrøder*. (Højskolebl. XXX, 1554—58.)

H. Sk.: Høve Frimenigheds Femogtyveaarsfest. (Højskolebl. XXX, 991—96.)

H. Begtrup: Det grundtvigske Livssyn i Nutiden. (Tidsskrift, udg. af H. Begtrup I, 1—42.)

R. P. Rasmussen: Om Mindesangen i Vartov Kirke til Luthers Ihukommelse. (Kirkehist. S. 5. R. II, 776—82.)

H. Koch: Københavns indre Mission. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 21.)

E. Elberling: Om de mindre Trossamfund i Danmark efter Folketællingen 1901. (Nationaløkon. T. 3. R. XIII, 361—77.)

P. Thomsen: Die Quäkergemeinde in Friedrichstadt. (Schriften d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 435—65.)

C. Rolfs: Zur Geschichte des dithmarsichen Kalands. (Schriften d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 420—34.)

C. Rolfs: Dithmarsische Visitationsartikel vom Jahre 1574. (Schriften d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 401—19.)

F. Witt: Auszüge aus dem ältesten Lütjenburger Kirchenrechnungsbuch von 1463 ff. (Schriften d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 286—99.)

O. Olafsen: Kirkebøgerne i den norske kirke. (Norsk theol. T. VI, 226—52.)

K. Heiberg: Dines Pipers Missionsrejse til Island 1740—43. (Kirkehist. S. 5. R. II, 729—43.)

P. Vibæk: Kirke- og Skolevæsen i Grønland. (Atlanten I, 265—75.)

T. Løgstrup: Det danske Missionsselskabs Historie. Ny Udg. (= Smaaskrifter udg. ved det danske Missionsselskab. Ny R. Nr. 36.)

L. Koch: Den danske Mission i Vestindien. (Kirkehist. S. 5. R. III, 144—80.)

H. Hoffmeyer: Vor Kirke i Vestindien.

S. Bugge: Nogle Breve og Optegnelser om nordiske Videnskabsmænd og Universitetsforhold i det 19. Aarhundrede. (Hist. Skrifter tilegnede Prof. Ludv. Daae. 17.—31. Kria.)
Bl. a. Breve fra J. N. Madvig 1867.

Th. Lind: Danske Studenter i det 19. Aarhundrede. (Nord. Univ. T. V, 127—57.)

Andr. Boje: Elers Collegium 1705 — 18. Novbr. — 1905. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 8.)

H. F. Rørdam: Reformer i det lærde Skolevæsen i Christian VIs Tid. (Slutn.) (Kirkehist. S. 5. R. II, 661—99.)

Skoletanker af Prof. *Hans Gram*. Ved *H. F. Rørdam*. (Kirkehist. S. 5. R. II, 769—73.)

F. Thomassen: De nordiske Skolemøders Historie, især deres Forhistorie, set gennem danske Briller. Udg. i Anledning af det 9. Skolemøde i Kbh. 1905.

J. Damsgaard: Nogle Bemærkninger om norske og danske Folkeskoleforhold. (Vor Ungdom 1905. 224—33.)

L. Schrøder: Den nordiske Folkehøjskole. Bidrag til dens Historie. 2. Halvbd. (Folkelæsning Nr. 267.)
Jfr. H. F. Feilberg i Højskolebl. XXX, 169—74. 1577—82.

V. Arnoljdi: De danske Folkehøjskoler. Oversat fra Russisk af J. Kure. Odense.

Madsen Rönberg: Grundtvig und die dänischen Volkshochschulen. Langensalza.

Helge Hostrup: Lidt om Højskolen. (Tidsskrift, udg. af H. Begtrup I, 193—204.)

H. Begtrup: Vore folkelige Foredrags Oprindelse og Udvikling. Nogle historiske Oplysninger. (Tidsskrift, udg. af H. Begtrup I, 98—126.)

S. Bagger: Oversigt over Asylvirksomheden i Danmark. Udg. af Dansk Frøbelforening. P.

H. Cohn: Friskolen for Drengebørn af den mosaiske Tro 1805—1905.

B.: Den jødiske Drengefriskole 1805—1905. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 29.)

J. Moldenhawer: Det Kgl. Blindeinstituts Historie samt Meddelelser om Blindesagens Begyndelse og dens Udvikling i Danmark.

Jfr. *H. M. Hauge* i Nyt T. f. Abnormvæsenet VII, 193—95.

Fr. Th.: Det kgl. Blindeinstitut i Kjøbenhavn. (Nyt T. f. Abnormvæsenet VII, 225—34.)

A. Engelke: Die Provinzial-Taubstummenanstalt zu Schleswig 1787—1905. Schleswig.

E. Pörksen: Das Taubstummen-Institut zu Schleswig. (Heimat XV, 221—36.)

L. F. A. Wimmer: De danske Runemindesmærker. 3. Bd. Fol. Skaane og Bornholm.

Sophus Bugge: Bidrag til Tolkning af danske og tildels svenske Indskrifter med den længere Rækkes Runer, navnlig paa Guldbrakteater. (Aarb. f. nord. Oldkyndighed og Hist. 2. R. XX, 141—328.)

Dansk Ordbog udg. under Videnskabernes Selskabs Bestyrelse. 8. Tome. V—Z. 4°.

O. Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog (1300—1700). 40. H.

B. T. Dahl og *H. Hammer*: Dansk Ordbog for Folket 9.—12. H.

Hj. Falk og *A. Torp*: Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog. 9.—11. (sidste) H.

V. Bennike og *M. Kristensen*: Kort over de danske Folkemål med Forklaringer. 4. H. 4°.

H. F. Feilberg: Bidrag til en Ordbog over jydske Almuesmål. 26. H.

A. C. Evensen: Föroysk Ordabók. 1.—4. H. Thorshavn.

V. Dahlerup: Geschichte der dänischen Sprache. Übersetzt von W. Heydenreich. Progr. d. Gymnasiums Günzburg 1904.

H. Bertelsen: Dansk sproghistorisk Læsebog. 1. Del. Oldtid og Middelalder (400—1500). I—II.

L. Bobé: Et Bidrag til Modersmaalets Historie i Sundeved. (Sønderjydske Aarb. 1905. 91—98.)

Marius Kristensen: Nordisk stednavnegranskning. Et historisk overblik. (Danske Studier 1905. 177—93.)

H. Ussing: Stednavne i Erritsø Sogn. (Danske Studier 1905. 157—68.)

F. Tonn: Die Flurnamen als Quellen der Heimatskunde. (Heimat XV, 105—11.)

H. Carstens: Sprichwörter und Redensarten aus Stapelholm. (Jahrb. d. Ver. f. niederdeutsche Sprachforsch. XXX, 78—80; XXXI, 58—59.)

H. Carstens: Idiotismen aus Eiderstedt und Stapelholm in Schleswig. (Jahrb. d. Ver. f. niederdeutsche Sprachforsch. XXIX, 36—38.)

H. F. Feilberg: Skældsordenes lyrik. (Danske Studier 1905. 1—38.)

G. Schütte: Pér-vild og Kulturens Overdrev. (Dansk T. 1905. 229—35.)

H. Schück: Fornnordisk diktning och europæisk. (Samtiden XVI, 293—308.)

Jón Svensson: Lidt om den oldislandske Litteratur. (Varden III, 1—10, 51—60, 65—84.)

A. O.: Det ældste danske vers fra Middelalderen. (Danske Studier 1905. 169—70.)
1 Skaanske Lov.

Danmarks gamle Folkeviser. Danske Ridderviser. Efter Forarbejder af Sv. Grundtvig udg. af *Axel Olrik*. 3. Bd. 1. H. 4°.

Carl S. Petersen: Fra Folkevisestriden [i 40erne]. (Danske Studier 1905. 65—114.)

J. Paludan: Vagantpoesi i Norden. (Danske Studier 1905. 194—212.)

Carl S. Petersen: Et latinsk digt af biskop Jens Andersen (Beldenak). (Kirkehist. S. 5. R. III, 205—08.)

Jens Aarsbo: Om Morten Børups Vaarsang. (Kirkehist. S. 5. R. III, 216—17.)

Dr. Morten Borups Vers om de danske Stiftstæder forklarede af *H. F. Rørdam*. (Kirkehist. S. 5. R. III, 1—13.)

V. Malling: Fra Holberg til Chr. Richardt. En Litteraturhistorie i Biografier. I. Halvbind. 2. Opl. Aarhus.

Holbergs Komedier udg. ved Jul. Martensen. 11. Bd.

J. Bing: Literaturhistoriske Kandestøberier om Holbergs politiske Kandestøber. (Hist. Skrifter tilegnede Prof. Ludv. Daae. 105—11.)

A. D. Dalsgaard: Ingemanns Romaner. (Højskolebl. XXX, 464—72.)

Jul. Salomon: Carl Bernhards „Lykkens Yndling“, dens literære Forbillede og Corps diplomatique i København i Tyverne. (Danske Studier 1905. 147—56; jfr. E. Gigas smst. 1906. 64 og Salomons Svar 1906. 160.)

Nogle Digte af *Kold*. Ved *P. Hass*. (Tidsskrift, udg. af H. Begtrup I, 92—97.)

Th. Bredsdorff: Danske Digtere 1870—1900. (Tidsskrift, udg. af H. Begtrup I, 65—91, 129—56, 232—55.)

Th. Bredsdorff: Moderne dansk Digtning [1870—1900] og Ungdommen. (Tidsskrift udg. af H. Begtrup I, 43—54.)

Johs. Jørgensen: Romantikken i moderne dansk Litteratur. (Tilskueren 1905. 97—114.)

Knud Andersen: Landbruget i den moderne Literatur. (Dansk T. 1905. 331—45.)

H. Nielsen: Bondestandens Revision. (Tilskueren 1905. 161—72.)

Om Romanskildringer af Bondestanden.

E. Key: Deensche psychologen. (Scandinavië-Nederland I, 112—19.)

Johs. Lindbæk: Dansk Historieskrivning før og nu. (Dansk T. 1905. 423—28.)

M. Kristensen: Vejle Amts historiske Samfund. (Højskolebl. XXX, 1224—28.)

S. Nygård: „Den Viborger Samler“. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. IV, 245—78.)

1773—1839, derefter kaldet „Viborg Stiftstidende“.

25 Aar. Ved Journalistforeningens Jubilæum. Redigeret ved *C. Behrens*. 1880 — 2. Marts — 1905. P.

C. Behrens: Journalistforeningen og dens Formænd. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 24.)

W. Topsøe, P. Hansen, E. Bjerring, C. Carstensen.

Kr. Nyrop: En kuriositet i Kunstkammeret. Studie over fortællingen om grevinden med de 365 børn. (Aarb. f. nord. Oldkyndighed og Hist. 2. R. XX, 1—44.)

W. Wisser: Volksmärchen aus dem östlichen Holstein. (Heimat XV, 143—46, 188—92.)

W. Wisser: Wat Grotmodor verteilt. N. F. Ostholsteinische Volksmärchen. Jena.

W. Wisser: Vier Volksballaden aus dem östlichen Holstein. (Z. d. Ver. f. Volkskunde XV, 331—35, 470.)

Arthur Christensen: Persiske og nordiske Sagn. (Danske Studier 1905. 213—18.)

H. Graversen: To danske Salmer fra den katolske Tid. (Højskolebl. XXX, 503—08.)

Danske Salmedigtere. 7 Foredrag af *P. Severinsen*, *J. Nimb Larsen*, *John Hansen*, *Chr. Ludwigs*, *C. J. Scharling*, *F. L. Østrup* og *E. With*. (Slagelse.)

Sigurd Müller: Nordens Billedkunst. 4°. („Frem".)

Tegninger af ældre nordisk Architektur. Udg. af *H. Storck*. 4. Saml. 3. R. 6. H. og 4. R. 1.—3. H. Fol.

A. Matthaei: Über die frühmittelalterliche Baukunst in Schleswig-Holstein. (Schriften d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 273—85.)

V. Lorenzen: Folket og Arkitekturen. (Dansk T. 1905. 755—67.)

Fr. Wetterlund: Anm. af *Gustaf Upmark*: Svensk byggnadskonst 1530—1760. Sthlm. 1904. (Nordisk T. 1905. 460—63.)

Ogsaa om Skaane før 1658.

K. Me: Die mittelalterliche Taufsteine in Schleswig-Holstein. (Die Denkmalpflege VI, Nr. 14.)

M. Mackeprang: Anm. af *E. Sauermann*: Die mittelalterlichen Taufsteine der Provinz Schleswig-Holstein. Lübeck 1904. 4°. (Sønderjydske Aarb. 1905. 294—302.)

M. Mackeprang: Lydpotter i danske Kirker. (Aarb. f. nord. Oldkyndighed og Hist. 2. R. XX, 45—62.)

Paa Fransk i Mém. de la Soc. R. des Antiquaires du Nord. 1904. 141—61.

Dr. H.: Schallgefässe in mittelalterlichen Kirchen. (Die Denkmalpflege VII, 46—47.)
Anm. af Mackeprangs Afhandling.

F. Uldall: Schwesterglocken aus dem Mittelalter im Grossherzogtum Mecklenburg-Schwerin und dem Königreich Dänemark. (Jahrb. d. Ver. f. mecklenb. Gesch. 70. Bd. 153—78.)

R. Haupt: Seltsame Glockeninschrift. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXV, 269—70.)
Paa Kirkeklokken i Erfde.

Fr. Beckett: Engelske Alabasttavler i Danmark. (T. f. Industri VI, 19—23, 45—48.)

Harry Fett: Fra den brogede barok. I. Nogle arbejder af Abel Schrøder d. y. [fra Næstved] i Norge. (Aarsberetn. fra For. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1904. 92—106.)

P. Brock: Emaillerede Figurer dannede af Monstreperler. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 48.)
Bl. a. paa Rosenborg.

Bering Liisberg: Sølvløverne paa Rosenborg. Særtryk af „Berl. Tid.“ 28. Nov. 1905. P.
Ikke i Bogh.

Bernh. Olsen: Tinudstillingen i Kunstindustrimuseet. (T. f. Industri VI, 65—68.)

J. Olrik: Et fund af tinkander i Assens. (Fra Arkiv og Museum II, 404—06.)

M. Mackeprang: Rhinsk stentøj, fundet i København. (T. f. Industri VI, 57—65.)

Emil Hannover: Om Saly og en Ny-Erhvervelse af ham til Glyptoteket. (Kunst VI, H. 3—4.)

H. Lind: Bundgaard og hans „Gefion“. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 2.)

V. Wanscher: Gefion-Springvandet. (Dansk T. 1905. 772—76.)

Tietgen-Monumentet. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 7.)

Carl Jacobsen: To Monumenter. (Kunst VI, H. 3—4.)
Emilie-Kilde og Monumentet over Fru Ottilia Jacobsen.

Danmarks Malerkunst. Billeder og Biografier samlede af *C. A. Been*. Kapitlerne indledede af *E. Hannover*. 37.—40. (sidste) H. 4°.

E. Sauermann: Zwei Jugendwerke Hans Brüggemanns. (Die Denkmalpflege VI, Nr. 9.)
I Hannover.

V. Wanscher: Raadhusets Gobeliner. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 20.)
Om Lorenz Frölich.

—d: Hans Nic. Hansen i Kunstforeningen. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 7.)

Erik Henningsens Udstillings Billeder. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 26.)

Marie Henriques' Udstilling. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 20.)

V. Lorenzen: Udstillingen i Kunstindustrimuseet af G. C. Hilkers Arbejder. (Architekten VIII, 101—11.)

Pietro Krohn: Louis Moes Illustrationer. (Kunst VI, H. 3—4.)

Rørbye i Kunstforeningen. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 26.)

Kr. Lohmann: Viborg Domkirkes Dekoration ved Joachim Skovgaard. (Højskolebl. XXX, 233—38, 265—70, 297—302, 329—36.)

Beering Liisberg: Urene i kunstindustriel Henseende. (T. f. Industri VI, 225—43, 267—80.)
Bl. a. om Ure paa Rosenborg.

Gustav Brandt: Die Töpferkunst in Schleswig-Holstein. (Die Denkmalpflege VII, 89—91, 96—98.)

J. C. Poestion: Zur Geschichte des isländischen Dramas und Theaterwesens. (= Vorträge und Abhandlungen hrsg. von der Leo-Gesellschaft. 20.) Wien.

Beskrivelse af gamle danske Folkedanse. 2. H. P.

Ove Jørgensen: Ballettens Kunst. (Tilskueren 1905. 338—48.)
Om Hans Beck.

L. Bobé: Det historiske Orgel paa Frederiksborg Slot. (Fra Arkiv og Museum II, 380—85; jfr. *Holger Hansen* smst. 513.)

Hortense Panum og *Will. Behrend*: Illustreret Musikhistorie 35.—36. (sidste) Lev.

Hortense Panum: Harfe und Lyra im alten Nordeuropa. (Sammelbände d. internat. Musikgesellsch. VII, 1—40.)

Det kgl. danske Musikkonservatorium. (Ill. Tid. 46. Bd. Nr. 28.)

Bøger indsendte til Redaktionen.

ra Frederiksborg Amt. Aarbog for 1906 udgivet af Frederiksborg Amts historiske Samfund. Fredensborg, 1906. Kristian Kongstad.

Handlingar rörande Sveriges Historia. 3. Serien. Svenska Riksrådets Protokoll utgifvet af Riksarkivet genom Severin Bergh. XI. 1645, 1646. Senare Häftet. Stockh., 1906.

orges Indskrifter med de yngre Runer. Udgivne for det norske historiske Kildeskriftfond. Runerne paa en Sølvring fra Senjen udg. af Sophus Bugge og Magnus Olsen. Med antikvariske Meddelelser om Fundet af O. Nicolaissen. Krania, 1906.

.cob Helms og H. C. Amberg: Ribe Domkirke. I Anledning af Kirkens Istandsættelse 1882—1904 udgivet af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Kbh., 1906. G. E. C. Gad.

ra Ribe Amt. Udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt. V. 1907. Kbh., 1907. Lehmann & Stage.

Dam: Christianshavns Apothek 1707—1907. Til Minde om 200 Aars Virksomhed udgivet af V. Pedersen og Juulmann. Kbh., 1907.

istorisk Tidskrift för Skåneland utg. af Lauritz Weibull. Årg. 1907. H. 1—2. Lund, 1907.

storisk Tidsskrift udg. af den Norske historiske Forening. 4. R. 4. Bd. 3. H. Krania, 1907.

udmund Schütte: Oldsagn om Godtjod. Bidrag til etnisk kildeforsknings metode med særligt henblik på folke-stamsagn. Kbh., 1907. H. Hagerups Forlag.

enska Stads-Privilegier. 1. Uppsala Stads Privilegier jämte dit hörande handlingar 1314—1787 utg. af Carl M. Kjellberg. Uppsala, 1907.

r. Thomassen: Fra Anskuelsesbilledernes Omraade. Særtryk af Nyt Tidsskrift for Abnormvæsenet. Marts 1907. Kbh., 1907.

a Holbæk Amt. Historiske Aarbøger udgivet af Historisk Samfund for Holbæk Amt. 1907. Kbh. Lehmann & Stage.

urnalen van de admiralen van Wassenaer-Obdam (1658/59) en de Ruyter (1659/60) uitgegeven door G. L. Grove. (Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap (gevestigd te Utrecht) 3. serie No. 23.) Amsterdam, 1907.

ngvar Nielsen: Norge i 1905. Med en indledende Oversigt over Unionshistoriens niti Aar. Horten, 1906. C. Andersens Forlag.

Indhold:

Historisk Tidsskrift udgives med 4 Hefter aarlig. Den danske historiske Forenings Medlemmer betaler aarlig 4 Kroner. Anmeldelser om Indtrædelse modtages hos Foreningens Formand (Professor Joh. Steenstrup, Svanemosegaardsvej 12, V), hos dens Sekretær (Professor J. A. Fridericia, Nyvej 4, V) og af H. Hagerup's Boghandel (Gothersgade 30, K).

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgang aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske Forening mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 2 og 3 Kroner om Aaret. De Medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, ville behage at gøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Sekretær.

Historisk Tidsskrift,

Ottende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,
Foreningens Sekretær.

Første Binds tredje og fjerde Hefte.

Kjøbenhavn.
H. Hagerups Boghandel, Hovedkommissionær.
Bianco Lunos Bogtrykkeri.
1907.

Udgivet for 1. Halvaar 1907.

Den danske historiske Forenings Bestyrelse bestaar af:

Prof. **J. A. Fridericia**, Museumsassistent **M. Mackeprang**, Prof. **Kr. Erslev**, Prof. **Joh. Steenstrup** og Dr. phil. **Aage Friis.**

Foreningen har udgivet:

Historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1840—45. Nyt historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1846—56. 3. Række. 1—6. Bd., samt Register. 1858—69. 4. Række. 1—6. Bd. 1869—78. 5. Række. 1—6. Bd. 1879—87. 6. Række. 1—6. Bd. 1887—97. 7. Række. 1—6. Bd. 1897—1906. 8. Række. 1. Bd. 1—2. H. 1907. Indholdsfortegnelse til 1—5. Række. 1889.

C. Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. Del. 1845—51.

— Historisk-biographiske Samlinger. 1—3. Hefte. 1847—51.

J. P. F. Kønigsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter. 2. omarb. Udg. 1856.

N. M. Petersen: Bidrag til den danske Literaturs Historie. I—VI. 1853—64. (Udsolgt undtagen VI, Registret.)

H. G. Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 1861.

Fr. Hammerich: Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. 1863. (Udsolgt.)

O. Vaupell: Kampen for Sønderjylland 1848—50. I—III. 1863—67. (Udsolgt.)

H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. 1—3. Del, samt Aktstykker. 1868—77.

Joh. C. H. R. Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863). 1889.

Foreningens Medlemmer kan, for saa vidt Forraad haves, faa ethvert Bind af de første 4 Rækker af Historisk Tidsskrift mod at betale 4 Kr. samt ethvert Bind af 5te—7de Række mod at betale 6 Kr. Registret til 3dje Række leveres, naar ønskes, gratis sammen med Rækkens 6te Bind; ellers betales det med 50 Ø. Indholdsfortegnelsen til de 5 første Rækker koster 30 Ø.

For følgende Bøger gælder foreløbigt en **Prisnedsættelse:**

Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 50 Ø.

Kønigsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller. 1 Kr.

Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. D. 50 Ø.

— Historisk-biographiske Samlinger. 50 Ø.

Reinhardt: Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vore Dage. (Særtr. af Hist. Tidsskr. 3. R. III.) 30 Ø.

Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie 1537 til 1621. 1—3. D., samt Aktstykker. 2 Kr. (Enkelte Bind eller Aktstykkerne 50 Ø.)

Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19. Aarh. 2 Kr.

Desuden er **Prisen** paa en Række enkelte Hefter af Historisk Tidsskrift **nedsat** til 30 Ø.; nærmere Oplysning gives i Subskriptionsindbydelsen til Tidsskriftets 8de Række, der kan faas gennem enhver Boghandel.

En theologisk Professors diplomatiske Mission.

Af

E. Gigas.

Over de nærmere Omstændigheder ved den Rejse til Spanien, som i Aarene 1786 og 87 foretoges af D. G. Moldenhawer, Prof. theol. ved Kjøbenhavns Universitet, har der hidtil hvilet en mærkelig Hemmelighedsfuldhed. Det vides med nogenlunde Sikkerhed, naar han drog ud, og naar han vendte hjem; men hvad han foretog sig dernede har været saa temmelig uopklaret. Det hed sig rigtignok — hvad man erfarer af P. E. Müllers Nekrolog over ham — at han ikke blot havde videnskabeligt Øjemed med Rejsen, men at der af den danske Regering var betroet ham et politisk Hverv; dog, hvori dette bestod, derom tav Kilderne. Et Vidnesbyrd om, hvor stærkt der fra vore Autoriteters Side vaagedes over at Ingen fik noget at vide om Rejsens Formaal, dengang den gik for sig, har man i Balthasar Münters Breve til Sønnen, den senere Biskop Fr. Münter (jeg har Hr. L. Bobé at takke for venlig Meddelelse om denne Kendsgerning). Den 15de Marts 1768 skriver han til sin Søn, som paa den Tid opholdt sig i Udlandet: „Moldenhauer — dette er en Hemmelighed, som han har betroet mig — rejser strax efter Paaske igen til Spanien; endnu før Sommerens Udgang kommer han til Rom, og haaber sikkert at være her tilbage inden

Aaret er udløbet. Gid jeg dog var i hans Sted! Om denne hans Rejse ville kun meget faa Mennesker her faa noget at vide. Paa lignende Maade, tænker jeg, skal du ogsaa engang komme til at gøre en Rejse herfra til England". Endnu mere betegnende udtrykker han sig i et senere Brev (af 4de Juli): „Moldenhauer er rejst i disse Dage. Han bliver vistnok borte i et Aar, maaske endnu længere. I den Tid maa da vel det theologiske Studium hvile. At han gaar til Spanien, er sikkert. Skulde jeg nogensinde have skrevet noget til dig om Hensigten med hans Rejse og om dens Bestemmelse, saa maa du bevare det som den helligste Hemmelighed. Sagen er af den største Vigtighed og kendes kun af tre eller fire Personer foruden ham selv. Heller ikke ligeoverfor ham, naar du maaske skrev til ham eller han mødte dig et eller andet Sted, maa du lade dig mærke med det mindste derom". — Fra saa gamle Statshemmeligheder plejer man jo imidlertid ellers at kunne drage Sløret nutildags ved Hjælp af Arkivundersøgelser; men hverken Rigsarkivet eller Udenrigsministeriets Arkiv have kunnet yde mig nogen direkte Oplysning fra deres Samlinger[1]).

Grunden hertil — eller ialtfald en væsentlig Grund — er, at en stor Del Akter vedkommende Sagen have siden Moldenhawers Død 1823 henligget ubemærkede i en gammel Chatolskuffe paa det kgl. Bibliothek, hvor Overbibliothekar H. O. Lange tilfældig fandt dem for ikke længe siden. At de give klar Oplysning om Sagens Sammenhæng, vil det Følgende vise.

---

[1] Smlg. min Bog „Spanien omkring 1789. Kulturhistoriske Fragmenter efter D. G. Moldenhawers Rejsedagbøger", Kbh. 1904, S. 7—9.

I.

Det 1781 oprettede Aktieselskab, som kaldtes „det østersøiske og guineiske Handelsselskab“ [1]), var efter Fredslutningen mellem England og Nordamerika indtraadt i en Nedgangsperiode, som stod i stærk Modsætning til dets prangende Begyndelse. Den Del af dets Virksomhed, hvortil man især havde knyttet Forhaabninger, var Handelen paa Guinea, nemlig Slavehandel. Man havde givet det nye Selskab „Eneret til at drive Handel paa Kysten af Guinea, hvor vore Forteresser og Loger ere beliggende“, og tog fornemmelig Sigte paa Afsætning i de fransk-vestindiske Kolonihavne. Men efter de første halvtredie Aars Forløb viste Konjunkturerne sig idethele vanskelige paa alle Kanter, og Aktiernes Kurs dalede i en uhyggelig Grad. 1785 gik Kompagniet i sin Nød til Finanskollegiet, som efter Grev Ernst Schimmelmanns Forslag, approberet ved kgl. Resolution af 9. Dec., indvilligede i at befrie de betrængte Interessenter for over en Million af Gældsbyrden. Der projekteredes samtidig forskellige Forretninger, som skulde bringe Selskabet paa Fode igen, — for en Del af humane Hensyn, nemlig til de mange ubemidlede Folk udenfor Købmandsstanden, der havde Aktier i det. Hvad Guineahandelen angaar, vilde man se at faa Frankrig til at tillade Negerindførsel paa Santo Domingo. En nedsat Kommission, som skulde drøfte Planerne for Selskabets Drift, saae imidlertid meget mørkt paa Sagerne, og der viste sig stærk Stemning for at ophæve det. Schimmelmann, der samtidig var

[1]) Smlg. (ligel. for det Følgende) J. Schovelin, „Fra den danske Handels Empire“, Kbh. 1899—1900; I, S. 143—145; II, S. 126—135. Se ogsaa Nathanson, „Danmarks National- og Statshusholdning“. 2. Udg., Kbh. 1844, S. 709, 750—753.

baade Finans- og Kommerceminister og Direktør i Selskabet, vilde dog endnu ikke give tabt og tilstræbte en ny Reorganisation, hvorunder hørte, at Negerhandel skulde genoptages, — det er underligt at se den Mand, hvem Slavehandelens Afskaffelse i Danmark 1792 skyldes, foreslaa dens Fortsættelse sex Aar tidligere! Een Kommission skulde gaa til Guinea, en anden til Vestindien for at undersøge Forholdene omhyggelig. De foreslaaede Reformer gjordes til Genstand for Underhandlinger mellem Finanskollegiet og Selskabets Direktion, og en Generalforsamling indvarsledes til 28de August 1786, hvor det hele Foretagendes Skæbne skulde afgøres.

Ernst Schimmelmann var som bekendt en Mand med Ideer, og han nøjedes ikke med at ville raade Bod paa Selskabets guineiske Tab ved at tilstræbe franske Forbindelser. Han vendte ogsaa Blikket mod et andet Land, nemlig Spanien, som en af de Magter der havde de største Besiddelser i Vestindien. Og da han tillige var Direktør i det 1778 oprettede vestindiske Handelsselskab, hvis i sin Tid under glimrende Omstændigheder begyndte Virksomhed endte med sørgelig Tilbagegang og med Statens Overtagelse af dets Aktiver ved Udløbet af 1785[1]), søgte han at tilvejebringe en Kombination, hvorved den danske Handels Vilkaar saavel i Afrika som i Amerika vilde modtage Lettelser og hvorved der aabnedes den Udsigter til en lykkeligere Fremtid.

Det, han tænkte sig, var for det første at faa aabnet et Marked for den dansk-guineiske Slavehandel i de spanske Kolonier i Vestindien, for det andet om

[1]) Slmg. Schovelin, anf. Værk, I. S. 154—157; II. S. 135—139. Ogsaa Nathanson, „Danm.'s Statshusholdn." S. 445—448, 742—750.

muligt at blive af med nogle af de danske Besiddelser paa Guineakysten til Spanien, mod et passende Ækvivalent. Dette sidstnævnte var af særegen Beskaffenhed. Blandt de saakaldte Jomfruøer i Vestindien, hvortil ogsaa St. Croix, St. Thomas og St. Jan høre, er der en ret stor Ø, som i Almindelighed benævnes Krabben-Eiland, men hos Spanierne oftest gik under Navnet Bieque (ogsaa andre Former for Navnet træffes, som Bique, Vieques, Boriquen). Den ligger omtrent 14 Mil nordvest for St. Croix, men kun en halv Mil fra Puerto Rico, og skildres som meget frugtbar, skovbevoxet og rig paa godt Kildevand. Den er større end St. Thomas, men noget mindre end St. Croix. Først havde Spanierne koloniseret den, — Pater Labat[1]) fandt paa sine Rejser Spor deraf —, men de opgav den atter. De vare dog ikke den eneste Nation, som i Aarenes Løb kastede sine Øjne paa denne Ø, der frembød saa lovende Betingelser for Plantagedrift og andet Erhverv.

Danmark begyndte allerede i 1670'erne at nære Planer angaaende Krabben-Eiland, og i 18de Aarhundredes Midte har man fra dansk Side villet gøre gældende, at vort Land virkelig var det første, som havde okkuperet denne Ø. Men sikkert er det, at den danske Nations Forsøg stadig, lige fra det 17de Aarhundredes sidste to Tiaar, stødte paa Englændernes Modstand, ikke mindre end paa Spaniernes. En lang Række Forsøg paa at besætte Øen fandt Sted helt ned i 18de Aarhundrede, ogsaa af danske Guvernører; vort Flag hejstes flere Gange derovre, men — blev atter strøget, da hverken England eller Spanien undte os Besiddelsen, og endda

[1]) „Voyage aux isles de l'Amerique," Haag 1724, V, S. 309; VI, 419 ff.

optraadte Brandenborgerne en Tid lang som Konkurrenter. Vore Guvernører i Vestindien protesterede pligtskyldigst overfor de andre Nationer, hvergang disse gjorde Mine til at bemægtige sig Øen; men mere kom ikke ud deraf. At den danske Regering stadig holdt paa sin Ret til Krabben-Eiland fremgaar af, at Direktionen for vort vestindiske Kompagni udtalte sin Misbilligelse til Guvernør Bredal, fordi han ikke havde protesteret overfor en engelsk Okkupation ved Aar 1716 eller 1717[1]. Ogsaa andre Vidnesbyrd om Danmarks Hævdelse af sin formentlige Ret til Øen har man fra denne og en lidt senere Tid. 1767 fremkom Søren Rosenlund med et vidtløftigt Projekt om Øens Optagelse — „den tilhører Kongen af Danmark“ —, som findes i Original i Rigsarkivet og er trykt i Udtog i Adressekontorets juridiske, medicinske og økonomiske Tidende for 1768. Og endelig taler Schimmelmanns betroede Mand, Lægen P. E. Isert, der 1786—87 rejste fra Guinea til Vestindien og kom forbi Øen, i høje Toner om „dette fortræffelige Land, som til Ære for Skinsygen ligger saaledes evig ubenyttet hen“, som Danmark oftere havde søgt at faa fat i og burde have. Da han kom til Vestindien, hentede alle tre Nationer Træ paa Krabben-Eiland, fiskede der o. desl.; men nogen Kolonisation fandt ikke Sted[2].

---

[1]) Ifølge en udat. Optegnelse med E. Ph. Kirsteins Haand, blandt de Moldenhawerske Papirer i kgl. Bibl.

[2]) Slmg. G. Høst, „Efterretning om Øen Sanct Thomas“, Kbh. 1791, S. VI—VII, XI—XIII, 17, 22, 24—28, 33—34, 36—37, 39—55, 60—62, 65, 74—80, 108, 134—135; „Calendar of State Papers“, udg. af Record Office, „America and Westindies“ 1681—97, under 30. Aug. 1683, 28. Okt. 1684, 2. Juni og 6. Juli 1688, 8. Jan. og 20. Apr. 1689 (med Bilag), 22. Nov. 1694 og 27. Sept. 1697; „Danske Samlinger“, 2. R., V, Kbh. 1876—77, S. 144 ff.; „Jurid., medic. og økonom. Tidende“, Kbh.

Naar Schimmelmann altsaa havde Planer med Krabben-Eiland, fulgte han en hundredaarig Tradition, og imødekom desuden et Ønske, der næredes af adskillige Plantere paa St. Croix (hvilket siden skal omtales nærmere). Men der var jo de engelske og spanske Prætensioner. Da Øen laa saa nær op ad en af de største spanske Besiddelser og det egentlig var Spanierne, der i Længden havde holdt andre Nationer borte fra den; da man havde noget at byde i Vederlag, som Spanierne mentes at sætte Pris paa, fordi de selv ingen Etablissementer ejede paa Guineakysten [1]), — ansaa man det for rigtigst at indlede Underhandlinger med Spanien først og fremmest, for at faa det til at afstaa sit Krav paa Øen til Danmark. Men det var mellem Kompagni og Kompagni, at Forhandlingen førtes, idet den Mand, som skulde føre den, optraadte som Befuldmægtiget for det østersøisk-guineiske Handelsselskab og henvendte sig til det betydeligste spanske Kompagni, det filippinske.

Dette var stiftet 1784 paa Foranledning af den foretagsomme Finansmand François Cabarrus og havde 25 Aars Privilegium paa Handelen mellem Filippinerne og det spanske Amerika. Til at arbejde for Planen i Spanien udsaa Schimmelmann Kammerherre Ernst Frederik Waltersdorff, der fra 1778 var Medlem af Regerings-

1768, Nr. 10, 14, 16—18, 22—28; Isert, „Neue Reise nach Guinea und den Caribäischen Inseln in Amerika", 1790, S. 288—289.

[1]) Spanierne havde ganske vist faaet Øerne Fernando del Poó og Aunobon ved Freden med Portugal 1778, men de gjorde ikke den tilsigtede Gavn, og til selv at drive Slavehandel havde Spanierne hverken dertil indrettede Skibe eller Sømænd, Varer til Tuskhandel eller Læger til at sørge for Negernes Sundhedstilstand. (Bourgoing, „Tableau de l'Espagne", 2. Udg., Paris 1797, S. 224.)

raadet i Vestindien, fra 1780 tillige Landsdommer paa St. Croix; han havde foretaget flere Rejser i Vestindien, til Frankrig og England i det Øjemed at virke for Danmarks Handel, og fik derfor 1784 en større Sum i Understøttelse af de offentlige Midler[1]). Imellem de Moldenhawerske Papirer (disse citeres fremtidig i denne Afhandling som „Mold. Pap.") er der en udateret Afskrift af en fransk Skrivelse, som Waltersdorff under sit Ophold i Madrid tilstillede Don Vicente Rodriguez de Rivas, den ene af Direktørerne for det filippinske Kompagni. Den er fra Juli 1786. Da den giver en god Forestilling om, hvordan Sagen grebes an i sin Begyndelse, aftrykker jeg her det meste af den i Oversættelse:

„Jeg behøver ikke at sige Dem, hvor behageligt det er for mig, at jeg efter den Forbindelse, som i nogle Aar har fundet Sted mellem vore to Kompagnier, og de Forretninger de have gjort sammen til gensidig Tilfredshed, endda har haft den Ære at gøre Deres Bekendtskab under mit Ophold her i Staden. Jeg ønsker blot at den personlige Agtelse endnu maa forøge den Tillid, som hersker mellem vore to Kompagnier.

Det guineiske Kompagni har hidtil leveret et temmelig betydeligt Antal Negere til de franske Øer i Amerika og har endog i denne Hensigt faaet oprettet Kontrakt med nogle Handelshuse i Frankrig. Jeg smigrede mig da med det Haab, at det danske Kompagni kunde nu paa dette Tidspunkt slutte en lignende Kontrakt med det filippinske Kompagni om hvert Aar at levere et vist Antal Negere til de spanske Kolonier. Men efter de Oplysninger, som De har været saa venlig at give mig, ser jeg, at vort Kompagni umuligt vil kunne levere Dem saadanne til den Pris, De ønsker dem til.

[1]) „Dansk biogr. Lexikon", smlg. Bobé, „Efterl. Papirer fra den Reventlowske Familiekreds", V, Kbh. 1902, S. 215.

Med Hensyn til Forskellen mellem den Pris, jeg har forlangt af Dem, og den, De betaler Englænderne, vil jeg blot gøre Dem opmærksom paa, at de Negere, som Englænderne levere Dem, ikke blot ere langt ringere end de fra de danske Etablissementer paa Guldkysten, men at de endog ere af en meget daarlig Kvalitet, baade hvad det Moralske og hvad det Fysiske angaar, i den Grad, at Regeringen paa vore Øer i Amerika ikke engang vilde finde sig i, at vort Kompagnis Skibe indførte denne Slags i Kolonierne, eftersom Forplantningen af en god eller daarlig Race har den største Indflydelse paa en Kolonis Dyrkning og Velfærd, — en Sandhed, som De selv maa have faaet Beviser for. Det er alligevel sikkert, at selv om de Negere, som vort Kompagni kan levere, ikke vare bedre end Englændernes, vilde de altid være forholdsvis dyrere, paa Grund af det længere Stykke Vej, vore Skibe have at tilbagelægge, hvortil kommer at de ere nødte til at hente i fremmede Lande en stor Del af de Varer, vi have Brug for ved Negerhandelen.

Det nære Naboskab imellem de spanske og de danske Kolonier i Amerika synes imidlertid at indbyde de to Folkeslag til Handelssamkvem og til gensidig at lette hinanden Erhvervelsen af alt hvad der kan gøre deres Besiddelser i disse Egne lykkeligere og mere blomstrende. Jeg kan derfor ikke give Afkald paa Ønsket om under mit Ophold i Madrid, hvor kort det end bliver, at faa bragt en ny Forbindelse istand, som vil være til gensidig Fordel for det filippinske Kompagni og det danske guineiske Handelselskab.

Jeg vil altsaa fremsætte for Dem en Idé, jeg har faaet, og som jeg, hvis De synes om den, beder Dem meddele de andre Herrer Direktører i det filippinske Kompagni, som jeg beklager ikke at have gjort Bekendskab med.

Jeg tror, at vort guineiske Kompagni kunde til Deres Kompagni afstaa to Forter paa Guldkysten, med Kanoner, Ammunition og det Hele; denne Sag kunde endda ordnes saaledes, at det kun kostede Dem Lidt. Det vilde da blot dreje sig om at faa at vide, hvad De kunde give vort Kompagni i Bytte; og jeg har da nu tænkt mig Følgende.

De veed uden Tvivl, at siden 1682 gør Danmark Fordring paa den lille Krabbeø eller Bouriquen mellem St. Croix og Puerto Rico; men Spanien og England have siden ogsaa gjort Krav derpaa, og ingen af de tre Nationer har villet finde sig i, at en anden af dem nedsatte sig dér, saa at den for Øjeblikket endnu er uopdyrket. Skøndt denne Ø i sig selv er af meget liden Betydning og Klimaet dér er meget usundt, vilde det dog være af Interesse for vort Kompagni at besidde den, eftersom den nuomstunder tjener som Tilflugtssted for alle de Negere, der ere løbne bort fra vore Øer, hvilket er til stor Skade for vore Indbyggere. Negerne fra Puerto Rico flygte ogsaa derover, saa at man ikke kan gaa iland dér uden at udsætte sig for at blive myrdet. Jeg taler af Erfaring, da jeg selv har været der paa Stedet. Disse Misligheder vilde ophøre paa begge Sider, hvis Hofferne i Madrid og London endelig anerkendte Danmarks velbegrundede Ret til Herredømmet over den lille Ø og vilde tillade det danske Kompagni at tage den i Besiddelse; thi da der existerer et Kartel mellem de danske Øer og Puerto Rico om gensidig Udlevering af bortløbne Negere[1]), vilde de ikke mere have noget sikkert Sted at flygte hen. Det er altsaa min Tanke, at vort Kompagni — som jeg allerede har sagt — skal til Dem afstaa to Forter paa Guineakysten, og at De til Gengæld skal søge at opnaa hos Deres Regering, at den afstaar til vort Kompagni sine Fordringer paa Øen Bouriquen. Hvad Magasinerne, Ammunitionerne, Varerne til Brug ved Negerhandelen og de andre Ting angaar som befinde sig i vore Forter, skulde De betale dem efter Taxering foretagen af Kommissærer, som skulde udnævnes af begge Parter. Saaledes vilde De istedenfor en omtvistet Fordring, der aldrig vil kunne være Spanien til noget Gavn, erhverve en Besiddelse, et virkeligt Territorium af største Betydning for Deres Kolonier i Amerika og særlig for Deres Kompagni.

Eftersom de danske Forter paa Guineakysten ere for flere Aar siden overladte af Kongen til det danske guineiske

---

[1] Dat. 16. Dec. 1767, tr. i Høsts anf. Skr., S. 159.

Kompagni, ere de nu det nævnte Kompagnis særlige Ejendom. Da alle dets Interesser ere overdragne mig og jeg er i Besiddelse af Grev Schimmelmanns — Finans- og Kommerceminister og første Direktør for Kompagniet — fuldkomne Tillid, vil jeg med det filippinske Kompagnis Direktion kunne diskutere og træffe Bestemmelse om alle de Punkter, som vi ville finde at være af Betydning for begge Parter. Jeg forstaar, at da det, som det danske Kompagni forlanger i Bytte for den Afstaaelse, det kan gøre Dem, ikke er Deres Kompagnis særlige Ejendom, ere De nødte til at gøre Skridt hos Deres Ministerium for at opnaa hos Hans katholske Majestæt, at han sætter Dem istand til at erhverve en Besiddelse, som De anse for ligesaa fordelagtig for de spanske Kolonier overhovedet som for Deres Kompagni i Særdeleshed. Men det nuværende spanske Ministerium opmuntrer i saa høj Grad dette Lands Handel og arbejder med saa megen Visdom og saa meget Held paa alt hvad der kan bidrage til at bringe Hans katholske Majestæts Besiddelser i mere blomstrende Tilstand, at De uden Tvivl kunne ved denne Lejlighed gøre Regning paa Deres Ministeriums Beskyttelse og Støtte. Skøndt paa den anden Side Danmarks Ministerium ikke for Øjeblikket kan blande sig i en Sag, hvor det drejer sig om det guineiske Kompagnis Særeje, er det dog afgjort, at nævnte Kompagni ikke vilde kunne skille sig ved sin Ejendom til en anden Magt uden Kongens Samtykke og Ratifikation; men naar vi engang ere blevne enige om Udvexlingen, forpligter Grev Schimmelmann sig til at opnaa hos Kongen, at Hs. Maj. giver sin Minister hos Hans katholske Majestæt de fornødne Ordrer og Instruxer. Jeg har endnu kun een Bemærkning at gøre. Naar Kompagniet har opnaaet ved det filippinske Kompagnis Mellemkomst, at Hans katholske Majestæt afstaar det sine Fordringer paa Krabbeøen, er det fremdeles nødvendigt at ligeledes den engelske Regering afstaar det sine Fordringer paa den nævnte Ø; men da den nævnte Regering uden Tvivl ikke ønsker, at Spanien skal erhverve Besiddelser paa Guineakysten, hvorfra det selv kan hente de Negere, som dets Kolonier have Brug for i Fremtiden, Besiddelser som kunne

sætte det istand til at undvære dem, der nu leveres af engelske Købmænd, er det af største Vigtighed for denne Sags heldige Tilendebringelse, at den Afstaaelse, som det danske Kompagni vil gøre det filippinske, holdes skjult for England. De vil altsaa uden Tvivl selv finde, at om denne Sag maa forhandles i allerstørste Hemmelighed og at De ene og alene maa meddele den til de Personer, hvis Medvirken er nødvendig.

Da jeg kun agter at opholde mig i Madrid saa længe som denne Sag fordrer og som der er Udsigt til en heldig Afslutning, beder jeg Dem være saa venlig at høre de andre Herrer Direktørers Mening, saa snart det lader sig gøre, og forud underrette mig derom, for at jeg derefter kan træffe mine personlige Arrangementer og enten fortsætte min Rejse til Lissabon, hvor jeg har isinde at gaa ombord for at sejle til de danske Øer, eller blive her indtil Sagens Udgang. Jeg har den Ære (o. s. v.)."

Derefter følge nogle Notitser om de danske Besiddelser i Guinea, dels rent geografiske, dels angaaende Negerhandelen: hvilke Varer man bruger dertil ved de danske Etablissementer, at det guineiske Kompagni hidtil kun har anskaffet 3—4000 Negere om Aaret [1]), fordi omtrent nu kun de franske Øer Guadeloupe og Martinique frembyde Marked derfor (naar det danske Vestindien undtages); men at den heldige Ordning med Indskibningen ved Forterne bevirker, at Dødeligheden blandt de danske

[1]) 1781—84 udførtes if. Nathanson ialt over 11000 Slaver fra det danske Guinea, deraf henved 9000 til fremmede Steder, kun lidt over 2000 til Dansk-Vestindien; Forf. (anf. Skr. S. 709) kalder Tallet meget betydeligt. Noget forskellige Talangivelser — ogsaa angaaende de to følgende Aar — findes i C. Alberti's Afhandling „Den danske Slavehandels Historie," Nyt hist. Tidsskr. III, S. 238—240. — Hos P. Bonnassieux, „Les grandes Compagnies de commerce", Paris 1892, S. 443, hedder det, efter en „Mémoire" af Champagny, dat. Brest 6. Sept. 1786: at en fransk Korvet havde i det Aar besøgt de danske Etablissementer paa Guineakysten og fundet dem i god Stand; Aaret før vare derfra udgaaet 8 Skibe, hvoraf 4 danske, med ialt 4000 Negerslaver.

Negere kun er ringe, ikke mere end 5 Procent. Dersom der var større Kapital at anvende saavel paa denne Handel som paa den med Elfenben og Guldstøv, vilde den kunne antage betydelig større Omfang. De to Forter, der tilbydes Spanien, er Kongensten og Prinsensten; men skulde et eller to andre behage det filippinske Kompagni bedre, vilde det ikke volde synderlig Vanskelighed. —

Som man ser, fremstiller Waltersdorff Planen som oprindelig udgaaet fra ham selv; det er vel et diplomatisk Fif. Men naar den danske Diplomat i Modsætning til Andres Omtale af Krabben-Eilands Værdi betegner den som „très peu considérable“ og understreger dens formentlig usunde Klima, saa kunde den spanske Kompagnidirektør maaske just herved blive mistænksom og komme til at tænke paa Ordsproget „Quien dice mal de la pera, ese la lleva“: den som taler ondt om Pæren, han snapper den tilsidst [1]).

Imidlertid skrev Walterdorff hjem om sine første Skridt [2]). At han var bleven forestillet ved Hoffet, at Grev Floridablanca — Premierministeren — havde mod-

---

[1]) I sin ret udførlige Skildring af Øen, som han besøgte 1701 og 1705, priser Pater Labat netop dens sunde Klima. Han taler idethele i høje Toner om den og beklager. at Frankrig aldrig har annekteret den.

[2]) Dette erfarer man af et Brev fra Kirstein, dengang Schimmelmanns Privatsekretær — fra 1786 desuden Sekretær og Bogholder ved den vestindiske Gælds Likvidation — til Moldenhawer, 25. Juli 1786 (Mold. Pap.). Waltersdorffs Brev er vel som saa meget andet gaaet tilgrunde ved den vandalske Fremfærd mod de Schimmelmannske Papirer, der for en Snes Aar siden ødelagde Størstedelen af denne vigtige Kilde til Tidens politiske, litterære og merkantile Historie (se L. Bobé, „Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds,“ V, S. 238). Heller ikke de Kirsteinske Papirer, dels tilhørende Rigsarkivet, dels Hr. Dr. phil. C. Rothe, give nogen Oplysning.

taget ham med megen Udmærkelse, at han havde gjort Bekendtskab med Cabarrus og med den før nævnte Direktør for det filippinske Kompagni. Med denne „Don Vincent etc. etc. etc.“, som Kirstein — se Anm. paa foreg. Side — spøgende kalder ham, havde han talt om almindelige Handelsforbindelser mellem Spanien og Danmark, f. Ex. Negerleverancer til Sydamerika; det vilde han saa indtil videre tale og skrive om og derpaa træde frem med det bevidste Projekt, „som om det var en Idé, der var falden ham ind“. Dreyer, den danske Gesandt i Madrid, som forresten dengang laa meget syg, havde ogsaa skrevet til Kjøbenhavn og lovet at bistaa med Raad „uden at ville blande sig ministerialiter i Nogetsomhelst, naar han ikke faar udtrykkelig Ordre dertil“. Sagen saae da, som Kirstein siger, foreløbig „ziemlich erträglich“ ud. Dette er altsaa før Waltersdorff sendte sin Skrivelse til den spanske Direktør. Men ikke længe efter ere Udsigterne langt fra saa lovende. Under 29. Juli meldte Waltersdorff[1]), at to Dage senere vilde han rejse til Lissabon; han havde blot forhandlet med Don Vicente, og denne havde meddelt Koloniminister Galvez hans Forslag; fra ham havde han faaet det Svar, at Øjeblikket ikke var gunstigt for denne Underhandling, thi Ministeriets Opmærksomhed var nu henvendt paa forskellige vigtige Genstande, især Handelstraktaten med England.

Waltersdorff var 30. Nov. 1785 bleven udnævnt til Vice-Generalguvernør i Vestindien; det var følgelig i ethvert Tilfælde paa Tide, at han rejste over til sin Post. Men en Afløser i den handelspolitiske Mission var allerede udset og paa Vejen til Madrid, nemlig Professor

---

[1]) Kirstein til Moldenhawer, 2. Sept. 1786 (Mold. Pap.).

D. G. Moldenhawer. Det hedder i P. E. Müllers Nekrolog over ham, at det var A. P. Bernstorf, som foranledigede hans Sendelse; herom har jeg dog intet ellers kunnet finde. At man valgte ham til Hvervet, lader sig forklare dels af hans personlige Egenskaber — han var livlig, intelligent og verdenserfaren —, dels af den Grund at han før havde været dernede og havde gode Forbindelser fra den Tid, dels af at han var et fremtrædende Medlem af den dygtige og formaaende tyske Kreds i Kjøbenhavn, hvortil jo bl. a. Schimmelmann maatte siges at høre. Fra først af synes det at have været bestemt, at Moldenhawer nærmest skulde gaa Waltersdorff til Haande i Madrid, saafremt denne sidste var der endnu, naar den nye Udsending kom dertil, og vilde blive der, indtil Forhandlingerne havde naaet et Resultat. Han fik derfor et Anbefalingsbrev (dat. Kbhvn. 30. Juni 1786) med fra Schimmelmann til Waltersdorff, hvilket han dog aldrig kom til at aflevere, da W. var rejst fra Madrid før hans Ankomst [1]).

Synderlig glad over at skulle være Waltersdorffs Hjælper har Moldenhawer dog næppe været; han har foretrukket selv at have Underhandlingen i sin Haand. Det ses af Kirsteins Brev til ham af 2. Sept.: „De vil rimeligvis ikke træffe ham dernede, og er vel næppe utilfreds dermed". Kirstein som Moldenhawers gode Ven, hvis Breve til ham for en Del ere af udpræget privat Indhold, tilføjer nogle Ord, der indeholde en vis Kritik over den Maade hvorpaa Sagen var indledet: „Det

[1]) Det ligger i Mold. Pap. — Naar i det Følgende ingen Kildeangivelse anføres ved Aktstykker vedrørende Sendelsen, findes disse ibl. de i det kgl. Bibliothek fremdragne Moldenhawerske Papirer.

overlades nu ganske til Dem, hvilken Vej De vil slaa ind paa. Jeg skriver Dem dette til, fordi mit Navn er mit Navn og denne Skrivelse saaledes bliver en epistola obscuri viri, hvad der i uforudsete Tilfælde kunde være heldigt. At visse Ideer nu allerede ere henkastede, som De først vilde henkaste, vil sandsynligvis ikke være Dem ganske tilpas; Spørgsmaalet er imidlertid, om man allerede har reflekteret videre derpaa, hvorom jeg tvivler". — Den Instrux, som Moldenhawer fik med, er dateret Kbhvn. 1. Juli 1786, skrevet med Kirsteins Haand og undertegnet af Schimmelmann. Den taler først om Krabben-Eiland, som Danmark gerne vilde tage virkelig i Besiddelse og opdyrke. „I den Forudsætning at man kunde stille England tilfreds, vilde det komme an paa at bevæge Spanien til ikke at lægge nogen Hindring i Vejen for at man saaledes tog Øen i Besiddelse og kultiverede den". Krabben-Eiland er jo nemlig saa nær ved Puerto Rico, at man ved lav Vandstand kan vade fra den ene Ø til den anden. Skulde en større Magt, f. Ex. England, komme i Besiddelse af Øen, vilde det være meget ubehageligt for Spanien; thi en saadan Stat vilde naturligvis bygge stærke Fæstningsværker og lægge en betydelig Garnison derpaa. Dog, fra Danmarks Side er intet saadant at frygte; man kan ligefrem forpligte sig til kun at lade fredelige Plantere bosætte sig der, uden anden Befæstning end den som behøves til at værge sig mod Negeroprør. Ja, man kan endda fremstille den nære Beliggenhed som et heldigt Moment under visse Omstændigheder, nemlig hvis der engang skulde opstaa Fjendskab mellem Spanien og det Land, der ejer Øen: det maa dog tilstaas at denne Nærhed væsentlig er at opfatte som en uheldig Omstændighed. At Øens

Jord er ypperlig til Sukkerdyrkning, indrømmes i Instruxen; men den kan „dog ogsaa nu fremstilles som en lille udyrket Besiddelse af faa Miles Omkreds, hvis Okkupation hovedsagelig kun kunde interessere et eller andet Selskab". At tidligere Underhandlinger ere strandede, kommer af, at man fra dansk Side ikke havde noget at byde i Mageskifte (her er altsaa Krabben-Eilands Erhvervelse fremstillet som det vigtigste Punkt for Danmark, og de guineiske Forter opstilles kun som Ækvivalent). Det saae nemlig strax ud, „som om Spanien skulde afstaa en Sukkerø til Danmark uden videre Fordel, medens der om muligt kun maatte være Tale om et lille udyrket, ubefæstet Stykke Land". Foruden Kongensten og Prinsensten kunde man, om det skulde være nødvendigt, ogsaa afstaa Fortet Fredensborg, alle med fuldstændigt Inventar. Maaske ogsaa Skibe og Varelager. Men for dette sidstnævnte maatte det østersøiske Kompagni have en ganske sikker Betaling, dog eventuelt med Indrømmelse af en passende Rabat. Derefter følge i Instruxen et Par Sætninger, som fortjene at lægges særligt Mærke til: „Der er hovedsagelig endnu at bemærke, at hele denne Underhandling ikke maa tage en saadan Vending, at den bliver en ministeriel Underhandling, men kun tage sig ud som et Handelsselskabs Forslag, der ikke handler ud fra Stats-Aarsager, men af Bevæggrunde som vedrøre dets egen Fordel og Spekulation, og som maaske ledes dertil af sine nuværende Direktørers øjeblikkelige Tænkemaade. Kunde Sagen tage just denne Vending i Spanien og Alt afgøres underhaanden mellem Handelsselskaber, der vare sikre paa begge Regeringers Indvilligelse, saa synes dette at være den korteste og letteste Vej. Det er saa meget vigtigere at alt det endnu undgaas, der kunde have

Udseende af en offentlig Underhandling mellem to Hoffer, som jeg selv [Schimmelmann] kun har villet meddele denne Instrux •som Direktør for Østersøkompagniet og ikke har faaet noget saadant Hverv fra Departementet for de udenrigske Anliggender". Skulde han være nødsaget til at blive længere borte, ville de fornødne Arrangementer blive trufne, bl. a. med Aabning af Kredit i Cadiz[1]). Til Instruxen kan ogsaa regnes hvad Kirstein skriver til Moldenhawer (25. Juli): „Skulde De have Noget at skrive fra Spanien, hvorom De tror, at man, naar det er under Grev Sch.'s Adresse, vilde søge at erfare det ved at lukke Brevet op, saa kan De adressere saadanne Breve til Hr. J. H. Henicke i Hamborg".

II.

Moldenhawer tiltraadte sin Rejse i de første Dage af Juli 1786. Sit Bestemmelsessted, Madrid, naaede han 1. Oktober i god Behold; men at komme ind i Spanien var just ikke gaaet saa glat: ved Overgangen over Pyrenæerne foer hans Mulæseldriver vild, og han var en Stund i den yderste Livsfare. Naar han eengang kommer hjem, saaledes skriver han til Kirstein[2]), vil han forsøge mundtlig at udkaste for ham „et tro Billede af den gyselige Nat, da jeg paa en farlig Afvej, indhyllet i tæt Taage, med en Klippevæg tilhøjre for mig og en frygtelig Afgrund tilvenstre flakkede om, ridende

---

[1]) Rejsen skulde naturligvis se ud som kun videnskabelig. Under 12. Aug. 1786 meddelte Danske Kancelli Moldenhawer, at Kongen har tilladt ham at gøre „en kort Rejse til Spanien, siden De har lovet, at vil igien indfinde Dem til Efteraaret. saa at ingen af Deres Forelæsninger blive ufuldendte".

[2]) Ufuldendt, udat. Afskrift eller Renskrift med Moldenhawers Haand; maa være fra Okt. 1786.

paa et Mulæsel, oppe paa det højeste Bjerg i Pyrenæerne, og hvert Øjeblik saae Døden i dens grueligste Skikkelse for mig".

Hans gamle Venner i Madrid modtog ham som „eine unerwartete Erscheinung" med stor Varme og Hjertelighed, der glædede ham overordentlig. Men hans politiske Ærende lagde snart Beslag paa hans Tid og Omsigt, og han begyndte allerede kort efter Ankomsten at forberede sine Underhandlinger. Til C. V. Dreyer meldte han øjeblikkelig sin Tilstedeværelse i Madrid; men det spanske Hof var just ifærd med — efter Sædvane — at trække omkring til de forskellige Residensslotte[1]), fulgt af Ministrene og de fremmede Diplomater, saa at den danske Gesandt maatte fra San Ildefonso skrive til Moldenhawer: at han bekiagede, han ikke kunde faa ham at se, ialtfald foreløbig, thi han skulde paa Jagt med Kongen, og med det første gik Rejsen til Escorial. Brevet er ellers fuldt af Venskabsytringer og Tilbud om Tjenester. Førend Moldenhawer henvendte sig personlig til det filippinske Kompagni, lod han en Spanier sondere Terrainet. Hvem det var, kan ikke siges, thi det Brev fra Manden hvori denne allerede 12. Okt. besvarer „den Ordre, som De meddelte mig igaar, den 11te" er uden Underskrift[2]). Brevskriveren var strax gaaet til D. Vicente de Rivas, der i Samtalen berørte det Waltersdorffske Forslag, men

[1]) Se Desdevises du Dezert, L'Espagne de l'Ancien Régime, la Société, Paris 1897, S. 147.

[2]) Muligvis er det den danske diplomatiske Agent Santa Colomba (smlg. Gigas, „Spanien omkring 1789", S. 43), som har givet Brevskriveren den omtalte „Ordre". Moldenhawer siger, at han lod S. Colomba henvende sig til Rivas, og kalder ham en i høj Grad brugbar Mand, som Danmark vilde have Gavn af at anvende mere.

endvidere sagde, at et engelsk Kompagni havde tilbudt at levere Negere paa Filippinerne til 150 Pjaster (Pesos) Stykket, at Galvez — vel Vicekongen i Ny-Spanien, Koloniministerens Brodersøn, — leverede dem til 45 og at endelig Vicekongen i Buenos Aires nylig havde faaet Tilbud fra en Portugiser om Leverance af Negere à 75 Pesos til „Øen San Tomé". Vilde det danske Kompagni slutte Handel med det filippinske, maatte det opstille sine Betingelser og indsende en formel Skrivelse til Direktionen, der da vilde sætte „Don Daniel" [Moldenhawer] Stævne, „men først vilde man underrette Hr. Santa Colomba". Bytteforretningen — Forterne til Vederlag for Øen — kunde Kompagniet ikke laane Øre til, da denne Sag hørte ind under Udenrigsministeren, Grev Floridablanca. „De bør altsaa", siger Brevskriveren, „begrænse Deres Forslag til Negerhandelsforretningen alene og tænke over hvad Tilbud De vil gøre; thi naar det ikke er fordelagtigere end Englændernes, vil det vanskelig blive antaget". — Dette saae jo egentlig ikke meget opmuntrende ud. Imidlertid gik Moldenhawer til Grev Campomanes, den udmærkede og formaaende Statsmand og Oplysningsven, som han kendte fra sin første Spaniensrejse, for hos ham at faa et Anbefalingsbrev til Direktionen. Den fik han da ogsaa (dat. Madrid 24. Okt. 1786). Cabarrus skrev derefter en fransk Billet til „Monsieur Molhendawer" (uden Dato): han skulde paa en lille Rejse, men vilde derpaa være ham til Tjeneste af al Magt; foreløbig henvistes den danske Professor til Direktør Leal, som var forud underrettet og intet ønskede hellere end at være Campomanes til Behag.

Vejen var altsaa godt banet for Moldenhawer til Kompagniet. Men før han præsenterede dettes Direktion

sin første Skrivelse, sendte han Udkastet til den ud til Dreyer i Escorial, for at han kunde udtale sig om den. Han fik et yderlig venskabeligt Svar fra den danske Minister[1]). Dreyer tilstaar, at han helst vilde optræde anderledes end Moldenhawer, tale mere rent ud af Posen; men siden man nu engang var kommen ind paa at bruge Omsvøb, siden man ikke vilde handle „avec franchise et de bonne foi", maatte man jo tilsyneladende lede det spanske Kompagni ind paa Vej til at gætte, hvad der var det egentlige Formaal fra dansk Side, thi Spanierne vidste efter hans Mening allerede god Besked derom fra Waltersdorffs Tid. Ved Læsningen af Moldenhawers første Tilbud havde han faaet Indtryk af, at denne optraadte paa en forstandig og besindig Maade. Han forudsaa, at der vilde komme et pænt Svar fra Kompagniet, men at dette tillige vilde ytre et Ønske om at faa at vide, hvad Vederlaget skulde være. Dreyer gør endelig opmærksom paa, at naar han giver Professoren Raad, er det af purt Venskab for ham personlig: „ellers er jeg lige saa lidt forpligtet til at give det, som De til at følge det". — Ogsaa andetsteds havde Schimmelmanns Emissær søgt diplomatisk Bistand, før han indsendte sin Skrivelse, nemlig hos en Person, der blot underskriver sig B., idet han sender Moldenhawer en fransk Koncept til Brug med nogle venlige Linier. Denne B. er vistnok den russiske Legationssekretær Butzow[2]).

Skrivelsen er affattet i sirlige og forsigtige Udtryk, fuld af Smiger, Hyldest til den oplyste spanske Regering, det fædrelandskærlige filippinske Handelsselskab o. s. v. Han udbreder sig om Negerleverancer og om de tre

---

[1]) Escorial 18. Nov. 1786.

[2]) Slmg. Gigas, „Spanien omkring 1789", S. 45.

guineiske Forter. At et Vederlag ønskes fra dansk Side, antydes kortelig; men der nævnes ikke hvilket.

At vor theologiske Diplomat var i godt Humør og saae ret forhaabningsfuldt paa sit Hverv, uagtet han ikke kunde skjule for sig selv, at det var endog meget vanskeligt, erfares af et udateret Brevfragment til Kirstein. Tallet paa hans spanske Venner forøgedes Dag for Dag, og de kappedes om at tjene ham. Desuden havde han haft et Held: det gjaldt at sætte sig rigtig ind i alle Forhold vedkommende den spanske Slavehandel, og nu var han just ved et Lykketræf kommen i Besiddelse af en stor Samling Aktstykker desangaaende, og det for en Spotpris; de havde tilhørt et for nylig afdød Medlem af „det indiske Raad“ [1]). Fra Schimmelmann afsendtes imidlertid Svar (dat. 9. Dec.) paa Moldenhawers første Rapporter, af hvilke den senest indtrufne bar Dato'en 9. Nov. Han var tilfreds med sin Udsendings hidtidige Optræden. Det var jo for Danmark ganske vist en Opofrelse at skulle af med tre Forter paa Guineakysten, men forhaabentlig vilde Krabben-Eiland (der betegnes som „Endzweck“ for Danmark) engang i Tiden blive en god Erstatning. Han udtaler sig forøvrigt — noget hen i Vejret, synes det — om Enkeltheder i Moldenhawers Indberetninger, navnlig om, hvilket fordelagtigt Handelssamkvem der kunde oprettes mellem de to Nationer: kunde man faa Tilladelse til at exportere for en Million Pjaster aarlig fra Spanien, vilde det jo være af Betydning, især hvis det blev toldfrit eller Danmark ialtfald betragtedes

---

[1]) Denne Samling er maaske tildels kommen ind i det kgl. Bibliothek efter Moldenhawers Død. I dette findes nemlig baade nogle trykte og nogle haandskrevne Sager, som kunne stamme fra den. Slmg. dog længere henne, om Afrejsen fra Madrid.

som mestbegunstiget; en Leverance til den spanske Flaade fra det østersøiske Kompagni vilde jo ogsaa have meget at betyde. Men Greven mener dog ikke, at Øjeblikket frembyder gode Chancer for den danske Stat i saa Henseende. Moldenhawer har ytret Frygt for at man skulde tage ham hans lange Udebliven ilde op, og Greven beroliger ham da med, at nu har han meddelt Kronprinsen og Grev Bernstorf Indholdet af de modtagne Rapporter, ligesom Grev Schack (Rathlou, Universitetets Patron) havde faaet at vide, i hvilket Ærende Professoren var sendt til Spanien. Greven er vis paa, at hans Rejse og Ophold „maa have stor og vigtig Interesse“ for ham personlig, „selv om De ikke blev ved den istand til at gøre Staten en af de største og mest udsøgte Tjenester“. Kirstein siger i Privatbrev til Moldenhawer, ligeledes af 9. Dec.: „Jeg har gjort behørig Brug af Efterretningerne, det vil sige, jeg har oplæst dem for Gr[even] næsten Ord til andet, selv det Sted der angaar Dr[eyer], kun med smaa Forandringer, fordi jeg ikke fandt noget deri, som kunde være ham imod“. Man vil lægge Mærke til, at her antydes allerede en vis Uvilje hos Moldenhawer mod den danske Gesandt, — hvorom Mere senere.

Det filippinske Kompagnis Svarskrivelse[1]) blev omtrent som Dreyer formodede. Forhandlingen om Overtagelsen af Forterne vilde man gerne indlade sig paa, naar man fik noget Nærmere at vide om Betingelserne. Men den vilde jo blive temmelig langvarig, og derfor ønskede man foreløbig blot at gøre en lille Forretning med det danske Kompagni ved i Aaret 1787 at afkøbe

[1]) Madrid 26. Nov. 1786, Spansk.

det 3000 Negerslaver, der specificeres som følger: 750 Negere mellem 18 og 25 Aar (med et teknisk Udtryk „de Asta o pieza“ d. v. s. voxne), 750 mellem 14 og 18 („Mulecones“ d. v. s. unge), 750 Drenge mellem 10 og 14, 300 Negerinder mellem 14 og 25 Aar og 450 mellem 10 og 14. De skulde indskibes fra de danske Forter i Afrika, i spanske eller fremmede (ogsaa danske) Skibe, og transporteres til sydamerikanske Havne. Om Betalingsvilkaarene og Omkostningerne skulde man se at blive enige, idet man oppebiede at erfare den Pris, det danske Kompagni forlangte, og som man derfor bad ham spørge sine Kommittenter om. — Vor *Professor theologiæ* maatte altsaa ligefrem give Rollen som Slavehandels-Kommissionær. For at styrke sin Stilling mente han, at det var bedst at faa en Attest fra den danske Gesandt, om at han virkelig havde Fuldmagt fra det kjøbenhavnske Handelsselskab. Den gav Dreyer ham under 4. Dec. 1786.

Hvordan Underhandlingen snart efter indtraadte i en ny Fase, der syntes at forjætte et godt Udfald, derom giver Moldenhawer Grev Schimmelmann Besked i en længere Rapport, dat. Madrid 18. Dec. 1786. Det er efter al Sandsynlighed den eneste fuldstændig bevarede Skrivelse til Schimmelmann fra Moldenhawers Ophold i Spanien[1]). Han er i denne Skrivelse umaadelig glad; thi en indflydelsesrig Ven, som han ikke nævner, har bragt ham i personlig Forbindelse med Marquien af Sonora, selve Koloniministeren[2]). Det er det friske Ind-

[1]) Stammer naturligvis fra Schimmelmanns ødelagte Arkiv og er nu i den Collinske Manuskriptsamling paa det kgl. Bibliothek: det er med Fru Etatsraadinde Collins Tilladelse, at Skrivelsen her er benyttet.

[2]) Koloniministeren („Minister for Indien“) D. José de Gálvez, en dygtig og meget formaaende Mand. Naar jeg i „Spanien

tryk af Samtalen med Marquien, 17. Dec., som han meddeler Schimmelmann. Den spanske Minister havde ikke blot vist sig meget elskværdig, men tillige forbavsende vel underrettet om Sagen og gunstigere stemt for den, end Moldenhawer havde turdet haabe. Men han havde rigtignok tillige vist sig aldeles overtydet om Spaniens udelukkende Ejendomsret til Krabben-Eiland, hvilken Ø han kendte af Selvsyn fra sit Ophold paa Puerto Rico. Moldenhawer angrede derfor ikke sin Tilbageholdenhed overfor det filippinske Kompagni angaaende Ækvivalentet, og han mærkede, at der maatte bruges Forsigtighed i Fremgangsmaade og Valg af Udtryk ligeoverfor Marquien. Da denne fremhævede Øens nære Beliggenhed ved den store spanske Ø som en Hindring for Afstaaelse, maatte Moldenhawer særlig — og efterhaanden — se at berolige ham for dette Punkts Vedkommende, og det lykkedes ham efter eget Sigende. Men det vigtige Anliggende, sagde Galvez, krævede, at han raadspurgte Medlemmer af det indiske Raad enkeltvis, før det gik til Statsraadet og endelig forelagdes af ham for hans Konge. Først ønskede han imidlertid en skriftlig Meddelelse fra Moldenhawer, af Tilbudet til det filippinske Kompagni, og en formel Bemyndigelse fra Kongen af Danmark til det danske Kompagni angaaende Forternes Afstaaelse. „Den hele Samtale, der desuden bragte overraskende Oplysninger om et nyt frugtesløst Forsøg af Frankrig paa at erhverve Krabben-Eiland, endte med en Forsikring, som betog

---

omkring 1789“, S. 68, har sagt, at han døde i Juli 1786, har jeg fulgt en Kilde, der forekom mig paalidelig, iblandt de yderst faa og indbyrdes modstridende, der haves ang. G.'s Levnedsomstændigheder. Men han døde i Virkeligheden omtrent et Aars Tid efter.

mig al Tvivl om den saare gunstige Disposition, man med Lethed og Sikkerhed kunde slutte sig til fra hele Indholdet af de tidligere Erklæringer". (I denne sirlige og brede latinsk-tyske Stil ere baade denne og Moldenhawers andre Skrivelser affattede.) Han havde da nu fri Adgang til den vigtigste Instans, behøvede ikke mere at anvende „visse Mellemmænd og den dyre og lave Omsorg for deres Overbevisning og Virksomhed" (betyder øjensynlig, at man har maattet anvende Bestikkelse) og var kommen ud over den hidtidige tidsspildende Forretningsgang. Karakteristiske ere følgende Ytringer: „At det Tidspunkt endnu ikke er forhaanden, da den herværende Hr. Gesandts Optræden i Sagen kunde være raadelig eller endog nødvendig, er det maaske særdeles overflødigt at gøre opmærksom paa. Maaske dog ikke — og derfor anser jeg det for min Pligt at erklære, at en saadan vigtig Persons uventede Fremtræden, før Underhandlingen er fuldstændig moden, turde i mere end een Henseende blive beængstigende og truende for dennes Skæbne. Ligesom Kærlighed og Venskab kappes om at aabne de vanskeligste Adgange, sikrer Tillid og dæmper Lysten til at opfinde Vanskeligheder, saaledes ere Virkningerne af Kulde — jeg vil ikke sige af et Had, som Store og Smaa ere sjældent enige om at nære — ligesaa kraftige til at frembringe en modsat Stemming". Dette kan da vel kun sige, at Dreyer var alt andet end yndet i Madrid[1]).

---

[1]) Til Brevet føjer han nogle Uddrag af sit forrige (7. Dec.) samt Bilag, for det Tilfælde at det skulde være gaaet tabt; hans Anelse slog i dette Tilfælde ikke fejl; thi Kirstein skriver til ham, under 27. Jan. 1787, at det aldrig havde naaet sit Bestemmelsessted.

Hvem var den venlige Mand, som skaffede Moldenhawer Adgang til Minister Galvez? Man kommer uvilkaarlig strax til at tænke paa Grev Campomanes[1]). Og det fremgaar ogsaa af en Koncept til Rapport (vistnok den førnævnte tabte), hvori det hedder: „Grev de Campomanes, fungerende Præsident i det kastilianske Raad [„Gouverneur des Conseils“], sin Konges Orakel i ethvert særlig vigtigt Anliggende, er den som har paataget sig Omsorgen herfor, og har beroliget mig ved de oprigtigste Forsikringer med Hensyn til det heldige Udfald“. Han fortæller videre, at Campomanes talte anbefalende Ord til hver af Kompagniets Direktører personlig, gjorde sig bekendt med Moldenhawers Skrivelse til dem og bifaldt dens Indhold, „og igaar tilbød der sig Anledning til at aabenbare vore Hensigter for ham. Den aabne Fremstilling af dem tilfredsstillede ham fuldstændig, han skænkede Projektet sit hjertelige Bifald og lovede at understøtte mig paa det ivrigste hos Ministeren for Indien, den egentlige Hovedperson“. Saasnart Marquien af Sonora, Campomanes' personlige Ven, var med Hoffet indtruffen til Madrid fra Escorial, nemlig „igaar“ — Koncepten er allerede derved omtrent dateret, thi den 10. Dec. ophørte regulært Hoffets Escorial-Ophold —, havde Campomanes haft en Samtale med ham om Moldenhawers Hverv; og strax Dagen derpaa (da Brevet til Schimmelmann konciperedes) bragte han sin nordiske Protégé den Besked, at Galvez var meget venlig stemt,

[1]) Som „den varme Befordrer af nye Planer“ nævner Moldenhawer ham i en af sine løse Koncepter, jævnsides med Cabarrus og D. Eugenio Llaguno (Embedsmand i det spanske Udenrigsministerium og Statsraadssekretær), dem hvis Tillid man især skulde se at vinde.

og at Samtalen mellem ham og Moldenhawer vilde finde Sted strax imorgen.

Det gjaldt nu for Moldenhawer at faa Andragendet til Galvez færdigt i rigtig velberegnet og affilet Form, at høre det danske Kompagnis Mening om Negerleverancen til det spanske, og at komme i Besiddelse af Kongen af Danmarks Autorisation. Koncepten til Moldenhawers Andragende haves. Det er særdeles ordrigt og pynteligt formet. Men nu taler han dog lige ud om Vederlaget for Afstaaelsen af Forterne. Han har, siger han, ved nærmere Betragtning af Paragraf 33 i det filippinske Kompagnis Fundats[1]) faaet den Overbevisning, at det er Koloniministeren, som han særlig maatte ønske at komme til at forhandle med, og ved dennes Nedladenhed og Imødekommenhed er det jo nu lykkedes. At det er det danske Kompagni, som ønsker „i Fred at kunne besætte og dyrke en øde Landstrækning, nogle faa Mile i Omkreds“, gentages dog; der henvises fremdeles paany — men ganske kort — til, at det danske Flag i sin Tid har vajet paa Krabben-Eiland, og at Spanierne vel

[1]) Den lyder saaledes: Jeg [den spanske Konge] erklærer, at dette Kompagni maa kun være merkantilt, underkastet Monarkiets Love som enhver anden privat Handlende, med Undtagelse af de Naadesbeviser, Privilegier og Fritagelser, som jeg tildeler det for dets Fremme, uden at det af nogetsomhelst Motiv eller under nogetsomhelst Paaskud maa have Lov til at blande sig i eller give sig af med politiske Sager, Alliancer eller andre Anliggender af denne Art, med mindre det faar udtrykkelig Ordre eller Kommission fra mig i saa Henseende; og hvis nogen af dets Embedsmænd eller underordnede Bestillingsmænd overtræder dette Forbud og benytter Kompagniets Skibe og Ejendom til andre Foretagender end dem, der høre ind under dets Handelsforretninger, vil han blive strengt straffet som Statsforbryder“. (Real Cédula de Ereccion de la Compañia de Filipinas, de 10 de Marzo de 1785; Madrid [1785], Fol.)

nok have forjaget Andre derfra, men ikke hævdet dens Besiddelse for sig selv. I smigrende Vendinger erklærer Skrivelsens Forfatter, at han ikke vil komme ind paa nærmere Omtale af Øens Naturforhold o. s. v., da jo Ingen kender dem bedre end Marquien. Man mærker, hvorledes Moldenhawer maa krydse mellem to Skær: han tør ikke rose Øen for stærkt, for at den ikke skal blive for kostbar, og heller ikke nedsætte dens Værd altfor meget, da man jo ellers fra spansk Side vil tænke sig: „Hvorfor i Alverden ere Danskerne da saa ivrige efter at faa den?“ og — skrue Prisen op eller sige rent ud Nej. Øen, hedder det i Skrivelsen, har jo længe været udyrket, og det vil i de første Aar koste ikke saa Lidt at faa den sat i dyrket Stand, inden den frembringer „en maadelig Erstatning“. Men at den har henligget saaledes ubeboet, er ikke saa meget „en Følge af dens usunde Klima og den ringe Udsigt til Udbytte“ som af Spaniens „vise“ Politik, eftersom den ved sin [tidt nævnte!] nære Beliggenhed op til Puerto Rico har frembudt Farer, hvis en mægtig Stat kom til at eje den. Nu er det imidlertid et dansk Kompagni, Forsvarsanstalter ville aldrig blive anbragte paa Øen, og der er da ingen Grund for Spanien til Skinsyge: det ejer jo selv Kongeriger i Amerika, men i Afrika ingen Etablissementer, hvorfra det kan hente dygtige Arbejdere. —

Efter at Kirstein 27. Jan. 1787 havde skrevet til sin Ven, at siden Modtagelsen af Brevet fra 18. Dec. var Sagen, som hidtil kun var behandlet mundtlig og formløst, bleven rapporteret skriftligt og formelt til Grev Bernstorf og af denne forelagt Statsraadet (26. Jan.), som havde approberet alt hvad der hidtil var foretaget og havde vedtaget, at den forlangte Autorisation skulde ud-

færdiges[1]), blev den afsendt til Moldenhawer 3. Febr. („De veed jo nok, at saadanne Expeditioner ikke gaa synderlig hurtigt for sig her“, siger Kirstein). Den angaar de tre Forter og er paa Fransk, forsynet med det kongelige Segl og Christian VII's egenhændige Underskrift, paraferet af A. P. Bernstorf og dateret Christiansborg Februar 1787, — der er ladet Plads aaben til Dagsangivelsen. I flere Breve og Promemoria'er til Moldenhawer af 3. og 6. Febr. kommer Schimmelmann imidlertid ind paa Negerleverancen, som der efter hans Anskuelse næppe vil blive noget af, d. v. s. i det ønskede Omfang. Hvad Aaret 1787 angaar, var det aldeles umuligt at faa den istand: der var allerede truffet forskellige andre Dispositioner, „og desuden befinder Kompagniet sig i en forvirret, uafgjort Tilstand, som næsten umuliggør det nye Foretagender af Vigtighed“. Dog heller ikke i de følgende Aar vilde man kunne levere mere end lidt over 1000 Negere aarlig, naar man da har isinde at holde sit Ord. Man maatte saa slutte Kontrakt for tre Aar, have mindst 150 Pjaster for hver Neger, voxen eller ung, en Fragt af 20 Pjaster pr. Hoved, hvis danske Skibe skulde besørge Transporten; blev Fragten mindre, maatte Skibene have Returfragt. Paa de Vilkaar kunde man jo maaske arrangere sig med en Ladning i indeværende Aar. „Da disse Betingelser afvige temmelig stærkt fra dem, som det filippinske Kompagni efter Deres Mening vilde antage, saa vil det vel have nogen Vanskelighed at bringe Noget istand i denne Retning. Men jeg maa fremdeles ogsaa overlade til Deres Bedømmelse, om det vilde være gavnligt for den anden

[1]) Har der været ført nogen Statsraadsprotokol i disse Aar, maa den vistnok være gaaet tilgrunde ved Slotsbranden 1794.

Sags heldige Udfald, ifald man nu sluttede en Kontrakt om en betydelig Negerleverance". Med Hensyn til den afsendte Autorisation bemærker Greven, at der er ganske vist kun Tale om det filippinske Kompagni, men Afstaaelsen kunde godt ske til en anden spansk Institution eller et spansk Handelsselskab, hvis dette foreslaas fra Spanien, og den tilsendte Bemyndigelse kunde da tjene som interimistisk, indtil den behørige Forandring var indført i Bekræftelses-Dokumentet. Disse Citater ere fra Schimmelmann's to Breve af 3. Febr.; tre Dage senere afsendte han et nyt „Promemoria", hvori han kom nærmere ind paa Spørgsmaalet Krabben-Eiland. Man kan jo ikke se bort fra andre Nationers Fordring paa Øen, siger han, navnlig Englændernes[1]). Det var rigtignok ikke videre sandsynligt, at disse Sidstnævnte vilde gøre Kravet gældende, da Spanien havde i saa lang Tid holdt dem borte derfra; fremdeles „er det et Hovedformaal for den engelske Politik at skaane Spanien paa enhver Vis[2]), og ved at afstaa os sine Rettigheder uindskrænkede vilde den spanske Krone ogsaa paa en vis Maade sætte sin Ære i Pant, saa at den maatte

[1]) 1777, altsaa kort før Spanien tog Del i den amerikansk-engelske Krig, havde en engelsk Skibsbesætnings Landgang paa Øen allerede næsten givet Anledning til Fjendtligheder fra spansk Side (Coxe, Memoirs of the Kings of Spain of the House of Bourbon, V, S. 8).

[2]) Det var gensidigt. Slmg. følgende Passus i den franske Ambassadør La Vauguyon's Instrux af 23. Marts 1785: „La cour de Madrid ménage celle de Londres, non par un sentiment d'affection, mais pour en imposer à la France et pour la tenir dans la crainte continuelle d'une défection de sa part". (Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis le traité de Westphalie jusqu'à la Révolution française. XII bis, Espagne. T. III, Paris 1899 S. 385).

forsvare disse Rettigheder mod Enhver der vilde gøre den dem stridige". Men det var alligevel det bedste, om man opnaaede en positiv Erklæring i saa Henseende, uden dog at understrege det altfor stærkt, hvis det kunde have en skadelig Indflydelse paa Underhandlingen idethele. Maaske kunde Erklæringen opnaas lettere, ifald den danske Krone til Gengæld lovede at støtte Spanien imod andre Nationers Krav paa Guinea-Forterne (naar de kom til at tilhøre Spanierne), „navnlig mod det hollandsk-vestindiske Kompagni, som undertiden har truet med at ville gøre lidet begrundede, forældede Fordringer gældende med Hensyn til en lille Del af Territoriet, hvor de mindre Forter ere anlagte". Derpaa noget om Øens Beliggenhed op ad Puerto Rico, om eventuelle Havnebatterier o. desl. Schimmelmann slutter: „Jeg tvivler ikke om, at De vil bestræbe Dem for at lægge de foran nævnte Omstændigheder til Grund for Deres Underhandling; og da der ikke er Noget deri, som ikke geraader begge Nationer til virkelig Fordel, tror jeg heller ikke, at der heraf kan udspringe nogen Vanskelighed for det lykkelige Udfald af Underhandlingen selv".

III.

Imellem de Moldenhawerske Papirer findes intet Brev fra Schimmelmann eller Kirstein af senere Dato end 6. Febr. 1787. Hovedkilden til vort Kendskab angaaende Sendelsen, nemlig Korrespondancen mellem Moldenhawer og hans Mandatarer i Kjøbenhavn, er saaledes omtrent standset, og vort Materiale reducerer sig her til et Par ufuldendte Brevkopier fra Moldenhawer samt nogle — tildels særdeles løse og vanskelig læselige — Udkast til Indberetninger. Nogle andre Aktstykker af mere

periferisk Art hjælpe os dog til nogenlunde at kunne følge Begivenhedernes Gang.

Det synes unægtelig efter det faktiske Indhold af Schimmelmanns nys anførte Skrivelse, at Greven ikke havde overdreven Grund til mod Slutningen af den at udtale sig saa forhaabningsfuldt, og at man heller ikke havde Anledning til at vente at møde noget videre lyst Syn paa Tingene fra Moldenhawers Side. Desto mere forundres man ved den tillidsfulde Tone, der gaar igennem hans Svar (fra omtr. midt i Marts) paa Brevene af 3. og 6. Febr., som han efter eget Sigende modtog paa samme Dag. Moldenhawer ytrer, at de „skaffede hvert af mig ytret Forlangende og Ønske den glædeligste Tilfredsstillelse". Om sin fortsatte Underhandling melder han, at han havde overrakt Marquien af Sonora sin Fremstilling af Sagen, og at denne var synlig tilfreds dermed. Men snart efter blev Marquien syg; hans Helbred var idethele svageligt, og for kort Tid siden var det yderligere blevet rystet „ved et dybt følt Tab"[1]. Moldenhawer kunde derfor i nogen Tid ikke faa Adgang til ham. Ad anden Vej end gennem Ministerens egne Ord fik han imidlertid at vide, at denne allerede havde virket alvorlig i Sagen og bl. a. ladet den første Direktør for det filippinske Kompagni, D. Gaspar Leal, komme ud til Pardo, hvor han havde haft en længere Samtale med ham; hos Direktøren vilde Moldenhawer kunne faa fornøden Oplysning. Han skyndte sig da til Don Gaspar og havde i Løbet af nogle Dage flere Samtaler med ham I Begyndelsen fandt han Direktøren „indhyllet i en Politik, som dog var gennemskuelig nok selv for en

[1] Hermed menes vistnok, at hans Brodersøn Bernardo Galvez, Vicekonge i Méjico, f. 1755, var død 30. Nov. 1786.

Lægmands Øje“; efterhaanden blev han mindre og mindre reserveret og lod den danske Underhandler mærke: at Minister Galvez fuldstændig bifaldt Underhandlingernes hidtidige Gang; at han betragtede Sagen som et Handelsanliggende, ikke „paa ministeriel Fod“, og vilde fremdeles behandle den saaledes „und zur höchsten Genehmigung fördern“; at det var overdraget Direktøren og hans Kollega at indhente de nøjagtigste Oplysninger om de tre afrikanske Forters Pengeværdi, for at man derefter kunde bestemme, „hvilken Erstatning der af det filippinske Kompagni skulde ydes Kongen [d. e. den spanske, slmg. nedenfor] for deres Afstaaelse“; endelig at Galvez havde mundtlig ytret Bekymring for, at naar Krabben-Eiland kom i danske Hænder, vilde det give Anledning til meget mere Snighandel paa det spanske Amerika. Han havde tilskrevet Direktionen en officiel „Memoire“; men dens egentlige Indhold vilde D. Gaspar Leal ikke ud med og udtalte sig dunkelt og svævende. Dog fik Moldenhawer erfaret — foruden det Anførte — at „nogle Franskmænd havde gjort fordelagtigere Tilbud“ (ifølge Galvez' mundtlige Ytringer). Ogsaa fra Portugal havde det filippinske Kompagni faaet tilbudt Etablissementer og Fæstninger.

Saa var der den danske Negerleverance. Naturligvis kom den ogsaa paa Tale ved Moldenhawers Besøg hos Direktøren, og herom melder Brevfragmentet til Schimmelmann en Del. Han kunde tydelig forstaa, at Kompagniets Tilbøjelighed til at gaa ind paa Forretningen afhang af, om det just i det løbende Aar fik erfaret, hvorvidt man fra dansk Side kunde for det Aars Vedkommende præstere fuldstændig hvad det ønskede. „At have lagt Mærke hertil var nok til at være betænkt paa med Omhu

at afvende en saa betænkelig Slutning", og i Overensstemmelse med Schimmelmanns Oplysninger og Instruxer søgte han nu at snakke Direktøren derfra. „Disse Forestillinger gjorde tilsidst det behørige Indtryk. De naaede ad sikker Vej til en højere Instans' Kundskab og fremmede — — —". Mere er der desværre ikke!

Men omtrent paa denne Tid indtraadte Moldenhawers Underhandling igen i en ny Fase, idet han kom i Forbindelse med den højeste Instans efter Kongen, den mægtige Grev Floridablanca. Ligesom Professorens Mission var i Danmark gleden over til paa en Maade at blive et Statsanliggende, kunde det heller ikke undgaas, at den danske Udsending, som først kun havde haft med det filippinske Kompagni at gøre, nu kom til at forhandle ikke blot med Galvez, men ogsaa med Premierministeren, i hvis Haand den udenrigspolitiske Styrelse var lagt. Det er nu ikke mere den dødssyge Minister for Indien[1]), men Floridablanca, hvis Navn spiller en Rolle i de ret sparsomme og undertiden uklare Meddelelser, vi idethele besidde angaaende dette Afsnit af Sendelsens Historie.

Her træder den danske Gesandt i Forgrunden, om just ikke ganske som officiel Person, og et Moldenhawersk Brevudkast, som vi ere saa heldige at kunne datere, samt et Par Breve fra Dreyer give os endda temmelig god Oplysning om Moldenhawers Sammentræf med Floridablanca, om vor Ministers Stilling til Underhandlingerne og om hans og den danske Professors indbyrdes Forhold.

[1]) Marquien af Sonora segnede den 16de Juni 1787 om paa en Spadseretur i Aranjuez og døde den følgende Dag uden at være kommen til Bevidsthed (Depeche fra C. V. Dreyer til A. P. Bernstorf, 18. Juni 1787). Altsaa ikke „i December 1786", som angivet i Michaud's Biographie universelle (Appleton's „Cyclopedia of American Biography" har blot „1786").

Den 20de Marts havde Moldenhawer afsendt en Rapport til Grev Schimmelmann. Det lader til, at han har faaet noget at vide om Modstand imod Sagen fra Floridablanca's Side og derfor gerne vilde have Lejlighed til at fremstille sig for ham og om muligt erfare, hvordan han virkelig stillede sig til den. Da derfor Dreyer (den 21de) uventet indbød ham til at følge med ud til Pardo, tog han med Tak derimod. „Om det, saaledes som Hr. Konferensraaden forudsagde, vilde blive min sidste Audiens eller Forløber for flere andre, lod jeg henstaa uafgjort". Sit Forsøg hos den spanske Konseilspræsident vilde han ikke gøre uden at lade Dreyer faa Planen at vide og underkaste den en Prøvelse. Noget spydig — synes det — bemærker Moldenhawer: „sidstnævnte faldt gunstig ud for mit Indfald; han skænkede det endda en venlig Iklædning, nemlig som om det var hans eget Raad". Visse Betænkeligheder, der opstod hos den danske Minister, lykkedes det Moldenhawer (efter eget Sigende) at neddæmpe. Derude gik saa Dreyer først op til den spanske Greve. Deres Samtale varede temmelig kort, fordi Floridablanca var stærkt optagen af Forretninger. Ikke desto mindre fik Moldenhawer Foretræde før alle Andre og blev meget venlig modtagen. Greven takkede for en „behagelig Gave" (kan, som man strax vil se, kun forstaas om en Bog) og forsikrede, at „en offentlig Tilskrift til ham, anbragt foran i et saadant Værk, vilde i ikke ringe Grad smigre hans lille Forfængelighed" [1]). „Men De vil jo desværre allerede forlade os igen", tilføjede han. Moldenhawer svarede, at han gerne vilde have fortsat sine Arbejder der i Landet, men han maatte

[1]) Slmg. nedenfor, ved Omtalen af Moldenhawers Afrejse.

afsted: Omstændigheder herske over Tilbøjeligheder. „De som beherske mig ville ikke være Deres Excellence ubekendte“. „De maa ikke rejse endnu“, svarede Greven; „jeg maa endnu en Gang tale med Dem om et Anliggende“. Idag, sagde han. var det ham umuligt, men han haabede nok senere hen at finde en Stund til at underholde sig med ham.

Ganske svævende i Luften læses herefter følgende Ord: „begik jeg en Uforsigtighed“. Det kunde have været ret heldigt, om man havde faaet at vide, hvori denne bestod! Videre fortælles, hvordan der til „iforgaars den 24de Marts“ var berammet Dreyer den Audiens i Pardo, som han „ikke havde kunnet faa om Onsdagen [den 21de]“. Saasnart han var hjemkommen derfra, besøgte Moldenhawer ham, i det Haab at faa noget Nærmere at vide. Dreyer vilde dog ikke rigtig ud med Sproget herom. „Men“, sagde han saa, „jeg maa nu i min Konges Navn, som Hans Minister, ifølge vigtige, just idag indtrufne Begivenheder, bede Dem for Fremtiden afholde Dem fra at berøre vore Hensigter angaaende Krabben-Eiland i Deres eventuelle Samtaler med Grev Floridablanca. Grundene maa jeg fortie for Dem, da det er en Statshemmelighed. Dem kan Grev v. Bernstorf forklare for Dem efter Deres Tilbagekomst. Jeg har nu sikret mit Ansvar; gør De nu det samme for Deres Vedkommende!“ Moldenhawer forbavsedes, siger han, og bad om at faa meddelt denne Ordre skriftlig, for at han til sin Tid kunde retfærdiggøre sig med Hensyn til sin Afrejse. „Den skal De ogsaa faa“. Men derpaa dristede Moldenhawer sig til endnu at spørge, om Konferensraaden virkelig syntes, at der var Grund til at lade Alt hvile, selv om han fik den skriftlige Ordre.

Herover blev Dreyer meget vred: „Dette Spørgsmaal krænker mig! Hvem er jeg, og hvad anser De mig for? I hvis Navn er det, jeg taler? Hvorfor er jeg sat her paa min Post?“ „Saa vidt kunde jeg følge hans Ordstrøm, som imidlertid endnu udgød sig i et Antal drøje Vendinger (derber Phrasen). Jeg foer tilbage, bad om Overbærenhed og gentog indstændig min Anmodning om en skriftlig Ordre“. „Nej, nu giver jeg Dem den ikke. Den mundtlige maa være nok“. Slaverne og Forterne, vedblev han, maatte Moldenhawer gerne forhandle om; men Øen „kunde og burde han ikke nævne“. Dette hørte Moldenhawer rolig paa, siger han, og tog Afsked. En Time efter tilskrev han Dreyer et Brev, hvoraf han sendte Schimmelmann en Kopi.

Den 25de om Morgenen modtog han et paa Fransk skrevet Svar fra Gesandten, dateret samme Dag (Kopi iblandt Mold. Pap.; Orig. sendtes til Schimmelmann), hvori det hedder, at han vil svare ham saa klart, nøjagtigt og tydeligt, som det staar i hans Magt, for at faa al Tvivl, Misforstaaelse og Usikkerhed til at svinde, og han haaber, at Moldenhawer vil betragte det som Tegn paa Venskab og personlig Agtelse. Dreyer erklærer, at hverken før Moldenhawers Ankomst til Madrid eller under hans Ophold i den spanske Hovedstad har han faaet mindste Antydning fra vor Regering eller fra Nogensomhelst i Kjøbenhavn med Hensyn til hans Hverv i Spanien, og endnu mindre nogen Ordre til at gøre sig bekendt med Moldenhawers Underhandling og lede dens Gang[1]). Hvad han har sagt Moldenhawer i saa Henseende er kun udsprunget af hans personlige Velvillie. Gesandten kan

[1]) Slmg. Dreyers Udtalelser i Anl. af Waltersdorff's Underhandling (ovenfor, S. 198).

derfor ikke give ham nogen Forskrifter i Øjeblikket, heller ikke den formelle og ministerielle Erklæring, Moldenhawer havde bedt ham om. Han kan ikke sige andet end hvad han har sagt Moldenhawer mundtlig. Dette var: Eftersom Moldenhawer selv forudsaa, at der ikke vilde komme noget heldigt Resultat ud af Sendelsen, gav Dreyer ham følgende Raad[1]):

„Naar De ved Afskedsaudiensen hos Grev Floridablanca kunde finde en gunstig Lejlighed til at lade ham mærke, at De forlod Spanien med smertelige Følelser, fordi et Hverv, som var Dem særlig betroet, var mislykket for Dem, og at De havde Anledning til at tro, at det var hans Dispositioner, De havde at takke for denne Skuffelse, vilde De maaske derved kunne faa Ministeren ind paa en Samtale med Dem om Formaalet med Deres Sendelse. Jeg mente da, at De kunde tale med ham derom „passivement et par manière de conversation“; thi De havde jo selv sagt mig — og det gentagne Gange —, at De ikke havde nogen Ordre til at forhandle om Sagen med Grev Floridablanca eller nogen Instrux i saa Henseende: man ønsker tværtimod i Kjøbenhavn, at det første Tilbud skal komme herfra. Det var et simpelt Venneraad, kun givet for at gengælde den Fortrolighed, De havde vist mig. De vil mindes, at jeg har haft den Ære at gentage dette Raad flere Gange senere for Dem, og at jeg endnu forleden Dag, da De beærede mig med Deres Ledsagelse til Pardo for at hilse paa Ministeren og tale med ham, nærede samme Anskuelse, idet jeg paany fremsatte for Dem, paa hvad Maade jeg mente De mest passende vilde kunne bringe Samtalen hen paa det omtalte Emne uden at kompromittere Dem.

Disse Kendsgerninger tillader jeg mig at haabe De ikke vil have Vanskelighed ved at erkende Rigtigheden af. Vi komme nu til det, som jeg havde den Ære at sige Dem igaar og som ifølge Deres Brev har fremkaldt saamegen Forvirring og Uro hos Dem. Det Hele indskrænker sig til disse Ord:

---

[1]) Herfra hans egne Ord i Brevet.

at efterdi visse Ting og Omstændigheder, der staa i Forbindelse med min Regerings Interesser (certains objets et circonstances relativement aux intérêts de ma Cour), vare komne frem i den Samtale, jeg nys havde haft med Grev Floridablanca, nødtes jeg til at skifte Mening med Hensyn til det Raad, jeg havde givet Dem — nemlig at søge at faa ham selv ind paa at tale til Dem om Hensigten med Deres Sendelse —, og maatte idag bede Dem undlade at føre Greven ind paa en Samtale om den ønskede Udvexling af Øen Bique mod Forterne paa Guineakysten, eller idetmindste opsætte Omtalen deraf, indtil Kongens Interesser kunde tillade mig at tænke anderledes derom end for Øjeblikket. Det var Meningen af min Samtale med Dem og Hensigten dermed. Jeg gentager det her, Ord til andet, for Dem og tilføjer, at jeg har ingen anden Grund til at rette en saadan Anmodning til Dem end hvad der baader Kongens Tjeneste. Jeg er uvidende om hvad Ordrer De muligvis har, jeg har ikke Kendskab dertil eller har faaet mindste Meddelelse derom fra Hoffet eller fra Kongens Minister [hermed maa menes Bernstorff], — det erklærer jeg Dem endnu en Gang; derfor tilkommer det ikke mig at foreskrive Dem Deres Handlemaade eller give Dem nogen Bemyndigelse i saa Henseende. Jeg har opfyldt min Pligt som Kongens Tjener og Minister og som Deres personlige Ven ved at underrette Dem om de Grunde, jeg havde til at bede Dem for Øjeblikket lade være at tale til Grev Floridablanca om det nævnte Mageskifte; jeg har ikke mere noget Ansvar for hvad der sker. De har nu selv at raadspørge Deres Ordrer og Instruxer for at afgøre, om De bør følge eller forkaste det Raad, jeg nu har givet Dem".

Brevet slutter med Venskabsytringer: Dreyer vil, siger han, altid sætte stor Pris paa Moldenhawers udmærkede Fortjenester og Talenter og udtaler det Haab, at Moldenhawer vil yde ham Retfærdighed: han har jo dog talt aabenhjertig og uforbeholdent med Professoren om det ham overdragne Ærende og har ved sit Kendskab til de lokale Forhold givet ham gode Oplysninger og

hjulpet ham til at træde i Forbindelse med de fremragende Personer, han maatte forhandle med.

Resten af den Moldenhawer'ske Rapport, med hvilken han sender dette Brev, er lutter Jammerklager. Schimmelmann maa, udbryder han, blive greben af Medlidenhed med hans vanskelige Stilling. Moldenhawer veed jo ikke engang, hvor vidt det er sandt hvad Dreyer har fortalt ham om Ministerkonferencen eller om han blot har lagt an paa at stoppe Munden paa ham. Til Dreyer maa han tage Hensyn som til den danske Konges Minister; men hvordan skal han nu med roligt Overlæg kunne tage en fast Beslutning: han maa være bange for at skade Kongens Tjeneste, endog ved de forsigtigste Skridt. Hvorfra skal han faa Mod til at imødese Floridablanca's Kaldelse til ham? Disse pinlige Øjeblikke ville kunne skabe ham Uro for hele Livet, og endnu heftigere end hidtil længes han efter Brev fra Kjøbenhavn.

Det ses af et (faa Dage) senere, udateret Brev fra Dreyer[1]), at Moldenhawer havde i sit skriftlige Svar paa dennes Brev af 25de røbet, hvor lidet han følte sig tilfredsstillet ved hans Udtalelser. Gesandten siger, at han mener at have udtalt sig med al ønskelig Klarhed og at han Intet har at tilføje, med mindre Moldenhawer vil opgive ham, „hvilke enkelte Punkter der forekomme ham tvivlsomme eller dunkle". Professoren synes denne Gang at have foraarsaget endel Bitterhed hos den danske Diplomat; thi denne paaberaaber sig stærkt sin Karakters Aabenhed, i Udtryk der ikke ere uden Skarphed[2]).

---

1) Kopi i Mold. Pap.

2) Dreyers Selvkarakteristik stemmer særdeles godt med den Skildring af denne meget duelige Statstjeners Personlighed, som P. Vedel har givet i „Dansk biografisk Lexikon".

„Min Handle- og Skrivemaade er ligefrem og naturlig: min Pen kender ikke til Deklamationens Kunst, den har aldrig været anvendt til andet end til at fremsætte og gengive Kendsgerninger sandfærdigt og nøjagtigt; min naturlige Aabenhjertighed tillader mig ikke at bruge Forbehold og Forstillelse. De der have kendt mig i en Aarrække og med hvem jeg har haft Forretninger eller levet, yde mig al ønskelig Retfærdighed med Hensyn til Sandheden heraf. Disses Vidnesbyrd, min egen Overbevisning og min uforanderlige Beslutning, aldrig at give Slip paa disse Grundsætninger, bevirke at jeg i dette nærværende Øjeblik er saa lykkelig at være lidet paavirkelig overfor Insinuationer, hvis Ophav jeg ikke kender og hvis Hensigt er mig ligesaa ukendt“.

Idet han gentager sine Venskabsforsikringer, udhæver han, at dette er ikke Komplimenter, og han slutter med at indbyde Moldenhawer til at spise til Middag hos ham samme Dag, „hvis han ikke var engageret i Forvejen“. Baade denne og en senere Invitation besvarede Moldenhawer med et yderst høfligt Afslag.

Hvorom Alting er, trods Dreyers Udsagn, trods Opsættelsen af Forhandlingen med Floridablanca og trods stadig udeblivende Efterretninger og Instruxer fra Kjøbenhavn kunde Moldenhawer ikke vente længere med at svare paa det filippinske Kompagnis Skrivelse. Dette skete under 10. April, med B[utzow]s Assistance. Svarskrivelsen er bleven til — det ses tydeligt — paa Basis af Schimmelmanns Breve fra Begyndelsen af Februar; men han siger derfor selv i den, at han først nu, paa Grund af uforudsete Forsinkelser, har faaet de nødvendige Oplysninger og Ordrer hjemmefra.

Kompagniets Gensvar af 14. Apr. (Orig. i Mold. Pap.)

taler ikke blot om Negerne, men ogsaa om Ækvivalentet for Guinea-Forternes Afstaaelse. Det spanske Handelsselskab kan blot indlade sig paa Forhandlinger med det danske, hvis dette vil skille sig ved de nævnte afrikanske Besiddelser for Penge; men „da det Ækvivalent, som det ønsker, ikke tilhører det filippinske Kompagni, bortfalder altsaa Tilbudet“. Hvad Negerleverancen angaar, kan Kompagniet heller ikke gaa ind paa at gøre nogen Forretning med det danske, hverken paa længere Tid eller forsøgsvis; thi det har faaet fordelagtigere Tilbud fra andre europæiske Nationer, som have Etablissementer paa Afrikas Kyst. Under en vag Henvisning til Fremtiden slutter man med nogle Høflighedsytringer (Moldenhawer bedes forsikre det danske Kompagni, at man sætter ganske særlig Pris paa det), med en Tak til Moldenhawer for hans Iver angaaende Sagens Fremme og — da han har bedt om hurtigt Svar, fordi han snart skal rejse — med „Lykke paa Rejsen“.

Et Par af Koncepterne til Depecher indeholde, som Moldenhawer siger, hans „Historie siden den 26. Marts“ (da han udfærdigede sin forrige Rapport) og komme ogsaa noget nærmere ind paa Skrivelsen til Kompagniet og dettes Svar. Rhetorisk skildrer han, hvorledes han har maattet føle „Ubehageligheder i rigeste Maal“, hvortil i de sidste tre Uger kom hans forgæves Venten paa den Afgørelse hjemmefra, som han siden sin forrige Beretning mente at turde imødese „med den fasteste Tillid“. „Sproget har Udtryk for den dybest følte Længsel, som tidligere forekom mig overspændte. Men Erfaringen har gjort det klart for mig, hvor træffende og sande de ere“.

Efter Dreyers overraskende Ytringer til ham oprandt snart det Øjeblik, da han fik overtænkt Sagen i Ro, og

han kom da til den Erkendelse, at det var bedst at forholde sig ganske stille og oppebie Meddelelse fra Floridablanca om at han ønskede at se ham. Ved dette Møde vilde da enten Greven selv ligefrem sige Moldenhawer, hvad det var for et Anliggende der skulde forhandles mellem dem, ialtfald føre Moldenhawer hen paa Talen derom, og han agtede da at tale rent ud om sin Færd, „sige hvad Sted, Tid og Forhold tillod“, fordi det da vilde være Galskab at spille „den Hemmelighedsfulde eller Taabelige“; eller ogsaa tav Greven, og da vilde Moldenhawer ligeledes tie, og det saalænge „til en retmæssig Autoritet træffer Afgørelse med Hensyn til Befalingen at tie“. I dette Forsæt bestyrkedes han ved Noget, han til sin store Forbavselse fik at vide uden selv at have forsket derefter. Der hviskedes ham først et Ord i Øret, og snart fulgte den ene mere bestemte Oplysning efter den anden. De gik ud paa, at „det havde behaget Hr. Konferensraaden egenmægtig, i en Note afleveret 26. Marts, at tilrane sig Genstanden for min endnu ikke tilendebragte Underhandling og fremtidig benytte den som passende Ækvivalent for et vist ufyldestgjort Krav, Danmark har paa Spanien“. Moldenhawer stolede imidlertid trygt paa, at Dreyers Adfærd og dens Følger vilde vise sig i det sande Lys for Ærlighedens og Retskaffenhedens Domstol.

Det havde været Moldenhawers Agt og Ønske at rejse en Tur i Andalusien; men han maatte vente paa Brev saavel fra sine Kommittenter som fra Grev Floridablanca. Denne sidste var kommen ind til Madrid med Hoffet i de første Dage af April (Paasken), tog saa med til Aranjuez, hvor han blev syg; vel var han atter kommen sig af Sygdommen, men han syntes at have glemt sit

Tilsagn, og Moldenhawer turde ikke minde ham derom. Videnskabelige Arbejder udfyldte væsentlig den danske Professors Tid, medens han dog — som sagt — var nødsaget til at svare paa det filippinske Kompagnis Forslag. D. Gaspar Leal, Direktør for Selskabet, rejste med Moldenhawers Skrivelse til Aranjuez for at præsentere den for dets Chef, Marquien af Sonora. Selskabet ønskede i Virkeligheden meget at overtage Etablissementerne paa den afrikanske Kyst, mere af en Art Ærgerrighed eller Forfængelighed end af Hensyn til Fordel. Men Koloniministeren vilde — efter nogen Vaklen — ikke gaa ind derpaa, og Direktøren maatte bringe den Besked tilbage til sine Kolleger, at dersom den planlagte Afstaaelse kom istand, havde Staten ikke isinde at overdrage Forterne til et Handelskompagni, da den var advaret ved „besynderlige Erfaringer fra Fortiden". For imidlertid at betage Kompagniets Svarskrivelse til Moldenhawer det altfor barsk afvisende Præg, som en direkte Gengivelse af Ministerens Ord kunde give den, fingerede man, at den var dateret og underskreven før Konferencen med Galvez, og Moldenhawer blev endda gjort udtrykkelig opmærksom herpaa, „for at Hensigten ikke skulde undgaa min Iagttagelse". Den i Slutningen anbragte Forsikring skulde være „mere end et sædvanligt Afskedsbuk"; mundtlige Ytringer havde tydeligt tilkendegivet ham, at man ønskede at skænke det danske Kompagni Fortrinet for alle andre. — Hvor meget heraf har man bildt Moldenhawer ind, og hvor meget mon han virkelig har troet?

Fem Uger efter at Floridablanca havde givet sit Løfte, opfyldte han det ved at tilsende Moldenhawer en „sehr angenehme Zuschrift", hvori han takkede ham for

hans taalmodige Venten og overlod ham selv at vælge Dag og Time til Samtalen. Men det lader rigtignok til, at Moldenhawer først har fundet sig beføjet til skriftlig at minde Greven om sit Tilsagn. En udateret Koncept, paa Tysk og paa Fransk, synes at høre herhen. Strax, den 11. Maj, begav Moldenhawer sig til Aranjuez, men søgte foreløbig ikke Audiens. Han vilde først vide noget Mere om Dreyers hemmelige Underhandling for at kunne indrette sin egen Optræden derefter: han var nemlig bange for at foranledige, at man krævede en højere Pris for Øen, naar man troede, at han og den danske Gesandt handlede i Overensstemmelse med hinanden. En Embedsmand i det spanske Udenrigsministerium, Grev Castañeda de Lamo, med hvem Moldenhawer stiftede personligt Bekendtskab og som han kalder „en Mand med et sundt Hoved og ædelt Hjerte“, kom ham imøde med stor Venlighed, ja Fortrolighed, just hvad dette Spørgsmaal angaar. Han sagde, at han ofte havde set Professoren omtalt i de Depecher, man havde faaet fra Spaniens Gesandt i Kjøbenhavn, Musquiz, og røbede indgaaende Kendskab til Formaalet med Moldenhawers Sendelse og dens Enkeltheder. Nogle tilfældige Ord i deres Samtale, om „ministerielle Noter som Statssager“, gav Moldenhawer Anledning til at berøre Dreyers Forhandling; Castañeda fortalte ham da, at han havde faaet overdraget det Hverv at gøre Uddrag af vor Ministers Noter til Referat, idet han erklærede dem for et Statsanliggende og at Floridablanca vilde forelægge dem for Statsraadet en af de førstkommende Mandage.

Moldenhawer er ikke fri for at gøre sig endel til af sin maadeholdne og besindige Optræden under disse Forhold. Han vil søge, ytrer han i sin Indberetning til

Schimmelmann af 19. Maj, at lede den forstyrrede Underhandling tilbage i sit Spor og bringe Floridablanca bort fra den Tro, at der var aftalt Spil mellem Dreyer og ham; men han vil her handle loyalt og roligt, uden at lade Lidenskaben faa Magt over sig. Han finder herved den Tilfredsstillelse, som han ellers vilde have følt, ifald han havde faaet Lov til uhindret at følge den Vej, han havde banet sig til „den almægtige Instans“ paa den Maade, som var samme behageligst. Med sine ansete og fortræffelige Venners Hjælp skulde han nok have faaet Vanskelighederne ryddet bort. Og det uden Titel og „persönliche Begläubigung“, uden Baand og Stjerne. „Naar nu den ministerielle Underhandling i saa ringe Grad slutter sig til den forberedende, naar den kommer til at koste Staten endnu større Ofre, saa er Skylden ikke min. Nej, sandelig ikke min! Den falder tilbage paa den Skinsyge, som da den valgte sin Genstand og iværksatte en Forfølgelse glemte sig selv og tillige hvad der var langt vigtigere“. At Moldenhawer vedblev at afslaa Dreyers Invitationer, var — siger han — fordi han „efter Sædvane fulgte en diætetisk Regel, man har dér i Landet, nemlig at det i et saa varmt Klima er skadeligt for Sundheden at spise ved en Medbejlers eller Modstanders Bord“.

Efter Samtalen med Castañeda meldte Moldenhawer sig til Audiens hos Grev Floridablanca, overfor hvem han ikke mælede et Ord om Underhandlingens Gang, men blot fortalte ham, at han snart vilde rejse bort. Næste Dag traf han saa Castañeda, der allerede vidste fuldkommen Besked om hvad der var gaaet for sig ved Audiensen, hvad Moldenhawer havde sagt og forsætlig ikke sagt. Han tilbageholdt ikke sin Misfornøjelse med Moldenhawers Tavshed og opfordrede ham indstændig

til at bryde den ligeoverfor Floridablanca. En fælles Ven betroede endda Moldenhawer, at efter en saadan aaben Erklæring fra hans Side vilde Floridablanea bede ham om en Afskrift af hans Brev til det filippinske Kompagni og af det til Galvez; disse skulde da gives Castañeda i Hænde til fremtidig Anvendelse.[1])

Under Paavirkning heraf lod Moldenhawer sig friste, ja følte sig forpligtet til at være den danske Gesandts Paabud ulydig. I den Hensigt at tale aabent om Sagen med Premierministeren gik han om Mandagen til hans Palæ, men — fandt Forværelsets Døre lukkede: Florida-

[1]) Det kan her bemærkes, at Floridablanca var en Mand, hvis Karaktér det var umaadelig vanskeligt at lære at kende tilbunds. Af Russeren Zinovjew skildres han imidlertid meget interessant og vistnok træffende (se Tratschevsky's Afhandling i „Revue historique“ XXXI). Der fremhæves paa den ene Side hans Retskaffenhed og Arbejdsomhed, hans Fædrelandskærlighed og Troskab mod Venner, men paa den anden hans ikke ringe Haardhed, Hævnlyst og Forstillelseskunst. Hans Nervøsitet havde stor Indflydelse paa hans Handlinger. Sin Fortrolighed skænkede han ikke til Nogen. „Den, som han idag har talt til med stor Godhed, løber Fare for at blive modtaget med den yderste Kulde“. Alle skælvede for ham. Ingen turde give ham Raad, uden naar han udtrykkelig forlangte det. Man henvendte sig sædvanligvis til ham skriftlig og fik skriftligt Svar. Han vilde selv besørge alle de mangfoldige Forretninger, der hørte ind under ham. „Han undgaar omhyggelig enhver Hentydning til de Ting, som han endnu ikke har udtalt sig om“. Reformerne i den indre Styrelse optog ham mest, mindre — ja forbavsende lidt — Udenrigspolitikens Detailler. Diplomaterne vare meget misfornøjede med, at det var saa svært at faa Adgang til ham. „Man tilbringer hele Uger med forgæves at søge Lejlighed til at tale med ham, og naar man endelig tror at have grebet det belejlige Øjeblik, afbryder han pludselig Samtalen, under et eller andet løst Paaskud, og raader En paany til at henvende sig skriftlig til ham. Det er just den, der belejrer ham ivrigst, som behager ham mindst; han undgaar den Slags Folk med utrolig Omhu“.

blanca laa tilsengs med Feber, og det hed sig, at i hele den Uge vilde han slet ikke give sig af med Forretninger og Audienser. Moldenhawers spanske Ven raadede ham da til at skrive; men efter at have betænkt sig noget holdt han det for raadeligst at lade være, af Hensyn til de endnu stadig ventede Instruxer hjemmefra.

Haabet om snart at modtage Schimmelmanns nye Instruxer fra Kjøbenhavn, siger Moldenhawer, fulgte ham tilbage til Madrid. Men der gik den ene Postdag efter den anden, og stadig slog hans Forventning Fejl, saa at han var i „usigelig Uro". Men efter at den femte Postdag var ovre, den sidste før den Dag, hvorpaa Dreyers Forslag skulde behandles i det spanske Statsraad, betragtede han sin Skæbne som afgjort: hans Længsels Pine var forbi, og enhver Befaling af den danske Finansminister vilde komme for sent og være umulig at adlyde. Tavsheden kunde han kun udtyde som et Vink om, at han skulde vedblive at forholde sig uvirksom, saadan som Dreyer havde paabudt ham, men hvortil navnlig hans Viden om dennes hemmelige Underhandling havde bevæget ham. Han trøstede sig fremtidig med Bevidstheden om at have handlet strengt pligtopfyldende og fralagde sig alt Ansvar.

Man har Vidnesbyrd om Moldenhawers nedslaaede og urolige Stemning paa denne Tid i nogle Billetter, som en Ven af ham, Fircks[1]), sendte ham ud til Aranjuez fra Madrid i tre paa hinanden følgende Dage. Han har paa Posthuset gennemgaaet alle Lister over tilbageblevne Breve fra April og Maj; men der var ingen til Moldenhawer fra Norden deriblandt.

[1]) Vistnok Attaché ved det russiske Gesandtskab; Navnet er kurlandsk (Moldenhawer kalder ham forresten selv „Vircks").

IV.

Vi skulle nn se lidt nærmere paa, hvad det var, Dreyer foretog sig. Hans Depecher til A. P. Bernstorf i Aaret 1787[1]) give os god Besked derom. Det er som en ny Akt af samme Komedie, tildels spillet i en anden Dekoration og med andre Personer, men hvis Handling er samtidig med den forrige Akts.

Fra sine Forgængere i Embedet havde Danmarks Gesandt i Spanien arvet det ubehagelige Hverv som Kronens Repræsentant at gøre et Antal Erstatningskrav gældende, nemlig for de Tab, adskillige af dens Undersaatter havde lidt under den engelsk-amerikanske Krig ved Spaniernes Opbringelse af danske Skibe og Beslaglæggelse af Ladningerne som Kontrebande. Disse Overgreb vare gaaede for sig i betydeligt Omfang, og de spanske Domstole, hvorved Rhedernes og Skibskaptajnernes Klager skulde paakendes, vare næsten ikke til at have at gøre med. Fra den spanske Regerings Side fik man omtrent kun tomme Løfter og evindelig Opsættelse — eller ogsaa Grovheder[2]). Dreyer, som tiltraadte sin Post i Madrid 1785, havde i Sept. 1786 indgivet til Grev Floridablanca en fuldstændig Oversigt over alle de Opbringelser af danske (og norske) Skibe og Ladninger, som spanske Orlogsskibe havde foretaget under Krigen. Greven havde sendt den til Marineministeriet for at høre dets Mening derom; men denne lod vente paa sig, og som Følge heraf varede det længe, inden Dreyer opnaaede den lovede Samtale med Floridablanca, efter at han flere Gange i sine Depecher havde beklaget sig over

---

[1]) Udenrigsministeriets Arkiv.

[2]) E. Holm, Danmarks Neutralitetsforhandlinger fra 1778—1780 (Hist. Tidsskr. 3. R., V), S. 85—86, 92, 106, 117, 141.

Premierministerens Utilgængelighed for de fremmede Diplomater. Først 21. Marts 1787 lykkedes det ham at faa Audiensen, — det var dengang han fulgtes ud til Pardo med Moldenhawer —; men han havde ikke Udbytte deraf, da Floridablanca strax sagde til ham, at han lige i dette Øjeblik havde modtaget Sagerne fra Marineministeriet: før han havde gennemset dem, kunde han intet sige, og han bad derfor Gesandten komme igen den 24.[1]). Med Haab om nu dog maaske endelig at kunne imødese Afslutningen paa den langvarige og besværlige Reklamationsforretning indfandt han sig hos Greven den berammede Dag[2]). Desværre — saaledes begyndte Greven — var der, efter Marineministeriets Erklæring at dømme, ikke megen Udsigt til at faa snarlig Ende paa Sagen, hvor meget han selv end ønskede det. Man vilde nemlig have hvert enkelt Tilfælde undersøgt for sig, for at faa Retmæssigheden af hver enkelt Skibsførers Klager godtgjort ved Dokumenter og Rigtigheden af den opgivne Erstatningssum bevist. Det vilde blive en vidtløftig Historie; men anden Vej var der ikke at gaa, eftersom man fra tidligere Lejligheder havde Erfaring om, at Kaptajnerne vare tilbøjelige til at overdrive deres Tab. Hertil svarede Dreyer, at af de Tilfælde, han havde omtalt i det til Greven overrakte Promemoria, gav intet Anledning til Opsættelse eller Vanskeligheder; thi man havde beregnet Erstatningen til saa og saa meget pr. Dag efter hvert Skibs Tons-Drægtighed, og behøvede altsaa blot at sammenligne Kaptajnernes Opgivelser med det Antal Dage og det Antal Tons, man fra spansk Side

[1]) Dreyer til Bernstorf, 22. Marts.
[2]) Det Følgende efter Dreyers Depeche til Bernstorf af 25. Marts (tildels i Ciffre).

selv fik ud. Marineministeriets Erklæring var kun et Paaskud til at trække Sagen i Langdrag. Men Floridablanca vedblev at staa paa Sit, idet han dog indrømmede og beklagede, at det var en lang Vej. Tilsidst sagde han, at da han selv var utaalmodig efter at faa Ende paa det hele Spørgsmaal, vilde han foreslaa et nyt Middel. nemlig at komme overens om en bestemt Sum, der vilde være at betale den danske Regering, hvilken da skulde fordele den som Erstatning blandt de Skadelidte. Men, tilføjede han, Danmark maatte være maadeholdent i sine Fordringer, da han havde isinde at foreslaa andre Regeringer den samme Fremgangsmaade.

Dreyer svarede, at Forslaget saae jo meget antageligt ud forsaavidt som man virkelig ved det vilde kunne gøre Ende paa en hel Del ubehagelige Tvistigheder. Men naar man lagde saa megen Vægt paa, at Erstatningskravet skulde være „moderat“, var han bange for, at det vilde blive svært at fastsætte Summen. Han var imidlertid parat til at høre, hvor stor en Sum Spanien vilde tilbyde. og lovede at gøre alt hvad han kunde for at faa sin Regering til at gaa ind paa Forslaget. I Forbindelse hermed fremsatte han, „som noget der var faldet mig selv ind“, en Idé for Greven, „hvilken jeg nu skal have den Ære allerærbødigst at underkaste Deres Excellences Prøvelse og Hans Majestæts høje Approbation“. Han sagde til Floridablanca, at naar man søgte efter Udsigter til at faa Affæren endt snarest muligt, saa havde han een at foreslaa, der vilde passe for begge Parter, nemlig at Hans katholske Majestæt gav formelt Afkald paa enhver Fordring med Hensyn til Besiddelsen af Øen Bique eller Krabben-Eiland, saa at den danske Krone, „fra gammel Tid Øens eneste sande Ejermand“, kunde okkupere den.

Gesandten lovede til Gengæld at disponere sin Regering til at betragte denne Afkaldserklæring som delvis Betaling for Erstatningskravene.

„Grev Floridablanca lod til at synes meget godt om dette Forslag af mig; men da der var nogen Misforstaaelse imellem os med Hensyn til Øens Navn, idet jeg kaldte den Bique, medens han kaldte den Borriquen, kom vi ikke yderligere ind paa at tale om Tingen". Den spanske Premierminister bad ham dog give ham en lille Opskrift til Efterretning for ham selv, „uden Underskrift eller Dato eller andre Formaliteter, som høre en ministeriel Note til". I Slutningen af sin Depeche udtaler Dreyer sit Haab om snart at høre noget Mere fra Floridablanca og faa Held med sig i denne sin fjerde Ambassade[1]). „Nu ere vi idetmindste sikre paa at opnaa noget af det, vi fordre. Foreløbig er jeg glad over, at jeg er slaaet ind paa Blidhedens og Taalmodighedens Vej for at naa dertil". Det var fordi han frygtede, at Floridablanca's Tilbud vilde blive utilstrækkeligt — da jo de spanske Finanser vare i en daarlig Tilstand —, at han var kommen frem med det om Øen. At den spanske Statsmand var gunstig stemt for Planen, sluttede Dreyer af Følgende: „da jeg sagde til ham, at jeg haabede han foretrak at have os som Naboer til Puerto Rico fremfor Englænderne, svarede han Ja med stor Ligefremhed og Aabenhjertighed og tilføjede, at han vilde heller skænke de Magter, der vare af samme Rang og Styrke som Spanien, Fordele og begunstige deres Ønsker, end dem, der vare det overlegne eller optraadte som om de vare

[1]) Dreyer var 1771—73 Chargé d'affaires i St. Petersborg, derefter (til 1777) Minister i Warschau, Gesandt i London til 1784, dernæst i Madrid.

det, — ikke engang Frankrig, sagde han, idet han slog mig paa Skulderen[1]). Jeg holder af dem, som sætte Pris derpaa, men jeg er ubøjelig ligeoverfor dem, som tro eller lægge an paa at imponere mig". Disse Ytringer vil Dreyer dog ikke lade gælde for saa overdrevent meget, ialtfald vil Tiden vise hvad de ere værd. Men han tillader sig i al Underdanighed at gøre opmærksom paa, at „man bør smede mens Jernet er varmt", eftersom Øjeblikket just nu er heldigt; thi Kongen af Spaniens høje Alder og andre Omstændigheder kunne snart medføre en helt anden Tingenes Tilstand. Bernstorf bedes være overbevist om Gesandtens Iver og om at han „aldrig vilde misbruge den Tillid, hans Regering var saa naadig at skænke ham, og at ingen personlig Fordel nogensinde vilde bringe ham til eller lokke ham til at ordne Sagen paa den ene eller anden Maade".

Det var efter den her refererede Samtale, at Dreyer til Moldenhawers store Overraskelse og Ærgrelse befalede ham at tie stille om Øen. Man har ingen Grund til at tro andet end at den danske Gesandt virkelig nærede et oprigtigt Ønske om at tjene sit Fædreland — og naturligvis tillige indlægge sig selv Fortjeneste — da han gjorde sit Kup. Men det er jo ligesaa vist, at han saa at sige snappede Professoren Brødet ud af Munden. Da han

---

1) Skøndt Floridablanca var bunden ved den bourbonske Familietraktat og sin Konges Troskab imod den, hadede han i Virkeligheden Franskmændene, — hvad dog ikke hindrede ham i at nære ligesaa bitre Følelser overfor Frankrigs Fjende, den store Sømagt, som nys havde frataget Spanien et strategisk Punkt af yderste Vigtighed, et Stykke spansk Jord, men nu ligeledes var knyttet til hans Fædreland ved Traktat. Slg. om den spanske Udenrigspolitik i disse Aar især Tratschevsky i Revue historique, XXXI, S. 20 ff., endv. Coxe, anf. Værk V, og Baumgartens ligel. før citerede Bog.

officielt intet havde faaet at vide om Moldenhawers Underhandling, er det jo formelt korrekt, at han i sin Skrivelse til Bernstorf betragter den som slet ikke existerende, og det samme gør den danske Udenrigsminister i den Cifferdepeche af 24. April[1]), hvori han besvarer Gesandtens Rapport. Indholdet af denne, siger Bernstorf, havde været saa betydningsfuldt, at han ikke turde lade en eneste Postdag gaa hen uden at svare derpaa. Dreyer bemyndiges til at træffe en endelig Overenskomst, dog med Forbehold af Kongens Approbation. „Der er Sandsynlighed for, at Grev Floridablanca har overdrevet de Vanskeligheder, hvormed Marineministeriet har mødt vore Fordringer, for at naa sit Maal, nemlig faa os til at tage imod en maaske meget ringe Sum“. Spaniens Forsvar for sin Handlemaade vilde ganske vist ikke have synderlig meget at støtte sig til, især hvad de Skibe angaar, som dets Orlogsmænd have opbragt; men sagde Danmark Nej til Tilbudet, vilde det medføre urimelig Opsættelse, som man for enhver Pris bør undgaa. Man kan maaske se at blive enig om visse Terminer for Summens Afbetaling, hvorom Bernstorf dog ikke rigtig kan dømme endnu, da han ikke kender hele Beløbets Størrelse. Saa er der Afstaaelsen af Bique. Den vilde være Spanien belejlig nok, fordi det „i Virkeligheden intet afstaar ved at give Afkald paa Rettigheder, som ingenlunde betyde noget for det, da det allerede ejer mere Land end det nogensinde vil kunne opdyrke“. Øen ligger saa tæt op til Puerto Rico, at Spanierne altid ville have Overvægten paa denne Kant, og St. Thomas er saa nær, at de altid ville kunne passe paa, om der drives

1) Udenrigsministeriets Arkiv.

Kontrebande-Handel. Om Afstaaelsen vilde være fordelagtig for Danmark, er vanskeligere at sige; thi England gør jo endnu Spanien Besiddelsen af Øen stridig, og det kunde være, at den førstnævnte Stat vilde lade sig sit Afkald betale saa dyrt, at Danmark ikke fik nogen Fordel af den spanske Afstaaelse. „Det vilde derfor være, om ikke absolut nødvendigt, saa dog af særdeles væsentlig Betydning, at Spanien samtidig garanterer os uforstyrret Besiddelse af Øen eller selv træffer Arrangement med England i denne Henseende, især i et Øjeblik som det nærværende, hvor det vilde have overordentlig let derved“ [1]).

At Floridablanca ikke havde glemt Sagen, fik Dreyer at vide underhaanden: Greven havde ladet vor Gesandts Memoire gaa til Koloniministeriet, men først i Depeche af 9de April kan Dreyer melde, at han har modtaget et kortfattet skriftligt Svar fra Premierministeren [2]), venligt og imødekommende, med Løfte om snarlig Afgørelse, og at det derpaa var lykkedes ham at faa en Samtale med ham, før Hoffet og Ministrene (programmæssigt den 11te) begav sig til Aranjuez. I denne fortalte Floridablanca, at han havde forelagt Dreyers Brev og Memoire for Kongen, der havde befalet ham at sende dem til Koloniministeren. Han maatte have nogle Konferencer med sine Kolleger, de andre Ministre, og naar han var kommen til Aranjuez, skulde han paa en længere Jagtudflugt med Kongen ad Toledo til, saa før i Slutningen

[1]) Som tidligere anført „skaanede“ England og Spanien hinanden i denne Periode, og siden Freden 1783 førtes der Underhandlinger mellem de to Regeringer i det Øjemed at klare visse Punkter i Traktaten; de vakte endog Haabet om Gibraltars Tilbagegivelse, men drejede sig især om forskellige Kolonispørgsmaal og om en eventuel Handelstraktat.

[2]) Dateret 6. Apr., Kopi medfølger Depechen.

af Maaneden vilde han næppe kunne svare Gesandten; men han vilde gribe den første gunstige Lejlighed dertil. „Par manière de conversation“ ytrede Ministeren, at han endnu ikke kunde sige noget om, hvordan det vilde gaa med den af Dreyer foreslaaede Udvej; thi det afhang ikke af ham alene. Noget Løfte vilde han ikke give; thi saasnart han havde givet et saadant, ansaa han sig for bunden derved; men efter sit personlige Skøn kunde han ikke se Hindringer, og han gik saa vidt i sin Fortrolighed, at han erklærede: „hans Mening vilde ikke være os imod“.

Den 27de Apr. tog Dreyer til Aranjuez, hvor han opholdt sig i de følgende Maaneder. Strax gik han til Floridablanca, som forsikrede ham, at Sagen var ingenlunde gaaet ham i Glemme; men siden Ankomsten til Aranjuez havde der endnu ikke været afholdt noget ordentligt Statsraad: nu skulde de først til at begynde, „i Begyndelsen af denne Uge“, og han kunde blot gentage, at et godt Udfald laa ham højlig paa Hjerte. Forresten var han aabenbart meget angreben af Feber, og Dreyers følgende Depecher (fra 3die Maj) beskæftige sig derfor stærkt med Ministerens Sundhedstilstand og notere omhyggelig, hver Gang han har maattet ty til Kininen og holde sig inde. Overlæsset med Forretninger som Floridablanca var, søgte han dog efter Evne at passe dem trods Feberanfaldene. 7. Maj fik Dreyer talt med ham, der atter erklærede: „Jeg vil absolut have Ende paa denne Sag og afgøre den med Dem; men De maa lade mig have nogen Tid endnu“. Gesandten svarede, at han skulde nok vente taalmodig. — Efter Modtagelsen af Bernstorfs Brev af 24. Apr. udtaler Dreyer sin Glæde over de modtagne Instruxer og over nu at kunne handle

uden Frygt for at desavoueres. Af Bernstorfs Udtalelser havde Gesandten forøvrigt faaet det Indtryk, at „Afstaaelsen af Øen Bique for Tiden ikke er saa ønskelig for os som en Erstatning i Penge, derfor vil jeg af al Magt søge at lede Forhandlingen hen derpaa; thi jeg tilstaar Deres Excellence, at jeg ikke tør smigre mig med at kunne faa det herværende Hof til at træffe en Ordning med det engelske med Hensyn til at garantere os den rolige Besiddelse af denne Ø ligeoverfor Englænderne [d. v. s. han kunde egentlig godt have sparet sig at spekulere i Moldenhawers diplomatiske Mission!]“.

Floridablanca var imidlertid bleven saameget Rekonvalescent, at Dreyer kunde faa talt med ham 1ste Juni. efter endnu at have indsendt til Premierministeren nogle Klager fra danske Konsuler i Spanien. Han fik et Svar, hvormed han var „grumme lidt tilfreds“. Der var gennem Marineministeriet kommet Erklæring fra den Kommission i Cadiz, som skulde undersøge de danske Erstatningskrav, og den lød — ligesom tidligere — paa, at man maatte prøve Berettigelsen af Fordringerne for hvert enkelt Skibs Vedkommende: saadan bar man sig ad overfor Sverig. „Men“, vedblev Floridablanca, „hvis De foretrækker at komme til et Arrangement som det, De har foreslaaet mig i Deres Memoire af 25. Marts, maa De lade mig have nogen Tid til at fremsætte min Mening og komme overens med Ministeren for Indien og med Andre. Jeg maa imidlertid desangaaende sige Dem, at Hr. de Musquiz allerede har underrettet os om, at man i Kjøbenhavn har talt til ham om en Afstaaelse til Dem [d. e. til Danmark] af Øen Borriquen, som Vederlag for nogle Forter paa Guineakysten, De vilde overlade til

det filippinske Kompagni [1])." Dreyer, som efter eget Sigende blev ligesaa overrasket som lidet tilfreds over dette Svar, var nær ved at udbryde, at det kunde Ministeren jo have sagt lige strax, men foretrak dog at anslaa en blidere Tone. Han var, sagde han, aldeles overbevist om de danske Kaptajners Sandfærdighed, men kunde ikke indvillige i at lade Kommissionen i Cadiz dømme herom; han havde stolet trygt paa Grevens Tilsagn og aldrig ventet at faa et Svar, der var saa lidt overensstemmende med hvad han tidligere havde sagt og skrevet. „Naa", sagde Floridablanca i en meget venlig Tone, „vil De ikke have, at jeg skal give Dem saadant et Svar, men at vi faar Sagen afgjort mellem os, saa maa De give mig lidt Tid endnu til at raadspørge forskellige Personer og blive enig med dem om paa hvad Maade vi skal entrere paa Deres Forslag angaaende Afstaaelsen af Borriquen". Hertil bemærkede Dreyer rolig, at heller saae han dette, end han vilde tage imod et Svar som det, han havde faaet, og som kun vilde hæmme det gode Forhold mellem begge Hoffer. „Forresten maatte jeg tilføje og meddele ham, at jeg ikke havde mindste Begreb om hvad Hr. de Musquiz kan have berettet om indledende Skridt eller Forhandlinger med ham [!] angaaende en Udvexling af nogle guineiske Forter mod Øen Bique, derfor kunde jeg ikke lytte hertil eller komme ind paa nogen Diskussion derom: havde der virkelig været nogle Forhandlinger i Gang om en slig Plan, kunde man kun betragte den som en Idé, der var fremsat af et Handelsselskab ligeoverfor det filippinske Kompagni uden min Regerings Kundskab eller Bemyn-

[1]) Altsaa den Moldenhawerske Underhandling. Slmg. S. 230 ang. Musquiz' Rapporter.

digelse; at jeg ligeledes var overbevist om, at Deres Excellence [Bernstorf] ikke havde ytret et Ord derom til Hr. de Musquiz, og følgelig kunde jeg heller ikke tillade mig at tale derom eller svare paa noget Tilbud i saa Henseende uden udtrykkelig Befaling og Instrux. Noget Andet var det Tilbud, hvormed jeg var fremkommen i mit Brev og min Memoire af 25. Marts; hvad det angaar, kendte jeg fuldstændig min Regerings Anskuelser og Dispositioner og var bemyndiget til at kunne indlade mig paa Forklaringer og Diskussion desangaaende. Hertil svarede Grev Floridablanca, at han vidste heller ikke noget om den foreslaaede Bytteforretning, men at Kongen havde talt til ham derom, enten fordi han havde erfaret noget om den gennem Hr. de Musquiz' Indberetninger, eller fra Direktionen for det filippinske Kompagni, eller fra en anden Person, hvem det nu kunde være [vistnok Sandhed med Modifikation]. Jeg sluttede med at forsikre Ministeren om min fuldstændige Uvidenhed angaaende denne Sag [atter Sandhed med Modifikation]".

Til Bernstorf henvender Dreyer sig derpaa med følgende Ord: „Jeg kan tydelig forestille mig Deres Excellences Forbavselse og Overraskelse over denne Beretning om min Samtale med Hans Exc. Grev Floridablanca. Men jeg haaber, at De naadigst vil bifalde, at jeg ikke ligeoverfor Ministeren kraftigere tilkendegav min Overraskelse over det nye Sprog, han førte, og den mærkelige Vending, han søgte at give min Underhandling med ham. — — — [I Ciffre:] Jeg tror at have skimtet, at hans Hovedformaal kun var at vinde Tid for at skaffe sig grundig Oplysning om det saakaldte [!] Tilbud fra vor Side vedrørende den omtalte Bytteforretning: thi hans Tale var snarere undvigende end positiv, den-

gang jeg erklærede, at jeg ikke vidste det ringeste angaaende den ovenfor nævnte Udvexling. Jeg ser godt, at man vil kombinere det formentlige Tilbud med mit Forslag og saaledes fordyre Afstaaelsen af Øen Bique. Jeg har gjort hvad der var mig muligt for at afvende en Begivenhed, som jeg kun altfor tydelig har forudset. [Her og i det Følgende sigter han aabenbart til Moldenhawer og hans Sendelse.] De Beviser, jeg har i Hænde, vidne om — og ville, ifald det skulde blive nødvendigt, komme til at vidne om — min Forudseenhed og min Konduite ved denne Lejlighed. Mine Formaninger og Raad har man ikke taget Hensyn til, og der falder da — tør jeg haabe — ingen Bebrejdelse og intet Ansvar for Følgerne paa mig". Smerteligt er det dog for ham at se Sagen strande just da man kunde haabe det Bedste af Floridablanca's venlige Stemning. Men han stoler paa Bernstorfs Retfærdighedsfølelse og den Godhed, han saa ofte har vist ham, saa han er ligegyldig med Hensyn til personlige Ubehageligheder og skal af al Magt søge at gøre sin Pligt. — Der er noget Komisk i saaledes at se de to konkurrerende Ambassadører, Schimmelmanns og Bernstorfs, hver for sig slaa sig for Brystet og paaberaabe sig ubrødelig Pligttroskab.

Atter kom en Tid, da Floridablanca var utilgængelig: han var stærkt optagen af Forretninger, enten Reformer i den indre Styrelse eller Ordningen af Stridsspørgsmaalet med Algier. „Men tror han", siger Dreyer, „at faa mig gjort bøjelig og føjelig ved Kneb og Krogveje, for at vinde Tid og til Slut holde mig for Nar, saa tager han visselig fejl". Svare Gerningerne ikke til Premierministerens Løfter, skal han nok faa alle disse at høre. Endelig opnaaede Dreyer en ny Samtale med Floridablanca; men

den var desværre ikke synderlig mere tilfredsstillende end den forrige[1]). Gesandten mindede Premierministeren om hans Tilsagn og udtalte, at han ikke forstod, hvad der saa pludseligt havde faaet ham til at skifte Sind: hvad maatte hans Regering tro om de indbyrdes modsigende Beretninger, han var nødt til at sende den lige efter hinanden? Og som Følge af Ministerens Ord havde han allerede givet de i Sagen interesserede danske Undersaatter Haab om snart at udfries af deres Uro og utaalmodige Forventning. Floridablanca's Svar gik ud paa, at han havde aldeles ikke forandret sin Tænkemaade; men for Øjeblikket stod det ikke til ham at tage nogen Beslutning: han havde flere Gange talt til Koloniministeren om dette Anliggende, og før han modtog dennes Erklæring, kunde han intet sige, eftersom det oprindelig hørte ind under det andet Ministerium. Anden Vej var der ikke at gaa, naar man ikke vilde lade Kravene undersøge enkeltvis. Herom vedblev Dreyer og Floridablanca at disputere. I det Afsnit af Depechen som er affattet i Ciffre fortæller Dreyer, at han gik Ministeren saa haardt paa Klingen i Samtalens Løb, at Floridablanca blev hidsig og var lige ved at fare op. „Men da jeg godt veed, at han søger paa den Maade at slippe ud af Knibe og saa siden skyder Skylden paa den som han har at forhandle med, bad jeg ham i en blid og venskabelig Tone om at lade være at blive vred, idet jeg forsikrede ham, at det skulde ingensinde lykkes ham at faa mig til at svare heftigt". Herved afvæbnedes Floridablanca, som paany slog ind paa en mild og fortrolig Tone. Bernstorf maa endelig ikke tro, siger Dreyer,

---

[1]) Depeche af 18. Juni.

at han stoler i videre Grad paa Floridablanca's smukke Ord; men den eneste rigtige Maade at tage Tingen paa er at bekæmpe ham med hans egne Vaaben.

Gennem hele Aaret 1787 maatte Danmarks Repræsentant i Madrid fortsætte sin Kamp. Floridablanca, der var overbebyrdet nok i Forvejen, havde efter Galvez' Død ogsaa overtaget de fleste af Koloniministerens Forretninger, hvad der naturligvis just ikke hjalp til Sagens Fremme. I den sidste af dette Aars Depecher fra Dreyer (23. Dec.) er der kun Tale om Løfter fra den spanske Premierministers Side, Haab om dog snart at faa endt den ubehagelige Underhandling og Ærgrelse over, at det endnu ikke er sket. Det synes nu blot at være Erstatningen i Penge, der er paa Tapetet; Tanken om Øens Afstaaelse lader til at være skrinlagt.

Saalænge Dreyer var dansk Gesandt i Madrid kom der intet Resultat ud af Danmarks Erstatningskrav — og heller ikke i lange Tider derefter. Spaniens gamle Gæld til Danmark omtales i Fredstraktaten mellem de to Lande af 14. Aug. 1814[1]); men først i Anledning af Sundtoldens Ophævelse og Afløsning oprettedes en Special-Traktat angaaende Afgørelsen af hvad den spanske Krone fra gammel Tid skyldte Danmark, dat. Madrid 25. Febr. 1860[2]).

Endnu i Midten af Juni Maaned havde Moldenhawer ikke forladt Madrid. Da fik han, som han siger i Brev til Grev Castañeda (udat. Koncept i Mold. Pap.), „ad

[1]) Spanien vedgaar her udtrykkelig sin gamle Gæld til Danmark, som den var i Begyndelsen af 1808.

[2]) Danske Traktater efter 1800, 2. Saml. I (Kbh. 1874), S. 264—66. Se ogsaa Hist. Tidsskr., 7. R., IV, S. 296 f.

indirekte Vej nogle ligesaa uforudsete som foruroligende Oplysninger“ om hans Kommittenters Tavshed. De ikke helt klare Udtryk, hvori han meddeler dette, skulle vel forstaas saaledes, at en velvillig Sjæl havde i sin Tid underrettet den danske Regering om hans paatænkte, snarlige Bortrejse. Den planlagte Rejse til Granada og Andalusien maatte han ofre, dels fordi Aarstiden var altfor fremrykket, dels fordi han ikke var i Humør til at optage nye Indtryk. Han vilde nu vælge den korteste Vej til Hjemrejsen. Derhos bad han den spanske Embedsmand bringe sin høje Chef, Grev Floridablanca, en underdanig Hilsen og antyde for ham, hvor umaadelig glad Moldenhawer vilde blive over at modtage et Svar paa den latinske Skrivelse, han havde sendt ham. Denne haves i Koncept og angaar aabenbart den samme „Gave“, som er omtalt ovenfor S. 220. I vidtløftige og ciceroniansk elegante Vendinger fremstiller Professoren her sin Plan for det Værk, der skal være en Frugt af hans Studier i spanske Bibliotheker: det skal omhandle de spanske Araberes Litteratur, Jøderne i Spanien og deres Litteratur samt Skriftoverleveringen, og han beder om at maatte tilegne det til „Spaniens Stjerne og Menneskeslægtens Pryd og Glæde“. Hvorvidt Floridablanca gav skriftlig Tilladelse til Dedikationen, veed jeg intet om; Værket blev aldrig til Noget. En Del af dets Indhold, nemlig de orientalske og bibelske Studier, inddroges under hans Plan fra 1809 om et saakaldt „Museum“, der skulde staa i Forbindelse med det store kongelige Bibliothek, — et Projekt, som heller ikke realiseredes. —

At Moldenhawer nu havde strøget Diplomathammen af sig og atter stod som den rejsende Videnskabsmand,

ses af de sidste Breve fra Spaniere. Det ene er en Anbefaling for ham fra Grev Campomanes til Legationssekretæren D. Domingo Iriarte i Paris (Madrid 18. Juni 1787, Kopi med Mold.'s Haand), hvori han kaldes „en dansk Lærd, en brav Mand, som jeg sætter overmaade Pris paa, fordi han er saa elskværdig, dels ved sin litterære Dannelse, dels ved den ejendommelige Beskedenhed, hvorved de Mænd udmærke sig, hvis Tid er optagen af nyttige Forskninger, og som kende Menneskene". Han skal i Paris søge at skaffe Campomanes nogle Manuskripter, der angaa den spanske Historie, og dersom det lykkes ham, anmodes Iriarte om at sende dem til Madrid paa den mest betryggende Maade.

Vi ere nutildags bedre underrettede end Moldenhawer, medens han var i Spanien, om Hovedgrunden til, at han ingen Efterretning fik fra det østersøisk-guineiske Kompagnis Direktion. Det østersøisk-guineiske Kompagni havde nemlig ophørt at existere, og Finansminister Schimmelmann beklædte altsaa ikke mere Direktørstillingen. Medens Moldenhawer negotierede for det i Spanien, havde — som tidligere nævnt — en Kommission undersøgt dets Sager og var kommen til det Resultat, at det aldeles ikke kunde vedblive at bestaa. Samtidig plejede Schimmelmann hemmelige Underhandlinger med Handelshuset De Coninck & Reiersen om Overtagelse af Selskabets Aktiver og Passiver. 29. Maj 1787 indstillede Finanskollegiet til Kongen, at Kompagniet opløstes og dets Effekter overdroges til nogle solide Handelsherrer, og 11. Aug. afsluttedes Kontrakten med De Coninck & Reiersen samt W. Pingel, De Conincks Svigersøn; senere traadte Agent Meyer og J. Prætorius

til, og Schimmelmann var hemmelig Participant i Firmaet[1]).

Det kan ikke nægtes, at den Behandling, man viste Kompagniets Udsending ved at lade ham gaa i Spænding og Uvished Uge efter Uge i et langt bortliggende Land, — medens vor Gesandt med den danske Udenrigsministers Vidende og Villie, men Moldenhawer uafvidende[2]), førte en Underhandling, som egentlig var given Moldenhawer i Hænde, hvilket baade Bernstorf og Dreyer i Virkeligheden godt vidste af —, at en saadan Behandling just ikke kan kaldes „fair". Det vil erindres, at siden Begyndelsen af Februar synes hans Kommittenter slet ikke at have skrevet et Ord til ham, og omend de efter hans Breve fra Slutningen af Maj vel kunde tro, at han var ifærd med at bryde op fra Madrid, vare jo disse Breve knapt nok komne til Kjøbenhavn, dengang Moldenhawer mente at være fuldt berettiget til at forlade den spanske Hovedstad. Ikke engang fra sin Ven Kirstein havde han hørt en Stavelse, uagtet hans Opholdssted dog nok i alle Tilfælde havde kunnet opspores. Alt i alt er jo Sendelsens Historie mere kuriøs end opbyggelig. Indledet paa en ubehændig Maade, præget af Schimmelmans altfor fantasirige Aand, hæmmet af Statens Makkerskab med et Handelsselskab som stod paa svage Fødder, maa Underhandlingen fra første Færd siges at have frembudt ringe Udsigter til et godt Resultat. Hertil kom, at man omsider ikke kunde undgaa at faa med en saa overordentlig vanskelig og snedig Personlighed at gøre som den spanske Premierminister. Og endelig var

[1]) Slmg. Nathanson, anf. Skr., 2. Udg., S. 752—53; Schovelin, anf. Skr., II, S. 134—35.

[2]) At han dog fik noget at vide derom var jo ikke Dreyers Skyld.

Valget af Moldenhawer som diplomatisk Udsending næppe rigtig heldigt. Med alle sine gode spanske Forbindelser og sin Evne til at omgaas Spaniere var han for meget Stemningsmenneske til at bevæge sig med Ro og Koldblodighed i en prekær Stilling, og han har desuden været mere optagen end gavnligt — synes det — af at sætte sine Rapporter i sirlig Stil. Men rigtignok har han ogsaa været forfulgt af ligefremt Uheld, som Ministrene Galvez' og Floridablanca's Sygdomstilfælde. Og hvad skulde han stille op, dengang Dreyer begyndte at agitere bag hans Ryg? Man har da ogsaa Grund til at tro, at en vis Følelse af begaaet Uret har været medvirkende, da man i de nærmest paafølgende Aar lod den ene Æresbevisning lige efter den anden blive den uheldige diplomatiske Dilettant til Del. Moldenhawer var paa sin Hjemrejse naaet i Slutningen af August til Hamborg, hvor han den 29de kvitterede for et Beløb af lidt over 1630 Mark Banko, udbetalt ham af det kongelige Bank-Kontor i Altona, „i kongelige Tjenestesager" for Grev Schimmelmanns Regning. Snart, om Efteraaret, var han atter i Gang med sine Universitetsforelæsninger. Men paa samme Tid ansøgte han om den ved Jon Erichsens Død (29. Marts 1787) ledigblevne Stilling som Overbibliothekar ved det store kongelige Bibliothek. Han havde i Madrid tilfældig faaet fat i en Avis, hvori der stod, at Erichsen var død, og i Koncepten til en af sine Depecher til Schimmelmann giver han den stærke Attraa Udtryk, som han følte efter at komme i Besiddelse af dette Embede og røgte en Gerning, hvortil han havde forberedt sig i sit Livs bedste Aar. Han bruger her omtrent samme Vendinger som i sin formelle Ansøgning om Pladsen (se Citatet hos Wer-

lauff.) 9. Maj 1788 modtog han sin Udnævnelse[1]), uden dog at miste sin Professorstilling. Aaret derefter gaves der ham Sæde i Videnskabernes Selskab, og 1780 blev han Medlem af Kommissionen for Universitetet og de lærde Skoler. Et varigt Minde om hans Spaniensrejse fik Bibliotheket i et Antal spanske Haandskrifter og trykte Bøger, som efter hans Død tilfaldt det. Denne Samling var oprindelig endnu betydeligere; men da han besluttede sig til Opbrud fra Madrid, skilte han sig, for at Rejsen ikke skulde blive for dyr, ved en Del af de Sager, han havde erhvervet, og som han efter eget Sigende havde bestemt for vort Bibliothek (ifl. en af hans sidste Rapporter til Schimmelmann).

Men de guineiske Forter Fredensborg, Kongensten og Prinsensten vedblev endnu i lang Tid at staa under den danske Konges Scepter, indtil de ifølge Traktat af 17. August 1850 solgtes til Storbritannien tilligemed de to andre Etablissementer: Christiansborg og Augustaborg; Købesummen var 10000 Pund Sterling.

Og Krabben-Eiland? „Planterne paa St. Croix", skriver Isert, der kom til Vestindien 1787, „smigre sig endnu stadig med det Haab, at der maaske engang vil blive truffet Overenskomst mellem Hofferne i Madrid og London til Gunst for vor Nation, i hvilket Tilfælde da en stor Del Indbyggere derfra vil drage derover med deres Slaver, idet Jorden paa St. Croix allerede er temmelig udsuget, undtagen paa nogle Steder, og Krabben-Eiland har det Fortrin at besidde frisk Kildevand foruden at have flere andre Fortrin" [2]). Ogsaa H. West, der giver

---

[1]) Werlauff, Efterretn. om det st. kgl. Bibliothek, 2. Udg., S. 245—47.
[2]) P. E. Isert's tidligere anf. Rejseskildring, S. 288.

en længere Beskrivelse af Øen, som han besøgte omtr. 1790, siger, at den „har i de sildigere Tider tildraget sig Danmarks Opmærksomhed som et Land, hvis lovlige Besiddelse vilde yde anselige Fordele“. Det gælder dog kun om den vestlige Del af Øen. Da han var der, boede ingen andre paa Øen end en eneste kulørt Mand, der tog venlig mod skikkelige Besøgende, og som efter Sigende havde bosat sig derovre paa Grund af ulykkelig Kærlighed. Denne romantiske Eneboer maatte forresten jævnlig flytte sin lille Mark og sin Hytte fra Sted til Sted, naar Vagabunder fra andre Øer havde ødelagt dem for ham [1]).

I Løbet af 19de Aarhundrede er Øen bleven anerkendt som spansk Besiddelse samt opdyrket og befolket af Spanierne. 1887 havde den 5975 Indbyggere og en By paa Nordkysten ved Navn Isabel Segunda [2]). Ved Fredsslutningen i Washington 12. Aug. 1898, efter den spansk-amerikanske Krig, afstodes den ligesom Puerto Rico til de nordamerikanske Fristater.

---

[1]) H. West, Bidrag til Beskrivelse over St. Croix (m. m.), Kbh. 1793, S. 350—61.

[2]) Vivien de Saint-Martin, Nouveau Dictionnaire de Géographie, under „Viéques“ („Ile Viéque, Ile des Crabes, Ile Biéque, ou Ile Crabe“). — „Den er uden nogensomhelst Erstatning gaaet over i Spaniernes Hænder, og ikke engang da Puerto Rico blev tilbudt de Danske [hvor forlyder ellers Noget herom?], blev Viéqnez[sic] omtalt som faktisk dansk Koloni“ (C. F. Paludan, Blade af de dansk-vestindiske Øers Historie, tildels efter utr. Kilder i Arkivet paa St. Thomas. „Museum“ 1894, I, S. 361).

Biskop Niels Skave i Roskilde og Sorø kloster.

Af

Johs. Lindbæk.

I Roskilde domkirke opbevares endnu et middelalderligt skjold med familien Skaves våben. Skjoldet kunde have tilhørt familiens eneste gejstlige medlem, biskoppen i Roskilde Niels Skave, og at et sådant krigsvåben gemmes i en fredelig kirke, kunde da være symbolsk både for Roskildes katolske biskopper i almindelighed, disse fornemme herrer, hvis rigdom ikke stod meget tilbage for kongens, og som kunde omgive sig med et følge på 200 væbnede svende, og særlig for Niels Skave selv. Han er den mest stridslystne af sin samtids biskopper, selv om det i reglen ikke er med sværdet, men med pennen, han kæmper; han er ikke bange for at gøre sig til uven både med kongen og dronningen, med adelen og sit stifts klostre. For så vidt kan han nok minde om sine henfarne kaldsfæller i det 13. årh. Men tiderne var forandrede, kongemagten var voxet og ligeledes trangen til ro og fred. Og derfor fører de stridigheder, som han i hele sin bispetid er indviklet i, kun til tab på alle kanter, og han går i sin grav som en slagen mand.

Niels Skave var søn af landsdommeren Niels Jensen Skave til Eskildstrup og Dorothea Herlufsdatter Snekken.

Efter faderens død blev moderen gift med Claus Daa til Ravnstrup, med hvem hun havde flere børn, blandt andre sønnerne Søren og Jakob (Joakim) og datteren Margrethe, der var gift med landsdommeren Henrik Meinstrup. Biskoppen følte sig altid meget nær knyttet til disse halvbrødre og anvendte dem som sine lensmænd. Jakob Daa skulde egentlig have været gejstlig og studerede både i Rostock og Greifswald, men det sidste sted var han så uheldig at være med til at dræbe en medstuderende (1476), og dette lille uheld var nær kommen ham dyrt til at stå; han blev fængslet og slap kun ud ved kong Kristierns hjælp[1]). Muligvis har dette gjort ham ked af den gejstlige løbebane; han giftede sig i al fald senere.

Niels Skave selv træffes vistnok første gang 1470 som kannik i Roskilde, i besiddelse af et af de mindre præbender. Allerede nu viser sig hos ham den proceslyst, der er et af hans mest fremtrædende karaktertræk, en lyst, som han for resten delte med mange af sine samtidige. En af kapitlets ældre kanniker, Jep Pedersen, havde for mere end 20 år siden (1448) opnået det kanonikat, som biskop Oluf Daa havde haft før sin udnævnelse. Efter mange års forløb var Jep Pedersen (1466) bleven afsat af kapitlet, men kongen anstrængte sig ivrigt for at få ham genindsat, og det ser ud til, at dette endelig lykkedes[2]). Men kun et par år efter opdagede Niels Skave, at hr. Jep ikke, som han burde, havde faaet besiddelsen af sit kanonikat stadfæstet af paven; han benyttede sig af denne forglemmelse og opnåede pavebrev på Jep Pedersens præbende, medens halv-

---

[1]) Kirk.-Saml. 4. R. VI, 359.
[2]) Lindbæk, Pavernes forhold til Danmark, 216 f.

broderen Jakob Daa rykkede op i hans eget. Følgen blev da en proces mellem Niels Skave og Jep Pedersen, men det er ikke sandsynligt, at Niels opnåede noget trods gentagne anstrængelser. 1474 sad han endnu kun inde med et af de mindre præbender[1]).

Niels Skave havde efter tidens skik også sine garn ude til andre sider. 1472 skaffede han sig Bjerreby sogn på Tåsinge, som han muligvis også kom i besiddelse af[2]). Meget mindre heldigt gik det derimod, da han bestræbte sig for at blive dekan i Lund, efter at ærkebiskop Tuves broder Laurids Nielsen (Juul) var død. Her havde han den tort, at hans halvbroder Jakob Daa optrådte som konkurrent, og med en dags mellemrum skaffede brødrene sig pavelige bevillinger på det samme embede. Alligevel blev det ikke nogen af dem, men derimod kongens kansler Jens Pedersen, der blev dekan. Der spores nogen uvilje mellem brødrene i den anledning, men den blev ikke af varighed[3]).

Fra nu af forsøgte Niels Skave ikke mere på at drive embedspolitik på egen hånd, det havde vist sig at være en altfor usikker vej til forfremmelse. Han valgte den klogere fremgangsmåde at give sig i tjeneste hos kongen. Kong Hans valgte ham til sin kansler, og da provstiet i Viborg blev ledigt ved Hartvig Juels valg til biskop i Ribe (1483), tildelte kongen, der havde patronatsretten, Niels Skave dette embede, og paven gav sin

---

1) Utr. pavebreve af 4. april 1470, 2. jan., 25. maj, 25. aug. 1471, 13. okt. 1472, 3. april 1473, 14. jan. 1474.

2) Utr. pavebrev af 22. maj 1472.

3) Utr. pavebreve af 7., 10., 11. og 14. jan. 1474. Lindbæk, 211 f. — Da Niels Skave 1474 rykkede op i Jakob Jensen (Quitzows) præbende, blev det ikke Johan Daa, men Otto Foged, der kom til at arve hans eget præbende.

stadfæstelse. Helt uforstyrret blev besiddelsen dog ikke, da embedsjægeren Markvard Poiske også havde skaffet sig pavebrev på provstiet, men denne gang slap Niels Skave bedre fra den uundgåelige proces. Han havde kongens gunst, medens hans modpart måtte søge at få kongens patronatsret ophævet, hvilket ikke var nogen let sag; desuden blev hr. Markvard greben i falske opgivelser af embedets indtægter, og de pavelige auditører dømte til fordel for Niels Skave. Denne har derfor sikkert nok kunnet holde fast ved provstiet, og heldigere end de fleste slap han tidlig ud af processen ved at blive biskop. Hans modstander kom ikke engang til at arve provstiet efter ham[1]).

Kapitlet i Roskilde havde skaffet kong Kristiern mange bryderier ved flere gange at gøre bestemt front mod ham, og det var derfor naturligt, at kong Hans anstrængte sig for, at han på bispestolen kunde få en mand, der helt vilde være ham til vilje. Da derfor provsten i Slesvig Enwald Søvenbroder 1485 blev sendt til Rom, skulde han fremfor alt søge at udvirke, at paven reserverede sig besættelsen af Roskilde bispestol, for at kapitlet ikke kunde gøre en for kongen ubehagelig brug af sin valgret. Paven handlede efter ønske, og skønt kapitlet ikke var meget villigt, måtte det dog finde sig i at anerkende Niels Skave som biskop[2]).

Når kong Hans gjorde sig så store anstrængelser, må han have ventet, at den nye biskop skulde blive ham en god og lydig tjener. Men det var lige det modsatte, der blev tilfældet. Niels Skaves gamle stridslyst blussede

---

[1]) Utr. pavebreve af 31. maj og 6. juni 1483, 26. nov. 1484, 30. juli og 7. nov. 1485. Lindbæk, 195, 235 f.

[2]) Lindbæk, 99 f., 213.

op igen, og han var nu ustandselig optaget af kævlerier til alle sider. Traditionen i Roskilde, gengiven hos Poul Helgesen, har haft alt andet end ret i at sige, at hans sind i høj grad var prydet af barmhjærtighed og mildhed[1]), og den karakteristik, han selv under processen med Sorø kloster lader sin prokurator give sig, at han var en „mild, venlig og samvittighedsfuld mand, som det var let at komme ud af det med“, er ikke synderlig mere træffende.

I november 1485 havde paven udnævnt Niels Skave til biskop, og allerede næste år er han i strid[2]) med dronning Dorothea om omfanget af bispestolens fjerdedel i Roskilde by, en strid, der varede i al fald til 1487. 1487—88 er han i proces med Antvorskov, 1489—93 med Sorø, og at kongen i de samme år må have næret mistro til ham, viser sig ved, at han er den eneste af landets biskopper, der pàny må aflægge ed til kongen om at hjælpe prins Kristiern til at blive hans efterfølger. Uden at blive klog af skade indlod han sig atter i 1493 i strid med kronen ved at fornye bispernes gamle fordring om, at Roskilde bispestol skulde have Københavns slot tilbage. Så hidsigt optrådte han ved denne lejlighed, at han forkastede den voldgiftsmand, som kongen havde indsat, rigskansleren Jørgen Marsvin, fordi denne måtte anses for at være partisk, og kirkens sager ikke burde afgøres af en verdslig mand, og at han truede med eventuelt at gå til paven med sin klage. Han manglede just ikke mod eller stridslyst, og hans adkomst til

---

[1]) Skibykrøniken, oversat af Heise 38.

[2]) Om hans stridigheder med verdslige se Danske Mag. 4. R. II. 60—69, 5. R. III, 356 ff., sidste sted med en udførlig redegørelse.

Københavns slot var sikkert rent formelt meget bedre end kongens, men det var ikke det rette tidspunkt for en sådan klage. Det var den almindelige mening, at kongen havde brug for og derfor burde have København, og tingsvidnerne fra Sokkelunds herredsting og Sjællands landsting viser så tydeligt, som man kan vente i den slags officielle aktstykker, at man betragtede biskoppens krav som mildest talt utidige. — Som et slags modtræk angreb kongen ham, fordi han og hans forgængere i høj grad havde misligholdt pantet Nygård, og her måtte biskoppen helt bøje sig og finde sig i, at pantesummen blev nedsat til det halve. — Og alligevel indlod han sig samtidig af meget ubetydelige grunde (forsvaret for nogle kirkegårde) i en strid med den mægtige rigshovmester Poul Laxmand. Det var ikke så underligt, at biskoppens kolleger kunde blive betænkelige over hans voldsomme og ubeherskede optræden. Ærkebiskop Birger rådede venligt Niels Skave til at være forsigtig, for at det ikke skulde komme til at gå ud over hele den danske kirke. Poul Laxmand „var ikke god at have imod sig, især så længe biskoppen endnu havde striden med herskabet, og det var bedre at stille bækken end åen“. Unægtelig var en sådan advarsel på sin plads, så meget mere, som det ikke en gang var lykkedes Niels Skave at stille bækken. Hans forsøg på at gøre sig til herre over sit stifts klostre var faldet yderst uheldigt ud.

Tilfældet har bevaret for os den malende og mærkelige skildring af stridighederne mellem Øm kloster og biskop Tyge i Århus, en strid, som jo især drejede sig om, hvorvidt biskoppen skulde have ret til at visitere sit stifts klostre og fordre gæsteri hos dem — hvilket stemmede overens med almindelig dansk skik og brug —, eller

klostrene skulde kunne nyde den exemption fra bispemyndigheden, som mangfoldige pavebreve sikrede de fleste mandsklostre. Slet så voldsomt som i Øm gik det vel i reglen ikke til, men selve denne strid mellem bisper og klostergejstlighed gentoges stadigt. Når bispernes magt er stor, som under ærkebiskop Hans Laxmand, går de så vidt, at de forsøger på at tiltage sig ret til at reformere klostrene. Til andre tider, særlig henimod slutningen af middelalderen, drister klostrene sig til gang efter gang at indgive klager til paverne over bispernes overgreb. Som regel har de dog næppe kunnet fastholde privilegierne i deres fulde omfang, og især har de sjældent dristet sig til at nægte bispernes ret til at fordre gæsteri, det er kun misbrugene af denne ret, de påtaler[1]).

Det var også om gæsteriet, biskop Niels Skave kom i strid med Antvorskov kloster, en strid, som for øvrigt kun kendes fra et enkelt pavebrev. Dette er foranlediget ved en klage fra biskoppen, men selv i denne form, der dog sikkert er så gunstig for ham som muligt, er det let at se, at klostret havde grund nok til at være forbitret. Niels Skave oplyser, at han havde gammel ret til at visitere klostrene i sit stift, og erklærer naturligvis. at han har benyttet sig af sin ret med faderlig mildhed. Således havde han opholdt sig to dage i Antvorskov med sit følge og kun fortæret for 30 gylden (c. 1000 kr.). hvad han selv synes at anse for en meget ringe sum. Alligevel havde prioren været nederdrægtig nok til at stævne ham for pavens domstol, og en auditør havde udstedt en skarp skrivelse mod ham og bandlyst ham.

[1]) Jvfr. f. ex. Lindbæk. 209.

Kongen havde derpå lagt sig imellem og fået sluttet et forlig — af hvilket indhold, véd man desværre ikke —, og biskoppen bad derfor om, at sagen for kuriens domstol måtte blive hævet og overgivet til biskoppen af Lübeck, der kunde give Niels Skave absolution. — Kort i forvejen havde kongen måttet mægle i en sag mellem de samme to parter angående tienden af nogle sogne[1]).

Af samme art, kun meget alvorligere og langvarigere, blev Niels Skaves strid med Sorø kloster. Den trak længe ud, førte til voldshandlinger fra begge sider og er betydelig bedre oplyst end den foregående[2]); kun slutningsresultatet er ikke fuldstændig klart.

30. Aug. 1487 udstedte pave Innocens VIII efter ønske af abbeden i Citeaux et stort privilegiebrev for Cisterciienserordenen. Han stadfæstede heri alle ordenens privilegier og tog alle dens klostre under sin beskyttelse. Disse blev fritagne for alt tilsyn og jurisdiktion fra biskoppernes side, for alle afgifter til dem og for at møde ved de af dem sammenkaldte synoder; det forbydes biskopperne under noget som helst påskud at blande sig i klostrenes styrelse og erklæres, at disse kun er underkastede visitation af de munke, som moderklostret selv udsendte. — Næste år nåede en afskrift af denne bulle til Danmark, hvor den blev bekendtgjort for Roskilde kapitel, der erklærede bullen for ægte. Også biskoppen

---

[1]) Utr. pavebrev af 15. jan. 1488. Æ. A. IV, 165.

[2]) Om striden findes oplysninger i Sorøbogen (Arnemag. Fol. 290), der affattedes i anledning af den, i to procesindlæg for auditøren biskop Eggert Durkop i Slesvig, afskrevne i Bartholin D, 625—751, og nogle pavebreve. — Jeg er hr. professor Steenstrup megen tak skyldig, fordi han har hjulpet mig med at klare de mange retshistoriske spørgsmål, som disse indviklede og vidtløftige aktstykker giver.

måtte, hvor nødigt han end vilde, erkende ægtheden; men strax i begyndelsen af 1489 indgav han en klage til paven og erklærede, at privilegiet gjorde et skår i hans biskoppelige myndighed; derfor burde det indskrænkes og afpasses efter danske forhold. — Der er noget besynderligt i, at privilegiets indhold kunde forbavse biskoppen, da det ikke indeholder noget ud over de tidligere; formodentlig har de danske Cistercienserklostre i nogen tid været ret ligegyldige med at hævde deres rettigheder, men det ser stærkt ud til, at abbeden i Citeaux nu har villet forene sine døtreklostre til samlet forsvar af deres friheder [1]).

Endnu var striden dog kun så at sige teoretisk, men en tilfældig lille anledning skulde få den til at blusse op med stor voldsomhed.

Et par mil nord for Sorø ligger kirkebyen Stenløsemagle eller, som den nu i almindelighed kaldes, Stenmagle. Landsbyen var i sin tid sammen med den nu forsvundne ladegård Øxneskov bleven skænket Sorø kloster af Esbern Snares søn Johannes, men slægten havde gjort mange indvendinger, og det var først i slutningen af 13. årh., at klostret virkelig kom i besiddelse af ejendommen [2]). Under Øxneskov hørte hele Stenmagle by og desuden de nærliggende landsbyer Nyrup og Assendrup, hvis indbyggere alle var klostrets vornede fæstere. Det har sin store interesse at se den definition, som abbedens advokat giver af vornedskabet, en definition, der er så meget mere pålidelig, som sagen jo slet ikke drejer sig om bøndernes stilling, og som modpartens advokat på dette

[1]) Privil. i Sorøbogen, 25 ff. Jvfr. Barth. D, 648, 714. — Sorøbogen, 5 er der et „notabile insertum“ fra abbeden i Citeaux.
[2]) S. R. D. IV, 491.

punkt ikke modsiger hans fremstilling. — Der er under processen ikke spørgsmål om, hvorvidt bønderne er mere eller mindre fri, men kun om, hvem der har retten over dem, biskoppen eller abbeden.

Abbeden erklærer, at alle bønderne er klostrets fødte vornede, og at de ikke har lov til at forlade klostret uden tilladelse. Hvis de gør det alligevel, kan de bringes tilbage med magt. — Endvidere har abbederne i umindelige tider haft myndighed til at sælge og bortgive bønderne og deres afkom. Abbederne har ret til at fælde dom over bønderne og straffe dem med bøder, fængsel eller døden, en ret, som de faktisk ofte har benyttet sig af. De bøder, som bønderne blev idømt, har de indtil nu uden indsigelse fra biskoppens side altid betalt til abbeden. Mærkeligst er det, at abbeden påstår, at når bønderne dør uden livsarvinger, har han og klostret altid haft ret til at arve alt, hvad de efterlader sig. Dette strider både imod de almindelige regler om, at fjærnere slægt kan arve, når der ingen børn er, og imod kongens ret til danearv, der vilde indtræde, når der slet ingen arveberettigede fandtes, en ret, som denne ellers altid hævdede. Alligevel er det nok muligt, at Sorø kloster ved skik og brug har kunnet tiltage sig denne arv, på samme måde, som det synes at være tilfældet for Næstved kloster, der heller ikke anfører noget privilegium, kun gammel skik, som hjemmel[1]).

---

[1]) Jvfr. Stemanns Retshistorie, 455. Matzen, Forelæsninger over den danske Retshistorie, Privatret I, 128 f. — Script. rer. Dan. IV, 393. Stedet hos Barth. D., 676 jvfr. 710, lyder således: Ab immemoriali tempore omnes incole, servientes, subditi et familiares dictorum abbatis et conventus in quibusvis grangiis et villis, ad monasterium de Sora jure utilis et directi dominii spectantibus, nati, commorantes et habitantes sunt servi ascriptitii

Selv om altså abbeden muligvis har strakt sin ret lidt videre, end han egentlig kunde, er skildringen af de vornede bønders stilling sikkert i det hele korrekt, og den er en god illustration til Kristiern II's lovgivning.

Medens sognet Stenmagle tilhørte klostret, havde dette ikke samtidig fået kaldsret til sognekirken; denne blev altså ikke som de fleste af dettes kirker passet af en munk, der indfandt sig i ny og næ, men havde en virkelig præst, der anså biskoppen, ikke abbeden, for sin foresatte.

Nu var der imidlertid for mange år siden sket det uheld, at præstegården var brændt. Klostret havde som sognets ejer formodentlig en slags forpligtelse til at træde hjælpende til, men foretog sig intet. Præsterne var for fattige, og selv om nogle af dem anstrængte sig for at få grunden opmålt og samlet tømmer til en ny præstegård, var denne aldrig bleven færdig, og brandtomten af den gamle sås stadig tæt ved kirken. En af de tidligere præster var i slægt med den daværende

et glebe astricti eorundem abbatis et conventus et non potuerunt nec possunt ab eisdem grangiis seu villis ... recedere nisi de ipsorum abbatis et conventus licentia et manumissione speciali, ... et si aliter aliquem ex incolis ... recedere contingat, tunc talis incola ... potest ubique locorum apprehendi et compelli ad redeundum in grangiam seu villam et servitutem ipsorum abbatis et conventus .... Dicti abbas et conventus eosdem incolas ... eorumque pueros et proles in dictis suis grangiis seu villis natos et commorantes pro eorum arbitrio vendere et donare consueverunt sepeque vendiderunt et donarunt .... Dum et quotiens ... tales incole ... absque prolibus eorum corporis decesserunt et deceduut, tunc totiens abbas et conventus huiusmodi habuerunt et in dies habent hereditatem et omnia bona per tales incolas, habitatores, villanos, servientes, familiares et subditos absque talibus prolibus defunctos relicta ...... (Derefter følger stedet om abbedernes domsret og ret til bøderne).

abbed i Sorø, og denne overlod ham da af velvilje en af klostrets gårde i Stenmagle, temmelig langt borte fra kirken. Denne velvilje gik dog ikke over på de følgende præster, som alle under en eller anden form måtte betale leje af gården[1]).

I den lange tid siden præstegårdens brand var det imidlertid næsten gået i glemme, hvem den gård tilhørte, der nu brugtes til præstegård, og da der 1489 kom en ny præst, Jens Olsen, tog han uden videre gården i besiddelse uden at gøre mine til at ville betale nogen afgift. Abbeden i Sorø, Oluf Jyde, blev krænket herover og truede præsten med, at han skulde blive sat ud af huset. Så blev Jens Olsen bange og lovede at betale, henvendte sig også til sin foresatte biskop Niels Skave og bad ham mægle i sagen. Biskoppen skrev da til abbeden og bad ham vente med en afgørelse, indtil de havde forhandlet indbyrdes om en fredelig løsning af spørgsmålet. Abbeden har imidlertid været gnaven over biskoppens indgriben og var i forvejen uvillig over, at denne havde klaget over ham til kurien, han svarede ikke på den ret fredsommelige henvendelse, men vilde benytte sin utvivlsomme ret til at tage sin ejendom i besiddelse.

6. maj 1489 foretog Oluf Jyde efter sædvane en

[1]) Den nærmere sammenhæng er følgende: Præstegården brændte, medens Oluf Lauridsen var præst. Af velvilje havde abbed Niels i Sorø, hans farbroder, fjærnet en af fæsterne, Bent Mord, og overladt hr. Oluf dennes gård. Dennes eftermand Oluf Jensen samlede tømmer sammen til en ny præstegård, men fik den ikke færdig, da han blev forflyttet. — Han såvel som hans eftermand Ingver, der var præst til 1471, betalte en fast leje til klostret. Eftermanden Jens Mortensen, der endnu under processen var i live, havde derimod nogle år boet gratis, fordi hans broder havde været i abbedens ærinde i Citeaux, men måtte senere overlade abbeden brugen af en mark som erstatning.

rejse til Fyen og lod klosterprioren Mads Jepsen overtage styrelsen. Og 8. maj fik præsten Jens Olsen da den ubehagelige overraskelse at se Mads Jepsen med to andre munke hos sig.

De to prokuratorers indlæg giver en helt forskellig fremstilling af, hvad der nu foregik. Efter abbedens beretning er prioren gået frem med apostolisk mildhed og venlighed. Han sagde til Jens Olsen noget som „Nå kære ven, nu må du altså desværre flytte". Så klagede præsten sig ynkeligt og sagde „Ve mig, hvem skal jeg arme mand få til at hjælpe mig med flytningen?" Den kærlige prior „fattede medlidenhed med hans ulykke og nød" og tilkaldte klostrets bønder fra Stenmagle, og disse var da også så venlige at hjælpe den stakkels præst. De mødte alle med deres vogne og kørte hans ejendele op til kirken, hvor de blev anbragte i kirketjenerens hus. Alt gik efter denne fremstilling for sig i enighed og fredsommelighed. Præsten var meget glad over bøndernes hjælp og viste dem sin taknemmelighed ved et godt måltid mad og en tønde øl. Og at han selv virkelig havde rømmet huset, viste han til fuldkommenhed ved at tage alt løsøre med sig, bl. a. vinduer og døre, hængsler, låse og nøgler, altsammen genstande, som mærkelig nok i dette tilfælde har tilhørt husets lejer, ikke dets ejer[1]).

[1]) Barth. D. 660 f. — Ipse Johannes Olavi omnes seras, vectes, clavos et alias dicte domus seu curie seraturas ab illius portis, ostiis anticis et posticis necnon armariis et fenestris ipsasque portas et fenestras deposuit ac fornaces, sedilia et cetera dicte domus seu curie destruxit ipsamque curiam seu domum evacuavit et vacuam et liberam et desolatam dereliquit ... — Det er vel kun, fordi præsterne så længe havde boet i vedkommende gård, at Jens Olsen kunde tage de nagelfaste genstande med, der jo ikke godt kunde regnes for løsøre.

Denne smukke fremstilling strider dog ganske imod den, som præstens og biskoppens egen advokat giver. Han påstår, at præsten var bleven jaget ud med magt og mishandlet med stokkeprygl og pisk, og at bønderne havde plyndret og ødelagt hans ejendele, så at han havde været både hjemløs og fattig[1]). Unægtelig lyder dette betydelig sandsynligere, og sikkert er det i al fald, at han indgav klage til sin herre biskoppen.

Biskoppen stævnede derefter abbeden, prioren og bønderne til at møde ved et landemode, som blev holdt i Roskilde i juni samme år. Rimeligvis stemte det godt med skik og brug fra ældre tid, at abbederne i Sorø mødte til landemode, men Oluf Jyde holdt fast ved Cistercienserordenens privilegier og nægtede at komme til stede. Efter disses ordlyd havde han sikkert ret, men alligevel blev både han og bønderne i Stenmagle dømte „in contumaciam“ og bandlyste. — Abbeden løste dem imidlertid fra bandet, idet han erklærede, at de lige så lidt som han var underlagte biskoppens jurisdiktion, og i løbet af den nærmeste tid viste de stadig sognepræsten deres trods. Undertiden mødte de i kirken trods bandlysningen, undertiden stillede de sig op ved kirkedøren og hindrede ham i at komme ind. Og ikke nok med det, abbeden indgav nu også klage til paven, og i november stævnede den pavelige auditør Hieronymus de Porcariis biskop Niels Skave til at møde for sin domstol.

Biskoppens myndighed blev således ringeagtet, og Sorø kloster, sikkert støttet af de andre Cistercienserklostre, nægtede ganske at have noget med ham at gøre. Der var dog endnu ét lovligt middel tilbage, henvendelse

---

1) Barth. D, 637, 743 f.

til den verdslige myndighed. Strax efter landemodet i Roskilde stævnede præsten med støtte af sin foresatte Niels Skave sagen ind for Sjællands landsting, hvor denne kunde være vis på en velvillig behandling, da landsdommeren Henrik Meinstrup var gift med hans halvsøster Margrette Daa. Abbeden og prioren mødte, men påstod sagen afvist for deres eget vedkommende; håndfæstningen (§ 17) forbød at indkalde gejstlige for verdslige domstole, og en sag mellem to gejstlige kunde kun afgøres for en sådan domstol, når de begge gav deres samtykke —, og netop det samtykke var abbeden på grund af biskoppens nære forhold til Henrik Meinstrup, „der var som en broder for ham“, ikke tilbøjelig til at give. De stakkels bønder kunde man derimod bedre ramme, og de blev da dømte til bøder. Det påstås, at abbeden lovede at betale disse bøder, men han holdt ikke sit løfte. Heller ikke mødte bønderne på de senere tingmøder, hvor sagen behandledes, og følgelig blev de da efter præsten Jens Olsens fordring berøvede deres mandhelg, d. v. s. underkastede den mindre grad af fredløshed, så at han som sagsøger havde lov til selv at tage sig til rette overfor dem, når han kun ikke tilføjede dem meget svære lemlæstelser eller døden[1]). De tog dog ikke hensyn til denne dom så lidt

[1]) Barth. D., 629 ... Fuerunt per Henricum legislatorem, justitiarium curie generalis provincie Roskildensis, banniti et pro bannitis publicati ... ad instantiam dicti Johannis Olavi violenter spoliati ... per ipsos ..., et de similibus violentiis ... cause secundum generalem consuetudinem patrie consueverunt cognosci in dicta curia ... contra quoscunque etiam rusticos monasterii predicti et quorumcunque aliorum religiosorum dicte diocesis ..., et quia fuerunt banniti et pace privati ..., secundum consuetudinem patrie possunt capi impune ad instantiam illius, contra quem dampnum est illatum. — Jvfr. Stemann, 252. Matzen, Offentlig ret II, 140. Der kan kun være tale om mandhelgs fortabelse, ikke om den egentlige fredløshed.

som til biskoppens bandlysning og har sikkert troet, at deres herre abbeden var i stand til at værge dem.

Der havde imidlertid været fred i Stenmagle siden 8. maj, da præsten var bleven jaget ud af sit hus. I juni havde abbeden været i landsbyen, den tidligere præstegård var bleven repareret og blev overladt til en af klostrets skatteopkrævere, Oluf Smed. Han boede der nu i et par måneder sammen med sin familie og samlede en stor mængde korn, penge og varer, som tilkom klostret som landgilde for egnen. — Idyllen varede dog ikke længe. I begyndelsen af september blev den fredelige landsby hjemsøgt af en skare på 80 væbnede mænd, med Peder Lauridsen til Skaftelevgaard og biskoppens halvbrødre Jakob og Søren Daa i spidsen. Jakob Daas voldsomhed kender vi fra Greifswald, og man kan være vis på, at han ikke har taget blidt på landsbyen. Oluf Smed med kone og børn blev jaget ud under hån og mishandlinger, alle deres ejendele — korn, grøntsager, senge, sengetøj, duge m. m. — blev plyndrede og ødelagte og ligeledes alt det, der tilhørte Sorø kloster. — Og på samme tog bragte man dommen over bønderne til udførelse. Nogle af dem lykkedes det at flygte, andre blev pågrebne og efter abbedens fremstilling mishandlede paa det frygteligste. „De blev anbragte i snævre fangehuller, hvor de næppe kunde ånde, lagte i bånd og jærn, der var trange, grusomme og umenneskelige, tillige underkastede en frygtelig tortur, så at deres hænder, arme, fødder og andre lemmer mistede kræfterne og blev stive og ubrugelige[1].“ — Biskoppens prokurator modsiger ikke denne fremstilling, men bekræfter den indirekte, og den svarer sikkert godt

---

[1] Barth. D., 670.

til den almindelige behandling i datidens mørke fængsler. Sammen med biskoppens væbnede svende kom præsten Jens Olsen tilbage og blev indsat i sin tidligere præstegård, som han da også heholdt i fred under hele sagens videre forløb.

Biskoppen godkendte strax, hvad hans mænd havde foretaget sig, skønt de sikkert var gået langt videre end det var tilladeligt; de havde ingen ret til at gribe bønderne i deres hjem (krænke hjemfreden), hvad der synes at være sket, endnu mindre til at jage Oluf Smed ud. Det kunde se ud til, at der skulde påfølge en hel fejde mellem Sorø og Roskilde bispestol, men mod dennes 200 væbnede mænd var klostret for svagt til at turde tage kampen op. — I sin harme har abbeden forsøgt at bruge den birkeret, som kong Hans 30. dec. 1485 havde skænket klostret[1]) i samme omfang, som andre klostre og adelige besad den, men denne birkeret kunde ikke berettige ham til at lade birketinget på et møde i Pedersborg (sept. 1489) „mæle freden af“ Jakob og Søren Daa og de andre deltagere i toget mod Stenmagle „for ufred, som de gjorde Sorø klosters tjenere, som de voldførte og bastede og bandt uden skyld og sag i klosterets frie birk[2])“. For at en sådan dom skulde kunne fældes over udenbirks mænd, måtte de gribes på fersk gærning, hvilket ikke var sket, og endda gjaldt dette ikke om de adelsmænd, der var deltagere; de måtte søges for deres eget værneting[3]). Der er da heller ikke nogen grund til at tro, at Jakob og Søren Daa har taget sig denne magtesløse dom nær. — Senere (?) prøvede abbeden på

---

[1]) Sorøbogen, 40.
[2]) Arnemagn. Dipl. VI, 34.
[3]) Jvfr. Matzen, Offentlig Ret II, 32.

at få dem domfældt på landstinget, men her blev de helt frikendte, da abbeden mærkelig nok ikke havde givet møde[1]). Birketingets dom over dem og bandlysning i sine egne kirker var alt, hvad han formåede, og det var måske ubehageligt, men ikke meget virkningsfuldt.

Striden truede med at blive farlig for landefreden i store dele af Sjælland, og kong Hans fandt det nødvendigt at gribe ind. Fredløshedsdommen over bønderne blev ophævet, og de af dem, der var i fængsel, frigaves[2]). Men mange af dem havde fået skade på deres helbred for livstid. Desuden havde både abbeden og bønderne lidt store tab. Abbeden erklærer, at Oluf Smeds røvede ejendele var 100 rhingylden værd, medens det, der ved samme lejlighed blev plyndret af klostrets korn, beløb sig til 150 rhingylden. — Sæden kunde ikke høstes, medens bønderne var i fængsel, og blev derfor nedtrampet og ødelagt af vilde dyr, et tab af 300 gylden; deres heste og kreaturer omkom af nød og mangel på pasning, hvilket tab ligeledes regnedes til 300 gylden. Og endelig var bønderne så bange for biskoppen, at de i den følgende tid slet ikke vovede at dyrke deres marker; udbyttet af deres flid kunde jo hurtig blive røvet. Derved led abbeden et endnu meget større tab (1000 rhingylden). — Dertil kom endelig, at biskoppen i dec. 1492 pàny stævnede den nye abbed Jakob for landsdommeren. Og selve den proces, der i disse år blev ført for den romerske højesteret Rota, var sikkert meget dyr.

Medens man i Danmark formodentlig har interesseret sig mest for det rent praktiske spørgsmål om præste-

---

1) Barth. D, 730.
2) Barth. D, 669.

gården i Stenmagle, fik sagen overfor Rotaen videre udstrækning og en mere principiel karakter; den kom til i al almindelighed at dreje sig om biskoppens højhedsret, ikke alene over Sorø kloster, men over alle stiftets Cistercienserklostre eller rettere sagt alle dets herreklostre. Og ligesom for 200 år siden under striden mellem biskop Tyge i Århus og Øm kloster er det biskoppen, der holder på det særlig danske standpunkt, der havde sin grund i traditionen, abbeden, der forfægter det almeneuropæiske med støtte i klostrets og ordenens pavelige privilegier. Og klart er det, at overfor en pavelig domstol måtte de sidste veje mest. Af de bevarede procesindlæg ser man da også, at biskoppens prokurator har haft stor vanskelighed for at forsvare sin klients sag.

Biskoppen påstår, at han har ret til at visitere alle sit stifts klostre og under visitationen forlange gæsteri. og synes at have ført vidner på, at denne visitation faktisk havde fundet sted i en mængde tilfælde. Ligeledes erklærer han, at abbederne mange gange havde givet møde i Roskilde til landemode, og at gammel hævd gav ham ret til at fordre, at de mødte. På dette landemode skulde alle sager angående gejstlige i stiftet, både sekulære og regulære, påkendes, og også her påstod han, at klostrene jævnlig havde fundet sig i biskoppernes dom. Denne dom måtte endvidere have gyldighed i gejstlige sager, der vedrørte klostrenes verdslige undergivne, altså også bønderne i Stenmagle, og disse skulde føje sig efter, hvad stiftets øverste styrer befalede. Og endelig hævdede han med stor styrke, at abbeden og hans bønder skulde rette sig efter landsdommerens og landstingets kendelse, i det hele efter danske love.

Overfor disse påstande stillede abbedens prokurator

hver gang privilegiernes klare ordlyd. Det var muligt, at klostret enkelte gange havde fundet sig i visitation og været så venligt at yde biskoppen gæsteri, men det var sket af lutter velvilje, og alle privilegierne, både de ældre og den nyeste stadfæstelse af Innocens VIII samt et brev fra den samme pave til biskoppen i Châlons (1489), bestemte, at visitation kun skulde finde sted af selve ordenens faderabbeder, og at biskopperne helt skulde holde sig derfra. — Ligeledes med støtte i privilegierne erklærer abbeden, at han er eximeret fra al bispelig myndighed og derfor ikke har nogen som helst forpligtelse til at møde til landemode, og han påstår, at landemodet hverken har ret til at sidde til doms over ham eller hans bønder. Alle tidligere biskopper i Roskilde har, efter abbedens sikkert ganske urigtige erklæring, anerkendt og overholdt privilegierne og betragtet klostret som fuldstændig exempt; ingen af hans forgængere havde, påstod han, givet møde ved landemodet i Roskilde. Heller ikke bønderne kunde dømmes af dette, og abbeden kunde her fremlægge kong Hans' privilegium af 1485, der gav klostret birkeret indenfor sine besiddelser. Og skønt det var tilstrækkelig fastslået både ved lov og sædvane, at gejstlighedens bønder kunde stævnes for og dømmes af landstinget, foruden at dette var appelinstans for domme, afsagte på birketinget[1]), saa ser det unægtelig stærkt ud til, at abbeden har haft lyst til at fortolke både det kongelige og de pavelige privilegier på den videst mulige måde og gøre Sorø birk til et helt lille selvstændigt område[2]).

---

[1]) Jvfr. Stemann, 219. Matzen, Offentlig Ret I, 48; II. 122.

[2]) Barth. D, 676 ... Incole ... villarum dictorum abbatis et conventus ... immediate per abbatem et conventum monasterii de Sora

Og endelig kunde abbeden henvise både til pavebreve og håndfæstninger, som slog fast, at gejstlige ikke kunde stævnes for verdslige domstole.

Privilegierne var tydelige nok, men der var ét punkt, hvor biskoppens sagfører kunde prøve på at komme klostret til livs. De gjaldt kun for de klostre, der fulgte den regulære observans ɔ: overholdt ordensreglerne nøje, og hvis det kunde bevises, at dette ikke var tilfældet i Sorø, vilde samtlige privilegier miste deres gyldighed. Dette er grunden til, at biskoppens advokat udslynger en række af de groveste beskyldninger mod abbed Oluf Jyde og munkene[1]). Han erklærede, at når abbeden drog udenfor klostret for at besøge sine undergivne, plejede han at tage med sig en gift kone, som han mod mandens vilje havde taget fra ham, og at det var vel kendt, at han havde voldtaget en nonne fra Roskilde. Endvidere forlod både han og munkene ofte deres klostre, færdedes nat og dag sammen med mistænkelige kvinder og blandede sig mod reglens bud i verdslige anliggender. Han og munkene optrådte i det hele både offentlig og privat på en måde, der ikke stemmede med reglen, spiste kød i fastetiden, anstiftede stadig strid og kævl, bevarede ikke den tilbørlige stilhed, men legte og spøgte med verdslige personer. Munkene havde i klostret stadig omgang med usædelige kvinder, forlod klostret imod abbedens vilje, færdedes alle vegne dag og nat med disse fruentimmer, deres liv og sæder stred mod den „regulære

ac eorum officiales et per nullos alios pro excessibus, delictis et injuriis ac quibuscumque rebus et personalibus seu mixtis actionibus causisque spiritualibus, profanis, criminalibus, civilibus et mixtis puniri et coram eis ad judicium evocari consueverunt.

1) Barth. D, 632, 641.

observans" og havde længe været til forargelse for folket. Beskyldningerne kulminerer i den besynderlige sætning, at Sorø klosters medlemmer opførte sig ganske, som om det var abbeden og munkene i Citeaux, ja endnu værre, da abbeden i Citeaux dog næppe havde voldtaget en nonne eller levede sammen med en gift kone. — Hvad mening der er i dette ganske upåkrævede overfald på et fremmed kloster, er ikke let at se.

Om disse voldsomme beskyldninger, nogle af de værste, der er udslyngede mod et dansk kloster, er byggede på andet end løs sladder eller ligefrem løgn, er det nu umuligt at sige, da vidneforklaringerne ikke findes. I sagen som helhed har abbeden så afgjort ret, at man vægrer sig ved at tro på dem. — Abbedens advokat havde ikke andet at gøre end simpelt hen benægte anklagerne. Sorø kloster anerkendte Citeaux som sit overhoved og tilhørte altså den regulære observans. Abbed Oluf havde været en udmærket mand, medlem af rigsrådet og almindelig agtet, og munkene fulgte nøje ordensreglerne.

Der var dog også andre beskyldninger fra biskoppens side, hvori man helt må give ham ret og indrømme, at Sorø gjorde sig skyldig i grove misbrug. Han påstod, at både abbeden i Sorø og en del af de andre Cistercienserabbeder på det skammeligste havde forsømt de kirker, som de havde patronatsret over, i det de ikke beskikkede præster, men lod dem styre af udsendte munke. Dette forhold var til stor skade for gudstjenesten, og det kunde i tilfælde af krig eller pest let hænde, at sognebørnene døde uden skriftemål eller sakramente — munkene måtte jo ikke være borte fra deres kloster om natten. — At det virkelig var tilfældet, at klostrets kirker i almindelighed passedes af udsendte munke, indrømmer

abbeden selv i en ansøgning til paven[1]). Det var en tilsidesættelse af pligterne overfor menigmand, men for resten kun en gentagelse af, hvad der skete overalt ved kirker, der tilhørte domkapitler eller biskopper.

Alt sit raseri mod abbeden har biskoppen så at sige samlet i en stor ansøgning til paven fra begyndelsen af året 1490[2]). Man finder heri beskyldningerne mod munkene for forargeligt liv og for ulydighed mod den biskoppelige jurisdiktion. Biskoppen erklærer endvidere, at munkene tit modtog därlige personer, som de gav absolution for biskoppelig bandlysning. Begivenheden i Stenmagle udvides til, at abbederne ofte uddriver præster af deres hjem med sværd og pisk og ikke engang viger tilbage fra at angribe højere prælater. Sorø abbeder anklages for, at de bortødsler klostrets ejendomme, og at de ved deres jurisdiktionsret ødelægger mange fattige, som ikke har råd til at appellere fra deres dom til kurien. Endelig erklærer biskoppen, at følgen af så mange ugudeligheder utvivlsomt bliver, at man snart antager den bøhmiske (hussitiske) lære, en beskyldning, som man naturligvis ikke må tage som et bevis for, at der virkelig fandtes den slags tilbøjeligheder i Danmark. Hussitisk lære betyder her, som hos Poul Helgesen, næppe andet end lyst til at sætte sig op mod den lovlige øvrighed og desuden i al almindelighed ugudelighed.

Det lykkedes virkelig biskoppen at udvirke en pavelig befaling til tre gejstlige i Lübeck om, at de skal pådømme sagen, indskrænke klostrets exemption i henhold til

---

1) Utr. pavebrev af 26. nov. 1491.

2) Utr. supplik af 8. febr., bulle af 4. april 1490. Begge er i tid forud for procesindlæggene i Barth. D., som hører til året 1493, men kun kan være gentagelser af ældre, nu tabte, indlæg.

gammel skik i Danmark og befale det at være biskoppen lydigt. Når Niels Skave ikke vilde have danske dommere, var grunden, efter hvad han selv oplyste, at der ingen kompetente fandtes, hvilket atter betyder, at han ved sin voldsomme optræden havde vakt uvilje hos sine kolleger, bl. a. hos ærkebiskop Jens Brostrup.

Niels Skave var imidlertid for så vidt heldigere end sine modstandere, der gang efter gang forgæves arbejdede på at få pavelig stadfæstelse af deres privilegier. I maj 1490 søger Sorø kloster om, at kong Hans' brev af 1485, hvorved han havde oprettet et alter og skænket birkeret, må blive stadfæstet. Dette bliver bevilget, og abbeden går derefter videre og ansøger om, at alle kongelige og pavelige privilegier, som man havde ladet afskrive i en pergamentskodex, der var bragt til Rom, måtte blive undersøgte i det pavelige kancelli og derefter modtage pavelig stadfæstelse. Hertil svarer paven kun i almindelighed, at privilegierne skal blive stadfæstede, hvis de er rimelige og i faktisk brug. Dette svar var ikke tilfredsstillende, og kort efter kommer der en ny ansøgning, der gælder både birkeretten, skattefrihed og patronatsretten over en række kirker. Man henviser til, at birkeretten nøje svarer til den, der var tilstået andre abbeder og fornemme mænd i Danmark, og klager over, at biskoppens udsendinge tillader sig at visitere klostrets kirker. Der henvises videre til, at paven (1487 og 1489) havde taget alle Cistercienserklostre under sin beskyttelse, ansøges om, at paven nu udtrykkelig vil erklære, at også klostrets bønder og tjenere falder ind under privilegiet, og om, at der må blive indsat exekutorer og værneherrer for klostret i selve Danmark. Men også nu bevilges privilegierne kun, dersom de er i faktisk brug, og

der tales ikke om exekutorer. — Endnu en gang, næste år, forsøgte klostrets prokurator på at opnå pavelig stadfæstelse af privilegierne, som nærmere specificeredes. Der blev heri henvist bl. a. til et privilegium af kong Valdemar Eriksen af 1328[1]), hvorved han havde fritaget klostret for alle afgifter til kongen og skænket det alle bøder af dets undergivne, og til, at dette privilegium var stadfæstet af en række senere konger, sidst udvidet af kong Hans til også at medføre ret til birketing. — Men også nu bevilgedes kun en almindelig stadfæstelse med den ovenfor omtalte indskrænkning[2]). Med en sådan stadfæstelse var klostret ikke tjent, og dette er formodentlig grunden til, at en stadfæstelsesbulle hverken er optaget i de pavelige registre eller i Sorøbogen og således næppe udstedt. Prokuratorens anstrængelser var altså for så vidt spildte.

Omvendt gik det under forhandlingerne ved Rotaen. Det var her, så vidt man kan se, to danske prokuratorer, der stod overfor hinanden, på biskoppens side Morten Olufsen[3]), på abbedens dr. Jens Mortensen, klerk fra Roskilde stift, muligvis den mand, der tidligere var præst i Stenmagle. Han synes at have været en behændig og dygtig sagfører og at have opnået betydelige fordele for sin klient. Om sagens gang for Rotaen findes en stor mængde notitser i dennes kopibøger. Dels er disse imidlertid endnu ikke undersøgte fuldstændig, dels viste de uddrag, der på andre punkter blev foretagne af kopibøgerne, at de meget lovende notitser var næsten helt

[1]) Rep. 1519.
[2]) Utr. pavebreve af 22. maj, 4. juni og 22. juli 1490, 26. nov. 1491.
[3]) Jvfr. Lindbæk, 195.

værdiløse, da de kun omhandlede tomme formaliteter[1]). Næppe heller for Roskilde er der andre oplysninger at hente her end, at der blev forelagt en stor mængde dokumenter og indstævnet mange danske vidner, f. ex. prioren i Æbelholt Niels Ovesen. Notitserne slutter i oktober 1492. — Af stor interesse er derimod de to ovenfor nævnte procesindlæg, der tilfældigvis er bevarede i afskrift, medens originalerne brændte 1728. Det er forhandlinger mellem de to sagførere — i form af afhøring af vidner og replikker —, foretagne overfor en af de pavelige auditører, biskop Eggert Durkop i Slesvig. De hidrører fra året 1493[2]), og formodentlig fra den tid, da denne opholdt sig i Danmark. Har man mod til at arbejde sig igennem de mange kedsommelige og værdiløse formler, vil man finde mange små guldkorn.

Slutningen af indlæggene viser med sikkerhed, at det stadig gik dårligere med biskoppens sag. Hans sagfører indvikler sig i flere og flere håbløse selvmodsigelser og benægter meget, som han tidligere selv har indrømmet. Han har sikkert ikke selv haft megen tro til et godt udfald. Resultatet blev da også, at alle de tre auditører der havde sagen for, erklærede sig imod biskoppen. Det kunde imidlertid trække længe ud endnu med appeller og kontraappeller, og der var nok, der ønskede at mægle forlig. Kongen kunde ikke finde sig i den ufred, der

[1]) Undersøgelsen af Rotaens arkiv blev påbegyndt af mig som en af de første, der overhovedet har fået adgang, i foråret 1906. Der er tusinder af bind, over 200 i tiden fra Sixtus IV til reformationen. Af mangel på tid og på grund af den ringe interesse standsede jeg dog undersøgelsen med de første 30 bind.

[2]) Et steds omtales en stævning for landsdommeren som sket i dec. „sidste år"; fra anden side véd man, at denne stævning foregik 1492.

herskede i rigets vigtigste del, auditøren Eggert Durkop ønskede at blive anerkendt som biskop i Slesvig og vilde derfor føje kongen med at lade sagen blive foretaget for ham, kapitlet i Roskilde endelig stillede sig neutralt, men kunde ikke ønske, at dets biskop pådrog sig mere og mere uvilje fra alle sider. Sidst i 1492 blev sagen da henvist til behandling i Danmark. Men abbedens sagfører Jens Mortensen var bange for biskoppens fjendskab og bad paven fritage sig for dennes myndighed for livstid. Også her stillede paven sig mindre velvilligt end auditørerne og gav kun exemption, så længe sagen varede[1]).

1493 blev sagen da i det væsentlige forligt[2]). 21. juli traf kongen på Korsør slot sammen med abbed Jakob og forhandlede med ham om den trætte og uvilje, der var mellem ham og Niels Skave. De blev da enige om, at sagen om præstegården i Stenmagle, der faktisk var det vanskeligste punkt, skulde overgives til voldgift af prioren i Antvorskov og provsten i Lund. Hvis den omstridte gård så virkelig viste sig at tilhøre Sorø kloster, skulde dette udlægge præsten en anden gård[3]). — Der er jo her tale om et forlig, og der kunde være nogen rimelighed for, at klostret, der ejede hele sognet, sørgede for, at præsten fik en egen bolig og ikke fremdeles skulde bo til leje. — Alle klostrets privilegier skulde i øvrigt stå ved magt, uden at disse dog nærmere

[1]) Utr. pavebrev af 4. jan. 1493.

[2]) Sorøbogen, 41.

[3]) Vi Hans..... Her på Korsør St. Marie Magdalene aften taltes for os med abbeden af Soræ om den trætte og uvilje mellem værdig fader biskop Niels af Roskildis og ham. Er så, at sagen om gården skal blive hos hr. prior af Antvorschow og provsten af Lund, at de skal granske og afsige, hvem gården hører til med rette. Findes gården Soræ kloster til, da skal de udlægge kirken en præstegård, som det sig bør......

bestemtes. Alt, hvad abbeden og biskoppen for resten stredes om — f. ex. de forskellige fredløshedsdomme —, skulde „hænge og blive efter kongens sigelse“. Disse artikler så biskoppen senere og erklærede sig tilfreds med dem.

Det var helt andre forhold nu end på biskop Tyges tid, da kong Erik stod helt på hans side og vel næppe heller vilde have haft magt til at gå imod ham. Rigstanken havde nu voxet sig så stærk, at den let fik bugt med alle gejstlige separationslyster.

Tre dage efter mødet i Korsør udstedte Roskilde kapitel, under forsæde af dekanen Johan Jensen (Quitzow), et brev om samme sag. Det havde med sorg set på den langvarige proces og ivrigt søgt at holde sig udenfor den; derfor var det fornøjet over, at der nu endelig var sluttet forlig. For kapitlet forelå et brev fra biskoppen, der bemyndigede kanniken Poul Andersen til på hans vegne at give afkald på hans rettigheder i sagen, desuden forliget selv, der var undertegnet i nærværelse af kong Hans og beseglet af prioren i Antvorskov og provsten i Lund. Dette forlig blev nu, i nærværelse af klostrets prokurator dr. Jens Mortensen, undertegnet af kapitlet.

Hvorledes forliget lød, er vistnok ikke kendt. Man tør formode, at det ikke har været særlig gunstigt for biskoppen, der ikke kunde glæde sig ved kongens bevågenhed, men man har vanskeligt ved at tænke sig, at det skulde have givet en nærmere bestemmelse af exemptionen og visitationsretten. Næppe heller har biskoppen taget sine beskyldninger mod klosterbrødrene tilbage; de gjaldt jo væsentlig den afdøde abbed Oluf Jyde og havde ingen synderlig interesse for den nulevende. Men at klostret har følt afgørelsen som en sejr —

præsten Jens Olsen har måttet forlade præstegården, og Oluf Smed er vel flyttet ind igen —, ser man alene deraf, at de ovennævnte breve er optagne i klostrets privilegiesamling.

Denne, Sorøbogen, som skyldes denne strid, der derved i al fald har bragt ét positivt resultat, er sikkert den samme, som blev forelagt kurien allerede 1490 for at opnå pavelig stadfæstelse. En sådan kom dog ikke dengang og er vist aldrig kommen. Allersidst i bogen er der indført et brev fra Alexander VI, hvorved denne i almindelighed stadfæster Cisterciensernes privilegier, men dette brev har ikke noget at gøre med striden med Niels Skave. Et brev fra Alexander IV til biskoppen i Roskilde, hvori denne får bebrejdelser for sine forurettelser mod Sorø kloster, er tidligere med urette bleven opfattet som afsluttende sagen til fordel for Sorø[1]).

Stadfæstelsen, som hverken paven eller Niels Skave har villet give, fik klostret i juni 1494 hos ærkebiskop Jens Brostrup. Det var dr. Jens Mortensen, der forelagde bogen for ham; han var nu selv munk i Sorø og derved unddraget biskoppens hævn. Ærkebiskoppen erklærer, at han har ladet revidere alle brevene, der dels var originaler, dels tagne efter en trykt privilegiesamling, udgivet efter foranstaltning af og med et indskudt brev fra abbed Johannes i Citeaux[2]), og nu erkendte afskrifternes rigtighed. En del af brevene var efter ærkebiskoppens sigende allerede helt eller næsten helt ødelagte, andre truedes med ødelæggelse ved at skulle føres til fjærne

---

[1]) Rep. IV, 62; jvfr. Pontoppidan, Kirchengesch. II, 706 f.

[2]) Det er ganske morsomt at se ærkebiskoppen erklære, at en del af brevene kun foreligger trykte og derfor let kan gå tabt — lettere end i en pergamentsbog.

lande for at forsvare klostrets rettigheder. Det sidste kunde tyde på, at biskoppen endnu ikke havde opgivet håbet om at bringe en ny proces i Rom til et gunstigere resultat. Og på, hvor bitter striden havde været, tyder de mange randnoter og forklaringer til brevene, som man nu eller senere har gjort i klostret. Det er sådanne noter, som at abbederne kan nægte biskopperne lydighed, når de befaler mere end det skyldige, „for at ikke ordenen, der hidtil har været fri, skal komme i trældom“, noter om, at biskopperne ikke kan kræve gæsteri og ikke har ret til at visitere, om at „biskopperne sammensværger sig imod os“, eller at Cistercienserne ikke behøver visitation af fremmede. Enkelte gange er naturen i den grad gået munken over optugtelsen, at han gør bemærkninger på dansk („hwo wællighe fare i wore godz“ o. lign.).

Niels Skave havde ikke formået at stemme bækken, og alligevel indlod han sig endnu i 1493 på det meget håbløsere forsøg at stemme åen ved at indvikle sig i strid med kronen og Poul Laxmand. Hans sidste år bragte kun skuffelser, bl. a. den, at hertugen af Pommern fik den pavelige bevilling, at præsterne på Rügen på grund af den lange afstand til Roskilde kunde hente den hellige olie o. lign. hos biskopperne på fastlandet. Som en på alle punkter slagen mand døde Niels Skave 1500. Hans gravskrift lyder „For dit navns skyld, Herre, forbarm dig over min synd, thi den er stor“. Havde hans mange fjender skullet forene sig om at sætte ham en gravskrift, kunde de næppe have fundet nogen, der bedre svarede til deres følelser.

Smaastykker.

5.

St. Knuds Kapellet og danske og norske Konvertiter i Rom i det 17. og 18. Aarhundrede.

Ved Louis Bobé.

St. Knuds Kapellet i Kirken Sta Maria in Traspontina i Rom har for nylig faaet en vis aktuel Interesse, idet der af Kammerherreinde Baronesse Wedel-Jarlsberg i Rom, Fru Baronesse Stampe og Docent, Dr. phil. A. Hammerich er bleven sat en Indsamling i Gang saavel i katholske som i specielt historisk interesserede Kredse med det Formaal at restaurere det lille Kapel og drage Omsorg for, at de tidligere til Ære for Helgenen afholdte Messer atter regelmæssig afholdes. En Fond paa 3000 Lire er nu skaffet til Veje, for hvilken de derværende Malerier er blevet rensede og opfriskede, og to Broncekandelabrer indkjøbt i Stedet for de tarvelige Lysestager, der før stod paa Altret. For Renterne af den tiloversblevne Sum vil der i Fremtiden blive afholdt Messe to Gange aarlig, nemlig 19. Januar og 10. Juli.

Om Kapellets Indvielse og dets Stifter er tidligere meddelt Oplysninger, der hidrører fra de tre i St. Knuds Kapel anbragte Indskrifttavler, hvis Ordlyd allerede delvis har været aftrykt, først i det lille Skrift om Kirken in Traspontina af Andrea Mastelloni, La Traspontina, Napoli S. 142 f.[1]), senere

[1]) Medd. af Hr. Baron Bildt, svensk Gesandt i Rom. Jvfr. Francesco Cancellieri, Notizie della venuta in Roma di Canuto II. di Christiano I negli anni 1027 e 1474 e di Federico IV giunto

i J. G. C. Adler, Reisebemerkungen auf einer Reise nach Rom, Altona 1783, 103 f. og i Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed III, 349 f. samt senest fuldstændig i V. Forcella, Iscrizioni delle chiese di Roma VI, Roma, S. 365, 68. Af Sta Maria in Traspontinas Dødsbog, som jeg under et Ophold i Rom i Foraaret 1906 havde Lejlighed til at gjennemgaa, kan der nu gives fyldigere Oplysninger om Kapellets Stifter end de tidligere foreliggende.

Christian Payngk, en Søn af Kong Christian IV.s Hofkemiker Ahasverus Payngk, fødtes 1612. I sin Ungdom gjorde han lange Studierejser, gik i Rom over til den katholske Tro, fik et Kanonikat i Olmütz og slog sig allerede før 1640 blivende til Ro i den evige Stad. Han græmmede sig, hedder det, over at Danmarks Skytshelgen i Rom, Kong Knud, ikke var Gjenstand for offentlig Dyrkelse, og han besluttede da at skaffe ham en saadan. Karmelitergeneralen Teodoro Straccio indrømmede Payngk, der var bleven anbefalet ham af Kardinal Antonio Barberini, Broder til den daværende Pave Urban VIII, i dette Øjemed den hellige Carls Kapel i den Ordenen tilhørende Kirke Sta Maria in Traspontina. Payngk lod Kapellet istandsætte og forsyne med allehaande Prydelser, bl. a. et Billede, forestillende den hellige Knuds Martyrdød, malet af en i Rom bosiddende Maler Daniel Freschié. Den 7. Januar højtideligholdtes Indvielsen af Kapellet i Overværelse af hele Kardinalkollegiet og med Bistand af det pavelige Kapel.

Knud den helliges Dødsdag er rettelig 10. Juli, men henførtes i Begyndelsen, som det synes, af Uvidenhed, til 7. Januar, til Knud Lavards Dødsdag, indtil den, efter Opfordring af flere katholske Danske 1670 henlagdes til 19. Januar. Begge Dage vil nu, som ovenfor nævnt blive højtideligholdte.

I Kapellet findes tre Indskrifttavler. Paa den ene, ved

---

a Firenze, Roma 1820. Nærmere Oplysninger om St. Knuds Kapel vil findes hos Perez, Notitie sull'altere di S. Canuto, Manuskript i Kirkens Arkiv, som citeres af G. Amori, La chiesa di S. Maria in Traspontina M CM IIII (Haandskrift smstds. Medd. af Padre Gabriele). Det førstnævnte Manuskript kunde ikke skaffes til Veje under mit Ophold i Rom.

Foden af Altret, læses i al Korthed: D. O. M. Solis Danis in vrbe fideque Romana obevntibus monvmentvm. Anno Dni MDCLXV. Den anden er sat til Minde om de Paver, der har fremmet St. Knuds Dyrkelsen, medens den tredje begynder med en Tak til Kardinal Barberini og Straccio og ender med at fortælle, at Kapellet af Stifteren er bestemt til Begravelsessted for ham selv og alle de i Rom i den katholske Tro afdøde Danske; den er opsat 1686. Payngk selv døde allerede 31. Januar Aaret efter i sit eget Hus i Sta Dorotheas Sogn, ikke langt fra Porta Settimiana.

Antegnelsen i Kirkens Dødsbog lyder saaledes. Anno domini 1687 die vero 31 januarij Illmus Dominus Cristianus Paingke, Danus, Canonicus Ecclesiæ cathedralis Olamucensis in vico dicto Sti Jacobi de Parrochia S. Dorotee in Domo propria etatis sue annos 74or animam Deo reddidit in communione Ste Romane ecclesiæ et omnibus refectus ssis sacramentis per suum parrochum; cuius corpus ex testamento ad nostram parrochialem ecclesiam, vestitum habito carmelitano ut ipse ordinavit, delatum; in sua a se perlustrata capella et Sto Canuto, regi IV Danorum dicata, in sepulcro quod sibi ipsi et Danis omnibus paraverat, sepultum fuit.

En senere Tilføjelse udsiger:

Nota che il detto signore canonico Cristiano lasciò erede di tutto quello poteva testare, eccettuati alcuni pochi legati manuali, la cappella con obligo che ogni anno si facesse la festa di S. Canuto, et si dicesse una messa le settimane; la rendita consiste in un casino dove morì, col giardinetto e supellettili.

Interessen for St. Knuds Kapellet i Rom har til alle Tider været levende hos danske Romafarere.

I den Dagbog, Kronprins Frederik førte paa sin Rejse til Italien 1692, noterer han under 25. Marts: Habe ich in einer Kirchen St Knuto sein Begräbnüss gesehn, sie haben ihn an Stad einer rohten, mit ein blau Mantel gemahlt. Sie haben ihn alhir zum Heyligen gemacht, die Bauren in Fühnen haben ihn todtgeschlagen, indem er den Zehnten an den Armen und Kirchen zu geben befohlen; sein Regierung ist im Jahr 1086,

soll ein sehr frommer und gottsfürchtiger Herr gewesen seyn[1]).

1698 besøgte Prins Karl Kapellet[2]). I G. C. Adlers Beschreibung der Stadt Rom, Altona 1781, S. 351, hedder det om Sta Maria in Traspontina: „I denne Kirke højtideligholdes endnu hvert Aar i Januar den store danske Konge Canutus' Minde paa en meget højtidelig Maade, og de forsamlede Folk beder: S. Canute, ora pro nobis".

1793 aflagde Numismatikeren Chr. Ramus et Besøg i Kapellet. „St. Knudsfestens Vedligeholdelse", ytrer han, „bestod før i at anstikke en Mængde Vokslys og anstille Musik i Kirken. Munkene skulle have spist Pengene op" — den af Payngk til Festens Højtideligholdelse udsatte Kapital — „og Festen være gaaet ind. Nu, derved har de ikke gjort ilde[3])". Da Provst F. Schmidt gjæstede St. Knudskapellet paa Helgenens Navnedag 19. Januar 1819, brændte der fire Lys, men der holdtes ingen Messe her, maaske, bemærker han, fordi der ingen Midler er „til at underholde samme[4])". H. C. Andersen var under sit Ophold i Rom 1841 ogsaa i Kapellet paa St. Knuds Dag. Der var intet Menneske til Stede foruden ham. „To smaa Tællelys brændte saa sørgeligt, saa fattigt paa St. Knuds Alter". „St. Knud er fra Norden, „og derfra faar vort Kloster aldeles intet", gav en gammel Munk Digteren til Svar, da denne ytrede sin Beklagelse over, at St. Knuds Festen ikke mere fejredes[5]).

Af andre danske Romafarere i det 19. Aarhundrede omtaler C. St. A. Bille i sine Rejseminder[6]) St. Knuds Kapel. Ogsaa han maatte af Kirkens Sakristan høre, at St. Knud var „un molto povero santo", og at selv de faa, som i Ny og Næ kom for at se til ham, ikke gav ham noget.

---

[1]) Ny kgl. Saml. 1089c 4to L. A. Læssøes Afskrift. Danske Saml. 2. R V, 37.
[2]) C. H. Brasch, Vemmetoftes Historie 1860 II, 169.
[3]) Museum 1896 I, 265.
[4]) Tidsskr. for udenl. theol. Lit. I, 194 f.
[5]) En Digters Bazar 1842, 185—8.
[6]) Erindringer fra en Rejse i Italien 1878, II, 81 f.

I St. Knuds Kapel, i Gulvet, er indsat en Mindesten over en anden dansk Konvertit, der har funden sit Hvilested her. Indskriften er meddelt i Tidsskrift for udenlandsk theologisk Literatur I, 194 f. og hos Forcella VI, 373.

Den beretter, at Anton Georg Bredahl fra Frederiksstad, kongelig dansk Kaptejn, efter at have afsvoret den lutherske Lære, foretrak at leve fattig i Rom fremfor i Rigdom hos sine egne, at han ved Pave Pius VI.s Naade blev udnævnt til Fændrik i den korsikanske Livvagt (vexillarius cohortus Cyrneorum) og døde her 13. April 1778 i en Alder af 39 Aar[1]). Bredahl var Søn af Kaptejn ved Ulriksdals Livkompagni Knud Jørgen Bredahl og Blancheflor Sophie Due Coucheron. Hans Fødselsdag kan ikke opgives, da saavel Frederiksstads som Frederikshalds Kirkebøger mangler for Aaret 1739. Han blev 1759 Fændrik réformé i sjællandske hvervede Infanteriregiment, 1761 Sekondltnt., 1766 Premierltnt., laa 1768 i Garnison i Helsingør og afskedigedes 23. Maj 1770 paa Grund af Svagelighed.

Om hans Død indeholder Kirkebogen følgende Notits:

Illmo Signe Barone Antonio Giorgei Bredakle Danese. Anno Domini 1778 die 11. mensis aprilis Illus D. Antonius Giorgei ex Dania etate ann. 40 circ. in communione Stæ Matris Ecclesiæ animam Deo reddidit in Parochia S. S. Celzi et Juliani in qva degebat, a S. Salvatore de Marchetti [Marchettiani] omnibus ecclesiæ sanctæ sacramentis munitus ab illo parrocho pie susceptis. Ejus corpus ex ultima sva dispositione ad hanc nostram parochialem ecclesiam honorifice dilatum et more nobilium expositum post solemnias exeqvias in sepulcro sacelli Sti Canuti Danorum Regis, ubi caverat sepultum fuit.—Req. in pace.

Den tredje af de danske Konvertiter i Rom, vi gjøre til Gjenstand for Omtale, Christian Ulfeldt, ligger ikke be-

---

[1]) Tidsskr. for nordisk Oldkyndighed III, 349; hans Dødsaar angives begge Steder fejlagtigt, ligeledes hos C. St. A. Bille. Skifteconcept efter Moderen Fru B. S. Coucheron og Personalia Bredahl i Norske Rigsarkiv.

gravet i Sta Maria in Traspontina, men i den i Cancelleria indbyggede Kirke San Lorenzo in Damaso.

Christian Ulfeldt var 1661 traadt i Dronning Christines Tjeneste under hendes Ophold i Norden og er antagelig dér gaaet over til Katholicismen. Aaret efter var det, at han i Brügge tog blodig Hævn over sine Forældres brutale Fangevogter paa Hammershus Generalmajor Fuchs. Han undslap til Liège og var 1663 atter i Rom hos Dronningen, ilede paa Efterretningen om Faderens Flugt til Basel derhen, men han var ikke Vidne til hans Død, dog opnaaede han, at faa hans Lig udleveret og begravet. Han var Indehaver af et Kanonikat i Eichstädt i Bajern og levede siden til sin Død uafbrudt i Rom. Det siges i et Haandskrift — desværre uden Angivelse af Aar —, som findes i Afskrift i Universitetsbiblioteket i Christiania, at han „i Følge Aviserne fra forrige Aar har givet sig selv 6 Knivstik i Ryggen“. En, ikke korrekt Gjengivelse af hans Gravskrift findes i J. C. Niemeitz, Inscriptionum singulorum fasciculus 162 f.[1]) Hans Ligsten er ikke bevaret, men en, som det synes, korrekt Afskrift af Inskriptionen paa samme findes i Cod. vaticanus 7916 c 63 Nr. 262 og lyder herefter:

D. O. M. | Christiano Vlfelt S. R. I. comiti | hvivs basilicae. canonico, presbitero | generis. claritvdine inter. Danos. praefvlgenti | ipsisq. regibvs. per. matrem. conivncto | Christinae. Alexandrae | Svecorum. reginae. incomparabili | inter. primi. ordinis. avlicos. | acceptissimo | pietate. in Devm | zelo. in. catholicam. religionem. | cvi. fratres. et. Sororem. Lvtherianae haeresi | ereptos. adduxit. et. asservit | cvltv. in. parentes | charitate. in. propinqvos. et cives | fide. in. amicos | hvmanitate. in. vniversos | spectatissimo. probatissimo | Vladislavs. Constantinvs Vasa. Comes. de. Vasno | execvtor. testamentarivs. amico. carissimo | p. c. | obiit. anno R. S. M. DC. LXXXVIII | aetatis. svae LV[2]).

[1]) Biografisk Lexikon. Birket Smith, Leonora Christina Ulfeldts Historie II, 244 f. LVI. W. H. Grauert, Christine, Königin v. Schweden, Bonn 1842 II, 357, Mémoires conc. Christine, Reine de Suede, 1751, II, 64 f., 68; III, 230, 469.

[2]) Forcella V, 208.

Kirkebogen for San Lorenzo in Damaso udsiger følgende om hans Død:

Julius 1688 Die 29 illmus et revmus B[aro] Christianus Vulfel a Dacia huius stmæ basilice Canonicus obijt post longam infirmitatem in Parrochia S. Marie in Monterone[1]), ubi recepit ssa sacramenta, et eius cadaver ad formam suæ piæ dispositionis fuit ad hanc ecclesiam portatum ibique honorifice sepultum.

Baade Niemeitz og Haandskriftet i Vatikanet angiver Christian Ulfeldts Alder til 55 Aar. Dette er fejlagtigt, idet han kun naaede en Alder af 50½ Aar. Ifølge Leonora Christinas egenhændige Optegnelser var han født 5. Dec. 1637[2]).

Fra anden Halvdel af det 18. Aarhundrede kjende vi foruden Bredahl endnu andre Konvertiter af dansk og norsk Fødsel.

Jørgen Reedtz, den danske Ambassadør ved Hoffet i Madrid, havde i sit Ægteskab med Mette Trolle blandt andre Børn to Døtre, fødte omkring 1670, Charlotte Amalie og Birgitte Sophie Reedtz, der gik over til Katholicismen og levede som Nonner hver i sit Kloster, henholdsvis i Convento Barberini og Sta Catharina da Siena. Kronprins Frederik besøgte dem 1692 under sit Ophold i Rom. Begge døde omkring 1740. Ogsaa deres Broder Frederik Christian var Konvertit og døde som Munk sammesteds[3]).

Datidens romerske Avis Chracas beretter for 1739, 4. Juli, at Daniel Kacher, nobile danese, af Kardinal Belluga er bleven stadfæstet (konfirmeret) i den katholske Tro. Til hvilken Slægt denne danske Mand hører, har jeg desværre ikke kunnet paavise. Navnet synes at være ganske forskrevet[4]).

I Juli 1732 gik den danske Historiemaler Anton Müller

---

[1]) I Via Monterone, der udgaar fra Corso Vittorio Emanuele.

[2]) Birket Smith, L. C. Ulfeldts Hist. I, 94.

[3]) Pershist. Tidskr. 2. R. II, 102 f. Danske Saml. 2 R. V, 43 f. Hofman, Danske Adelsmænd II, 148. Danmarks Adels Aarbog XI, 324 f.

[4]) Medd. af Hr. Dr. F. Noack i Rom.

paa Rejse med Akademiets første Rejsestipendium og fik 1754, da han opholdt sig i Paris, Tilladelse til at gaa til Rom som kgl. Pensionær. Han blev i Tiberstaden og gik 1756 i Kirken San Ignazio over til Katholicismen, lod sig vie til Præst og indtraadte i et Kloster i Spoleto, hvor Munkene „mere levede som Kavalerer end som Munke“. Wasserschlebe betegner Müller som et „mauvais sujet“. Ramus traf ham endnu 1793 i Rom. Müller var da over 70 Aar gammel og talte endnu ret godt Dansk [1]).

John Brown, en Søn af fransk Konsul i Throndhjem James Brown (død 28. Jan. 1784, 84 Aar 3 Mdr. gammel) og Kirsten Thayssen (død 1782, begr. 23. Sept.), døbt 25. September 1738 i Throndhjems Domkirke [2]), opholdt sig allerede 1784 i Rom, hvor han var gaaet over til Katholicismen og var Kavaler hos en Kardinal. Han kaldtes almindelig Baron, fordi Romerne udtalte hans Familienavn saaledes. Brown levede siden af sine Midler som Kunstven og hørte til Thorvaldsens første Omgangskreds i Rom [3]). Her døde han ogsaa i Februar 1821. P. O. Brøndsted ordnede hans efterladte Bo [4]).

Om Georg Zoegas Konversion vil det være tilstrækkeligt her at nævne, at den fandt Sted i Juli 1783; kort efter fraflyttede han Fremmedkvarteret i Rom og holdt 7. August s. A. Bryllup med Maria Elisabetta Geltrude Pietruccoli, Datter af Maleren Giacomo Pietruccoli og Francesca Capelletti. Han hviler i Kirken S. Andrea delle fratte [5]).

---

1) Weilbach, Nyt dansk Kunstnerlexikon II. Museum 1896, I, 26 f.
2) Medd. fra det Norske Rigsarkiv.
3) J. M. Thiele, Thorvaldsens Ungdomshistorie 1851, 109.
4) Brøndsteds Brevbog 1821—25, 80 f. (i Hr. Carl Halls Eje).
5) A. D. Jørgensen, Georg Zoega, 77. L. Bobé, Efterladte Papirer fra den reventlowske Familiekreds V, 209.

6.

Societas indagantium.

Af J. Paludan.

Som Modvægt mod Middelalderens strengt autoritetsbundne Videnskabelighed, der vedblev at beherske Universiteterne langt ind i den nyere Tid, opstod med Renaissancen friere private Forskersamfund, Akademier og Videnskabsselskaber, der søgte Sandheden ad nye Veje og paa nye Omraader. Snart dyrkede de fortrinsvis Sproget og Digtningen, snart egentlig Videnskab, især Naturvidenskaben, for hvilken Universiteterne længe lukkede sig. Fra Italien naaede denne Bevægelse i det 17de Aarhundrede til Frankrig og England, hvor Académie française 1635 og Royal society 1662 blev de lysende Forbilleder, men først i det 18de til Tyskland og Norden. De tyske Sprogselskaber fra Trediveaarskrigens Tid havde kun ført et hensygnende Liv; nu tog Enevælden og de gryende Oplysningsbestræbelser den nye Retning i Tjeneste, men berøvede rigtignok samtidig Akademierne deres oprindelige Frihed og Bevægelighed og forvandlede dem til officielle Institutioner eller endog til ligefremme Læreanstalter for en modernere Dannelse udenfor Universiteterne, saa at Klikevæsen og Rutine snart trivedes lige saa frodigt indenfor deres Mure som ved de gamle Lærdomshøjsæder.

Det er jo bekjendt nok, hvor forældet og forbenet Universitetsundervisningen var paa Holbergs Tid, og hvorledes han benyttede enhver Lejlighed til at sige sin Mening om den. I sin 361de Epistel (sml. Mor. Tanker v. Rode 379) daterer han Videnskabernes Fremskridt fra den Tid, da man ikke længere nøjedes med at jurare in verba magistri, men begyndte selvstændige Undersøgelser, navnlig gjennem Akademierne. Han nævner mange af de fremmede, men ikke vort eget, 8 Aar i Forvejen stiftede Videnskabernes Selskab, til hvilket han jo ikke stod i noget særlig godt Forhold, og som nærmest synes at have gjort ham til Æresmedlem for at undgaa at optage ham som ordentligt Medlem. Den næsten samtidige Oprettelse af Langebeks Danske Selskab vidner heller ikkke om ublandet

Tilfredshed med den ældre Institution, men desto mere om, i hvilken Grad Trangen til den Art Stiftelser laa i Luften.

Det er derfor intet Under, at vi allerede tidligere træffe enkelte Tilløb herhjemme, og det første og betydeligste af disse skyldes en af de interessantere Personligheder, der træder op i anden Række blandt Holbergs samtidige. Jyden Mag. Søren Lintrup er aabenbart en Repræsentant for den Brydning mellem gammelt og nyt videnskabeligt Syn, der betegner den første Halvdel af det 18de Aarhundrede. Hans talrige, næsten udelukkende latinske Skrifter ere af ringe Betydning, Disputatser og Programmer, mest af theologisk Indhold, Udgaver af andres Arbejder og en udbredt lærd Brevveksling i Ole Worms eller Grams Stil; som Prædikant synes han at have været pedantisk sprænglærd, og han var i det hele ikke fri for selvbehageligt Praleri af sin Viden. Som Student kom han imidlertid, sammen med den lidt yngre Fr. Rostgaard o. a., i Huset hos den nylig fra England og Paris hjemvendte Hofpræst Masius og dermed under Paavirkning af en friere, mere moderne Luftning og et videre Udsyn end ellers almindeligt her i Landet. Allerede dengang gjaldt han for et af de bedste Hoveder blandt de studerende, og det var vel et, om end ikke ganske heldigt, Udslag af hans Forstaaelse af Universitetsundervisningens Mangler og Brøst, naar han tillod sig saa respectstridige Ytringer om adskillige Professorer, at han var lige ved at blive relegeret. Da han kort efter blev udnævnt til Rector i Bergen, bragte hans Iver og Energi denne Skole i stort Ry. Blandt hans Disciple var Holberg, som dog kun lige nævner hans Navn i sin Levnetsbeskrivelse[1]). Man forstaar, at visse af Lintrups Ejendommeligheder have stødt Holbergs kritiske Natur, og at denne f. Ex. ikke har følt sig tiltalt af de Disputereøvelser, hvorved Lintrup søgte at sætte Liv i Skolen, eller af den Vindskibelighed, hvormed han sørgede for at faa den Slags Drengevidenskab refereret i Tidens vigtigste litterære Tidsskrift, Nova litteraria i Lübeck. Mere maa Lintrups ivrige Dyrkelse af Musiken have ligget for Holberg; men der udviklede sig aldrig noget nærmere Forhold

[1]) L. Daae i Norsk hist. Tidsskr. II 256 ff.

mellem de to Mænd, skjøndt deres Livsbaner ogsaa siden krydsedes, idet Holberg 1717 blev sin tidligere Lærers Collega ved Universitetet og ved hans Udnævnelse til Biskop i Viborg 1720 overtog hans Plads som Prof. eloqventiæ. I Latinen var dog Lintrup hans Overmand, og Kronprinsens Lærer Lütkens skriver i Anledning af „vor fordums Ciceros" Efterfølger, at den nye Professor i Veltalenhed „vilde gjøre os den største Tjeneste, naar han hellere vilde tie stille end tale slet".

Den samme store Ildebrand i Bergen 1702, der sendte Holberg til Kjøbenhavn som Student trods hans unge Alder, førte ogsaa hans Rector tilbage til Fædrelandet. da Skolen var brændt. 1704 blev Lintrup Regensprovst, og i denne Stilling var det, at han stiftede vort første lærde Selskab, aabenbart paavirket af Erindringerne fra Masius's Hus, hvor Kostgængerne havde havt Anledning til at discutere videnskabelige Spørgsmaal og gjøre noget Bekjendtskab med fransk og engelsk Sprog og Aandsliv. Fra Begyndelsen af Aaret 1705 samlede Lintrup en Del af de fremmeligste Magistre og studerende til et Societas indagantium („Forskersamfund"), som holdt Møder i Eftermiddagstimer hver eller hver anden Søndag, senere ogsaa Fredag. Af Meddelelser i Nova litteraria maris Balthici (Juni 1705, Febr. 1706) og af Selskabets haandskrevne Mødeprotokoller i Thotts Saml. 1851—52, 4to ses, at man særlig havde Opmærksomheden henvendt paa lærde Mænds Liv og Værker og deres litterære Stridigheder, paa fremmede Universiteter og deres Lærere, saaledes det nystiftede Universitet i Halle, der efterhaanden fik den ledende Stilling i tysk Aandsliv ved Thomasius's og Pietisternes Bestræbelser, — og paa beslægtede lærde Selskaber som Societas disqvirentium i Jena og „Societas literaria Upsalensis ab Er. Benzelio cogitata". Collegium curiosorum, Spiren til det første svenske Akademi, „Vetenskapssocieteten" i Upsala, var en lignende Discussionsklub af unge Videnskabsdyrkere ved Upsala Universitet, kun at den fortrinsvis gav sig af med Naturfagene. Den oprettedes imidlertid først 1710, og det er et Bevis paa en nærmere Forbindelse mellem Nordens Universiteter, end man ellers tænker sig paa Holbergs

Tid, at Lintrup i alt Fald siden 1706 stod i videnskabelig Brevvexling med dens berømte Stifter, den senere Erkebiskop Erik Benzelius, og altsaa vidste Besked om hans Planer i saa Henseende, ligesom Benzelius gjennem en rejsende Svensker, den senere Professor Frondin, var underrettet om det Lintrupske Selskabs Forhandlinger[1]).

Endvidere gjordes der Meddelelser om litterære Nyheder efter Aviser og private Oplysninger, om ny udkomne Bøger, undertiden med en kort Kritik ved et af Medlemmerne, om uudgivne og glemte Skrifter, deriblandt „Molières Frandsche comoedier verteret af Rasch“, — hvem ved noget om en saadan tidlig dansk Oversættelse af Molière? — og om allehaande filologiske og litterære Emner, især fædrelandske. Medlemmerne fremsatte deres „pia desideria“, f. Ex. „de studiis juris publici in Dania excolendis“ og om en „Historia artium et scientiarum“ ɔ: en almindelig Litterærhistorie svarende til den Trang til encyklopædisk Viden, der var ved at komme op. Ved Siden af egentlig videnskabelige Problemer, som det cartesianske Bevis for Guds Tilværelse o. a., forelagdes ogsaa allehaande curiøse Spørgsmaal, „Paradoxa“, til Discussion og Besvarelse efter Afvejelse af Grundene for og imod, saaledes „de bis mortuis“, „de Hattone episcopo a gliribus devorato“, „an exstiterint gigantes?“ „de Johanna papissa“.

Som Prøve paa et Mødes Forhandlinger hidsætter jeg

D. 7 Martii, 3 Søndag i Faste [1707]
fra Kl. 4 til 5.

Blev fremviist af Thestrup Sierenhusii Mischna (?)

Af Joh. Dan. Ramus et Comp. Medicum M. S. in 8 fremviist og indlevered.

Hr. Peter Dasses Beskrivelse over Findlapperne paa Danske Vers fremviist af Mich. Snog.

---

[1]) Forsell Minne af E. Benzelius, i Sv. akad. hdl. LVIII 278 ff., hvor der dog fejlagtigt tillægges det danske Selskab et „theologisk“ Præg. — Gjennem Hr. Bibliothekar Carl S. Petersen er jeg bleven opmærksom paa, at disse Breve tildels ere bevarede i Benzelii Samlinger paa Linköping Stiftsbibliothek.

Vestibulum inferni sive nudus Draco autore Mag. Christen Spend fremviist af H. Sidelman med Catalogo paa hands Skrifter.

Continuerit historia Acad. Inscript. et Numismatum in Gallia.

Christiani Urne Oratio de Juvenilis utendo ætatis flore, holdt paa Soer, tryckt ibid. 1644 in 4, af J. Gram.

Erici Sanderi Disp. de Regicidio Jesuitico, tryckt i Kiøbenhafn 1634 hos Melch. Marzan, af J. Lassen.

Jacob Matthiæ Aarhusii disp. de usu Philologiæ in omni studiorum genere, tryckt Kiøbenh. 1635 i 4, af Bochenhoffer.

Fra Kl. 6 til 7.

Af H. Gram indleveret Ulfelds Brev til Kong Frederich III, hvori hand begierer at befries fra sit Fængsel, paa Latin.

Et af Aalburgs Synodalibus af H. Gram indleveret.

Af Præside fremviist Das Licht der Warheit, welches die Evangelische Kirche aus der Schrifft mit Augustino erkannt hat, gezeiget von M. Christian Weisz, Diacono zu S. Nicol. in Leipzig, Francf. und Leipzig 1706 i 4. Samme Editor har fire Aar siden givet et Scrifft ud under denne titul: Consensus Augustini et Lutheranor. NB: Blef (?) et vers af Berings vers til Christian Urnes oration de Ratione status.

Pium desiderium NB: Det var at ønske, at mand kunde stoppe Munden paa Pontificiis, naar de jacterer deris consensus Patrum, med et dissertatione academica, og beviise, at en hver Pater er imod dem. Af Augustino har bemeldte autor korteligen, Elias Vejelius kortest og Joh. Poppus vitløfftig beviist det, effter at det først blev fordret af ham in Colloqvio Badensi; men Anton Reiserus har allerviitløfftigst beviist det i Een stor foliant under titul: Augustinus etc. vindicatus.

Problema de Methodo probandi existentiam Dei ex idea, om det stringerer en Atheum.

Negat:			Affirmat:	
T. Lassen.	Gram.	Payngk.	G. W. Krog.	Snog.
Ramus.	J. Lassen.	Hoyer.	Horreboe.	

Som det ses, bevægede Selskabet sig under ret livlige og afvexlende Former, om det end bevarede et overvejende Lærdomspræg og mindre beskæftigede sig med Værker i moderne

Aand end med Universitetsskrifter, Theologi, Filosofi og Filologi. Dets bevarede Protokoller, et Par Smaahefter i Kvart, indeholde egentlig kun Bogtitler og Hovedpunkter af Discussioner og Foredrag, efterhaanden mere og mere kortfattet. Den første er ført paa Latin, af og til isprængt med Dansk, og ofte temmeligt ulæselig. Den begynder 6 Sept. 1705, uden at der dog er nogen Antydning af, at dette Møde skulde være det første, og ender 15 Søndag efter Trinitatis 1706. Den 31 Juli 1706 holdt Lintrup ved Indsættelsen af et Par Communitetsdekaner en offentlig Tale om litterære Selskaber, især det kjøbenhavnske, maaske for at oplive den hendøende Interesse; fra September s. A. til Februar 1707 findes ingen Mødeprotokol. Derefter tager den anden fat, væsentlig paa Dansk, og gaar til 4 Juli 1707, da Selskabet efter $2^{1}/_{2}$ Aars Virksomhed, maaske fordi Lintrup i dette Aar fik Ansættelse som Professor, synes at være sygnet hen som den enlige Svale, der for tidlig varsler Sommer. Det fik ikke som det svenske Collegium curiosorum Held til at udvikle sig til et fast videnskabeligt Institut, skjøndt der i Beckmans Hist. Communitatis regiæ S. 68 findes Antydning af, at det har nydt et Slags kongeligt Protectorat: „regis optimi auspiciis". Men det var dog et af dets Medlemmer, Gram, der 35 Aar senere lagde Grunden til Videnskabernes Selskab, hvori ogsaa et andet Medlem, Horrebow, indtraadte 1746.

Nogen Medlemsliste give Protokollerne ikke, men de nævne dog af og til de nyoptagne eller dem, der medvirkede ved Kritik og Discussion. Blandt denne Tidens haabefulde Ungdom finde vi saaledes Bockenhoffer, vel en af den bekjendte Bogtrykkers Sønner og Efterfølgere, snarest den yngste, Joh. Philip, s. Stolpe Dagspressen i Danmark II 229—30, den senere norske Præst og Forfatter Johan Cold, Venzel Galthen, Dekan ved Communitetet 1706, senere Præst i Sneum, Hans Gram, der ganske naturligt ses at have interesseret sig særligt for gamle Dokumenter og Breve, Astronomen, senere Prof. P. Horreboe(w), Joh. Høyer, Magister 1706, Præst i Hjembæk og Svinninge, Kaalund, formodentlig den senere Præst i Stubbekjøbing, G. W. Krog(?)

J. og T. Lassen(?), Søren Payngk, Mag. 1708, Præst i Nørre Vedby og Alslev, J. D. Ramus, Lintrups Discipel fra Bergen, den senere katholske Convertit og Bibliothekar i Køln, Hans Sidelman, siden Capellan ved Helliggejsts Kirke, disputerede 1706 for Magistergraden De maxilla Samsonitica, (Bibl. dan. I 24), Mich. Snog(?), Sebbelow, Magister 1710, Præst paa Herlufsholm, C. Thestrup, siden filosofisk og juridisk Professor, M. Thestrup, senere Landsdommer, og enkelte andre, tildels ulæselige Navne.

Et senere, vistnok ganske dødfødt Forsøg i lignende Retning lære vi at kjende af de Kallske Samlinger, 48 fol., nemlig Lovene for et Ven- og Videnskabs Laug af 1 Juli 1740. Den gamle Sætning bekræfter sig her, at jo mindre Livskraft slige Selskaber have, desto mere Vægt lægges der paa smaaligt vidtløftige Lovbestemmelser. Efter en pedantisk Indledning om videnskabelige Samfunds Nytte bestemmes Selskabets Formaal som „Videnskabers og Konsters Forfremmelse, det almindelige Beste og enhver Laugslems Velgaaende og anstændige Underhold“. Det lyder jo omfattende nok, men Hovedeftertrykket synes rigtignok at være lagt paa det sidste Led. Tiderne vare fortrykte og vanskelige, og „Brødet“ var Maalet for alle Bestræbelser, ofte lettere opnaaeligt gjennem privat Protection end ved egen Virksomhed. Ogsaa ved Oprettelsen af Videnskabernes Selskab var det en af Opgaverne at se at skaffe Underhold for unge Videnskabsmænd, der som „Adjuncter“ skulde knyttes til Selskabet. I de her foreliggende Lovbestemmelser hedder det rent ud, at der „ved Ven og Vens Ven skal sørges for Lemmernes Befordring til fast Levebrød, og ellers de uformuende efter Evne støttes“, og for Resten skal ingen Anseelse, Ære, Rigdom eller Stand give nogen af Lavets Medlemmer noget Fortrin og ingen Trosbekjendelse udelukke fra Optagelse. I Modsætning til denne gjensidige Assurance ere de videnskabelige Formaal paafaldende ubestemt og negativt omtalte: der maa intet forekomme, som er imod Religion, Konge og Land, Stat og Kirke, eller som smager af Skand- eller Skumleskrift. Hvert Medlem skal udelukkende ofre sine Kræfter paa een Videnskab, og ved Indskud, Mulkter o. s. v. skal der samles Kapital til Udgivelse

af Skrifter, der ere underkastede indbyrdes Kritik og Lavets Betænkning. Men om Emner, Opgaver og Arbejdets Art fastsættes intet. Desto mere detaillerede ere Forskrifterne for Afstemning ved nye Medlemmers Optagelse, højtidelig Ed og Forpligtelse paa Lovene, Ansættelse af „Oldermand“ og Correspondenter, om Filialer: Hvor 6 Medlemmer bo i samme By, skulle de under Mulkt samles til maanedlige Møder (hvorom?), og hvert Fjerdingaar gjøre Indberetning om deres Omstændigheder og Virksomhed (hvilken?) o. s. v.

De stiftende Medlemmer, som have underskrevet Lovene, ere: Frederik Monrad, Orientalist, Præst til Aagerup og Kirkerup, der formodentlig har været Hovedmanden ved Selskabets Stiftelse, Normanden, Mineralogen Joachim Hagerup (Dsk. Sml. IV 100), den senere Etatsraad og Admiralitets-deputeret, Medudgiver af Sorøske Samlinger, Christian Fleischer, dengang Huslærer hos Grev Danneskjold, den senere mathematiske Professor Christen Hee, Høreren ved Kjøbenhavns Skole Jens Hansen, siden Rector i Horsens og Ribe, samt Ingvar Petri (?).

Der findes ingen Oplysning om, hvorvidt Planen nogensinde er kommen videre end til Papiret, men een af Stifterne, Hee, kom i alt Fald paa Forslag ved Oprettelsen af Videnskabernes Selskab to Aar efter, og blev Medlem 1747 (Molbech Vdsk. Selsk. Hist. 12, 30).

Aaret efter, 1741, altsaa umiddelbart før Stiftelsen af Videnskabernes Selskab, udgav den litterært interesserede Fr. Dauw, Præst paa Anholt, under Titlen Hør, Du danske Mand! en Fortegnelse paa videnskabelige Desideranda, og udtaler i sit Forord Ønsket om „et Collegium historico-litterarium af vores bedste Lærde og dertil udnævnte Studenter som stipendiarii“, der skulde berejse Riget, undersøge Bibliotheker og Arkiver og indsende de vigtigste Manuscripter om danske Sager til Akademiets Bibliothek for der at conserveres. En saadan Bevaring af interessante Dokumenter var jo imidlertid allerede begyndt med Harboes og Langebeks Dänische Bibliothek 1737 og fortsattes af Selskabet for Fædrelandets Historie og Sprog i Danske Magasin fra 1745.

7.

Et Par utrykte Artikler af Professor Fr. Hegewisch.
(Septbr. 1830.)

Ved J. Ostenfeld.

Beskæftiger man sig mere indgaaende med Holstens Historie i Tiden 1815—30, vil et af de Spørgsmaal, der stærkest træder i Forgrunden, være det, hvormegen eller hvorlidt Forbindelse var der mellem den af Professor Dahlmann i Kiel ledede Bevægelse og det Røre, som U. J. Lornsen vakte ved sin Fremtræden Oktbr.—Nvbr. 1830.

Baade fra dansk og tysk Side er der givet adskillige Bidrag til Belysning af Spørgsmaalet, og medens nogle Forskere har villet se en fortsat Udvikling, hvad der i særlig Grad gælder afdøde Rigsarkivar A. D. Jørgensen (se Historiske Afhandlinger Bd. III, Side 389 ff. og Danmarks Riges Historie Bd. VI, S. 108 ff. og 166 ff.), har andre villet betragte de to Bevægelser som væsentlig uden indre organisk Forbindelse.

Som Repræsentant for dette sidste Standpunkt staar særlig K. Jansen, der i 1872 udgav et tysk Værk: U. J. Lornsen, hvis bærende Grundtanke er, at Lornsens Hovedfortjeneste bestod i, at han — for at tale med Jansens egne Ord — sprang ud i den Kløft, der var ved at danne sig mellem Tyskland og dets Nordmark og stadig øgedes, men ved sin dristige Optræden sikrede nu Lornsen sit Fædrelands Bestaaen (se Zeitschrift der Gesellschaft für die Geschichte der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg Bd. IV, Side 151 ff.). Jansens Bog er imidlertid blevet stærkt kritiseret fra tysk Side af Mænd som Waitz og Usinger, af hvilke den sidste i Bd. III, Side 329 ff. af ovennævnte Tidsskrift bebrejder Jansen, at han ikke har givet en Skildring af de selskabelige Forhold, af Embedsmændenes politiske Stilling, deres Dannelse og Indflydelse paa Landet osv. kort før 1830. Rigtignok synes Usinger selv ret utilbøjelig til at tillægge de daværende Ledere i Kiel nogen væsentlig Indflydelse, idet han sstds. S. 341 mener, at der hos dem ikke fandtes nogensomhelst Interesse for de samtidige politiske Begivenheder i Europa, end ikke i

Tyskland. Men denne hans ret nedsættende Opfattelse af de toneangivende Kredse i Holsten kan sikkert føres tilbage til en Ytring af Dahlmann, som Usinger forøvrigt selv anfører og som lyder saaledes: man betoastet sich in Holstein zum voraus stets wegen so vieler vaterländischen Verdienste, dass es hinterher gar nicht der Mühe werth scheint, sie sich wirklich zu erwerben.

Der fandtes imidlertid, som A. D. Jørgensen stærkt betoner, i 1830 en Mængde politisk interesserede Mænd i Kiel, og selvom Dahlmann i 1829 var draget til Göttingen, træffe vi endnu tilbage Mænd som hans tidligere Svoger og gode Ven, Professor Fr. Hegewisch, og Professor Falck, der begge tidligere havde taget livlig Del i Dahlmanns politiske Arbejde. Den Iver, som Lornsen — ogsaa efter Jansens Fremstilling — lægger for Dagen for at faa disse Mænd interesserede for sit Forehavende, viser da ogsaa tydeligt nok, hvor stor Vægt han lagde paa at knytte Forbindelsen med den lidt ældre Generation, uden at man dog tør gaa saa vidt som Etatsraad Hjort-Lorenzen, der i Sønderjydske Aarbøger 1901, S. 169—229 har givet et vægtigt Bidrag til Belysning af Lornsens Optræden, men S. 221 kalder Professor Falck Lornsens haandgangne Mand.

Det turde derfor maaske paaregne lidt Interesse at stifte Bekendtskab med et Par Aktstykker, som kan oplyse om Professor Hegewisch's Stemninger og Tanker i Eftersommeren 1830, altsaa umiddelbart før Lornsen kom til Kiel. De findes i Afskrift i Slesvigs Arkiv, og jeg skal tillade mig kortelig at fremstille deres Historie og gengive Hovedpunkterne i dem.

Den 10. September 1830 indsender den konstituerede Censor, Politimester Christensen i Kiel, til det slesvig-holstenske Kancelli to Artikler, som Professor Hegewisch har indleveret til Censur, den ene med Titel: „Schreiben an den Herausgeber des Kieler Korrespondenten“ og den anden med Titel: „Wahrheit aus dem Herzen eines Holsteiners“. Den 14. September skriver Kancelliet tilbage til Censor, at Artiklerne ikke maa trykkes, og den 18. September faar Universitetets

Kurator, Friherre v. Brockdorff, Ordre til at rejse fra Glückstadt til Kiel for at holde Forhør over Hegewisch og, saafremt han vedkender sig Forfatterskabet til ovennævnte Artikler, da forelægge ham følgende to Spørgsmaal: 1. Hvilke af de underordnede Embedsmænd (ɔ: i Holsten) havde afveget fra Sandheden i deres Indberetninger til de højeste Kollegier, og i hvilke Tilfælde var det sket? og 2. Hvorfor vilde Forfatteren lade disse Artikler trykke og ikke nøjes med en allerunderdanigst Forestilling til Kongen?

Den 24. September forelægger v. Brockdorff disse Spørgsmaal for Hegewisch, og den 28. September sender han Indberetningen med Svarene ind til Kancelliet. Dette foreslaar den 15. Oktober en Resolution, hvorved det foreholdes Hegewisch, hvor upassende en saadan Optræden er for en Embedsmand, og han faar et bestemt Paalæg om at afholde sig fra uvedkommende Ting.

Saa stille og ubemærket denne Historie forløb i Septbr.—Oktbr., fortjener den dog maaske nogen Opmærksomhed, ikke mindst fordi den har en ikke ringe Lighed med Begivenhederne i Oktbr.—Novbr. og kan tjene til at kaste et lidt klarere Lys over disse.

Hvad nu først den konstituerede Censor angaar, skriver han i sin Indberetning til Kancelliet (10. Septbr.), at han personlig ikke synes om at lade Artiklerne trykke, da deres Tendens gaar ud paa at udsaa Mistillid; men paa den anden Side bærer jo en saa bekendt Mand som Hegewisch Ansvaret for dem, og den egentlige Censor, Clausewitz, havde i Foraaret haft mange Ubehageligheder, fordi Universitetets Rektor, Professor Twesten, og Redaktionen af Kieler Wochenblatt havde klaget til Kongen over hans Strænghed. Christensen gør med andre Ord Indtryk af at være en Mand, som nødig vil være for stræng og let bøjer sig for en bekendt Mand (jvfr. Jansen: U. J. Lornsen: Side 221), og derfor er det forklarligt nok, at Th. Olshausen, da det i November gjaldt om at bevæge ham til at forsyne Lornsens Skrift med det nødvendige: Imprimatur, hvad han nærede store Betænkeligheder ved, henviste til, at Lornsen var en betroet Embedsmand.

Kancelliet havde tilmed i sin Svarskrivelse af 14. Septbr. ladet Censor forstaa, at det var ham, og ikke Kancelliet, der skulde afgøre, hvad der skulde trykkes, og hvad ikke, saa hvis Censor seks Uger efter paany var kommet med en Forespørgsel angaaende Lornsens Skrift, vilde han i heldigste Tilfælde kun have opnaaet en Henvisning til Kancelliets Skrivelse af 14. Septbr. Regeringen er aabenbart meget lydhør, overfor hvad Hegewisch har at berette, siden den giver Kuratoren Ordre til at rejse fra Glückstadt til Kiel for mundtlig at afæske ham en nøjere Forklaring, og de to Spørgsmaal, der stilles Hegewisch, er meget betegnende for den Aand, der herskede indenfor Regeringen. Gennem det første vil man se at komme paa Spor efter, om der er noget, der holdes skjult af de underordnede Embedsmænd, og naar Hegewisch opfordres til at angive bestemte Tilfælde, kan Grunden ikke være nogen anden, end at Regeringen derved vilde blive sat i Stand til at skride ind. Hegewisch svarer imidlertid undvigende og vil ikke nævne bestemte Personer eller Tilfælde, og skulde han tvinges dertil, vilde han kun gøre det overfor Kongen personlig. Kuratoren søger ganske vist at gøre ham indlysende, at han har kastet en Skygge paa alle Embedsmænd; men efter Hegewisch's Mening saarer en Ytring, sagt i al Almindelighed, intet enkelt Individ, idet enhver jo kan regne sig til Undtagelserne, og v. Brockdorff kan saaledes ikke komme længere med ham paa det Punkt.

Det andet Spørgamaal: Hvorfor han ikke vilde nøjes med en allerunderdanigst Forestilling, er meget betegnende for Kongen: han ser gerne, at Undersaatterne kommer med Tillid til ham, men holder ikke af Offentlighed. Hegewisch's Svar lyder, at han betragter Publication som det bedste Middel, og han har gjort Erfaringer med tidligere Forestillinger.

Der er en vis Konsequens i Hegewisch's Svar, ud af dem begge lyser en iøjnefaldende Mistillid til Embedsmændene: han vil kun nævne Navne overfor Kongen selv og vil have Artiklerne trykte, fordi han tidligere har gjort [uheldige] Erfaringer med Forestillinger. Dermed sigter Hegewisch ganske sikkert til det Brev, som A. D. Jørgensen omtaler i Danmarks

Riges Historie Bd. VI, Side 167: „han [Hegewisch] skrev et Brev til Kongen med Klager over Kollegiernes slette Forretningsgang og Ønsker om en Forfatning; men det blev henlagt“. At Hegewisch har næret en dyb Mistro til Embedsmændene, fremgaar foruden af selve Artiklerne (se ndfr.) ogsaa af et Brev fra hans Hustru, Karoline Hegewisch, gengivet i ovennævnte Zeitschrift, Bd. III, Side 389.

Den første af Artiklerne er stilet: An den Herausgeber des Kieler Korrespondenten, den senere saa bekendte Advokat Th. Olshausen, der stod som de yngre Frihedsmænds Pennefører; alene den Omstændighed, at Hegewisch ønskede at faa sine Meninger fremsatte gennem hans Blad, viser, at han ikke stod fremmed overfor Tanken om et Samarbejde med den yngre Generation. Artiklen er forøvrigt ganske kort og udtaler sig i ret begejstrede Vendinger om, hvor herligt det vilde være, om en vis og retfærdig Konge fik Lyst til at høre en jævn Undersaats Meninger og Ønsker.

Den anden Artikel: Wahrheit aus dem Herzen eines Holsteiners, bærer som Undertitel: An den König. Indledningen er, at ved alle de Ulæmper og Mangler, som Holstenerne lide under, har den Tanke altid været dem en Trøst, at hvis Kongen havde været vidende derom, vilde han have afhjulpet dem. Dernæst spørger han: Naar den fulde Sandhed til Tronen, passerer den uskadt gennem Kancelliet, det kgl. Generaltoldkammer og den kgl. General-Postdirektion? Han besvarer selv Spørgsmaalet med et absolut Nej. Som Eksempel anfører han Vejvæsenet, der hører ind under Kancelliet; Gang paa Gang har Holstenerne klaget, nu skal der anlægges Chaussé fra Altona til Kiel, men det er paa Kongens udtrykkelige Befaling — Kancelliet har intet gjort. Ligeledes er det Kongen, der har ladet Loven om de fattiges Hjemstedsret revidere, hvad Holstenerne længe har ønsket, men Kancelliet har stadig nægtet at imødekomme deres Ønske i saa Henseende. Som Overgang til Holstenernes endnu uopfyldte Ønsker staar en Slags undskyldende Bemærkning om, at Kancelliet maaske er for optaget af de daglige Forretninger til at kunne beskæftige sig med reformerende Lovgivning.

Dernæst kommer han frem med, hvad han (og Holstenerne med ham) gerne vil opnaa. Først og fremmest et Sidestykke til den danske Højesteret, til hvilken alle Danske se op med Tillid og Stolthed. Endvidere ønsker man en Adskillelse mellem Justitsen og Administrationen i Hertugdømmerne, en Revision af Toldsystemet, da det nuværende stiller Holsten ugunstigere end noget andet Land i Europa, en Forbedring af Postvæsenet og Offentlighed i Statens Pengevæsen, thi det er det bedste Middel mod en daarlig økonomisk Stilling. I Slutningen siger han, at Kongen kun undtagelsesvis erfarer den fuldstændige Sandhed om Rigets og Folkets vigtigste Interesser af Kollegierne og de dem underordnede Embedsmænd, og det eneste Middel til en Forbedring vil være en Forsamling af valgte Notabler fra Landet, som skulde opfordres til frit at sige deres Mening, og han forsikrer Kongen om, at en valgt Kreds af de bedste i Landet Holsten vilde være beredt til paa en højtidelig Landdag at sværge Kongen Troskab som Souveræn. Naar A. D. Jørgensen i Danmarks Riges Historie Bd. VI, Side 169 omtaler endnu et Brev fra Hegewisch til Kongen, skrevet Dagen efter at Lornsens Skrift udkom (5. Novbr.), og opfatter det som en stiltiende Indsigelse fra de ældres Side imod Lornsens vidtgaaende Fordringer, tror jeg imidlertid efter det Syn, jeg har faaet paa de daværende Ledere i Holsten, at skulde der være større Uoverensstemmelse mellem de ældre og de yngre, maa man snarest søge den hos en Mand som Falck. Under hele Lornsens Optræden og senere Fængsling viser Hegewisch den varmeste Tilslutning til Lornsen, og jeg kan ikke frigøre mig for den Tanke, at disse to Artikler, som jo alsaaa har været til Behandling i Kancelliet i Septbr.—Oktbr., har haft en vis Betydning for Lornsen og bibragt ham Forestillingen om en langt stærkere Utilfredshed i Holsten, end der i Virkeligheden fandtes. At de vel ogsaa har virket medbestemmende til, at Regeringen i Slutningen af Oktbr. afsendte Etatsraad Høpp for at sondere Stemningen i Hertugdømmerne, turde ligeledes være en rimelig Formodning.

Som Afslutning kunde det maaske have sin Interesse at høre v. Brockdorffs Karakteristik af Hegewisch i Indberetningen

af 28. Septbr.: Hegewisch er en brav og uberygtet Mand, uegennyttig som Læge og som Menneske; han tager levende Del i sine Medborgeres Ve og Vel, men gaar ofte for vidt, ligesom han er egensindig og paastaaelig og fremsætter sine Meninger hensynsløst. Indførelsen af en Stænderforfatning er hans Yndlingsside, men det er ham ikke muligt at overskue Følgerne af, hvad han foretager sig.

Anmeldelser.

Troels-Lund. Peder Oxe. Et historisk Billed. Kbh., Det Schubotheske Forlag. 1906.

Da prof. Troels-Lund for tredive år siden skildrede Peder Oxes hjemkomst, byggede han på et indgående studium af de økonomiske forhold i syvårskrigens slutning og efterslæt. Han gav herigennem det billede af Peder Oxes finansreform, hvis træk trods modsigelse er blevne stående i senere fremstillinger. I de forløbne år er han næppe selv kommen tilbage til disse kildestudier, og man tør overhovedet tro, at hans arbejde med det sekstende århundredes historie ikke væsentlig har været rettet mod de politiske og økonomiske forhold, over hvilke Peder Oxes billede skal tegnes. Derimod er der, som han i sin bog bemærker, siden 1876 fra andre sider sat et stort arbejde ind på at klarlægge de fakta, der står til vor rådighed[1]). Materialet er lagt til rette af dr. Heise, dir. Mollerup, dr. Rørdam o. fl. Når prof. Troels-Lund nu har villet udvide sin skitse til et samlet billede af Peder Oxe, har stoffet da været ham adskillig lettere tilgængeligt end i 1876. Men også han selv medbragte rigere betingelser, formelt den fuldt udviklede kompositoriske og sproglige ævne, reelt den inderlige forståelse af dansk sæd og tankeliv i renæssanceårhundredet, der er vundet ved årelang syslen med tiden. Naturligt har han så stillet sig den opgave ved kompilationens og genfortællingens kunst at samle trådene i forspil og efterspil til det vendepunkt, han skildrede i 1876. Som altid har han villet skrive for

[1]) Prof. Schäfers behandling i Gesch. v. Dänem. V burde her have været nævnt.

folket, og næppe nogen sinde er det lykkedes ham som her. Ved kompositionens vidunderlige lethed og fasthed, ved sprogets på engang varme og plastiske anskuelighed, ved følelsens jævne og sunde folkelighed betegner „Peder Oxe" et højdepunkt i Troels-Lunds produktion. En rig personlighed med rod i nationens fineste og ædleste kultur har her skænket sit folk en sjælden gave. Troels-Lund har dog ikke alene villet skrive en folkebog, han betegner selv sit arbejde som bygget på videnskabelige studier, og dets æmne og resultater kræver plads for det også i faglitteraturen. Der er da grund til nærmere at undersøge, om den opgave, forfatteren har stillet sig, har været løselig, videnskabelig set, og hvorledes den er løst.

Der er noget utilfredsstillende ved at sysle med personalhistorien under Kristian III og Frederik II. Sete i forhold til det femtende århundrede står skikkelserne langt klarere, og kilderne tillader fyldigere karakteristik af de ledende. Men det private brevstof er fattigt — næppe så værdifuldt som i den mellemliggende reformationstid — og indenfor den daglige styrelse træder den enkelte langt mindre skarpt frem end i Kristian IV's tid. Der er ofte et halvlys over begivenhederne, der frister til konstruktion. Det gælder kongen, Johan Friis, Ejler Hardenberg, men allermest Peder Oxe. I hans historie indgår det hæmmende og æggende ved kildernes fattigdom en tæt forening. I virkeligheden ser vi kun undtagelsesvis ham selv; vi ser højst den skygge og det lys, han spreder om sig. Man må være sig dette bevidst, når man vil tegne et kildemæssigt billede af Peder Oxe. De tre epoker i hans liv må behandles forskælligt, fordi materialet er af forskællig art og står mod forskællig baggrund. Klarest er Peder Oxes skikkelse måske i tiden før landflygtigheden. Det er her muligt, delvis ved at betone slægtsarven, mere gennem kampen med morfaderen og ud fra godshistorien og kongetjænesten, at tegne et billede af den unge fremadstræbende adelsmand. Men ud over den snævre personalhistorie når man ikke, og i det øjeblik, da større spørgsmål rejser sig, brister sammenhængen. Grunden til Peder Oxes fald kender vi jo ikke, og hvad vi

ved om ham i udlandet, opklarer den ej heller. I dette andet afsnit af hans liv træder hans personlige forhold ganske i baggrunden[1]), og hans del i politikken skal læses ud af halvt tilfældig omtale i meget problematiske kilder. Vi ser ham på baggrund af det internationale rygtesmederi. Som man i datidens Danmark slet ikke var klar over, hvad Peder Oxe virkelig vilde og kunde, så lidt er vi det nu. Så fører hans tilbagekomst, hvis nærmere sammenhæng er ganske uoplyst, over til tredje epoke, hans niaarige virksomhed i fædrelandet. For denne tid flyder de personalhistoriske kilder igen rigere, men det er ikke dem, der interesserer. Det gælder om at få fat i Peder Oxes indsats i statsstyrelsen. Kilderne er her mangeartede og ikke få, men de frembyder for en del den store vanskelighed, at de ikke hæver Peder Oxes skikkelse frem af tiden i dens helhed. Et opsving eller rettere en standsning i den tilbagegående bevægelse er uomtvistelig, men er der de dybe spor, der alle fører tilbage til den ene mand? Jo rigere tidens muligheder og kræfter er, des mere må man betænke sig på at presse dem ind i billedet af een personlighed. Og på anden måde lader en nogenlunde fyldig karakteristik af Peder Oxe som statsmand sig ikke give.

Under disse forhold er der to veje at gå for den, der vil tegne Peder Oxes træk i dansk historie. Man kan fremlægge det faktiske stof nøgternt og fuldstændigt og skælne skarpt mellem sikkert og usikkert; dr. Heise og dir. Mollerup har gjort det. Det billede, der saaledes skabes, er vagt og ufuldstændigt, men det mangler ikke farver af en rigt begavet personlighed, og det har altid den styrke at være tegnet strængt over overleveringen. Eller man kan ud fra videre synspunkter flette Peder Oxes historie ind i tidens, sætte de tre epoker i hans liv op mod en baggrund af almenhistoriske skildringer. Hans personlige udvikling vil nødvendigvis komme til at ligge i mørket, men blandingen af mystik og virkelighed

[1]) Om hans rejser går allehånde rygter; han skal således i 1564 have været hemmeligt i Danmark (Papiers d'état du Card. de Granvelle ved Weiss VIII, 304, 325).

i hans historie vil med lige skæl til alle sider kunne benyttes til at give skildringen farve og form.

Prof. Troels-Lund har ikke villet gå nogen af disse veje. Han har villet skabe det, som kilderne nægter os, et sammenhængende billede af Peder Oxes udvikling. Han har villet give ikke blot rammen om hans liv og resultaterne af hans gærning, men mennesket selv. For at nå dette har han, som han selv bemærker, måttet tegne med fri hånd, trække linjer og bygge broer efter behov. Han har derved skabt en Peder Oxe, der fuldt så meget har hans egen skaberævne som overleveringen til fader. For denne skikkelses troværdighed hæfter han selv. Han dokumenterer kun indirekte og ofte slet ikke sin fremstilling.

Fortrin og ulæmper ved denne måde at skrive historie på skal ikke drøftes her. Sikkert er det, at den kun tør anvendes af mesteren, hvis hemmelige forstaaelse med den tid, han skildrer, leder ham frem i blinde. Og selv han tør ikke glemme strængt at skælne mellem overlevering og konstruktion[1]). Prof. Troels-Lund har ikke altid gjort dette. Undertiden har billede og fortolkning trængt sig så stærkt på, at de ikke blot står som led i fremstillingen, men som part af overleveringen. Til tider er hans fremstilling et vuggende hav af kendsgærninger, fortolkninger og gisninger, der mindre giver indtrykket af den sikkert prøvende og myndigt dømmende forsker end af den geniale fortæller, der bæres frem af sin egen stemning. Netop den kyndige læser har dog mindst grund til at beklage dette. Han vil have rig anledning til at standse og måle forholdet mellem stoffet og det, fortolkerens geni har skabt deraf. I det følgende skal nogle hovedpunkter nærmere belyses.

I de to første afsnit af sin bog vil Troels-Lund trække alle de linjer op, der løber sammen i Peder Oxes fald. Han samler dem s. 76, hvor han taler om den ukendte beskyld-

---

[1]) Et fremragende eksempel på den rette form for fremstillingen er Paludan-Müllers behandling af det stockholmske blodbad „De første konger“ s. 356 ff.; jvf. s. 378.

ning, der hvæsser Gøyernes had, gyder gift i kongeparrets tiltro og rejser en politisk partibølge, måske især bestående af tyskere. Denne tredobbelte koalition mod Peder Oxe ser imponerende nok ud, men hvad ved vi egentlig om den? At antagelsen af forræderi svæver fuldstændigt i luften, gør Troels-Lund selv opmærksom på. Ydermere lader den sig slet ikke bestyrke ud fra kongens ord i brevet til kurfyrsten, og de af Mollerup [1]) nævnte breve giver heller intet holdepunkt for en hypotese. Mod antagelsen af en stærk personlig uvilje fra kongens side kunde tale Peder Oxes stadig gentagne fordring om at stå til regnskab for denne selv. Herudfra vilde man snarest argumentere for det stærke modparti inden for højadelen, og på slægtshadet har Troels-Lund da også selv væsentlig bygget sin skildring op — for øvrigt i overensstemmelse med Heise og Mollerup. Her må man dog tage i betragtning, på hvilket materiale vi bygger. Har man nogle få domme, der refererer arve- og godstrætter, bør man sikkert være varsom med at drage for almindelige slutninger om parternes indbyrdes forhold ud fra dem. Datidens retstrætter mellem adelige måtte få et ejendommeligt præg af personlig strid, fordi kresen af parter og dommere var så snæver og indbyrdes sammenfaldende. Den gældende procesordning, der gjorde alle adelige til retskyndige og dommere, har i forbindelse med savnet af nutidens mange mellemled gjort processer hyppigere, men sikkert noget taget brodden af den personlige bitterhed, de medførte. De er gledet ind i det daglige liv. Troels-Lunds billede af Oxers kamp med Gøyer er givet med velberegnet kunst og med benyttelse af de mindste træk, der stod til rådighed, men det er sikkert også eensidigt. Virkeligheden har været mangfoldigere. Der er træk, der tyder på, at visse Gøyer senere stod velvilligt overfor Peder Oxe [2]), og hvad selve Herluf Trolles bitre fjendskab mod ham angår, da må det siges i virkeligheden at være svagt hjemlet. Det er så let her at tumle med motiverne efter behag. Når det hedder,

---

[1]) Danmarks forhold til Lifland s. 71.

[2]) Jvf. Bricka: Frederik II's ungdomskærlighed s. 161.

at Herluf Trolle gik kongen og Peder Oxe imellem i mageskiftesagen, ser dir. Mollerup i denne mægling et kraftigt bevis på hans uegennyttighed[1]), medens Troels-Lund tænker sig en fjendtlig indblanding fra hans side (s. 69). Herom tør vi dog sikkert intet sige. Herluf Trolles mere eller mindre personlige interesserethed får stå hen. Men det er i hvert fald vanskeligt at få øje på det tableau, Troels-Lund vil vise os: Herluf Trolle som hyrde ilende ud for at fange oksen (s. 66). Hvad vi ved om sagen mod Peder Oxe, viser Herluf Trolle blot som kongens tillidsmand. Sandsynligvis kunde Peder Oxe have fået en adskillig mindre samvittighedsfuld modpart. Troels-Lunds behandling af Herluf Trolle er i høj grad bestemt af det, der er en af bogens fejl, at Peder Oxe på ethvert stadium skal løftes op til tidens ypperste. Den unge junkers „glimtævne" fordunkler ganske den gammeldags Herluf, så dennes dyder bliver laster. Heri ligger sikkert en stor uret både mod Herluf Trolle og mod datidens adel i det hele. Peder Oxes skikkelse vil aldrig — heller ikke efter Troels-Lunds behandling af den — helt miste skæret af spilleren og den samvittighedsløse æventyrer, men der er andre fuldt så nationale egenskaber, der absolut hører med til billedet af renæssanceadelen. Der er noget jævnt og lyst over Herluf og Birgitte, som har givet deres navne en egen glans, og det må undre, at netop Troels-Lund har ment at kunne eliminere det til fordel for sin helt.

Som tredje led blandt Peder Oxes modstandere tænker Troels-Lund sig et tysk parti. Hypotesen, der også findes hos Heise, lader sig nok kun begrunde ud fra en tilbageslutning fra en senere tid, da Peder Oxe synes at være vokset til et eenhedsmærke for den danske adel. Nu er det i sig selv tvivlsomt, om han nogen sinde blev dette før i sine sidste år, og i hvert fald kan man umulig indrømme ham pladsen i tiden før 1558, samtidigt med at man stiller ham i stejlt fjendskab til den danske højadel. Den tyske indflydelse kastes her i Kristian III's sidste år ind i billedet som et træk, der

[1]) Hist. tidsskr. V, 6, 861.

slet ikke behøves, og for hvilket intet holdepunkt findes. rådet sidder på denne tid af tyskere kun Andreas Barby, af de større len var kun ganske få på tyske hænder, og af en hof- og militærkamarilla, som den bestod lige efter 1536 og efter tronskiftet, ses intet spor. Der er ikke meget vundet ved at opstille slige gisninger.

Troels-Lund lader Gøyernes had forfølge Peder Oxe til det sidste, også efter at han er udstødt af rådet og berøvet sine len. „Per skal slagtes og flås“ (s. 74). Herved hæver han ham sikkert ud af og op over sine jævnliges kres på en ganske vilkårlig måde. Til syvende og sidst bandt jord og slægt dog fuldt så vel, som de skilte. I virkeligheden bliver nok forholdet til kongen tilbage som det afgørende, når vi skal samle, hvad vi ved. Antagelsen af en personlig krænkelse eller sligt[1]) er endda ikke nødvendig. Troels-Lund med sin udprægede psykologiske sporsans lader til tider den store baggrund af sociale og politiske forhold ude af betragtning. Kristian III's sidste år har efter alt at dømme været en tid, da kongens personlige indflydelse gjaldt mere end nogen sinde før, og at hans blik har været særlig skarpt for alt, hvad der angik lensstyrelsen, er utvivlsomt. Netop 1556 minder han om sin erobrerret til landet[2]). 1557 kommer den nye lensordning — et moment, som Troels-Lund burde have fremdraget. Klagepunkterne i Herluf Trolles register er i sig selv alvorlige og fuldt tilstrækkelige til at begrunde en anklage, og disse Peder Oxes vilkårligheder kan meget vel have foreligget ved hans afskedigelse i februar. Af hans erklæring ved denne lejlighed kan man ikke slutte til et ligefrem forræderi. Vel har den karakteren af en orfejde og har fælles med flere sådanne, som vi kender, løftet om at være kongen og hans hus tro[3]). Men en lignende formel har Ejler Hardenbergs afskedigelse 1565[4]).

[1]) En sådan antagelse kan i og for sig slet ikke læses ud af ordene „anden strafværdig opførsel“.

[2]) Kanc. brevb. 1556, s. 9.

[3]) Se bl. a. Kanc. brevb. 1563, s. 219.

[4]) Hist. tidsskr. I, 5, 419.

Stærkere end Troels-Lund må man vist nok fremhæve Peder Oxes stormandstrods som væsentligt moment ved hans fald. Han vil ikke gøre regnskab og ikke bøje sig ind i ringere forhold. Spilleren i ham driver ham bort. Den hjemlandskærlighed, Troels-Lund senere lader gro i hans sind, er vel blot den modne mands nøgterne vejen af indsats og gevinst.

Var der synderligt at vinde i det fremmede? Her som andensteds har Troels-Lund ikke givet bestemt svar. Han har tegnet en billedfølge af de planer og stemninger, som tidens muligheder afsatte i Peder Oxes sind. Men der mangler rigtignok i høj grad en prøvelse af disse muligheders reelle værdi. I det sekstende århundredes kaos af politiske makinationer styrtes fyrster og stater daglig — på papiret. Renæssancen har rykket synskresen videre ud, end fod og handling endnu kan række. Selv hos de ledende statsmænd mærkes denne ubændighed i politisk tænkning. Hos Dançay, hos de engelske diplomater, ja hos Granvella læser man undertiden stærkt fantastiske kombinationer. Og hvor meget mere gjaldt det den underverden af intriganter, der befolkede hoffer og landeveje?[1]) I denne underverden optoges Peder Oxe, men ikke helt. Set fra oven er han stadig kun den fordrevne adelsmand, der kan bruges, ikke mere. Nedadtil bliver han alligevel aldrig en af flokken. Grumbach siger betegnende om ham: „wie er ein kriegsmann ist, so fasst er die leute an“[2]). Jorddrotten og krigeren skinner igennem den vælske politur. Men lære kunde han af sine nye omgivelser. Her må vel også betydningen af hans udlændighed ses: han lærer at spille med i det nye diplomati, men han lærer også ringeagt for

---

[1]) Landevejene taget bogstaveligt. Jvf. Margrete af Østrigs brev 10de sept. 1560 (Spanske Nederlande R. A.), hvor hun af hensyn til vejfreden frabeder sig „dergleichen heimblichen aufwarten und nachstellen, wie des Uxels person halber beschehen“. — I festskriftet om Filip den højmodige. Marburg 1904, s. 313 læses et morsomt træk til karakteristik af en af den danske konges agenter, Friedrich von Späth.

[2]) Ortloff II, 358.

det. Derved modnes hans statsmandsævne. Troels-Lund har ikke klart fremhævet dette. For ham er Peder Oxe straks fra sin flugt føreren for et målbevidst parti, der kæmper med Frederik II om Danmark. Han deducerer tilbage fra katastrofen 1566. Peder Oxe var da Danmarks eneste redning; kongens politik havde ødelagt det. Altså må krigen opfattes som en afgørelse af, om kongen eller Peder Oxe skal styre riget. Det er dog en uhistorisk betragtning. Man kan opfatte Frederik II, som man vil, som fantasten eller manden med en virkelig politisk tanke, krigen tør man i hvert fald betegne som praktisk uundgåelig, den lå i det historiske moment. Der var ikke på nogen side af sundet jordbund eller mænd for en virkelig samlingspolitik. En politik som det danske rigsråds, der blot løb an på at holde fred i det længst mulige, var ikke holdbar. Er det sandt, at kongerne har ansvaret for krigens udbrud, har de da alligevel ikke blot draget konsekvenserne af situationen? Påstår man, at Peder Oxe efter 1559 vilde have kunnet skabe en virkelig ligevægt, er det ikke blot ganske ubevisligt, men også højst usandsynligt. Muligheden for den måtte gro op af blod og tab og Peder Oxes eget syn udvikles gennem skuffelser.

Hvilke muligheder havde Peder Oxe for en virksom politik mod Danmark? At Lothringen alene intet formåede, var givet. Håndsrækningen skulde komme fra Spanien. Men Filip II's interesse for den nordiske krig eksisterede kun gennem Nederlandene[1]). Granvella erkender gang på gang dette, og endnu i sept. 1565 udtaler han, at når den af kongen yndede Egmont ikke mod Oranien har kunnet stemme ham gunstig for Kristine, så ved han ingen udvej[2]). Den franske gesandt Dançay mener senere, at Nederlandene let vilde have kunnet gøre sig til herrer over Danmark, hvis

---

[1]) Og nederlænderne, ja selv Margrete, er slet ikke ivrige for at blande Filip ind i det nordiske spørgsmål — de vil blot true med ham (jvf. Margretes brev 7/7 1565 Spanske Nederlande R. A.).

[2]) Pap. d'état IX, 501.

ikke frygten for Frankrig havde holdt dem tilbage[1]). De havde dog andre væsentlige grunde til ikke at ønske brud med Danmark. Oranien frarådede 1565 en krig som vanskelig og farlig, selv om den lykkedes[2]), og han havde sikkert ret og var i overensstemmelse med sine hollændere. I virkeligheden var vejen til en spansk-nederlandsk krig mod Danmark lang og vanskelig, og det fejler ikke, at Peder Oxe har vundet klarhed herover. Det bør fremhæves stærkere, end Troels-Lund har gjort det, fordi derved hans bevæggrunde til at modtage kongens tilbud og hans betingelser for at føre Danmark over krisen bliver saa meget tydeligere. Venskab med Spanien er siden et led i Peder Oxes politik.

Uden om Spanien gik kun vejen gennem en svensk-lothringsk forbindelse. Men kan Peder Oxe for alvor have troet på en sådan? Erik XIV's optræden i det evropæiske intrigespil lader sig vanskelig karakterisere anderledes end som den kluntede barbars, der praler og sviger lige grovt. Troels-Lund gør uret mod Frederik II ved overhovedet at ligne ham med Erik. Den danske konge har — vel også ved den måde, hvorpå Bricka har behandlet hans kærlighedshistorie[3]) — fået et skær af sentimentalitet over sig, der vist nok ikke er ægte. I sin politik udadtil mod Evropa står han i hvert fald med en ganske anden nøgternhed, ofte uforstaaende, altid ærlig. Anderledes med Erik. Arnheims forsøg på at løfte denne op til en vidtskuende og heldig politiker er i en sjælden grad forfejlet[4]). Udlandets ledende statsmænd vidste meget vel, at Sverige aldrig kunde erobre Danmark, og de var overhovedet

[1]) Handl. rör. Sks. hist. XI, 50 ff.

[2]) Gachard: Corresp. de Guillaume le Tac. II, 95. — De ledende katolikker frygtede krigens følge: kornmangel og ventede, a: befolkningen i så fald vilde kaste sig over de gejstliges lader. Pap. d'état IX, 219.

[3]) Ikke uden grund antyder Schäfer et hemmeligt ægteskab (Gesch. v. Dänem. V, 217). I hvert fald ser Bricka vist den hele roman vel meget med det luftige sagns briller.

[4]) Hist. Zeitschrift LXIV, 430 ff. Jvf. Schäfers bemærkninger i Gesch. v. D. V.

langt fra at overvurdere svenskekongen [1]). Modsat var Frederik II's forbindelser ingenlunde svage: Sachsen, kejseren, Oranien og grev Günther — den sidste var et meget indflydelsesrigt medlem af tidens internationale folkefærd af kriger-diplomater [2]), og hans gode forhold til kongen vedblev. Kongens tyske venskaber bør overhovedet ikke altid fremstilles som en national ulykke. Ikke blot er der noget smukt i dette fortsatte broderskab fra ungdomsårene; det har sikkert også ofte virket som en garanti for Danmark ude i Evropa og bidraget sit til at afværge farer.

Hvor store disse farer virkelig var, er det nu umuligt at sige, og det er også ret ørkesløst at gruble derover. Man bør ikke bygge for meget på, hvad man frygtede her hjemme, og navnlig ikke på den gamle Mogens Gyldenstjernes ord. Størst betydning har sagen overfor det spørgsmål, hvorfor Peder Oxe modtog kongens tilbud om at vende hjem. Troels-Lund har ment at måtte forklare det ud fra en rent spontan hjemlængsel, hvorunder begreberne konge og fædreland spaltedes (s. 105). Det er smukt gjort, men det turde være både overflødigt og kunstigt. Den tid, da adelsmanden følte sig først og fremmest som „hovmanden, der rider og bier", var så vist forbi længe før midten af det sekstende århundrede. Thott'ernes optræden synes en sidste lævning af det gamle; i Eggert Frilles breve under landflygtigheden læser man tydelig hjemkærligheden. Og mænd som Anders Bille og Mogens Gøye viste sig i deres vidt forskællige taktik hver for sig stærkt stavnsbundne. Det er nu vel tænkeligt, at netop det nye kongedømme hos mænd som Peder Oxe har avlet en oprørsfølelse af rent personlig karakter. Men de udslag, den gav sig, har dog altid i høj grad været bundne til momentet,

---

[1]) Jvfr. Pap. d'état IX, 4. — Granvella og Filip var overhovedet imod det svenske giftermål, Correspondance du Card. de Granvelle ved Poullet II, 185.

[2]) Jvf. Margretes ytringer om ham Gachard: Corresp. de Marg. d'Autriche I, 278, 437. — Heller ikke Hessen var Danmark ugunstigt; man læse f. eks. den senere landgrev Wilhelms breve 1564—65 (Archives de la maison d'Orange-Nassau I, 206, 269), der viser en tiltalende realitetssans.

og der er ingen tvivl om, at baggrunden for Peder Oxes udenlandske politik stedse har været ønsket om at komme hjem [1]).

Da spilleren er bleven den modne realpolitiker, må en nøgtern vejen af chancerne føre ham til at modtage kongens tilbud. Peder Oxe har dog sikkert haft det samme indtryk som vi nu, at hans plads var i Danmarks regering, fordi han holdt alle kundskabens tråde i sin hånd, vidste hvad Danmark formåede og hvor højt dets ævner turde anspændes. Dette synes klart; ganske utydelig er derimod kongens stilling, under hvilken personlig påvirkning han har besluttet sig til hjemkaldelsen, om han har gjort Peder Oxe bestemte tilbud, og hvorledes han har tænkt sig hans plads i styrelsen. Sandt er det sikkert, hvad Troels-Lund fremhæver, at Peder Oxe fra nu af mere og mere bliver et eenhedsmærke for sin samtid. Men netop dette gør den opgave, Troels-Lund har stillet sig i bogens to sidste afsnit, uløselig, og i sin behandling af stoffet viser han det selv indirekte. For at tegne et helt billede af Peder Oxe presser han snart mere af tiden ind i ham, end man har lov til, snart løfter han ham op over den ved at se hans politik præget af vidtskuende teorier. De sidste tiår af det sekstende århundrede er en højst mangfoldig og livsfrodig tid, der endnu mangler sin historieskriver. Troels-Lund har haft betingelser som ingen anden for at blive det, men hvis „Peder Oxe“ er en forstudie dertil, er i hvert fald konturerne stærkt fortegnede. Der er træk, der vidner højt om Troels-Lunds vidunderlige ævne til at føle den bankende puls bag livets ydre former, en ævne, der mærker den fødte historieskriver [2]). Men som helhed kommer han for let over skildringen; han sætter: Peder Oxe, hvor der måtte gives et tidsbillede.

De enkelte punkter kan kun antydes her. Der er først forholdet til Sverige. Peder Oxes politik er fred med Sverige

---

[1]) At han forstod at rede sig ud af de lothringske forhold, tyder dog vel også på, at han ikke har bundet sig for stærkt.

[2]) Fremhæves kan billedet af den unge kirke som tidens åndelige samlingspunkt (s. 255).

og Danmarks herredømme på havet, siger Troels-Lund. Dette er utvivlsomt rigtigt, for så vidt angår tiden efter 1570, men der er en stor eensidighed i at se denne politik specielt som Peder Oxes statsmandstanke eller blot som hvilende på en af ham skabt situation. Her som ellers viser han sig mere som den geniale taktiker end som den banebrydende statsmand. Efter at krigen havde vist, hvor lidet begge parter kunde skade hinanden, var freden den givne situation. I højere stil udtrykker Frederik II det i et brev til Johan således, at gud har givet de to konger en påmindelse, som de ikke let skulde glemme[1]). De krigsrygter, der stadig gik, og som navnlig Dançay var ivrig for at kolportere, har næppe haft nogen alvorlig baggrund. Men har der virkelig til tider været fare, så mangler vi i hvert fald ganske beviser for, at det skulde være kongen personlig, der mod Peder Oxe har villet krig. Det er slet ikke nødvendigt at skyde Peder Oxe helt i forgrunden for at få kontinuitet i Frederik II's politik. Ikke i vide syner skal den søges, men i brydningen af hans egen storhedsdrøm med de faktiske forhold. Frederik II's politik har fremfor sønnens det store plus i realitetssans, at den altid er vendt mod Danmarks naturlige opgave, at holde Sverige stangen. Troels-Lund lader Peder Oxe skabe Danmark til stormagt. Det var dog ikke i nogen evropæisk koncert, den spillede. Både hjemme og ude vidste man meget vel, at i forholdet til Sverige lå Danmarks politik. Stettinerfreden var utvivlsomt et virkeligt forsøg på at lette udjævningen af gamle modsætninger, men det er iøjnefaldende, hvor lidet den formaede at bygge nye broer. De gamle stormandsmøder var ikke nogen garanti under forhold, der bar mod en monarkisk og dynastisk politik. Hvis Peder Oxe har troet at skabe en ny grundvold for en varig forståelse, har han ikke set videre end sin samtid. Med sine fæller i råd og adel har han vel anet, at Danmarks krav på Sverige var dømt praktisk ugyldige. Men har han haft blik for, at samtidig voksede der langsomt nye krav op fra svensk side? Allerede under krigen

---

[1]) Sverige 1568—76 R. A.

skimtede man i Sverige en deling med sundet som grænse. og 1575 vil man tilbytte sig et østdansk landskab. Har man i Danmark set farerne fra denne kant? Erkendelsen af søforsvarets betydning kan til dels have haft sin baggrund også her. Men så er ligevægten da mindre en forståelse end en opretholdelse af status qvo, en af øjeblikket påbudt politik, som man ikke tør ophøje til en dybt bundende statsmandstanke. Sveriges forslag om forbund blev 1575, så vidt det kan ses, afslået af Danmark. Forholdet trænger til nøjere prøvelse, og prof. Troels-Lund er i hvert fald kommen meget for let til sin udmaling af Peder Oxes statsmandsidé.

Et andet hovedpunkt er den indre styrelse. Det er en almindelig mangel ved Troels-Lunds forfatterskab, at hans blik for de sociale og politiske skællinjer er svagt[1]). Idet han tegner det sekstende århundredes menneske ud fra en bred aristokratisk humanisme, gør han ofte uret mod den sammenhæng i kår og tid, der bestemmer de enkelte klassers stilling til hinanden. Trods vide syner virker hans skildring derfor undertiden indsnævrende. Dette kommer også frem i „Peder Oxe“. Hvad der i denne bog mest måtte overraske historikeren, er måske det billede, der tegnes af Peder Oxe som den geniale foregriber af senere tiders statsformer — adelsvældens topfigur som repræsentant for en gryende folkesuverænitet. Ved sin hjemkomst gennemfører han lighedsprincippet i beskatningen, og i et kritisk øjeblik iværksætter han den direkte henvendelse til folket. Det være nu, som det vil, med adelsskatterne 1566—67. Det ligger nær at se dem i lighed med 1542 som en art kvittering for en indrømmelse fra kongens side; i dette tilfælde skulde denne da være Peder Oxes hjemkaldelse og det tyske partis tilbagetræden. Imidlertid — herom ved vi absolut intet, og hvad tyskerne angår, spores der ved 1566—67 slet ikke noget stærkt eller pludseligt omslag. Vil man derfor fastholde, at adelens beskatning er gennemført af Peder Oxe personlig, er det dog naturligst at

[1]) Er det et tilfælde eller en tanke, at han aldrig har nået at give den skildring af statslivet, som han bebudede i forordet til sit store værk?

søge hans fortjæneste i den styrke, hvormed han udnytter en chance, der til det givne tidspunkt har eksisteret, men som f. eks. ikke har foreligget senere i 1570[1]). Den karakter af en ekstraordinær frivillig selvbeskatning, som lensafgiften har, betones yderligere derved, at Peder Oxes senere finanspolitik så vist ikke tilstræber nogen lighed. Rigdom på ideer og ævne til at sætte dem i værk, når det gjaldt problemet at skaffe penge — det vil ingen nægte Peder Oxe. Men det er dog øjensynligt, at han brugte denne ævne, ganske som øjeblikket bød og i høj grad som sin tids barn, og hvorfor så kalkere frem en „genial forudfølelse af noget kommende“?

Begivenhederne 1570 er ganske uklare. Kongen har forladt byen efter at have sendt rådet sit brev og har ikke villet forhandle med det. Rådet sender to af sine Medlemmer til ham, og 22de januar udstedes brevet om indkaldelse af stænderne. Det er dateret Højby, men det kan ikke ses, om de to råder har truffet kongen før dets udstedelse. Vi har i virkeligheden ingen garanti for, at ikke denne indkaldelse netop er kongens tanke. En samtidig optegnelse tyder på, at man har ventet — og frygtet? — noget andet og mere af dette møde, end resultatet blev[2]). Skal man tænke sig en plan, lagt af kongen, men greben og modificeret af rådet? I modsat fald, lad det være rådets nødhjælp at kalde folket til, er det da berettiget at se heri en politisk tanke, den yderste følgeslutning af Peder Oxes taktik? Det sekstende århundredes statsret standser jo ingenlunde ved rigsrådet som sidste og eneste instans. Såvel adelens politik før grevefejden som Kristian III's udtrykkelige hævden af det eksceptionelle i sammensætningen af rigsdagen 1536 viser klart, hvor nær i virkeligheden den tanke lå, at folket sad inde med en art overdomsret. Man finder det klogt til tider at åbne en ventil for de stadig truende krav på tabte rettigheder, og man er så påvirket af moderne udtryksmåde, at Frederik II kan tale om

[1]) Den „frivillige adelsskat“ fra dette år, som Tr.-L. omtaler s. 189. er jo af en ganske anden art end de tidligere.

[2]) Suhms saml. II[3], 4.

adelen og rigets andre stænder og om en rigsforsamling[1]). Det fortjæner en nøjere undersøgelse, hvorledes gammelt og nyt brødes gennem det sekstende århundrede på dette område. Men man lukker for udsigten, når man som prof. Troels-Lund kort og godt gør appellen til folket til en frugt af Peder Oxes opfindsomhed.

Men prof. Troels-Lund har først og fremmest villet tegne mennesket Peder Oxe. Har han da nået sin hensigt? For hans hele opfattelse af sin helt er det afgørende, at han stadig står beskuende, ikke dømmende, overfor ham. Han er ikke blind for hans fejl, men han vil eller tør ikke karakterisere dem klart og myndigt. Til visse er også dette en vanskelig sag, men burde ikke Troels-Lund føle sig forpligtet både af sit æmne og sit navn? Hvor ganske anderledes står Jørgensen overfor Griffenfeld. Hverken Peder Oxe eller læseren får noget facit ud af det indviklede regnestykke i bogens slutning. og det hænger nok sammen med, at Troels-Lund ikke selv har fået facit ud af manden. I den høje lovprisning, han ofrer ham til slut, er der noget larmende og påklistret, og midt i al den glans, der kastes over ham, mangler han dog det forsonende aftenskær, som den store personlighed ikke tør savne. Både de kunstneriske og de videnskabelige helhedskrav havde da sket bedre fyldest ved en lidt mere afdæmpet udgang.

Der kan rettes væsentlige indvendinger mod den plan, Troels-Lund har lagt for sit værk, og mod flere af dets hovedsynspunkter. Det vil heller ikke være vanskeligt at påvise unøjagtigheder i det enkelte[2]). Om Troels-Lunds gengivelse

---

[1]) Ausl. Reg. 21de marts 1570 (til kurfyrst August).

[2]) Troels-Lunds ord s. 16 om Mogens Gøyes del i Viborgmødet 1523 rummer en beskyldning, der i hvert fald er ubevist. Som Allen er uretfærdig mod Mogens Gøye ud fra sit eensidige blik på hans stilling, bliver Tr.-L. det her ud fra en tilsyneladende yderst subtil analyse. Vi ved absolut ikke, om marsken var til stede i Viborg, og hans navns nævnelse i akten siger intet derom. — Mod Troels-Lunds fremstilling af de lothringske ægteskabsforhandlinger s. 85 ff. må indvendes, at lothringernes skrømtvise forhandling ubestridelig var hovedgrunden til Kristian

af kildernes ord gælder endnu, hvad Bricka skrev derom i 1878 [1]), og at vise dette nærmere vil være et taknemmeligt arbejde for den, der går dertil med lyst [2]). Troels-Lund har engang betegnet sin fremstillingsmåde som afvigende fra de historiske fagmænds. Han har dog næppe lagt skællet på rette sted, når han henviser til sin skildrings lettilgængelighed. Sprogets kunst vil også for fagmanden være et kært og mægtigt våben — om han ejer det. Heller ikke i sin indsamling og beherskelse af stoffet skiller Troels-Lund sig ud fra de strængt videnskabelige historikere. Forskellen turde ligge på et mellempunkt, i stoffets omsætning i fortælling. Troels-Lund vil først og fremmest give en række billeder, historien er for ham det skiftende episodiske liv, hvor andre har mere blik for de langsommelige udviklingslinjer. Det undgås ikke, at han ud fra sin synsmåde tegner konturer for stærke og maler for hurtigt, at han vel resignerer overfor enkeltheder, der står uoplyste, men sjælden overfor det hele billede, der engang har dannet sig i hans bevidsthed. Alligevel vilde det være højst urigtigt at mene, at den historiske videnskab ikke skulde være ham tak skyldig, og hans kritiker vil ikke vinde mindst udbytte ved at klare sig, på hvilke punkter det er tilfældet. At han på enkelte områder, som Peder Oxes finansreform, har givet grundlæggende resultater, siger måske mindre overfor den sum af fortolkning og belysning, han har givet os ud fra sin overlegne forståelse af renæssancens menneske og sin dybe underbund af national bevidsthed. Hvor lidet han end har nået det mål, han synes at have stillet sig, at skildre det

---

III's tilbagetræden. Med Dåes fremstilling bør sammenholdes Krarups anmeldelse i Hist. tidsskr. IV, 2 og helst Voss's manuskript (Herman v. Malsburg var ikke enspænder, men hessisk diplomat, jvf. Dåe Norsk hist. tidsskr. II, 57. Brevet 1ste Juli 1557 sammesteds er fra Henrik Rantzau).

[1]) Hist. tidsskr. IV, 6, L. 167.

[2]) Et af talrige eksempler er gengivelsen af Herluf Trolles og Andreas Barbys strid s 58 f. De i og for sig ligegyldige småforskydninger er karakteristiske for Troels-Lund. — Man sammenligne ligeledes referatet af Albas brev 12te april 1568 med originalen (Spanske Nederlande R. A.).

sekstende århundrede fyldigt og helt, er der dog sider af dets historie, der præges afgørende af hans forfatterskab. Det gælder kulturhistorien, men også tidens personalhistorie. Den række menneskeskildringer, han har skabt, fra Mogens Gøye til Kristoffer Valkendorf, har i finhed og dyb forståelse næppe sidestykke i vor historiske litteratur. Selv den, der stødes af enkeltheder, ja af hele hovedsynspunktet, vil i rigt mål føle sig ægget og befrugtet til videre forskning. Her vil man vel også se „Peder Oxes" største værd, og denne indsats i historieforskningen er ikke ringe. Hvis det engang lykkes helt at genskabe i fortælling det Danmark, der groede og blomstrede under Frederik II, vil Troels-Lund få en væsentlig del af æren derfor. Det fejler ikke, at den historiker, der nu sysler med det sekstende århundrede, gang på gang vil føle sig i dyb taknemmelighedsgæld til denne rigt begavede forsker, som har sat en ære i at kaldes amatør.

Povl Engelstoft.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Da Professor ved Christiania Universitet Sophus Bugge den 8. Juni 1907 kaldtes bort, mistede ikke blot Nutidens Sprogvidenskab en af sine mest fremragende Forskere, ogsaa den historiske Videnskab maatte beklage Tabet af en Mand, som havde gjort den uvisnelige Tjenester og som endnu, skjøndt 74aarig, havde betydelige Værker under Arbeide. Saa langt Nordens sproglige Mindesmærker række tilbage i Tiden, har Bugges skarpsindige Granskning fulgt Folkets Sprog, dets Skrift og Sæder, og hans Arbeide over Guldhornsindskriften, hans Læsning af Indskriften paa Rökstenen, hans ikke afsluttede Værk i 2 Bind *Norges Indskrifter med de ældre Runer,* hans *Bidrag til Tolkning af danske og tildels svenske Indskrifter med den længere Rækkes Runer* have været betydningsfulde for Kundskaben om Sprogets og Folkenes Historie. Efter som yngre at have givet sin klassiske Udgave af *den ældre Edda* (1867), fremstillet den rette Textform og paavist Forstaaelsen af mange dunkle Steder, udsendte han som ældre Mand Kampskriftet *Studier over de nordiske Gude- og Heltesagns Oprindelse* (1881—89), hvori han tog fat paa Spørgsmaalet om Oldtidsdigtningens almindelige Standpunkt, dens Alder og Herkomst; han vilde paavise, hvor stærkt christne Legender og græske og romerske Myther havde paavirket Digterne og hvorledes Berøringen mellem den sydlige Kultur og Nordboerne især maatte søges indenfor de irske og angelsachsiske Riger. Disse Sætninger have mødt Modsigelse hos mange, men Resultatet af den store Polemik, som paafulgte, har dog været en Erkjendelse af at Digtene tidligst ere opstaaede i det 9de eller 10de Aarh., ligesom Bogen har sat en Mængde Tanker i Bevægelse og kaldt Spørgsmaal af mangehaande Art frem til Drøftelse. Sine Studier paa disse Om-

raader fortsatte Bugge med Arbejderne *Bidrag til den ældste Skaldedigtnings Historie*, *Helge-Digtene i den ældre Edda*, *Norsk Sagafortælling og Sagaskrivning i Irland;* han viser i det Hele i disse Skrifter større Forsigtighed, og som sædvanlig indeholde de en Rigdom af Ideer, Sammenstillinger og Oplysninger. I denne Sammenhæng maa ogsaa nævnes Bugges Tydning af talrige svenske Runeindskrifter og ligeledes hvad han har udrettet overfor norske Stednavne; han var jo ganske sikkert den, der drev O. Rygh til at offentliggøre det store Værk *Norske Gaardnavne*, ved hvis Tilbliven Bugge selv i høi Grad havde medvirket, ligesom det lige til hans Død nød godt af hans Hjælp.

Naar vi naa ned til Folkevisernes Tidsalder, maa vi nævne Bugges Indsamling af norske Folkeviser i Almuemunde og hans Bidrag til Svend Grundtvigs *Danmarks gamle Folkeviser;* det er utallige Vink og hyppigt omfattende Undersøgelser, som Grundtvig modtog fra sin norske Ven. Men ligesom Bugge besad en Kjæmpeflid og en enestaaende Viden ud over alle Sprogvidenskabens Omraader, havde den fantasirige Mand en Flyvetrang, som lod ham slaa ned paa de fjerneste Marker endog saaledes, at mange, som glædede sig over hans Virken paa et bestemt Omraade, kunde bedrøves ved at se ham paa Langfart i Stedet for at optage eller fuldende nærliggende Arbejder, som netop ene han syntes kaldet til at løse. Foruden ypperlige Studier over angelsachsiske Kilder og Undersøgelser i romansk Etymologi skrev Bugge om Oskisk, Etruskisk, Albanesisk, Lykisk og Armenisk; ikke altid trængte hans Meninger igjennem, selv om hans Viden og Skarpsyn stadig bragte værdifulde Bidrag til Behandlingen af Spørgsmaalene. Til Billedet af den lærde, idérige Forsker knytter sig Mindet om en Mand, der forbandt stor Beskedenhed med hjertevindende Varme og som lagde den største Tjenstvillighed for Dagen overfor alle, der søgte hans Hjælp, en Mand, der arbeidede for Enighed i Norden og om hvem der i alle tre nordiske Lande samlede sig Disciple i større Tal end om nogen anden Forsker. *Joh. Stp.*

16. Septbr. 1907 døde Kommunelærer H. N. Rosenkjær

(f. 1851). Gennem geologiske Undersøgelser i Frihavnen lededes han ind paa Studiet af det forsvundne Kjøbenhavn. Under smaa Kaar og ofte stærkt plaget af Sygdom indsamlede han rundt om paa Byggepladser og i Udgravninger et overordentlig omfattende geologisk-historisk Materiale, som han offentliggjorde i talrige Tidsskrifts- og Bladartikler, og hvis Hovedresultater han sammendrog i sin Bog *Det underjordiske København* (1906). Prægedes hans Forskning end af en lovlig stor Iver efter at knytte det fundne til bestemte historiske Begivenheder, er der dog gennem hans dagstøtte, opofrende og uegennyttige Arbejde bevaret en Række egenartede „Kilder", der ellers uænset vilde være gaaet til Grunde, ligesom han i vide Kredse har forstaaet at vække Interesse for Byens Fortid.

M. M.

Den svenske Genealog Gabriel Anrep er død i en høj Alder 12. Marts 1907. Hans vigtigste Arbejder, der trods Mangler er gode Hjælpemidler for Forskningen, er *Svenska Adelns Ättar-Taflor,* 1—4. Bd., 1858—64, byggede væsenligst paa Genealogierne paa Ridderhuset, og *Svenska Släktboken,* 1—3. Bd., 1871—75, behandlende ikke adelige eller ikke paa Ridderhuset introducerede adelige Slægter.

Den tyske Historiker Moritz Brosch er død 14. Juli 1907, 78 Aar gl. Han arbejdede navnlig med Italiens og Englands Historie; her skal anføres hans *Geschichte des Kirchenstaates,* 1—2. Bd., 1880—82, der omfatter Tiden fra det 16. Aarh. til 1870 og delvis er bygget paa Studier i det venetianske Statsarkiv; hans Fortsættelse af Lappenberg—Pauli's *Geschichte von England,* 6—10. Bd., 1890—97, der gaar fra Reformationen til 1846, og hans *Oliver Cromwell und die puritanische Revolution,* 1886. De to førstnævnte Værker hører til Heeren's og Ukert's Samling.

30. April 1907 døde Prof. Paul Hasse i Lübeck, hvor han var født 1845 og hvor han havde virket som Stadsarkivar siden 1892; forinden havde han i 12 Aar været knyttet som extraordinær Professor til Universitetet i Kiel. Her havde han i sin Ungdom studeret under Schirren, en højtbegavet Særling, der udøvede en stærk, men farlig Indvirkning paa sine Lær-

linge. Man mærker dette tydeligt i Hasses første Skrifter, der drejer sig om *Slesvigs Stadsret* (1879) og *Kilderne til Ribe Byret* (1883); ved Siden af Samlerflid og megen Skarpsind finder man her en Lyst til at opstille Hypotheser, der er lige saa dristige som uholdbare og som med god Grund blev skarpt afviste af A. D. Jørgensen og Secher. Hasse var ført ind paa dette Omraade ved i Danmark at samle Stof til *Schleswig-Holstein-Lauenburgische Regesten und Urkunden*, som i 3 Bind tilsigter at udtømme Dokumentstoffet indtil 1340 og er hans fortjenstfuldeste Arbejde, selv om Benyttelsen i alt Fald af de danske Arkiver ikke er daddelløs. Under sit Ophold i Kiel havde Hasse redigeret det slesvigholstenske historiske Tidsskrift, og da han flyttede til Lübeck, fortsatte han her de to lybske historiske Tidsskrifter og selve *Urkundenbuch der Stadt Lübeck.* *Kr. E.*

Sir Spencer Walpole, f. 1839, er død 8. Juli 1907. Han havde beklædt høje administrative Embeder, men tillige erhvervet sig et anset Navn ved betydelige og let læselige Værker over Englands Historie i det 19. Aarh. i whigistisk Aand. Vigtigst var hans *History of England from the conclusion of the Great War in 1815*, V. 1—5., 1878—86, der naaede til 1856, og som delvis fortsattes med den mere oversigtsmæssige *History of twenty-five years*, af hvilken der dog kun er udkommet 2 Bind (1904), omfattende Tiden 1856—70. Desuden kan mærkes hans Biografi af *Lord John Russell*, V. 1—2., 1889.

Ernst Bernheim, den bekendte Forfatter af den store Haandbog i historisk Methode, som nu foreligger i 3.—4. Udgave (1903), har i „Sammlung Göschen“ udgivet en nem lille *Einleitung in die Geschichtswissenschaft.* Bogen giver en klar Oversigt over Hovedpunkterne af Historiens Methode, og selve Ordningen af Stoffet er nok saa god som i Bernheims store Bog; Litteraturhenvisningerne er fyldige og oplysende. — Paa dansk Grund har Kr. Erslev i et Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning (Nr. 134): *Historikeren i sit Værksted*, forklaret Fremgangsmaaden ved historisk Undersøgelse i dens Grundtræk. Af en forudskikket Bemærkning

ser man, at den danske Forfatter opstiller en hel anden Inddeling af Kilderne end Bernheim og andre tyske Methodikere, og deraf følger atter, at den historiske Kildeprøvelse ordnes paa en anden Maade.

Danmarks Riges Historie er bragt til sin endelige Afslutning, idet N. Neergaard har fuldført 6. Bind (indtil Freden i Wien 1864) og cand. mag. Alfred Høyer udarbejdet en omfattende Navne- og Sagfortegnelse (1907).

Med det nylig udkomne 2. Rækkes 2. Binds 6. Hefte, omfattende Tiden fra 1644 til 1660, er det af Videnskabernes Selskab udgivne Værk *Regesta diplomatica Historiæ Danicæ* bragt til sin endelige Afslutning. Der ligger en meget lang Tid imellem dette Arbejdes Begyndelse og dets Afslutning. Allerede 1828 besluttede Videnskabernes Selskab at understøtte Udgivelsen af kronologisk ordnede Udtog eller Regester over de hidtil ved Trykken bekendtgjorte Diplomer og andre Brevskaber til Oplysning af dansk Historie, med Aaret 1660 som Tidsgrænse. 1843 udkom den første Afdeling af Værket, 1847 var man naaet til 1536, 1870 naaede man til 1660; Værket bestod da af 2 Bind, det sidste delt i 2 Afdelinger. Men allerede da stod det klart, at der maatte føjes et Supplementbind til det udkomne; der viste sig adskillige Mangler i det tidligere Arbejde, som trængte til at rettes, og der var under Trykningen fremkommet mange Værker, hvoraf Udtog kun havde kunnet optages for de Aktstykkers og Breves Vedkommende, der kronologisk hørte hjemme i de Afdelinger af Regesta, der endnu ikke var trykte; Følgen var bleven, at Værker, som angaves at være registrerede, kun var det delvis. Man besluttede dog ikke at indskrænke sig til den af disse Grunde nødvendige Revision og Udfyldning; man vilde ogsaa medtage Værker, der var yngre end 1870, men for at undgaa den tidligere fremtraadte Inkonsekvens, fastsloges, at kun af Værker, der var udkommet før 1874, skulde der ekserperes Regester; snart efter flyttedes denne Tidsgrænse dog til Udgangen af 1877. 1889 forelaa 1ste Bind af hvad der nu kaldtes 2. Række, omfattende Tiden til 1536, men delt i 2 Afdelinger. Derefter besluttede Videnskabernes Selskab Ud-

givelsen af 2. Rækkes 2. Bind, men flyttede samtidigt Tidsgrænsen for Værker, der skulde ekserperes til Optagelse i dette, til Aaret 1889. Den overvældende Rigdom paa Værker, indeholdende Aktstykker og Breve fra det 16. og 17. Aarhundrede, som nu forelaa i Modsætning til hvad Tilfældet havde været i tidligere Tid, bevirkede dog, at man vedtog dels at gøre Regesterne kortere, dels ligefrem at udelade en Del lettere tilgængelige danske og norske Kildeskrifter, hvis Indhold var ordnet kronologisk, og hvis Medtagelse vilde have ladet Regestaværket svulme op i endnu højere Grad end det ogsaa uden den vilde ske; hvilke Værker Talen her var om, er angivet i Fortalen til det nu udkomne sidste Hefte. Værket gik jævnt frem og er nu, som sagt, afsluttet. Det er en Selvfølge, at de Personer, der har medvirket til Arbejdet, i Tidens Løb i høj Grad har skiftet, baade Medlemmerne af Videnskabernes Selskabs Regestakommission, og selve Medarbejderne og Redaktørerne. Den sidste Kommission har bestaaet af Professorerne E. Holm og Joh. Steenstrup og Pastor, Dr. H. Rørdam, den sidste Redaktør har været Dr. M. Mackeprang. Om man, hvis Talen nu var om at udgive et saadant eller lignende Værk, vilde vælge de samme Principper, der har været bestemmende for Arbejdet, er sikkert meget tvivlsomt, og det kan vel heller ikke nægtes, at der vedblivende knytter sig adskillige Mangler til det, men alligevel tør det vel siges, at det svarer til de Forhaabninger, som udtaltes af Regestakommissionen 1870, nemlig at det vil „være et af de vigtigste og uundværligste Hjælpemidler til Studiet af Fædrelandets Historie“. *J. A. F.*

Rigsarkivar Secher har paabegyndt Udgivelsen af *Meddelelser fra det danske Rigsarkiv,* som skal udkomme efter Tid og Lejlighed; foreløbig foreligger de to første Hæfter (1906—07). Heri skal optages Aarsoversigter over Arkivets Forhold af samme Art som allerede tidligere meddelt, og Beretningen omfatter denne Gang Femaaret 1901—05; den gaar langt mere i Enkeltheder end de foregaaende og giver et yderst lærerigt Indblik i de store organisatoriske Arbejder i Arkivet. Yderligere er det dog Meningen at bringe Afhand-

linger om alt, hvad der vedrører Arkivvæsen og arkivalske Spørgsmaal, og smukke Prøver paa, hvad dermed menes, foreligger i de to Hæfter. Rigsarkivaren selv har meddelt den klare Oversigt over Arkivvæsenets Indretning i Norden, som han foredrog paa det tyske Arkivarmøde i 1905, og han har fyldigt belyst, hvorledes den ledende Tanke ved Arkivordning maa være Proveniensen, Hjemhørsprincipet, som han kalder det, og paavist, hvorledes det er naaet til Danmark og gennemføres her. Blandt de mindre Afhandlinger finder man en morsom Undersøgelse af Arkivar Thiset om nogle falske Aktstykker fra Kongstedlunds Arkiv; to Breve, der udgives for at være fra 1464 og 1561, viser sig at være skrevne ved Aar 1700, men paa ægte Breve fra d. 15. Aarhundrede, af hvilke det er lykkedes at læse det ene næsten fuldstændigt. Endelig finder man en af de Vejledninger til at benytte Arkiverne, som det er Rigsarkivarens Hensigt efterhaanden at give; hvad der denne Gang meddeles, drejer sig om Akter om Tiendeafløsning, Forhold, der er kommet paa Dagsordenen ved Tiendeloven af 1905. Fortsat som her begyndt vil det nye arkivalske Tidsskrift faa en smuk Plads i vor historiske Litteratur. *Kr. E.*

Arkivsekretær G. L. Grove, der ogsaa tidligere har indlagt sig Fortjenester ved interessante Bidrag til vor Søkrigshistorie, har for det historiske Selskab i Utrecht udgivet *Journalen van de admiralen van Wassenaer—Obdam (1658—59) en de Ruyter (1659—60)* (Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap (gevestigd te Utrecht) 3. Serie Nr. 23, Amsterdam 1907). Journalerne, af hvilke Wassenaers er i privat Besiddelse, Ruyters findes i Rigsarkivet i Haag, har den nøjeste Forbindelse med dansk Historie, idet de er førte paa de to Admiralers Togter til Danmark under Krigen med Sverige. Man vil dog blive skuffet, hvis man gaar til Læsningen med store Forventninger om her at finde vigtige Bidrag til Tidens politiske Historie. Som Kilde til Belysning af Nederlandenes Stilling til det nordiske Spørgsmaal og Følgerne heraf for deres Flaaders Optræden har særlig Wassenaers i Haag-Arkivet opbevarede Breve til Hollands Stater og til Jan de

Witt meget større Værdi. Men det maa erindres, at Journalerne væsenligst kun er Skibsjournaler. Som saadanne indeholder de ogsaa en Rigdom paa Enkeltheder vedrørende Flaadernes Bevægelser og de dem ledsagende Omstændigheder, hvorved der gives mange Bidrag til Søkrigens Historie. Størst Interesse knytter sig til Ruyters Journal. Tonen i den er mere personlig end i Wassenaers; navnlig om Angrebet paa Fyn og Slaget ved Nyborg bringer den adskilligt nyt, og Ruyter tager ogsaa adskillige Træk med, som ikke hører strengt ind under Rammen. Udgaven er besørget med megen Nøjagtighed, og i Noterne har Hr. Grove givet Oplysninger om Sted- og Personnavne og tillige meddelt Uddrag af oplysende Breve, særlig Frederik III's til Admiralerne. Til Bogen er knyttet en Gengivelse af Bleau's Kort over Danmark. Derimod savner man et Register. *J. A. F.*

Professor Edvard Holm har paa ny udsendt en Del af sit store monumentale Værk *Danmark-Norges Historie 1720—1814*, nemlig 6. Bd. 1. D., omfattende Tiden 1784—91. Vi haaber snart at kunne bringe en udførligere Omtale af dette Bind og skal derfor kun foreløbigt bemærke, at det er et nyt Vidnesbyrd om dets Forf.'s usvækkede overordentlige Arbejdsevne og Kærlighed til det Værk, der er blevet hans ypperste Livsgerning.

Som 2. Bd. af sine *Skrifter* har *den svenske historiske Forening* haft den gode Idé at udgive en *Svensk historisk Bibliografi 1875—1900* (1907), udarbejdet af Hr. Kr. Setterwall, i en Aarrække kendt som Samler af de overordentlig fyldige og omhyggelige Litteraturoversigter i Svensk historisk Tidskrift. Disse og deres Forgængere i „Historiskt Bibliotek" har naturligvis dannet Grundlaget for dette store og brydsomme Arbejde, der i alt omfatter 4636 Nr. samt et Forfatterregister. Men jævnsides dem har Forf. ogsaa som Hjælpe- og Kontrolmidler anvendt en Række fremmede Litteraturfortegnelser, mellem hvilke han med Taknemlighed anfører vort Tidsskrifts. Og samtidig er alle de ældre Opgivelser bleven reviderede.

Det behøver ikke at siges at Værket ogsaa vil være til megen Nytte for alle, der sysler med dansk Historie, saa

meget mere som Grænserne for, hvad der er medtaget, er trukne meget vidt. Theoretisk „Fuldstændighed“ er selvfølgelig en Umulighed for alle slige bibliografiske Arbejder, og selv af nordisk og tysk Litteratur vilde der sikker kunne paavises flere oversete Arbejder, der burde have været anførte — f. Ex. Seesselbergs store Værk om ældre nordisk Bygningskunst —. Men den daglige Brug, der jo er den eneste paalidelige Prøvesten, vil dog utvivlsomt vise, at saagodtsom alt, hvad der overhovedet har nogen Betydning, er medtaget. Med Hensyn til den rent praktiske Ordning skal her blot gøres en enkelt Indvending. Medens Tids-, Person- og Stedshistorien er ordnet henholdsvis kronologisk, alfabetisk og topografisk, er Titlerne i de talrige Rubrikker om „Indre Forhold“ mærkværdig nok ordnede alfabetisk efter Forfatternavn. Da de paagældende Afsnit gennemgaaende er meget smaa — 1—200 Nr. —, vil dette næppe volde Brugeren praktiske Vanskeligheder, men alligevel burde sikkert ogsaa her en kronologisk eller real Ordning være fulgt. Det er dog nemmere at have Litteraturen om Folkeviserne eller Visby Søret samlet end at skulle søge den under 3—4 forskellige Numre. *M. M.*

Professor Dietrich Schäfer i Berlin har for nylig udgivet en *Weltgeschichte der Neuzeit,* 1—2. Bd. (Berlin, 1907); den omfatter Tiden fra de store Opdagelser til de allernyeste Begivenheder. Paa mange Maader adskiller dette Værk sig fra hvad de sidste Tiaar har bragt af almindelige Verdenshistorier, og først og fremmest derved, at det helt igennem er en enkelt Mands Arbejde, ikke en Sammenstykning af mange forskellige Forfatteres Behandling af enkelte Landes eller Tiders Historie. Hvad der er vundet derved og hvad der er det allerede straks betagende og forfriskende ved Værket, er, at her foreligger en baade i det store hele og i det enkelte ensartet og samlet Opfattelse af Udviklingen. Forf. har imidlertid kun kunnet gøre det og oven i Købet kun i 2 Bind ved stærkt at begrænse Begrebet Verdenshistorie. Ikke alene gaar han — i Overensstemmelse med en Betragtning, som han ogsaa tidligere har gjort sig til Talsmand for — ud fra, at Erkendelsen af Udviklingsbetingelserne for de statslige Dannelser er

og bliver den egentligste (die eigenste) Opgave for historisk Videnskab, men tillige har han endda ikke saa meget villet give de statslige Dannelsers almene Historie, som en Skildring af Folkenes og især de ledende Nationers Medbejlerskab om Verdensmagten; deri ser han Berettigelsen til at kalde sin Bog en Verdenshistorie, og dette Synspunkt har for ham været Ledestjernen ved Valget af det Stof, der skulde medtages. Nu er det jo saa, at Bedømmelsen af enhver Bog i første Række bør gaa ud fra hvad dens Forfatter selv har villet give med den. Schäfer har villet give os en Verdenshistorie. der tager Sigte paa Kampen mellem de i Staterne personliggjorte Nationer om Magten ikke alene i Europa, men ogsaa paa hele den øvrige Jordklode, villet vise, hvorledes denne Kamp er gaaet for sig, hvilke Betingelser der har været for den og hvilke Resultater den har bragt; mærkes maa det, at iblandt Betingelserne regner han lige saa meget de enkelte store og stærkt indgribende Personligheder, om hvem han med Rette siger, at de spotter enhver Systematik, som de geografiske og nationale, de politiske og økonomiske Forhold. Bedømmes Bogen udelukkende ud fra dette Synspunkt, er der i mange Henseender Anledning til at beundre den. Der er i den bundfældet et mægtigt Studium, dens Plan og Ordning er sikker og fast, dens Vurdering af Mennesker og Tider skarp og selvstændig og paa mange Punkter omskuende og retfærdig. dens Fremstilling paa een Gang let og mandig. Den er rig paa vel overvejede og til Dels, især for det 16—18. Aarhundredes Vedkommende, nye eller i alt Fald paa ny Maade udformede Tanker, tillige paa lyskastende Sammenligninger. Bogen er derved paa fremragende Maade bleven lærerig. Imidlertid er det ikke alene en Selvfølge, at Forf.'s Meninger paa adskillige Omraader kan omtvistes, men mod hele Bogen kan ogsaa rettes almindelige Indvendinger. Der gaar igennem den en stærk Forherligelse af Magten som saadan og adskillig Ringeagt over for de Mænd, som ganske vist paa Grund af Mangel paa Forstaaelse af de reale Forhold ikke har givet de største Udslag i Magtforholdenes Omskiften, men som dog indirekte har været med til at forberede den. Og dernæst

bliver altid Spørgsmaalet tilbage, om Forf. har haft Ret til at kalde sin Bog som han har gjort det, til at tage Begrebet Verdenshistorie saa begrænset. Og man spørger saa meget mere derom, som han selv, da han tilsidst i faa Ord vil opgøre Betydningen af det 19. Aarhundrede, lægger Vægt paa andre Momenter end dem, under Synspunkt af hvilke han ellers fortrinsvis har behandlet Verdenshistoriens Forløb. Men trods alle Indvendinger staar Schäfers Bog som et mærkeligt, helstøbt og interessevækkende Arbejde. *J. A. F.*

Af den hurtigt fremadskridende *Cambridge Modern History* er udkommet Vol. 10 (1907) med Særtitel: *The Restoration*, omfattende Tiden fra 1815 til omtr. 1840. Ogsaa til dette Bind er søgt Medarbejdere fra forskellige Lande. Mest nyt, ogsaa fra utrykte Kilder, findes i Afsnittet om Kongrestiden, forfattet af W. Allison Phillips. Særlig Vægt er naturligvis lagt paa Storbritanniens, Irlands og de engelske Koloniers Historie. Julikongedømmets første Tid er behandlet af E. Bourgeois, der ligesom i hans egen *Manuel historique de politique étrangère*, T. 3 (1905) ser langt venligere paa Ludvig Filip end Tilfældet ellers almindeligvis er.

Af den her tidligere omtalte *Political History of England* er udkommet Vol. 7 (1907), behandlende Tiden fra 1603—60 og forfattet af Professor F. C. Montague. Det er dygtigt Arbejde, bygget paa den rige Litteratur om Stuarterne, Revolutionen og Cromwell. Men det savner noget Liv og staar i denne Henseende tilbage for Trevelyan's ypperlige Bog om samme Periode: *England under the Stuarts* (1905), der ogsaa indgaaende og med megen Forstaaelse behandler de sociale og aandelige Forhold i hin Periode. I Sammenhæng hermed turde Opmærksomheden henledes paa en for nogle Aar siden udkommen ny Udgave af Carlyle's berømte *Letters and Speeches of Oliver Cromwell.* Denne Udgave er besørget af Lomas (V. 1—3, 1904); han har sammenlignet alle Carlyle's Aftryk af Brevene med Originalerne, berigtiget Fejlene, tillige føjet 145 Breve til, som er draget frem siden Carlyle's Tid, men paa den anden Side udeladt de vitterlig uægte; ogsaa Talerne er blevet underkastet en kritisk Revision efter de ældre Af-

tryk. Udgavens Værdi forøges ved en ganske fortrinlig Indledning af den ansete Cromwellforsker Firth, der i den med meget Skarpsyn værdsætter Carlyle's Behandling af Cromwell og fremhæver saavel dens Fortrin som dens Svagheder.

I *La Révolution industrielle au XVIIIe siècle. Essai sur les commencements de la grande industrie moderne en Angleterre* (Paris 1906) har Paul Mantoux givet en omfattende, paa selvstændige Studier og selvstændig Opfattelse hvilende, i mange Henseender udmærket Fremstilling af den industrielle Revolution i England og dens Følger i økonomisk og social Henseende.

Den fra sine Arbejder paa Hansehistoriens Omraade ansete Forsker, Professor E. Daenell i Kiel har i Samlingen *Aus Natur und Geisteswelt* udgivet *Geschichte der Vereinigten Staaten von Amerika* (Leipzig, 1907). Det er en lille, sammentrængt Bog, men den giver en fortræffelig og højst lærerig Udsigt over Nordamerikas politiske, etnografiske og økonomiske Historie fra Kolonisationens Begyndelse til Nutiden.

Bøger indsendte til Redaktionen.

Jahrbücher des Vereins für mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde. 71. Jahrg. Schwerin, 1906.

Henry Biaudet: Le Saint-Siège et la Suède durant la seconde moitié du XVIe siècle. Etudes politiques. I. Origines et epoque des relations non officielles 1570—1576. Paris, 1907. Librairie Plon.

Skrifter utgifna af Svenska historiska Föreningen. II. Svensk historisk Bibliografi 1875—1900. Systematisk förteckning öfver skrifter och uppsatser som röra Sveriges historia utkomna från och med 1875 till och med 1900. Af Kristian Setterwall. Stockh., 1907.

The Swedes' Church and House of Sven Sener 1677. Philadelphia 1907.

Joh. K. Bergwitz: Kulturtræk fra Middelalderen særlig Norge. Krania, 1907.

Breve fra Hans Gram, Etatsraad, Geheimearchivar, Professor, 1685—1748. Udg. af Herman Gram. Kbh., 1907. V. Thaning & Appels Forl.

Norske Herredags-Dombøger. Udgivne for Det Norske Historiske Kildeskriftfond. 2. Række (1607—1623). III. Dombog for 1613. 1. Herredagen i Skien ved E. A. Thomle. Chrania, 1907.

Acta Pontificum Danica. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1316—1536. 2. Bd. 1378—1431. Udg. af Alfr. Krarup og Johs. Lindbæk. Kbh., 1907. G. E. C. Gad.

Íslendinga Saga eptir Boga Th. Melsted gefin út af Hinu Íslenska Bókmentafjelagi. 2. Bd. 2. H. Kpmhfn. 1907.

Valdemar Bennike og Marius Kristensen: Kort over de danske Folkemål med Forklaringer. H. 6. Kbh., 1907. Det Schubotheske Forlag.

Carl Klitgaard: Hvetbo Herred. 2. Del. Aalborg, 1907.

Hering Liisberg: Agent Holck De Fattiges Tolk. Kraks Vejvisers Forlag, 1907.

Indhold:

Historisk Tidsskrift udgives med 4 Hefter aarlig. Den danske historiske Forenings Medlemmer betaler aarlig 4 Kroner. Anmeldelser om Indtrædelse modtages hos Foreningens Formand (Professor Joh. Steenstrup, Svanemosegaardsvej 12, V), hos dens Sekretær (Professor J. A. Fridericia, Nyvej 4, V) og af H. Hagerup's Boghandel (Gothersgade 30, K).

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgang aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske Forening mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 2 og 3 Kroner om Aaret. De Medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, ville behage at gøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Sekretær.

Historisk Tidsskrift,

Ottende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,
Foreningens Sekretær.

Første Binds femte Hefte.

Kjøbenhavn.
H. Hagerups Boghandel, Hovedkommissionær.
Bianco Lunos Bogtrykkeri.
1908.

Udgives sammen med 6. Hefte for 2. Halvaar 1907.

Den danske historiske Forenings Bestyrelse bestaar af:

Prof. **J. A. Fridericia,** Museumsassistent **H. Hackeprang,** Prof. **Kr. Erslev,** Prof. **Joh. Steenstrup** og Dr. phil. **Aage Friis.**

Foreningen har udgivet:

Historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1840—45. Nyt historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1846—56. 3. Række. 1—6. Bd., samt Register. 1858—69. 4. Række. 1—6. Bd. 1869—78. 5. Række. 1—6. Bd. 1879—87. 6. Række. 1—6. Bd. 1887—97. 7. Række. 1—6. Bd. 1897—1906. 8. Række. 1. Bd. 1—4. H. 1907. Indholdsfortegnelse til 1—5. Række. 1889.

C. Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. Del. 1845—51.

—— Historisk-biographiske Samlinger. 1—3. Hefte. 1847—51.

J. P. F. Kønigsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter. 2. omarb. Udg. 1856.

N. M. Petersen: Bidrag til den danske Literaturs Historie. I—VI. 1853—64. (Udsolgt undtagen VI, Registret.)

H. G. Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 1861.

Fr. Hammerich: Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. 1863. (Udsolgt.)

O. Vaupell: Kampen for Sønderjylland 1848—50. I—III. 1863—67. (Udsolgt.)

H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. 1—3. Del, samt Aktstykker. 1868—77.

Joh. C. H. R. Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863). 1889.

Foreningens Medlemmer kan, for saa vidt Forraad haves, faa ethvert Bind af de første 4 Rækker af Historisk Tidsskrift mod at betale 4 Kr. samt ethvert Bind af 5te—7de Række mod at betale 6 Kr. Registret til 3dje Række leveres, naar ønskes, gratis sammen med Rækkens 6te Bind; ellers betales det med 50 Ø. Indholdsfortegnelsen til de 5 første Rækker koster 30 Ø.

For følgende Bøger gælder foreløbigt en **Prisnedsættelse:**

Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 50 Ø.

Kønigsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller. 1 Kr.

Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. D. 50 Ø.

—— Historisk-biographiske Samlinger. 50 Ø.

Reinhardt: Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vore Dage. (Særtr. af Hist. Tidsskr. 3. R. III.) 30 Ø.

Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie 1537 til 1621. 1—3. D., samt Aktstykker. 2 Kr. (Enkelte Bind eller Aktstykkerne 50 Ø.)

Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19. Aarh. 2 Kr.

Desuden er **Prisen** paa en Række enkelte Hefter af Historisk Tidsskrift **nedsat** til 30 Ø.; nærmere Oplysning gives i Subskriptionsindbydelsen til Tidsskriftets 8de Række, der kan faas gennem enhver Boghandel.

Johan Bülows Forhold til Kronprins Frederik efter 1784. — Bülows Fald.

Af

Edvard Holm.

Den 4. Juni 1793 blev Johan Bülow afskediget fra sin Stilling som Hofmarskal hos Kronprins Frederik, og dermed var hans Virksomhed baade ved Hoffet og med Hensyn til Statsstyrelsen afsluttet for stedse.

Det var dengang 20 Aar siden han i Efteraaret 1773 var bleven ansat som Kammerjunker hos den femaarige Kronprins. Jeg har i 5te Bind af min Danmark-Norges Historie 1720—1814 givet en Skildring af, hvorledes han med stor Pligtfølelse udfyldte denne Stilling som den, der nærmest havde at tage sig af Prinsen under hans Udvikling som Dreng, og indtil han 1784 kom i Spidsen for Regeringen. Hvilke Brøst end Kronprinsens Opdragelse havde, er det utvivlsomt, at Bülow har havt stor Fortjeneste af, at det forkvaklede og sære Barn blev udviklet til et sundt og ufordærvet ungt Menneske. Tillige havde han forstaaet at vinde Prinsens Hengivenhed. Saaledes skete det, at han gik over fra at have været dennes faktiske Hovmester, og vi kunne gjerne sige Opdrager, til under Navn af Hofmarskal dels at skulle styre de Sager, der vedrørte hans særlige Hof, dels under Arbejdet i hans Kabinet at skulle blive hans Raadgiver og hans fortrolige med Hensyn til mangfoldige Sager.

Naar jeg taler om Bülows Arbejde i Kabinettet, kan det maaske vække Forbauselse, da det ved Regeringsskiftet 14. April 1784 udtrykkelig blev udtalt af selve Kronprinsen, at Kabinettet var afskaffet. Men, som jeg andensteds har udviklet, forsvandt Kabinettet ikke i Virkeligheden, og det af den Grund, at det ikke kunde undværes. Der maatte være et Sted, hvor Ansøgninger og Skrivelser til Kongen af den forskjelligste Slags kunde samles, blandt andet Henvendelser og Forespørgsler om Forretningssager. Og det maatte ligge i dens Magt, der havde Kongemagten i sin Haand, at give Ordrer i forskjellige Retninger, som det var naturligt, at han overvejede sammen med den, han havde til at hjælpe sig med Hensyn til de mange indkommende Sager. Man har i vor Historie et andet Exempel foruden Bülow fra det attende Hundredaar paa, at en høj Hofstilling har været forenet med det at skulle hjælpe Kongen i hans Kabinet. Det var nemlig Tilfældet med Adam Gottlob Moltke. Men for ikke at tale om Forskjellen paa Frederik V's og Kronprins Frederiks Karakterer, saa var Moltke tillige Medlem af Statsraadet og oven i Kjøbet, næst den ældre Bernstorff, den vigtigste her. Det gav ham selvfølgelig en endnu langt mere indflydelsesrig Stilling end den, Bülow havde. Men klart er det alligevel, at det var en meget vigtig Plads, denne var kommen til at staa paa.

Intet var rimeligere, end at Mænd i de mest forskjellige Stillinger søgte at bruge hans Hjælp eller i det mindste at nytte ham som Mellemmand, naar de ønskede at komme i Forbindelse med Kronprinsen. Det var, som om Folk kappedes om at bede ham om at skaffe dem Audiens eller om at faa ham til at tage sig af

Ansøgninger enten fra dem selv eller fra Mænd, de interesserede sig for. Den bekjendte tyske Forfatter Campe skriver til ham for at faa Tilladelse til at tilegne Prinsen et Skrift om Opdragelsesvæsenet, Tyge Rothe trænger i sine Breve ind paa ham, snart for at faa ham til at paavirke Kronprinsen til Gavn for de politiske og sociale Formaal, som han selv ønskede at faa fremmet, snart for at han skal tale hans egen Sag hos Prinsen; Biskop Balle beder ham hjælpe til, at Kathechisationen kan blive bevaret i Kastelskirken, hans tidligere Uven Schlanbusch søger at faa ham til at tage sig af Andragender fra den bekjendte Botaniker Wahl, høje Embedsmænd bede ham om at forestille Sager for Kronprinsen eller om at udvirke, at det bliver tilladt, at deres Kollegium maa komme med en Forestilling om et eller andet, Kancellipræsidenten Brandt skriver til ham ikke alene om Embedsforretninger, men ogsaa for at faa ham til at forsikre Kronprinsen, at han personlig elsker denne, selv Schack Rathlou vil have ham til at paavirke Prinsen i Anledning af Spørgsmaal, der skulde for i Statsraadet; Klager over forskjellige Forhold i Styrelse og Stat eller over politiske Modstandere tilsendes ham i Mængde, saaledes for at tage et bekjendt Exempel, da endog Rosenkrantz som Statsminister under Kampen om Landboreformerne i Breve bearbejdede ham for ved hans Hjælp at faa Reventlow styrtet. Ja, vi kunne gaa op til selve Kongefamilien. Prinsen af Augustenborg skriver til ham, om han ikke vil tage sig af en Ansøgning fra en Amtmand Pechlin, men tilføjer karakteristisk, at han ikke maa blande ham selv i Sagen, og man kan se ham i et Brev tale om den dybe Erkjendtlighed *(reconnaissance)*, han føler imod ham. Om det saa var selve den Kronprinsen

24*

saa nær staaende Prins Karl, saa beder han ham om hans Hjælp til at blive Generalfeltmarskal. Alt dette kun som Exempler, men formentlig dog fuldt tilstrækkeligt til at vise, hvilken Indflydelse man tillagde ham. Naturligvis opfattedes han ogsaa fra den Side af Gustav III, naar han vilde paavirke den dansk-norske Regering. Det var et Vidnesbyrd herom, at han gjorde ham til Kommandør af Nordstjernen.

Men Bülows i det mindste tilsyneladende saa betydelige og indflydelsesrige Post var ikke fri for at have sine vanskelige Sider. En saadan laa allerede i den Splittelse i Partier eller Koterier, der var saa fremtrædende i de første Aar efter 1784. For saa vidt det gjaldt Spørgsmaalet om Parti for eller mod Kronprinsen, var Sagen klar nok for Bülow. Han var utvivlsomt bestemt paa at sætte alt ind paa at fremme Kronprinsens Tarv. Men anderledes var det med Hensyn til Splittelser af andre Grunde imellem de Mænd, der havde mest at sige, baade hvor det drejede sig om det ligefremme Magtstræv, og hvor det angik Meningsforskjel om store Reformer. Det kunde her blive vanskeligere for ham at finde den rette Plads. Naar man husker paa, hvorledes han for Kronprinsen talte Skrivefrihedens Sag, fremhævede Nødvendigheden af at ophjælpe Bønderne eller gjorde opmærksom paa Betydningen af en friere Handel. skulde man tro, at han maatte være Reformpartiets selvskrevne Støtte. Men det var han langt fra. Her ser man, hvor lidt Bülow var en overlegen Natur. Hvad enten det laa i rent personlige Antipathier eller i en vis Skinsyge imod Mænd, som han saa, at Kronprinsen var tilbøjelig til helst at ville følge som Raadgivere i forskjellige store Spørgsmaal, viser Bülows Brevvexling, at

han hurtig valgte at nærme sig til Reformpartiets Modstandere. Han, der havde været ivrig for at styrte Guldberg og dennes politiske Venner, stillede sig faa Aar efter 1784 i et nøje Forhold til ham. Vistnok saas de sjælden; men det var en stadig og flittig Brevvexling, de førte med hinanden. Bülow holdt overhovedet aabenbart af ved Breve at træde i levende Forbindelse med flere Mænd af større eller mindre Betydning i Haab om ad den Vej at kunne faa Oplysninger paa administrative og sociale Omraader, som han af Hensyn til sin Stilling gjerne vilde vide noget nærmere om. Hertil var der intet at sige; men det forunderlige ligger i det Valg, han gjorde af sine vigtigste Korrespondenter. Netop, hvad Guldberg angik, kan man se, at han gjerne vilde have denne til at ytre sig om de store Spørgsmaal, der sysselsatte de reformivrige Mænd. Han maatte, efter at han siden 1773 havde været knyttet til Hoffet, selvfølgelig vide god Besked med Guldbergs Grundstandpunkt; men dette afholdt ham ikke fra at faa ham til at udtale sig om mangt og meget, hvad der vilde være det samme som at give ham Lejlighed til at paavise det efter hans Skjøn grundforkerte i de ledende Tanker hos Ministrene. Saaledes netop med Hensyn til Landboforholdene. Udtalelser i Guldbergs Breve tyde paa at Bülow i det mindste paa visse vigtige Punkter har ytret sig for ham paa en saadan Maade, at han maatte tro, at han i Hovedsagen havde en Meningsfælle i ham. „Jeg har“, skriver Guldberg 13. Februar 1789, „af Deres Brev og vore Samtaler al Aarsag til at være overbevist om, at de fleste af vor Tids Planer er ikke Deres, end ikke med nogen Deltagelse“. Ganske paa lignende Maade opmuntrede Bülow Ministrenes bitre

Modstander P. Kr. Schumacher til at meddele ham sine Meninger og dermed ogsaa sin Kritik af den daværende Styrelse. Jeg har i første Del af sjette Bind af min Danmark-Norges Historie vist, hvorledes Schumacher gjorde dette ret *con amore*, hvilken Nydelse han aabenbart fandt i at hudflette Reventlow, og med hvilken Ringeagt og tillige Bitterhed han skildrede Bernstorff som en elendig Udenrigsminister. Selv om vi ikke kjende Bülows Breve til disse hans to fortrolige Korrespondenter, er det umuligt andet end at faa det Indtryk, at han har følt en Tilfredsstillelse ved deres Breve til ham. Ikke den svageste Antydning kan man finde af, at de have mødt Modsigelse af ham paa noget Punkt, hverken hvad Personligheder eller hvad Forhold angik. Dette virker forbausende. Saaledes særlig med Hensyn til Bernstorff. Ikke alene havde Bülow stillet sig i et nøje Forhold til denne ved Regeringsskiftet 1784; men det er ikke let muligt at træffe mere lovprisende Ytringer om en Mand, end dem, Bülow faa Aar efter har brugt om Bernstorff. Trods dette har han ikke havt et Ord at indvende i Anledning af Schumachers systematiske Nedrakning af Bernstorff i sine Breve.

Det er værdt at lægge Mærke til dette Forhold netop med Hensyn til Bülows Stilling i det hele. Naar han i den Grad, som det var Tilfældet, arbejdede sammen med Kronprinsen, maatte han idelig komme i Berøring med Ministrene. Men hvilken Kjølighed fra hans Side overfor dem i det mindste som politiske Personligheder giver hans Forhold baade til Guldberg og til Schumacher ikke Indtryk af! Denne Kjølighed maatte blive gjensidig. Det er saaledes værdt at se den Blanding af Ringeagt og Bitterhed, med hvilken Grevinde

Charlotte Schimmelmann omtaler ham i Breve. Hun følte den store Modsætning der var imellem ham og hende selv saavelsom hendes Mand[1]). Denne Modsætningsfølelse kunde opstaa, uden at man derfor behøver at tænke sig, at Bülow skulde have ligefrem bekæmpet Ministrene hos Kronprinsen. Dertil var han i Virkeligheden baade altfor forsigtig og ligeledes for loyal. Men at han og Ministrene ikke stod hinanden nær, maatte være indlysende for enhver, og det er da ganske naturligt, at der sivede noget ud blandt Folk om ham som Modstander af Fremskridtet. Man kan se Rahbek foruden andre Udfald imod ham i Breve kalde ham al Friheds svorne Fjende[2]).

Lod det sig end naturligvis tænke, at Bülow ved sin Stilling hos Kronprinsen kunde gjøre Ministre, der ikke huede ham, betydelig Skade, maatte det omvendt, naar han selv kom til at staa usikkert, blive slemt for ham, aldeles ingen Støtte at have hos Mænd, der som Ministre havde Kronprinsens Øren. Hvorledes skulde han efter sin Stilling til Reformministrene kunne vente at finde en saadan hos dem? Og man maa huske, at hans Stilling ved Siden af at give ham Indflydelse nødvendigvis maatte bringe ham paa Kant med forskjellige, der af den ene eller den anden Grund mente, at de havde ham til Modstander, eller at de i det mindste ikke fandt den Hjælp hos ham, de kunde kræve. Saaledes havde han blandt andet faaet Prinsen

---

[1]) Reventl. Papirer IV, 92 og 142. I et Brev til Prinsen af Augustenborg af 4. Juni 1793 om Bülows Fald skriver hun: *Bülow n'a jamais aimé l'air de notre maison et je crois que nous nous rendrons un réciproque très parfait.*

[2]) S. Birket Smith: Til Belysning af literære Personer og Forhold (Kjbhn. 1884). S. 229.

af Augustenborg til Fjende. Det daarlige Forhold imellem ham og denne har aabenbart i hin Tid været Gjenstand for Omtale. Folk havde travlt med, at Bülow som en Følge deraf søgte at gjøre Prinsesse Louise Augusta den Skade, han kunde[1]). Har han, hvad der er sikkert nok, havt gode Venner, saa har han ogsaa havt bitre Fjender. Det er paafaldende Stemninger af Uvilje imod ham, man f. Ex. kan se komme til Orde i Grevinde Schulins Breve. Med en formelig Modbydelighed omtaler hun ham som falsk, som Hykler og som en, hvis Omgang nødvendigvis maatte være fordærvelig for Kronprinsen. Allerede 1787 fortalte ogsaa Prinsen af Augustenborg ham ligefrem, at han havde mange Fjender, at man sagde om ham, at han var intrigant, at han „søgte at contracarrere Ting hos Kronprinsen for at vise sin Pouvoir[2])“.

Efter Bülows Fald synes hans Venner, og ligeledes han selv, at have holdt Prins Karl for at have været hans særlig farlige Fjende. Forholdet imellem dem har i Virkeligheden været besynderligt. Fra først af hadede Bülow Prinsen, hvem han, efter hvad han havde hørt fortælle, — skjønt med Urette — mente havde ødelagt Kristian VII. Han advarede derfor af al Magt Kronprinsen imod ham og bekæmpede med stor Iver hans Planer om at faa sin Datter Marie Sofie Frederikke gift med Kronprinsen. Men senere skiftede han Holdning, han opgav i den Grad al Modstand imod dette Giftermaal, at han naaede at faa en høj Stjerne ved Prins Karls Hof paa Gottorp. Han blev endog, naar han kom hertil med Kronprinsen, hædret med at sidde ved Siden af Prins Karls Gemalinde Prinsesse Louise ved Middags-

1) Breve fra Grevinde Schulin f. E. 15. Juni 1790.
2) Bülows Dagbog S. 157. (Rigsark.)

taflet. Det er da heller ikke let muligt at træffe noget venligere end Tonen i Prins Karls Breve til ham i Slutningen af Firserne og i Begyndelsen af Halvfemserne. Han trykker, skriver han, Bülow i Tanken ømt til sit Hjærte, og han paakalder hver Dag Guds Velsignelse over ham saavelsom over Bernstorff og Kronprinsen [1]). „Gud", skriver han 23. Marts 1790, „har forenet Dem og Kronprinsen baade i det timelige og det aandelige sammen paa en særegen Maade, den enes Lykke vil altid være den andens". Ogsaa skriver han til Bülow som en „Broder", og han vil ikke vide af høje Titulaturer i hans Breve. „Lad endelig", skriver han, „sligt fare, ellers *„je vous excellencerai de la tête au pied"* [2]). Han gaar endog lige til i ypperstepræstelig Tone at skrive: „Efter vor Herres og Frelsers udtrykkelige Bud, giver jeg Dem hans høje Velsignelse [3])". Bülow har imidlertid, som det synes, ikke ret troet ham. I det mindste hedder det i et Brev fra ham til sin Kone af 6. Juli 1792: „Prins Karl er meget naadig imod mig, han kysser mig og trykker mig i Haanden NB., naar ingen ser det". Hvordanne Prins Karls Følelser i Virkeligheden have været, er svært at sige. Men noget Bevis for, at han har været troløs imod Bülow og virket til at styrte ham, findes ikke.

Hvad der nu end paa flere Maader har været skrøbeligt i dennes Stilling, saa havde det selvfølgelig altsammen intet at sige, saafremt han stod fast i Kronprinsens Yndest. Det havde han sikkert gjort i den første Tid efter 14. April 1784. Der kan ingen Tvivl være om, at Kronprinsen fra Barneaarene overførte en

---

[1]) Breve af 16. December 1788 og 6. Febr. 1789 (Rigsark.).
[2]) 5. Juni 1792.
[3]) Brev af 13. Decbr. 1791.

vis Hengivenhedsfølelse paa ham under de nye Forhold efter Regeringsskiftet 1784, og der kan ligesaa lidt være Tvivl om, at han foreløbig følte, at han trængte til ham. Men ulykkeligvis led Forholdet af en Kræftskade, der saa at sige med Nødvendighed maatte komme frem. Bülow havde før været Hovmesteren og Læreren; nu blev han Hofembedsmanden og Sekretæren hos den i Virkeligheden enevældige Fyrste. Han havde en levende Opfattelse af Enevoldsmagtens Højhed, og han havde en oprigtig Attraa efter at være til Gavn; men vilde han stadig kunne huske paa, at den, han nu arbejdede sammen med, ikke længere var hans Myndling og den, han opdrog? Vilde han kunne lade være at føle sig som den modnere og kyndige Raadgiver, vilde den gamle Opdragertone ikke uvilkaarlig komme til at præge hans Samtaler med den unge Prins? Han fortæller selv i sine Dagbøger om alle de Raad og Formaninger, han gav Prinsen med Hensyn til hans Pligter som Regent, og det kan man sige, i smaat som i stort. Saare meget deraf var i og for sig rigtigt og godt; men det kunde ogsaa blive for meget af det gode, saaledes naar han optraadte som vranten Moralist og snart var ærgerlig over, at Prinsen overværede Privatforestillinger hos Schimmelmanns, eller ikke syntes om de unge Damer, som han dansede med — hvad han ganske vist har antydet for ham —, snart gav ondt af sig over, at han taalte, at Louise Augusta blev malet af Juel i et meget let Kostume efter Datidens nyeste Mode. Ogsaa med Hensyn til Regeringssager kunde han udtale ligefrem Misbilligelse, som naar han lod Prinsen høre det urigtige i, at ikke Jakob Baden, men Moldenhawer skulde være Bibliothekar ved det kongelige Bibliothek. Han oversaa, som det

synes, at det gjaldt om at være varsom paa slige Omraader, at nemlig et Forhold som det, hvori han tidligere havde staaet til Kronprinsen, naar det under andre Former fortsattes ud over Barnealderen, let avlede en Oppositionsaand hos den yngre. Denne fristedes uvilkaarlig til at blive rebelsk imod det vedvarende Mentorvæsen. Ganske særlig kunde det let ske ved en Natur som Kronprinsen, hos hvem Følelsen af at være Enevoldsherskeren var i en næsten overdreven Grad udviklet, og som, medens hans Selvkritik var svag, med en egen sær Lidenskabelighed groede fast i de Forestillinger og Stemninger, der slog ned i ham. Saameget er da klart, at Forholdet imellem de to snart begyndte at blive farvet af Misstemninger. Bülows Dagbøger vise det paa det klareste. Jeg har andensteds[1]) gjort opmærksom paa, med hvilken forbausende Gnavenhed Bülow idelig i dem fremhæver mindre heldige Træk af Prinsen, medens han sjælden eller aldrig nævner noget, der var til Fordel for denne. Den Modsætning, Dagbøgerne lader se imellem paa den ene Side Fremstillingen af det umaadelige Arbejde, han selv udrettede paa mangfoldige Omraader for Kronprinsen, og de mange gode Raad, han gav denne, og paa den anden Side af Prinsens Kulde imod ham, er meget talende. Allerede tidlig har Bülow havt Følelsen af, at han ikke blev paaskjønnet tilstrækkelig af Prinsen. Det ærgrede ham saaledes, at denne, da han i Maj 1784 gjorde ham til Ridder af Dannebroge, mente, at han nok kunde udrede de 500 Rdlr., der skulde betales som Bestallingsgebyr. Ja, han havde en saa udpræget Følelse af Prinsens Karrighed, at han

[1]) 6te Binds 1ste Del af min Danmark-Norges Historie 1720—1814 S. 29.

søgte at sikre sin økonomiske Fremtid ved at gifte sig med en 18aarig Pige, en Frøken Hoppe, der var ualmindelig hæslig og tillige ualmindelig uheldig i aandelig Henseende, men til Vederlag bragte ham en Medgift paa 100000 Rdlr. Selvfølgelig maatte det være Bülows egen Sag, hvem han vilde gifte sig med, naar der ikke kunde siges noget paa hans Brud i sædelig Henseende, og det kunde der aldeles ikke; men, da Kronprinsen havde en Følelse af, at en vis Misstemning over hans Holdning i Pengesager havde Del i dette Skridt, udtalte han sig ret skarpt til ham, fordi han havde giftet sig for at faa Formue. Sligt skulde ikke gjøre Forholdet bedre. Bülow satte sig mere og mere fast i den Mening, at Prinsen ikke skjønnede nok paa ham. Ja, det er som om Stillingen i det mindste til sine Tider har været ham næsten uudholdelig. Der kan komme saadanne Udtalelser fra ham som, naar han 9. Maj 1790 udbryder: „Gid jeg var i Ro langt herfra", eller, naar han 20. Maj 1789 skriver: „Denne Dag er en af mine faa behagelige".

Bestemte Ytringer af Prinsen, der vise hans Stemning imod Bülow, har man visselig ikke; men naar denne følte sig utilfreds, forklares det naturlig derved, at han mærkede, at Prinsen efterhaanden tabte sin Sympathi for ham. Allerede saa tidlig som i 1786 har han lige overfor ham selv beklaget sig over, at han var altfor tilbageholdende imod ham[1]). Der kan ikke være Tvivl om, at han havde Ret i at føle, at Kronprinsen mere og mere gled fra ham. Det var ogsaa meget uheldigt, at denne var ærgerlig over, at han stod i Forbindelse med Guldberg, og deraf trak Slutninger om, at han ogsaa var knyttet til Dronning Juliane Marie. Naar Forholdet

[1]) Dagbog 5. Maj 1786.

udviklede sig saaledes, var der ingen anden Udvej, end at det løstes i al Venskabelighed. Dette skete desto værre ikke. Bülow havde sat sig i Hovedet at ville følge et Raad, som Stampe havde givet ham. aldrig selv at søge Afsked, og Kronprinsen krympede sig ligesom ved at give slip paa hans i mange Henseender nyttige Arbejde og maaske ogsaa ved at bryde et Forhold, der havde varet i saa mange Aar. Det ser ud, som om Bülows Stilling omtrent paa den Tid, da Kronprinsen giftede sig, er bleven fastere. Da blev han ogsaa gjort til Excellence; men snart efter begyndte det at gaa ned ad Bakke for ham. I Begyndelsen af 1792 maa det have set ret broget ud. Bülow har da havt en saa stærk Følelse af en Misstemning hos Kronprinsen imod ham at han forsøgte ved Prins Karls Mellemkomst at ville forsvare sin Stilling. Han gik her en ganske ejendommelig Vej. Jeg har andensteds omtalt det besynderlige mystiske, for ikke at sige stærkt spiritistiske Præg, Prins Karls Religiøsitet havde. I hans Arbejdsværelse paa Gottorp Slot hang der et Kristusbillede, malet af Graff. Dette var en ligefrem Helligdom for ham. Foran det arbejdede han, som han kaldte det. Idet han kom i en extatisk Tilstand, rettede han under sin Andagt Spørgsmaal til det, og han mente da at faa Aabenbaringer af Kristus som Svar. Om Bülow — saaledes som mærkelig nok Bernstorff — troede paa disse Aabenbaringer, skal jeg lade være usagt; men han brugte i dette Øjeblik Prinsens Tro derpaa. Han spurgte ham nemlig i et Brev om, hvad *Notre seigneur* mente om ham; derved fik han i Virkeligheden Prinsen til at sige, hvad han selv fandt urigtigt i hans Færd. Prins Karl nævner i et Brev af 17. Febr. 1792 nemlig som

Resultat af sit Arbejde ved Billedet, at Bülow havde den Fejl at føle *des haines enfantines*, at han havde en *trop grande sensibilité*, at han hengav sig for meget til *défiance*, og at han havde *crainte sur mille choses mondaines*. Dette Prins Karls Svar lod Bülow da Kronprinsen faa, idet han tilføjede en nærmere Redegjørelse, hvad de nævnte Punkter angik. Tillige griber han saa Lejligheden til at nævne, hvor meget han havde gjort for ham, saaledes at Kronprinsen endog havde set ham til forskjellige Tider ofre alt for ham. Endelig knytter han saa dertil stærke Udtalelser af sin Hengivenhed for ham. „Hvis", skriver han, „saa Deres Kgl. Højhed holder mig for skyldig, saa giv mig Lejlighed til at retfærdiggjøre mig, og De vil blive overtydet om min Uskyldighed. Skjænk mig da atter Deres Tillid, uden hvilken jeg ikke vilde kunne være lykkelig". Paa denne Bülows Henvendelse fik han, hvad der tager sig ret ilde ud, enten intet eller i hvert Tilfælde kun et koldt Svar[1]). Forsøget paa at skabe en Bedring i Forholdet førte under alle Omstændigheder til intet. Han blev nok i Efteraaret 1792 gjort til virkelig Ordenssekretær; men det havde intet at sige. Forholdet imellem dem var i Begyndelsen af 1793 tydelig nok aldeles ødelagt, og der behøvedes kun en Anledning for, at det helt skulde briste.

I Foraaret 1793 kom det til et for øvrigt i og for sig betydningsløst Opløb i Kjøbenhavn. En The- og Porcellænshandler Brabrand havde nemlig Butik her. Det var en Mand med megen Bitterhed i sig, og, da han var i høj Grad stridbar, kom han ind i en Række

[1]) Disse Aktstykker findes i en ikke indregistreret Pakke „Bülowske Papirer" paa det kgl. Bibl.

Retsstridigheder, under hvilke han mente, at han var bleven uretfærdig behandlet. Det endte med, at han blev sat under Tiltale, blandt andet for i en Sag at have ført falske Vidner, og nu udgav han da i Marts 1793 et Flyveskrift under Titel: „Den mishandlede danske Borgers Appellation til det danske Folk“. Var Titlen stærk i Udtrykkene, saa var Indholdet det ikke mindre. Det indeholdt dels en Række voldsomme Klager over nogle Jøder, han havde havt til Fjender, dels et i højeste Grad ærekrænkende Angreb paa en Prokurator Bradt og tillige stærke Beskyldninger imod Øvrigheden. Dette Flyveskrift bevirkede, at han blev fængslet (2. April). Da han skulde føres til Arresten, gjorde han en Del Ustyr, og det gav Anledning til, at der fandt et Opløb Sted der, hvor han boede, et Opløb, hvori en Del Gadedrenge og andet Janhagel spillede Hovedrollen. Meget hurtig herefter udkom der saa et Flyveblad paa et Par Sider, affattet i hans Hustrus Navn og med Titel: „Til Publikum af Lovise Brabrand“. Det var slet skrevet, men meget lidenskabeligt. „Borgere“, saaledes begyndte det, „min Mand, Eders Medborger, blev idag taget fra mig... 6 Linier fra Kancelliet i Kongens Navn rev ham fra mig og fra 6 skrigende Børn“. Det endte med de Ord: „Borgere! Ser ind i dette af Smerter — tredobbelte Smerter — forpinte Hjærte, Borgere! jeg er utrøstelig! Borgere! Borgere! Borgere!“

Man skulde ikke tro, at dette i og for sig lidet betydende Optrin kunde komme til at vedrøre Bülows Stilling. Og dog var det paa en Maade fra det, at Stødet kom til hans Fald. Sagen var, at Brabrand havde havt en Del at gjøre med en Kancelliraad Holm, der, efter tidligere at have været Prokurator paa Langeland, senere

havde bosat sig i Kjøbenhavn. Denne Mand var af den Slags Folk, der altid have noget at klage over, og han havde set sig arrig paa adskilligt i Styrelsen. I det Humør havde han fundet paa allerede fra Aaret 1785 at henvende sig til Bülow og ifølge al Sandsynlighed fyldt denne med alskens Kritik, nu over et, nu over et andet i Forholdene og ved forskjellige Personligheder. I Stedet for at sætte ham paa Døren, indlod Bülow sig til en vis Grad med ham, da han, som han selv har udtalt, „holdt det for sin Pligt at være høflig og med Overbærenhed at høre en Mand, uagtet uenig med ham i hans Tænkemaade, hos hvem han ikke havde sporet andet end ren, uegennyttig Hensigt og Attraa at tjene Prinsen“. Husker man paa, hvorledes Bülow rolig kunde se paa, at Guldberg og endnu mere Schumacher i deres Breve til ham angreb den daværende Regering og dens ledende Mænd, gjør man ham ikke Uret, naar man tror, at han har ladet Kancelliraad Holm have Frisprog til at give sin Galde Luft over saadanne Sider af Styrelsen og over saadanne Personligheder, som han mente at vide noget ubehageligt om[1]). Derimod kom det efter al Sandsynlighed ikke til at gaa ud over Kronprinsen personlig.

Men trods dette var Bülows Holdning meget uforsigtig. Holm blev nemlig sigtet for at være Forfatter til Rabalderflyveskriftet: „Til Publikum af Lovise Braband“, og i den Anledning arresteret. Da der blev foretaget Husundersøgelser i hans Hjem, og hans Papirer bleve beslaglagte, blev der fundet Koncepter til forskjellige

[1]) Efter en haandskreven Exposé af Werlauff paa Grundlag af Bülows Papirer, er denne dog tilsidst bleven kjed af Holm og havde tydelig ladet ham mærke det.

Skrivelser, som han skulde havde tilsendt Bülow. Disse fik et Par af dennes Uvenner fat paa, særlig Kronprinsens egen Livkirurg Bodendick, en aabenbart intrigant Person, som Prinsen imidlertid satte en Del Pris paa. Han og maaske ogsaa andre, der vidste god Besked med Spændingen mellem Kronprinsen og Bülow, fik travlt med at skubbe til den hældende Vogn og søgte at gjøre Kronprinsen viis paa, hvor betænkeligt det var, at Bülow i den Grad, som Tilfældet havde været, havde indladt sig med et Menneske som Holm. Det kan gjælde for sikkert, at Indholdet af, hvad der saaledes kom frem imod Bülow, ikke i og for sig indeholdt noget, der var alvorlig kompromitterende for ham. I det mindste er der ingensteds anført noget bestemt saadant, og det var blandt andet vitterligt, at en Promemoria, som blev fundet og var stilet til en Excellence, ikke var bestemt for ham, men for Guldberg. Der behøvedes dog uheldigvis ikke mere, end at Bülows Forhold til Holm blev fremstillet for Kronprinsen i et uheldigt Lys, saa var dermed hans Skjæbne afgjort, Kronprinsens Uvilje brød nu løs imod ham for Alvor. Det hjalp ikke, at Bülow i et Brev af 1. Juni beder ham om ikke at lade ham blive et Offer, fordi et ondt Menneske søgte at sværte hans Handlinger. De Samtaler, han derefter havde med Kronprinsen, vare højst ubehagelige. Denne lod ham vide, at han ikke kunde have Tillid til en Mand, der holdt Omgang med en Person som Holm. Bülow hævdede, at han havde handlet ganske korrekt, og forlangte Undersøgelse, hvis Kronprinsen ikke troede ham. Men Prinsen blev ved sit, at han ikke længere kunde have Tillid til ham, og opfordrede ham til at tage sin Afsked. Dette vilde Bülow ikke, og han fik den saa

(4. Juni). Deres Afsked fra hinanden var tydelig præget af gjensidig Bitterhed. Strax herefter begav Bülow sig til Bernstorff, til hvem han paa denne Tid havde større Tillid end til nogen anden. Bernstorff, der havde haabet, at de tidligere Misforstaaelser imellem ham og Kronprinsen vilde kunne fjærnes, viste ham Deltagelse og tilbød ham en Plads som Statsafsending ved et udenlandsk Hof. Havde det kunnet ske, saa var Bülow kommen fra det hele paa en Maade, der havde havt noget tilfredsstillende ved sig; men han afslog det smukke Tilbud for sin Kones Skyld. Og ganske sikkert, den i alle Henseender uheldige Fru Bülow var fuldstændig umulig ved et fremmed Hof. Derimod havde hendes betydelige Formue i Øjeblikket meget at sige for ham. Den havde sat ham i Stand til Aaret i Forvejen at kjøbe Sanderumgaard i Fyn, og derhen trak han sig tilbage med hende. De levede siden af hendes Formue, da han ingen Pension fik og vistnok i sin øjeblikkelige Forbitrelse ikke heller ønskede nogen[1]). Han forvandt næppe nogensinde helt den Krænkelse, han ikke uden Grund mente at have lidt. Man kan af mange Optegnelser af ham til forskjellige Tider se, hvorledes hans Tanker idelig have kredset sig om Afskedigelsen.

Naturligvis vakte, hvad her var sket, stor Opsigt og

[1]) Om Bülows pludselige Afskedigelse findes der en Mængde Optegnelser af ham selv i de Samlinger af disse, der findes dels i Rigsark., dels paa det kgl. Bibliothek. En af hans Optegnelser er, forkortet, meddelt af I. H. Bang i Indbydelsesskrift til Sorø Akademi 1878. Af megen Interesse er en Del Breve og Optegnelser, der findes i en ikke indregistreret Pakke Bülowske Papirer paa det kgl. Bibl. I disse ligger ogsaa den vigtige Exposé, Werlauff har affattet om den hele Sag. Alt hvad i Texten er fortalt om Katastrofen, er bygget paa disse forskjellige Aktstykker og Optegnelser.

Forbauselse. Det er ovenfor omtalt, at han havde baade trofaste Venner og udprægede Uvenner. Det kom til at vise sig nu. Selve den 4. Juni skrev Grevinde Charlotte Schimmelmann i et Brev til Prinsen af Augustenborg: „Baade i Byen og paa Landet er alle optagne af den saakaldte Yndlings Fald. Der er kun een Mening allevegne. Han har ikke havt en eneste Ven". Selv tilføjer hun, at hun altid havde foragtet ham. Hendes Lidenskab imod ham gik i dette Brev saa vidt, at hun forargedes over, at han havde vovet at nægte, hvad han var bleven sigtet for, og havde havt den Dristighed at bruge stærke Udtryk til Prinsen, der fra sin Side havde vist hele den Loyalitet, der var ham ejendommelig, og havde svaret ham *avec douceur et fermeté*. Om muligt endnu voldsommere gaar hun løs paa Bülow i et Brev, hun 2. Juni skrev til Grevinde Louise Stolberg. Ikke alene siger hun om ham, at han er *„aussi bête que serpent"*; men hun veed ogsaa, at der iblandt Holms Papirer var fundet meget fortrolige Breve til Bülow, der viste, at de havde villet omstyrte Forfatningen *(le gouvernement)* eller Ministeriet. Man tænke sig noget saa afsindigt som at tro, at Bülow havde villet lægge Planer op med en sølle Lommeprokurator imod Regeringen! Men saavidt gik Sladren, og det i den aandrige Schimmelmannske Kreds! Synderlig retfærdigere var det for øvrigt ikke, hvad Prinsen af Augustenborg skrev om Bülows Fald til Baggesen 9. Juni: „Hans Arbejde", siger han her, „har været til ingen Nytte for ham; han har forfejlet det Maal, han ved tusend Rænker har søgt at naa. Han har nu levet 20 Aar af sit Liv forgjæves[1])". Disse sidste Ord om

[1]) Briefwechsel des Herzogs Fr. Chr. zu Augustenburg mit Friedrich VI (Leipzig 1908) S. 41. Det bør dog ikke

„Slangen", som han holdt af at kalde Bülow, vare, som enhver veed, skammelig falske. For de første 11 Aar af disse 20 Aar, Aarene fra 1773 til 1784 skylder enhver Dansk Bülow Tak.

Som Grevinde Schimmelmann og Prinsen af Augustenborg dømte, lød vistnok Dommen i det hele iblandt Kronprinsens Omgivelser. Hvad der smertede Bülow overordentlig, det var, at Kronprinsessen, som han havde sat saa højt, var med om at bryde Staven over ham. Hun havde naturligvis sin Dom fra sin Ægtefælle. Anderledes var Opfattelsen af det skete hos Dronning Juliane Marie, hos Arveprinsen og hos dennes Gemalinde Prinsesse Sofie Frederikke, hvilken sidste lejlighedsvis i et Brev af 11. Juli til en Veninde meget har beklaget, hvad der havde rammet ham. Atter her møde vi Modsætningen imellem de to Grene af Kongefamilien. Men hvilken Forskjel var der ikke for Bülow i begge disse Kredse paa Stemningerne imod ham paa dette Tidspunkt og saa paa, hvordanne de havde været 1784!

I skarp Modsætning til Grevinde Schimmelmanns Ord, at Bülow ikke havde havt en eneste Ven, og at alle vare enige om at fordømme hans Færd, stod det, at en af hans Venner snart efter skrev til ham: „Publici Stemning har aldrig før saa afgjort ytret sig for en Mand, der er gaaet af[1])". Og ganske vist. Der har været adskillige, som have havt Medfølelse med Bülow og holdt hans Afskedigelse for saare uheldig. Endog

---

glemmes, at Prinsen i et Brev til Baggesen af 24. Septbr. er klar paa, at der ikke havde kunnet bebrejdes Bülow nogen egentlig Forbrydelse, men nok uforsvarlig Uforsigtighed (smstds. S. 42).

[1]) „Fra Hoffet og Byen", Breve til Johan Bülow udg. af J. Clausen og P. Fr. Rist (1906) S. 1—2.

om at følge ham til Roskilde som et Tegn paa Deltagelse var der hos en Del nærmere og fjærnere Bekjendte af ham Tale; men dette blev dog ikke til noget. At imidlertid alle Selskaber og Klubber, som det udtaltes i det nylig nævnte Brev til ham fra en Ven, stod paa hans Side, var en Overdrivelse. Derom vidne de ovenfor omtalte Ord af Rahbek om ham som Frihedsfjenden. Det er ikke blidere, naar Rahbek et andet Sted i sine Breve taler om den Bülowske Snogeyngel Holm og Brabrand.

Naar man nu ser tilbage paa Bülows Afskedigelse, kan der næppe være Tvivl om, at den var en beklagelig Begivenhed. Der er forskjelligt i hans Færd, som ikke er tiltalende; han var aabenbart en meget forfængelig Mand, der har holdt af at „vise sin Pouvoir“, han var unødvendig pirrelig overfor Kronprinsen, hans Optræden derfor uklog ved forskjellige Lejligheder; men han vilde aabenbart dog Prinsens Bedste, han var en god dansksindet Mand, og han var tillige, hvad han senere skulde give klare Beviser paa, stærkt aandelig interesseret. En saadan Mand trængte Kronprinsen med sin tørre, i aandelig Henseende meget snævre Synsmaade i høj Grad til. De, der efter ham kom til at skulle være Prinsens nærmeste Omgangsfæller, vare langt fra hans Jævninger.

Han har selv fortalt, at mange Aar senere (1819) kom han til at tale med Prins Karl af Hessen om Grunden til sin Afskedigelse i 1793[1]). Prinsen havde da sagt til ham: „Ak min allerkjæreste Ven! De kjender Kongen; han er, det veed Gud, en saa god Herre; men han „wollte Enevolds sein!“ Samtalen, tilføjer Bülow,

---

[1]) Selvbiografi. Rigsark.

blev afbrudt, saa han fik ikke mere at høre af Prinsen: men dennes Ord vare tilstrækkelige, de ramme utvivlsomt Sømmet paa Hovedet. De stemme fuldstændig med den Udvikling af Forholdet imellem Kronprinsen og Bülow, som vi have fulgt i det foregaaende. Kronprinsen har aabenbart fundet, at Bülow bredte sig for meget i sin Stilling hos ham og lagde an paa, at Folk skulde tiltro ham en Indflydelse, der gjorde Skaar i hans egen Storhed. Det ærgrede ham og vakte hans Skinsyge. Noget af virkelig Betydning kunde han aabenbart ikke bebrejde ham.

Men om man end kan forstaa, at han kunde blive kjed af Bülow og ønske at blive af med ham, saa var den Maade, hvorpaa han sprængte Forholdet til ham, i høj Grad frastødende. Han glemte helt, at han skyldte ham Taknemmelighed for, hvad han havde været for ham under hans Opvæxt, og det var ganske utilladeligt, uden at undersøge Sagen nærmere, at sætte sin Lid fuldstændig til bagvaskende Sladder og paa Grundlag deraf at tiltro Bülow et nærmere fortroligt Forhold til en saa løs Skjændegjæst som Kancelliraad Holm, og det endog et saadant Forhold, at Bülow derved kunde siges at bryde et Troskabsforhold til ham selv. Hvor skønt Grevinde Schimmelmann end, som vi have set, talte om den *douceur,* som han havde vist imod Bülow, bliver den sande Dom dog den, at hans Færd ved denne Lejlighed var præget af den samme Lidenskabelighed, som mere end een Gang skulde komme til at volde Ulykker. Og naar han paa en krænkende Maade lod Bülow falde i Unaade, holdt han sejgt fast ved den Stemning, hvori han her var kommen. Først efter en Række Aar mildnedes hans Sind, saaledes at han

ønskede at vise Bülow, at hans Vrede imod ham var glemt. Efter 1808 forhøjede han flere Gange hans Rang som Excellence, i 1817 gjorde han ham til Elefantridder, og tilsidst i 1824 lod han ham faa Rang med Statsministre. Ogsaa bevilgede ham ham i 1822 en aarlig Pension paa 2000 Rdlr., da han netop dengang havde lidt betydelige Pengetab. Men nogen personlig Berøring var der aldrig imellem dem efter 1793.

Bülow fik ingen Efterfølger. Kronprinsen vilde ikke mere have nogen enkelt Mand paa en saadan Plads, og han valgte til at udføre Bülows Forretninger at bruge sit ældre underordnede Hofpersonale og saa desuden sine Adjudanter[1]). Altsaa Mænd, der ikke havde mindste Kjendskab til Statsstyrelsen, og som havde en ensidig militær Uddannelse, skulde nu være hans nærmeste Omgivelse i hans Kabinet. Han vilde, som det synes, expedere alting selv. Unægtelig var han nu bleven fri for at have nogen hos sig, der kunde gjælde for at have mindste Indflydelse, hvad vigtige Statssager angik, og han var fritaget for at have nogen, der under det daglige Samliv kunde give ham Raad, end sige komme med Formaninger. Det var et tydeligt Vidnesbyrd om, at Spørgsmaalet Bülow var mere end et rent personligt Spørgsmaal. Man skimter ligesom i Horizonten Adjudantvæsenet fra Tiden 1807 til 1814, et ikke tiltalende Perspektiv.

[1]) Polit. Journal 1792 I, S. 658. Med Hensyn til sligt var dette Blad sædvanlig godt underrettet. Jvfr. Fra Hoffet og Byen S. 3.

Smaastykker.

8.

Om Stenglinernes Forhold til Danmark.

Af Eiler Nystrøm.

I Begyndelsen af 1760erne var Danmarks finansielle Stilling saa daarlig som den ikke havde været i lange Tider. Statens Pengevæsen var i Uorden og skønt det hele økonomiske Niveau var steget ved det stærke Opsving i Handel og Industri i de forudgaaende tredive Aar, var Statsgælden bleven større. Baade Frederik den Femtes og hans Faders Regering havde slugt store Summer, ikke blot ved selve Fyrstehusets Ødselhed og Lyst til Pragt, men ogsaa ved mere velmente end egentlig vellykkede Forsøg paa at ophjælpe de merkantile og industrielle Forhold; og selve Finansstyrelsen havde under begge Konger ikke været god. Til alt dette kom de truende Udsigter til Krig med Rusland, der gjorde Penge til Rustninger nødvendige.

Under disse Omstændigheder gik de ledende Finansmænds Bestræbelser ud paa at slutte Forbindelse med fremmede Pengemænd og bevæge rige Købmænd til at tage fast Ophold i Danmark[1]), dels for at skaffe Staten billige Penge, dels for

---

[1]) Omkring Aar 1760 fik saaledes A. S. v. d. Osten, der den Gang var dansk Gesandt i St. Petersborg, Hans Lindholm til at tage fast Ophold i Danmark mod at der til Gengæld tillagdes ham Titel af Kommerceraad. Lindholm, Faderen til den bekendte Admiral Hans L., havde i en ung Alder forladt Danmark, etableret sig i Rusland og samlet en betydelig Formue (Udenrigsm. Arkiv: Depecher fra St. Petersborg 1759 $\frac{12.}{23.}$ Jan. og $\frac{28.\ \text{Juli}}{8.\ \text{Aug.}}$, 1760 $\frac{1.}{12.}$ Aug.; Gehejmeregistratur 1759 Marts Pag. 43, 1760 Fol. 565; R. A. Sjæll. aabne Breve 1760 Nr. 452).

at skabe et naturligt og solidt Grundlag for højere Skatteydelse i selve Landet og trække fremmede Formuer dertil. Og blandt H. C. Schimmelmanns ikke mindst betydende Forbindelser i Hamborg var Stenglinerne.

Af den schwabiske Adelsslægt Stenglin indvandrede Augsburgeren Marcus Friederich Stenglin omkring 1670 til Hamborg, nedsatte sig som Handelsmand og Bankier og afgik ved Døden der 1736, i en Alder af 84 Aar[1]). Paa den Tid, da Schimmelmann var Resident i Hamborg, var der to store Bankierhuse af Navnet Stenglin, nemlig Philip Heinrich Stenglin, hvis Forretning gik under hans Fuldmægtigs Navn Peter Carstens, og Daniel Stenglin.

For Philip Heinrich Stenglin, der var en Sønnesøn af Marcus Fried. og født i Hamborg 1717, havde J. H. E. Bernstorff en særlig Bevaagenhed. Sandsynligvis har den hovedrige Stenglin i al Almindelighed været Staten en nyttig Mand — f. Eks. ved Optagelse af Laan og i det hele ved Statens finansielle Dispositioner i de knappe Tider —, ligesom Schimmelmann vistnok ogsaa har søgt at holde ham i høj Kredit hos Bernstorff som en værdifuld personlig Forretningsforbindelse[2]). — I Sommeren 1763 indtraadte det store Krak i Hamborg. Ved Midten af August havde Forvirringen naaet sit Højdepunkt og man hverken udstedte eller indløste Veksler mere; henimod en Snes store Bankhuse blev ruinerede[3]). Ogsaa Stenglin indstillede sine Betalinger, men Schimmelmann kæmpede for at redde ham, og det lykkedes. Den 16. August

---

[1]) R. A.: Bertouchs Korrespondance med Adelen: Stenglin.

[2]) Jvfr. Danske Mag. 5. R. 5. B., S. 204.

[3]) Se navnlig C. A. v. Johnns Depecher til Bernstorff af 9., 19. og 23. Aug. (Udenrigsmin. Ark. Depecher fra Hamborg). I den første skriver Johnn bl. a. „C'est le negoce d'argent en barres augmenté par la fonte des espèces, que tout le monde a regardé comme un nouveau Perou en dernier lieu, qui a occasionné ce grand bouleversement". Baade Schimmelmann og Johnn skildrer Tilstanden i de mørkeste Farver, en fuldstændig Deroute. — Jvfr. Breve fra A. P. til A. G. Bernstorff af 16. Aug. og 6. Septbr. 1763 (Aage Friis, Bernstorffske Papirer I, Nr. 350, 354).

skriver Schimmelmann til Bernstorff[1]), at han har gjort alt for at holde ham oppe, men at det har været en Umulighed, da man har standset sine Betalinger alle Vegne; han kan slet ikke beskrive den store Ulykke her i Hamborg — alle venter de, at Børsen skal styrte fuldstændig sammen. Men allerede den 19. er Forholdene lysere. Sch. har, som han skriver, indtil Dato holdt Stenglin oven Vande og har godt Haab om at frelse ham; han har nu atter begyndt sine Betalinger. Kort Tid efter har Stenglin indgaaet et Forlig med sine Kreditorer og Schimmelmann forsikrer, at han, naar alt er betalt, dog er en Mand paa en halv Million Rdlr. Derfor har han ogsaa faaet ham til at give Løfte om at udfærdige en Memorial, som Sch. skal forebringe Kongen. naar han kommer til Kbhvn., og hvori Stenglin vil anmode Majestæten om at tage hans Søn i sin Tjeneste[2]). Hvilket viser, at Sch. var stærkt optaget af at knytte Stenglin nærmere til Danmark; selv hjalp han ham til at komme paa Fode igen ved at overtage et større Antal af hans Veksler.

Bernstorff havde allerede den 15. Aug. udvirket et kgl. Moratorium paa et Aar for Stenglin over for Kreditorerne. Det kom imidlertid ikke til Anvendelse, thi Gesandten i Hamborg C. A. v. Johnn sendte det tilbage til Bernstorff uden at have vist eller omtalt det til nogen, under Hensyn til, at det sandsynligvis vilde mere skade end gavne; ikke mindst vilde Schimmelmanns Kredit lide Skaar derved. At Johnn har haft Ordre til at gøre alt for at redde Stenglin fra Ruin, fremgaar af Udtalelser i Depecher fra ham[3]).

---

[1]) Dette og de følgende Breve fra Schimmelmann til Bernstorff findes i Udenrigsmin. Arkiv (Depecher fra Hamborg).

[2]) Brev fra Sch. til Bernstorff af 7. Oktbr.

[3]) Saaledes siger han i en Depeche til Bernstorff af 9. Septbr. 1763 bl. a.: „Cependant je ne suis pas sans esperance qu' au moyen de certaines insinuations indirectes, que j'ai déjà commencé de faire à quelques membres du Magistrat relativement à M. de Stenglin, je pourrai venir à bout de l'empêcher de se précipiter trop à porter les choses à l'extremité contre lui, au cas que ses affaires ne prissent pas un tour aussi favorable que je l'aurois souhaitté".

Stenglin kom altsaa over Vanskelighederne, men Schimmelmanns Optræden i disse kritiske Dage stod for ham som et trist og smerteligt Minde. Han ansaa sig forurettet af sin Hjælper i Nøden, som han mente havde benyttet sig af hans ulykkelige Omstændigheder og beregnet sig en uforholdsmæssig høj Provision ved Overtagelsen af Vekslerne. Men det værste var, at han ikke turde komme frem med det, thi Schimmelmanns Position var ham for stærk. Hvad han gemte, glemte han imidlertid ikke. Endnu i 1779 stod disse Dages Oplevelser for ham i det klareste Lys, og han nedskrev ved denne Tid en Art Testamente, hvori han for sine Børn fremstillede Schimmelmanns Færd i mørke Farver og opfordrede dem til, hvis han, hvad der var det sandsynligste, skulde lukke sine Øjne før Skatmesteren, da at kræve ham til Regnskab og i fornødent Fald fordre Erstatning ad Rettens Vej paa Grundlag af dette Testamente[1]). Det er et ganske interessant Aktstykke, omend det selvfølgelig maa læses med behørig Kritik. Stenglin skildrer, hvorledes han har budt Schimmelmann en større Sum for Overtagelsen af Vekslerne, men at Schimmelmann fordrede det tredobbelte. „Mein Freund Schimmelmann", skriver Stenglin saaledes, „war aber mit diesem meinen sehr freygebigen Anerbieten nicht zufrieden. Er kannte meine damaligen Umstände. Er wuste, dasz die grausamen Unglücksfälle meinen Verstand betäubt, und mich fast zu allen vernünftigen Ueberlegungen unfähig gemacht hatten. Er war dahero darauf bedacht, bey dieser Gelegenheit auf eine unchristliche Weise von mir zu profitiren, und um seinen Endzweck zu erreichen, machte er mir allerhand ungegründete Vorspiegelungen, die darauf hinaus liefen, dasz die Umstände der Copenhagener Banco[2]) sehr miszlich und zweifelhaft wären, dasz er selbst beynahe mit seinem ganzen Vermögen darin fest sässe, und dasz er deswegen sich nicht um noch grössere Summen einlassen könnte" etc. Og

[1]) R. A. Geneal. herald. Selsk.'s Specialia: Schimmelmann. Aktstykket er dateret Hamborg den 31. Marts 1779.

[2]) Vekslerne var nemlig udstedte af Etatsraad Justus Fabritius i Kbhvn. for Regning den kgl. Bank.

Stenglin maatte, tvungen af Omstændighederne, gaa ind paa Schimmelmanns Fordringer. Videre fortæller han, hvorledes han i al Fortrolighed har betroet „denne Schimmelmannske Streg" til Grev F. L. v. Dehn, den Gang Statholder i Slesvig, og at denne har forsikret ham om, at hvis han lod Historien komme frem ved Hoffet, vilde Schimmelmann ikke alene blive tvungen til at give ham Erstatning, men ogsaa blive dømt til en klækkelig Pengebøde, fordi han af ren Egennytte paa en utilladelig Maade havde nedsat den kongelige Banks Kredit. — Det gik dog ikke ganske som Stenglin havde ventet, Tilfældet vilde nemlig, at Schimmelmann døde først, og kort efter anlagde Stenglin Sag ved Glykstadtske Overret mod Arvingerne. Processens Udfald er det ikke lykkedes at oplyse, men sandsynligvis har Stenglin tabt Sagen; thi selv om Schimmelmanns Finansoperationer over for Stenglin i 1763 ikke har kunnet staa for en streng moralsk Prøve, saa har de sikkert været juridisk uangribelige [1]).

Stenglin, der var Kammerherre og i 1750 var bleven ophøjet i tysk friherrelig Stand, søgte Optagelse i den danske Adel med den Motivering, at han allerede var kejserlig Baron. Han fik ogsaa Naturalisationspatent som dansk Baron under 1. Febr. 1765, oven i Købet med et meget fint Vaaben; paa Skjoldet var nemlig 3 Hjelme, og om dette Punkt siges i Betænkningen over Stenglins indsendte Vaabenforslag, at det var „usædvanligt" og at ingen Baron havde faaet Vaaben med 3 Hjelme undtagen Løvendal i Kristian V's Tid. Selv Schimmelmann havde maattet nøjes med 2 Hjelme paa sit Friherrevaaben [2]).

Baron Stenglin døde den 4. Oktober 1793 i Mecklenborg, hvor han ejede en Del Godser, bl. a. Plüschow, som han havde erhvervet 1761 for en meget betydelig Sum. A. P. Bernstorff, der paa dette Tidspunkt var paa Rejse i Tyskland,

[1]) En Del Brudstykker af Sagens Akter findes i R. A.: Schimmelmannske Papirer Pk. 1. — I Statsarkivet i Slesvig har Sagen kunnet efterspores i Rettens Registraturer, men de paagældende Akter formodes at være kasserede.

[2]) Lensarkivet i Justitsministeriet.

skrev til J. H. E., at det aabenbart var for at efterabe Besidderen af Ahrensburg (Schimmelmann havde kort før købt denne Ejendom); hvis dette kom paa Mode, vilde Herregaardene snart komme i en Pris, saa Adelen ikke kunde købe dem mere[1]).

Som ovenfor berørt havde Schimmelmann bevæget Stenglin til et Forsøg paa at faa Sønnen, Conrad Philip, anbragt i dansk Militærtjeneste, og efter Kongens udtrykkelige Befaling ansatte Generalkrigsdirektoriet ham ogsaa i Marts 1764 som Sekondløjtnant. Allerede Aaret efter købte Faderen en Eskadron til ham for over 5000 Rdr. og den 21. Aug. fik han Udnævnelse som Kaptajn[2]). I 1775 blev han Sekondmajor, 1783 Kammerherre, 1785 Premiermajor og endelig 11. Decbr. 1789 Oberstløjtnant[3]). I Maj det følgende Aar begærede han Afsked paa Grund af Svagelighed og foreløbig Permission til en Kurrejse til Tyskland; Afskedsbegæringen afsloges, Permissionen derimod bevilgedes, men samtidig blev det betydet ham, at hvis han fastholdt sit Ønske om Afsked, fik han ingen Pension[4]). Hen paa Efteraaret gentog han sin Anmodning om Afsked, og som en af de Grunde, han mener der kan tale for, at der tilstaas ham Pension, anfører han, dels at Staten har sparet Pensionen til den Officer, hvis Afdeling hans Fader i sin Tid købte til ham i dyre Domme, dels at han i den Tid, han har staaet i dansk Militærtjeneste, har forbrugt i Kongens Lande henimod 40000 Rdr. som han efterhaanden har faaet fra sin Fader; faar han nu blot Pensionen, vil denne jævnt rindende Guldstrøm stadig komme Landet til Gode, da han intet hellere ønsker end at forblive

---

1) Aage Friis, Bernstorffske Papirer I, Nr. 522.

2) R. A. Generalkrigsdir.'s Forest. 1764 Nr. 330 og 1765 Nr. 604. Eskadronen købtes af Premiermajor Joach. Fried. Curtius.

3) R. A. Generalitets- og Komm. Koll.: Kgl. Ordres & Resol. 1775 Nr. 286, 1785 Nr. 125 og 1789 Nr. 815; Rentek. danske Forest. 1783, 24. Febr.

4) R. A. Indk. Kommando-Sager 1790, Maj Nr. 204; Kgl. Ordres & Resol. 1790 Nr. 359.

her og at opdrage sine Sønner til brugbare Mænd i Kongens Tjeneste. Men man modstod de gyldne Løfter og gav ham Afsked uden Pension den 19. Novbr. 1790[1]).

Af Conrad Philip Stenglins Sønner (han var gift med Frederikke Louise v. Strahlendorff) var Daniel Stenglin, f. 1778, ogsaa i dansk Militærtjeneste. Allerede 1789 udnævntes han, endnu et Barn, til Kornet à la suite, men døde ganske ung i Aaret 1796[2]).

De Omstændigheder, under hvilke det andet ovennævnte hamborgske Bankhus søgte at træde i nærmere Forhold til Danmark, er af noget ejendommeligere Art.

Husets Chef, Dr. Daniel Stenglin, var i 1765 kommen i en slem Knibe. Han havde indladt sig i et intimt Forhold til en Tjenestepige i sit Hus, Pigen blev svanger, fødte i Dølgsmaal „auf dem heimlichen Gemach" og Barnet kom af Dage paa en mystisk Maade. Hun blev arresteret, og skønt Stenglin var villig til at ofre en større Sum Penge, hvis Sagen kunde ordnes uden Fiskalproces, lykkedes det dog ikke. For at undgaa, saa vidt det var muligt, personlig at blive indviklet i Skandalen, besluttede Stenglin at vende Hamborg Ryggen. Saa snart den prøjsiske Minister i Hamborg fik Nys om Sagen, gjorde han Stenglin Forslag om at tage til Berlin og lovede, at den prøjsiske Konge skulde tage sig af Processen og hurtigst mulig se at faa en Ende paa den. Men Stenglin henvendte sig til Schimmelmann, til hvem han havde fattet Tillid, og denne var ikke sen til at gaa ind paa den Handel, han foreslog. Stenglin tilbød nemlig at flytte til København og nedsætte sig der, naar han til Gengæld maatte faa Udnævnelse til Etatsraad eller i det mindste Justitsraad; endvidere paa Betingelse af, at Kongen af Danmark vilde gøre sit til, at han ved Bortrejsen fra Hamborg slap med en billig Decimation og endelig, at hans Effekter maatte

[1]) R. A. Indk. Kommando-Sager 1790 Novbr. Nr. 74; Kgl. Ordres & Resol. 1790 Nr. 554.

[2]) R. A. Kgl. Ordres & Resol. 1789 Nr. 860.

komme toldfrit til Hovedstaden. Derimod erklærede Schimmelmann straks, at Kongen ikke kunde have noget at gøre med den rejste Justitssag mod Pigen, hvad Stenglin heller ikke fordrede eller behøvede, da han ikke havde nogen Skyld i Barnets Død. — Stenglin vilde gerne overbevise Schimmelmann om, at han var en Mand, som Danmark kunde være tjent med, og forelagde ham derfor sin Balance for det foregaaende Aar, der beløb sig til langt over 1 Million Mk. Banko. Med sit skarpe finansielle Blik saa Schimmelmann jo nok, at adskillige Poster var dubiøse Debitorer, men en Mand paa 300000 Rdr. Kurant mente han med god Samvittighed at kunne sætte ham til[1]). Og at det var Stenglins Alvor, bekræftede han ved at deponere en betydelig Sum i Veksler og Dokumenter, der skulde forblive i Schimmelmanns Værge, indtil han var installeret i København, foruden at han afgav en skriftlig Erklæring om sit Forsæt.

Schimmelmann lod straks Forslaget gaa til København i en Indstilling til Kongen, ledsaget af en varm Anbefaling; overfor Bernstorff udtaler han, at lige saa fordelagtigt det er for et Land at have mange rige Købmænd og formaaende Bankiers, lige saa meget ønsker han tiere at kunne gøre saadanne Akkvisitioner for Danmark og især da for København. Og at den danske Regering modtog Schimmelmanns Forslag med Kyshaand, viser Svarskrivelsen fra Bernstorff. Den 25. Juli 1765 meddeler han i smigrende Udtryk Schimmelmann, at han har forelagt Forslaget for Kongen og er bemyndiget til at takke ham for det Besvær, han har haft med at bevæge Stenglin til at bestemme sig for København; det

[1]) I 1763 standsede ogsaa Dan. Stenglin sine Betalinger, men medens man havde Medlidenhed med mange af de andre Huse, hvem Katastrofen traf, var dette ikke Tilfældet med Dan. Stenglin, der var en flot og „gewaltig“ Herre. Saaledes havde han kort før i Nærheden af Hamborg anlagt et med Volde befæstet Landsted, der stod ham i over 100000 Rdr. „Dergl. Handlung und grosze Ehrenstellen paszen sich am wenigsten bei groszem Verfall, den wir arme Menschen, auch öfters ohne unsere Schuld, erdulden müszen“, siges der i en „Nota“ til Depeche fra Johnn til Bernstorff af 19. Aug. 1763.

smukke Resultat, han har opnaaet i denne Sag, har været Kongen til meget Behag. Kongen har af synderlig Naade tilstaaet Stenglin alt, hvad han anmoder om, og Bernstorff lover denne en ganske særlig god Modtagelse i København. Bernstorffs Ønske er blot, at Sagen under Schimmelmanns „kloge og patriotiske Omsorg“ snarest mulig maa gaa i Orden [1]).

Stenglins Bestalling som Etatsraad var allerede bleven udfærdiget den 19. Juli 1765 [2]). Denne Iver fra dansk Side efter at opfylde Overenskomsten var egentlig noget forhastet. Thi Stenglin begyndte saa smaat at holde igen, da Magistraten i Hamborg ikke syntes ret villig til at lade ham slippe med en billig Decimation; endelig enedes man dog om 12000 Mk., hvad Schimmelmann udvirkede mere med det onde end med det gode. Det trak alligevel i Langdrag med Sagens Ordning og Stenglins Bortflytning fra Hamborg blev stadig udsat, og endelig den 23. Septbr. griber Schimmelmann med den største Uvilje Pennen for at meddele Bernstorff, at han nu i den Stenglinske Sag har et nyt Forslag, som han desværre paa Forhaand ved, ikke vil være Bernstorff behageligt.

Sagen var den, at der mellem Stenglin og hans Frue, ret naturlig, hidtil havde været en Misstemning, men den var nu efter mange Anstrengelser hævet, og det gode Forhold mellem Ægtefællerne atter oprettet. Da Fruen ikke for nogen Pris vilde forlade Hamborg og Sagen med Pigen alligevel synes at være bleven bragt til en for Stenglin gunstig Ordning, foreslog Fruen, bistaaet af Slægt og Venner, at hendes Mand skulde etablere sig i Altona i Stedet for i København. Altona var jo ogsaa Danmark. Ganske vist gør Schimmelmann sig ligeledes til Tolk for dette Forslag over for Bernstorff, men tilføjer dog, at han har saa gode Garantier i Stenglins Depositum.

---

[1]) Schimmelmanns Breve og Indberetninger findes i Udenrigsmin. Ark. (Depecher fra Hamborg), Bernstorffs Svarkoncepter i R. A. Tyske Kanc. U. A.: Hamborg (Pakken mærket: Koncepter til Breve til Gesandtsk. i Hamb. 1731—69).

[2]) R. A. Tyske Kanc. I. A.: Ekstrakter over inden- og udenlandske ikke gehejme Eksped., anf. Dato.

at han nok kan tvinge Bernstorffs Vilje og Forlangende igennem.

Denne Ændring i den oprindelige Overenskomst huede slet ikke Bernstorff. Meget ugerne havde han erfaret Stenglins forandrede Bestemmelse og dristede sig ikke til at forelægge den for Kongen; Stenglin maatte staa ved sit én Gang frivilligt givne Løfte. København vilde vist iøvrigt tiltale ham mere end han egentlig forestillede sig, og i hvert Fald vilde alt blive gjort for at gøre ham Opholdet behageligt.

Da Schimmelmann havde forebragt Stenglin disse Bernstorffs Udtalelser, besluttede han sig for anden Gang til at tage til København, men faa Dage efter, da han havde forhandlet med sin Hustru og hendes Slægtninge, ændrede han atter sin Beslutning. Da han selv vilde sende en Memorial til Kongen, bad han Schimmelmann om ikke at gøre Indberetning derom, men denne lod alligevel Bernstorff vide, hvorledes Sagerne stod. Kort efter indløb der Meddelelse fra Bernstorff — der stod stejlt paa den én Gang trufne Aftale — om, at Stenglin havde sendt et rørende Bønskrift til Kongen, hvori han, som Bernstorff siger, heller ikke lod det mangle paa Forestillinger, som om det var en forfærdelig Ulykke at bo i København og rent umuligt at bevæge en Hamborgerinde til at forlade sin Fædrenestad.

Om Vinteren blev der i København truffet en ny Overenskomst, ved hvilken det bl. a. synes at være indrømmet Stenglin at maatte nedsætte sig i Altona. Da Schimmelmann i Foraaret 1766 kom tilbage til Hamborg, havde Stenglin dog endnu ingen Forberedelser gjort og havde ikke købt Hus i Altona til Kontor. Lige saa ivrig han før havde været for at give den danske Regering en Forestilling om, hvor velhavende han var og hvor udstrakt en Forretning han førte, lige saa sort afmalede han nu sine Forhold. Han havde lidt Tab paa sine berlinske Forbindelser og Tab paa de svenske, og havde iøvrigt til Hensigt helt at opgive de omskiftelige Forretningsforhold og leve roligt og tilbagetrukken af sine Rentepenge. Med den Motivering tilbyder han 10000 Rdr. for helt at blive fri for sine Forpligtelser og lover tillige at anbringe en Del

af sin Formue i København. Schimmelmann gik med den Besked til Bernstorff og der kom et Forlig i Stand paa dette Grundlag, men Summen sattes op til 12000 Rdr.

Saaledes endte Sagen. Danmark blev narret for en rig Finansmand, men fik til Gengæld 12000 Rdr. for en Etatsraadstitel, og den, der profiterede mest derved, var Byen Altona, der fik de 10000 overladt til Fremme af sin Handel; de 2000 gik efter Bernstorffs Ønske til de slesvigske Skoler.

I hvert Fald endnu én Stenglin havde paa de Tider at gøre med den danske Stat, nemlig Philip Jac. Stenglin, der var Købmand i Altona. I Følge en afsluttet Kontrakt skulde han levere 6000 Geværer til Militæretaten, men da den første Sending kom i 1763, viste de sig saa godt som alle ubrugelige. Efter mange og lange Forhandlinger betalte Staten ham 7000 Rdr. for at lade Handelen gaa tilbage. men selv efter at Sagen var endelig ordnet, overhængte han Kongen med Anmodninger om yderligere Erstatning og bønfaldt endogsaa om en kongelig Bestilling til sit Underhold, hvad han dog ikke fik[1]).

9.

Et par forklædte stednavne hos Sakse.

Af Jørgen Olrik.

Det er en bekendt sag, at Sakse ofte omskriver danske stednavne på Latin. Igennem hele hans værk møder man mange eksempler herpå (Albus fons, Caprinus lacus, Lethalis palus, Sinus viridis m. fl.); her skal fremdrages tre sådanne.

[1]) R. A. Krigskanc.: Overkrigssekr. Haandbreve 1763 Maj Nr 134. Generalkrigsdir.s 2. Depts. Journaler 1763, Dec. Nr. 47 og 91. 1764 Jan. Nr. 2 og Febr. Nr. 47; Kopibog 1763—64 Nr. 270; Forest. 1764 Nr. 68. Gen. & Komm. Koll. 2. Depts. Journal 1771 Aug. Nr. 35.

hvoraf de to hidtil ikke har været påagtede, medens det tredje er kendt nok, men hidtil urigtig fortolket.

Sakse (Müllers udg. s. 738) fortæller om Absalon: „Hans første kamp med Venderne stod Lørdag før Palmesøndag ved Boslunde by *(apud Borlundam vicum)*. Såsnart han fik bud om deres indfald, drog han alene med sin hird — atten hærmænd i tal — mod fire og tyve fjendtlige skibes mandskab. Farlig var dysten, men sejren blev hans: mange af fjendens ryttere blev slagne, og fodfolket fast helt oprevet; selv mistede han i den vovelige kamp kun én mand, og indviede med en herlig sejr sin bispestav og sit herreskjold. Kun få af fjenderne reddede sig ind i den til markerne stødende skov *(juncta campis sylva)*, og kastede fejgt våben og bytte fra sig for des lettere at kunne undfly“.

At denne kamp har stået ved Boslunde i nærheden af Skelskør, har der aldrig hersket tvivl om; byen hedder i Valdemars jordebog Borslund. Derimod har man ikke været opmærksom på, at det lidt besynderlige udtryk *juncta campis sylva* rimeligvis indeholdt navnet på den skov som Venderne tyede ind i, og som ikke kan søges for langt fra slagmarken. Der er kun ét stednavn i Vestsælland, som Sakse her kan sigte til, men det er også overmåde velkendt: Andvordskov, egl. „den modvendte skov“ (jfr. isl. *öndverðr*), ɔ: den skov der vender ud imod åben mark, den begyndende skov. Det vil ses, at navnets betydning svarer ret nøje til Sakses latinske udtryk[1]). Her, i nærheden af Slagelse, har de store sammenhængende skovstrækninger begyndt, hvoraf der endnu den dag i dag findes anselige levninger, og disse skoves vestlige udkant, hvor Valdemar den store grundlagde det navnkundige Johanniterkloster, fik da ganske naturligt

[1]) Denne tolkning af navnet Andvordskov er så nærliggende og så at sige selvfølgelig, at der ingen grund er til med F. Dyrlund (Aarb. f. nord. Oldk. 1885, 301) at fravige den gængse opfattelse og antage det første led i navnet for et mandsnavn — så meget mindre som skovnavne kun sjældnere indeholder personnavne, men langt hyppigere betegnelser for skovens form, beliggenhed, naturlige beskaffenhed o. s. fr.

navnet Andvordskov, netop fordi skoven her vendte ud mod Vestsællands dyrkede egne. Et blik på kortet vil snart forvisse én om, at hele strækningen mellem Slagelse og Sorø og desuden et bredt bælte Øst om Sorø i Oldtidens slutning må have udgjort én stor skov: endnu er skovene afgjort fremherskende i denne egn, og de få landsbyer, der findes, bærer aldeles overvejende navne der ender på -torp eller -rød og således røber deres sene oprindelse. Først ved Fjenneslev—Alsted—Sigersted er man atter ude i gammelt kulturland; og denne gamle midtsællandske bygd omkring Ringsted afgrænses iøvrigt atter mod Øst af et anseligt skovbælte, der for en stor del er bevaret endnu i vore dage. Det er overflødigt at påpege, hvor sandsynligt det af topografiske grunde må siges at være, at de slagne Vender fra det åbne land ved Boslunde tyer ind netop i disse vidtstrakte skove, hvor det sikkert var yderst vanskeligt at opspore dem.

Lidt længere fremme læser man i Sakses værk (Müllers udg. s. 739): „Samtidigt måtte også Falstringerne for at bøde på deres fåtal overfor den uhyre vendiske flåde søge ly bag et fælles virke *(publica munitio)*". Dette ord *munitio* har hidtil ikke været rigtig oversat; det betyder selvfølgelig vold, befæstning, virke; men også her er det sandsynligt at Sakse sigter til et bestemt sted, nemlig til landsbyen Virket (i Valdemars jordebog Wirky) midt i Falster. Tæt ved landsbyen ligger der nemlig en af vand eller lavninger omgiven banke, der må have egnet sig ypperlig til fæstningsanlæg og da ikke mindst til en sådan „folkeborg", som der her er tale om, og som landsbyen åbenbart har fået navn efter; senere i Middelalderen er der på banken blevet opført en adelsborg, hvoraf levninger endnu ses[1]). Intet sted på øen kan være bedre egnet til en sådan fælles borg for hele Falster.

Disse tildragelser synes at måtte henføres til år 1158. Et stykke længere fremme fortæller Sakse (Müllers udg. s. 812) følgende tildragelse, der vistnok må være gået for sig 1167:

[1]) Trap, Danmark, 3. udg. III 301.

„Kongen drog nu til Skåne, hvor han kort efter fik en falsk tidende om at Sakserne var i landet. Han satte sig da selv i spidsen for de Skåninger der tjente til hest, udbød en flåde af Sælland, og drog så til Slagelse, hvorfra han sendte bud til Hylleminde [1]) efter Absalon for at rådslå med ham om mangt og meget. Blandt andet tilstod han også at han havde gjort sig til nar ved at fæste lid til det falske rygte, og sendte ledingen hjem, som han havde udbudt for den usande tidendes skyld. — Nu havde Absalon i følge med sig en Islænding ved navn Arnold, der ofte med sjælden kunst kunde spå hvad der skulde times ham selv eller hans venner, hvad enten det nu kom af særligt skarpsyn eller af sindrig ævne til at gætte ret. Desuden havde han lige så stor indsigt i oldtiden som han var viis på fremtiden, og var snild til at fortælle frasagn. Han var for morskabs skyld fulgt med Absalon på dette tog, og havde forudsagt ham at han om lidt vilde komme i kast med vikinger; „men især undres jeg over“, sagde han, „hvor det kan være at jeg ikke selv kommer med i kampen, da det dog er mit faste forsæt at følge dig ufravigelig“. Kongen fik nu lyst til at høre ham fortælle om gamle dage, og bad ham derfor blive, da Absalon tog afsked; men han blev ihærdigt ved med at bede sig fri, og afstod ikke fra sin bøn før kongen lovede at sørge for at sende ham afsted efter Absalon ved daggry. — Absalon havde seks skibe i følge, men tre af dem var løbne ind i det indre af vigen for at hente brænde, og dér var de med ét blevne overraskede af ebben, og stak nu fast i dyndet, medens Absalon med de tre andre lå ude ved fjordens munding. Just som nu Absalon og hans skriver var midt i ottesangen, hørte han et bulder langt borte, og bad sin klerk se efter hvad det kunde være. Da så denne meldte ham, at han så ni langskibe forude, tvivlede Absalon ikke på at det var vikinger, og kaldte med høj røst mandskabet op af søvne. De sprang skræmte op, og gav sig end ikke tid til at komme i tøjet, men greb bare til våben. Han bød dem nu skyndsomt ro ud mod fjenden,

[1]) Portus Hulyuimmensis, der dog rettere bør læses Hulyuminnensis jfr. Velschow i Notæ uberiores s. 338.

da denne allerede var lige ved, hvad der var let at mærke af de mange stenkast der ramte dem. For ej at spilde tid lod han dem endog kappe ankertovene og ro frem med det samme. Men Venderne troede at vore folk var lette at skræmme, de tænkte at lamslå deres mod med skrig og skrål, og istemte derfor et grueligt vræl med gny og bulder. Da de så mærkede, at det var spildt møje, flyede de fra hverandre, og der blev et af deres skibe taget med hele dets mandskab. End ikke i bjørneskoven *(Ursina sylva)* fandt flygtningene sig et skjul, ti bønderne sørgede for at ransage den nøje".

Skuepladsen for denne kamp er åbenbart en fjord i Vestsælland, i nærheden af Slagelse. Knytlingasaga har den rette navneform *Hyljumynni*, men henlægger iøvrigt urigtigt stedet til Øresund. Sakses fortælling forudsætter åbenbart at Absalon når ud til skibene ved Hylleminde samme aften som han skilles fra Valdemar, og at Arnold ved at ride fra Slagelse ved daggry kan indhente Absalon, før han letter anker; og det er derfor overflødigt at imødegå de i sin tid fremsatte antagelser, at Hylleminde skulde søges i Skåne eller på Låland. Suhm har villet identificere stedet med Hurrildshavn (nu Bisseruphavn) i Sydsælland; men dette er af sproglige grunde aldeles uantageligt, så meget mere som dette sidste sted nævnes af Sakse (Müllers udg. s. 179) under navn af *Huyrvilli portus*. Stedet må desuden snarere søges nærmere ved Slagelse, og der er derfor al grund til med Velschow (Notæ uberiores s. 338) at antage Hylleminde for identisk med Korsør nor. Dette ligger i en rimelig afstand fra Slagelse, og må med sit smalle indløb have egnet sig særdeles godt til havn og ankerplads; hele norets naturlige beskaffenhed passer meget godt med Sakses beskrivelse af situationen. Tilmed ligger der ved det indre af noret en landsby ved navn Hulby (Hylby i Valdemars jordebog, Hølby i Roskildebispens jordebog), og dette i forbindelse med hele norets form, der var som skabt til havn og ankerplads, synes at gøre det sandsynligt, at det gamle navn på noret eller

rettere dettes dybere del har været Høll[1]) (isl. *hylr*), medens det smalle indløb helt naturligt kom til at hedde Hylleminde (Hyljumynni). Således taler både topografiske og sproglige grunde for Velschows antagelse.

Som det vil ses, har da denne kamp stået i samme egn som den først skildrede, og „Bjørneskoven" *(Ursina sylva)* tør vi da heller ikke søge for langt herfra. Lige siden Anders Sørensen Vedels dage har man altid oversat dette udtryk ved Bjørnekær skov; men noget sted af dette navn findes slet ikke på Sælland. Rimeligvis er det et af de (ikke få) steder i Jylland der bærer navnet Bjørnekær, som har foresvævet Vedel ved hans oversættelse, og de senere lærde har blot gentaget denne uden at undersøge sagen nøjere. Vi må derfor tage de vest- og midtsællandske stednavne op til fornyet undersøgelse for at udfinde hvad for et dansk navn Sakse har gengivet med *Ursina sylva*. Det vil da hurtig vise sig, at der kun kan være tale om ét stednavn, der er overmåde vel kendt og tilmed nær knyttet til Absalons egen hjemstavn og ættejord: landsbyen Bjernede. Dette navns ældre form er, som det ses af Roskildebispens jordebog fra 14. århundredes slutning, *Byernwithæ, Bernwethe*[2]), ɔ: Bjørneskoven (eller rettere Bjørneskovene), og det svarer altså aldeles til Sakses *Ursina sylva*. Selvfølgelig er det oprindelig skoven der har båret dette navn, og skoven har så atter givet navn til den i dens udkant grundede landsby. Dog skal det straks tilføjes, at der her, ved Bjernede, synes at foreligge en dobbelt navnedannelse, idet stednavnets form i den ældste kilde (Roskildebispens dombog 1291—9) er *Biærnøfthæ* (Bjørnhøfde)[3]). Høvd eller høvde betyder halvø, næs, men også det på tværs pløjede stykke for enden af en ager, „skelager", og endelig kan ordet også betegne et fremspringende

[1]) Om dette navn, der også kendes som betegnelse for Fotevig ved Skanør, henvises til Joh. Steenstrups bemærkninger i Hist. Tidskr. 6. R. IV. 745.
[2]) Scr. rer. Dan. VII, 117. 124.
[3]) Scr. rer. Dan. VI, 255.

uregelmæssigt hjørne af en skov[1]). Her må det åbenbart være taget i denne sidste betydning, og rimeligvis har da landsbyen oprindelig været kaldt Bjørnhøfde efter dens beliggenhed, men efterhånden er det mere kendte navn på selve skoven Bjørnved(e) gledet over på den i dens udkant grundlagte landsby.

Spørger vi dernæst, hvad det da er for en Bjørneskov (Bjørnved) i hvis udkant Bjørnhøfde er anlagt, da vil et blik på kortet hurtig forvisse en om, at der kun er én skov som der her kan være tale om, og det er den selv samme store skovstrækning omkring Sorø, som ovenfor er beskrevet, og hvis udkant (Andvordskov) strække sig over ad Slagelse til. Intet kan heller synes rimeligere end at Venderne efter at være blevne slagne ved Korsør nor (altså i samme egn som Boslunde) tyer ind i selv samme store skov, som flygtningene forrige gang havde bjærget sig ind i efter kampen ved Boslunde: det var jo den eneste større skovstrækning i disse vestsællandske egne, og det måtte især være de flygtende Vender om at gøre at slippe bort fra stranden, hvor Absalon og hans mænd forfulgte dem, op i de tætte skove i det indre af landet, hvor de havde bedst udsigt til at gemme sig. Dog, denne gang er skoven ikke saa godt et skjul som sidst, „ti bønderne sørgede for at ransage den nøje". Denne jagt efter Venderne, som bønderne iværksatte, får øget interesse, når vi véd at den foregår i umiddelbar nærhed af Absalons hjemstavn og således sikkert er sat i scene af Absalon selv ved hjælp af de til Hvideætten hørende bønder. — Opkaldt er skoven åbenbart blevet efter de bjørne, som må have levet her ned imod Oldtidens slutning, dengang skoven fik sit navn, men som sikkert forlængst var udryddede på Sakses tid[2]). Men netop i en sådan større sammenhængende skovstrækning kan bjørnene da også efter al sandsynlighed have holdt sig længere ned i tiden end i det dyrkede lands små og spredte lunde, og også af denne grund ledes vi derfor til den antagelse, at Bjørnved er det gamle navn på hele den store skovstrækning om Sorø (og ikke blot på den nærmest ved landsbyen Bjernede liggende del).

[1]) Kalkar II, 361; Molbech i Hist. Tidsskr. II 141; Feilberg, Ordbog over jyske Almuesmål I 656 (hoved), III 301 (skovhoved).
[2]) Jfr. Bricka i Hist. Tidssk. 4. R. II, 842 ff.

10.

Hvornår blev Absalon valgt til biskop?

Af Hans Olrik.

Det er den almindelige mening, at Absalon blev biskop i foråret 1158. A. D. Jørgensen mente ganske vist en gang at måtte henføre bispevalget til 1159[1]); men senere sluttede han sig dog også til den almindelige opfattelse. Imidlertid har man herved ladet et vægtigt vidnesbyrd ude af betragtning, formodenlig fordi det ikke lod sig forene med flertallet af de andre støttepunkter for beregningen. Drejer det sig imidlertid om en vurdering af kildernes art og ikke om en blot optælling, må man vistnok lægge det ovenfor antydede vidnesbyrd til grund. Men derved kommer man til det resultat, at Absalons valg fandt sted allerede i December 1157.

I tilføjelserne til den sjællandske årbog[2]) siges det nemlig, at Absalon var biskop i Roskilde 20 år, 2 måneder og „nogle dage" og dernæst ærkebiskop i Lund 23 år og 1 måned. Da det nu står fast, at Absalon døde 21. Marts 1201, er han ifølge årbogsoptegnelsen bleven ærkebisp omtr. 20. Februar 1178 og biskop i Roskilde omtr. 15. December 1157. Hertil svarer årbogens anden tidsbestemmelse meget godt, idet den siger, at Absalon døde i sit 44de bispeår. Når Absalons 1ste bispeår går fra Dec. 1157 til Dec. 1158, så begynder hans 44de bispeår Dec. 1200, og han døde jo 21. Marts 1201.

Som man ser, er årbogens beregning meget udformet; den tager månederne med, ja endog „nogle dage". En sådan optegnelse har i sig selv troværdighedens præg, så der skal tvingende grunde til for at opgive den. Årbogsforfatterne fejler lettere i opgivelsen af årstal end i udregningen af en stor biskops embedstid.

Jeg skal dernæst nævne de kildesteder, der taler for, at bispevalget først fandt sted 1158. Blandt disse anfører jeg

---

[1]) Ny kirkehist. saml. IV, 620 f.

[2]) S. r. D. II, 624. Tallene på blypladen i Absalons grav er ulæselige.

dog ikke, at Ryårbogen[1]) og de deraf afledede kilder sætter Absalons valg til 1158. Det er nemlig ret almindeligt, at December henføres til det følgende år, idet der regnes efter kirkeåret, ikke efter kalenderåret. Denne angivelse kan derfor i og for sig passe både på den sjællandske årbogs beregning, hvorefter valget fandt sted Dec. 1157, og den almindelige opfattelse, hvorefter det var foråret 1158.

Følgende grunde kan derimod anføres for at henlægge valget til 1158:

a) Sakse fortæller[2]) om et planlagt Vendertog, der efter den plads, det har fået i hans fremstilling, skulde være iværksat inden Absalon blev biskop. Da nu Sven Eriksøns fald på Gradehede var sent på året 1157 (23. Oktober), kan det påbegyndte men afbrudte Vendertog ikke henlægges til dette år, men må henføres til 1158, og Absalons valg skulde så have fundet sted snart efter.

b) Næstved-kalendariet[3]) og deraf afledede kilder lader Absalons forgænger, biskop Asser af Roskilde, dø i året 1159. Dette erkendes ganske vist at være urigtigt; men man forudsætter, at fejlen kun er på et år. Ifølge Lundekapitlets gavebøger[4]) døde Asser en 18. April. Det skulde da være 18. April 1158, og det ny bispevalg kunde da først have fundet sted efter den tid, men fornuftigvis snart derefter.

c) Sjællandske kirkeret, der er lyst på tinge 21. Juli 1171, siges at være givet i ærkebiskop (skal være: biskop) Absalons 13de år; herefter vilde han tidligst være bleven biskop i eftersommeren 1158.

d) Valdemar I's stiftelsesbrev for Vitskøl kloster[5]), der i det tidligste er fra vinteren 1157—58 og måske snarest at henføre til 1. April 1158[6]), har blandt vidner biskop

[1]) Mon. Germ. Script. XVI, 403.
[2]) Müllers udg. s. 736.
[3]) S. r. D. IV, 287.
[4]) Weekes udg. s. 91.
[5]) Ny kgl. saml. 1193 4to. Dänische Bibl. VI, 136 f.
[6]) Ifølge fortællingen om Vitskøls grundlæggelse klostrets stiftelsesdag (S. r. D. IV, 462).

Asser af Roskilde. Om dette er rigtigt, var han altså endnu i live ved den tid; når det altså står fast, at 18. April er hans dødsdag, måtte det være i 1158 at han er død.

Straks ser disse kildesteder unægtelig ud til at være ret overvældende. Men ved nærmere eftersyn er de ikke så afgørende endda. Der kan i alt fald indvendes adskilligt imod dem. Jeg skal bemærke følgende:

Til a). På Sakses fremstilling kan der i dette tilfælde som i så mange andre ikke bygges nogen fast tidsfølge. Netop her er hans anlæg lidet kronologisk. Flere steder i hans værk er der indskud, der bryder sammenhængen, og stykker, der vitterlig ikke står på rette sted. Dette er sandsynligvis også tilfældet her.

Til b). Årsangivelserne i Næstved-kalendariet er for denne tids vedkommende meget fejlfulde og altså ikke samtidige. Den nærmest følgende årsangivelse, Valdemars Burgunderrejse, er sat til 1163 i stedet for til 1162; den næst nærmest foregående, Sven Eriksøns fordrivelse, er 1156 i stedet for 1154. Så kan kalendariet også fejle 2 år med hensyn til biskop Assers død. Og dette må antages, hvis man ikke skal forkaste den sjællandske årbogs beregning.

Til c). Da Absalon i efterskriften til kirkeloven betegnes som ærkebisp, skønt han i 1171 kun var biskop, er afskrifterne ikke i overensstemmelse med det tabte originalhåndskrift. Det kunde derfor tænkes, at der i tidsangivelsen var indkommet en fejl. Det kunde så meget mere tænkes som en anden af lovtekstens tidsbestemmelser ikke er rigtig. Det hedder nemlig, at loven blev tinglyst 3 vintre og 5 uger efter at Rygen var erobret; Rygens erobring var imidlertid ikke 1168, men 1169[1]). Alligevel behøver man ikke at ty til formodning om fejlskrivning med hensyn til Absalons bispeår. Jeg tror, at Absalons bispetid her simpelt hen er regnet fra hans indvielse, og den må være foregået langt hen i 1158, fordi han først da opnåede kanonisk alder. Meget muligt er det også, at Eskil, der indviede ham, først i

[1]) Johs. Steenstrup, Venderne og de Danske, s. 119 ff.

sommeren 1158 vendte tilbage fra sit fangenskab i Tyskland[1]). Tilsvarende beregninger kendes andetsteds fra. På indskriften i det søndre kapel, der slutter sig til Trondhjems domkirkes tværskib, betegner ærkebiskop Eysteins Erlendsøn Nov. 1161 som værende i hans 1ste bispeår, skønt han blev biskop allerede 1157; men indvielsen modtog han først i 1161[2]).

Til d). Denne støtte for henførelsen af Assers død og Absalons valg til 1158 synes at være den vægtigste. Men her må mindes om, at selve stiftelsesbrevet for Vitskøl haves ikke. Det kendes kun i afskrift efter en afskrift, som abbed Henrik Christensen lod tage 1499, og om denne afskrift siger Langebek, at den „i Henseende til nogle Ord og Aarstal vel ikke haver været med de rigtigste“ [3]). Det kan tænkes, at der i selve brevet blot har stået A. Roschildensis, og så har abbeden — der levede i en tid, hvor historiske studier begyndte at tage fat — i tillid til Sakses og årbøgers fremstilling ment at måtte henføre dette A. til Assers navn i stedet for til Absalons. Der er så meget mere tilskyndelse til at antage dette, som Eskil, der også var vidne til stiftelsesbrevet for Vitskøl, næppe er kommen hjem til Danmark før efter Absalons bispevalg. Vi véd så lidt om hvornår Eskil slap løs fra det fangenskab, der i Okt. 1157 blev den ydre anledning til bruddet mellem kejser og pave; men der er nogen grund til at sætte udløsningen i forbindelse med den sendefærd, Valdemar lod udgå til mødet i Augsburg Juni 1158, og hvorved han søgte stadfæstelse og forlening hos Fredrik 1[4]).

Det er ganske vist et par gisninger som her er fremsat. Men optegnelserne i den sjællandske årbog tvinger dertil; de er ikke til at komme uden om. Allerede Peder Olsen har

---

[1]) A. D. Jørgensen i Ny kirkehist. saml. IV, 615 ff.

[2]) P. A. Munch og Schirmer, Trondhjems domkirke. s. 17 f.

[3]) Danske Magazin I, 134.

[4]) Denne sendefærd kendes fra den samtidige og særdeles pålidelige Rahewin, der fortsatte Otto af Freisings berømte krønike (Mon. Germ. Scr. XX, 430). Jfr. A. D. Jørgensen, sidst anf. st.

da også givet disse optegnelser sin tilslutning, om end under nogen tvivl og med en lille fejl i opregningen af årene[1]).

Årbogens henførelse af Absalons valg til slutningen af 1157 får imidlertid en støtte ved Sakses fortælling om den lille kamp ved Boslunde, hvor Absalon dagen før Palmesøndag vandt sin første sejr over Venderne[2]). Sakse siger ikke blot, at denne sejr vandtes efter at Absalon var bleven biskop, men han fremhæver udtrykkelig, at helten indviede sin bispegerning med denne bedrift. Dette må fuldt ud stå til troende. På dette punkt kunde Sakse, der havde meddelelsen fra Absalon selv, umulig fejle; den lille kamp i Vestsjælland var et stolt minde, fordi den i virkeligheden var indvielsen af en ny tidsalder for land og folk. Hvis nu biskop Asser først var død 18. April 1158, så vilde kampen ved Boslunde først have fundet sted 1159, den 4. April. I 1158 faldt Palmesøndag nemlig den 13. April, altså før den dag, da Asser skulde være død. Men en begivenhed, der først fandt sted et års tid efter bispevalget, kunde ikke kaldes en indvielse af bispegerningen. Kampen ved Boslunde var da 12. April 1158, og Assers død var 18. April 1157[3]).

Når Asser døde i April 1157 og Absalon først blev valgt i December 1157, så har Roskilde bispestol ganske vist haft en usædvanlig lang vakance. Men en nærmere betragtning af de historiske forhold gør dog den lange ventetid forståelig. Bispevalg kunde ikke foretages, før kongens samtykke var indhentet, og det var reglen, at kongen var tilstede ved valget. I foråret 1157 var Valdemar og Knud Magnussøn imidlertid vest på i landet, først i Jylland, da Sven og Henrik Løve havde gjort indfald, siden på Fyn, hvor Sven satte sig fast

---

1) S. r. D. I, 177.

2) Saxo 738 f.

3) A. D. Jørgensen (Dansk biogr. lex. I, 73) har set, at Boslundekampen må sættes til 12. April 1158. Men da han sætter Assers død 6 dage senere, må han hævde, at Absalon vandt denne sejr, inden han blev biskop. Dette går ikke an overfor Sakses klare ord om at han indviede sin bispegerning ved sejren. Denne efterretning stemmer jo nemlig fra Absalon selv.

ved Vendernes hjælp. Dernæst gik tiden hen med forhandlingerne i Odense og på Låland. Efter blodgildet i Roskilde (9. Aug.) var Sven herre på Sjælland, men helt optaget af at samle krigere for at forfølge Valdemar over til Jylland. Dernæst har vi den jydske fejde, der ender med Svens fald på Gradehede (23. Okt.). Og derefter er Valdemar bleven i Jylland nogen tid; det skønnes af den jydske udmøntning af brakteater, der var en slags mindepenge til forherligelse af sejren og til indvarsling af den ny fredsæra[1]). Til Sjælland er Valdemar da næppe kommet før i begyndelsen af December, og først da kunde der holdes bispevalg.

Kan man henføre Absalons valg til 1157, falder der nyt lys over den forudgående blodige forfølgelse af Tyskerne i Roskilde, idet man kan sætte den i forbindelse med hovedbegivenhederne.

Hvorfor gik det netop nu ud over disse fremmede? Der havde jo allerede i kong Nils's tid været en mængde Tyskere bosatte i Roskilde. De havde sammen med de andre borgere hjulpet Erik Emune mod deres plageånd Harald Kesje, og senere havde Harald hævnet sig på dem så grusomt, at kejser Lothar satte sig i bevægelse i den anledning. Siden da havde Tyskerne boet fredelig i Roskilde; i alt fald havde der ikke været udbrud af nogen national uvilje mod dem. Men Sven Eriksøns forkærlighed for alt, hvad der var tysk, satte ondt blodt hos de Danske. Man afskyede hans tyske „legere“ og tyske hofskik, man harmedes over de retsskikke, han indførte fra Tyskland, og de mange Tyskere, han omgav sig med. Særlig disse indvandredes overmodige færd har vakt had. I nogle jærtegnsfortællinger, der er knyttet til Knud Lavards minde, har vi bl. a. et karakteristisk vidnesbyrd om hvor voldsomt og hensynsløst saksiske krigere kunde bære sig ad på dansk grund[2]). Hos Sakse er der en understrøm af uvilje mod Tyskeriet. Når han lader Starkad rase mod tysk forfinelse, er det i virkeligheden ham selv der raser mod

[1]) P. Hauberg, Danmarks myntvæsen 1146—1241, Vidensk. Selsk. skr. 6. r. V, 342. 344. 355 f. Tavle II—III.

[2]) Danske helgeners levned, ved H. Olrik, s. 358 f.

fremmed skik og uskik, som Sven Eriksøn indførte. Og „Blodgildet" i Roskilde måtte drive forbitrelsen mod Tyskerne til det yderste. Det var jo en Tysker der udførte kong-Svens onde planer; denne fremmede blev kong Knuds drabsmand og havde på et hængende hår fældet Valdemar. Intet under da, om borgerne i den by, der havde oplevet selve udåden, sluttede sig sammen mod de fremmede, som ovenikøbet trængte dem i deres næring. Således forstår man, at budskabet om Svens fald i Jylland kunde få Tyskerhadet til at slå ud i lys lue. Men under dette røre glemte man sig selv og jævnede møntmesterens hus med jorden, fordi han ligesom andre kongelige møntmestre på den tid var Tysker[1]). For dette overgreb mod kongen måtte Roskilde bede om tilgivelse, og derved kunde Valdemar gennemføre Absalons valg uden åbenlyst at øve tryk på præsteskabet.

11.

En tabt kilde hos Hvitfeldt.

Af Erik Arup.

Ad Kalendas Martias.

Prof. Erslevs grundlæggende afhandling om ægte og uægte kilder til Erik Plovpennings strid med Abel[2]) befriede for stedse forskningen i Danmarks ældre historie for Hvitfeldts knugende autoritet. Hvad dette betød, hvor megen frihed i opfattelse og fremstilling der derved blev plads for, er blevet aabenbart for alle ved Erslevs egen store skildring af Danmarks Riges Historie i tiden 1241—1481. Men desuden grundlagdes ved denne afhandling — og videre førtes ved mangfoldige laboratorieøvelser — en for dansk historieforskning særegen liden disciplin, nemlig selve Hvitfeldtforskningen. Thi denne afhandling, der saa fuldstændigt opløste den kritikløse tro paa Hvitfeldts mangfoldige „table kilder", benægtede ingenlunde muligheden af,

---

[1]) P. Hauberg, anf. st., s. 318.
[2]) Hist. Tidss. VI, 2, 359—442.

at han kunde have kendt kilder, der nu ikke længere forefindes, men den lagde bevisbyrden over paa den, der fremsatte formodningen herom, forlangte af ham en bestemt angivelse af den antagne tabte kildes indhold, karakter og om muligt proveniens. Saa langt var Erslev fra at benægte tabte kilder hos Hvitfeldt, at han selv i den samme afhandling fremhævede, at Hvitfeldt havde kendt og nyttet en nu tabt „cancellariae veteris episcopalis liber“ [1]). Til paavisningen af denne ene tabte kilde er senere føjet paavisningen af andre; Will. Christensen har først nævnt, at Hvitfeldt utvivlsomt til sin skildring af Kristiern I's historie har nyttet en tabt kopibog fra dennes kancelli, og jeg har senere søgt nøjere at bestemme dens indhold [2]); det maa ogsaa antages, at han har kendt en lignende tabt kopibog fra kong Hans kancelli, at han har haft en samling nu tabte breve, der formentlig kan betegnes som hørende til Ivar Akselsøns arkiv, og at han i det hele taget for den senere middelalders vedkommende har kendt enkelte breve, der nu er tabte [3]).

Imidlertid, alle disse „tabte kilder“ hos Hvitfeldt hører dog til samme kategori, det er breve eller brevkopibøger. Derimod er det hidtil ikke blevet paavist, at Hvitfeldt har kendt og nyttet en mere sammenhængende historisk fremstilling eller blot historiske optegnelser, der nu ikke mere kendes. At dette dog i det mindste paa eet punkt af hans værk har været tilfældet, skal jeg da her forsøge at føre et bevis for.

Hvitfeldts skildring af kong Hans erobring af Sverige 1497 [4]) er overordentlig livfuld, fyldt af mange ganske særegne enkeltheder, og dette er saa meget mere iøjnefaldende, som de historiske forfattere, der før ham havde skildret denne

[1]) Hist. Tidss. VI, 2, 439 anm. 2.

[2]) Will. Christensen Unionskongerne og Hansestæderne 234, anm 1; 307, anm. 5. Danmarks Statsforvaltning i det 15. Aarh. 125, anm. 4. Hist. Tidss. VII, 4, 530, anm. 2.

[3]) Herfor kan jeg kun henvise til min utrykte besvarelse a Universitetets historiske prisopgave for aaret 1897—98, hvorfr ogsaa denne undersøgelse er taget.

[4]) Hvitfeldt Danmarckis Riges Krønicke Kvartudg. 125—135.

store hærfærd, kun havde haft forsvindende lidet at berette derom. Mogens Madsøn i hans Regum Daniae Series[1]), Roskildeaarbogen[2]), Henrik Smith[3]), ja selv Svaning[4]) og Olaus Petri[5]) fortæller kun ganske kort derom, og at Hvitfeldt foruden deres beretninger ganske vist har kendt mange breve, kan dog ikke forklare hans fremstillings rigdom. Da fremdrog Paludan-Müller 1842 fra Karen Brahes bibliothek i Odense en vise om toget[6]), der utvivlsomt er digtet samtidig med eller kun kort efter selve begivenhederne; den syntes at give fyldestgørende forklaring, thi her genfandtes hovedmassen af de træk, der karakteriserede Hvitfeldts skildring; ja enkelte steder kunde man endog høre den selv gennem Hvitfeldts tekst:

Hvitfeldt 131.	Visen v. 30.
S. Michels Afften to Timer for Dag gaffue de dennem paa Veyen, Herr Steen viste der icke aff, før de vaar hos Fienden	Santi mickellss Afften ii (2) timer for dag mone thi paa veyen kiørre her Sten hand viste ther Intiidt aff før thi hoss finderne varre
	v. 35.
Fem hundrede Bønder løb vdi en Sø oc meente der offuer at komme	vc (500) loff ther y En Søø oc mente ter offuer att kome

Efter Hvitfeldts sædvane er nogle navne forskrevne eller forandrede — Avaskær er blevet til Anskjerre, Polle Kueffuel til Povl Kiølle, her Marckus til Marqvard Rønnow, her Eske til Eskild Gøye, Anders Nielsen til Anders Skriver —, nogle smaatilføjelser og smaaforandringer er foretagne, men i det hele taget er visen meget nøjagtigt fulgt. Selv ved visens hjælp lader dog kildeforholdet sig ikke helt udrede; man har i alt fald maattet gribe til formodninger om, at Hvitfeldt yderligere har kendt breve, der nu er tabte. Det til Vesteraas bispe-

[1]) Rørdam Monumenta Historiae Danicæ 2. R. II, 119–245.
[2]) Rørdam Monumenta I, 306—381.
[3]) Rørdam Monumenta I, 571—650.
[4]) (Rosæfontanus) Chronicon siue Historia Joannis Regis. f. S_2 v—Vr.
[5]) Olai Petri svenska Kronika, ed. Klemming 1860, 357—58.
[6]) Danske Magazin III, 1, 143 ff.

dømme og Vestmanland rettede eksemplar af det aabne brev af 1497 28. maj, som Hvitfeldt har aftrykt, findes vel endnu i original i rigsarkivet[1]), og hele Slutningen af hans skildring, begyndende med: Løffuerdagen, som vaar S. Karine Dag, er tydeligt nok en ordret gengivelse af det svenske rigsraads beretning i brevet af 1497 29. novbr.[2]), men det kunde dog formodes, at Hvitfeldts meddelelse om, at kong Hans paaskedag gjorde hr. Sten forvaring, skyldtes kendskab til selve forvaringsbrevet, da han ikke kan have datoen fra andre kendte kilder, og hvad overenskomsten mellem kongen og Sten Sture i Clara kloster angaar, er det almindeligt, saaledes af Styffe, blevet antaget, at Hvitfeldt har kendt selve de nu tabte skriftlige aftaler[3]). Alligevel naar man heller ikke herved frem til fuld forklaring; der bliver stadig uoplyste punkter tilbage, der, som skildringen skrider frem, bliver flere og flere. Man kan saaledes blot tage Hvitfeldts meddelelse om Elfsborgs belejring og erobring; det er sandsynligt, at han har kendt og hertil nyttet i det mindste et af den række breve fra kong Hans til lensmanden paa Bahus Henrik Krummedige, der endnu findes[4]), men selvom han har kendt dem alle, har de ikke kunnet give ham oplysning om tidspunktet for belejringens begyndelse, ej heller om datoen for slottets overgivelse. Derfor kommer Styffe da ogsaa til det resultat, at

---

1) Aarsberetninger fra Geheimearchivet IV, 283.

2) Aarsb. IV, 285.

3) Styffe Bidrag till Skandinaviens Historia ur utländske Arkiver IV, indl. 230 anm. 7. Det samme antages i Aarsb. IV. 284, hvor det bemærkes: „den kontrakt af 3. oktober 1487 som her (ved brevet af 1497 12. okt.) stadfæstes, haves saavidt vides ikke in extenso. Hvitfeldt giver den ved det uddrag deraf, som han meddeler s. 1018, et datum, som modsiger sig selv, men som i ethvert tilfælde er forkert: den Fredag Eftermiddag som st. Francisci Dag paafaldt". Datoen i Aarsb. er imidlertid nok saa uheldig, 1487 er en trykfejl for 1497, og Franciscidag, hvortil kontrakten vel der henføres, er 4. oktbr. I Reg. Dan. II, hvor kontrakten er nr. 8508, har man meget sindrigt opført brevet under 6. oktbr., men dateret det S. Francisci dag.

4) Danske Mag. III, 2, 1—54.

Hvitfeldt foruden de kendte kilder, og foruden de formodede tabte breve, for denne tid maa have benyttet samtidige optegnelser, der nu ere tabte [1]).

Til nøjere bestemmelse af denne tabte kilde vil det da først være nødvendigt, af Hvitfeldts egen beretning at udsondre alle de efterretninger, som ikke paa nogen maade finder deres forklaring ved allerede kendte kilder eller ved Hvitfeldts egne tilføjelser; derved vil man faa det minimum, der maa tilskrives en, eller muligt flere tabte kilder. Et saadant uddrag vil da komme til at se saaledes ud:

Paaskedag giorde Kong Hans [effter hans Ærlige Raads Raad] Herr Steen Sture [Suerigis Forstandere] menige Suerigis Raad oc Indbyggere tilbørlig Foruaring [2]).

Anden Dagen (efter Marie Magdalene) som vaar om Søndagen fick hans Naade Slottet oc Matz Pedersøn oc Peder Thuresøn, som med dennem oppaa vaare, ginge aff met deris beholdne Haffne [oc loffvet oc foruisset ey der effter at vere Kong Hans vnder Øyen, lønlig eller aabenbare].

Samme Søndag [kom til hannem paa Suerigis Rigis Raads vegne Herr Aruid Trolle, Niels Boesøn oc Thure Jensøn].

Fiorten Dage for Marie Magdalene lod hans Naade [Herr Henrick Krummedige oc Ebbe Munck met it merckeligt Tall Folck, Danske oc Norske Ridderskab, vdlendiske Ryttere, Kiøbstædmend oc Almue] bestolde Elsborg [effter Suerigis Raads Begæring oc Credentz, som Matthis Kaule oc Luneker haffde fra dennem til Højbemelte Kong Hans] huilcket Slot de vaande oc finge til hans Naadis Haand paa S. Michels Dag [3]).

Paa S. Oluffs Dag oc otte Dage der effter sende hans Naade [til Skibs] tuende merckelige tall Folck [fra Calmarn oc ind vdi Stockholms Skier] som Landginge i Roden oc . . . . undsette [. . . Erckebispen, Herr Svante Nielsøn oc] Herr Erick Trolle.

---

[1]) Styffe IV, indl. 225, anm. 6; 230, anm 6.

[2]) Hvitfeldt 125.

[3]) Hvitfeldt 126—27.

Mandagen effter S. Oluffs Dag kom Erick Ericksøn til hans Naade, sor hannem Raads Eed oc Tieniste, oc antuordet hannem Stægeholms Slot[1]).

Mandagen næst for S. Michels Dag gaff sig Kong Hans personlig til Skibs fra Calmar haffuendis met sig hans Naadis ærlige Raad, Hoffsinder oc Tienere it merckelig Tall ind i Stockholms Skier oc Landgick Norden for Vadmelsøen frem at Slotz Lagegaard offuer Brunckebierre neder i Clare Kloster[2]).

Hele resten af Hvitfeldts skildring indtil beretningen om selve kroningen, føler man sig mest fristet til helt at tilskrive den tabte kilde, saa fast er den sammenføjet, saa ejendommelige er de kendsgerninger og selv de ræsonnementer, der fremføres, at det er meget vanskeligt at gøre noget uddrag deraf; og det saa meget mere, som saa at sige intet af hele denne skildring kan tilskrives Hvitfeldts kendskab til andre os bekendte kilder. Kun hvis man vil slutte sig til den almindelige formodning om, at Hvitfeldt virkelig har kendt den nu tabte overenskomst mellem kong Hans og Sten Sture, kan noget udskilles; iøvrigt vilde man af hele denne del alene kunne udelade det, som man maatte foretrække at anse for Hvitfeldts egne kombinationer og tilføjelser, og overfor de mange datoer og navne, de mange faktiske oplysninger f. e. om rytternes sold, der her gives, overfor de mange forhandlinger af særegen art, der her refereres, vilde man endda kun kunne indrømme Hvitfeldts egen kombineren liden plads.

Vigtigt er det dernæst at prøve paalideligheden af de efterretninger, den tabte kilde indeholder, ogsaa fordi man derigennem kan naa til med større sikkerhed at bestemme tiden for dens affattelse. I det hele stemmer dens meddelelser vel overens med, hvad man kan se af samtidige breve. Naar saaledes den tabte kilde angiver, at kong Hans paaskedag d. v. s. 26. marts gjorde hr. Sten forvaring, stemmer dette med, at det omtales i den af Dalarnes indbyggere 4 apr. af-

[1]) Hvitfeldt 130.

[2]) Hvitfeldt 132.

givne erklæring om at ville understøtte Sten Sture[1]); at Elfsborgs belejring paabegyndtes „fiorten Dage for Marie Magdalene“, c. 8. juli, stemmer vel med, at kongen i et brev af 24. juni giver ordre derom til Henrik Krummedige; hvad datoen for overgivelsen angaar, kan man kun se, at kongen 13. septbr. ikke ansaa Elfsborg for erobret, hvorimod han 31. oktbr. har hørt rygter om, at slottet er faldet[2]). Det er ligeledes rigtigt, at anden dagen efter Marie Magdalene var en søndag; at Niels Bosøn og Arvid Trolle denne søndag d. 23. juli hyldede kong Hans og antvordede ham Kalmar og Borkholm, bekræftes af kong Hans brev til de svenske rigsraader paa Stæket dat. Kalmar 1497 25. juli[3]); brevets ordlyd: men efftir alles ethers begeringa . . . haffuä wij skicket eth merckeligt taal folck i alle mode som j böde osz til met Niels Boszon oc Thwre Jonszon, flere och ickä ferre oc skullä the rettä them altinges efftir som the them tilsige . . . Wij willä selfuä Personlige komme ether til hielp oc tröst thet snareste wij fange bud aff ether efftir som forne. Niels Boeszon oc Twre Jenszon kunnä ythermere wnderwijse ether — staar næppe i modstrid med angivelsen af, at de første undsætningstropper afsendtes 29. juli, thi brevet er øjensynligt bestemt til at medgives de to svenske herrer, og udtrykket „haffuä wij skicket“ derfor beregnet paa modtagerne. At Erik Trolle var blandt de belejrede raadsherrer paa Stæket, synes ogsaa at ses af breve; 1. juli er han sammen med Svante Nielsen o. a. medudsteder af et brev fra Stæket og 24. aug. er han sammen med de nu befriede erkebisp Jakob og Svante Nielsen i S. Clara kloster ved Stokholm[4]). 13. septbr. skriver kong Hans fra Kalmar breve til Henrik Krummedige og Danzig[5]); i den tabte kilde sættes hans afrejse fra Kalmar til 25 septbr. I Hvitfeldts tekst angives datoen for kong Hans indtog i Stokholm til onsdagen næst for Dionysii dag (4. oktbr. =

[1]) Styffe IV, 219—21.
[2]) Danske Mag. III, 2, 24, 26—27.
[3]) Hadorph Bilagor till Rimkrønikerna II, 358—59.
[4]) Styffe IV, 225—26, 231—32.
[5]) Danske Mag. III, 2, 25. Styffe IV, 234.

Franciscidag), men dette er en af Hvitfeldts sædvanlige skrivefejl, og at der skal læses onsdag efter Dionysii dag d. v. s. 11. oktbr., bemærker Styffe; med denne dato stemmer brevet af 12. oktbr. overens, der er udstedt i Stokholms stad af erkebisp Jakob, bisp Kort i Strengnæs, Arvid Trolle ... Svante Nielsen, Erik Trolle og Niels Bosen, netop kong Hans tilhængere, der maa antages først at være kommet ind i byen sammen med ham selv[1]). At Sten Sture virkelig maatte opgive Vesteraaslen og Dalarne, som han efter den tabte kildes meddelelser ved en ny forhandling 9. oktbr. søgte at beholde, ses af hans brev af 29. novbr.[2]).

Overalt viser det sig saaledes, at den tabte kilde og bevarede breve ikke blot ikke staar i modstrid med hinanden, men endogsaa er i den bedste overensstemmelse. Denne overensstemmelse styrker i høj grad tilliden til de af dens meddelelser, der ikke lader sig kontrollere, og berettiger til med Styffe at antage, at denne kilde har været samtidige optegnelser; ja, naar man gennemlæser den nøjagtige skildring af kong Hans tog til Clara Kloster, hans indtog i Stokholm og gudstjenesten i S. Nicolai kirke, tør man sikkert gaa endnu lidt videre og betegne disse samtidige optegnelser som optegnelser af et øjenvidne.

Tilbage staar der da at forsøge en besvarelse af spørgsmaalet om, hvem dette øjenvidne kan antages at have været. Først skal det da bemærkes, at optegnelsernes forfatter sikkert bør søges blandt Svenskere; i Hvitfeldts gengivelse høres visse svenske vendinger (f. e. behållne håffuor) og medens omhyggeligt navne paa svenske mænd anføres, nævnes der af danske, foruden kongen, kun „biskop Glob“, selv danske rigsraader forekommer kun som „fleere Danmarckis Raad“. Dernæst nævnes der i optegnelserne, selv bortset fra den første forhandling med Sten Sture, der kunde skyldes et tabt brev, saa mange andre forhandlinger og der gøres saa nøje rede for, hvad de har drejet sig om, at deres forfatter sikkert har været en mand, der enten selv deltog i disse for-

[1]) Styffe IV, indl. 231 anm. 8. Aarsb. IV, 283—84.
[2]) Aarsb. IV, 286.

handlinger eller som i det mindste fra de bedste kilder kunde skaffe sig oplysning om dem. Den maade, hvorpaa kong Hans stilling udenfor Stokholm i de første dage af oktober bedømmes, er saa indsigtsfuld, at man kunde tænke sig disse betragtninger gjort gældende i selve krigsraadet; ligesaa umiddelbart indlysende er de argumenter forfatteren lader det svenske rigsraad fremføre mod kong Hans kroning i Upsala og han forstaar fuldstændigt Sten Stures motiver til 9. oktbr. at søge en ny forhandling. Ved selve den maade, hvorpaa kongen betegnes: hans naade, hans majestæt, antydes det, at optegnelsernes forfatter har befundet sig i kongens umiddelbare nærhed. Ja, det er klart, at han netop stadig har fulgt kongen; han ved, hvad der foregaar i Kalmar, efterat den første undsætningshær er afgaaet, han kender den nøjagtige dato for kongens afrejse derfra, han synes selv at have været deltager i kongens tog til Clara kloster — derimod synes han intet nøjere at have vidst om de betydningsfulde begivenheder andensteds i Sverige i dette tidsrum (29. juli—29. septbr.), i alt fald er for disse folkevisen alene Hvitfeldts kilde. Og endelig er det da vel værd at lægge mærke til, at naar undtages den formodentlig almindelig kendte sag, at kong Hans „forvaring" fandt sted paaskedag, begynder optegnelserne først med søndagen 23. juli. Angivelsen af begyndelsen af Elfsborgs belejring ligger vel i tid forud for denne dag, men den følger efter den i plads, og tidspunktet er angivet ud fra Marie Magdalene dag (22. juli), den dag kong Hans kom til Kalmar; man kan let tænke sig optegnelsernes: fiorten dage for Marie Magdalene dannet over et mundtligt for fjorten dage siden. Om kong Hans rejse før denne dag ved optegnelserne intet, heller intet om den danske hærs march, som Hvitfeldt fortæller efter folkevisen — først fra denne dag af ved optegnelserne god besked.

Det synes da naturligt at fæste blikket paa de tre svenske adelsmænd, der denne dag kom til kong Hans i Kalmar for blandt dem at udpege optegnelsernes forfatter; det var Arvid Trolle, Niels Bosen og Ture Jensen. Men imellem dem er det ikke vanskeligt at vælge. Af kongens ovenfor anførte

brev ser man, at de to: Niels Bosen og Ture Jensen var bestemt til at afgaa med de første undsætningstropper til Stæket, 24. aug. er ogsaa Niels Bosen i Clara kloster medudsteder af et brev sammen med de fra Stæket befriede svenske raadsherrer og en del danske adelsmænd, der af folkevisen nævnes som undsætningshærens anførere; Olaus Petri fortæller ogsaa, at Niels Bosen og Ture Jensen kom med de danske tropper[1]). Men først 12. oktbr. er Arvid Trolle i Stokholm, ved hans navn synes al søgen at maatte standse. Han kom til kong Hans 23. juli og synes at være forblevet hos ham i Kalmar; han vidste, at hans søn Erik Trolle hørte til de belejrede paa Stæket, han maatte i følge sin stilling og sit sindelag komme til at deltage i alle kong Hans og hans partis overvejelser, hvad da ogsaa kongens brev af 25. juli vidner om, han maatte nøje faa at vide, hvad Sten Sture forlangte og hvilke overenskomster der blev truffet med ham. Det er derfor heller næppe sandsynligt, at Hvitfeldt har kendt de „skriftlige aftaler", som blev truffet med Sten Sture i Clara kloster 6. oktbr., han vilde næppe have indført dem paa den maade i sin fremstilling, og hans datering kan ikke stamme fra noget dokument!; langt sandsynligere er det, at ogsaa beretningen om denne forhandling hører til Arvid Trolles optegnelser og hviler paa mundtlige meddelelser til denne fra sønnen Erik Trolle, der selv var en af underhandlerne.

Antagelsen af, at Arvid Trolle har været optegnelsernes forfatter, styrkes ved, at det vides om ham, at han var en mand, der nærede interesse for literært arbejde, og som ogsaa ellers har gjort optegnelser af forskellig art. I det kgl. bibliothek i Stokholm findes et haandskrift, der har tilhørt Arvid Trolle, og paa hvis første blad han selv har nedskrevet en række historiske notitser i kronologisk orden[2]). Nu var begivenhederne i 1497 for en væsentlig del Arvid Trolles eget værk, hans politiske hovedbedrift; tidligere var han saa at sige kun som Ivar Akselsøns svigersøn optraadt i politik,

---

[1]) Styffe IV, 231—32. Ol. Petri 358.

[2]) SRS. I, 232—36.

men i 1497 var han selv en af de mest fremtrædende førere for det svenske adelsparti, der var Sten Sture fjendtligt og derfor søgte forbindelse med den danske konge. Han opfattede selv begivenhederne i 1497 saaledes, thi saalænge den statsorden, der da skabtes, var bestaaende, deltog han i raadsmøderne, men da den 1501 styrtede sammen, følte han sig træt af politik og trak sig tilbage til et roligt liv paa sine gaarde [1]. Naturligt da, at netop dette aars begivenheder sysselsatte hans pen. Det er sikkert, at han i 1497 forfattede endnu bevarede optegnelser om de svenske lens fordeling, der endnu er en vigtig kilde til oplysning om svenske lensforhold [2]; hvor langt nærmere maatte det da ikke ligge ham at skildre det, han selv saa og havde del i af disse begivenheder, medens de endnu stod ham frisk i minde, af denne kamp, hvis resultat han selv følte som sit livs politiske hovedgerning.

Og endelig maa endnu et nævnes. Ved antagelsen af Arvid Trolles forfatterskab til den tabte kilde bliver det forklarligt, hvorfor Hvitfeldt ene af danske historieskrivere har kendt denne og ad hvilken vej han har lært den at kende. Disse optegnelser har ikke som saa meget andet historisk materiale været historikernes og statens fælleseje, de har i strengeste forstand været Hvitfeldts privatejendom. Som ved Ivar Akselsøns arkiv maa man her mindes Hvitfeldts slægtskab med Thotterne og Trollerne, mindes, at Arvid Trolle var Hvitfeldts tipoldefader og vende tanken mod Ivar Akselsøns gamle gaard Lillø, „som ligger paa it fast sted i mellem tvende Grene aff helga Aae“, som kom i Arvid Trolles besiddelse og som saa nedarvedes fra fader til søn i Trollernes slægt, indtil endelig Hvitfeldt efter en langvarig arveproces kom i uforstyrret besiddelse af den 1582 [3]. Herved — eller paa anden maade gennem slægten — er han da kommet i besiddelse af hele denne værdifulde skriftlige tradition, bestaaende af breve og historiske optegnelser, hvoraf resterne

[1]) Styffe IV, indl. 311.
[2]) Skand. Handlingar XVIII, 186—93 cf. Styffe III, indl. 238 anm. 4, 265 anm. 9; IV, indl. 312, anm. 9.
[3]) Rørdam Arild Hvitfeld 24, 26—31, 39—41.

nu synes at maatte søges i Stokholm, og han har da blandt dem fundet den kilde, der sammen med den danske folkevise gør hans skildring af kampen 1497 saa langt rigere end alle hans andre skildringer, og Hvitfeldt har ved at nytte den for eftertiden bevaret Arvid Trolles optegnelser om kong Hans tog til Sverige.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Professor i Oldtidens Historie ved Universitetet i Halle. Gustav Hertzberg er død 16. Novbr. 1907, omtr. 80 Aar gl. Af hans Arbejder skal særlig nævnes hans Fremstilling af Hellas' og Roms samt af Byzantinernes og det osmaniske Riges Historie i Onckens Samling (1879—83, i alt 4 Bind). Han var tillige Udgiver af det thüringisk-sachsiske historiske Forenings Tidsskrift.

Dr. Sofus Larsen har nu (1908) udgivet den Rekonstruktion af *Niels Ebbesens Vise*, som han i 1903 bebudede i sin Afhandling i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed. Det er et Skrift paa over halvfjerdehundrede Sider, opbygget med største Flid og støttet paa et indgaaende Studium saavel af Viserne som af hele dens Tids Sprog, hvori de oprindelig har lydt. Om det sproglige tør jeg ikke dømme; men man glædes ved en Mængde interessante kulturhistoriske Oplysninger, og man faar stor Respekt for den Kærlighed, hvormed Forf. har fordybet sig i sit Emne. Om det overhovedet er muligt at naa det Maal, han har sat sig, synes rigtignok meget tvivlsomt, saa uheldigt som Grundlaget er for en Rekonstruktion. Larsen mener nemlig, at de 7 Opskrifter fra c. 1600, som vi har af Visen, gaar tilbage til 3 tabte, og at disse atter stammer fra en og samme fælles Form (som han i øvrigt underligt nok ikke søger at gengive), men at denne kun viser os Visen, som den lød ved Aar 1550. Er dette rigtigt, ja saa ser man for sine Øjne, hvad Visen har lidt paa mindre end 50 Aar, og det er en saa indgribende Øde-

læggelse, at det synes ganske haabløst at prøve paa at udfinde dens Lydende 200 Aar før, endda i en helt anden Sprogform. — Historikeren vil især spørge, hvorledes Larsen stiller sig til de Vers, hvori først A. D. Jørgensen har ment at kunne se, at Visen i een Form har henlagt Drabet i Randers til om Dagen. Man vidste fra Larsens tidligere Afhandling, at han ikke indrømmede Rigtigheden heraf; men man ser nu, at han dog i sin Rekonstruktion har medtaget flere af de Vers, hvori Jørgensen med Tilslutning af andre fandt Dagtiden. Mest interessant er det, at han knæsætter Ordene: „Om Dagen Greven slagen vard, om Natten ej med alle", ja, at disse Ord, hvori han 1903 saa „et ikke videre vellykket Forsøg paa at tilsløre det Faktum, at Greven blev ombragt ved Nattetid", nu faar øget Vægt ved, at L. lader det være Niels Ebbesen selv, der siger dem under Forfølgelsen ud af Randers. At en Visedigter, der lige forud har skildret Drabet som foregaaet om Natten, skulde lægge sin Helt disse Ord i Munden, er dog vist for utroligt, og jeg for min Part vil stadig fastholde, at Jørgensens Skarpsind og fine poetiske Følelse her har ført ham ind paa den rette Forstaaelse.

Kr. E.

Med det nylig (1907) udkomne 2.—3. Hæfte er 1ste Bind sluttet af det af Arkivsekretær L. Laursen paa Carlsbergfondets Bekostning udgivne Værk: *Danmark—Norges Traktater 1523—1750 med dertil hørende Aktstykker*. Som Udg. oplyser i Forordet, skal Udgaven inden for de nævnte Aar omfatte alle de af den dansk-norske Krone samt af den danske Konge som Hertug i Slesvig og Holsten afsluttede Traktater og Overenskomster med fremmede Magter eller med de andre Hertuger i Hertugdømmerne, endvidere Unionerne med Hertugdømmerne samt de danske Kongers Ægteskabstraktater og de af dem sluttede Overenskomster om Valg af danske Prinser til Fyrstbiskopper i Nordtyskland eller andetsteds. Saa vidt der kan skønnes uden en nøje Undersøgelse af Enkeltheder, foreligger her en fortræffelig Udgave, udarbejdet med stor Omhu og Sagkundskab. Teksterne er trykte efter forstandige Principper, for hvilke der er gjort udførligt Rede i

Forordet, og foran hver Traktat findes en historisk Indledning, der paa den fyldigste Maade giver Oplysning om de Forhandlinger, der er gaaet forud for den. Det maa i høj Grad ønskes, at Udgiveren maa kunne fortsætte og fuldføre det værdifulde Værk. *J. A. F.*

Erik Arups store Skrift for den filosofiske Doktorgrad: ***Studier i engelsk og tysk Handelshistorie. En Undersøgelse af Kommissionshandelens Praksis og Theori i engelsk og tysk Handelsliv 1350—1850*** (1907) er et Arbejde, der baade er ejendommeligt inden for vor historiske Litteratur ved dets universalhistoriske Karakter og saare fortjenstfuldt ved dets Selvstændighed og Dygtighed og ved de mange Problemer, det tager op til Behandling. Hvad Forf. fortrinsvis har tilsigtet at belyse, er hvilke Forandringer Forholdet mellem de 3 Parter, der spiller en Rolle i al Kommissionshandel, Komittenten, Kommissionæren og den Købmand (Medkontrahenten), med hvem Kommissionæren afslutter Forretning, er undergaaet i engelsk og tysk Handelsliv fra det 14. til det 19. Aarh. Som Hovedopgave betragtet er dette Emne meget specielt, og heri ligger ganske vist en Anke mod Bogen. Men der maa dog hertil straks føjes, at Forf. ser hele Spørgsmaalet under en større Synsvinkel. Det har nemlig særlig været ham om at gøre at paavise Sammenspillet inden for Kommissionshandelen mellem Praksis og Teori ɔ: mellem Handelslivets skiftende faktiske Ejendommeligheder og de af Dommere og andre Jurister fastslaaede, i Tidernes Løb forskelligtartede Retssætninger om disse Forhold; navnlig har han villet godtgøre, hvorledes den i den engelske og den tyske Lovgivning og Retsvidenskab eksisterende Forskel i Opfattelsen af Kommissionærens Stilling har hængt nøje sammen med Forskellighederne i det engelske og tyske Handelsliv. Derved har han hævet det rent formelle Emne op i en betydningsfuldere Sfære, gjort det til et Led i den almindelige retshistoriske Udvikling. Hertil kommer imidlertid, at han i det hele har villet paavise Kommissionshandelens Stilling i det almene Handelsliv, og derved er han naaet til at indflette i sin Ramme en talrig Mængde Bidrag til den hele europæiske Handelshistorie. Der findes saa-

ledes i Bogen en Række Enkeltundersøgelser om Hanseaternes Handelsmaade, særlig om det meget omtvistede Sendeveforhold, om de store engelske Handelskompagniers Tilblivelse, om det engelske Levantkompagnis Historie fra dets Begyndelse til dets Opløsning, om Verdenskampen mellem engelsk og fransk Klæde, om den tyske Handels Grundlag og Karakter gennem det 17. og 18. Aarh. og om mange enkelte Varers og Industriers kommercielle Opgang og Nedgang. I disse Undersøgelser er nedlagt megen baade historisk og handelsteknisk Forstaaelse og tillige en overordentlig Flid og Energi; foruden den store trykte Litteratur har Forf. benyttet fremmede Arkiver og navnlig udnyttet Levantkompagniets Akter i London. Enhver fremtidig Forsker paa Handelshistoriens Omraade maa nødvendigvis benytte hvad her er ydet. Undtagelsesvis er der dog i Bogen Bemærkninger eller Paastande, hvor Forf.s sædvanlige Korrekthed ikke har holdt Stik. Omtvistelig er ogsaa en Grundtanke, som gaar gennem hele Skriftet, og som kan formuleres paa følgende Maade: Forandringerne saavel i de forskellige Nationers Handelsformer som i deres kommercielle Forrangsstilling beror paa selve deres Handels Karakter og Hovedgenstand. Forf. har herved stillet sig i Modsætning til forskellige andre Opfattelser, til den, der regner med Folkenes egne Handelsevner og de Forandringer, Tiderne kan medføre deri, til den, der tillægger Omskiftelserne i Handelsvejene, navnlig de til Opdagelserne knyttede, den største Vægt og til den, der særlig er repræsenteret af moderne tyske Historikere, og hvorefter det afgørende har været den af Staterne organiserede nationale Handelspolitik, som i England og Frankrig, eller Manglen af en saadan, som i Tyskland. Om end det nu skal anerkendes, at Forf. har Ret i at tillægge det af ham fremdragne Moment stor Betydning, saa er det dog formentligt altfor ensidigt og altfor generaliserende at ville se det som det eneste virkningsfulde. Imidlertid vil ogsaa over for dette Spørgsmaal fremtidig Forskning maatte tage Hensyn til Forf.s Betragtningsmaade og Bevisførelse, og det maa i det hele haabes, at Sproget ikke vil lægge for store Hindringer i Vejen for, at Dr. Arups Bog bliver tilstrækkeligt kendt og værdsat ogsaa uden for Norden. *J. A. F.*

Fra Hasse W. Tullbergs Forlag i Stockholm har Redaktionen modtaget de 2 hidtil udkomne Bind af Pragtværket *Svenska Porträtt i offentliga Samlingar, utgifna under medverkan af Personhistoriska Samfundet af* N. Sjöberg (1905—07). Værket er planlagt som indeholdende flere Serier, af hvilke den første skal tælle 6 Bind og behandle Drottningholms, Gripsholms, de øvrige Lystslottes og Stockholms Slots Samlinger af svenske Portræter. De 2 udkomne Bind omfatter Drottningholm samt Gripsholm for Vasatidens Vedkommende. Hvert Bind rummer 3 Afsnit. De 2 første er en Tekst, forfattet af Amanuensis Nils Sjöberg, hvis 1ste Part er en Udsigt over de paagældende Slottes Samlinger og deres Tilblivelseshistorie, den anden en Billedfortegnelse. Begge Dele synes gjort med megen Sagkundskab og megen Kritik. Det tredje Afsnit er Reproduktioner af 50 Portræter fra hver af Samlingerne. Hele Værket vil sikkert blive af megen saavel kunsthistorisk som almindelig historisk Værdi.

Af *Bernstorffske Papirer*, der paa Carlsbergfondets Bekostning udgives af Dr. Aage Friis, er i Efteraaret 1907 udkommen 2. Bd., der indeholder udvalgte Breve fra og til Johan Hartvig Ernst Bernstorff i Tiden 1732—1772. Medens 1. Bind af Samlingen især gav Helhedsindtryk af Johan Hartvig Ernsts og Andreas Peter Bernstorffs Personligheder, er Indholdet af dette Bind, der bringer Breve fra over 60 Personer, danske og udenlandske, mere alsidigt; det giver især Indblik i Johan Hartvig Ernst Bernstorffs Forhold til samtidige Statsmænd og Oplysninger af politisk og biografisk Natur paa en Mængde forskellige Omraader. Særligt indholdsrig er A. G. Moltkes og Carl af Hessens Breve, der klart belyser deres og Bernstorffs Samvirken; Frederik Danneskiold-Samsøes Breve kaster et skarpt Lys over hans Personlighed, og noget lignende gælder Brevene fra Louise Plessen og den ejendommelige Herman Woldemar v. Schmettau. En særlig Interesse frembyder en Række fortrolige Breve fra Hertugen af Choiseul til Bernstorff, der supplerer P. Vedels Udgave af deres Korrespondance og især belyser Choiseuls Tankegang i en Periode, fra hvilken der hidtil ikke har været fremdraget Breve fra

hans Haand. Det foreliggende 2. Bd. indeholder for en Del Materialet til den Skildring af Johan Hartvig Ernst Bernstorff i hans Ministertid i Danmark, der snart vil fremkomme som 2. Del af Udgiverens Fremstilling „Bernstorfferne og Danmark".

Det har længe været bekendt, at Hertug Ernst Günther af Slesvig-Holsten, Hovedet for den augustenborgske Familie i adskillige Aar har været virksom for at foranstalte sine nærmeste Forfædres Historie skrevet og aktmæssig dokumenteret. Han har aabnet det augustenborgske Familiearkiv paa Primkenau for nogle tyske Forskere, der hver skal behandle en af de bekendte augustenborgske Fyrsters Historie, Frederik Christians, Christian Augusts og Frederik VIII's.

Nu begynder Resultatet af disse Arbejder at se Lyset, idet Dr. Hans Schulz, Bibliothekar ved Rigsretten i Leipzig, som Forarbejde til en Levnedsskildring af Hertug Frederik Christian har udgivet et Bind augustenborgske Breve: *Briefwechsel des Herzogs Friedrich Christian zu Schleswig-Holstein-Sonderburg-Augustenburg mit König Friedrich VI von Dänemark und dem Thronfolger Prinzen Christian Friedrich.*

Udgivelsen er sket for *Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte* (Leipzig 1908), og det 620 Sider store Bind er af overordentlig stor Interesse; det spænder Forventningen til Dr. Schulz' Biografi af Frederik Christian, der er skreven og snart vil udkomme, ledsaget af endnu et Bind udvalgte Breve til og fra Hertugen.

Brevvekslingen mellem Frederik Christian og Christian Frederik (Christian VIII) og Hertugen findes dels paa Primkenau dels i det danske Rigsarkiv. Da Hertug Ernst Günther viste sig villig til at give danske Historikere Adgang til sit Arkiv — L. Bobé har saaledes derfra faaet Ernst Schimmelmanns Breve til Frederik Christian, Aage Friis Andreas Peter Bernstorffs Breve til samme — var det kun rigtigt og klogt, at der efter Rigsarkivar Sechers Indstilling af Kong Christian IX blev givet Dr. Schulz Lejlighed til for Tiden indtil 1814 at benytte de augustenborgske Papirer i Rigsarkivet, til hvilke der tidligere kun delvis og med ganske urimelige Indskrænk-

ninger var bleven givet Adgang. Efter den udkomne Brevsamling at dømme har Dr. Schulz retfærdiggjort den Tillid der er bleven vist ham; Udvalget af Breve er sket med fuld Objektivitet, og der er i denne rent videnskabelige Kildesamling ikke sket det ringeste Brud paa rimelig Diskretion. At Dr. Schulz (S. 202) har gengivet et Brev fra Arkivet i Primkenau, hvori Frederik VI antyder Arveprins Frederiks ejendommelige huslige Forhold, kan efter mit Skøn aldeles ikke bebrejdes ham; danske Forskere forbeholder sig virkelig en tilsvarende Ret til at meddele Breve, der taler aabent om Caroline Mathildes Forhold til Struensee.

Brevskrivernes Navne viser Brevvekslingens Betydning; den indeholder de allervigtigste Bidrag til Periodens intime politiske Historie og til Hertugens og Frederik VI's Karakteristik. Til Universitetsforholdenes og det danske Aandslivs Historie findes der meget interessante Oplysninger. Aarene 1806 og 1810, der er afgørende for Augustenborgernes Forhold, oplyses nu fuldstændig, og saa vidt skønnes ligger Frederik VI's og Frederik Christians Forhold i alle Hovedpunkter klart. En nærmere Omtale af Indholdet bør opsættes indtil Dr. Schulz' andre bebudede Arbejder om Æmnet foreligger.

Dr. Schulz har anvendt adskillig Omhu paa Udgivelsen og bl. a. søgt at bøde paa sin manglende Sikkerhed i Dansk ved Korrektur her i Landet. Helt gennemført er denne dog ikke bleven, og dette har desværre haft til Følge, at der i enkelte Breve (f. Eks. S. 264—65) findes en Del meningsløse Fejl, der let havde kunde undgaas. I øvrigt synes Gengivelsen at være meget paalidelig. Oplysningerne og Henvisningerne kunde have været ret talrigere og fyldigere; de er ikke tilfredsstillende for et dansk Publikum og vil endnu mindre være det for et tysk. Hvad der er givet, er dog saa vidt jeg skønner rigtigt, og alt i alt maa Udgivelsen betragtes som fuldt forsvarlig. *Aage Friis.*

Navnlig til Brug ved Universitetsundervisning har Proff. Brandenburger og Seeliger i Leipzig paabegyndt Udgivelsen af *Quellensammlung zur deutschen Geschichte*. De hidtil udkomne smaa, lethaandterlige Hæfter omfatter Kilder til

Kirkestatens Tilblivelseshistorie og til Investiturstriden og tillige *Die deutschen Parteiprogramme 1844—1900,* 1.—2. H., udgivne af F. Salomon. Disse sidste Hæfter har ogsaa Interesse for videre Kredse.

For alle Dyrkere af det 17. Aarhundredes politiske Historie har den store 6 Binds Kvartudgave fra 1723—25 af Johan de Witts Breve været en Hovedkilde. At den dog langtfra var fuldstændig, og at Manglerne ikke var blevet helt afhjulpne ved senere spredte Udgivelser, har længe været en bekendt Sag. Da den udmærkede hollandske Historiker Robert Fruin forberedte den store Skildring af de Witt og hans Tid, som han desværre ikke fik færdig før sin Død 1899, gennemgik han derfor ogsaa de i Rigsarkivet i Haag opbevarede Breve fra og til de Witt, og han efterlod en overordentlig stor Samling af Afskrifter og Uddrag af disse. Paa Grundlag heraf har nu den ogsaa i Norden ansete Professor Kernkamp i Utrecht for det historiske Selskab i denne Stad begyndt en Udgave: *Brieven van Johan de Witt. Bewerkt door Robert Fruin, uitgegeven door G. W. Kernkamp;* Brevene til de Witt er saaledes foreløbigt udskudte til en senere Publikation. Princippet for Udgaven er at udelukke alle de Breve, der er optagne i Kvartudgaven, men at medtage alle ellers trykte eller hidtil utrykte, for saa vidt som der til dem findes Koncepter i Haagarkivet: Grundlaget har været Fruins Samlinger, men Kernkamp har revideret og udfyldt dem; oplysende Noter og korte Indledninger er tilføjede. Hidtil er udkommet 1ste Bind, omfattende Aarene 1650—57 (Amsterdam, 1906). Værket vil blive af stor Betydning, ikke mindst for Nordens Historie, hvad allerede fremgaar af, at en stor Part af 1ste Bind indeholder de Witts Breve til den nederlandske Afsending i Danmark, den bekendte van Beuningen; for deres Vedkommende er Tidsgrænsen rykket ned til August 1658. *J. A. F.*

Under Titlen: *Taine, historien de la révolution française,* har A. Aulard udgivet (Paris, 1907) et Udtog af Forelæsninger, som han 1905—07 har holdt ved Sorbonnen. Bogens Opgave er at rette et Grundstød mod den Autoritet, Taine's berømte Værk over Revolutionen har nydt i vide Kredse.

Utvetydigere kan en Fordømmelsesdom ikke udtales end det her sker i Aulards Slutningsord: „Taine vilde forny Revolutionens Historie for at retfærdiggøre sin konservative Teori om Traditionens Betydning, og forny den ved Lærdom. Men ikke alene er hans Lærdom skrøbelig, hans Syn paa Revolutionen føjer intet til hvad de royalistiske Pamfletskrivere allerede havde udtalt dels under Revolutionen, dels under Restaurationen. Naar man ser nøjere til, har han kun bragt af nyt sin behagelige Stil og den Anseelse, som Henvisning til Arkivpakker giver. Naar man gør Regnskabet op, synes Bogen og dens almindelige Resultater mig næsten unyttig for Historien, i Virkeligheden kun af Betydning for Taine's egen og hans Disciples intellektuelle Biografi". Aulard er ikke kommen letsindig til sin Fordømmelse. Han siger — og der er ingen Grund til at tvivle paa Ord fra en Historiker, der, hvad man end kan mene om hans Opfattelse, netop som Forsker fortjener den største Anerkendelse —, at han har sammenlignet Taine's Tekst med næsten alle de af ham opgivne Kilder, og at han kun undtagelsesvis har fundet en nøjagtig Gengivelse; men da det vilde være umuligt at bevise dette paa alle Punkter, har han indskrænket sig til at give et Uddrag af sin Undersøgelse. Helt fri for Smaalighed er Aulards Kritik ikke; men ganske vist fremtræder Taine's Forskningssvagheder nu i et langt grellere Lys end man tidligere kunde øjne. Det er uden Tvivl ogsaa en korrekt Bestemmelse af disse Svagheder og deres Aarsager, Aulard giver. Taine var en uordentlig, lidet omhyggelig og altfor hurtig Arbejder, navnlig overfor Arkivalier; han stolede altfor meget paa at have en instinktmæssig, øjeblikkelig Forstaaelse af Aktstykker og fordybede sig derfor ikke i dem; han troede om sig selv, at han kunde naa til den fulde Sikkerhed og improviserede ilsnart en saadan Sikkerhed; selv et Offer for den klassiske Aand, som han saa som Revolutionens Fordærvelse, generaliserede han ud fra enkelte, spredte Vidnesbyrd, og betaget af sin egen Fremstillings litterære Glans og Kunst, saa han bort fra hvad der var i Strid med hans Opfattelse. Han var ingenlunde illoyal, men han var lettroende overfor alt hvad der passede ham;

han var overbevist om, at han vilde finde Sandheden, men i Virkeligheden havde han dannet sig sin Mening i Forvejen og vilde kun bestyrke den gennem sin Forskning. Som allerede bemærket, er alt dette utvivlsomt rigtigt; men er dermed alt sagt om Taine, og er hele hans Værk unyttigt for Historien? Det maa her for det første betones, at hvor mange Urigtigheder der end er i Enkeltheder hos Taine og i hans Gengivelse af hans Kilder, meget bliver dog tilbage, som i det væsenlige er rigtig fortalt. Endvidere, hvor overdrevne hans Domme og Opfattelser end er, og hvor ubetinget Ret Aulard har i at dadle hans Tilbøjelighed til Generaliseren og hans Undladelse af at fremhæve vigtige Momenter og afgørende Sider af Tilstandene saavel under l'ancien régime som under Revolutionen, et sjældent og beundringsværdigt psykologisk Blik overfor visse af de herskende Stemninger har Taine dog ejet. Aulard og hans Skole arbejder med langt større videnskabelig Metode end han, og de har indlagt sig uvurderlige Fortjenester ved at tage Livet af mange Legender og falske Forestillinger. Men hvor de som alle Historikere igennem Konstruktion maa søge at bestemme Motiverne, dér forenkler ogsaa de Revolutionens Psykologi, generaliserer paa deres Manér. Hvor Taine ser den jakobinske Aand som den eneste Ulykke, dér har de væsenligst kun Blikket for Kampen for Revolutionen imod dens ydre og indre Fjender som Aarsagen til Fremdriften i Lidenskab og Voldsomhed. Endnu har Revolutionen ikke fundet den Skildrer, som kan samle alle Traadene i sit Hjerte og sin Hjerne og derefter i sin Pen og sin Pensel, og maaske vil en saadan aldrig komme. Men derfor kan man bryde Staven over Taine's Forskningsmaade og over hans Fortegning af Billedet uden at komme uden om de Træk, han med Rette har øjnet og gengivet i hin Jordskælvstids aandelige Fysionomi, og visse ægte Farver bliver tilbage, som vi skylder ham Tak for. *J. A. F.*

Professor Blok i Leiden har afsluttet sin fortræffelige *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk* med 7.—8. Bind (1907—08), der omfatter Tiden fra den bataviske Republiks Grundlæggelse 1795 til Aar 1900.

Af *The Cambridge Modern History* er udkommet (1908) 5. Bind, omfattende Ludvig XIV's Tidsalder. Af størst Interesse og indeholdende flere nye Synspunkter er Afsnittene om Englands Historie 1660—1714, skrevne af Kendere som Firth, Pollock og Temperley. De kortere Udsigter over de nordiske Rigers og den store nordiske Krigs Historie er forfattede af Reddaway og Nisbet Bain, hvilken sidste tillige har behandlet Peter den Store, medens Bury har givet en Oversigt over Ruslands Historie 1462—1682. Ligesom de tidligere Bind udmærker ogsaa det foreliggende sig ved righoldige Litteraturfortegnelser.

Fortegnelse over historisk Litteratur fra Aaret 1906,

vedrørende Danmarks Historie.

Ved **Alfr. Krarup.**

Bibliografi. Arkiver og Biblioteker. Historiske Hjælpevidenskaber.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. XXVI. 1903; XXVII. 1904. Berlin 1905—06.

XXVI. II. 335—41 og XXVII, II, 352—54 Litt. om Hanseforbundet (af E. R. Daenell); XXVI. II, 342—65 og XXVII, II, 623—43 om Hertugdømmerne (af G. Kohfeldt); XXVII, III. 97—104 om Danmark og Norge til 1523, 105—10 Danmark efter 1523, 111—14 Norge efter 1523 (af H. Schjøth).

B. Erichsen: Bibliografi for 1904. (Arkiv f. nord Filol. XXII, 299—332.)

E. Löffler: Dänemark. (Geogr. Jahrb. XXIX, 209—15.)

Fortschritte der Länderkunde Europas.

Frantz Dahl, U. A. Motzfeldt og *K. J. D. Schlyter*: Nordisk Litteraturfortegnelse 1905. (T. f. Retsvidensk. XIX, 375—435.)

J. Lindbæk: Oversigt over historisk litteratur fra årene 1901—1903 vedrørende Sønderjylland. (Sønderjydske Aarb. 1906. 177—213.)

R. v. Fischer-Benzon: Literaturbericht für 1905—06. (Z. d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXVI, 315—42.)

J. A. Almquist: Sveriges bibliografiska litteratur. 2. delen. 1. h. (= K. Bibl.s Handlingar 28.)

Ved P. betegnes Skrifter mindre end 3 Ark. Forkortelserne S. = Samlinger, T. = Tidsskrift, Z. = Zeitschrift. Naar Trykstedet er udeladt, er dette København.

V. A. Secher: Om organisationen af Arkivvæsenet i Norden. (Meddelelser fra det danske Rigsarkiv I, 145—66.)

V. A. Secher: Gesetzliche Regelung des Schutzes von Archivalien und der Beaufsichtigung nicht fachmännisch verwalteter Archive und Registraturen. (Korrespondenzblatt d. Gesammtvereins d. deutschen Geschichts- u. Altertumsvereine 1905. 404—19.)

Fr. Witt: Verzeichniss der im ältern (bis 1868) holsteinischen Generalsuperintendenten-Archiv vorhandenen Akten. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. IV. 79—108.)

Katalog over Erhvervelser af nyere udenlandsk Litteratur ved Statens offentlige Biblioteker 1905. Udg. ved *Axel Anthon Bjørnbo.*

Kamp-Schiøth: Af det store kgl. Biblioteks Saga. (Højskolebl. XXXI, 985—90.)

H. O. Lange: Det nye kongelige Bibliotek. (Gads danske Magasin. Dansk T. 1906. 136—48.)

V. G.: Det nye kgl. Bibliotek. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 9.)

J. A.: Det kongelige Bibliotek. (Højskolebl. XXXI, 1703—10.)

Det Kongelige Biblioteks nye Bygning. (Architekten IX. 117—30.)

H. Storck: Dansk Vaabenbog. Afbildninger til A. Thisets og P. L. Wittrups Nyt dansk Adelslexikon. 1—2. H. Tvær-4°.

P. Hauberg: Danmarks Myntvæsen 1146—1241. (Vid. Selsk.s Skr. 6. R. Hist. og filosof. Afd. V, 3.)

Chr. Lange: Nachrichten über die schleswig-holsteinisch-gottorpischen Münzstätten und deren Beamte. 1—2. (Berliner Münzblätter N. F. XXVII. Nr. 50 og 52.)

Tidshistorie.

Salmonsens Konservationsleksikon. 393.—414. H.

Danmarks Riges Historie. 174.—86. H. (III, 29; VI, 21—32.)

Sveriges Historia intill tjugonde seklet. Utg. af *E. Hildebrand*. H. 63—70. Sthlm.

Troels-Lund: De tre nordiske Brødrefolk. 1.—4. Opl.

Anm. af L. Moltesen i Dansk T. 1906. 305—09; jfr. Vort Forsvar Nr. 658—60, 672—73, 677—78.

M. Rubin: Prof. Troels-Lunds Skrift om de tre nordiske Brødrefolk. (Tilskueren 1906. 373—83.)

G. Wilke: Wo lag die Heimat der Kimbern und Teutonen? (Deutsche Geschichtsblätter 7. Bd. 11.—12. H.)

Alex. Bugge: Vikingerne. II.

Anm. af G. Cederschiöld i Nord. T. 1906. 297—99.

Alex. Bugge: Die Wikinger. Bilder aus der nordischen Vergangenheit. Autoris. Übertragung von Heinz Hungerland. Halle a. S.

Alex. Bugge: Die nordeuropäischen Verkehrswege im frühen Mittelalter und die Bedeutung der Wikinger für die Entwicklung des europäischen Handels und der europäischen Schiffahrt. (Vierteljahrschr. f. Social- und Wirtschaftsgesch. IV, 227—77.)

Anm. af W. Stein i Hans. Geschichtsbl. XII, 349—51.

F. Jónsson: Nordens fremmedforbindelser i Vikingetiden. (Nord. T. f. Filol. 3. R. XIV, 145—56.)

W. Vogel: Zur nord- und westeuropäischen Seeschiffahrt im früheren Mittelalter. (Hans. Geschichtsbl. XIII, 153—205.)

E. Björkmann: Nordiska vikingasagor i England. (Nord. T. 1906. 437—54.)

Om Haveloch the Dane o. a.

M. Deutschbein: Studien zur Sagengeschichte Englands. I: Die Wikingersagen. Cöthen.

J. W. E. Conybeare: The Danes in Cambridgeshire. (Saga-Book of the Viking Club IV, 127—32.)

E. Hailstone: Traces af Danish Conquest and Settlement in Cambridgeshire. (Saga-Book of the Viking Club IV, 107—26.)

W. Vogel: Die Normannen und das fränkische Reich bis zur Gründung der Normandie (799—911). Heidelberg.

E. Thubert: Politique du Nord de l'Europe au moyen âge. Les northmen en France. (Revue d'hist. diplom. 1906. 511—36.)

L. Daae: Nogle studier i Saxo Grammaticus. (Norsk hist. T. 4. R. IV, 129—60.)

Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. IV. 1. (Arkivoversigt.)

Anm. af J. L(indbæk) i Hist. T. 8. R. I, 87—89.

Fr. Techen: Das Strandrecht an der Meklenburgischen Küste. (Hans. Geschichtsblätter XII, 271—308.)

Bl. a. om Valdemar Sejrs Frd. 1204 (S. 278).

Kilder til Danmarks Historie 1241—1274. Oversatte af *Jørgen Olrik*. 1. H.

Diplomatarium islandicum VIII, 1 (1261—1512). Reykjavik.

Pommersches Urkundenbuch. Bd. 6, Abt. 1. Bearb. von *O. Heinemann*. Stettin. 4⁰.

1321—24.

E. G. Folcker: Hic sepulti. Ett Visbyminne. (Ord och Bild XV, 410—12.)

Mindekorset fra 1361 i Stockholms Nationalmuseum.

E. Daenell: Die Blütezeit der deutschen Hanse. Hansische Geschichte von der zweiten Hälfte des 14. bis zum letzten Viertel d. 15. Jahrhunderts. 2. Bd. Berlin.

E. Arup: Anm. af W. Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarhundrede. Kbh. 1903. (Hist. Z. 96. Bd. 514—16).

A. Daae: De norske Kongers Hyldning og Kroning. En historisk Oversigt. Kria.

O. A. Johnsen: De norske Stænder. (Skrifter udg. af Videnskabs-Selsk. i Chria. 1906. II. Hist.-filos. Kl. Nr. 5.)

Anm. af J. A. F(ridericia) i Hist. T. 8. R. I, 97—98.

A. Lübbers: De oldenborgske Kongers og deres nærmeste Families Sygdomme og Død. (Ugeskrift f. Læger 1906. 121—31, 145—55.)

Ogsaa som Særtryk.

K. H. Karlsson: Electus Bjorn i Skara samt stridarna om domprosteriet i Skara 1449—1475. (Kyrkohist. Årsskrift 1905 (tr. 1906). 27—31.)

W. Weber v. Rosenkranz: Zu dem Verzeichnis der bei Hemmingstedt gefallenen Ritter und Knappen. (Z. d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXVI, 299—301.)

M. Hoffmann: Lübecks Krieg gegen Dänemark 1509—1512. (Mitteil. d. Vereins f. Lübeck. Gesch. 1906. 70—87.)

J. Lindbæk: Christiern II^s Ægteskabskontrakt. (Danske Magazin. 5. R. VI, 186—92.)

G. Bergenstråhle: Striden vid Brunnbäck 1521. (Vårt fosterland och dess försvar 1906. Nr. 1.)

C. M. Smidt: Christian III^s Dronning Dorotheas Portræt. (Vejle Amts Aarbøger 1906. 65—76.)

J. Martin: Gustave Vasa et la réforme en Suède. Essai historique. Paris.

Konung Gustaf I^s Registratur. Utg. genom *J. A. Almquist*. XXIV. 1553—54. Sthlm. (Handlingar rör. Skandinaviens historia. 1. ser.)

K. Sturmhöfel: Kurfürstin Anna von Sachsen. Lpz.

P. G. Swarz: Die Haltung Danzigs im nordischen Kriege 1563—70. Danzig.

Inaug. Diss. Königsberg.

H. Biaudet: Le Saint-Siège et la Suède durant la seconde moitié du 16. siècle. Etudes politiques. Epoque des relations non officielles 1570—76. Paris.

Akad. afh. Helsingfors.

Le Saint-Siège et la Suède durant la seconde moitié du 16. siècle. Notes et Documents recueillis et résumés par *H. Biaudet*. I. 1570—76. Paris.

Ogsaa med finsk Titel.

Kancelliets Brevbøger. Udg. ved *L. Laursen*. VIII. 1584—88.

S. Skouboe: Et Kongebesøg paa Aalholm i 1585. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 49.)

R. Rittmeyer: Seekriege und Seekriegswesen in ihrer weltgeschichtlichen Entwicklung. Mit besonderer Berücksichtigung der grossen Seekriegen des 17. u. 18. Jahrhunderts. Bd. 1. Bis 1740. Berlin 1907 [ɔ: 1906].

Kirchhoff: Seemacht in der Ostsee. Ihre Einwirkung auf die Geschichte der Ostseeländer im 17. u. 18. Jahrh. Kiel 1907 [ɔ: 1906].

S. Natt och Dag: Herraväldet på Östersjön. (Vår Flotta 1906. 30—32, 47—49, 58—60, 66—68, 80—81, 90—91, 101—03, 119—20, 147—60.)

E. Baasch: Die „Durchfuhr“ in Lübeck. Ein Beitrag zur Geschichte der lübischen Handelspolitik im 17. u. 18. Jahrhundert.

Bl. a. om Kristian IVs Handelspolitik overfor Lübeck.

The Cambridge Modern History. Vol. IV: The Thirty Years War. Cambridge.

G. Sommerfeldt: Verhandlungen Polens mit dem Kurfürsten Georg Wilhelm in Dezember 1627. (Altpreuss. Monatsschrift 62. Bd. (1905) 343—96.)

Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll. 3. delen. 2. uppl. Utg. af *S. Bergh*. Sthlm.

1640—44.

Journalen van de Stadhouder Willem II uit de jaren 1641—1650, medegedeeld door *F. J. L. Krämer*. (Bijdragen en Mededeel. v. het hist. Genootschap te Utrecht XXVII. 413—535.)

Statholderskabets Extraktprotokol af Supplicationer og Resolutioner 1642—50. Bd. 2. H. 2. Chria.

Svenska riksrådets protokoll. Utg. genom *S. Bergh*. XI. H. 2. 1645—46. Sthlm. (Handlingar rör. Sveriges Hist. 3. ser.)

K. Fabricius: Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige. Studier over Nationalitetsskiftet i de skaanske Landskaber i de nærmeste Slægtled efter Brømsebro- og Roskildefredene. 1. Del (1645—60) og 2. Del (1660—76).

Anm. af J. A. F(ridericia) i Hist. T. 8. R. I, 91—93. M. Mackeprang i Nord. T. 1907. 265—72.

O. A. Johnsen: Et Aktstykke fra Stænderforhandlingerne i Kristiania 1645. (Norsk hist. T. 4. R. IV, 81—97.)

L. Daae: Et anonymt politisk Skrift omtrent fra 1649 og dets sandsynlige Forfatter. (Norsk hist. T. 4. R. IV. 192—200.)

Af Jakob Madsen.

Artur Levinson: Die Nuntiaturberichte des Petrus Vidoni über den ersten nordischen Krieg aus den Jahren 1655—1658. (Archiv f. oesterr. Gesch. 95. Bd. 1—144.)

K. C. Rockstroh: Indledningen til Krigen 1657 samt Krigsbegivenhederne i Elbegnene indtil Udgangen af September nævnte Aar. (Hist. T. 7. R. VI, 366—512.)

K. C. Rockstroh: Endnu en Gang Tyborön—Agger Tangen 1657. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. IV, 452—63.)

C. Klitgaard: Aalborg Stifts Præsters Trængsler „udi den onde og besværlige Tid“ 1657—60. (Kirkehist. S. 5. R. III, 524—41.)

H. Hitzigrath: Hamburg während des schwedisch-dänischen Krieges 1657—1660. Hamburg 1905. P.

Fr. Koch: Der Bromberger Staatsvertrag zwischen dem Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg und dem Könige Johann Kasimir von Polen im J. 1657. (Z. d. hist. Gesellsch. f. d. Provinz Posen XXI, 1—20.)

C. F[orsstrand]: Tåget öfver Bält. Vår förnämsta militäre idrottsbragd. (Vårt fosterland och dess försvar 1906. Nr. 4—6.)

Rigsraad Otto Krags Dagbogsoptegnelser vedrørende Krigen 1658—1659. Ved *G. L. Grove* og *K. C. Rockstroh*. (Danske Magazin 5. R. VI, 137—78.)

P. Lauridsen: Slesvig og Kronen 1660—1671.

Anm. af Kr. E(rslev) i Hist. T. 8. R. I, 95—97.

Detlev von Ahlefeldts Gesandtschaftsjournal vom Jahre 1666, mitgeteilt von *Helene Höhnk*. (Z. d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXVI, 79—169.)

Carl S. Petersen: En rejse i Danmark i vinteren 1674. Af en hollandsk købmands beretning. (Fra Arkiv og Museum III, 1—41.)

Abraham van der Meerschs Rejse.

J. Gulowsen: Gyldenløvefeiden 1675—79. (Skrifter udg. af Videnskabs-Selskabet i Chria. 1906. II. Hist.-filos. Kl. Nr. 6.)

Ogsaa som Særtryk.

Eigenhändige Briefe des Grossen Kurfürsten an Johann Moritz von Nassau. [Hrsg.] von *O. Meinardus*. (Forsch. z. brandenb. u. preuss. Gesch. XIX, 115—55.)

Bl. a. om Krigen 1675—79.

Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Bd. 19. Politische Verhandlungen. Bd. 12. Hrsg. v. *F. Hirsch*. Berlin.

F. Fehling: Frankreich und Brandenburg 1679—84. Lpz.

A. Bratt: Sveriges yttre politik under de preliminäre förhandlingarna före freden i Rijswijk. Upsala 1905.
Akad. afh.

P. Haake: Die Wahl August des Starken zum König von Polen. (Hist. Vierteljahrschr. IX, 31—84.)

A. P. Tuxen, C. L. With-Seidelin og *A. L. Hansen*: Felttogene i Nordtyskland og Baahuslen, i Østersøen og Kattegat 1710—12. Udarb. ved Generalstaben. (= Bidrag til den store nord. Krigs Hist. III.)

Cl. Annerstedt: Fältmarskalken grefve Magnus Stenbock. Minnesteckning. (Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886. XX, 21—579.)

Cl. Annerstedt: Memoires de Stenbock. Kritisk studie. (Samlaren XXVII, 1—22.)

O. Kuylenstjerna: Karl XII^s fälttog i Norge 1716. (Ill. Militärrevy 1906. 26—36.)

J. F. Chance: The Northern Policy of George I to 1718. (Transactions of the R. Hist. Society. N. S. XX, 79—107.)

J. F. Chance: The mission of Fabrice to Sweden 1717—1718. (Engl. Hist. Review 1906. 57—77.)

J. F. Chance: The Northern Question in 1718. (Engl. Hist. Review 1906. 460—92.)

Sveriges ridderskaps och adels riksdags protokoll från och med år 1719. XVII. H. 1—2. 1746—47. [Utg. af *G. O. Berg*]. Sthlm.

Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen. Bd. 31. Berlin.

Viggo Christiansen: Christian VII^s Sindssygdom.

Edv. Holm: Danmark-Norges Historie under Kristian VII. (1766—1808.) 2. Bd.^s 2. Halvdel. (= Danmark-Norges Historie 1720—1814. 5. Bd. 2. Halvdel.)
Anm. af S. Fenger i Højskolebl. XXXI, 1399—1404.

J. A. Fridericia: Prof. Edv. Holms Fremstilling af den saakaldte Guldbergske Tid. (Det ny Aarhundrede 4. Aarg. I, 194—99.)

K. A. Wieth-Knudsen: Danmark-Norges Historie under Guldberg. (Tilskueren 1906. 763—68).
Anm. af Prof. Holms Værk.

Fra Hoffet og Byen. Stemninger og Tilstande 1793—1822 i Breve til Joh. Bülow til Sanderumgaard. (= Memoirer og Breve, udg. af Jul. Clausen og P. Fr. Rist. III.)

Kieler Professoren-Briefe. Mitgeteilt von *Hans Schulz.* (Z. d. Gesellsch. f. schlesw.-holst. Gesch. XXXVI, 257—70.)

Bl. a. flere fra D. H. Hegewisch til Hertug Friedrich Christian.

Socialdemokratiens Århundrade. Under redaktion af *H. J. Branting.* H. 53—69. Sthlm.

II, 381—510 Danmark och Norge.

Aage Friis: Aktstykker vedrørende Holstens Indlemmelse i Danmark i Aaret 1806 (Fortsat). (Danske Magazin 5. R. VI, 97—136.)

J. Holland Rose: Canning and the Secret Intelligence from Tilsit. (Transactions of the R. Hist. Society. N. S. XX, 61—77.)

C. H. Arendrup: Forsvarssagen. Nogle Bemærkninger om de Forhold. som medførte Englands Overfald paa Danmark 1807, og om Foranstaltninger for at kunne hævde Danmarks Neutralitet.

C. Klitgaard: Nogle Episoder fra Krigen 1807—14. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. V, 176—88.)

S. J. Boëthius: Om tronföljarevalet i Örebro 1810. Uppsala. P.

En Deltager om Kampen ved Sehested d. 10. Decbr. 1813. (Vort Forsvar Nr. 654.)

Helene Höhnk: Kriegsdrangsale des Jahres 1814. Aus dem Naher Dorfsbuche. (Die Heimat XVI, 13—16, 46—50.)

B. G. Niebuhrs Erklärung aus dem Jahre 1814 über sein Verhältnis zu Preussen und zu Dänemark. Mitgeteilt von K. Hugelmann. (Hist. Z. 3. F. II, 126—34.)

Bilsted: Fra det danske Armékontingent i Frankrig 1816—18. (Vort Forsvar Nr. 658—59, 671—73, 677—79.)

Nogle Studenterbreve sendte fra Kjøbenhavn til Christiania 1817—20. Meddelte af *L. Daae.* (Personalhist. T. 5. R. III, 233—48.)

G. Nordenswan: En konstnärs vandringsår. Ur Axel Nyströms bref till Klas Livijn. (Nord. T. 1906. 121—34, 180—96.)

Bl. a. ogsaa om N.s Besøg i Kbh. 1819.

J. Olsen: Kong Frederik d. VIs Rejse i Jylland, særlig i Ribe Amt, 1828. (Fra Ribe Amt IV, 33—50.)

Ein Brief U. J. Lornsens. Mitgeteilt von *J. H. Eckardt.* (Z. d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXVI, 297—98.)
Fra 12. Nov. 1830.

C. Klitgaard: „Stændervisen". (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. V., 137—54.)
1838.

En Nordmands Optegnelser fra Kjøbenhavn 1838. (Personalhist. T. 5. R. III, 259—72.)

H. E. Hoff: Aus sieben Jahrzehnten (1800—1870). (Die Heimat XVI, 274—78, 287—99.)
Af Christoph Tiedemanns Erindringer.

A. Hvass: En Episode fra Christian VIII[s] Dødsfald og Bisættelse. (Politikens Kronik 15. Febr.)
Om Borgerrepræsentationens Stilling.

G. Thorsander: Bland kosackdolmor och pickelhufvor. Sthlm.
Bl. a. Löwenhielmarne 1884, Dansk-svensk-norska ströfkåren 1864.

S. Hansen: Den jydske Slavekrigs Begyndelse. (Vejle Amts Aarbøger 1905. 171—92.)

Mere fra Slavekrigen. I: *H. Kau*: Fra Gadbjerg og Lindeballe Sogne. II: *Sine Godskesen*: En Præstegaard under Slavekrigen. (Vejle Amts Aarbøger 1906. 39—64.)

Axel Liljefalk: Lidt om Tildragelserne i Vejle Amt, særlig omkring Kolding, under første Krig. (Vejle Amts Aarbøger 1906. 153—71.)

B. Studt: Bismarck als Mitarbeiter der „Kreuzzeitung" in den Jahren 1848 und 1849. Blankenese 1903.
Inaug. Diss.

Kaiser Wilhelms des Grossen Briefe, Reden und Schriften. Ausgewählt und erläutert von *Ernst Berner*. Bd. 1: 1797—1860, Bd. 2: 1861—1888. 1.—3. Aufl. Berlin.

Uddrag af Feltmarskal *Moltkes* Breve til hans Familie. (Vort Forsvar Nr. 671.)
Om 1849—50 og 1864.

J. Amorsen: Minder fra 1849. (Fra Ribe Amt IV, 164—69.)
Fra Lydum Sogn 20. Juni 1849.

Axel Liljefalk: 6. Julislaget. (Vort Forsvar Nr. 666.)

Mindestenen ved Hejse Kro. (Vort Forsvar Nr. 670.)
For Slaget 6. Juli 1849.

En frivillig svensk Læge [J. M. Flyborg]s Dagbog for 1850. (Vort Forsvar Nr. 663—65.)

Axel Liljefalk: Isted-Slaget. 25. Juli 1850. (Vort Forsvar Nr. 668.)

Fr. Meidell: Et Minde om Istedslaget d. 25. Juli 1850. (Vort Forsvar Nr. 667.)

E. Denis: La fondation de l'Empire allemand (1852—71). Paris.

M. Rubin: Le rachat des péages du Sund. (Overs. over Vidensk. Selsk.s Forhandl. 1906. 1—17.)

F. Fehling: Vor fünfzig Jahren. Zur Erinnerung an Friedrich Krüger und Lübecks Politik am Sunde. (Hansische Geschichtsblätter XII, 219—43.)

C. O. Arcadius: Louis de Geer. Et stycke ur 19:de seklets historia. Sthlm.

J. K. Bergwitz: Statsraadskonferencen d. 8. Sept. 1863 paa Ulriksdals Slot. (Folkebladet XXVII, 36—38.)

Cecilia Bååth-Holmberg: Skaldedrömar och skaldepolitik. Emil v. Quanten och hans tid. Sthlm.
Svenskt folkbibliotek. II, 2.

H. P. B. Barfod: H. M. Kong Christian IX. 2. Bd. (1888—1906). 4°.

Þ. Bjarnason: Kristján konungur IX. (Skirnir 80. ár. 1—14.)

L. Moltesen: Kong Christian IX. (Dansk T. 1906. 169—72).

P. Munch: Kristian IXs Tid. (Det ny Aarhundrede 3. Aarg. I, 541—49.)

V. Pingel: Efter Kong Christian IXs Død. (Tilskueren 1906. 189—96.)

T. Skat Rørdam: Tale ved Kong Christian IXs Bisættelse i Roskilde Domkirke. P.

Ludv. Schrøder: Ved Kong Christian IXs Død. (Højskolebl. XXXI, 145—48.)

Johannes C. H. R. Steenstrup: Ved Kong Christian IX's Død. (Norden 1906. Febr. S. 1—4.)

Alex. Thorsøe: Kong Christian IX. 2. Udg.

Alex. Thorsøe: Af Christian IXs Liv og Kongegerning. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 19.)

O. A. Øverland: Christian IX, Danmarks Konge. Biografi og Landsstyre. Kria.

H. M. Kong Christian IX. Et Mindeskrift. 1.—2. Opl.

Kong Christian IX. (Vort Forsvar Nr. 656.)

J. Ahrend: Kong Christian som Menneske. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 19.)

P. N. Nieuwenhuis: Kong Christian IX som Militær. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 19.)

V. Greibe: Christian IX. Udstilling. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 1; jfr. sst. Nr. 4.)

Kraft zu Hohenlohe-Ingelfingen: Aus meinem Leben. Aufzeichnungen. Bd. 3: Die Kriege 1864 und 1866. Friedenszeit bis 1870. 3. Aufl. Berlin.

Im Kampfe für Preussens Ehre. Aus dem Nachlass des Grafen *Albrecht v. Bernstorff* und seiner Gamahlin *Anna* geb. von *Koenneritz*. Hrsg. von K. Ringhoffer. Berlin.
1864.

G. C. v. Widdern: Küstenschutz und Unternehmungen gegen denselben an der schleswig-holsteinisch-jütischen Nord- und Ostseeküste im Feldzug 1864. Berlin.

Axel Liljefalk: „En gammel Venstremand" om Kampen ved Mysunde 2. Febr. 1864. (Højskolebl. XXXI, 1759—62.)

Axel Liljefalk: Preusserne i Bjerge Herred i Marts og April 1864. (Vejle Amts Aarbøger 1906. 1—17.)

N. Stephansen: Preusserne i Bjerge Herred i 1864. (Vejle Amts Aarbøger 1906. 172—77.)

H. Rosendal: Erindringer fra Vejle i Krigsaaret 1864. (Vejle Amts Aarbøger 1905. 11—34.)

Jul. Jørgensen: Erindringer fra Skansegravningen ved Vejle i Marts 1864. (Vejle Amts Aarbøger 1906. 111—16.)

H. Wulff: „Da Fjenden var i Landet" [ɔ: 1864].

C. Bleibtreu: Düppel-Alsen. Stuttgart.

Kong Christian IX i Dybbøl Skanser. (Vort Forsvar Nr. 657.)

Et lille Krigsminde. (Bornholmske S. I, 195; jfr. Vort Forsvar Nr. 677.)
Et Brev fra Løjtnant Anker 6. April 1864.

Jens Skytte: Uro i Lejren. Minde fra Landsbyen Trelde [Juli 1864]. (Vejle Amts Aarbøger 1905. 113—23.)

Auberon Herbert. (Vort Forsvar Nr. 677.)
Engelsk Frivillig 1864.

Edv. Brandes: De politiske Forlig. (Det ny Aarhundrede. 4. Aarg. I, 109—20.)
Forligene efter 1866.

P. Munch: Omvæltningens Aar. (Det ny Aarhundrede 3. Aarg. I, 355—59.)
1905.

Kong Christians Ligfærd. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 22.)

Nouveau Recueil général de Traités. Continuation du Grand Recueil de *G. Fr. de Martens* par *F. Stoerk*. 2. série. T. 33, 1.—2. livr. Lpz.

Elna Munch: Kvindernes Valgretskamp. (Det ny Aarhundrede 3. Aarg. II, 349—59.)

Fr. Kretz: Aarbog for Rigsdagssamlingen 1905—06.

Topografi.

W. Schlüter: Der Norden Europas in der mittelalterlichen Kartographie. (Sitzungsber. d. gel. estnischen Gesellschaft 1905. 1—20.)

J. P. Trap: Beskrivelse af Kongeriget Danmark. 3. omarb. Udg. 73.—77. (sidste) H.

J. Velander: Danmark och Danskarna. Sthlm.

(*H. Trier*:) Ved Tronskifte. Aktstykker fra Københavns 32 Mænds og Borgerrepræsentanters Arkiv m. m.
Ikke i Bogh.

Kjøbenhavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728. Udg. efter samtidige Fortegnelser af Kjøbenhavns Brandforsikring. 4⁰.
Ikke i Bogh. Anm. af C. Nyrop i Fra Arkiv og Museum III. 71—76.

(*Heinr. Hansen*:) Bygningskommissionens Historie. Udg. i Anledning af Bygningskommissionens 50-aar. Jubilæum. 4⁰.

Axel Møller: Et Jubilæum paa Bygningslovgivningens Omraade. (Architekten VIII, 241—53.)

Kbh.s Bygningskommission 1856—1906.

Orla Bock: Det København, der forsvinder. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 25.)

K. Bokkenheuser: De svandt, de svandt! Vandringer i det gamle København.

Fr. Schiøtt: Nogle Blade af St. Annæ Kvarters Historie. (Architekten VIII, 513—20; IX, 21—27.)

H. Tofte: Fra det mørkeste København. Brøndstræde-Kvarteret. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 33.)

H. N. Rosenkjær: Historiske Bygningsfund ved „Holger Danske“ [ɔ: Hjørnet af Farvergade og Gaasegade]. (Architekten VIII, 272—76.)

C. M. Smidt: Nationalmuseets Udgravning af Blaataarn. (Fra Arkiv og Museum III, 42—70.)

Garnisonskirken. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 27.)

V. Wanscher: Glyptotheket. (Architekten IX. 28—30.)

Ny Carlsberg Glyptotek. (Architekten VIII, 401—15.)

Glyptoteket. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 40).

V. Klein: Kristiansborgsagen. Et Forsøg paa en afsluttende Undersøgelse. P.

V. Klein: Til Folketingets Udvalg i Anledning af Forslag til Christiansborgs Genopførelse. P.

Anders Hvass: Kjøbenhavns Personbanegaard. Historisk Udvikling. (Det ny Aarhundrede 3. Aarg. II, 285—91. 4. Aarg. I, 77—89.)

P. Købke: Kjøbenhavns Raadhus. 2. forøg. Opl. P.

Erik E. Faber: Rigshospitalet. (Det ny Aarhundrede 3. Aarg. I, 522—33.)

Fr. L. Levy: Synagogen i Krystalgade. (Architekten VIII. 497—501.)

Jørgen Olrik: Vodroflund. (Architekten IX, 69—74.)

To Slotte. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 21.)

Fredensborg og Bernstorff.

C. M. Smidt: Drösselbjærgs toskibede Kirke. (Architekten VIII, 165—67.)

P. B. Grandjean: Hellested Præstegaards Brand 1707. (Østsjæll. Aarb. VI, 27—34.)

Lauritz Pedersen: Godt Folk og uærligt Foik i det gamle Helsingør. (Fra Frederiksborg Amt 1906. 60—99.)

Chr. Axel Jensen: Fattiggaarden i Helsingør. Herluf Trolles og Birgitte Gøjes Skolegaard. P.
Særtryk af „Berl. Tidende".

V. Lorentzen: Karmelittermunkenes Sygehus i Helsingør. (Architekten VIII, 257—62; jfr. ogsaa smst. 214—15, 300—302; Chr. Axel Jensen smst. 520—22.)

Chr. Axel Jensen: Endnu en Gang Karmelitternes Sygehus og Herluf Trolles Gaard. (Architekten VIII, 541—45.)

P. Petersen: Fattigvæsen i Hillerød i gamle Dage. (Fra Frederiksborg Amt 1906. 100—116.)

Poul Hansen: Strejftog gennem Holbæk Amt. Holbæk.

V. la Cour: Af Holbæk Slots Bygningshistorie. (Fra Arkiv og Museum III, 89—137.)

N. P. Nielsen: Højelse Kirke. (Østsjæll. Aarb. VI, 1—26.)

Direktør Mollerup om Kjøge By. (Østsjæll. Aarb. VI, 60—64.)

Udtalelser om Kjøge By. (Østsjæll. Aarb. VI, 53—57.)

En gammel Kjøge Sang. (Østsjæll. Aarb. VI, 58—59.)

H. J. Hansen: Sct. Gertruds Kapel i Kjøge. (Fra Arkiv og Museum III, 138—45.)

P. B. Grandjean: Misvækst paa Lindersvold Bøndergods i Aaret 1698. (Fra Arkiv og Museum III, 150—55.)

Andreas Hansen: Hundrede Aar. Træk af Lyngby Sogns Historie 1721—1821. (Vor Ungdom 1906. 259—67.)

Chr. Axel Jensen: Løvenborg. (Architekten VIII, 173—78.)

J. Kornerup: Merløse Herreds Fortidsminder. (Kirkehist. S. 5. R. III. 591—605.)

H. F. Rørdam: Kirkeforhold i Roskilde 1572 (forts.). (Kirkehist. S. 5. R. III, 225—231.)

J. Kornerup: Vor Frue Kirke og Kloster i Roskilde. (Kirkehist. S. 5. R. III, 251—55.)

A. Fang: Det adelige Jomfrukloster i Roskilde. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 13.)

En engelsk Udtalelse om Storehedinge i 1858. (Østsjæll. Aarb. VI, 45—52.)

Holger Rosenberg: Holbergs Gaard. [Tersløsegaard.] (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 46.)

H. Olrik: Tisvildeegnen i gamle Dage. (Fra Frederiksborg Amt 1906. 1—59.)

K. Sørensen: Vemmetofte Kloster. Hovedbygningens Oprindelse og den forestaaende Ombygning. (Østsjæll. Aarb. VI, 49—52.)

J. B. Löffler: Vordingborg Slotskirke. (Aarb. f. nord. Oldkynd. og Hist. 2. R. XXI, 319—22.)

M. K. Zahrtmann: Det ældste paa Dansk trykte Skrift om Bornholm. (Bornholmske S. I, 1—6.)

N. Hansen: Aaker Præstegaard i 200 Aar. (Bornholmske S. I, 7—58.)

F. Bojsen: Af Møns Historie (II). Den ældre Middelalder.

Magnus Petersen: Krucifikset i Elmelunde Kirke paa Møen. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 46.)

Axel Th.: Juellinge. (Ill. T. 48. Bd. Nr. 5.)

J. Magnus Petersen: St. Nicolai Kirke i Nakskov. (Kirkehist. S. 5. R. III, 256—73.)

Holger Hansen: Indskrifter i Dalum Kirke. (Personalhist. T. 5. R. III, 76—84.)

C. A. J.: Fra Løgismose. (Fra Arkiv og Museum III, 174—76).
Om et Fund fra 1769.

Chr. Axel Jensen: Ejler Rønnovs Gaard i Odense. (Architekten VIII, 281—91.)

Jeppe Aakjær: Den jydske Hede før Kolonisationen. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. IV, 353—435.)

Indhentede Oplysninger om Tab af Arealer ved Oversvømmelser langs Limfjordens Kyster samt om Fiskeriforholdene i Fortid og Nutid af Komiteen for en Oddesundsdæmning. (Aalborg.) Fol.

Alfr. Ipsen: Vesterhavsbade. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 39, 45—48, 52.)

F. Beckett, R. Berg, Jul. Clausen, A. Jensen: Aarhus. Byens Historie. 21.—25. H. Aarhus. 4°.

V. Lorenzen: Vor Frue Kirke og Hospitalet i Aarhus, forhen Dominikanernes Kirke og Kloster. Med Tegninger og Opmaalinger af *C. Bræstrup*. Aarhus. 4°.

Anm. af Fr. Beckett i Architekten VIII, 333—36, af J. Johnsen i Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 54. Aarg. 444—50.

Johannes C. H. R. Steenstrup: Nogle Bemærkninger om Tangen ved Agger. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. IV, 464—68.)

P. Eliassen: Fra Almind. (Vejle Amts Aarbøger 1905. 155—69.)

Herman Bang: Bangsbo. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 41.)

Gamle Dokumenter fra Fussingø. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. V, 212—28.)

Alfr. Ipsen: Fra Fuur. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 36.)

H. Kau: Om Gadbjerg Sogns ældste Kirke. (Vejle Amts Aarbøger 1906. 117—35.)

C. Klitgaard: Hvarrer i Hanherred. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. V, 135—36.)

O. P. Jensen: Graabrødreklostret i Horsens. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 54. Aarg. 219—21.)

C. Klitgaard: Hvetbo Herred. 1.—3. H. Aalborg.

J. Wammen: Karup, dens Helligkilde og dens Kirke. Viborg (1905).

Ikke i Bogh.

Emil Madsen: Klejtrup Voldsted. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. V, 167—75.)

P. Eliassen: Bidrag til Kolding Bys ældre Historie. (Vejle Amts Aarbøger 1906. 192—245.)

P. Eliassen: Bidrag til Kolding Bys Historie i det 19. Aarhundrede. (Vejle Amts Aarbøger 1905. 35—88.)

J. O. Brandorff: Graabrødre Klostret i Kolding. (Vejle Amts Aarbøger 1906. 19—37.)

S. Beyer: Lyngvig Fyr. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 7.)

Interiører fra en lille By. Uddrag af Breve fra Nykøbing paa Mors 1810—1821. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. V, 117—34.)

Niels Sørensen: Paa Udflugt i Randers Amt. Randers (1905).

Niels Sørensen: Mosgroede Minder i Randers Amts sydlige Del. Randers (1905). P.

Jacob Helms og *H. C. Amberg*: Ribe Domkirke.

Francis Beckett: Kathovedderen paa Ribe Domkirke. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. IV, 451.)

Ribe Fugleskydningsselskab 1855—1905. Ribe (1905). P.
Ikke i Bogh.

Georgia la Cour Petersen: Skibelund og dets Mindesmærker. Kolding. P.

Rambusch: Skærn Aa. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. V, 155—66.)

Anton Jacobsen: Sæby Købstad. Sæby.

M. Aaberg: Uddrag af en gammel Kæmnerbog. Et Blad af Thisted Kommunalhistorie. (Hist. Aarbog for Thisted Amt. I, 42—50.)

P. L. Hald: Fortidsminder i Thy og Hanherred. (Hist. Aarbog for Thisted Amt I, 28—35.)

J. J. Ravn: Gamle Minder fra Tyvkær. (Vejle Amts Aarbøger 1906. 179—82.)

P. Eliassen: Fra Hans de Hoffmans Dage. Nogle Papirer fra det 18. Aarhundrede om Vejle Amt. (Vejle Amts Aarbøger 1906. 77—110.)
I. De tyske Kolonister. II. Udskiftningen.

S. Hansen: Gamle Borgpladser ved Vejle. (Vejle Amts Aarbøger 1905. 91—112.)

Budolfi Kloster i Viborg. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 12.)

„Budolfi Kloster“ i Viborg. (Architekten IX, 99—101.)

C. M. Smidt: „Budolfi“ i Viborg og dets Nedbrydning. (Architekten IX, 107—12.)

Vildbjerg Kirke. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 50.)

V. Mollerup og *C. M. Smidt*: Om Vitskøl Kloster. (Kirkehist. S. 5. R. III, 231—33.)

N. H. Und: Et Aarhundredes Fremskridt i Ølgod og Ansager Sogne 1800—1903. (Fra Ribe Amt IV, 113—35.)

T. H. Thomsen: Geschichte der Provinz Schleswig-Holstein für die Hand der Schüler. 2. verm. Aufl. Hannover-List, Berlin.

C. A. Volquardsen: Aus schlesw.-holst. Geschichte. (28. Deutscher Juristentag zu Kiel 9.—13. September 1906. S. 23—35.)

A. Sach: Das Herzogtum Schleswig in seiner ethnographischen und nationalen Entwickelung. Abt. 3. Halle a. S. 1907 [ɔ: 1906].

Anm. af Joh. Stp. i Hist. T. 8. R. I, 94—95.

Manuel historique de la question du Slesvig. Publ. sous la direction de *Frantz de Jessen*.

Anm. af M. Mackeprang i Sønderjydske Aarb. 1906. 309—14.

Skade: Dansk Statsstyrelse belyst ved et Eksempel. (Dansk T. 1906. 330—47, 414—27.)

Dansk Politik overfor Hertugdømmerne.

Frantz von Jessen: Under prøjsisk Styre. (Gads Danske Magasin. 1906. 1—12.)

P. Munch: Sønderjydernes Kamp. (Det ny Aarhundrede 4. Aarg. I, 155—61.)

Dagshistorie 1905. Tildragelser vedrørende Nordslesvig, optegnede efter Tidsfølgen. (Sønderjydske Aarb. 1906. 315—23.)

Thade Petersen: Det danske Aarsmøde 1906. (Sønderjydske Aarb. 1906. 302—08.)

L. Hertel: Folkeærens opretholdelse og den sønderjydske kirkesag. Sælges til fordel for en paatænkt frimenigheds-kirke i Skjærbæk. Kolding (1905).

K. Oldekop: Topographie des Herzogtums Schleswig. Kiel.

Ottsen [ɔ: Otto Lausten]: Die Nordsee-Küstenlinie in Schleswig-Holstein. (Die Heimat XVI, 93—99, 119—28.)

W. Heering: Bäume und Wälder Schleswig-Holsteins. Kiel.

H. P. Hanssen-Nørremølle: Det nordslesvigske Landbrugs Gjæld. (Sønderjydske Aarb. 1906. 214—57.)

H. Kjær: Notes on the Danework. (Saga-Book of the Viking Club IV, 313—25.)

N. Hansen: Die Schwemmlandsdecke bei Flensburg. (Die Heimat XVI, 52—59.)

Chr. Jensen: Das Schloss Gottorp. (Die Heimat XVI, 87—93, 111—19.)

Thade Petersen: Rømø. Et Bidrag til Øens Historie og Beskrivelse (sidste Stykke). (Sønderjydske Aarb. 1906. 30—97.)

M. C. Dahl: Die Volkstracht der Insel Røm. (Z. d. Vereins f. Volkskunde XVI, 167—70.)

Doris Snittger: Altes und Neues aus Schleswig. (Die Heimat XXI, 204—07.)

Ottsen [ɔ: *Otto Lausten*]: Der Kreis Tondern. Bilder aus der Erdkunde und Geschichte des Kreises. Tondern.

C. Häberlin: Beiträge zu einer Chronik des Fleckens Wyk (1706—1906). Wyk auf Föhr.

P. v. Hedemann-Heespen: Bemerkungen über die Geschichte Holsteins vor 1100. (Z. d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXVI, 305—09.)

P. v. Hedemann, gen. v. Heespen: Geschichte der adeligen Güter Deutsch-Nienhof und Pohlsee in Holstein. 1. Th. Schleswig. 4⁰.

Detlefsen: Die städtische Entwicklung Glückstadts unter Christian IV. (Z. d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXVI, 191—256.)

Kiel. Hrsg. von W. G. Mühlau. Kiel. 4⁰.

Kieler Schlossrechnungen des 17. Jahrhunderts. Hrsg. v. *J. Biernatzki*. (= Mitteil. d. Gesellsch. f. Kieler Stadtgesch. XXII.)

K. Bielenberg: Zwei geschichtliche Gedenkstätten der Kremper-Marsch. (Die Heimat XVI, 153—60.)
Klostret i Ivenfleth og „Die Steinburg".

Erik Lie: Gamle norske Slotte. (Folkebladet XXVII, 116—22.)

O. Nordhagen: Balke, Ulnes og Slidre Kirker. (Aarsberetn. fra For. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1905. 281—306.)

W. Berg: Bohusläns forntid. Göteborg.

P. Sommerschield: Historiske Skildringer fra Baahuslen (Viken). (Konghelle, Ragnhildarholm og Baahus). Kria. 1905.

H. Meyer: Samlinger til Bergens Beskrivelse. Bd. 1. Skrevet udi Aaret 1764. Udg. ved *B. E. Bendixen*. H. 3. Bergen 1905. — Tillæg og Rettelser. H. 2. Smst.

J. Wahl: Et nyt bidrag til Bergenhus fæstnings historie. (Skrifter udg. af Bergens hist. Forening. Nr. 12. II.)

D. Thrap: „Tydskekirkens“ sidste Dage. (Skrifter udg. af Bergens hist. Forening. Nr. 12. III.)

C. O. Munthe: Frederikshalds og Frederikssstens Historie indtil 1720. Kria.

C. Plünnecke: Frederiksstad indtil det 20. Aarhundrede. III. Kria.

B. E. Bendixen: Gimmestad kirke, Nordfjord. (Aarsberetn. fra For. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1905. 271—80.)

G. Graarud: Holmestrand og Omegn. En historisk Oversigt. H. 1—8. Kria.

Fr. Pettersen: Høifjord stavkirke, Vestfold. (Aarsberetn. fra For. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1905. 307—23.)

P. Hofstad: Id Kirke i Smaalenene. (Aarsberetn. fra For. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1905. 324—32.)

H. M. Neeraas: Kristianssund i ældre og nyere Tid. Kria.

S. A. Sørensen: Bidrag til Larviks Historie. Larvik. P.

J. A. Schneider: Molde og Romsdalen. En historisk Oversigt. 2. Del. Kria. 1905. P.

Alex. Bugge: Et ukjendt kloster nordenfjelds. (Norsk hist. T. 4. R. V, 67—74.)

Munkeby (Cisterciensérkloster).

Henr. Mathiesen: Munkholmen. (Folkebladet XXVII, 85—87.)

J. L. Quisling: Øvre Telemarkens Historie i det 17. Aarh. Skien.

L. Berg: Om Jordegodsets Fordeling i Tønsberg Len (det senere Jarlsberg Grevskab) i 1650 og 1701. (Norsk hist. T. 4. R. V, 33—66.)

L. Weibull: En tillernad förstöring af Glimmingehus. (Hist. T. f. Skåneland II, 332—35.)

1676.

L. Weibull: Studier i Lunds Domkyrkas historia. Lund. (= Hist. T. f. Skåneland Årg. 1906. H. 2—3.)

Riis Carstensen: Minder fra den gamle Danmarks Historie. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 53.)

Om Reval.

L. Bergh: Befolkningens Levevis, Boligforhold og Sundhedspleje [paa Færøerne]. (Atlanten III, 233—37.)

Daniel Bruun: Middelalderlige Bygninger paa Kirkebø. (Architekten VIII, 417—29, 433—44.)

Edv. Holm: Hvorledes vi Danske ser paa Island og dets Udvikling igennem Tiderne. (Dansk T. 1906. 569—81.)

Bogi Th. Melsteð: Íslendinga Saga. 2. Bd. 1. H. Kaupmannahøfn.

Bogi Th. Melsteð: Altingets Historie i Omrids. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 43.)

B. Þorsteinsson: Íslenzk þjóðlög. (Skirnir 80 ár. 289—306.)

Arthur Bonus: Etwas über Island. (Preuss. Jahrbücher 124. Bd. 433—50.)

H. Wiehe: Til vinállu og heillar frændsemi. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 44.)

M. P. Blem: Islands økonomiske Fremskridts Periode. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 44).

Th. Thoroddsen: Island. Grundriss der Geographie und Geologie. II. Gotha. 4⁰.

Petermanns Mitteilungen. Ergänzungsheft Nr. 153.

Daniel Bruun: Islands indre Højland. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 43.)

Thit Jensen: En Rejse paa Island. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 43.)

v. Knebel: Studien in Island im Sommer 1905. (Globus 88. Bd. Nr. 22 og 24.)

D. Rosendal: Lærernes Islandsfærd. (Højskolebl. XXXI. 1273—82, 1333—42.)

C. G. Schack: Islands-Fiskeri og Trawlerjagt. (Gads Danske Magasin 1906. 38—45.)

C. F. Drechsel: Island og Fiskeriet. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 43).

C. Ziegler-Sørensen: Strandings-Statistik for Island 1879—1903. (T. f. Søvæsen 77. Bd. 216—25.)

Küchler: Eine Besteigung der Hekla. (Globus 89. Bd. Nr. 6.)

Björn Jónsson: Hólar í Hjaltadal og Hólabiskupsdæmi. (Skirnir 80. år. 251—61, 323—36.)

L. Mylius-Erichsen og *H. Moltke*: Grønland. Illustreret Skildring af den danske literære Grønlands-Ekspedition 1902—04. 13.—40 (sidste). H.

R. Nordenstreng: Från eldens och isens land. (Ord och Bild XV, 561—78.)

K. Rasmussen: Ein Jahr bei den Nachbarn des Nordpols. Bern 1907 [ɔ: 1906].

Ved Juletid paa Grønlands Østkyst. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 11.)

H. Kjær: Dansk Indflydelse i Grønland. (Tilskueren 1906. 269—80, 413—22.)
Ogsaa som Særtryk.

A. J. Raavad: Grønlands Fremtid. (Tilskueren 1906. 723—32.)

Schultz-Lorentzen: Adskillelse af Handel og Administration i Grønland. P.

V. Thaning: Maleri og Skulptur fra Grønland. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 11.)

Knud Rasmussen: En Drabshistorie fra Ost-Grønland. (Ymer XXVI, 186—92.)

M. C. Engell: La région de Jakobshavn (Groenland). Paris. (Annales de Géographie 1906. Nr. 19.)

W. Thalbitzer: Omkring Kap Farvel. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 10.)

Biografi.

Dansk biografisk Lexikon. 150.—51 (sidste). H. (XIX, 6—7.)

P. B. Grandjean: Gravskrifter fra Kjøbenhavns nedlagte Kirkegaarde indenfor de gamle Volde. VII: Garnisons Kirkegaard. (Personalhist. T. 5. R. III, 248—51.)

Jul. Bidstrup: Dødsfald i Danmark 1905. (Tillæg til Personalhist. T.)

G. L. Grove: Fra Holmens Kirkes Gravkapel. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 39.)
Abel Cathrine v. d. Wischs og Hans Hansen Ostens Kister.

P. B. Grandjean: Gravskrifter fra Brøndshøj Kirke. (Personalhist. S. I, 449—52.)

John M. Møller: To Gravskrifter. (Kirkehist. S. 5. R. III, 585—87.)

I Sønderho (paa Fanø) og i Sønderby (ved Assens).

Wilh. Lassen: Uddrag af Eidsvolds prestegjelds kirkebøger 1688—1856. (Norsk T. f. Genealogi I, 17—32.)

A. Gnudtzmann: Fire Dødsfald. Peter Hansen. — Gustav Esmann. — Viggo Stuckenberg. — Edv. Söderberg. (Ord och Bild XV, 268—74.)

Hermann M. Hansen: Stamtavle over Slægten Hansen og Holst. Svaneke. (1905.)

J. Sass: Biographisches. I. Schleswig-Holstein. (Die Heimat XVI, 16—22.)

Oversigt over Slesvigere og Holstenere i Biograph. Jahrbuch I—VIII.

Allgemeine deutsche Biographie. Lief. 254—60. (Nachträge: Kekulé-Nitzsch.) Lpz.

E. F. S. Lund og *C. C. Andersen*: Danske malede Portrætter. 3. Bd.: Rosenborg. 3.—6. H. 4^{0}.

P. S. Vig: Nogle Efterretninger om Danske i Amerika. (Personalhist. T. 5. R. III, 173—77.)

H. C. Strandskov: Fra de Forenede Stater. (Højskolebl. XXXI, 471—78.)

H. R. Hiort-Lorenzen og *A. Thiset*: Danmarks Adels Aarbog 1907. 24. Aarg.

C. V. Thomsen: Bidrag til Oplysning om Bogbindere i Danmark indtil Slutningen af det 17. Aarhundrede. P.

Andr. Dolleris: Danmarks Boghandlere. 2. Udg. Odense.

H. Høffding: Danske Filosofer. P.

Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 108.

O. Damkier: Gejstlig Stat. 4^{0}.

G. Saxvik: Trondhjems Stifts Biskopper efter Reformationen. Historiske Optegnelser. Trondhjem 1905.

Aug. Fjelstrup: Guldmagere i Danmark i det 17. Aarhundrede. Efter skrevne og trykte Kilder.

H. H. Berner Schilden Holsten: Danske Herregaardes Ejere. I. Hovedsæderne i Grevskaberne. 4^{0}.

V. Richter: Juridisk og statsvidenskabelig Stat. Med Bistand af *Aage Trojel*. (Odense.)

Danmarks Landbrug (Danmarks Dyrlægevæsen). Red. af *Johs. Madsen*. 4°.

Kr. Carøe: Den danske Lægestand. Kirurger eksaminerede ved Theatrum anatomico-chirurgicum 1738—85.

C. G. Koefoed: Alfabetisk Fortegnelse over de danske lærde Statsskolers Lærerpersonale siden 1818. (Rønne Statsskoles Progr. 1906.)

Jfr. Personalhist. S. I, 514—19.

C. F. von Rosen: 1881—1906. Smaa Biografier af Secondlieutenanterne fra 1881. Maribo. P.

Jul. Foss: Organist- og Kantor-Embederne i Kjøbenhavn og de danske Købstæder og sammes Indehavere i 1905.

Dødsfald i Postetaten. (Aarb. f. det danske Postvæsen XVI, 157—83.)

C. C. Lund, L. T. Carstensen, J. F. P. Holst, J. P. Johansen, A. N. Rohlfs, H. F. A. Müller, P. N. Jørgensen, P. C. A. Jørgensen, H. Hansen, J. Brinck, S. Rasmussen, C. Brorson, C. F. Brandstrup, J. Bamberg, S. F. Willemann, H. P. V. Nielsen.

Medlemmerne af Folketinget, December 1906.

Medlemmerne af Landstinget, December 1906.

P. B. Grandjean: Skovridere i Danmark 1731. (T. f. Skovvæsen XVIII, 104—14.)

O. Olafsen: Sorenskrivere i Hardanger (og Voss) i 200 Aar. (Skrifter udg. af Bergens hist. Forening Nr. 12. IV.)

H. Pedersen: To danske Sprogforskere. (Tilskueren 1906. 867—86.)

Kr. Nyrop og O. Jespersen.

Th. Hauch-Fausbøll: Biografiske Notitser om Studenterne fra 1855. (Personalhist. S. I, 465—512.)

S. Elvius: Studenterne fra 1866. 233 Biografier.

Smaa Biografier og Portræter af Studenterne fra 1881.

P. Hennings: Fortegnelse med vedføjede biografiske Notitser over de fra Sorø Akad.s lærde Skole siden 1821 dimitterede Studenter. (Fortsat.) (Soransk T. IV. Bd. 2. H. 1905.)

B. Benediktson: Sýslumannaæfir. 3. b. 1. h. Reykjavík 1905.

E. Henrichsen: De fem Venstreførere. (Dansk T. 1906. 173—95.)

Berg. Bojsen, Høgsbro, Hørup, Holstein.

Søren Abildgaards Dagbog fra hans Rejser i Nordslesvig 1775—76. Udg. af *M. Mackeprang*. (Sønderjydske Aarb. 1906. 98—175.)

Ogsaa som Særtryk.

H. C. Andersens sidste Leveaar, hans Dagbøger 1868—75, ved *Jonas Collin*. (= Memoirer og Breve, udg. af Jul. Clausen og P. Fr. Rist. V.)

Georg Christensen: H. C. Andersen og de danske folkeeventyr. (Danske studier 1906. 103—12, 161—74.)

S. Hansen: De fremmede Tropper i Tyrsted 1808 og — H. C. Andersen. (Vejle Amts Aarbøger 1906. 136—52.)

Vilh. Andersen: Jens Baggesen. Tale ved Afsløringen af hans Statue i Korsør d. 6. Maj 1906. (Tilskueren 1906. 471—83.)

Cederfeld de Simonsen: Om Doktor Bang, Fader til Margrethe Bang (1711—87). (Personalhist. T. 5. R. III, 89.)

Madsen-Mygdal: C. Berg. (Gads Danske Magasin 1906. 69—77.)

P. Munch: Chr. Berg. (Det ny Aarhundrede 3. Aarg. II. 391—97.)

V. Vedel: Th. Bierfreund. (Tilskueren 1906. 504—10.)

L. V. Bircks Levnedsløb og Program. P.

V. Thoresen: St. St. Blicher. (Danske studier 1906. 139—50.)

Anm. af Aakjærs Værk om Blicher.

B. Blom: Slægten Blom fra Tønsberg (1617—1905). Chria.

Charlotte Bournonville: Skyggerids af gamle Minder.

Tychonis Brahei et ad eum doctorum virorum epistolae ex anno 1588 et sequentibus annis. Ed. *F. R. Friis*. Fasc. VII et VIII. 4⁰.

G. Bargum: Über Tycho Brahes Buchdruch und Bucheinbände. Bielefeld u. Lpz.

Særtryk af Z. f. Bücherfreunde 1906.

Niels Møller: Brandes' Ungdomsliv. (Tilskueren 1906. 340—47.)

Anm. af G. Brandes: Levned.

Prof. Jacob Hornemann Bredsdorff og Hustru Petrine Jacobine, født Møller. Levnedsskildringer af en Datterdatter Frk. *P. M. Lange.* (Personalhist. T. 5. R. III, 181—232.)

J. Steenstrup: C. F. Bricka. (Biografisk Lexikon. Tillægshefte.)
Jfr. Aage Friis i Politiken 6. Febr.

H. P. G. K. Bruun: De Brunners Stamtavle og Slægtregister. Efter Konferensraad *J. C. Ryges* Haandskrift. (Personalhist. T. 5. R. III, 100—109.)

Chr. Bruun: Erindringer fra det gamle kongelige Bibliothek. Efterladt Manuskript.

C. Gulmann: Laurids Bruun. (Tilskueren 1906. 245—56.)

A. W. Rasch: Brudstykke af en Retssag vedrørende den svenske Adelsmand Anders Gyllenroths norske Hustru. (Personalhist. T. 5. R. III, 85—88.)
Elisabeth Hermansdatter von der Burg.

Kr. Carøe: Etatsraad, Borgemester Nicolai Christian Carøe og hans Slægt. 1905.
Ikke i Bogh.

Jesper Madsen: Magister Maturin Castensen († 1747). (Fra Ribe Amt IV, 51—112.)

Chabert: Erindringer fra Drengeaarene i Slesvig. (Dansk T. 1906. 557—68.)

R. Volf: Stamtavle over Anders Coldings Slægt fra Skrave. Som Bilag Oversigter over Slægterne Busch, la Cour, Fønss, Groot, Haastrup, Hee, Helm, Krag, Lindegaard, Meldal, Rohde, Saabye, Steenstrup, Svitzer, Trolle, Volf.
Udg. som Manuskript.

S. Nygård: Biografier af Præsten Knud Povlsen Colding, hans Svigersøn Præsten Otte Jensen Holbech og Datterdatter Katrine Holbech. Efter Ligtaler over dem. (Personalhist. T. 5. R. III, 1—25.)

P. B. Grandjean: Vedrørende forskellige Medlemmer af Slægten Colstrup. (Personalhist. T. 5. R. III, 89.)

P. Hennings: En Autobiografi af Etatsraad *Frédéric de Coninck.* Oversat fra Fransk. (Personalhist. T. 5. R. III, 91—99.)

P. B. Grandjean: Stamtavle over Peder Jacobsen Deichmanns Efterkommere.
Ikke i Bogh.

D. Thrap: Dorphiana. (Personalhist. T. 5. R. III, 254—59.)

O. Geismar: Holger Drachmann 9. Okt. 1846—9. Okt. 1906. (For Kirke og Kultur XIII, 449—65, 528—44.)

G. Hetsch: Drachmann sat i Musik. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 3.)

H. Lind: Holger Drachmann 1846—9. Okt.—1906. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 1.)

Ella Melbye: Holger Drachmann i sit Hjem. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 1.)

F. M. Dyrlund: Stamtavle over Familien Dyrlund. P.

En Idyl i Billesborgskoven. (Østsjæll. Aarb. VI, 41—44.)
Om O. C. Ehlers 1786.

[*T. Ellegaard*:] Thorvald Ellegaard. Eine Biographie. Berlin.

M. Eskesen: Efterhøst. Odense.

H. R. Hiort-Lorenzen: Slægten Fog. 2. Udg. 4°.

H. Nutzhorn: Fru Andrea Gehlert Franks og Kalkutta-Missionen. (Højskolebl. XXXI. 1657—62.)

L. Frölich: Ungdom og Udvikling. (Gads Danske Magasin 1906. 50—57, 114—21.)

P. J. N. Spandet: Om forskellige Personer af Navnet Gormsen. (Personalhist. T. 5 R. III, 88.)

Karl Madsen: Albert Gottschalk. (Tilskueren 1906. 983—88.)

Et Brev angaaende Marie Grubbe. Meddelt af *C. Klitgaard*. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. V, 134—35.)

Th. Graae: Constance Leth og N. F. S. Grundtvig. (Gads Danske Magasin 1906. 220—26.)

D. Thrap: Til Oplysning om Grundtvigs Nedlæggelse af Embedet 1826. (Kirkehist. S. 5. R. III. 423—32.)

Ludv. Schrøder: Grundtvig og Island. (Højskolebl. XXXI. 1014—20.)

Hauch-Fausbøll: Om Sognepræst, Mag. Alexander Grønnevald (Grønvald). (Personalhist. T. 5. R. III, 179—80.)

P. B. Grandjean: Stamtavle over Jens Mortensen Gyldendals Efterkommere. P.
Ikke i Bogh.

S. H. Finne-Grøn: „Arild Olufssøn Gyldensø". (Norsk T. f. Genealogi I, 1—16.)

E. Henrichsen: C. Hage. (Tilskueren 1906. 36—58.)

Kl. J.: Ur bréfum frá Jonasi Hallgrímssyni. (Skírnir 80 ár. 358—60.)

Poul Hansen: Ingeborg Trier Hansen. P.

Claus Harms' Leben in Briefen an Oertling, Schuderoff und Twesten. Hrsg. von *H. Zillen*. (Schlesw.-Holst. Kirchenblatt VI, Nr. 40—52, VIII, Nr. 1—3.)

Thusnelda Kühl: Hugo Harring, der Friese. Glückstadt.

S. Alkærsig: P. A. Heiberg og hans Hustru. (Højskolebl. XXXI, 1023—28.)

Ludv. Schrøder: Ludvig Helveg. (Højskolebl. XXXI, 489—94, 538—45.)

Et brev fra Niels Hemmingsen til Henr. Rantzau. Ved *Carl S. Petersen*. (Kirkehist. S. 5. R. III, 569—71.)

A. J. Eriksholm: Emanuel Henningsen. (Højskolebl. XXXI, 1543—48.)

R. Bergh: Et kjøbenhavnsk Musikideal. (Tilskueren 1906. 186—88.)

Herold.

H. Stemann: Minder fra Biskop Hertz's Tid efter hans Datters Optegnelser. (Fra Ribe Amt IV, 1—32.)

Ogsaa som Særtryk. Esbjerg. P.

S. A. Sørensen: Af Niels Justen Hichmans selvbiografi. (Norsk theol. T. VII, 120—38.)

H. Bertelsen: Ludvig Holberg. P.

Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning 118.

N. Sodberg: Johannes Holm. (Hist. Aarbog for Thisted Amt I, 36—41.)

G. L. Grove: Hvorfra stammer Slægten Hornemann? (Personalhist. T. 5. R. III, 171—72.)

Morten Pontoppidan: Fru Elise Hoskier. Et religiøst Karakterbillede.

F. R. Friis: Hans Christensen Hviid i Vesterborg Skovhuse og hans Slægt. P.

Ikke i Bogh.

O. Geismar: Alfred Ipsen. (For Kirke og Kultur XIII, 91—106.)

Vilh. Andersen: Jens Peter Jacobsen. (Samtiden XVII, 410—23, 449—63.)

K. M. Brischar: Jens Peter Jacobsen und seine Schule. Lpz.
Beiträge zur Literaturgeschichte. Hrsg von H. Graef. Heft 2.

Ax. Garde: Johannes V. Jensen. En moderne lyriker. (Ord och Bild XV, 481—89.)

S. Michaëlis: Billedhuggeren Jens Adolf Jerichau. (= Blade af dansk Kunsts Historie. 2. Bd.) Fredensborg. 4°.

H. Lind: J. U. Jerndorff. En Hundredaarsdag. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 13.)

H. L. Møller: Redaktør J. Jessen. Tale ved Mindefesten i Studenterforeningen d. 29. Sept. (Gads Danske Magasin 1906. 122—24.)

A. Svensson: Redaktør Jessen. Sønderjyllands store Stridsmand for Danskhed. Et Mindeord. Odense. P.

Aug. Jørgensen: Nogle Meddelelser om min Embedsvirksomhed i Staden Slesvig fra 1856 til 1864. (Sønderjydske Aarb. 1906. 258—301.)

Joh. Elbek: Jens Jørgensen, Bjerregaard, og nogle Træk fra den gudelige Vækkelse i Horsens- og Vejleegnen. Horsens.

Nic. Bøgh: Hans Wilhelm Kaalund.

F. Deneken: Pietro Krohn. (Museumschronik II, 47 ff.)

V. Wanscher: P. S. Krøyer. (Ord och Bild XV, 195—205.)

John Arthur Lange: Nogle Optegnelser om den Slægt Lange, til hvilken jeg hører. (1905.) P.
Ikke i Bogh.

A. M. Bisgaard: Stamtavle for Slægten Lassen. Afkommet af Las Christensen af Skophus-Sunds Sogn. Som Tillæg: Stamtavlen for Slægterne Fenger, Rauhe, Forum. Silkeborg.

J. Mølgaard: Andreas Peter Martin Leth. (Højskolebl. XXXI. 720—31, 753—64, 842—46, 899—910, 937—46.)

G. Lind: Familien Lind. En Stamtavle over Slægten. Kolding (1905). 4°.
Trykt som Manuskript.

Ludv. Schrøder: Chr. Listov. (Højskolebl. XXXI, 1561—68. 1599—1604.)

C. Løvvig: Om Navigationsskoleforstander Valentin Lorenz. (Personalhist. T. 5. R. III, 88; jfr. G. L. Grove smst. 180.)

C. N. Lorenzen: Træk af hans Liv og Talerne ved hans Jordefærd. Odense (1905).

Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.

Th. Hauch-Fausbøll: Luthers Efterkommere som Postmestre i Horsens (Fortsat). (Personalhist. S. I, 449.)

Will. Christensen: Mogens Bille — Mogens Lauridsen Løvenbalk. (Personalhist. T. 5. R. III, 272—81.)

L. Maltesen: Efter 40 Aars Højskolevirksomhed. (Højskolebl. XXXI, 1465—68.)

E. A. Thomle: Vedrørende Sognepræst Ole Olssøn Meldals Hustru og Børn. (Personalhist. T. 5. R. III, 89.)

E. A. Thomle: Lidt om prof. P. A. Munchs fædrene slægt. (Norsk T. f. Genealogi I, 46—67.)

J. Terkildsen: Andreas Murmester fra Hvejsel. (Vejle Amts Aarbøger 1906. 189—91.)

Morten Eskesen: Ludv. Chr. Müller. (Højskolebl. XXXI, 625—36.)

En Herregaardsforpagters Drab i 1849. (Østsjæll. Aarb. VI, 66—69.)

Fr. L. Møller paa Gl. Lellingegaard.

Breve fra Prof. Dr. theol. *Jens Møller* til F. D. Gräter. Ved *Carl S. Petersen*. (Kirkehist. S. 5. R. III, 542—68.)

E. Henrichsen: J. Nellemann. (Tilskueren 1906. 817—26.)

Et Mindesmærke for Oberstløjtnant Edv. Nielsen. (Vort Forsvar Nr. 677.)

S. H. Finne-Grøn: Oslobispen mag. Jens Nielsens slægt. (Norsk T. f. Genealogi I, 33—45.)

V. Brücker: Rasmus Nielsen. Et Spørgsmaal til H. Begtrup. (Højskolebl. XXXI, 39—46.)

Gudm. Hjaltason: Præsten Arnljótur Ólafsson. (Højskolebl. XXXI, 969—76, 1003—14.)

E. Hannover: Bernhard Olsen. (Tilskueren 1906. 704—22.)

Troels-Lund: Peder Oxe. Et historisk Billed. 1.—2. Opl.

Anm. af Åge Friis i Politikens Kronik 17.—18. Febr. 1907, J. A. F[ridericia] i Hist. T. 8. R. I, 90—91.

Troels-Lund: Peder Oxes Ungdom. (Gads Danske Magasin 1906. 13—20.)

Brudstykke af ovennævnte Værk.

S. H. Finne-Grøn: Ætten Paus' stamfædre ved aar 1600. (Norsk T. f. Genealogi I, 68—80.)

H. P. H. Novrup. Hans Pedersen i Novrup. (Fra Ribe Amt IV, 136—63.)

Fr. Glindmeier: Graf Christian v. Pentz. Ein Beitrag zur Geschichte der holsteinischen Elbmarschen. (Die Heimat XVI, 187—90.)

Stamtavle over Slægten Permin. Kbh. (1905). 4°.
Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.

Jørgen Nielsen: Richard Petersen. (Højskolebl. XXXI, 109—14, 159—64, 177—88, 245—54.)

Joh. Smidt: Georg Wilhelm Pfingsten, der Gründer der Taubstummenanstalt in Schleswig. (Schleswiger Nachrichten 94. Jahrg. Nr. 261—63.)

Th. Hauch-Fausbøll: Efterretninger om Familien Plenge. (Slutn.) (Personalhist. S. I, 527—60.)

C. E. A. Schøller: Fremmede Adelsslægter i Danmark. XV. Pogrell. (Personalhist. T. 5. R. III, 146—48.)

Sven Lange: Henrik Pontoppidan. (Det ny Aarhundrede 3. Aarg. I, 473—81, 489—92.)

V. Østergaard: Henrik Pontoppidan 1881—1906. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 4.)

Emil Poulsen: Erindringer fra min første udenlandsrejse. (Gads Danske Magasin 1906. 244—56.)

J. Herm. Christensen: Ingeniør V. Poulsens ny traadløse Telegraf. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 53.)

H. C. Nielsen: Ingeniør Vald. Poulsens Lysbuetelegrafi. (Gads Danske Magasin 1906. 210—17.)

H. Ehrencron-Müller: Brevvexling mellem Ægteparret Pram og Oluf Chr. Olufsen under dennes Udenlandsrejse 1793—96. (Fortsat.) (Personalhist. T. 5. R. III, 149—70.)

L. Nyegård: Peter Christoffer Quistgaard, Helten fra Slaget ved Køge 1807. (Vort Forsvar Nr. 662.)

Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds 1770—1827. Udg. ved *L. Bobé*. VII. (O. m. T.: Udvalgte Breve og Optegnelser af Grev Ernst Schimmelmann, Komtesse Katharine Stolberg, Henning von Witzsleben og Hustru, Grev Charles Flahaut d'Angiviller og Grevinde Louise Stolberg.
Anm. af Aage Friis i Hist. T. 8. R. I, 181—83.

H. W. Rolsted: Slægten Rolsted. (1905.)
Ikke i Bogh.

R. P. Rasmussen: Vilhelm Rothe. Et Omrids af hans Liv og hans Forfatterskab.

Olaf Ryes Død. (Vort Forsvar Nr. 656.)

Lavst Thomsen: Minde om Peter Rørdams Virksomhed som Feltpræst. (Kirkehist. S. 5. R. III, 577—81.)

X: 100-Aars-Mindedagen for Peter Rørdam i Lyngby. (Højskolebl. XXXI, 657—62.)

En Ansøgning fra M. Hans Jørgensen Sadolin. (Kirkehist. S. 5. R. III, 576—77.)

W. Weber v. Rosenkrantz: Beiträge zur Adelsgeschichte. I. Die Familie Schinkel. (Z. d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXVI, 1—78.)

Alfr. Ipsen: Rudolf Schmidt. En Digterskæbne. (Højskolebl. XXXI, 603—10.)

W. Schorn: Fra gamle Skuffer. Skitser og Pennetegninger.

H. Lind: Ludvig Abelin Schou. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 17.)

J. P. Kristensen-Randers: Et Brev om Ludvig Schrøder. (Højskolebl. XXXI, 71—78, jfr. i samme Nr. Artikler af L. Holmström og M. Kristensen.)

Højskoleforstander Ludvig Schrøder 1836—19. Januar—1906. Kolding. P.
Ikke i Bogh.

Ludvig Schrøders Halvfjerdsaarsdag. (Højskolebl. XXXI, 115—42.)

En Mindesten over Niels Juel Simonsen. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 9.)

S. H. F.-G.: Hvorledes man blev Sorenskriver i Kristian V^s Dage. (Folkebladet XXVII, 52—53; jfr. *J. K. Bergwitz*, smst. 144.)
Mathias Nielsen Skaanlund 1688.

J. Rose: Nicolaus Stenos Liv og Død. Oversat af V. Maar. Fredensborg. P.

P. Lauritsen: Danske Mænd. I. Ambrosius Stub. P.

O. Geismar: Viggo Stuckenberg. (For Kirke og Kultur XIII, 202—12.)

L. Holstein: Viggo Stuckenberg. (Det ny Aarhundrede 3. Aarg. I, 352—55.)

Johs. Jørgensen: Viggo Stuckenberg. (Tilskueren 1906. 3—28.)

L. C. Nielsen: Viggo Stuckenberg. (Tilskueren 1906. 170—77.)

Ludv. Schrøder: Ved Afsløringen af N. J. Termansens Mindesmærke i Skibelund Plantage. (Højskolebl. XXXI, 1040—44.)

„Grandmamas [Fru Sophie Dorothea Thalbitzer, f. Zinns] Bekiendelser". (= Memoirer og Breve, udg. af Jul. Clausen og P. Fr. Rist. IV.)

W. Stein's Anm. af K. Fabricius' Afhandlinger om Axelsønnerne (Thott) i Hans. Geschichtbl. XII, 358—61.

Pastor Trandbergs Anmeldelse af sin Virksomhed paa Bornholm. (Bornholmske S. I, 194.)

E. Henrichsen: Herman Trier. (Tilskueren 1900. 887—900.)

Chr. Axel Jensen: Minder om Herluf Trolle og Birgitte Gøje i Helsingør Olaikirke. (Fra Arkiv og Museum III, 156—65.)

E. A. Thomle: Om Ivar Ullensvang. (Personalhist. T. 5. R. III, 88.)

E. A. Thomle: De ældste led af Familien Undal (Undahl) i Norge. V. (Personalhist. T. 5. R. III, 26—53, 110—43.)

A. Mentz: E. Warming og hans nyeste skildring af dansk plantevækst. (Nord. T. 1906. 409—28.)

Anm. af E. Warming. Dansk plantevækst I.

Optegnelser af *Anders Mortensen Vejle*, Præst i Hedensted 1640—78, ved *G. Schousboe-Jensen*. (Kirkehist. S. 5. R. III, 349—58.)

Nanna Lange: Slægten Weldingh i Danmark og Norge.

Johan Rohde: J. F. Willumsen. (Kunst und Künstler IV, 429 ff.)

P. B. Grandjean: Slægten With fra Romø. 4⁰.

Stamtavle over Slægten Wolf. 2. Udg. ved R. Volf.

A. Voeltzkow u. *K. Adam*: Die Familie Voelschow oder Voeltzkow mit Einschluss der von Voltzkow auf Völtzkow. (Baltische Studien N. F. X; Anhang 1—102.)

Ogsaa den danske Slægt Velschow.

O. Zinck: Fra mit Studenter- og Teater-Liv. Erindringer.

G. L. Grove: Bidrag til Oplysning om en formentlig Slægtskabsforbindelse mellem den freibergske Kirurg Stephan von Sütphen og den danske Adelsslægt Zütphen. (Personalhist. T. 5. R. III, 54—75.)

A. Kraus: Et utrykt Brev [paa tysk] fra Oehlenschläger. (Personalhist. T. 5. R. III, 252—53.)
Fra 1845.

C. Goos, J. Nellemann, H. Øllgaard: Anders Sandøe Ørsteds Betydning for den danske og norske Retsvidenskabs Udvikling 3. Afd. III. (O. m. T.: C. Goos: A. S. Ørsteds Betydning for Moral- og Retsfilosofien samt Strafferetsvidenskaben. 2. Halvdel. III: Strafferetslære.)

Mindre Biografier.

Følgende Forkortelser er anvendte i denne Afdeling: Hbl. = Højskolebladet 31. Bd. — I. T. = Illustreret Tidende 47. Bd. — T. f. S. = Tidsskrift for Søvæsen 76. Bd. — V. F. = Vort Forsvar.

Konservator C. C. Andersen. (I. T. Nr. 46.) — *Larus*: Provst Dr. theol. F. W. Andersen og Hustru. (I. T. Nr. 34.) — *E. S.*: Løjtnant L. C. V. Andersen. (I. T. 48. Bd. Nr. 10.) — Oscar Arlaud. (I. T. Nr. 23.) — *Alfr. Povlsen*: Christopher Bågø. (Hbl. 148—52.) — Kaptajn N. J. Backe. (Hedeselsk.s T. 1906. 1—2.) — *A. Oppermann*: Skovrider Ludv. Chr. Bang. (I. T. Nr. 42.) — Direktør Oscar v. Beck. (I. T. Nr. 48.) — *E. D.*: Fru Maren Berg. (I. T. Nr. 31.) — *Stgr. Th*: A. P. Berggreen. (Eimreiðin XII, 198—202.) — *N. P. Jensen*: Kaptajn P. C. G. Bern. (I. T. Nr. 39—40.) — Theodor Bierfreund. (I. T. Nr. 35.) — Kaptajn St. A. Bille. (T. f. S. 77. Bd. 69—70.) — Prof. Vilh. Bissen. (I. T. Nr. 46.) — Direktør Emil Bloch. (I. T. 48. Bd. Nr. 12.) — V. A. Bloch. (I. T. Nr. 34.) — *Jul. Petersen*: G. F. Borch. (Ugeskrift f. Læger 1906. 635—36.) — G. F. Borch. (Hospitalstid. 4. R. XIV, 763.) — Prof. G. F. Borch. (I. T. Nr. 41.) — Pastor Carl Brandt. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 54. Aarg. 410—14.) — *W. Christmas*: Guillermo Bremer. (I. T. Nr. 27.) — Dr. phil. P. Brock. (I. T. 48. Bd. Nr. 7.) — Toldkontrollør Brock-Rasmussen. (I. T. Nr. 16.) — Oberstløjtnant v. Brockdorff. (I. T. Nr. 30.) — Grev Brockenhuus-Schack. (I. T. 48. Bd. Nr. 3.) — Overbibliotekar Chr. Bruun. (I. T. Nr. 24.) — *Will. B.*: Nordahl Bruun. (I. T. Nr. 53.) — Etatsraad H. Buchheister. (I. T. Nr. 44.) — Kommandør G. A. Caroc. (T. f. S. 77. Bd. 65—69.) — *V. G.*: A. C. Riis Carstensen. (I. T. Nr. 35.) — Riis Carstensen. (I. T. 48. Bd. Nr. 4.) — Kammerherre Castenschiold. (I. T. Nr. 41.) — Kammerherre H. C. J. Cederfeld de Simonsen. (I. T. Nr. 46.) — F. A. C. Cetti. (I. T. Nr. 23.) — Biskop Johannes Clausen. (I. T. Nr. 15.) — Ritmester, Kammerjunker J. A. F. Clauson-Kaas. (I. T. 48. Bd. Nr. 6.) — Prof. Edgar Collin. (I. T. Nr. 41.) — *N. J. Wamberg*: Legationsraad W. F. de Coninck. (I. T. 48. Bd. Nr. 4.) — *H. Pl.*: Marie Dahl. (I. T. Nr. 35.) — Etatsraad Dahlerup. (I. T. Nr. 46.) — J. V. Dahlerup. (Architekten VIII, 485—86.) — Hans Dall. (I. T. Nr. 24.) — *X.*: Fhv. Stiftsprovst Damgaard og Hustru.

(I. T. Nr. 35.) — *H. Koch*: Fhv. Stiftsprovst Damgaard. (I. T. Nr. 51.) — Teaterchef Grev C. C. S. Danneskjold-Samsøe. (I. T. Nr. 48.) — Boghandler D. Davidsen. (I. T. Nr. 41.) — *W. Behrend*: Elisabeth Dons. (I. T. Nr. 51.) — Dr. med. C. Driebein. (I. T. Nr. 34.) — *H. Lind*: Josephine Eckardt. (I. T. Nr. 30.) — Oberstløjtnant H. W. S. Edsberg. (I. T. 48. Bd. Nr. 13.) — Andr. Eisenreich. (I. T. Nr. 27.) — Tøjhusløjtnant V. F. A. Erdmann. (T. f. S. 77. Bd. 73.) — Morten Eskesen. (I. T. Nr. 17.) — Prof. Arthur Feddersen. (I. T. Nr. 24.) — *Ludv. Schrøder*: Rasmus Fenger. (Hbl. 857—64.) — Etatsraad Ferslew. (I. T. Nr. 24.) — V. Fiedler. (I. T. Nr. 33.) — Oberstløjtnant E. v. Fischer. (I. T. Nr. 18.) — Etatsraad Floor. (I. T. Nr. 49.) — *Ludv. Schrøder*: Prof. N. C. Frederiksen. (Hbl. 1321—30.) — Generalmajor v. Freiesleben. (I. T. Nr. 46.) — Kommerceraad C. F. L. Friis. (I. T. Nr. 52.) — Hofjægermester Fr. Friis. (I. T. 48 Bd. Nr. 12.) — Universitetsboghandler G. E. C. Gad. (I. T. Nr. 40.) — Kommandør P. F. Giødesen. (T. f. S. 77. Bd. 62—64.) — Telegrafbestyrer C. C. J. Glase. (I. T. Nr. 42.) — Etatsraad Siegfred Goldschmidt. (I. T. 48. Bd. Nr. 3.) — *Sophus Claussen*: Alb. Gottschalk. (I. T. Nr. 24.) — Direktør T. I. H. Haarløv. (I. T. Nr. 34.) — Oberst Jørgen Hansen. (I. T. Nr. 23.) — *Kr. Østergaard*: Prof. N. E. Hansen. (Hbl. 1129—34.) — Bankdirektør S. P. Hansen. (I. T. 48. Bd. Nr. 12.) — Direktør Hansen-Ott. (I. T. Nr. 29) — Hansen-Rejstrup. (I. T. Nr. 38.) — Branddirektør Knud Harder. (I. T. Nr. 27.) — *O. Jersild*: Alex. Haslund. (Hospitalstid. 4. R. XIV, 480—84.) — Prof. Alex. Haslund. (I. T. Nr. 25.) — R. M. Hasselbalch. (Hedeselsk[s] T. 1906. 55—56.) — Rektor A. G. Ø. Hauch. (I. T. Nr. 53.) — *J. Munthe-Brun*: Chr. Hedemann. (I. T. Nr. 39.) — *J. F.*: Pastor Heiden. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 54. Aarg. 362—69.) — *V. Lorenzen*: Jacob Helms. (I. T. 48 Bd. Nr. 6.) — *M. Mackeprang*: Jacob Helms. (Architekten IX, 53—56.) — Oberst P. M. Herbst. (I. T. Nr. 26.) — Grosserer A. T. Hindenburg. (I. T. Nr. 16.) — Generalmajor G. M. Holbek. (I. T. 48. Bd Nr. 13.) — Generalmajor H. Holbøll. (I. T. 48. Bd. Nr. 5.) — Kontreadmiral H. L. M. Holm. (T. f. S. 77. Bd. 70—71.) — Kammerherre Honnens. (I. T. Nr. 41.) — *Will. B.*: Kantor Louis Hornbeck. (I. T. Nr. 53.) — *W. Behrend*: Prof. C. F. E. Hornemann. (I. T. Nr. 38.) — Universitetskvæstor Hørring. (I. T. Nr. 30.) — *f.*: Kommandør Otto Irminger. (I. T. 48. Bd. Nr. 7.) — *H. Lind*: Carl Jacobsen. (I. T. Nr. 40.) — Kommandør Nicolai Jacobsen. (T. f. S. 77. Bd. 59—60.) — Kgl. Kapelmusikus Ejler Jensen. (I. T. Nr. 25.) — Billedhugger Lauritz Jensen. (I. T. Nr 37.) — *H. Lind*: Prof. Aug. Jerndorff. (I. T. Nr. 45.) — Prof. Hannibal Jespersen. (I. T. Nr 25.) — Redaktør J. Jessen. (I. T. Nr. 44.) — Jens Jessen. (V. F. Nr. 669.) — Etatsraad Jochimsen. (I. T. Nr. 24.) — *E. D.*: Valgmenighedspræst Fr. Jungersen. (I. T. Nr. 29.) — *P. A.*: Værftsløjtnant Jul. Chr. Jørgensen. (T. f. S. 77. Bd. 73.) — Justitsraad Kr. E. Jørgensen-Veng. (I. T. Nr. 31.) — Overretsprokurator Kalko. (I. T. Nr. 17.) — *J. Torrild*: Overlæge Fr. Klee. (I. T. Nr. 35.) — Erhard Kogsbølle. (I. T. Nr. 32.) — Dr. phil. Alex. Kraft. (I. T. Nr. 45.) — Oberst F. V. Krag. (I. T. Nr. 49.) — Kantor Kronstrøm. (I. T. Nr. 35.) — Direktør S. A. van der Aa Kühle. (I. T. Nr. 30.) — *Munkebo*: Albert la Cour. (Hbl. 337—40.) — Forstander Albert Philip la Cour. (I. T. Nr. 24.) — Chr. Eriksen Langer. (I. T. Nr. 41.) — *—d*: Siegfried Langgaard. (I. T Nr 29.) — *S*: Fuldmægtig August Larsen. (I. T. Nr. 33.) — *H. Lind*: Prof. Karl Larsen. (I. T. Nr. 16.) — *Frantz Dahl*: Prof. Jul. Lassen. (I. T. Nr. 21.) — *J. Torrild*: Overlæge O. V. Lassen. (I. T. 48. Bd. Nr. 10.) — Kaptajn S. H. J.

Laub. (I. T. Nr. 42.) — Generalmajor le Maire. (I. T. Nr. 20.) — Ingeniør Lemvig-Fog. (I. T. Nr. 33.) — *J. P. D. Dahl*: Generalmajor J. Linnemann. (V. F. Nr. 675.) — Generalmajor J. v. Linnemann. (I. T. Nr. 46.) — Professorinde Axelline Lund. (I. T. 48. Bd. Nr. 4.) — Postinspektør Lund. (I. T. Nr. 15.) — Kaptajn Lütken. (I. T. Nr 15.) — Kaptajn Otto Lütken. (I. T. Nr. 36.) — *H. Koch*: Stiftsprovst Lützhöft. (I. T. 48. Bd. Nr. 8.) — Oberst Fr. v. Løvenfeldt. (I. T. Nr. 26.) — Kaptajn Claudius Madsen. (I. T. Nr. 44.) — Johs. Magnussen. (I. T. Nr. 36.) — *M. G.*: Etatsraad N. Manthey. (I. T. Nr. 26.) — Kaptajn Edv. Marcussen. (I. T. Nr. 52.) — *W. Behrend*: Gotfr. Matthison-Hansen. (I. T. Nr. 20.) — Grosserer Louis Meyer. (I. T. Nr. 25.) — Direktør Martin Meyer. (I. T. 48. Bd. Nr. 6.) — Oberst N. A. Meyer. (I. T. Nr. 25.) — Dr. med S. Monrad. (I. T. Nr. 25.) — Etatsraad J. H. Moresco. (I. T. 48. Bd. Nr. 5.) — *P. P.*: J. Moresco. (I. T. Nr. 30.) — Dr. med. Eli Møller. (I. T. Nr. 25.) — Sygehuslæge H. J. Møller (I. T. Nr. 21.) — *H. Lind*: Julie Møller. (I. T. Nr. 25.) — Rodemester Vald. Møller. (I. T. 48. Bd. Nr. 10.) — Overpostmester J. V. Mørch. (I. T. Nr. 51.) — *Frantz Dahl*: J. Nellemann. (I. T. Nr. 49.) — *J. Westergaard*: En virksom vestjydsk Hedebondes Liv og Gerning. [Thue Nielsen.] (Hedeselsk.s T. 1906. 77—82.) — Højesteretsassessor C. V. Nyholm. (I. T. Nr. 41.) — Direktør Poul Nørgaard. (I. T. Nr. 50.) — Kaptajn A. G. C. Olsen. (I. T. Nr. 23.) — *Jørgen Olrik*: Bernhard Olsen. (I. T. Nr. 50.) — *I. C. T.*: Kontorchef F. L. M. Ortmann. (T. f. S. 77. Bd. 74—75.) — J. Chr. Ovesens Død. (18. April 1864.) (V. F. Nr. 677.) — *L. Schrøder*: En virksom Ven af Plantesagen [Læge A. Petersen]. (Hedeselsk.s T. 1906. 119—21.) — *F. T.*: Kommandør Carl Jul. Petersen. (T. f. S. 77. Bd. 71—73.) — *Chr. Velschow*: Paul Petersen. (V. F. Nr. 669.) — Krigsassessor Paul Petersen. (I. T. Nr. 44.) — Konferensraad Th. Petersen. (I. T. Nr. 31.) — *H. L.*: Lovise Phister. (I. T. Nr. 18.) — Konferensraad Platou. (I. T. Nr. 21.) — Billedhugger A. Poulsen. (I. T. 48. Bd. Nr. 13.) — Juliette Price. (I. T. Nr. 29.) — *H. L.*: Vald. Price. (I. T. Nr. 49.) — Dr. med. H. Prip. (I. T. Nr. 16.) — Dr. med. C. Rasch. (I. T. Nr. 25.) — Viceadmiral Ravn. (I. T. Nr. 40.) — *F. von Jessen*: Fhv. Slagtermester J. P. Reimers. (I. T. 48. Bd. Nr. 9.) — Boghandler Th. Reitzel. (I. T. Nr. 53.) — Pastor Rindom. (I. T. Nr. 53.) — *E. Schiødte*: Arkitekt Anton Rosen. (I. T. Nr. 42.) — *C. Riis-Knudsen*: P. A. Rosenberg. (I. T. Nr. 31.) — Arild Rosenkrantz. (I. T. Nr. 28.) — Geheimeetatsraad Rosenstand. (I. T. Nr. 47.) — Prof. Rostrup. (I. T. Nr. 20.) — Kommandør H. P. Rothe. (T. f. S. 77. Bd. 61—62.) — Justitsraad J. C. F. Ræder. (I. T. Nr. 27.) — *J. Torrild*: Prof. Sylvester Saxtorph. (I. T. Nr. 27.) — Harald A. Scharff. (I. T. Nr. 23.) — *J. Oskar Andersen*: Carl Henrik Scharling. (I. T. Nr. 31.) — *Anton Andersen*: Johanne Schiørring. (I. T. Nr. 36.) — *H. Kjær*: Prof. Vald. Schmidt. (I. T. Nr. 15.) — *A. Rosen*: Carl Seligmann. (Architekten VIII, 178.) — Mægler F. C. Simmelhag. (I. T. Nr. 48.) — *G. Hetsch*: N. J. Simonsen. (I. T. Nr. 36.) — Telegrafbestyrer H. A. Sivertsen. (I. T. Nr. 42.) — Dr. med. J. Stein. (I. T. Nr. 16.) — Justitsraad H. N. S. Stockfleth. (I. T. 48. Bd. Nr. 6.) — Edv. Söderberg. (I. T. Nr. 16.) — *J. Torrild*: Prof. Tage-Hansen. (I. T. Nr 37.) — Direktør H. F. Tetens. (I. T. 48. Bd. Nr. 5.) — Jul. Thomsen. (I. T. Nr. 23.) — *Frantz Dahl*: Overretsassessor Dr. jur. V. Thomsen. (I. T. Nr. 32.) — Kammerherre F. P. A. V. Tobiesen. (I. T. Nr. 29.) — Etatsraad Tolderlund. (I. T. Nr. 18.) — Fanny Tuxen. (I. T. Nr. 32.) — *E. Most*: Et Minde om Oberst C. A. Wagner. (V. F. Nr. 674.) — *O. de Fine Skibsted*: Oberst C. A. Wagner. (V. F. Nr. 674.) — Oberst

C. A. Wagner. (I. T. 48. Bd. Nr. 2.) — *C. C. Jessen*: Oscar Wanscher. (Ugeskrift f. Læger 1906. 274—76.) — *R. Paulli*: Oscar Wanscher. (Ugeskrift f. Læger 1906. 246—50.) — *Th. Rovsing*: Oscar Wanscher. (Hospitalstidende 4. R. XIV, 346—47.) — Pastor F. S. C. Vedel. (I. T. Nr. 42.) — Oberst O. Westergaard. (I. T. Nr. 23.) — *S. Monrad*: J. V. Wichmann. (Hospitalstidende 4. R. XIV, 90—92.) — *Fr. Tobiesen*: J. V. Wichmann. (Ugeskrift f. Læger 1906. 56—58.) — *J. Torrild*: Prof. Wichmann. (I. T. Nr. 17.) — Johs. Wilhjelm. (I. T. Nr. 39.) — Konsul B. Worm. (I. T. Nr. 29.) — *H. Lind*: Kgl. Skuespiller Chr. Zangenberg. (I. T. Nr. 49.).

Samfundsforhold og Aandsliv.

K. Maurer: Vorlesungen über altnordische Rechtsgeschichte. Aus dem Nachlass des Verfassers herausgegeben. 1. Bd. 1. Hälfte: Altnorwegisches Staatsrecht. Leipzig.

Bjørn M. Olsen: Et Bidrag til Spørgsmaalet om Jurisprudensen i Njala. (T. f. Retsvid. XIX, 245—56.)

Die Gesetze der Angelsachsen. Hrsg. von *F. Liebermann*. Bd. 2. Hälfte 1. Wörterbuch. Halle a. S. 4°.

Danske Vider og Vedtægter eller gamle Landsbylove og Byskråer. Udg. af *P. Bjerge* og *T. J. Søegaard*. 3. H. Kolding.

J. Olrik: Danske Vider og Vedtægter. (Danske Studier 1906. 56—64.)

Anm. af P. Bjerges og P. J. Søegaards Værk.

M. Pappenheim: Eigenhändiges Testament und Testierfreiheit im früheren Rechte Schleswigs. (Zum 28. Deutschen Juristentage. Festgabe überreicht vom Kieler Ortsausschuss. S. 9—27.)

K. Berlin: Opløsningsretten overfor lovgivende Forsamlinger. En sammenlignende retshistorisk og dogmatisk Undersøgelse.

H. Matzen: Andet Gjensvar til Hr. Regjeringsassessor P. v. Hedemann. (Sønderjydske Aarb. 1906. 1—29.)

Om Optantspørgsmaalet.

O. Brandt: Das Indigenat im Wiener Frieden. Ein Beitrag zur Optantenfrage. (Zum 28. Deutschen Juristentage. Festgabe überreicht vom Kieler Ortsausschuss. S. 184—256.)

H. Matzen: Das Indigenatrecht im Wiener Frieden. Wiederlegung der Schrift des Herrn Oberlandesgerichtsrats Dr. Otto Brandt in Kiel.

Matthiesen: Die väterliche Aussage nach schlesw.-holsteinischen Recht. (Zum 28. Deutschen Juristentage. Festgabe überreicht vom Kieler Ortsausschuss. S. 128—94.)

L. Bergh: [Færøernes] statsretslige Forhold. (Atlanten III, 238—42.)

K. v. Amiras Anm. af Fr. Boden: Die isländische Regierungsgewalt in der freistaatlichen Zeit, Breslau 1905 i Hist. Vierteljahrschr. IX, 527—35.

G. Bang: Kirkebogsstudier. Bidrag til dansk Befolkningsstatistik og Kulturhistorie i det 17. Aarhundrede. (Aarhus.)
Anm. af J. A. F(ridericia) i Hist. T. 7. R. I, 180—81.

Folkemængden 1. Febr. 1906 i Kongeriget Danmark. (Statistiske Meddelelser XXI, 1. H.)

O. Montelius: Kulturgeschichte Schwedens von den ältesten Zeiten bis zum 11. Jahrh. nach Chr. Leipzig.

O. Olafsen: Gamle røgstuer (røykstover) i Hardanger. (Aarsberetn. fra For. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1905. 247—70.)

O. Nicolaisen: Nordlandske Ildsteder. Aare, Skorsten og Bilægger. (Aarsberetn. fra For. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1905. 333—40.)

H. Schück: Nordisk folktro och fornnordisk religion. Sthlm. 1905. (Studentföreningen Verdandis småskrifter 134.)

[*H.*] *v. Schubert*: Zur religiösen Volkskunde. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. IV, 114—16.)
Fra Rømø.

Villads Christensen: En gammel københavnsk Spøgelsehistorie. (Det ny Aarhundrede 3. Aarg. II, 242—45.)
Fra 1779.

Frau Dr. Poulsen: Hochzeitsgebräuche im Sundewitt vor 40 Jahren. (Die Heimat XVI, 128—30.)

W. Robbert: Hochzeitsbräuche in der alten Hüttener oder Bergharde. (Die Heimat XVI, 5—13.)

S. J. Kardell: Om gamla jämtlandska och härjedalska bröllops- och grafkväde. (Jämtlands läns fornminnesfören.s T. IV, 8—16.)

Th. Hauch-Fausbøll: Svar paa et Frierbrev fra Midten af det 18. Aarhundrede. (Personalhist. S. I, 460—64.)

J. Årsbo: Præster og Organister i gammel Tid.
Særtryk af Medlemsblad f. dansk Organistforening 1906.

O. Olafsen: Gjestgivere i Norge i gamle dage. (For Kirke og Kultur XIII, 349—63.)

P. Eliassen: Bøddel og Natmand [i Kolding og Vejle i 16. Aarh.]. (Vejle Amts Aarbøger 1905. 197—202.)

Fr. Bennetsen: En Markedsrejse i gamle Dage. (Vejle Amts Aarbøger 1905. 170.)

J. A. Jørgensen: En bornholmsk Mordsag fra det 17. Aarhundrede. (Bornholmske S. I, 169—76.)

Fr. Knudsen: De gamle islandske Boldlege og deres Forhold til Nutidens Lege. (Danske Studier 1906. 70—90.)

H. F. Feilberg: Bro-brille-legen. En sammenlignende studie. Sthlm. 1905. (= Bidrag t. kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif. 12. 4.)

W. Fiske: Chess in Iceland and in Icelandic Litterature with Historical Notes on other Table-Games. Florence 1905.

Kristelig Forening for Mænd og Kvinder i København 1. April 1880—1. April—1905. (1905.) P.
Ikke i Bogh.

H. E. Borch: Det blaa Baands Historie i Danmark 1890—1905. Aarhus.

Axel Nielsen: Dänische Preise 1650 bis 1750. (Jahrb. f. Nationalökonomie u. Statistik. 3. F. 31. Bd. 289—347.)

H. L. Bisgaard: Merkantilismen. (T. f. Industri VII, 193—201.)

Jordebogsafgifter i Frederiksborg Amt. 4°.

Norske Regnskabs- og Jordebøger fra det 16. Aarh. Udg. ved *H. J. Huitfeldt-Kaas*. Bd. 3, H. 3. Bd. 4, H. 2. Chria. 1905—06.

Villads Christensen: Den første Henry George-Bevægelse i Danmark. (Det ny Aarhundrede 3. Aarg. II, 77—90.)

V. Falbe-Hansen: Laane- og Spareforeninger for Embeds- og Bestillingsmænd (1905).
Ikke i Bogh.

K. Harder: Den langelandske Landbostands Sparekasse 1881—1906. 4⁰.

Lønborg-Friis: Aktieselskabet Laane-, Spare- og Diskontobanken i Hjørring 1855—1905. Et Festskrift. Vejle 1905. 4⁰.
Ikke i Bogh.

Ribe Diskontobank 1855—1. Okt.—1905. Ribe (1905.) 4⁰.
Ikke i Bogh.

Dansk Sparemærkekasse. En Oversigt i Anledning af Kassens 25 Aars Jubilæum d. 1. Dec. 1906.
Ikke i Bogh.

Amtsudstillingen i Haslev. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 42.)

Marius Holt: Tureby-Kjøge og Omegns Landboforening. 1881—25. Marts—1906. Kjøge. P.
Ikke i Bogh.

Festskrift ved Langelands landøkonomiske Forenings 50-Aars Jubilæum d. 23. Marts 1905. Rudkøbing (1905). P.

H. Okholm: Bølling-Nørre-Herreders Landboforening gennem 50 Aar. 1856—1906. Skjern.

A. Reitz: Die dänische und schwedische milchwirtschaftliche Industrie als Muster für unser süddeutsches Molkereiwesen. Lpz.

H. Clausager: Det jydske Kvægbrugs Historie. Aarhus.

Th. Brinckmann: Die Entwicklung der Schweinezucht in Dänemark. Jena. (Diss.)

Th. Claudi Westh: 12 Aars Højmosekultur paa Mosestationen Pontoppidan i Knud Mose ved Herning. Aarhus (1905).

N. J. Ravn: En Skovauktion i „de 8 Sogne" i 1849. (Vejle Amts Aarbøger 1906. 185—89.)

K. Tiander: Skandinavernes Rejser til det Hvide Hav. St. Petersburg. (Diss.)
Paa Russisk.

Nina Ellinger Bang: Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1497—1660. Udarbejdede efter de bevarede Regnskaber over Øresundstolden. I: Tabeller over Skibsfarten. 4⁰.

W. van Ravesteyn: Oenderzoekingen over de economische en sociale ontwikkeling van Amsterdam gedurende de 16de en het eerste kwart der 17de eeuw. Amsterdam.

S. 363—74 om Østersøhandelen.

H. C. Roede: Fra „Magasinets“ Dage. (Fra Arkiv og Museum III, 146—49.)

1758—68.

De danske Byerhverv. København. 12—14. H. 4⁰.

A. Schovelin: Kjøbenhavns Kornbørs. (Gads Danske Magasin 1906. 58—59.)

O. Olafsen: Kræmmere og uldhandlere i Norge i ældre og nyere tid. (For Kirke og Kultur XIII, 578—92.)

E. Baasch: Zur Geschichte des hamburgischen Heringshandels. (Hans. Geschichtsblätter XII, 61—100.)

Hollmann, Hailer und *J. Frost*: Der Butterhandel in Dänemark, Frankreich und den Niederlanden. Berlin.

Hans Hartmeyer: Der Weinhandel im Gebiete der Hanse im Mittelalter. Inaug. Diss. Jena 1904.

Den danske Handelsflaades Skoleskib og Befalingsmænd. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 10.)

W. Stein's Anm. af J. Steenstrup: Nogle Træk af Fiskerbefolkningens Historie (Hist. T. 7. R. VI, 141—71.) i Hans. Geschichtsbl. XII, 351—52.

A. Topsøe-Jensen: Fiskeri og Fiskeriinspektion i de danske Farvande. (T. f. Søvæsen 77. Bd. 335—89.)

H. Berrum: Norges Posthistorie 1720—1814. Kria.

F. Johansen: Kjøbenhavns Telefonvæsen 1881—1906. (Det ny Aarhundrede 3. Aarg. I, 364—95.)

De mindre Landejendomsbesidderes Brandforsikringsforening for Bygninger og andre faste Ejendele i Nørrejylland. 1855—1905. Aarhus (1905).

Ikke i Bogh.

Ad. Jensen: Erhvervs-Forskydninger. (T. f. Industri VII. 120—25.)

R. Berg: Haandværkets sociale Udvikling. P.

Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 112.

J. K. Lindberg: Smaa Kraftmaskiner i Industriens Tjeneste. (T. f. Industri VII, 1—9.)

V. Hiort: Slagelse Haandværker- og Industriforening 1855—1905. Slagelse (1905).

Storehedinge Haandværkerforening 1855—1905. Storehedinge (1905). P.

Ikke i Bogh.

Edv. Ph. Mackeprang: Bagerne i det 19. Aarhundrede. (T. f. Industri VII, 136—44, 182—87.)

Fr. Wulff: Det kjøbenhavnske Barberlavs Historie (1506—2. Februar—1906). 4⁰.

Barberernes 400 Aarsfest. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 18.)

Chr. Voigt: Das Amt der Barbiere zu Flensburg. (I: Verwaltungs-Bericht des Kunstgewerbe-Museums der Stadt Flensburg 1901—05.)

E. Hannover: Af Bogbindets Historie. (T. f. Industri VII, 259—87.)

Andr. Hansen: Hollandske Kedelførere. Et gammelt Lavs Historie. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. V, 1—116.)

K. Carøe: Nogle bemærkninger til Hollandske Kedelførere. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. V, 189—92.)

L. Andresen: Die alte Tondernsche Spitzenklöppelei. (Die Heimat XVI, 69—72.)

C. Nyrop: Fredens Mølle. Et Stykke Industrihistorie. (1905.)

Ikke i Bogh.

Munke Mølle, Odense 1881—1905. Odense. P.

Ikke i Bogh.

Dansk Porcelænskunst i det 18. Aarhundrede. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 10.)

C. N.: Strandmøllen og dansk Porcelænstilvirkning. (Fra Arkiv og Museum III, 86—88.)

Et Brev (af 29. Nov. 1758) fra Joh. Drewsen d. Y. til A. G. Moltke.

Aktieselskabet Burmeister & Wains Maskin- og Skibsbyggeri, København, dets Tilblivelse og dets Historie. Udg. i Anledning af 60 Aars Dagen for Firmaet Baumgarten & Burmeisters Stiftelse d. 20. Juli 1846. 4⁰.

Ikke i Bogh.

L. Pedersen: Snedkerlavet i Helsingør.

Anm. af C. N(yrop) i Fra Arkiv og Museum III, 173—74.

En kort Oversigt over Fagbevægelsen i Hustømrerforeningens faglige Afdeling 1880—1905. Samlet af *Chr. Larsen.* Korrigeret af P. Jensen og A. Møller. Aarhus (1905).
Ikke i Bogh.

Bering Liisberg: Urets Udvikling. Brudstykke af et i Anledning af Urmagerlavets 150-Aars Jubilæum 18. Juli 1905 udkommende Festskrift. 4⁰.
Ikke i Bogh.

S. H. A. Rambusch: Iagttagelser fra Midtjyllands Hedeegne 1890—1904. Et medicinsk-topografisk Bidrag.

S. Mathiasson: Svartidauði-Pestin. (Eimreiðin XII, 82—96.)

S. Mathiasson: Om Børnemortaliteten paa Island. (Bibliotek f. Læger 8. R. VII, 165—74.)

G. Meldorf: Sagaernes Beretninger om Sygdomsforhold m. m. i Grønland i Tidsrummet 986—ca. 1448. (Bibl. f. Læger 8. R. VII, 270—84.)

J. K. Bergwitz: Lidt om Læger i gamle Dage [ɔ: før 1814]. (Folkebladet XXVII, 213—14.)

E. Dam: Den danske Medicinalprovideringskommission 1808—14. Kbh. 1905.
Særtryk af Farmaceutisk Tidende 1904.

M. Beau: La lutte contre la tuberculose en Danemark. La pasteurisation et les cultures pures dans les laiteries danoises. Paris 1905.

Kr. Isager: Aus der dänischen Volksmedizin. (Janus X, 581—86, 627—37.)

E. V. Rolsted: Aandssvageanstalten paa Gamle Bakkehus 1855—1905.
Ikke i Bogh.

Sanct Hans Hospital. Den store Udvidelse. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 6.)

V. Hostrup Schultz: Spredte Efterretninger om Helsingør Apotek og dets Ejere. Helsingør.

E. Dam: Sorø Apotek gennem 300 Aar.

H. Angell: Norges Krigshistorie (Landkrigene). Kria.

W. v. Munthe af Morgenstierne: Uddrag af Norges Krigshistorie. Kria.

S. Segelcke og *H. Angell*: Stene, som taler. Billeder og skildringer fra Norges gamle fæstninger. Kria.

A. Pihlström: Kungl. Dalregementets Historia. Afd. 3. Sthlm.

Festskrift i Anledning af Garderforeningens 20-aar. Stiftelsesdag d. 25. Aug. 1905. (1905.) P.

Ikke i Bogh.

O. Eidem og *O. Lütken*: Vor Sømagts Historie 54. (sidste) H. 4⁰.

H. Degenkolv: Oplysning vedrørende den danske Flaades Skibe i sidste Aarhundrede.

Kirke-Leksikon for Norden. Udg. af *Fr. Nielsen*. 45.—48. H. Aarhus.

J. Oskar Andersen: Gejstlighedens Betjening af Menigheden i Danmark i den ældre Middelalder (med særligt Hensyn til Vendelbo Stift). (Kirkehist. S. 5. R. III, 613—22.)

L. Weibull: Ärkebiskop Birgers gudstjenststiftelse i kryptkyrkan i Lund. (Hist. T. f. Skåneland II, 273—93.)

J. Lindbæk og *G. Stemann*: De danske Helligaandsklostre. Fremstilling og Aktstykker.

Anm. af M. Mackeprang i Politikens Kronik 22. Okt. 1906, jfr. Hist. T. 8. R. I, 89—90, af H. F. R[ørdam] i Kirkehist. S. 5. R. III. 587—88, af J. Johnsen i Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 54. Aarg. 485-93.

Reimer Hansen: Zur Geschichte des Bistums Schleswig im 14. Jahrhundert. (Z. d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXVI, 170—90.)

J. Lindbæk: Aktstykker til Oplysning om Slesvig Stifts Forhold til Kurien under Pave Alexander VI. (Danske Magazin 5. R. VI, 178—85.)

Ivar Sæter: Den katholske Tid i Østerdalen. (Varden IV, 104–08.)

H. F. Rørdam: Bidrag til Nakskovs Reformationshistorie. (Kirkehist. S. 5. R. III, 581—85.)

[*H.*] *Stocks*: Die Geschichte der Kirchenpfründe und die Einführung der Reformation in Kappel. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. IV, 1—35.)

Aufzeichnungen des Lehrers *Peter Ralfs* in Deichhausen (bei Büsum). Ein Beitrag zur Predigergeschichte der Kreise Norder- und Sünderdithmarschen von Bürgermeister *Kinder* in Plön. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. IV, 61—78.)

Synodalia Lundensia 1646—1663. Utg. af *C. G. Weibull.* (Hist. T. f. Skåneland II, 294—331.)

(*H. F. Rørdam*:) Uddrag af Breve fra Fyns Bispearkiv. (Kirkehist. S. 5. R. III, 274—305, 504—23.)

Nogle Breve fra Aalborg Bispearkiv. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. V, 193—212.)

Herzog Johann Adolfs Kirchenordnung für das Amt Apenrade von 1598. Zum ersten Male publiziert von *H. v. Schubert.* (Schriften des Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. IV, 36—48.)

K. Heiberg: Fra den religiøse Brydningstid i Aarene omkr. 1725—50. (Kirkehist. S. 5. R. III, 435—67.)

H. F. Rørdam: Bidrag til Separatismens Historie i Christian VI^s Tid. II. (Kirkehist. S. 5. R. III, 306—48.)

K. Heiberg: Om Herrnhutismen paa Fyn. (Kirkehist. S. 5. R. III, 234—50.)

Jens Damsgaard: Herrnhutismen i Vester Hanherred. (Hist. Aarbog for Thisted Amt I, 6—27; ogsaa Højskolebl. XXXI, 273—82.)

L. Koch: Den danske Teologi i Oplysningstiden. (Teol. T. Ny R. VII, 97—127, 449—90.)

L. Koch: Præster og Menigheder i Oplysningstiden 1770—1800. (Kirkehist. S. 5. R. III, 359—432.)

Knoke: Beobachtungen und Eindrücke vom kirchlichen Leben in Dänemark. (Monatschr. f. Gottesdienst u. kirchl. Kunst 11. Jahrg. Nr. 1—3.)

L. J. Koch: Aus der dänischen Kirche. (Allg. evang.-lutherische Kirchenzeitung 40. Jahrg. Nr. 3.)

J. Bachevold: Ziegenbalg. Den første evangeliske Missionær i Indien, udsendt fra Danmark d. 29. Nov. 1705. Kbh. (1905).

En kort Oversigt over det danske Missionsselskabs Arbejde i Indien og Kina. Thisted (1905).
Ikke i Bogh.

J. Oskar Andersen: Fra Trankebarmissionens Begyndelsestid. Lidt Strejflys over Forhold i Moderlandet. (Nord. Missions T. Ny R. VIII, 13—28, 53—76, 149—190.)
Ogsaa som Særtryk. Aarhus.

D. Thrap: Finnemissionen. (Thomas v. Westen-Stockfleth.) (Nord. Missions T. Ny R. VIII, 245—63.)

Vilh. Sørensen: Missionssagens Fremgang i Danmark i Kong Christian IX[s] Regeringstid. (Nord. Missions T. Ny R. VIII, 1—12.)

P. S. Vig: Lidt om Danmarks Forbindelse med den tyske Menighed i Smyrna. (Kirkehist. S. 5. R. III, 571—75.)

St. Josefs Søstrenes 40 Aars Jubilæum i Fredericia. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 54. Aarg. 405—10.)

P. Thomsen: Nochmals die Quäkergemeinde in Friedrichstadt. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. IV, 49—60.)

P. Thomsen: Fremde Konfessionen in Friedrichstadt. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. IV, 110—13.)
1637—87.

C. N.: 25 Aar af Horsens Metodistmenigheds Historie. Horsens. P.

Alfr. Heymann: Fredericia og dens jødiske Menighed. (Vejle Amts Aarbøger 1905. 125—43.)

G. Hjaltason: Billeder fra Islands kristelige Livsudvikling. (For Kirke og Kultur XIII, 172—79, 244—51.)

Katholikerne i Island. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 9.)

Optegnelser af Niels Giessing Wolf, Missionær i Grønland. Medd. af Fru *Sofie Bruun*. (Kirkehist. S. 5. R. III, 468—504.)

Stampe-Carisius: St. Knuds Kapel i Rom. (Nord. Ugeb. f. kath. Kristne 54. Aarg. 169—74.)

P. Hennings: Danske, Slesvigere og Holstenere, der i Aarene 1608—1707 have studeret ved Universitetet i Giessen. (Personalhist. S. I, 452—59.)

H. R. Hiort-Lorenzen: Danske og norske Studerende ved Universitetet i Harderwijk. (Personalhist. T. 5. R. III. 144—46.)

N. F. S. Grundtvig: Studenter. (Gads Danske Magasin 1906. 30—37.)

Skrevet 1819; jfr. L. Schrøder i Højskolebl. XXXI, 1396—98.

Ludv. Schrøder: Et Halvhundredaars-Jubilæum. (Højskolebl. XXXI, 349—53.)

Landbohøjskolen 1856—1906.

L. Heuer: Udsigt over Roskilde Domskoles Historie i gamle Dage. (Rosk. Katedralskoles Prog. 1906.)

A. E. Erichsen: Bergens Kathedralskoles Historie. Bergen.

[*H.*] *von Schubert*: Ein Schulkonflikt aus dem 17. Jahrhundert. (Z. d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXVI, 109.)

I Aabenraa 1639.

J. J. Ravn: Skoler og Skolelærere. (Vejle Amts Aarbøger 1906. 182—85.)

H. Olrik: Danmarks Lærerhøjskole 1856—1906.

J. P. Jacobsen: Danmarks Lærerhøjskole 1856—1906. (Det ny Aarhundrede 3. Aarg. II, 250—55.)

Stig Bredstrup: Vor Seminarieundervisning. (Højskolebl. XXXI. 1065—70, 1107—12.)

Niels Jensen: Grundtvigs Højskole [i Lyngby] 1856—3. Nov. — 1906. (Højskolebl. XXXI, 1417—34; jfr. H. S. smst. 1477—88.)

H. Rosendal: Grundtvigs Højskole 1856—1906. Kolding.

Ikke i Bogh.

H. A. Rosendal: Grundtvigs Højskole 1856—1906. (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 6.)

Hjørlunde højskole 1880—1905. Ringsted (1905). P.

Ikke i Bogh.

Geert Jørgensen: Vejlby Højskole ved Aarhus. (Højskolebl. XXXI, 1625—32.)

A. J.: Vrigsted Højskole 1866—1906. (Højskolebl. XXXI. 1469—72.)

O. v. Friesen: Till den nordiska språkhistorien. Bidrag II. (Skrifter utg. af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala IX. 6.)

H. Bertelsen: Danske runeindskrifter. (Nord. T. 1906. 204 —10.)

Anm. af Wimmers Runeværk.

Magnus Olsen: De skaanske og bornholmske runestene. (Danske studier 1906. 20—39.)

Anm. af Prof. Wimmers Danske runemindesmærker III.

O. Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog (1300—1700). 41.—42. H.

B. T. Dahl og *H. Hammer*: Dansk Ordbog for Folket. 13.—16. H.

Hj. Falk og *A. Torp*: Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog. 12. (sidste) H. Kria.

V. Kristiansen: Ordbog over Gadesproget og saakaldt daglig Tale. 2. meget forøgede Udg. 1.—11. H.

H. F. Feilberg: Bidrag til en Ordbog over jydske Almuesmål. 27.—28. H.

A. C. Evensen: Föroysk Orðabók. 5.—6. H. Thorshavn.

J. Stefansson: The Oldest Known List of Scandinavian Names. (Saga-Book of the Viking Club IV, 296—311.)

Tidligere publiceret af G. Stephens i 1881.

E. Björkman: Nordiska indflytelser på engelska språket. (Nord. T. 1906. 51—61.)

Marius Kristensen: Fremmedordene i det ældste danske Skriftsprog (før omtr. 1300).

Laurits Boysen: Der Vokalismus des Jydske Lov. Kiel.

Diss.

E. Schnack: Über Vor- und Familiennamen im nördlichen Angeln. (Die Heimat XVI, 79—83.)

A. Pedersen: En Grænsedialekt. (Arkiv f. nord. Filol. XXIII, 53—89.)

Nordfrisisk.

H. H. Lefolii: Strøtanker, navnlig om vore relativformer. (Danske studier 1906. 113—38.)

R. C. Boer: Untersuchungen über den Ursprung und die Entwicklung der Niebelungensage. 1. Bd. Halle a. S.

L. Pineau: Le Romancéro scandinave. Choix de vieux chants populaires du Danemark, de la Suède, de la Norvège, de l'Islande et des îles Féroé. Traduction en vers assonants. Paris.

Anm. af H. F. Feilberg i Z. d. V. f. Volkskunde XVI, 357—58.

Axel Olrik: Riboldsvisen. (Danske studier 1906. 40—42. 175—221.)

M. Hægstad: Gammelnorsk fragment av Henrik Harpestreng. (Christiania Videnskabs-Selsk[s] Skrifter. II. Hist.-filos. Kl. 1906. Nr. 2.)

Adolf Hansen: Engelsk Indflydelse paa dansk Aandsliv og Literatur i det 18. Aarh. (Dansk T. 1906. 394—407.)

Holbergs Komedier udg. af Jul. Martensen. XII.

Vilh. Andersen: Holbergs Henrik. (Tilskueren 1906. 59—74. 132—42.)

H. Möller: Beiträge zur Charakteristik der Dichtungen Johs. Ewalds. Kiel (Diss.).

J. Århsbo: Fra vor Folkesang. Gamle Melodier til ny Ord. (Hojskolebl. XXXI, 241—54, 282—88, 354—60.)

Jul. Clausen: Bidrag til Trykkefrihedens Historie. (Hist. T. 7. R. VI, 317—65.)

P. A. Rosenberg: J. L. Heiberg og hans Skole. P.

Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 110.

J. Ekedahl: Molbech d. äldre och Sverige. Ur de litterära förbindelsernas häfder. Akad. afh. Lund.

V. Vedel: Drachmanns Sangkunst. (Tilskueren 1906. 771—87.)

P. Levin: Familien Salomon i Henrik Pontoppidans „Lykke-Per". Nogle Randbemærkninger. (Tilskueren 1906. 281—98.)

Carl Behrens: Strejftog i ny dansk litteratur. I. Memoirer. (Ord och Bild XV, 554—58.)

Anmeldelser.

O. Geismar: Nogle digterprofiler. Kria.

Anm. af Clara Thue Ebbell i For Kirke og Kultur XIII, 503—06.

Alfr. Ipsen: Litterære Portræter. Odense.

Chr. Rimestad: Tre Digtere: Jeppe Aakjær. — Tøger Larsen. — Kai Hoffmann. (Det ny Aarhundrede 3. Aarg. II, 170—80, 281—85.)

S. Fenger: Islandsk Litteratur og Litteratur om Island. III. (Højskolebl. XXXI, 229—33, 915—18.)

Olaf Hansen: Islandsk Digtning. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 43.)

P. Bjerge: Historiske Samfund. (Højskolebl. XXXI, 1637—42.)
Om Samfundene for Ribe og Vejle Amter og for Bornholm.

„Vort Forsvar“ 1881—1906. (Vort Forsvar Nr. 654.)

P. Munch: Provinspressen før og nu. (Det ny Aarhundrede 4. Aarg. I, 68—77.)

O. Kähler: Zeitschriftenliteratur aus Schleswig-Holsteins Vergangenheit. (Schleswig-Holst. Z. f. Kunst und Literatur I, 114—20.)

Evald Tang Kristensen: Molbo- og Aggerbohistorier samt andre dermed beslægtede fortællinger. Samlede af folkemunde. 2. saml. Aarhus (1903).

W. Wisser: Volksmärchen aus dem östlichen Holstein. (Die Heimat XVI, 22—23.)

J. H. H. Brochmann: „Dejlig er Jorden“. (For Kirke og Kultur XIII, 466—72; jfr. 576.)

Francis Beckett: Ny dansk kunsthistorisk litteratur. (Nord. T. 1906. 539—42.)
Anmeldelser.

K. Mühlke: Von nordischer Volkskunst. Beiträge zur Erforschung der volkstümlichen Kunst in Skandinavien, Schleswig-Holstein, in den Küstengebieten der Ost- und Nordsee, sowie in Holland. Gesammelte Aufsätze. Berlin.

V. Lorenzen: Archéologie chrétienne en Danemark. Lille-Paris-Bruges. 1905. 4⁰.
Særtryk af Revue de l'art chrétien 1905.

Th. Oppermann: Kunsten i Danmark under Frederik V og Christian VII. Bygnings-, Billedhugger- og Malerkunstens Frigørelse. 4⁰.
Anm. af V. Wanscher i Architekten VIII. 342—47, af F. Beckett i Nord. T. 1906. 294—97.

F. Meldahl: Kunstudstillingerne ved det kongelige Akademie for de skjønne Kunster.

Carl Jacobsen: Ny Carlsberg Glyptoteks Tilblivelse. 4°.

H. L.: Willumsen i Kunstforeningen. (Ill. Tid. 47. Bd. Nr. 23.)

Tegninger af ældre nordisk Architektur. Udg. af *H. Storck*. 4. Saml. 4. R. 4.—6. H. 5. Saml. 1. R. 1. H. Fol.

Fr. Schiøtt: Bygningsmodeller og Bygningstegninger paa Københavns Raadhus. (Architekten VIII, 373—83.)

Carl Neergaard: Gammel Bindingsværksarkitektur i vore Kjøbstæder. (T. f. Industri VII, 113—20, 177—82.)

A. Hagerup: Lidt om Præsteboliger paa Landet. (Architekten IX, 43—47.)

E. Blau: Bornholmer Fachwerkbauten. (Die Denkmalpflege VIII, 44–45.)

M. Mackeprang: Jydske Landsbykirkers Portaler. (Architekten VIII, 458—80.)

F. Uldall: Vendsyssels ældste og mærkeligste Kirkebygninger. (Kirkehist. S. 5. R. III, 605—13.)

K. Mühlke: Kleinbürger- und Fischerhäuser im Schleswigschen. (Die Denkmalpflege VIII, 122—23, 129—30.)

Dithney Leith: Notes on some Icelandic Churches. (Saga-Book of the Viking Club IV, 365—81.)

H. Fett: Gamle norske hjem, hus og bohave. Kria. 4°.
Gammel norsk Kultur i Tekst og Billeder. Udg. af Norsk Folkemuseum.

J. Z. M. Kielland: En Triforie-Understok fra Hørning Kirke. (Aarb. f. nord. Oldkynd. og Hist. 2. R. XXI, 322—23.)

H. J. Dukinfield Astley: Scandinavian Motifs in Anglo-Saxon and Norman Ornamentation. (Saga-Book of the Viking Club IV, 133—70.)

Fr. Poulsen: Nordisk Dyreornamentik. (T. f. Industri VII, 85—96.)

H. Fett: Yngre norsk folkeornamentik paa mangletrær. (Aarsberetn. fra For. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1905. 193—246.)
Ogsaa som Særtryk.

F. Uldall: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker. 4°.
Anm. af Chr. Axel Jensen i Architekten IX, 112—14.

P. Eliassen: De gamle Klokker [i Kolding]. (Vejle Amts Aarbøger 1905. 202—04.)

M. Mackeprang: Vore ældste Alterkalke. (Aarb. f. nord. Oldkynd. og Hist. 2. R. XXI, 75—92.)

Fr. Beckett: Danske Kongers Gravmæler. (T. f. Industri VII, 21—44.)

Fr. Melbye: Kalkmalerierne i As Kirke. (Vejle Amts Aarbøger 1905. 145—53.)

C. A. Jensen: Om Kjøge Kirkes Altertavle. (Østsjæll. Aarb. VI, 35—40.)

A. Kristensen: Altertavlen i Hejls. (Vejle Amts Aarbøger 1905. 193—96.)

Kr. Lohmann: Den Moltkeske Malerisamling. (Højskolebl. XXXI, 1161—66, 1239—44, 1361—68, 1533—42, 1663—70, 1745—50.)

G. Bröckner: Some northern painters and their homes. (The Studio XXXVIII, 219 ff.)

Joh. Mielche: Et Kunstens Storværk. Joakim Skovgaard og Viborg Domkirke. (Gads Danske Magasin 1906. 21—29.)

G. Saxild: J. Skovgaard. Viborg Domkirkes Dekoration. (Tilskueren 1906. 941—65.)

V. Wanscher: Joakim Skovgaards Malerier i Viborg Domkirke. (Dansk T. 1906. 291—99.)

R. von Fischer-Benzons Bemerkungen über die erste Verwendung der Lithographie zur Herstellung landschaftlicher und andern Bilder aus Schleswig-Holstein. (Z. d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXVI, 309—12.)

Ch. Been: Møbel- og Bygningssnedkeriets Stilarter i Europa 1400 - 1900. P.

Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning. Nr. 113.

K. Mühlke: Eine nordschleswigsche Schnitzschule. (Die Denkmalpflege VIII, 85—87.)

2. Halvdel af 16. Aarh.

Ernst Sauermann: Eine nordschleswigsche Schnitzschule um das Jahr 1600. (I: Verwaltungsbericht des Kunstgewerbe-Museums der Stadt Flensburg 1901—05.)

Jørgen Olrik: Gammelt Tintøj. (T. f. Industri VII, 53—76.)

Clara Thue Ebbell: Dramatiske forestillinger i Bergen i gamle dage. (For Kirke og Kultur XIII, 395—405.)
1793—94.

Kabell: Fra Rønne Dillettantcomedie, de første 75 Aar. (Bornholmske S. 1, 59—168.)

W. Niemann: Die Musik Skandinaviens. Leipzig.

Hortense Panum: De folkelige strengeinstrumenter i Nordens middelalder. (Aarsberetn. fra For. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1905. 112—60.)

J. Årsbo: Dansk Skolesang i det 16.—18. Aarhundrede. Bidrag til dansk Provinsmusiks Historie. (Vor Ungdom 1906. 75—80, 169—76.)

Hortense Panum: Musiken og Musikliv i Danmark efter Anno 1800. P.
Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 111.

P. Cornelius: Nordiske Kunstnere i Bayreuth. (Gads Danske Magasin 1906. 78—81.)

Bøger indsendte til Redaktionen.

Edvard Holm: Danmark—Norges Historie 1720—1814. 6. Bd. 1. D. (Ogsaa m. T.: Danmark—Norges Historie under Kristian VII. 3. Bd. 1. D.) Kbh., 1907. G. E. C. Gads Forl.

Fr. Thomassen: Breve til Fr. Frøbel og hans Hustru fra Adolf Diesterweg. Særtryk af Dansk Frøbeltidende 1907. Kbh., 1907.

Fr. Thomassen: Fellenbergs Opdragelsesanstalt og J. J. Wehrli. Særtryk af „Børnesagens Tidende". Kbh., 1907.

Axel Nielsen: Specier, Kroner, Kurant. En Studie over den faldende Rigsdalerværdi i Danmark i Tiden 1671—1726. Kbhvn., 1907. Peter Hansens Forl.

Jahrbücher des Vereins für mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde. 72. Jahrg. Schwerin, 1907.

Register über die Jahrgänge 51 bis 60 der Jahrbücher und Jahresberichte des Vereins für mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde, angefertigt von F. Rusch. Schwerin. 1907.

Fra Frederiksborg Amt. Aarbog for 1907. Udg. af Frederiksborg Amts historiske Samfund. Helsingør, 1907.

Fritz Arnheim: Gustav-Adolfs Gemahlin Maria-Eleonora von Brandenburg. Eine biographische Skizze. IV—V. Sonder-Abdruck aus dem Hohenzollern-Jahrbuch 1907.

Svenska Porträtt i offentliga samlingar. Utgifna under medverkan af Personhistoriska Samfundet. I. N. Sjöberg: Drottningholm. II. N. Sjöberg: Gripsholm. Vasatiden. Stockh., 1905—07. Hasse W. Tullbergs förlag.

K. A. Heiberg: Samlinger til en Slægtebog. 3. H. Kbh., 1907.

K. A. Heiberg: Mendels Lov og dens Gyldighed for Arvelighed mellem Mennesker. Særtryk af Ugeskrift for Læger. 1906. Nr 46.

Fra Ribe Amt. Udg. af Historisk Samfund for Ribe Amt. 1908. Kbh., 1908. Lehmann & Stage

Paul Schwebs: Die brandenburgische Marine im Seekriege 1676. In.-Diss. Berlin, 1907.

Historiske Samlinger, udgivne af Den norske historiske Kildeskriftkommission. 2. Bd. 3. H Chrania, 1907.

Poul Andræ: Andræ og hans Opfindelse Forholdstalsvalgmaaden. 2. forøgede Udg. Kbh., 1907. Lehmann & Stage.

Dansk Aarbog. Et nationalt Aarsskrift. 1907. Redigeret af Vilh. la Cour. Kbh., 1908. H. Hagerups Forl.

Koren-Wiberg: Bidrag til Bergens Kulturhistorie. 1—3. H. Bergen, 1908.

Carl Christiansen: Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie under de to første Enevoldskonger. 1. Del. Fra Enevældens Indførelse til den skaanske Krig (1661—1675). Kbh. 1908. Nordiske Forfatteres Forl.

Brevvexling mellem N. M. Petersen og Carl Säve. Et Bidrag til Skandinavismens og den nordiske Filologis Historie. Udg. af Carl S. Petersen. Kbh., 1908. Det Schubotheske Forl.

Handlingar rörande Sveriges Historia. 3. Ser. Svenska Riksrådets Protokoll. Utg af Riksarkivet genom Severin Bergh. XII. 1647, 1648. 1. H. Stockh., 1908.

Halvdan Koht: Die Stellung Norwegens und Schwedens im deutsch-dänischen Konflikt, zumal während der Jahre 1863 und 1864. (Videnskabs-Selskabets Skrifter. II. Hist.-Filos. Klasse. 1907. Nr. 7.) Krania, 1908.

Archivum Franciscanum historicum. Periodica publicatio trimestris cura P. P. Collegii D. Bonaventurae. Annus 1. Fasc. 1. Ad Claras Aquas prope Florentiam. 1908.

Joh. Steenstrup: Tidsregning. En kort Oversigt over Kronologien til Vejledning ved historisk Studium. Kbh., 1908. Tillge's Bogh.

Indhold:

Historisk Tidsskrift udgives med 4 Hefter aarlig. Den danske historiske Forenings Medlemmer betaler aarlig 4 Kroner. Anmeldelser om Indtrædelse modtages hos Foreningens Formand (Professor Joh. Steenstrup, Svanemosegaardsvej 12, V), hos dens Sekretær (Professor J. A. Fridericia, Nyvej 4, V), hos dens Kasserer (Dr. phil. M. Mackeprang, Adolph Steens Allé 10, V) og af H. Hagerup's Boghandel (Gothersgade 30, K). Klager over Mangler ved Tidsskriftets Tilsendelse samt Anmeldelser om Bopælsforandring bedes sendte til Dr. Mackeprang.

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgang aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske Forening mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 2 og 3 Kroner om Aaret. De Medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, ville behage at gøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Sekretær.

Historisk Tidsskrift,

Ottende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,
Foreningens Sekretær.

Første Binds sjette Hefte.

Kjøbenhavn.
H. Hagerups Boghandel, Hovedkommissionær.
Bianco Lunos Bogtrykkeri.
1908.

Udgivet sammen med 5. Hefte for 2. Halvaar 1907.

Indhold:

Historisk Tidsskrift udgives med 4 Hefter aarlig. Den danske historiske Forenings Medlemmer betaler aarlig 4 Kroner. Anmeldelser om Indtrædelse modtages hos Foreningens Formand (Professor Joh. Steenstrup, Svanemosegaardsvej 12, V), hos dens Sekretær (Professor J. A. Fridericia, Nyvej 4, V), hos dens Kasserer (Dr. phil. M. Mackeprang, Adolph Steens Allé 10, V) og af H. Hagerup's Boghandel (Gothersgade 30, K). Klager over Mangler ved Tidsskriftets Tilsendelse samt Anmeldelser om Bopælsforandring bedes sendte til Dr. Mackeprang.

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgang aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske Forening mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 2 og 3 Kroner om Aaret. De Medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, ville behage at gøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Sekretær.

Historisk Tidsskrift,

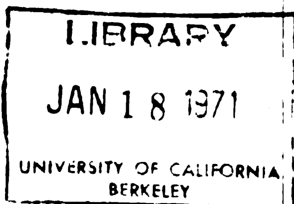
Ottende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,
Foreningens Sekretær.

Første Binds sjette Hefte.

Kjøbenhavn.
H. Hagerups Boghandel, Hovedkommissionær.
Bianco Lunos Bogtrykkeri.
1908.

Udgivet sammen med 5. Hefte for 2. Halvaar 1907.

Den danske historiske Forenings Bestyrelse bestaar af:

Museumsassistent **M. Mackeprang,** Prof. **Kr. Erslev,** Prof. **Joh. Steenstrup,** Dr. phil. **Aage Friis** og Prof. **J. A. Fridericia.**

Foreningen har udgivet:

Historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1840—45. Nyt historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1846—56. 3. Række. 1—6. Bd., samt Register. 1858—69. 4. Række. 1—6. Bd. 1869—78. 5. Række. 1—6. Bd. 1879—87. 6. Række. 1—6. Bd. 1887—97. 7. Række. 1—6. Bd. 1897—1906. 8. Række. 1. Bd. 1—5. H. 1907—08. Indholdsfortegnelse til 1—5. Række. 1889.

C. Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. Del. 1845—51.

—— Historisk-biographiske Samlinger. 1—3. Hefte. 1847—51.

J. P. F. Kønigsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter. 2. omarb. Udg. 1856.

N. M. Petersen: Bidrag til den danske Literaturs Historie. I—VI. 1853—64. (Udsolgt undtagen VI, Registret.)

H. G. Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 1861.

Fr. Hammerich: Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. 1863. (Udsolgt.)

O. Vaupell: Kampen for Sønderjylland 1848—50. I—III. 1863—67. (Udsolgt.)

H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. 1—3. Del, samt Aktstykker. 1868—77.

Joh. C. H. R. Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863). 1889.

Foreningens Medlemmer kan, for saa vidt Forraad haves, faa ethvert Bind af de første 4 Rækker af Historisk Tidsskrift mod at betale 4 Kr. samt ethvert Bind af 5te—7de Række mod at betale 6 Kr. Registret til 3dje Række leveres, naar ønskes, gratis sammen med Rækkens 6te Bind; ellers betales det med 50 Ø. Indholdsfortegnelsen til de 5 første Rækker koster 30 Ø.

For følgende Bøger gælder foreløbigt en **Prisnedsættelse**:

Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 50 Ø.

Kønigsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller. 1 Kr.

Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. D. 50 Ø.

—— Historisk-biographiske Samlinger. 50 Ø.

Reinhardt: Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vor Dage. (Særtr. af Hist. Tidsskr. 3. R. III.) 30 Ø.

Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie 1537 til 1621. 1—3. D., samt Aktstykker. 2 Kr. (Enkelte Bind eller Aktstykkerne 50 Ø.)

Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19. Aarh. 2 Kr.

Desuden er **Prisen** paa en Række enkelte Hefter af Historisk Tidsskrift **nedsat** til 30 Ø.; nærmere Oplysning gives i Subskriptionsindbydelsen til Tidsskriftets 8de Række, der kan faas gennem enhver Boghandel.

Knud Ulfeld til Svenstrup.

En adelig Embedsmand de to sidste Aartier før Enevælden.

Ved

K. C. Rockstroh.

Knud Ulfeld var født 1609 og faldt i en Kamp paa Grænsen mellem Skaane og Smaaland i Slutningen af September 1657. Han var Søn af Rigsraad Christoffer Ulfeld til Svenstrup, kom 1620 i Sorø Skole og studerede derefter flere Aar i Udlandet. 1630—39 beklædte han Hofstillinger hos Christian den Fjerde.

1. Ulfeld som Generalkrigskommissarius før, under og efter Krigen 1643—45.

Aarene 1639—46.

I Juni 1639 blev Ulfeld udnævnt til Generalkrigskommissarius ved den saakaldte Unionsstyrke[1]), det vil sige den hvervede Styrke til Fods og til Hest, som fra

[1]) Bestallingsbrevet (Jyske Reg. IX Fol. 397 smlgn. Skaanske Tegn. VI Fol. 362) er ganske kortfattet og kun en Tiendedel saa omfattende som hans ændrede Bestalling af 1647 — se Side 424—25. „Pensionen", 140 Rdl. in spec. maanedlig, skal begynde 3. Juni. Dagen efter Ulfelds Udnævnelse udstedtes en kongelig Anordning til Købstædernes Magistrater om paa Anfordring af Knud Ulfeld at levere denne rigtige Fortegnelser over deres indkvarterede Militær, at angive de enkelte ved Navn og om de var raske eller syge.

1638 var opstillet for at bevogte Landegrænsen mod Syd i Trediveaarskrigens sidste Aar. Denne Stilling var af militær-administrativ Natur, idet alt, hvad der hørte til Krigsmagtens Anskaffelse og Vedligeholdelse, særlig Mønstringerne af Mand og Hest, Vaaben og anden Udrustning samt hele Pengeregnskabet med Afdelingerne, med Landskaber, Byer og Institutioner, som berørtes af Militæret, henhørte under Kommissarien.

Til at forvalte et saadant Embede og i en saadan Tid behøvedes en overlegen Personlighed, som forstod at skaffe sig Respekt, og da Arbejdet derhos var byrdefuldt, uroligt og opslidende, havde det ikke været let at finde en Mand af tilstrækkelig Erfaring og i tilstrækkelig fremragende Stilling og derhos endnu i den yngre, kraftige Alder, som i længere Tid kunde og vilde bestride Embedet. I den Tid af knap et Par Aar, der var forløbne siden Unionsstyrkens Oprettelse, havde efterhaanden Tønne Friis, Mogens Sehested, Gregers Krabbe og Henning Valkendorf afløst hinanden som Generalkrigskommissarier[1]); men da Arbejdet tiltog stærkt i Omfang og krævede næsten bestandigt Ophold i Holsten og Slesvig, voksede Nødvendigheden af at finde en fuldt ud egnet Mand, saa at man undgik de hyppige Omskiftninger[2]). Skønt vor Viden m. H. t. Ulfelds Ungdom er meget

[1]) Det var i Anledning af Knud Ulfelds Udnævnelse, at Rigsraadet 25. Maj (?) 1639 udtalte: Angaaende en Commissars Underholdning, som altid skulde forblive i Tjenesten, er vor Mening, at da ingen før derfor har haft baade Besoldning og Kronens Len, da at Hans Maj., dersom han vil beskikke en saadan fast og med Besoldning, at det da bliver en, som ingen Len har (Erslev, Rigsraad og Stændermøder II S. 519 og 529).

[2]) Nærmere om de Forhold, under hvilke Ulfeld modtog Stillingen, se Ulfelds Udtalelser til Rigsraadet 1647 — Side 426—27 (Erslev l. c. III S. 427).

ufuldstændig — nogen Ligprædiken over ham kendes ikke — viser adskillige Udtalelser af ham et indgaaende Kendskab til de militære Forhold i Nederlandene, hvor mange Danske søgte Uddannelse i Krigerhaandværket, og hvor uden Tvivl ogsaa Ulfeld har gjort Soldatertjeneste. Forøvrigt havde Ulfeld baade 1637 og 1638 paa Kongens Vegne været Mønstringskommissarius ved Tropperne i Holsten[1]).

Unionsstyrken af „Riget" bestod først af 3000 Mand til Fods i et Regiment paa 10 Kompagnier under Generalmajor Markvard Rantzau, en af Kongens Regimentschefer fra den tyske Krig, og en Eskadron Ryttere i 4 Kompagnier under den senere saa bekendte Friedr. v. Buchwald, og fra 1640 kom der et Fodregiment til under Kongens Svigersøn Christian Pentz. Ved Hertugdømmernes særlige Unionsstyrke var den dygtige og samvittighedsfulde Kay v. Ahlefeldt Generalkrigskommissarius.

De Pengemidler, hvormed Udgiften til Unionsstyrken bestredes, hidrørte fra de saakaldte Unionsskatter af Danmark og Norge (samt af Hertugdømmerne), hvilke fra 60,000 Rdlr. i 1637, da udskrevne danske Afdelinger og Rostjenesten sendtes til Holsten, steg til 180,000 Rdlr. i 1638 og i den nærmest følgende Tid til imellem 3 og 400,000 Rdlr. aarlig[2]). De fleste af disse Penge flød som en Strøm af Sølv i sydlig og vestlig Retning mod Landegrænsen og delvis derudover. Transporten af en Maaneds Lønning, omtrent 20,000 Rdlr.[3]), skete almindelig paa

[1]) Indk. Breve til Danske Kanc. 17/1 1641; Glückstadtske Elb-Told-Regnsk. 1637 (Mønsterruller over Jesp. Friis' Jyske Regiment); Erslev l. c. III S. 427.

[2]) Overslag over Unionsskatten fra 11. Dec. 1637 til Mikkelsdag 1641.

[3]) I April 1639 afgik der endog 63,000 Rdlr. i een Transport (Valkendorfs Regnskaber).

den Maade, at alt dette møntede Sølv nedpakkedes i Fustager og paa lejede Køretøjer førtes hen, hvor det skulde bruges, f. Eks. til Mønsterpladsen, hvor Maanedslønningen skulde udbetales. Paa hvert Køretøj var der læsset 6—10,000 Rdlr., og som Transportfører gik enten en af Kongens Skrivere eller Ulfelds Skriver, Johan Wessling, med en af dem lejet Mand; men ellers fulgte der ingen Bedækning med, hvad der viser, at Retssikkerheden var god paa Landevejene og ved Færgestederne. Kun en enkelt Gang i Fredstid, i 1640, skete det, at Skriveren under et nødtvungent Ophold i Haderslev saa sig nødt til at beholde hos sig en af Kongens „Liggere“ (Livvagtskarl) „for fahre skyld, effterdi der var en stor dorchtog daglig af Rytteri baade frem og tilbage, effterdi jeg iche vidste eller havde Ordre tilforn“[1]). — Ulfelds egen Lønning, 140 Rdlr. pr. Maaned, var selv efter de Tiders Pengeværdi temmelig ringe, da den kun ganske lidt oversteg den Lønning, som en Kaptajn og Kompagnichef fik; men hans Formænd i Embedet havde alene faaet Forplejning til 4 Vognheste efter den almindelige militære Takst. Det maa dog fremhæves, at Ulfelds Formænd havde af Kronens Len, og ogsaa Ulfeld fik saadant overdraget i 1640, da Kongen skriver til Corfitz Ulfeld: „Er knud ulfeldt tiendt med ded len, som offue gedde haffde, saa kan hand faa ded“. I Maj nævnte Aar fik Ulfeld da Tønsberg Len og St. Olafs Kloster[2]).

[1]) Ulfelds Regnskaber 1639—40 (Skaanske Handl. No. 860). En enkelt Gang i 1638, da Tønne Friis fra Herredagen i Kolding medførte en af Rigsraadet bevilget stor Pengesum, lod han denne „konvoyere“ mod Syd af Rostjenesteryttere (Tønne Friis' Regnskaber).

[2]) Lensbrevet er dateret 5/5 1640 (Norske Rigsregistraturer; Christian den Fjerdes Breve ved Bricka og Fridericia V S. 297; Samlinger til det norske Folks Hist. etc. V S. 439).

Aaret 1639 var i flere Henseender et Mærkeaar for Knud Ulfeld: han indgik sit første Ægteskab, med Otto Lindenovs Enke Vibeke Clavsdatter Podebusk til Østergaard i Salling, han udnævntes til Løjtnant ved skaanske Rostjeneste[1]), for hvilken Henrik Lindenov var Ritmester, og endelig kom han, som alt nævnt, ind i den betydningsfulde Stilling som Generalkrigskommissarius.

Ved Tiltrædelsen af sit Embede laa Ulfeld syg i Odense, thi han anfører i sit Regnskab, at han den 31. Maj sendte sin „Tjener" (Wessling) fra Odense til Glückstadt „til Hans Majestæt at give min Svaghed til kende og erfare, hvorledes med Mønstringen skulde forholdes", hvorhos Wessling medførte nogle Penge til Krigsfolkets Besoldning, som Ulfeld havde modtaget af sin umiddelbare Formand i Embedet, Henning Valkendorf, hos hvem Ulfeld sandsynligvis har været for at faa Underretning om sin Embedsførelse[2]). Endnu et Stykke ind i Juni fungerede Valkendorf som Kommissarius, vistnok paa den syge Ulfelds Vegne. Ved Slutningen af Juni var Ulfeld dog kommen paa Benene igen og rejste omkring i Kolding-Ribeegnen paa Embedsvegne. Ved Begyndelsen af August var han atter ovre i Odense, men rejste derpaa over Haderslev til Glückstadt, hvor han traf Kongen, og han gjorde denne Rejse endnu fire

[1]) I Anledning af Kommissarieembedet tillodes det Ulfeld samme Dag, han blev udnævnt, at han i Fredstid maatte være forskaanet for Mønstring af sine Rostjenesteryttere — „dog dersom Riget nogen Krig (det Gud naadelig afvende) paakom", skulde han lade sine Heste og Folk ligesom andre af Adel møde under Fanen. (Skaanske Tegn. 6/6 1639 (VI Fol. 362) samt 15/5 1639).

[2]) Den 18. Juni fik Valkendorf Ordre om at tilstille Ulfeld Ordrer m. m. Bestallingen vedrørende. Fyenske Tegn. V S. 32 og Christian den Fjerdes Breve ved Bricka og Fridericia V S. 247.

Gange inden Slutningen af Vinteren 1639—40. I det hele taget blev det et højst uroligt Liv, Ulfeld kom til at føre nu i en Tid af omtrent 8 Aar: det meste af Tiden i Fredsaarene er han i Holsten, men han træffes jævnlig oppe i Slesvig, i Jylland, paa Fyen, i Kjøbenhavn, paa Kronborg osv. Til Skaane kom han kun sjældent, men derimod opholdt han sig af og til paa Østergaard i Salling, og navnlig var han imellem sine Rejser hyppig at træffe i Egnen mellem Haderslev og Kolding[1]); thi i disse to Byer eller i deres Nærhed — paa Grænsen mellem „Riget“ og Fyrstendømmerne — laa der næsten altid i disse Aar større eller mindre Afdelinger af det geworbne Folk.

Det kunde naturligvis ikke undgaas, at Ulfelds Embedsstilling af og til bragte ham i Konflikt med en og anden af Officererne samt med Personer eller Myndigheder udenfor Hæren, hvis Krav Ulfeld ikke mente at kunne opfylde, og en væsentlig Ulempe for ham i hans Arbejde blev derfor Kongens Mangel paa modent Overlæg og paa Konsekvens i Fastholdelsen af sine Beslutninger[2]).

---

[1]) Bl. a. i Vinteren 1639—40 skulde der hver Uge leveres Ulfeld 7 Læs Brændeved, saa længe han opholdt sig i Kolding By (Jyske Tegn. X Fol. 138). Det var ved den Tid (1640), at han skænkede Latinskolen i Viborg 500 Rdlr. in spec. som et Legat. (Saml. t. det norske Folks Hist. Bd. 5 S. 439 og Hofmans Danske Fundationer).

[2]) Det var ogsaa en Ulempe, at Antagelsen af Officerer indtil og med Kaptajnsgraden snart foretoges af Kongen personlig, snart af Rigsmarsken, hvorved der kunde fremkomme Tvivl om, hvorvidt Kongens eller Marskens Udnævnelse skulde have Fortrinet. I en saadan Anledning skriver Ulfeld i 1641 til Iver Vind: „... daa paa dett ieg ike schal staa i fare, om jeg giffuer den besoldning, som ike er approberett aff Kong: May: att saa fortiene Vnaade; Och om ieg ike vill giffue den besoldning, som Rigens Mars lader forrestille, daa att haffue

Ligesom Christian den Fjerdes indre og ydre Politik førtes usammenhængende, i pludselige Overgange, saaledes optraadte han i sin Egenskab af Hærens Overhoved altfor ofte lunefuldt og skiftede Anskuelser fra Dag til anden: intet Forhold kunde faa Tid til at fæstne sig; Reduktioner og Nyhvervninger, Forhøjelser og Nedsættelser af Lønninger m. m. jog efter hinanden og var ofte fremkaldte af forholdsvis ringe Foranledninger.

En Dag drejer det sig om Ophævelsen af nogle Vagter, som Kongen anser for ganske overflødige, men kort Tid efter skønner er ganske uundværlige; en anden Dag om nogle Underbefalingsmænd, som Kongen afskaffer for at indføre dem nogle Uger senere. Saa beordrer han Lønningsforhøjelse for nogle Officerer, som har forstaaet at vinde hans Øre og Hjærte, men fratager dem Forhøjelsen efter faa Ugers Forløb af Frygt for at blive overrendt af andre i samme Anledning; saa tilstaar han en særlig yndet Officer særlige Begunstigelser i Borgerkvarter for kort Tid efter at fratage ham disse Begunstigelser, da Borgerne energisk protesterer derimod. Lønningsmaaneden lader han veksle fra 32 til 31 og 30 Dage og med tilbagevirkende Kraft for flere Aar, hvad der volder uhyre Besvær ved Regnskaberne og giver Anledning til mange Misforstaaelser. I 1639 afskaffede

---

hannem till Vwen". Han beder sig derfor underrettet om, hvorvidt Kongen endnu er ved samme Mening som tidligere: „Nemblig att ligesom alle høye officer vdi Holland och andenstedz, allene bortschienkis aff Hans Exellens och Generalen sellff: Saa will och hans Kong: Mayest: haffue sig samme høyhed forrebeholden ....". Han ønsker endvidere Oplysning om, hvorvidt: „den, som for sin forseelsse schyld, er, ved Krigsrett, dømbt fra ære eller liff kand aff nogen pardonneris vden aff Kong: Mayest: Allene". (Indk. Breve til Danske Kanc. 17/1 1641, smlgn. Jyske Tegn. 25/1 1641).

han Obersterne ved Regimenterne, men genindsatte dem i 1640 for atter i 1642 at afskaffe dem osv. osv.[1]).

En anden og betydelig Ulempe for Generalkrigskommissarien fremkom ved, at Kongen vel var prompte til at drage Unionsskatterne ind i sit Skatkammer, dels i Kjøbenhavn, dels i Glückstadt, men han var til Tider overordentlig treven med at anvise Udtællinger til Afdelingernes Lønning. Med dette sidste in mente virker det derfor noget overraskende at se en kongelig Ordre som den af Juli 1641: at da Grev Pentz[2]) har angivet for Kongen, at hans Regiment har et stort Tilgodehavende hos Kronen, skal Ulfeld „snarest afbetale“ Regimentet

[1]) Jyske Tegn. 25/9 og 8/12 1639, 24/1 og 26/2 1640 samt 24/10 1643; Tønne Friis' Regnskaber 1637—38 og Ulfelds 1639—40; Erslev l. c. II S. 460.

Oplysende for Forretningsgangen er nogle Bemærkninger af Kommissarius i 1637—38 Tønne Friis i hans Regnskabsbog: „Givet et Bud, som gik fra Oldesloh og til Glückstadt at forfare hos Hans May.s Kammerskriver (det var dengang Henrik Müller, den senere Købmand og Admiralitetsraad), om Kong. May. havde ingen Ordinans efterladt sig, hvorledes det med alting skulde tilgaa, item at lade ham vide, Raadet intet vilde have de 8000 Rdlr., som var optagen“. Endvidere samme Aar: „Drog jeg til Haderslev at hente Ordinans hos Hans May., hvorledes det skulde gaa til, om de Kejserlige endeligen vilde ind i Landteholstein (herom se nærmere Jyske Tegn. Bd. IX 17/10, 19/12 og 26/12 1637) og at hente Penge til Folket. Item at forfare, hvorledes det skulde forholdes med Officerernes Traktement, hvilket Punkt han viste mig til Raadet med, og var jeg paa Rejsen hen til Rigens Marsk; men Hans May. skrev efter mig, at jeg straks skulde derud igen, og da jeg kom til Haderslev igen, fik jeg der halvfemte Tusind Rdlr., som Hr. Albret Skiel havde der staaende, som jeg tog ud med mig ....“. Han synes at være kommen til Kolding, da Kongens Bud indhentede ham, thi han har to Gange passeret Vejen Haderslev-Kolding med Slæde, „for ingen kunde komme frem med Vogne for Sne“.

[2]) Kongens Svigersøn. Om Afregningen se Christian den Fjerdes Breve VI S. 109.

med den Summa af 46000 Rdlr. — en Sum som langt overgik, hvad Kommissarien sædvanlig laa inde med. Ligesaa ejendommelig er en kongelig Ordre af 1639 til Ulfeld: at Oberstløjtnant Buchwald „angiver for os“, at den ene Halvdel af hans Kompagnier mangler Lønning for omtrent tre Maaneder, den anden Halvdel for omtrent to Maaneder, hvilket er til største Skade baade for Borgerskabet og for Rytterne. Ulfeld skal derfor herefter „kontentere Buchwalds Folk til den fulde Maaned“, og dersom han ingen Penge har, lade dem miste, saa at de kommer til at staa ens, og „indtil de fuldkommen kan afbetales“[1]). Dette sidste er en ganske snild Maade at komme uden om Klagen over de ulige Kaar, men den var næppe egnet til at bringe Klagerne over manglende Lønning til at forstumme.

Paa direkte Vis at udtale sig om Vanskelighederne ved at faa Penge fra Kongens Skatkammer, det forbød naturligvis Ulfelds Respekt overfor Kongen; men det kommer frem paa anden Maade, f. Eks. i Juli 1641, medens Kongen — som da næsten altid i disse Aar — opholdt sig i Glückstadt, idet Ulfeld skriver: „udsendt efter salig Hr. Jørgen Urnes[2]) Befaling min Tjener til Glückstadt til Hans Kgl. May. efter Penge, eftersom Krigsfolket resterede her i Danmark 4 Maaneders Lønning, og de da skulde ud at slage Lejren“[3]) [ved Fuhlsbüttel]. Nogle Maaneder senere skulde det ene af de to kongelige Fodregimenter forlægges over i Stift Bremen til Erkebiskop Frederik (den Tredie), men forinden skulde der mønstres

1) Jyske Tegn. 17/9 1639 og 27/7 1641.
2) Rigsmarsken.
3) Hvorved maa bemærkes, at det netop var i Juli 1641, at Kongen befalede Ulfeld „snarest“ at udbetale de 46000 Rdlr. til Pentz.

og udbetales Afregning, og Penge var der ingen af: „Rejste Kommissarien hastelig herud[1]) til Hans May.. eftersom alle Høy-Officerer det var begærendes, om adskillige Ordrer at bekomme af Hans May. .... kom ej længere end til Haderslev“, hvor han mødte Kongens Renteskriver med 24000 Rdl. samt Breve fra Kongen[2]).

Samtidig hermed var Kongen meget ømtaalig overfor „Undersaatternes“ Henvendelser, naar de havde Penge tilgode for Forplejning, som var ydet Soldaterne i Kvartererne, og han udtaler sig jævnlig og meget misfornøjet om, hvordan han „molesteres“ af Overhæng fra Soldaternes Kreditorers Side, idet han ikke betænker, dels at han selv jævnlig er Skyld i, at Soldaterne ikke faar deres Lønning i Tide, dels at deres Vilkaar forværres ved, at de ikke er i Stand til at betale kontant, men maa give Anvisning paa Betaling, naar de faar deres Afregning. Ogsaa i Forholdet til den ikke-militære Befolkning var Ulfelds Stilling ikke uden alvorlige Bryderier, idet han som en Slags militær Embedsmand vel sagtens først og fremmest følte sig forpligtet til at varetage de militæres Interesser, men paa den anden Side maatte regne med, at Kongen i sin jævnlige Mangel paa Retfærdighed og Omtanke ensidig antog sig „Undersaatternes“ Sag og tilsidesatte Hensynet til Soldaterne. Saaledes skal nævnes, at Markv. Rantzaus Oberstløjtnant Paul Sehested og hans Kompagni skyldte nogle Penge til Borgerskabet i Oldeslohe fra den Tid, Kompagniet havde „Laufplatz“ der i Byen. Borgerne fremkaldte da i Begyndelsen af 1640 en meget unaadig kongelig Skrivelse til Ulfeld, der

[1]) Denne Gang ind i Riget.
[2]) Ulfelds Regnskaber 1640—41; Arkivet i Wilster: Acta No. 19 (Tiden 1638—47).

beordres til uopholdelig at betale Pengene og føre dem i Afdrag i Kompagniets Regnskab. En lignende Overhaling fik Ulfeld i August samme Aar i en lignende Anledning, og i det hele taget var Kongen eller Embedsmændene i Tysk Kancelli ikke karrige med at uddele „Næser“[1]).

I 1642[2]) valgtes Anders Bilde til Rigsmarsk, efter at Embedet havde staaet ledig en Tid efter Jørgen Urnes Død. Til dette Embede havde Kansleren Chr. Thomesen Sehested foreslaaet — foruden Anders Bilde og Corfitz Ulfeld — „Knud Ulfeld“; men der var dengang to omtrent jævnaldrende Mænd af dette Navn, og begge var Rytterofficerer: Generalkrigskommissarien og Knud Ulfeld Jakobsen, og det er vanskeligt at afgøre, hvem af de to Mænd Kansleren har ment[3]). Knud Jakobsen blev Rigsraad 1644 og var da Kongens Hofmarskalk samt Chef for Hoffanen og vel anset blandt sine Standsfæller.

I Vinteren 1641—42 laa det hvervede Korps ikke mindre end 6 Maaneder i en forskanset Lejr ved Fuhlsbüttel omtrent 10 Kilometer nord for Hamborg, og i Maj-Juni 1643 laa det samlet ved Ütersen, omtrent midtvejs mellem Hamborg og Glückstadt — begge Gange for

---

[1]) Inländ. Registr. 1/2 og 29/8 1640. Angaaende Ulfelds Kommissarieforretninger skal iøvrigt henvises bl. a. til Jyske Tegn. 26/12 1639 (en gennemført Reduktion saavel af Personellet som af Lønningerne ved de hvervede Afdelinger), 23/5, 15/12, 20/12 og 21/12 1640, 1/3 (4 Breve), 22/8, 21/9 og 25/9 (2 Breve) 1641; Indk. Breve til Danske Kanc. 17/1 1641 og 5/5 1642.

[2]) Den 18. April ifølge en gammel Optegnelse i Ny kgl. Saml. Fol. 617. Prof. Erslev i Rigsraad og Stændermøder etc. II S. 598 har bestemt Datoen til at ligge mellem den 17. April og 16. Maj.

[3]) Prof. Fridericia udtaler i Hist. Tidsskr. 4. R. III, at det var Generalkrigskommissarien.

at give Kongens sædvanlige Mellemværender med den rige Handelsstad behørigt Eftertryk[1]). Efter Samlingen i 1643 førtes den specielt danske Unionsstyrke tilbage i „Riget“ og spredtes over Jylland, Øerne og Skaane m. m., og her forblev den, lige til den svenske Hær under Torstensson pludselig brød ind over Holstens Grænse i December 1643.

Det kan næppe betvivles, at Kongen personlig er bleven overrasket ved det svenske Overfald og har staaet som lamslaaet derved; men det synes, som om andre har været bedre belavede derpaa, idet Kompagnier af det gamle geworbne Fodregiment allerede den 19. Decbr. efter Ordre skyndsomst afmarcherede fra Vestjylland mod Lillebelt. Saadan Ordre er ikke udgaaet fra Kongen eller Regeringen, men maa hidrøre fra Rigsmarsken Anders Bilde. Vi ser ogsaa, at Knud Ulfeld i September-Oktober 1643 er i ret travl Virksomhed paa Fyen, hvor han har indkøbt et større Parti Krudt til „Soldaterne“, og hvor han har mønstret det geworbne Mandskab. Ved Slutningen af December, medens Kongen fredelig højtideligholder Julen paa Frederiksborg, er Anders Bilde og Knud Ulfeld m. fl. Adelsmænd i ivrigste Virksomhed paa begge Sider af Lillebelt med at organisere de disponible Stridskræfter, indkøbe Proviant og andet Krigsforraad (Bly, Jærn, Vaaben, Tømmer m. m.) og forstærke de tarvelige Forskansninger ved Snoghøj, Strib og Middelfart. Fra Ulfelds Haand i disse bevægede Dage haves der en lille Meddelelse af mere personlig Art, som er ganske karakteristisk, idet den i al sin Lakoniskhed viser ham netop

[1]) Om Vanskelighederne ved at skaffe Soldaterne deres Tilgodehavende inden Udmarchen til Holsten se Christian den Fjerdes Breve VI S. 290, 306 og 308.

som han var: en dansk Mand trods sine Studieaar i Italien og Frankrig og trods sit nylig afbrudte fleraarige Ophold i væsentlig tyske Omgivelser og tillige som en Mand, der under de mest kritiske Forhold til alle Sider har Sindsro nok til at vise en vis Humor. Han havde i Middelfart købt en Del Proviant af en vis Heinrich Tileman og lod i den Anledning udfærdige en Skrivelse paa Tysk til Henning Valkendorf, hvori han bad denne om at lægge de fornødne Penge ud. Som en Forklaring for at han skrev Tysk, tilføjer han egenhændig — skønt dette Sprog anvendtes saa almindelig i militære Forhold: „Kiere Broder, jeg lader schriffue dett paa tysch, paa dett Mannen dett kan forstaa, som siunis nogen vantro".

I de skæbnesvangre Dage omkring Nytaar 1644, medens Fjenden var i Fremrykning gennem Slesvig, og den forfærdede Befolkning fra Land og By over Hals og Hoved strømmede over til Fyen, synes Knud Ulfeld mere end nogen anden at have staaet Anders Bilde bi i dennes store og ansvarsfulde Arbejde paa begge Sider af Beltet. Og vel var Anders Bilde en ualmindelig energisk Personlighed, men de Fordringer, der fra alle Sider stilledes til den ledende og ordnende her, var saa mangfoldige, at ogsaa en saa arbejdsdygtig, ligevægtig og indsigtsfuld Mand som Knud Ulfeld ret var paa sin Plads. Den 9. Januar 1644 fandt Rytterfægtningen mellem den svenske Hærs Fortrav og Buchvalds 4 Kompagnier Sted mellem Kolding og Snoghøj, og umiddelbart derefter indesluttede Svenskerne den endnu kun halvt færdige Forskansning ved Snoghøj, hvori fandtes det gamle geworbne Regiment og det meste af Jyske (nationale) Regiment til Fods samt en Del af Buchwalds Ryttere. Efter en gennem flere Dage fortsat Kanonade fra begge Sider, og efter at Rytterne

samt Hovedparten af det hvervede Folk og en Del af Jyske Regiment var bleven overførte til Fyen, overgaves Forskansningen den 14. Januar efter Ordre af Kongen, som imidlertid var kommen til Stede paa Fyen.

I de nærmest følgende Maaneder organiserede Bilde Forsvaret af Fyen, afviste flere svenske Angreb paa Øen og foretog selv adskillige heldige Flankeangreb paa Fjenden i Jylland. Ved en Rekognoscering af Fjendens Stilling ovre i Snoghøjegnen allerede den 25. Januar ledsagedes Bilde af Knud Ulfeld, der var forbleven her i det forventede Brændpunkt for krigerske Begivenheder og røgtede sin Gærning, indtil han i September Maaned fulgte med til Skaane, hvor Kongen samlede en betydelig Hærstyrke, efter at Torstensson havde forladt Jylland. I Maj havde Ulfeld været i Kjøbenhavn for at rejse Penge, og han skriver herom til Henning Valkendorf: „.... min Skriver har været herovre at skulle affordre en Summa Penge til at betale Krigsfolket i Fyen; men her[1]) er ingen Penge i Forraad. Saa har dog Hr. Hofmester forstrakt af Hans Maj.s egne Penge 5000 Rdlr.: flere kan jeg ikke faa, da Hans Maj. ikke selv er til Stede ....“ Han beder Valkendorf om at skaffe, hvad der yderligere behøves[2]). Kongen var dengang optaget af et af disse underlige, usammenhængende og kun delvis gennemførte Tog med Flaaden, som var ham ejendommelige. Under det samme Ophold i Kjøbenhavn indsamlede Ulfeld en Del Penge, som Højadelen skød sammen til

[1]) D. v. s. i Kjøbenhavn.

[2]) Fremstillingen af Begivenhederne 1644 er næsten udelukkende bygget paa Unionsskatteregnsk. 1643—45 (Milt. Regnsk. III c osv.) samt Skaanske Handlr. No. 876, „Krigssager 1647“. Alle disse Regnskaber henhører under Knud Ulfelds Kommissariatsregnskaber.

Hvervning og Underhold af Krigsfolk — saaledes Rigens Kansler Just Høg 2000 Rdlr., Corfitz Ulfeld, Ove Giedde og Knud Ulfeld selv 1000 Rdlr. hver, Tage Tott 2000 Lod Sølv, der leveredes ind til Mønten og beregnedes for 906½ Rdlr. 20 ß; 500 Rdlr. skænkedes bl. a. af „min kære Fader Christoffer Ulfeld". Det var i Anledning af denne Indsamling, at Ulfeld i Subskriptionslisten udtalte: „Eftersom jeg har udgivet til det Kompagni, jeg efter Rigsraadets Villie hverver i Skaane, til Bedste 1000 Rdlr. og dog har mistet baade i Jylland og Skaane, hvad jeg ejede, da naar andre, som har bedre Middel end jeg, baade i Skaane og andensteds, gør lige ved mig, vil jeg videre forstrække, hvad jeg kan afstedkomme"[1]).

Da Kongen i September samlede en betydelig Hær ved Malmø, fulgte Knud Ulfeld med derover[2]) og var virksom ved Mønstringer, ved Indkvarteringen af de talrige Afdelinger i Fæstningen og dennes nærmeste Omegn, ved Anskaffelse af Proviant og Materiel m. m. Som bekendt forstod Kongen ikke at udnytte den foreliggende gunstige Situation, som en i Tal overlegen og vel uddannet Hær samt en af stærke Fæstninger støttet Operationsbasis ydede ham. Det lykkedes ham vel ved en forsigtig Fremrykning at faa Fjenden til at trække sig i nordlig Retning, men der blev ikke gjort noget alvorligt Forsøg paa at tilføje Fjenden et Nederlag, og paa Efterretningen om, at Pros Munds lille Flaade var bleven ødelagt af den langt overlegne svenske Flaade, skyndte han sig tilbage til Kjøbenhavn. Den ved store Anstrængelser samlede

---

[1]) Erslev III S. 17. Dette Kompagni overlod Ulfeld efter Fredsslutningen til Hannibal Sehested, der lod det føre op til Norge, (Saml. t. d. norske Folks Hist. V. S. 379).

[2]) Eller rettere: han synes at have været der, da Kongen kom. (Christian den Fjerdes Breve VI S. 494 og 497).

og udrustede Hær spredtes igen til alle Sider, og Fjenden spillede atter Herre i Skaane.

Sommeren 1645 opholdt Ulfeld sig en lang Tid i Kjøbenhavn, hvor han ved Siden af sine andre Hverv anvendtes af Kongen som en Slags Kommandant i Fæstningen[1]).

Efter Fredsslutningen forelaa der et vældigt Arbejde for de til den militære Administration hørende, og da navnlig for Knud Ulfeld, ved at gennemføre Reduktionen af Hæren til Fredsfod. Dette Arbejde varede ved indtil Udgangen af Aaret 1646, da det hvervede Fodfolk var bleven bragt ned til omtrent Halvdelen af, hvad det havde været før Krigen, det hvervede Rytteri var bleven forlagt rundt omkring paa Landet, medens de under Krigen opstillede Afdelinger alle var bleven opløste. Man faar et Indblik i dette store Arbejde ved at gennemse de store Bunker af Regnskaber fra Ulfeld, som endnu er bevarede. Hvad man derimod ikke kan se, men kun ane, det er det uendelige Bryderi, som det maa have voldt nogenlunde at tilfredsstille alle de mange Personer, militære som ikke-militære, som havde Fordringer paa Kronen fra Krigens Tid eller før denne. Ja havde Pengene endda flydt nogenlunde tilstrækkelig, saa kunde Arbejdet have gaaet nogenlunde let fra Haanden; men der var Kompagnier, ja Regimenter, som havde indtil halvandet Aars Lønning tilgode, og som til Gengæld selv skyldte i Kvartererne omkring i Landet for Føde og Klæder.

Almindeligvis fik de „reducerede“, de menige saavel som Befalingsmændene, en Maaneds Lønning — det ud-

---

1) Sjæll. Tegn. 7/6, 6/7, 30/7, 4/8, 16/8 og 28/9 1645 og Kjøbenhavns Diplomat. V S. 282, 284, 285, 286, 288 og 289.

skrevne Mandskab dog kun en Uges Lønning — kontant ved Afskeden samt deres „Passbort“ eller „ærlige Afsked“, men iøvrigt kun en Afregningsseddel med en Opgørelse af deres Tilgodehavende, og hermed kunde de, ofte med Kone og Børn, rejse ud i den vide Verden, hvorhen de vilde, men ud af Landet, dersom de var fremmede. Man kan forestille sig, med hvilke Følelser en varmhjærtet Mand som Knud Ulfeld har udstedt en Ordre som denne: „Eftersom nærværende Soldat (Edward Bruen) er aftakket og er nu bestediget paa sin Rejse til England og har faaet 4 Rdlr., saa ville Hans Wessling endnu give ham til Tærepenge 6 Rdlr., efterdi han af Fjenden er skudt og bleven lam“. Og Krøblingen har ikke engang været i Stand til selv at sætte det Kors paa Kvitteringen, som skulde træde i Stedet for Underskrift — det har hans Hustru maattet gøre for ham[1]).

Man har i vore Dage vanskelig ved at fatte, hvilke Bryderier det voldte at skaffe Midler til Tilfredsstillelse af den værste Trang hos Statens mange smaa og store Kreditorer efter saa ødelæggende Krige som Torstenssonfejden og Krigen 1657—60; og om en Fordringshaver kunde faa en større eller mindre Del af sit Tilgodehavende honoreret — eller i det hele taget faa noget — beroede meget paa Tilfældigheder og paa personligt Bekendtskab til saadanne Mænd, overordnede som underordnede, hvem Statens Pengemidler passerede. Et Par Eksempler herpaa skal anføres. Saaledes skriver Rigshofmesteren, Corfitz Ulfeld, i August 1647 i de mest bevægelige Udtryk til Knud Ulfeld om at betale en Kaptajn Darsy, som i mange Aar havde gjort Tjeneste i Skaane,

[1]) Skaanske Handl. No. 876, „Krigssager 1647“.

og hvem Kongen personlig havde lovet at hjælpe, hans Tilgodehavende. Knud Ulfeld synes ikke at have haft de nødvendige Penge i Kassen, men maa bede Kommissarieskriveren, Hans Wessling, som iøvrigt var Svoger til Darsy, om at søge at faa de nødvendige Penge til Laans.

Naar det for en af Statens højeste Finansembedsmænd var nødvendigt at bede sin Skriver anstrænge sin personlige Kredit for at tilfredsstille en Fordring, for hvis Indehaver baade Kongen og Rigshofmesteren interesserede sig, kan det ikke undre, at det faldt andre Instanser vanskeligt at opfylde deres Forpligtelser. Saaledes skriver Rigsmarsken samme Aar 1647 til en af Landkommissarierne for Sjælland, den bekendte Wenzel Rothkirch, at Oberstløjtnant Michael Eckstein, den senere Kommandant paa Bornholm, er bleven antagen til Tjeneste, og der skal udbetales ham 200 Rdlr. Rothkirch lod denne Ordre gaa videre til Kommissarieskriveren for Sjælland, men denne havde slet ingen Penge, og først flere Maaneder senere, da Rothkirch „har erfaret", at Skriveren har faaet 400 Rdlr. ind i Kassen, kan han give Ordre om Betalingen af de 200 Rdlr.

I Anledning af det anførte Brev fra Rigshofmesteren til Knud Ulfeld skal bemærkes, at der synes at have hersket et meget godt og hjærteligt Forhold mellem de to Mænd. Der kendes vel kun nogle faa Breve mellem dem, og disse omhandler mest Forretningssager, men der er dog over dem et umiskendeligt Anstrøg af Velvillie og Fortrolighed fra Rigshofmesterens Side. Hofmesterens Breve er snart helt paa Fransk, snart paa Dansk med en fransk Indledning, til hvilken det efterfølgende Dansk lyder helt fornøjeligt som f. Eks.: „Monsieur. Félicité et bonheur vous soit ensemble à toute votre mai-

son! Her paa stedid giøriss fornøden tuende Møllesteene osv. ....“ (til Kongens Møller ved Vandkunsten)[1]).

Af de ikke mange Breve, som kendes fra Knud Ulfeld, skal her anføres et til Hans Wessling som Eksempel paa den Form, han anvendte, og den Tone, han anslog overfor en af sine undergivne. Han bruger almindeligvis den Indledningssentens (J. H. s.), som er kendt fra hans samtidige Standsfælle, den gudfrygtige og nidkære Patriot Christen Skeel Albretsens Dagbog. Brevet lyder: „Kære Hans Wessling, Gud være altid hos Eder! Eftersom I skriver, om I nogle Penge hos Laurids Jensen[2]) maa annamme, saa har jeg derom skreven Laurids Jensen til og er dermed tilfreds, at I hos ham oppebærer et Tusind Rigsdaler, hvoraf I kan forstrække Kaptajn Strauss' og Kaptajn Crantz'[3]) Kompagnier nogle Hundrede Daler — dog at I vel har i Agt, at Fæstningerne ikke skal fattes. Eder Gud befalet“. Han tilføjer derpaa: „Jeg vil, næst Guds Hjælp, selv med det første søge Kong: May: og underdanigst berette al Ting“[4]).

I 1647 opstod der en meget heftig Strid mellem Knud Ulfeld og Provinsernes Landkommissarier — en af de Stridigheder indenfor Adelen, som kendetegnede Christian den Fjerdes sidste Regeringsaar. Disse Stridigheder var jo mere eller mindre direkte fremkaldte af den i

[1]) Landskrone Lens Regnsk. 1647—49.
[2]) Vistnok den skaanske Kommissarieskriver.
[3]) Johan Strauss og Otto Crantz var begge ved Det Gamle Danske (geworb.) Regiment til Fods.
[4]) Skaanske Handl. No. 876. „Krigssager 1647“. Der bliver senere Lejlighed til at se, hvad Ulfeld kan have ment ved Tilføjelsen i Brevet.

aandelig og legemlig Henseende stærkt svækkede Konge, og noget lignende kan have været Tilfældet her, da det kan ses, at Knud Ulfeld havde direkte Adgang til Kongen og muligvis i Læ af denne og Svogerpartiet har spændt Buen for stramt overfor sine Standsfæller; men det er ikke muligt tilstrækkelig at trænge til Bunds i Sagen. Muligvis har den Yndest, som Knud Ulfeld aabenbart har nydt hos Kongen, og som bl. a. gav sig Udslag i, at Ulfeld i 1646 havde faaet Landskrone Len afgiftsfrit, været andre ubehagelig, hvorhos ogsaa dette, at Knud Ulfeld stod Corfitz Ulfeld og Svogerpartiet nær — Knud Ulfelds Broder Ebbe var jo selv en af „Svogrene“ — kan have paavirket den øvrige Adels Stemning overfor ham. Endelig synes der at have eksisteret et mindre „nabovenligt“ Forhold mellem Familien Ulfeld paa Svenstrup og nogle andre af den skaanske Højadel (Tott, Brahe).

Forholdet var dette, at de af Landskaberne i Aarenes Løb bevilgede og indbetalte Forsvarsskatter — Unionsskat og Kommissarietold — næsten udelukkende var vandrede over i Generalkrigskommissariens Kasse for de hvervede Tropper eller i Kongens egen Kasse, saa at Landekisterne enten ikke fik, hvad der oprindelig var tiltænkt dem, eller at de egenmægtig paa Kongens Befaling tømtes under Krigen 1643—45 uden særlig Hensyntagen til den Provins, hvori Pengene var indsamlede, og uden Hensyntagen til Landkommissarierne. Under Krigen var derhos næsten alle Hærens Pengesager, de hvervede Afdelingers som de udskrevnes, gaaede ind under Knud Ulfelds Styrelse, og dette Forhold vedblev delvis ogsaa efter Krigen, saa at Generalkrigskommissariatet var bleven en Institution af stor Betydning. En Maalestok for denne Betydning afgiver den Bestemmelse i Ulfelds nye Bestalling

af 1647 [1]), at Generalkrigskommissarien skal „holdes i den Respekt og den Autoritet“, som vore Generalkrigskommissarier hidtil har haft hos vore Krigsfolk, „og skal han næst efter Rigens Marsk af Krigsofficerer og Knægte holdes“, hvorved maa erindres, at Rigsmarsken var den næsthøjeste af de tre Rigets Embedsmænd.

Straks efter Freden 1645 og senere hver Gang, de kom sammen, havde Landkommissarierne anmodet Rigsraadet om, at Landekisterne unddroges Generalkrigskommissariens Raadighed, og man kan skønne, at det navnlig er fra Christen Skeel Albretsen, den ene af de sjællandske Landkommissarier, at Angrebet mod Knud Ulfeld kommer. Foreløbig blev Landkommissariernes og Adelens Anstrængelser dog forgæves, og i 1646 blev Knud Ulfeld yderligere valgt til sammen med sin Fader at være Generalkrigskommissarius i Skaane i Stedet for Tage Tott, som traadte tilbage paa Grund af Alder og „Skrøbelighed“, og med denne Stilling fulgte fra tidligere Tid Overbestyrelsen af Kommissarietolden fra hele Danmark samt et vist Overordnethedsforhold til de andre Provinsers Kommissarier. Aabenbart som Følge af en stærk Paavirkning fra Rigsraadets Side bestemte Kongen dog i Maj 1647, at saavel Unionsskat som Kommissarietold skulde indgaa i Landekisterne, og at Knud Ulfeld gennem Rigsmarsken skulde opgive til Landkommissarierne, hvor meget der behøvedes til det geworbne Folk, hvilke Penge da af Landkommissarierne skulde udbetales til de i hver Provins værende Kompagnier, medens Marsken og Provinskommissarierne selv ordnede Forholdet med de udskrevne Afdelinger. Dette var den første Sejr for Landkommissarierne.

---

[1]) Sjællandske Registre $^{21}/_{1}$ 1647.

Knud Ulfeld har dog ikke villet føje sig efter de af Rigsmarsken givne Anvisninger og Landkommissariernes Ønsker, thi i Juli samme Aar maatte Rigsraadet love, at det ved et delvist Adelsmøde i Kjøbenhavn i Anledning af den udvalgte Prinses Død og forestaaende Begravelse vilde træffe en endelig Ordning af Forholdet mellem Landkommissarierne og Knud Ulfeld. I November blev da Sagen endelig drøftet mellem Rigsmarsken, hele Rigsraadet og Landkommissarierne, og en af disse sidste til Raadet udstedt vidtløftig Redegørelse for alle tidligere Forhandlinger blev tilstillet Knud Ulfeld til Erklæring. Denne Erklæring fremkom den 19. November og er et skarpt Svar paa Landkommissariernes Udtalelser, som ganske vist heller ikke alle er lige holdbare, om de end kunde have Grund nok til Misfornøjelse. Navnlig holder Ulfeld paa den Bestemmelse i sin nye Bestalling af Januar det samme Aar, hvorefter Landkommissarierne skulde fremsende deres Regnskaber til ham, medens Landkommissarierne kun vilde staa til Regnskab for Raadet. Mærkeligt er det iøvrigt, at Knud Ulfeld har kunnet faa denne Bestemmelse ind i sin Bestalling. Corfitz Ulfeld har næppe nogen Andel deri, thi han var dengang ude paa en af sine lange Ambassaderejser — snarere har Knud Ulfeld sat den igennem ved direkte Henvendelse til Kongen og ved sine Forbindelser indenfor Kancelliet.

I sit ovennævnte Svar[1]) skriver Knud Ulfeld blandt andet om sin Embedsførelse: „Hvis min thienniste angaar, ere vel de goede Herrer[2]) vitterligt derom, hvorledes jeg kom til den och saa lenge er blefven i den: der jeg hafde tient kong. may. udi 9 Aar, och fire goede mend

[1]) Erslev III S. 427.
[2]) D. e. Rigsraadet.

hafde verrid commissarier paa rad hver 3 maaneder eller nogle lenger och ville iche blifve der ved for bestillingens besværlighed schyld, nemblig Thønne Fris, Mogens Sested, Gregers Krabbe och Henning Valchendorf, da blef mig naadigste befallit ved salig cantseler Christian Fris och da statholder her Chorfedts Ulfeld at verre i denne plats, och der jeg iche kunde eller burde imodstrebe naadigste befalling, maate jeg mig det paatage och hafver verrit der udi (forsvarligen, som jeg forhaaber) udi otte aar med stor umage, som der hafver fuldt udi tvende thog och krigh, baade der armeen laa Vinteren ofver til Fuelsbüttel, siden der folchet gick mod Hamburgh och nu den gandsche besverlige krig ud, udi hvilchen, enddog jeg gierne hafde haft hielp, maate jeg dog iche alene forrette alt det, som det geworbene folch vedkom, mens end och saa alt landfolchet, ja och adelens egne compagnier..."

Herpaa fulgte Landkommissariernes Replik, hvori de navnlig fastholdt alene at ville aflægge Regnskab for Rigsraadet, ikke for nogen „middel person" (Knud Ulfeld). Denne svarede atter herpaa omtrent som før, denne Gang dog i mere forsonlige Udtryk. Ulfeld havde samme Dag modtaget et af Anders Bilde udstedt, ganske usædvanlig pompøst Dokument, hvori Bilde i ret bydende Vendinger gav ham Anvisninger med Hensyn til den fremtidige Ordning af Skaanes nationale Fodregiment[1]).

Efter et Par Dages Betænkning udtalte Rigsraadet til Landkommissarierne Kongens Resolution i Sagen, hvorved Landkommissarierne (og Anders Bilde) vandt en eklatant

[1]) Skaanske Handlr. No. 877—80, „Krigssager 1647—49", navnlig Christoffer og Knud Ulfelds Regnskaber 1/5 1647—1/10 1647 „saa wel och en Rom tid der effter". — Om Afslutningen af Ulfelds Regnskaber se iøvrigt bl. a. Sjæll. Tegn. 26/8 1646 (to Breve) og Jyske Tegn. 14/9 1645.

Sejr, der forøgedes ved, at Kongen — hed det sig — i Betragtning af det nuværende ringe Antal hvervede Folk mente ikke at behøve nogen Generalkrigskommissarius mere i Fredstid. — Ulfelds Afgang skete dog ikke lige straks, thi først den 21. Januar 1648, altsaa paa Aarsdagen for hans nye Bestalling, fik han udbetalt Afregning i Kjøbenhavn til sig selv og to Skrivere med ialt 2446 Rdlr. „som er min resterende Traktement og Besoldning", idet hans egen Maanedslønning var bleven sat op til 250 Rdlr.

Hermed endte denne langvarige Strid, som sikkert har efterladt megen Bitterhed hos begge Parter, og i hvilken man vistnok for en Del kan søge Grunden til det mærkelige Forhold, at Knud Ulfeld trods sin store Dygtighed, Erfaring og Virkelyst og sin betydelige Formue ligesom forblev noget isoleret og aldrig blev optagen i Rigsraadet, skønt han blev foreslaaet dertil og flere Gange var paa Valg. Stillingen som Kommissarius i Skaane vedblev han at beklæde indtil 1. Oktober 1648.

---

2. Ulfeld som Lensmand paa Landskrone Slot.

1646—57.

Samtidig med at Knud Ulfeld saaledes i en Række af Aar havde forvaltet et omfangsrigt og ansvarsfuldt Embede og yderligere blev brugt som Kronens Tillidsmand ved Ordningen af adskillige Handler i Skaane og paa Bornholm, havde han haft meget betydelige Privatinteresser at passe. Hans første Hustru og hendes Børn medbragte bl. a. Borrebygaard og Gods i Skaane, som Knud Ulfeld med Svogerens, Henrik Lindenovs Samtykke overtog „paa Forpagtning og visse aarlig Afgift, indtil

hans (Henrik Lindenovs) afgangne Broders Børn fylder 18 Aar, efterdi Loven ej tilsteder det anderledes under Hænder at have". Forpagtningssummen skulde efter Taksation af udnævnte Kommissarier indbetales til Henrik Lindenov paa Børnenes Vegne. Samtidig beholdt han en Tid endnu — indtil 1. Maj 1646 — Tønsberg Len[1]), fik i 1643 overladt nogen Tiende af Kronens, tilhandlede sig efterhaanden forskelligt Jordegods i Skaane og andre Steder, og endelig overtog han fra sin Fader Styrelsen af Svenstrup Gaard og Gods. Forpagtningen af Borrebygaard og Gods gav Anledning til en af de blandt Adelen saa hyppige Retstrætter, idet Henrik Lindenov og Ulfeld ikke kunde enes om Forstaaelsen af en Kontrakt imellem dem[2]). Endelig, i Knud Ulfelds sidste Leveaar kom Formynderskabet for Broderen Bjørns Søn Otto Christoffer og Tilsynet med dennes Gods til alt det andet, og ogsaa dette gav Anledning til en Tvistighed med en Standsfælle[3]). Større Betydning synes dog ingen af disse Uenigheder at have haft. Gaarden Østergaard i Salling, til hvilken han skrev sig, før han fik overdraget Svenstrup i Skaane, drev han ogsaa en Del Aar, indtil Østergaard overgik til Stedsønnen Christian Lindenov.

Særlig betydningsfuldt, fordi det bragte Ulfeld ind i

---

[1]) Han fik Kvittans derpaa i Juli 1650. Hannibal Sehested ønskede ved Slutningen af Krigen 1645, enten at Ulfeld selv maatte komme til Norge for at styre sit Len, eller at dette overdroges til en anden, imod at Ulfeld fik Erstatning paa anden Maade. — Om dette og om en Strid med Niels Lange angaaende Tønsberg Len samt Hann. Sehesteds Forhold dertil se Samlr. t. det norske Folks Hist. III S. 155 og V S. 409.

[2]) Indkomne Breve til Danske Kanc. 1/5 1640; Skaanske Tegn. VI Fol. 380 og 394 (Ordrer til Tage Tott og Gunde Rosenkrantz som Kommissarier).

[3]) Danske Mag. 3. IV. S. 285.

en ny Virkekreds, var det, at han fra 1. Maj 1646 blev forlenet med „Kongens og Kronens Slot og Len Landskrone“[1]) efter Henrik Huitfeld, med hvem Ulfeld iøvrigt kort i Forvejen havde været i Kommission til Undersøgelse af Kirkernes Tilstand efter Krigen[2]). I Lensbrevet udtales der intet om Vilkaarene for Forleningen, men Meningen var, at han skulde nyde Lenet frit. Efter Frederik den Tredies Tronbestigelse blev der i den Anledning i Rentekamret gjort Udsættelse paa hans iøvrigt lidet omfattende Regnskab, hvortil Ulfeld svarede, at ikke alene gav Frederik den Tredie ham Lenet frit 1648—49, men det samme havde været Tilfældet de foregaaende Aar i Følge Christian den Fjerdes Bevilling, hvilket saavel Rigshofmesteren (Corfitz Ulfeld) som ogsaa flere af Rigsraadet maatte kunne erindre. Iøvrigt, tilføjer Ulfeld, betød denne Frihed for Afgift ikke stort, da Lenet var stærkt ødelagt efter Krigen 1644—45. Dette sidste kan ikke betvivles[3]), og der kan ejheller være Tvivl om, at det stærkt medtagne Len var betroet i gode Hænder, og at Kongen ikke lettelig kunde finde en mere driftig, dygtig og energisk Mand end Ulfeld til at fremme Lenets Velfærd.

---

1) Sjæll. Tegn. $^{28}/_{4}$ 1646.

2) „17. Juni 1652 blev sal. Henrik Huitfelds Lig her udi Staden til sin Begravelse henført“ under Kanonsalut (Landskrone Lens Regnsk. 1652—53).

3) I de i 1645 og 1646 af Iver Krabbe Mogensen og Erik Krag afholdte Synsforretninger over Lenene i Skaane, ved hvilke Ulfeld selv mødte for sit Lens Vedkommende, hedder det om Landskrone Len i Almindelighed: „Anlangende Landskrone Len da befindes Bønderne meget der at være forarmede, en Del formedelst Fjenden altid laa der og havde deres Durchtog saavel som vore egne, og de der har intet kunnet faa saaet, siden Freden var gjort, fordi de har intet haft at købe for og ikke heller har kunnet faa det nogensteds at borge og en Del endnu ikke heller er kommen til deres fulde Sæd igen ....“.

Han var dertil en velstaaende Mand med betydelig Drifts-kapital, og hans Overtagelse af Svenstrup Gaard og Gods endnu i Faderens levende Live og i det samme Aar, som han overtog Lenet, maatte yderligere grundfæste hans Stilling, hvorfor den rimeligvis staar i Forbindelse med Overtagelsen af Lenet.

Knud Ulfelds Redegørelse blev godkendt af Rigshofmesteren m. fl., og i August 1648 er der udfærdiget Lensbrev i den sædvanlige udførlige Form, hvilket atter bekræftes i December samme Aar[1]).

I sin nye Stilling som Lensmand samt Slots- og Fæstningsguvernør udfoldede Ulfeld en meget betydelig Virksomhed i Aarene indtil Krigen 1657. Allerede i Juni Maaned 1646 blev der nedsat en kongelig Kommission i Anledning af, at Ulfeld ønskede Tilladelse til paa den umiddelbart ved Landskrone By liggende Landsby Sæbys Jorder at opføre en Ladegaard under Landskrone Slot, da Bønderne i Sæby havde forladt deres under Krigen ødelagte Gaarde[2]). Dog skulde de Bønder, der før Krigen havde drevet Jorderne, have anvist en Gaard igen paa Glumslev[3]) Ladegaards Jorder, hvis de ønskede det. Til

---

[1]) Skaanske Handlinger I No. 1950. Landskrone 1647—48.

[2]) I Synsforretningerne hedder det om Sæby Sogn og By: „Byen er ødelagt og udlagt efter kongelig Befaling til Ladegaard, efterdi der er ingen, som derpaa boer, uden nogle faa, som ikkun haver saaet en ringe Ting og deraf ingen Landgilde kan give, men vil ganske i Aar forskaanes". — Præstens Annexgaard er øde, hvorfor den dette Aar vil forskaanes.

[3]) Om Glumslev Sogn, Over- og Nederglumslev, hedder det, at der i Overglumslev kun er een forfalden Bondegaard. I Nederglumslev: „[Den Gaard], Joen Bendtsen sidst paaboede, er øde og skal forskaanes i 3 Aar herefter foruden dette Aar paa hel Landgilde og hjælpes med en Længe at bygges paa Gaarden, med saa Skel, at den kan komme paa Fode igen. Nok skal der paa Ladegaardens Jord bygges 4 Gaarde, og vil derfor paa

Kommissarier udnævntes Tage Tott og Gunde Rosenkrantz, hvilke fik Paalæg om at undersøge, hvorvidt Overflytningen kunde ske uden Skade for Bønderne, og indberette herom til Kancelliet. Der maa være bleven taget fat paa Bygningen af Ladegaarden straks, thi allerede den følgende Vinter fik en Kontrakt mellem Ulfeld paa Kronens Vegne og Forstanderen for Hospitalet i Helsingør om Afstaaelsen af en Hospitalet tilhørende Tiende af nogle Jorder under „Sæby Ladegaard i Sæby Sogn“ kongelig Stadfæstelse, og yderligere siges det i de foran nævnte Besigtelsesforretninger, der afsluttedes for Skaanes Vedkommende i December 1646, at Jorderne i Sæby er udlagte til Ladegaarden. Ulfeld, der jo selv havde maattet bekoste Ladegaardens Opbyggelse, fik i Efteraaret 1647 Kongens Tilladelse til, at det maatte paalægges den eventuelle Eftermand paa Slottet og i Lenet at betale Ulfeld eller dennes Arvinger „billigen den Bekostning, han derpaa har haft“[1]).

Det kan ganske vist ikke direkte paavises, hvor megen Indflydelse Ulfeld har haft paa sit Lens materielle Fremgang i disse Aar, men de meget betydelige Leverancer af udsøgte Kreaturer, Fjerkræ m. m., som han præsterede til Frederik den Tredies Kroning i 1648, og hans gentagne betydelige Forstrækninger af Proviant

hver Gaard sættes to Længer, og dersom de ikke saa snart med Bønder kunde blive besat, vil de, som tager ved Gaard, hver forskaanes det første Aar for hel Landgilde“. Angaaende Glumslev Ladegaard siges der, at Kornladen (den østre Længe) og Øxenstalden (den søndre Længe) er nogenlunde ved Magt, men de to andre Længer, af hvilke den ene er Bolig for Tyendet, er meget medtagne.

[1]) Skaanske Tegn. VII Fol. 79, 124, 128 og 133 og Skaanske Registre V Fol. 469 og 488. Se endv. Sjæll Tegn. 26/8 1646 og Erslev l. c. III S. 212.

til Flaaden i de nærmest paafølgende Aar og andet mere tyder paa, at han har forstaaet hurtig at sætte Skik paa Tingen igen og genrejse sin Egn efter de af Krigen bevirkede Forstyrrelser.

Fra 1648 paabegyndte Ulfeld de Arbejder paa Landskrone Slots og Bys Befæstning, som han fortsatte lige til Krigen 1657, saa godt de dertil bevilgede Midler, „Graverskatten", tillod det. Baade Slot og By var vel fra gammel Tid befæstede, men Afstaaelsen af Halland, Sverrigs daværende store Overmagt i militær Henseende saavelsom ogsaa det i disse Aar stærkt spændte Forhold mellem Sømagterne og dettes Betydning for Danmark nødvendiggjorde overordentlige Forsvarsanstalter og da særlig Befæstningen af Sundstæderne. Saaledes opførtes fra Juli 1648 „dend nye Schandse uden for Slotted, sampt det ny werch neden omkring Slodzgraffuen, item Rundeellerne omkring Slotted at reparere och forferdige, med Sæby grauff at Rense, och ellers udi andre attschellige Maader", samt en ny Ravelin (befæstet Adgang) vest for Slottet[1]). Der arbejdedes dette Aar med en betydelig

[1]) Medens Landskrone Bys Befæstning ikke var bleven sat paa nogen alvorlig Prøve i den sidste Krig — se senere — havde Slottet lidt betydelig ved Belejringen i Foraaret 1644. Den af Oluf Brockenhuus og Lave Bek bestaaende Kommission til Besigtelse af Kronens Hovedgaarde m. m. i Skaane, som afsluttede sit Arbejde i Januar 1646, udtaler om Landskrone Slot: „Hvad sig Inventarium belanger, har vi ganske intet for os befunden, medens er ganske af Fjenden henrøgt. .... Landskrone Slots Brøstfældighed, og hvorledes Fjenden det har efterladt og nu forefunden, er som følger: 1) Paa den store Længe, som Slotsherren holder Hus paa, er meget af Tømmeret sønderskudt (hvilket nærmere beskrives). ...." Det Nørre Hus, hvor der er Skrivestue, Køkken og Borgestue osv., skal ganske af nyt opbygges. De andre Bygninger er dels ødelagte, dels stærkt

Styrke indtil November og derefter indtil Januar 1649 med et mindre Antal Arbejdere; men i 1652 og 1653 toges der atter kraftig fat særlig med betydelige Styrker af „Landfolket“, d. v. s. det udskrevne Fodfolk, medens Arbejdsstyrken de foregaaende Aar havde været dels det geworbne Militær, dels lejede Arbejdere. I de to sidstnævnte Aar fortsattes der med Oprensning af Gravene og opførtes „dett Buttenwerck, [som] for Slotted |: Imod Stranden och Indløbet wdj Hauffnen :| er lagt och opretted, som med Steen, Kalck och Jord aff Grunden op er funderit och med Schandzetorff fortificeret“. Tillige fortsattes der med nye Udenværker foran Graven omkring Byen — saaledes udenfor dennes Nørreport og mellem Nørre- og Østerport. I 1654 arbejdedes der ogsaa, men dog i mindre Udstrækning, hvorefter man betænkte sig indtil i Januar 1656, da man tog fat paa Opførelsen af en ny Runddel (Vold, Udenværk) foran Østerport. Arbejdet varede ved hele dette Aar igennem og fortsattes ind i Aaret 1657.

Ved dette store Arbejde var Landskrone, fra at have været en gammeldags Befæstning alene med Grav og Vold omkring Byen selv, bleven omdannet til en fuldt moderne Fæstning med en dobbelt Forsvarslinie og et stærkt Citadel — Slottet.

Samtidig med, at der saaledes droges Omsorg for at sikre Byens Velfærd i Fejdetider, gjordes der adskilligt for ogsaa paa anden Maade at fremme Borgernes mate-

---

medtagne og tømte for Inventar, medens Runddelene (Voldene) og Murene omkring Slottet er stærkt forskudte.

Oplysningerne om Fæstningsarbejderne hidrører fra: Regnskab over Bygningsarbejder ved Landskrone Slot og Fæstning 1648—53 samt Regnskab over Graverskatten 1653—57 — begge Dele ved Lensregnskaberne.

rielle Velfærd og Byens Trivsel, hvoriblandt skal nævnes Anstalter til at drage Fremmede med Kapital til Byen ved Løfte om Begunstigelser [1]).

I alle disse Aar havde Slottet fast Garnison af geworbent, for en stor Del tysk Mandskab, der var en Del af Resterne fra de i 1638 og 1640 hvervede Regimenter, hvortil der i Halvtredserne kom noget norsk Mandskab af Lucas Iversens Kompagni. De urolige Aar kendetegnes ved Garnisonens Forøgelse, ved Ophobning af forskelligt Krigsmateriel og ved at der stadig var udleveret Krudt, Kugler og Lunte til Mandskabet, „om nogen Fare paakom“.

Dels for at undersøge Fæstningens Tilstand, dels for at følge Fæstningsarbejdets Fremskridt, for at mønstre Besætningen osv. osv. kom der fra Tid til anden fornemme Besøg til Ulfeld, saaledes i 1649 Rigsraad Jørgen Brahe til Hvedholm, senere gentagne Gange Rigshofmester Gersdorf, Rigsmarsken (Bilde) og Rigsadmiralen (Giedde) samt Rigsraad Henrik Ramel, „Fyrsten og Fyrstinden at Sønderborg“ m. fl.[2]). Kongen og Dronningen besøgte Ulfeld i Februar 1651[3]), og i 1653 i Maj indfandt Kongen sig „meget aarle i Fæstningen“ og rejste igen samme Dag, og endelig var den hollandske Gesandt baade der og i andre Fæstninger i 1656 for at faa et Indtryk af Fæstningernes Tilstand.

Af mere personlige Bemærkninger skal anføres, at Ulfeld, der i 1645 havde mistet sin første Hustru, i 1646

---

[1]) Se bl. a. Skaanske Handlinger I No. 4373. Om Borgerskabets udførlige Andragende om Privilegier og andre Begunstigelser — tildels paa Bekostning af Bøndernes Frihed — til Fremme for deres By se de ofte nævnte Besigtelsesforretninger.

[2]) Landskrone Lens Regnskab, særlig Artilleriregnskabet.

[3]) Det var lige i den kritiske Tid, da den Dina'ske Sag var oppe i Kjøbenhavn.

indgik nyt Ægteskab, med Edel Jakobsdatter Rosenkrantz til Totterupholm. Ogsaa hun var Enke, efter Gabriel Laxmand, og de fik Tilladelse til at „vies paa Salen“[1]). I 1648 modtog Ulfeld Ridderværdigheden — i Anledning af Frederik den Tredies Kroning, ved hvilken „hans Tjeneste brugtes“[2]).

De ovenomtalte urolige Forhold i udenrigspolitisk Henseende var Anledning til Adelens Løfter i 1653 om ekstraordinær Krigsstyr, hvorved Knud Ulfeld udlovede en Del Proviant til Forsyning af Landskrone Fæstning samt gav Løfte om, at dersom Krig indtraadte, medens han var Lensmand der, vilde han paatage sig ved Hvervning at forstærke de paa Slottet værende 50 geworbne Knægte til 200. I 1655 i August, da Adelen paatog sig Forpligtelser i Anledning af Rigets store Gæld, var Ulfeld blandt de mest offervillige, idet han tegnede sig for 10,000 Rdlr. Han synes saaledes med Højsind at have baaret den Skuffelse, som det sikkert har været ham, at han, der jo vitterlig var en usædvanlig dygtig Mand, ikke blev valgt ind i Rigsraadet efter Faderen, der var død i Efteraaret 1653 og skulde have en skaansk Adelsmand til Efterfølger. Ulfeld fik vel ved Valget et betydeligt Antal Stemmer, men dog ikke det højeste[3]).

Det ligger nær at spørge om, hvilken Indflydelse Corfitz Ulfelds Ulykke i 1651 har haft paa Knud Ulfeld, men herom kan intet bestemt oplyses. At Corfitz Ulfeld var sin Fætter god, kan næppe betvivles, og der foreligger intet om og er heller ingen Grund til at antage, at Knud

---

[1]) Disse og flere andre Oplysninger skyldes velvillig Meddelelse af Hr. Arkivar Thiset.

[2]) Samlr. til det norske Folks Hist. mm. V S. 439.

[3]) Danske Mag. 3. II. S. 121 og 3. IV. S. 272.

Ulfeld ikke skulde have gengældt denne Følelse. Han har sikkert med dybeste Sorg og Medfølelse fulgt sin nære Frændes for Slægten som for Land og Rige saa beklagelige Skæbne, der ikke kunde undlade at virke tilbage paa den faldne Rigshofmesters Slægt og Venner.

Det var ogsaa i sin Egenskab af Lensmand — forstærket af Erfaringerne som militær Embedsmand — at Knud Ulfeld fik Indflydelse paa Udviklingen af en Del af det levende Værn i sin Provins, nemlig paa Oprettelsen af Sognerytttere i Overensstemmelse med Hærplanen af 1653, og han viste her den samme Energi og redelige Villie samt Indsigt som paa andre Omraader.

Sognerytterne skulde stilles saavel af Kronens som af Adelens og andres Gods og blev ved Plan og Gennemførelse en fortrinlig Forøgelse af den nationale Stridsmagt, og kun Tidsomstændighederne — den for tidlig indfaldende Krig 1657 og derefter Enevoldsmagtens Indførelse og den dermed følgende Overgang til en staaende hvervet Hær — forhindrede Sognerytterinstitutionen fra fuldt at opnaa og bevare den Betydning, som den i de første Aar syntes at skulle faa. Ligesom de fleste Regeringshandlinger i hin Tid saaledes afhang ogsaa Forsvarsvæsenets Trivsel i høj Grad af Lensmandens Personlighed, hans Iver, Kraft og Myndighed overfor Ligemænd og Underordnede, og en myndig Lensmand var ofte mindre velset. Ulfelds Nidkærhed i Sognerytteranliggendet bragte ham da ogsaa snart i Konflikt med Tottslægten, særlig Tage Tott, som ogsaa ved andre Lejligheder havde vist og fremtidig viste, at han var en ret umedgørlig Mand, som ikke gærne rettede sig efter andre end sig selv.

I Foraaret 1654, inden Krigen sluttede mellem England og Nederlandene, hvilke sidste var Danmarks Forbundsfælle, forberedte man sig i Skaane og paa Sjælland ret grundig paa at modtage et engelsk Angreb, og blandt andet indkaldtes Rytteriet, som lagdes i Kvarter paa begge Sider af Sundet. I den Anledning skriver Ulfeld til Rigshofmester Gersdorf den 3. April 1654 fra Landskrone Slot følgende Brev, som skal gengives noget udførligere, fordi det i en ualmindelig Grad giver Indblik i Tidsforholdene, særlig Værnepligtsforholdet[1]). Ulfeld beretter, at han har modtaget Ordren om, at Rytteriet den 10. April skal indkvarteres i hans Len. Hans egne (Rostjeneste) Heste hører under Iver Krabbe[2]) og skal ligge i Helsingborg, og Ulfeld kan daarlig faa Tid til baade at mønstre dem og inspicere Baal og Vagter, hvorfor han beder om, at Iver Krabbe og Mogens Rosenkrantz maa faa Ordre om, at Ulfelds Heste skal blive i Landskrone, imod at Rosenkrantz sender Krabbe et tilsvarende Antal i Stedet. Iver Krabbe har skrevet til Ulfeld om at tilsige Sognerytterne og Præstehestene (af Landskrone Len) til at møde i Engelholm med „en Tid langs Proviant", saa snart Baalene antændes; men Landskrone Len er saa overmaade besværligt i den Henseende, idet Kongens Bønder er saa faa, og dersom Adelens Bønder ikke godvillig udruster deres Heste, bliver der intet ud deraf. Ulfeld vedlægger Tage Totts Svar paa sin Skrivelse i den Anledning, hvoraf kan ses, hvor besværlig alting er i Lenet. Tott beklager sig — fortsætter Ulfeld — over, at Rytterne ekserceres for ofte, skønt de her i Lenet

[1]) Breve til Rigshofmester Joachim Gersdorf. Ogsaa omtalt i Fridericia: Adelsvælden S. 185.

[2]) Saavel Iver Krabbe Mogensen som Mogens Rosenkrantz var Ritmestre ved det skaanske Rytteri.

kun har været eksercerede tre Gange, siden de blev udskrevne. Ifølge de kongelige Mandater skal Landfolkene[1]) eksserceres, men dette er endnu ikke sket her i Lenet, og da Ulfeld første Gang søgte at sætte dette i Gang, forbød Tage og Otto Tott deres Bønder at møde, og saa kunde der intet udrettes, da der kun er to Landsbyer, hvor Kongens Bønder er i Flertal, medens Adelens Bønder er i Flertal i alle de andre Sogne. Af Adelens Kompagni[2]) skulde en Del samles i Landskrone, og engang for nylig var de her i to Nætter. „Men for den Friheds Skyld[3]), de unge Karle har paa Adelens Gods, rømmer de af Kongens og ind paa Adelens. Ja! jeg aldrig haver endnu kunde fangen Land Compagniet complet; og dersom nogle [Karle] kommer herind i Lenet og tjener, saa har de været tegnede paa Adelens [Gods] i mange Aar, (enddog de ikke bruger dem til Soldater), saa protesterer de derimod, om jeg udskriver dem“, hvad f. Eks. Tage Tott har gjort og ladet dem fordre bort fra mig ved Arbejdet[4]). Det var derfor „højligen at ønske, at der maatte fastsættes vis Lov og Lighed i saadant“. Og dersom Adelens Kompagnier maatte seks Uger om Aaret paa en vis Tid komme ind og arbejde for Penge i Fæstningerne[5]), „formener jeg alle at have Gavn deraf, thi Adelen, som en stor Del udskriver unge Karle for at bruge dem til deres øde Gaarde, fik deres Gods des snarere besat, naar de[6]) skulde arbejde“.

[1]) Det udskrevne Fodfolk af Kronens og Adelens m. fl. Gods.
[2]) D. v. s. Adelens Kompagni til Fods under Peder Bilde.
[3]) Hermed tænker Ulfeld paa, at der paa Adelens Gods, hvor Adelen selv udtog sine Soldater, udskreves forholdsvis færre Soldater end paa Kronens Gods.
[4]) D. v. s. Fæstningsbyggeriet.
[5]) De fik en halv Rigsdaler ugenlig.
[6]) D. v. s. de udskrevne Soldater.

Soldaterne blev desto villigere, naar Kongens ikke betyngedes mere end Adelens, og de vilde alle blive bedre eksercerede til Rigets Gavn. Dersom Hr. Tage og Otto samtykker, vil ingen være imod det, thi de andre adelige indgaar gærne derpaa. Det koster jo hverken dem eller deres Bønder noget, da Soldaterne bliver betalt for deres Umage.

I Tilslutning til Ulfelds Brev skal anføres, at Ritmester Iver Krabbe i et samtidigt Brev til Gersdorf nævner, at han har „advaret“ sine adelige Rostjenesteryttere samt sine Sogneryttere i Landskrone Len om at holde sig i god Beredskab, men han frygter, at der nu i saadan Hast kun møder faa, dels fordi de er saa stærkt spredte, dels fordi de altid har saa mange Undskyldninger ved Haanden, som Erfaringen viser. I en Del af Landskrone Lens Sogne vil Bønderne ikke bevilge Uniform til Rytterne og lidet eller intet til deres Underhold, naar de skal møde til Eksercits, hvor meget end Hr. Knud Ulfeld begærer det af dem. Det var derfor ønskeligt, om Rigshofmesteren vilde lade gøre en „vis“ Anordning om. hvorledes der skal forholdes med de forskellige Arter af Rytteri[1]).

Ved et mærkeligt Træf er et Brev fra Tage Tott til Knud Ulfeld om disse Forhold og netop fra de samme Dage bevaret[2]). Ulfeld havde skrevet til Tott og underrettet denne om, at Kongen agtede sig til Skaane i den tilstundende Sommer og derved vilde mønstre „Sogne-Rytteriet“. Ulfeld anmoder derfor Tott om, at denne „vil lade mig befale“, at Totts Bønder i Lighed med. hvad der er sket andre Steder, vil udstyre deres Ryttere.

[1]) Breve til Rigshofmester Gersdorf.
[2]) I Personalhist. Saml. 1601—1660 Tage Tott.

saa at Lenets Rytteri kunde være „anseeligt", naar Hans Majestæt kom. Endvidere havde Ulfeld bedt Tott ordne forskellige andre Forhold vedrørende hans Bønders Andel i Landsforsvaret. Tott, som ogsaa var kongelig Lensmand, fremhæver skarpt, at han meget vel kender den kongelige Anordning om Rytteriets Mønstringer og Øvelser; men han har — i karakteristisk Modsætning til Ulfeld, som dog, ligesom Tott, ogsaa selv var Jorddrot og havde sine Bønders Interesser at varetage — særlig mærket sig den Vending i den kongelige Anordning, at „Bonden i ingen Maade nogen Bekostning maa paalægges" ved Rytteriets Indøvelse. „Men sidst jeg var paa Eriksholm[1]), var adskillige af mine Bønder hos mig og lod mig se Hans Ridefogeds skriftlige Befaling om samme Kjortel, Hat, Støvler og Sporer. Bønderne klagede vemodelig over, at de foruden den paabudte Pengeskat, Madskat og Graverskat havde maattet købe Vaaben, siden Hest, samme Hest maa underholde; adskillige over, at deres Ryttere paa besværlige Tider for Foder at indkøbe bliver mønstret og da ogsaa at udgive Penge dertil og altid dem uden nogen Forandring at underholde: at det var dem umuligt saa hastig efter hinanden at bære saa mange Udgifter". Da Tott ikke véd noget om, at Adelen er bleven „tiltalet" i Anledning af disse Udgifter, og Bønderne saa daarlig kan udrede disse, har han henstillet Sagen til Bøndernes eget Forgodtbefindende. Dog dersom det endelig skal være, og Adelen virkelig har samtykt deri, vil ogsaa Tott „anmode" sine Bønder om at efterkomme det „det allerførste, det er dem muligt" osv. osv.

Det skal bemærkes, at naar Tott, hvis Tone i Brevet

---

[1]) En af Tage Totts Gaarde.

til Ulfeld baade er gnaven, tvær og med et Anstrøg af Overlegenhed[1]), paaberaaber sig, at ogsaa andre Adelsmænds Bønder søgte at unddrage sig Forpligtelsen til Sogneryttere, da er dette næppe rigtigt; thi Rigsadmiralen, Ove Giedde, som midlertidig havde Overledelsen af Skaanes Forsvar i de Dage, erklærer udtrykkeligt, at baade „Præster, Fogder samt al Almue (hvilke alle skulde stille Ryttere og Heste) lover godt“, og Giedde fremhæver den gode Stemning i Almindelighed. — I øvrigt er Udtrykkene i Tage Totts Brev mærkelige i Henseende til hans Omtale af Forholdet mellem Godsherre og Fæstebonde: han „henstiller“ til og „anmoder“ sine Bønder; men om dette alene er en særegen Udtryksform, eller om det er et Udslag af Humanitet og god Forstaaelse, eller endelig om det er et Udslag af hans Træghed og Ulyst til at rette sig efter det af hans Standsfæller vedtagne, kan ikke afgøres.

Af Træk vedrørende den civile Styrelse af Lenet skal nævnes den Sag, som Ulfeld i 1649 havde til Behandling vedrørende Borgerskabet i Landskrone, hvorved paa Forhaand skal bemærkes, at Ulfeld selv var Kirkeejer, og at Kirkernes Midler dels i sig selv for Tiden var meget ringe som Følge af Krigens Ødelæggelser, dels toges i Brug til forskellige nødvendige Øjemed[2]). Anledningen var en Anmodning fra „Borgmestre og Raadmænd

[1]) Han tiltaler i Brevet Ulfeld med „han“; men Tott var ganske vist ogsaa betydelig ældre end Ulfeld og har sandsynligvis kendt ham lige fra hans Drengeaar.

[2]) Saaledes beordredes Ulfeld og andre Lensmænd i Skaane i 1650 til, at de med Kirkernes Midler skulde hjælpe saadanne fattige, som ikke paa anden Maade kunde forsorges under den i Skaane herskende Hungersnød og var udsatte for at omkomme af Sult.

med menige Undersaatter i Landskrone" til Kongen, at de i sidste Svenskens uformodelige Indfald havde lidt stor Skade, saa at den største Del af Byen paa den ynkeligste Maade var bleven ganske ruineret og nedreven, og en Del endnu henstod øde og ubeboet, eftersom Ejerne ikke havde Raad til at lade reparere. De paaberaabte sig herved de kongelige Kommissariers[1]) Vidnesbyrd og bad til Slut om, at de omliggende Kirker maatte yde Hjælp til „Præsteresidensens" Genopførelse, da Præsten nu selv havde maattet leje Hus i Byen.

---

[1]) Kommissarierne var de tidligere omtalte. Disses sædvanlige Fremgangsmaade ved deres Undersøgelser var den, at de paa Landet tilsagde Sognepræsten og „Bonde-Lensmændene" til at møde for sig, oplæste den vidtløftige kongelige Ordre om Synet og derefter lod de mødte give Erklæring om Forholdene i Sognet, hvorpaa de afsagde deres Kendelse. I Byerne mødte Borgmestre og Raadmænd, hvilke skulde opgive, hvad Gaarde og Huse, „som slet i Bund og Grund er nedbrudt, ruinerede og ødelagte, hvor mange øde staaendes og ingen dem besidder, og for det sidste, hvor mange af de bedste Borgere der ved Døden nu paa en kort Tid er afgaaen". Angaaende Landskrones Udseende skal gengives nogle af Erklæringerne, saaledes om Torvet, hvor „6 Gaarde, Huse og Vaaninger ere øde staaende, ingen besidder, og ejheller nogen kan besidde, anseende ingen Lofte, Døre, Vinduer, Vægge findes" etc. Om Smedestrædet siges, at Kapellans-Gaarden er ganske i Bund og Grund ruineret og ødelagt; endvidere 8 Gaarde til i samme Gade, hvor ogsaa „Skolemesterens Residens iligemaade baade uden og inden er ganske ilde medfaret, ruineret og fordærvet og kan intet hjælpes". Samtidig optoges en „Visse Fortegnelse paa, hvad Skade Borgmestre og Raad med menige Borgerskab i Landskrone er tilføjede og vederfaret paa Huse, Gaarde, Grunde og Ejendomme, item Husgeraad og anden Vare, formedelst Rigens Fjenders Indfald efter enhvers derpaa udgivne Sedler med Hænders og Segls Bekræftning ...". Borgmester Niels Jørgensen opgiver 9266 Rdlr. og maa have været en ualmindelig velstaaende Mand; den anden Borgmester Anders Christensen har mistet for 800 Rdlr., en enkelt Borger for 4000 Rdlr. osv. osv. Ialt er det lidte Tab angivet til 40398 Rdlr.

Ulfeld fik Andragendet tilstillet til Undersøgelse og Erklæring, og han affordrede da Borgerskabet Oplysning vedrørende en Del af ham opstillede Spørgsmaal, og saavel Spørgsmaalene som Svarene fremgaar af en af Byens Øvrighed (9 Borgere) undertegnet Skrivelse. Til Ulfelds første Spørgsmaal: Da Fjenderne først faldt her ind i Landet, om da Borgerskabet eller den største Del flyttede her fra Byen? Hertil er vort (Borgernes) korte Svar: Desværre, os her Tidender forekom, Fjenderne til Helsingborg var ankomne, Krigsfolket, her i Garnisonen var indkvarteret, blev paa andre Steder beskediget, og Stykkerne med deres Tilbehørlighed til Malmø fremført, blev denne fattige Menighed ganske mistrøstig, eftersom og her ingen god Fortrøstning gaves til nogen sikker Lejde da her at have. Har da Borgerskabet med vi andre fattige Mænd været foraarsaget med vore fattige Kvinder og Børn med en ringe Del af vores Formue paa andre Orter os at begive, paa det vi for Fjendens Indfald og Overlast kunde blive delibereret og befriet, og da imidlertid, og medens Fjenderne rejste her forbi og til Lund hen paa en fjorten Dages Tid, tre Ugers Tid eller mere, og eftersom her var Skiberum at bekomme, har Menigheden, den formuende med en Del af de fattige, største Parten sig her fra til Kjøbenhavn og andre Steder i Sjælland, hvor Gud og Lykken sig føjede, begivet. Os derefter Guds gode Villie entholdet, enhver efter sine fattige Vilkaar og Lejlighed, til den gode ønskelige Fred blev os meddelt, derfor Herren være æret i Evighed. 2. Spørgsmaal: Om Kapellanerne saavelsom Mester Jens[1]) drog alle herfra? Svar (kortelig gengivet): .... Sognepræst og Medtjenere med Hustruer og Børn

[1]) Det er Skolemesteren.

drog til Kjøbenhavn, eftersom kun en ringe Del blev tilbage. Mester Jens Kjeldsen blev i Kjøbenhavn indtil Fredsslutningen, og „de andre to Præster“ sammesteds „en Tidlang indtil kort før Fredsslutningen“; men da de kom over til Landskrone, vilde Svenskerne ikke tillade dem at prædike i Kirken, men kun i Hospitalet. Ved Besvarelsen af det 3. og sidste Spørgsmaal oplyses, at foruden Præstegaarden, Kapellangaarden og Skolemesterens Residens blev 152 Gaarde og Boliger lagt øde, medens omtrent 87 andre blev ruinerede, ødelagt og sløjfede[1]).

Ulfelds Indberetning i Tilslutning til foranstaaende er dateret Dagen efter Borgerskabets. Den er af betydelig Interesse ved sine Bidrag til Kendskab til Forholdene i Sundstæderne under denne Krig, og den er saa meget interessantere, som Kilderne til denne Krigs indre og ydre Historie flyder ganske overordentlig sparsomt. I øvrigt var den Panik, der opstod i Landskrone, ingenlunde et enestaaende Fænomen, men synes tværtimod at have været det almindelige i alle Købstæder — maaske ogsaa for en Del paa Landet — som med nogen Grund saa sig truede af den fjendtlige Invasion, saaledes Købstæderne i Sønderjylland, Nørrejylland og Skaane, ja endog til Helsingør forplantede Paniken sig fra Skaane[2]).

Ulfeld nævner, at det er bleven ham paalagt at undersøge, om ikke Sognepræstens Residens er bleven saa ilde medfaren og ruineret „paa Grund af Præstens Fraværelse og Absens, og om han vel mulig det ikke kunde forekommet, dersom han havde bleven til Stede,

---

[1]) Dette stemmer nøje med Kommissionsberetningerne af 1646.
[2]) Se bl. a. Kernkamp: De sleutels van de sondt.

ligesaavelsom Capillanen og Præsterne[1]), som til Stede var, deres Huse og Gaarde, de udi boede, haver salveret og bevaret uskadt". Jeg har nu med største Flid efterkommet denne kongelige Befaling og erfaret ifølge Beretning til mig, at da Fjenderne kom her i Landet ..... (se Borgerskabets Indberetning), og man bragte Besætning og Ammunition til Malmø, „|: som jeg formener af den Aarsag, man ikke havde Folk nok at besætte begge Steder med og ikke heller befandt Byen i den Tilstand, at den med ringe Besætning kunde holdes :|, og salig Frederik Rantzau, der han fra Fyen her over kom, begav sig med Hr. Henrik Huitfeld[2]) og Hr. Jokum Gerstorf samt 200 Bønderknægte herind paa Slottet i den Mening. Fjenderne her at opholde for Slottet, saa længe som muligt kunde være[3]), og Slottet nogenlunde var provianteret fra Kjøbenhavn saa og med, hvad nogle af Borgerskabet her i Byen herop havde forstrakt. Da er Borgmester og Raad med samt Borgerskabet, som Borgere kunde kaldes, flyttet herfra med Kvinder og Børn. med hvad Formue de i en Il herfra kunde bringe, saa og en stor Del af de fattige Indvaanere med, over til

[1]) Formentlig den ene af Kapellanerne samt de svenske Præster.
[2]) Det var den daværende Lensmand.
[3]) Det skal oplyses, at Landskrone blev angreben af den svenske Hær i Begyndelsen af April 1644 og hurtig maatte overgive sig, fordi Befæstningen, som alt foran omtalt, var ganske umoderne og utilstrækkelig, hvorhos de udskrevne Bønderkarle viste et meget slet Forhold. Frederik Rantzau var Kommandant paa Slottet — „en gammel Adelsmand" benævner Svenskerne ham ved Overgivelsen. Af Besigtelsesforretningen over Slottet fremgaar dog, at Beskydningen havde forvoldt betydelige Ødelæggelser (se foran), inden Slottet overgaves. Derefter forblev Svenskerne paa Slottet og i Byen over et Aar. (Se bl. a. Ax. Oxenstjernas Skrifter og Brevveksl. m. m. II, Bd. S. S. 30? og 303 samt Skaanske Tegn. 26/4 1644).

Kjøbenhavn og andre Steder. Nogle faa havde begivet sig herop paa Slottet til vore Folk. En af Raadmændene alene, som nu ligger blind af Alderdom og Svaghed, siges at have været nødt til at blive til Stede for sin Svaghed, Armod og Sygdoms Skyld". Aarsagen — fortsætter Ulfeld — angiver de at være dels „Frygt for Fjendernes Aag, som de ikke vidste, hvor strængt det kunde blive, saa og for vores egen Folk paa Slottet saavelsom for Fjenden, ti de ikke kunde vide sig fri i saadan Tilfald for den Røde Hane, som enten Fjenderne kunde paabringe Byen eller ogsaa vore egne Folk af Slottet til at hindre Fjenden Kvarter i Byen, eller med Skud af Slottet til Fjenden i Byen deraf kunde aarsages. Hvorfor Sognepræsten og begge Kapellanerne" m. fl. fulgte med Borgerskabet over til Kjøbenhavn, „saa at her ikke i Byens Kirke er bleven holdt Prædiken alt det, Fjenderne var her i Byen, uden af svenske Præster". Herved er baade Præstens Residens, den ene Kapellans samt Skolemesterens Residens „med mange Gaarde, Huse og hele Gader bleven ruineret og nedbrudt; ti Fjendens Officerer og Folk logerede alene i tvende store Gader, hvilke ikke blev saa meget ilde medfaren", medens andre smaa Gader derimod blev ødelagte. Ovre i Kjøbenhavn „supplicerede Sognepræsten" til Kongen, om han skulde møde i Helsingborg efter Gustav Horns Citation, eller om han maatte forblive i Kjøbenhavn, eftersom den største Del af Menigheden var borte, og Kongens Svar herpaa fremsendes vedlagt ligesom ogsaa Borgerskabets Underretninger[1]).

[1]) Se navnlig Indk. Breve til Danske Kanc. 6/3, 19/3 og 20/3 1649.

Endelig skal anføres, at ved de store Godsudlæg i 1648 fra Kronen til Betaling for Gæld var Ulfeld i Kommission sammen med sin Fader, og ved de senere Udlæg, 1650, sammen med Oberst Wulf Hieronimus von Kratzsch og Sten Brahe. Begge Aar takseredes det jordegne Gods for 40 Rdlr. pr. Tønde Hartkorn, „Leje Gods“ for 45 Rdlr., og man udlagde navnlig saadant Gods, som laa i 6—7 Mils Afstand fra Landskrone Slot[1]).

---

3. Ulfelds Deltagelse i Forberedelserne til Krigen 1657 og hans Virksomhed under Krigen indtil hans Fald i Slutningen af September.

Aaret 1657 skulde bringe Ulfelds fremragende skabende og ordnende Evner til fuld Udvikling og dernæst se hans Løbebane afbrudt ganske pludselig, midt i hans mest energiske og for hans Fødeland højst betydningsfulde Virksomhed.

Skønt den danske Krigserklæring til Sverrig først blev udstedt den 1. Juni, var Krigen en besluttet Sag allerede fra Nytaarstid 1657. Af hvervede Tropper — dengang langt den overvejende Del af alle Staters Hære — besad Danmark paa dette Tidspunkt kun en forsvindende ringe Del, og af de nationale Afdelinger, der vel efter Tallet var ret betydelige og i Forhold til de fleste andre Landes var nogenlunde indøvede, kunde man ikke vente, at de straks skulde kunne tage Kampen op med de krigsvante svenske Hære. Mange yngre og ældre Adelsmænd tilbød derfor at ville hverve større og mindre Styrker lige fra Regimenter til enkelte Kompagnier, og

---

[1]) Fortegnelse over Gods .... udlagt til Rigets Gæld 1648 og 1650.

blandt disse Patrioter var Knud Ulfeld en af de første, idet han tilbød at hverve en Eskadron Fodfolk paa den Maade, at han forstærkede Garnisonen i Landskrone Slot og Fæstning fra 72 Mand til 500, inddelt i 4 Kompagnier. Dernæst vilde han forøge Styrken til 1000 Mand, naar han havde udfunden egnede Personer til Oberstløjtnant og Major ved Afdelingen. Kapitulationen mellem Kongen som Krigsherre og Ulfeld som Oberst afsluttedes allerede den 11. Januar, og de nærmere Betingelser for begge Parter fastsattes i nær Overensstemmelse med sædvanlig Krigsbrug [1]).

Ulfeld havde været i Kjøbenhavn i Dagene omkring den 10. Januar og modtog der en kongelig Ordre af 8. Januar om, at han ligesom ogsaa Guvernørerne i Christianopel og Christiansstad ikke skulde komme til det store Møde i Odense den 23. Februar, men skulde forblive hjemme i deres Fæstninger. Ulfeld maa straks herefter have begivet sig over til sit Len, thi det ses, at Axel Urup, Skaanes og Blekings Generalguvernør under Forberedelserne til Krigen og udset til kommanderende General for den Hær, der skulde opstilles i disse Provinser, var Gæst hos ham fra 13. til 25. Januar, ved hvilken Lejlighed de to Mænd sikkert har drøftet de kommende alvorsfulde Tider og de nødvendige Forholdsregler. Ogsaa i de følgende Maaneder søgte Urup gentagne Gange til Ulfeld i Landskrone [2]).

Den 23. Januar beordredes Ulfeld, Niels Krabbe og Chefen for Skaanske Regiment til Fods, W. H. Kratzsch,

---

[1]) Koncepter til Bestallinger m. m. ved Militsen 11/1 1657; Indlæg Militsen vedkommende 10/1 1657; Skaanske Tegn. 10/1 1657 og Skaanske Reg. 11/1 1657.

[2]) Skaanske Tegn. 8/1 1657; Landskrone Lens Regnsk. 1656—57.

til at møde i Kjøbenhavn den 2. Februar. Anledningen hertil var den vigtige Betænkning om Skaanes Forsvar, som de nævnte Adelsmænd sammen med Axel Urup udarbejdede i Kjøbenhavn i Dagene den 2. til den 5. Februar, og som mere end noget andet samtidigt Vidnesbyrd tydelig viser, hvor lidet Danmark var parat til Krig med en Magt som Sverrig dengang.

Det vilde blive vanskeligt at afgøre, hvem der har størst Andel i Betænkningens Udarbejdelse, men det kan siges for sikkert, at Oberst Kratzsches Andel har været ringe, medens de tre øvrige alle var dygtige og indsigtsfulde Mænd. Det er sandsynligt, at Urup og Ulfeld i de Dage, de i Januar var sammen paa Landskrone Slot, har drøftet netop Forholdene i Østdanmark, hvilke vedrørte dem mere end vel nogen anden. Selve Betænkningen er for omfattende til at kunne gengives her, og kun det vigtigste af den skal refereres. Den indledededes med: „Efter Kongelig Maytt. vor allernaad. Herres Befaling om den Provins Skaanes Defension vor ringe underdan. Betænkende at give, da saavidt vi nu i en Hast Videnskab haver og kunde besinde, og eftersom et forordnet Krigsraad vel idelig nok dermed skulde have at bestille saavel i Freds- som i Fejdetid".

„Krigsfolket til Hest og til Fods" opgives til 694 Ryttere og 2149[1]) Mand, medens der af forskellige Adelsmænd er givet Tilsagn om Hvervning af henholdsvis 470 og omtrent 2500. Det bevæbnede Borgerskab i Byerne anslaas til c. 850 Mand, og dernæst fremsættes der en Række Bemærkninger om de enkelte Fæstningers Tilstand, og deres svage Sider fremhæves.

---

[1]) Dette Tal maa skyldes en Fejltælling og skal være 2049.

Yderligere fremsættes der en Række kritiske Bemærkninger til de forskellige Sider af Forsvarsvæsenet, hvoraf Summen er den, at af Penge, Proviant og Ammunition er der kun lidt i Forraad, at Mandskabet mangler Øvelse, og at Officerernes Antal er altfor ringe, og der sluttes endelig med de Ord: „Dette er saavidt efter naadigste Befaling, hvad vi allerunderdanigst udi en Hast kunde give tilkende, under bedre Betænkende uforgribelig“[1]).

Enhver maa indrømme, at denne Redegørelse er fri for al Optimisme; sagligt og nøgternt er de forskellige Sider af Krigsmagten paa Rigets Østgrænse behandlede, og hele Aktstykket bærer Præg af, at dets Udstedere har været sig deres fulde Ansvar bevidst, at de ikke har villet bringe nyt Brændstof til den krigerske Stemning, som — det er hævet over al Tvivl — efterhaanden bemægtigede sig alle fængelige Elementer i Nationen.

I øvrigt synes man allerede tidlig paa Aaret 1657 at have tænkt sig Muligheden af et svensk Overfald ogsaa paa denne Grænse, thi paa anden Maade kan man ikke forklare sig den ovenomtalte Ordre i Januar til Fæstningsguvernørerne samt forskellige andre Ordrer om Krigsberedskab og da særlig en „lukket“ Ordre i Slutningen af Januar, hvilken kun maatte brydes i Tilfælde af Fjendtligheder fra „vore Naboers Side“. Herefter skulde Fæstningsguvernørerne, hvis de fornam noget fjendtligt mellem „os og Krone Sverrig at skulle begyndes“, paalægge alle Bønder i deres Egn at flytte alle Forraad ind i Fæstningen under visse nærmere udviklede Betingelser[2]).

---

[1]) Rigsraadsbreve 5/2 1657.

[2]) Skaanske Tegn. 23/1 1657.

Trods de forskellige Kontraordrer i Januar beordredes Ulfeld den 11. Februar til alligevel at møde ved den vigtige Forsamling i Odense den 23., idet Knud Urne Axelsen skulde varetage hans Embede under Fraværelsen. Ved dette Møde var Ulfeld igen paa Valg til Rigsraad uden dog at opnaa tilstrækkelig Stemmer; men iøvrigt haves der ingen Efterretninger om ham fra dette Møde.

Imidlertid var Hvervningen af Ulfelds Eskadron Fodfolk gaaet for sig, og allerede den 25. Februar fandt Mønstringen Sted i Landskrone under de sædvanlige Ceremonier, der afsluttedes med Udbetaling af Mønstermaaned, Kompagnifanernes Naglen til Stangen og Mandskabets Sværgen til Fanen. Eskadronen talte paa det nærmeste 500 Mand, af hvilke de Menige næsten udelukkende var Danske fra alle Provinser, medens derimod ikke faa af Befalingsmændene og da navnlig Officererne var Tyske. Ulfelds Hvervning var saaledes gaaet overordenlig hurtig for sig, og han havde faaet et betydeligt Forspring for samtlige øvrige hvervende Adelsmænd. For en Del laa denne Hurtighed vistnok i, at Ulfeld selv udrede den saakaldte „Laufgeld“, de Pengesummer, som de paa Hvervning udsendte Befalingsmænd fik med til at bestride Hvervningsudgifterne med. I den følgende Tid sørgede Ulfeld omhyggelig for at skabe den bedst mulige Stemning i sin Afdeling ved Omhu for Befalingsmændenes og de Meniges Vel saaledes ved prompte Udbetaling af Lønningen, ved Fremskaffelse af rigelig Proviant til rimelige Priser, ved Ansættelse af en Bartskær (altsaa Feltskær) med Svend, da Landskrones eneste Bartskær nylig var død osv.

Til den ret betydelige hvervede Styrke, som Ulfeld havde samlet ved Begyndelsen af Marts, kom et Kompagni

af Skaanske Regiment til Fods til fortsat Arbejde paa Fæstningen, hvis Værker fik den endelige Afslutning, som gjorde dem i Stand til at modtage en alvorlig Belejring[1]).

Efterhaanden som Garnisonen i Byen og paa Slottet forøgedes — i April kom yderligere et Kompagni af Adelens Fodfolk til — steg Trangen til en Kommandant i Fæstningen, tilmed da der paa mange forskellige Maader droges stærke Veksler paa Ulfelds Tid og Arbejde, og der i Fæstningen ikke var nogen Officer over Kaptajnsgraden. Axel Urup havde vel lovet Ulfeld en Fæstningskommandant, men endnu i Slutningen af April var der ikke kommen nogen, hvorfor Ulfeld indtrængende bad Rigskommissarierne i Kjøbenhavn, Ove Giedde og Christen Skeel (senere kom Otto Krag til), hjælpe sig til „den Commendant, som Generalen Hr. Axel Urup har lovet mig", eftersom Ulfeld alene ikke kunde udstaa det, der forefalder med Lenets Bestillinger, item Slottens og Byens Vagt og Voldes Arbejde med anden Tilfald. Han fik da anvist Oberst Kratzsch, men beholdt ham kun en Maaneds Tid, da Kratzsch blev ansat i Malmø, hvor han iøvrigt kort efter fik et Slagtilfælde, fra hvilket han ikke

---

[1]) I den Anledning opstod en Strid mellem Ulfeld og en Borger i Kjøbenhavn, Jørgen Ridtzer, som ejede en Vejrmølle tæt udenfor Landskrone, hvilken Mølle Ulfeld ønskede fjernet, og ogsaa Axel Urup blev medinddragen i denne Strid. Urup var meget opbragt over denne „Weermøllers wbluelig Angivende og Griller", og han skriver: „Jeg tuifl intet paa, at naar Hans Kgl. Maj. Sandhed herom berettes, da nyder han vel Vejrmøller paa andre Steder". Foreløbig blev dog Ridtzer den stærkeste, og først i Juli, da den svenske Hær pludselig brød ind i Skaane og frembragte en panikagtig Virkning paa Befolkningen paa begge Sider af Sundet, fik Ridtzer Ordre til at lade Møllen rive ned. (Skaanske Tegn. 23. April og 24. Juli 1657 samt Indlæg dertil; Memorial fra Ulfeld 20. Maj 1657 (i Danske Kongers Hist. No. 120).

mere rejste sig. Herefter bad Ulfeld om at faa den fyenske Adelsmand Caspar Due til Ølstedgaard, hvem Ulfeld kendte særlig godt fra den forrige Krig, og om hvem Rigskommissarierne ogsaa mente, at „vi anser Caspar Due noksom at være tjenlig til at kommandere der"[1]).

Den 20. Maj, altsaa en Uges Tid før Udstedelsen af Krigserklæringen, holdtes der en Slags Krigsraad i Kjøbenhavn, hvori Ulfeld deltog. Til Stede var desuden Iver Krabbe, Ulrik Christian Gyldenløve og Adolph Fuchs. Fra Axel Urup, som dog var til Stede i Kjøbenhavn i de Dage, findes ingen Udtalelse, og Rigsmarsken, Anders Bilde, med flere høje Officerer laa nede ved Hæren i Holsten. De nævnte Officerer fik forelagt en kongelig Proposition: om det ikke vilde være rigtigt nu i en Hast at sammendrage et Korps af Ryttere og Dragoner og med dette foretage en Razzia ind over den svenske Grænse. Hver af Krigsraadets Medlemmer afgav kortelig sit særlige skriftlige Votum, og alle var enige om, at et saadant Skridt ikke var tilraadeligt og ikke kunde føre til noget nævneværdigt Resultat. Ulfelds Erklæring er langt den klareste og mest koncise, og den vidner om hans Skarpblik som militær Fører og hans modne Dom. Han fraraader bestemt at sende et Strejfkorps ind i Sverrig, inden en virkelig Hærafdeling er bleven samlet i Skaane. Men naar en saadan Hær først er samlet, og man fra Sjælland m. m. har sammenbragt rigelige og gode Forsyninger af Proviant („Brød, Øl og Victualier, som er det første, mand bør at begynde med"), da er Tiden der til at rykke frem til alvorligt Angreb paa den fjendtlige Hær. Han betoner i Særdeleshed, at man bør drage

[1]) Skaanske Tegn. 22/5 1657; Danske Kongers Hist. No. 120.

al mulig Omsorg for, at det første Sammenstød („Rencontre") med Fjenden bliver lykkeligt; „thi den haffuer stoer effect med sig" — en gylden Sandhed, som ogsaa vor Tids Krigskunst i fuldt Maal anerkender[1]).

Den samme Dag, som dette Krigsraad blev afholdt, fik Ulfeld og de andre Fæstningsguvernører i Skaane Ordre til at bryde den foran omtalte „lukkede" Ordre fra Januar Maaned og i Overensstemmelse med den lade al Proviant, Korn, Hø m. m. fra Lenene bringe ind i Fæstningerne; men der maatte ikke overføres noget til de andre Provinser, og for alt, hvad der forbrugtes, skulde der gives Kvittering. Særlig skulde der passes paa, at Fjenden ikke bemægtigede sig Kvæget, Bondens væsentligste Rigdom, hvilket i paakommende Tilfælde betimelig skulde drives ind under Fæstningerne[2]).

Den følgende Dag afgav Knud Ulfeld og den udsete Proviantkommissarius ved den skaanske Hær Iver Krabbe et udførligt Forslag om, hvorledes Provianteringen af denne Hær kunde anordnes[3]).

---

[1]) Indkomne Sager 1657 den $^{22}/_{5}$. [2]) Skaanske Tegn. $^{22}/_{5}$ 1657.

[3]) Selve Forslaget med dets detaillerede Angivelser af, hvorledes Slagtekvæg, Lam, Gæs, Høns, Øl, Rug, Korn, bagt Brød, Kavringer, Salt, Humle, Sild, Ost, røget Kød m. m. tænktes skaffet til Stede, skal ikke gengives her, men alene to Punkter deraf som særlig karakteristiske. Det ene, at der ved hvert Kompagni skulde ansættes en Marketender, som skulde have den Kompagniet tildelte Proviant for under Kaptajnens Tilsyn og efter dennes Ordre at uddele deraf i Portioner til den enkelte Mand; det andet, som er Slutpunktet i Forslaget, at der ved Proviantudskrivningerne ingen Forskel burde gøres paa Adelens og Kronens Bønder, eller som det hedder: „Udi dette ingens Tjenere at være forskaanede, enhver, og saa hvem han end tilhører, pligtig saadant til Armeen at forhjælpe". Forslaget blev forelagt Axel Urup, som udtalte, at han „ingen bedre Raad ved dertil", og det godkendtes næsten uden Ændring af Rigskommissarierne og blev dernæst Grundlag for den skaanske Hærs Forplejning. (Danske Kongers Hist. No. 120).

Den foran nævnte Bestemmelse om, at der fra Skaane ikke maatte overføres Proviant til de andre Provinser, gav Ulfeld Anledning til en Forespørgsel hos Rigshofmester Gersdorf sidst i Maj, da Ulfeld var vendt tilbage til Landskrone igen. Han ønskede at vide, hvorledes Adelen skulde opfatte det omtalte Forbud, navnlig om de maa gøre sig „sit saa nyttig, som de plejer", om de maa skikke „af deres Kvæg fra deres Gaarde i Skaane og til deres Herresæder i Sjælland, eftersom de ville og behøve. Eller om vi maa købe Staldøksen herovre og skikke til Sjælland, som vi plejer. Jeg formener, at hvad der til Sjælland kommer, er bedre forvaret til Rigens Tjeneste alene end det, som i Skaane bliver, efterdi saadant, naar vore Folk gaar i Sverrige, maa være her eksponeret Fjendens Partier igen. — Dog, ligesom jeg ved, Øvrigheden vil have det, skal jeg mig i Underdanighed derefter rette. Og mest spørger jeg herom for Otte Christoffers[1]) Skyld, som jeg er Værge for, og skal engang svare til Regnskab; ti hans Øksen maa ikke for Helsingborg overkomme for Holger Vind"[2]). — Et Par Dage efter udstedtes der Ordre om, at Adelen i Skaane, som har Gaarde paa Sjælland, maa dertil overføre Øksne.

Ligesom i den foregaaende Del af Aaret ses Ulfeld ogsaa i de nu kommende Maaneder i Bevægelse og i Aktivitet i vigtige Anliggender, og man kan sige, at der i Kjøbenhavn og i Skaane i disse skæbnesvangre Maaneder ikke fattedes nogen Beslutning af Betydning, uden at Knud Ulfeld havde Andel deri. Saaledes var han i Landskrone midt i Maj, i Kjøbenhavn en Uge senere, atter i Landskrone sidst i Maaneden, i Kjøbenhavn i

[1]) Det var Brodersønnen.
[2]) Lensmanden i Helsingborg.

den første Uge af Juni, i Helsingborg til Krigsraad den 12. Juni, i Kjøbenhavn den 14. Juni, atter i Landskrone et Par Dage senere og derefter ude omkring i Lenet i tjenstlige Anledninger — overalt raadende, anordnende og organiserende.

Det omtalte Krigsraad var foranlediget ved en kongelig Ordre af 8. Juni til Axel Urup om, at han efter afholdt Krigsraad skulde rykke frem for at begynde Krigen med et Indfald i Sverrig, hvad der var i Modstrid med de i Krigsraadet den 22. Maj afgivne Vota, da den skaanske Hær endnu langt fra var operationsdygtig. Til Stede i Krigsraadet var beordrede — foruden Axel Urup — Knud Ulfeld[1]), Niels Krabbe, Ulrik Christian Gyldenløve, Iver Krabbe og Holger Vind, hvilke ogsaa alle mødte og har underskrevet det til Kongen indsendte Dokument over Forhandlingen[2]). Dette betydningsfulde Aktstykke er dateret „Helssingborre den 12. Juni 1657“ og er affattet af Ulfeld, der næst efter Urup betragtedes som den ældste i Raadet.

Der fremsættes heri først Forslag om Tilvejebringelse af Penge til Lønninger m. m., og dernæst gives der en detailleret Fremstilling af, hvorledes man kan opstille en Felthær ved at drage en Del af Besætningen ud af Fæstningerne og hertil føje noget geworbent Mandskab fra Sjælland, Lolland og Holsten. Erstatning til Fæstningsbesætningerne burde tages dels fra Lenene øst for Sundet, dels blandt det sjællandske udskrevne Mandskab, og Underbefalingsmænd til alt dette nye Mandskab burde tages blandt de gamle geworbne Kompagnier.

---

[1]) Ulfeld benævnes ved sin gamle Embedstitel „General Commissarien“, hvad der iøvrigt ofte var Tilfældet ogsaa efter 1647.

[2]) Paategning i Kancelliet: „Krigs Raadets ordre (!) om underhold til folchet og andet“.

Foreløbig spændte man ikke Forventningerne højere end til en Felthær i Skaane paa 3000 Mand til Fods, hvortil maaske kunde føjes 1000 geworbne fra Holsten, samt 3000 Ryttere, hvoraf dog endnu kun de 2000 var til Stede. Endelig berørtes Spørgsmaal om Proviantering, om Afdelingernes Dislocering og om Tilvejebringelsen af let Fodfolk (Dragoner)[1]).

I nøje Overensstemmelse med Krigsraadets Forslag begyndte man nu paa Sammendragningen af et lille Fodfolkskorps ved Helsingborg, hvorefter Rytteriet og nogle Dragoner fremskødes til Engelholm under Ulrik Christians Kommando, og samtidig droges der nye Styrker af de unge Bønderkarle af Lenene ind i Fæstningerne, for, saa godt som Forholdene tillod det, at danne nye Fæstningskompagnier af dette Mandskab. Herved fik bl. a. Caspar Due i Landskrone ogsaa et Kompagni, efter at Ulfeld ved Henvendelse i Kjøbenhavn havde faaet oversendt en Del Vaaben.

I Skrivelser af 21. og 22. Juni havde Ulfeld henvendt sig til Rigskommissarierne i Kjøbenhavn om Ordningen af forskellige Forhold i Skaane, bl. a. Provianteringen af Landskrone og Opkrævningen af Adelens Kontributioner, hvortil der den 27. svaredes ham, at de nu havde udstedt de fornødne Ordrer: „Knud Ulfeld vil derfor efter Hans May.s lukkede Ordre drage ind i Fæstningen af Landet det meste muligt er, ti dersom de ikke godvillig vil lade det komme derind, da skal Fjenden |: det Gud forbyde :| ikke skaane det, om han blev det mægtig". De tilføjer dernæst i noget gaadefulde Udtryk: Der er nu skrevet til Commissarierne om at lade os

---

[1]) Skaanske Tegn. og Indlæg 8/6 1657.

vide, hvem der har betalt sine Kontributioner; men at det søges hos Adelen, sker derfor, at de kan se, at der spørges derefter. „Og at han skriver om Angivelse, saa er det langt fra, at vi nogen angiver, haabes ikke heller, at han mener os dermed, ti vi for vore Personer vil langt hellere tilrette end nogen forføre; men der er gaaet Kongebrev ud til alle Provinser. .... Vi vide nok, at Hr. Knud Ulfeld er af de Landsens Patrioter, som af sin Middel gør saa vidt som nogen anden, haver og stor Umage dermed, hvilket gaas os andre ikke heller og forbi. Derfor faar vi paa alle Sider at være tilfreds med det, Tiderne giver. Hans Ko: Ma: ved noksom, at han for sin Person intet lader ermangle ....“[1]).

I den næste Maaneds Tid var Ulfeld, der bl. a. den 12. Juli var i Kjøbenhavn, mest optaget af Forholdene i sit Len og af Arbejder med det vigtige Hverv at organisere et Landeværn og en Landstorm overalt i Skaane i Anledning af, at han af Konge og Raad havde faaet overdraget „Skaanes Defension“, d. v. s. Sikringen af selve Provinserne Skaane og Bleking mod fjendtlige Indfald, medens den mobile Hær tænktes optagen af den offensive Krigsførelse, nemlig Erobringen af Halland og Indfald i selve Sverrig. Den 18. Juli var et fjendtligt Rytterkorps rykket frem til Engelholm, hvor jo vort Rytteri og Dragonerne samt lidt Fodfolk og Feltartilleri stod under Ulrik Christians Kommando. Vort Rytteri, der blev overrasket, maatte temmelig pludselig trække sig tilbage mod Helsingborg, langsomt efterfulgt af Fjenden, som dog snart efter vendte tilbage mod nord igen. Den 23. Juli rykkede vor Hær, som nu ogsaa havde faaet samlet en

---

[1]) Danske Kongers Hist. No. 120.

ret anseelig Fodfolkstyrke — hvoriblandt 3 Kompagnier af Ulfelds Eskadron — atter frem til Engelholm, men traf ikke paa Fjenden[1]).

Under det første og overvældende Indtryk af den fjendtlige Invasion, som spredte Skræk og Forvirring lige til Kjøbenhavn, udstedtes der Befaling til Ulfeld om at mønstre Mandskabet, hvem det end tilhørte: Kronens, Adelens, Kapitlers og Gejstlighedens, „saa at de kan være i Beredskab til at støde til Armeen der i Landet, naar det behøves", hvorfor Ulfeld skulde inddele det i Kompagnier og lade det eksercere. Han skulde desuden sørge for, at Befolkningen skaffede sig Vaaben, og at der oprettedes Bavner og Baal samt holdtes Vagt overalt i Landet[2]). Tilsvarende Ordre udstedtes samme Dag til Bondestanden.

Straks efter Modtagelsen af denne Ordre, i hvis Tilblivelse han selv formentlig har haft Del, opsatte Ulfeld en Plan for sit Arbejde, hvorved han tænkte sig det aabne Land i de to Provinser delt i et østligt (Blekinge og Christianstad Len) og et vestligt Distrikt (Malmøhus, Landskrone og Helsingborg Len), hvert under sin Kommando. Han satte sig derhos straks i Bevægelse for at skaffe Befalingsmænd til den store Mængde Mandskab samt Vaaben og Ammunition m. m., idet han tænkte sig et lille særligt Korps opstillet i den østlige Del af Landet til at imødegaa fjendtlige Foretagender der.

Han slutter sin Memorial herom med: „Gud bevare vor Armee fra Ulykke, saa længe forhaabes jeg, Fjenderne kommer her ikke"!

---

[1]) Skaanske Handlinger No. 892, særlig Borcherts Artilleriregnskab 1657.

[2]) Skaanske Tegn. 23/7 1657 og Landskrone Lens Regnsk. 1657—58.

Nogle af sine Ønsker fik Ulfeld opfyldt — Resten maatte han selv om, idet man overlod til hans store Fædrelandskærlighed at finde paa Udveje, og man blev ikke skuffet i Forventningerne til ham.

Efter et udførligt Forslag af den dygtige og energiske Rigsraad Otto Krag udstedtes der endvidere den 28. Juli en til „alles Bønder“ i Skaane-Blekinge rettet kongelig Anmodning om et „General-Opbud“, hvorfra ingen, „som vil holdes for en god Patriot, kan undskylde eller undslaa sig fra sit Fædrelands Defension og Forsvar, nu da Fornødenhed og fælles Velstand kræver det“; det paabødes derfor alvorlig, at „alle tjenlige Mandkøn i alle Herreder og Len i Skaane holder sig i Beredskab med det bedste Vaaben og Tilbehør af Ammunition, som enhver kan bringe tilveje, det unge og dygtigste at bruges til Hest, de andre til Fods, saa at I kan være færdige til at følge Knud Ulfeld med 8 eller 10 Dages Proviant, naar han derom lader Eder tilsige. Fogder og andre, som kunde tjene til at føre som Officerer og at føre Folket, formoder vi at være villige til Fædrelandets Tjeneste; men skulde nogen undslaa sig og blive tilbage eller bortløbe uden Forlov, skal han straffes paa Liv og Ære som en „Landforreeder“ og af Lensmanden paagribes ......“. Tilsvarende Ordre udfærdigedes samme Dag til Lensmændene og særlig til Knud Ulfeld, og hertil var føjet adskillige Enkeltheder, saasom at en Del af Karlene skulde gøre Tjeneste som Dragoner, at saasnart den tilsigtede „Action“ (Slag) var udført, skulde den mødte Almue hjemsendes, „for at de en anden Gang kunde være saa meget villigere til at møde, naar de opbydes“[1]).

[1]) Memorialier fra Kancelliet 25/7 og 28/7 1657; Danske Kongers Hist. No. 123; Krigsarkivet i Stockholm, Krigskollegiets Brevbog I: Per Brahe til Raadet 3/8 og 19/8 1657.

Selve Gangen i det vældige Arbejde, som udfordredes til at sætte alle disse Mennesker i Bevægelse, kendes ikke nærmere; men det fremgaar af samtidige Udtalelser fra Deltagere, at det hele stod og faldt med Ulfelds Personlighed. Kun han formaaede at meddele sin Energi og Myndighed til de underordnede Hjælpere, at overvinde al Modstand, at raade Bod paa de mangfoldige Mangler. Endelig, efter en halv Snes Dages Arbejde, som man næppe kan vurdere tilstrækkelig højt, kunde Ulfeld personlig rykke i Felten i Dagene den 8.—10. August.

Vor lille Hær, under Axel Urups Kommando, havde da ligget fast oppe ved Engelholm, medens den svenske Hær laa nogle Mil nordligere, ved Laholm. Urup havde vel modtaget den ene kraftige Opfordring efter den anden til at angribe Fjenden, men han ansaa stadig sit Korps for svagt dertil. I en Ordre af 2. August var det bleven paalagt ham absolut at rykke frem, saasnart Knud Ulfeld var stødt til ham med sin Bondehær, og den 8. August fik han en ny Ordre om, at han endelig ikke maatte gaa ud fra, at han først, naar Ulfeld var stødt til ham, maatte gaa frem til Angreb; ti „Vor Mening har ikke været og er ejheller endnu, at I skal vente paa Knud Ulfeld eller nogen anden, naar I ser Eders Fordel mod Fjenden“ etc.[1]).

Den 7. August viste det fjendtlige Korps sig foran den danske Lejr ved Engelholm, og i de følgende Dage fandt der en Række mindre Kampe Sted mellem de to Modstandere; men i de samme Dage tilførte Ulfeld det danske Korps sit Livkompagni til Fods, 3 Kompagnier Fodfolk, som han mod Erstatning ved Landfolk havde taget ud af Christianstads Besætning, en Del af Claus

[1]) Koncepter og Indlæg til Skaanske Tegn. 2/8, 8/8 og 14/8 1657; Landskrone Lens Regnsk. 1657—58; Helmers Kronike.

Sparres Adelskompagni til Fods fra Landskrone, en Del spredt Mandskab af Skaanske Regiment til Fods samt endelig meget betydelige Skarer af Landfolk til Fods og til Hest (Dragoner) — vistnok mindst et Par Tusind Mand ialt, hvoriblandt „alle Gøinge Herreds Beboere til Hest, med riflede Bøsser“ eller de saakaldte „Giønge-Rører“. Styrken af Ulfelds Mandskab kan ikke angives nærmere, men Ulfeld erklærede kort Tid efter til Rigsraadet, at han alene af Bønderne i Christianstad Len og Landskrone Len med Froste Herred har ført 7 Kompagnier Dragoner til Lejren ved Engelholm.

Straks efter Ulfelds Ankomst holdt Urup, Ulfeld og Gyldenløve Krigsraad, hvori besluttedes, at man straks vilde angribe Fjenden. Denne, der ogsaa var vidende om de ankomne Forstærkninger, afventede dog ikke Angrebet, men afmarcherede om Natten og gik tilbage til sin forskansede Lejr ved Laholm, hvorhen det danske Korps fulgte. Den svenske Rigsdrost Per Brahe, der havde Overkommandoen over det svenske Korps, erklærer, at Grunden til hans Tilbagetog var Mangel paa Proviant, og at dette i ethvert Fald har været en medvirkende Aarsag er sandsynligt, da Ulfelds Landeværnskompagnier omsværmede den svenske Lejr og saa godt som standsede al Tilførsel. Under stadige Smaakampe, hvori vore Styrker som oftest var heldige, trak Fjenden sig yderligere tilbage i Halland, hvorefter de Danske gav sig til at belejre Laholm. Ulfeld tog dog ikke Del heri, men vendte tilbage til sit Len og sin øvrige Virksomhed, medens en stor Del af hans medbragte Folk forblev ved Hæren.

At Fjenden var fordreven fra Skaane, at han havde maattet opgive sine Stillinger, først ved Engelholm, der-

næst ved Laholm, at denne Fæstning kunde belejres, at Fjenden havde maattet overlade en betydelig Del af sit eget Land til vor Hær, og endelig at Aanden, Stemningen i vor Hær var bragt ud over det døde Punkt, saa at man efter den lange Stilstandsperiode kunde gribe Offensiven, skyldes i Følge samstemmende Vidnesbyrd fra begge Hære Knud Ulfeld og hans Folk. Man forstaar derfor ogsaa godt, at man, da det andet Afsnit af Krigen i Skaane skulde begynde under Kongens Øjne i Slutningen af September, ikke kunde tænke sig dette uden Medvirkning af Knud Ulfeld og hans Bondehær.

Fra Slutningen af August foreligger der fra Ulfeld en Memorial, hvori han beder om nogle Begunstigelser for sin By Landskrone og for Bønderne i Lenet til Gengæld for deres Udgifter og Besvær paa forskellig Vis i Anledning af Krigen. Disse Begunstigelser tilstodes straks; men en Anmodning fra ham om at sende ham nogle Officerer over, kunde Rigsraaderne ikke opfylde: havde vi blot Penge til dem, skriver de, skulde intet være os kærere, men det var dem ikke muligt. Samtidig udbad Ulfeld sig nogle Oplysninger i Anledning af, at Rygtet gik, at Fjenden brandskattede i Blekinge[1]).

Imidlertid var man kommen ind i September. Den svenske Hær havde draget Forstærkninger til sig, var atter rykket frem og havde nødt den danske Hær til at opgive Belejringen af Laholm. Efter en ret hidsig, men uafgørende Kamp ved Gennevad Bro var den danske Hær gaaet tilbage til Skaane, og den fjendtlige Hær havde paany overskredet Skaanes Grænse. Men ogsaa

[1]) Danske Kongers Hist. No. 120.

til den danske Hær var nogen Forstærkning undervejs, og man planlagde i denne et nyt Fremstød imod Halland og imod den fjendtlige Hær.

Den 2. September udstedtes der Ordre til Ulfeld om, at da der til et forestaaende Tog ind i Sverrig vilde behøves meget Fodfolk og Dragoner til Passer, Broer, Buskads m. m., og Kongen vilde bruge Ulfeld ved dette Tog, skulde Ulfeld søge at skaffe 1000 Dragoner af Landfolket samt saa mange til Fods, som han selv skønnede fornøden, og han maatte selv udnævne de nødvendige Officerer hertil. Dersom Oberst Steding[1]) vilde være hos ham, var det vel, og desuden havde Kongen beordret den gamle Generalmajor Joachim von Bredow til „at lade sig bruge“ af Ulfeld. Ulfeld maatte — foruden at Kongen overlod ham sit Livregiment til Hest (Kay Lykkes) til Anvendelse paa Toget — af hver Fæstning i Skaane udtage 100 Mand imod at indlægge et lignende Antal af det „yngste og kønneste Mandkøn“ i Stedet. Af Landskrone maatte han tage 3 Feltkanoner, og fra Kjøbenhavns Tøjhus vilde man oversende ham 10 Jærnkanoner samt Graveredskaber m. m. „Vi bede Eder paatage Eder dette Tog og gøre Eders Flid dertil, som vi tiltror Eder, paa hvad Maade I selv agter bedst at gøre Fjenden Skade i hans eget Land og i Sverrig al den Skade og Afbræk muligt er“[2]).

Ulfelds første Arbejde herefter gik atter ud paa at skaffe det størst mulige Antal Befalingsmænd til sit Korps, og han var om sig allevegne, idet han dels satte

---

[1]) Georg Steding (Städingk) havde i mange Aar tjent ved det geworbne Fodfolk, var godt kendt af Ulfeld og selv godt kendt med Forholdene i Skaane.

[2]) Skaanske Tegn. og Indlæg 2/9 1657.

Rigskommissarierne i Bevægelse, dels lod de Officerer, han alt havde, forsyne med Penge og rejse omkring i Landet for at opsøge brugbare Løjtnanter og Underofficerer, og dels endelig fik han Tilladelse til at lade hente en Del Befalingsmænd fra sine ved Felthæren værende Kompagnier. General Bredow fik han ikke, da denne blev ansat som Kommandant i Malmø, men derimod beordredes General Henderson til at stille sig til Raadighed for Ulfeld. De lovede Jærnkanoner (7-Punds) kom fra Kjøbenhavn den 7. og desuden 2 Stykker 3½-Punds Regiments-Metalkanoner „i Feltlader“.

Den 9. September ses Ulfeld at være i Landskrone, men den 11. mødte han hos Rigskommissarierne i Kjøbenhavn (Giedde, Skeel og Otto Krag) — Kongen var endnu paa Fyen i Anledning af Begivenhederne ved Frederiksodde — paa Grund af det ham paalagte Hverv. Efter dernæst at være kommen hjem i sit Hus (han synes at have haft en Gaard paa Christianshavn) har han gennemtænkt Forholdene, og Resultatet af hans Overvejelser foreligger i følgende Memorial til Kommissarierne:

Eftersom I gode Herrer har i Dag ladet mig forstaa min allernaadigste Konges Befaling, nemlig at jeg mig skulde paatage med et Antal Folk at gøre en Diversion ind i Fjendens Land, ham til Afbræk saavidt mulig: saa skulde der ingen Ting være mig ønskeligere af Gud i Himmelen her paa Jorden, end at han vilde give mig den Naade at maatte kunne gøre min naadigste Herre og Fædreneland angenem og behagelig Tjeneste. Som jeg har sagt Eder selv, erkender jeg hertil min Incapacitet, men det skal ikke mangle paa Villien i min Herres Tjeneste. Og da det er en farlig Dont at paatage sig, „helst i saadan Tid, hvor ikke fejler de, der alting til

det værste ville udtyde og interpretere, ja, om Gud ikke vilde give den forhaabede Lykke, da at skyde alting til det onde: enddog saadant ikke staar i Menneskens Hænder, men Lykken alene kommer af Gud". Saa fremfor alt beder jeg de gode Herrer altid forblive mig gode heri, raadføre til det bedste og i Agt have saadanne høje Embeders farlige Tilstand, „ikke tro letteligen, hvad enhver anbringer, men heller befordre, hvad der behøves til saadant Værk", og særdeles for det første, at der, ligesom da jeg i forrige Konges Tid var ved Armeen, maatte forordnes et Krigsraad af Officerer at raadslaa om Herrens Tjeneste, og at hvad der sluttes af de fleste, maatte uden Frygt og Fare i Værk stilles. De andre Poster skal jeg opgive, naar det befales, hvem disse Personer maa være. Dersom det behager Hans May:, da at det bliver Oberster og Oberstløjtnanter, og dersom noget vigtigt forefalder, og Sagen taaler Opsættelse, at vi giver Hans May: det til kende[1]).

Udtrykkene i dette Brev er mærkelige, men de genspejler uden Tvivl med Troskab de Stemninger og Følelser, som beherskede de ansvarhavende i Tiden. De var rede til at ofre Liv og Velfærd for deres Land, men Ansvaret trykkede dem; thi de vidste sig udsatte for Kritik, Miskendelse, Misundelse og ondskabsfuld Bagvaskelse fra Hoffets Kreds, fra Kjøbenhavns og de øvrige Byers Borgerskab, som selv ikke tog nogen som helst direkte Del i Krigen, men nøjedes med at sidde i Sikkerhed hjemme og holde Dom over dem derude i Lejrene, i Løbegravene og i Marken.

Tre Dage senere indgav Ulfeld i Kjøbenhavn et de-

---

[1] Skaanske Indlæg til Miss. 19/9 1657.

tailleret Forslag til Anstalter i Anledning af Oprettelsen af det statelige Korps, som var tiltænkt ham. Han ønskede blandt andet, at det Landfolk, Dragoner og Fodfolk, som han havde ved Felthæren, og som han kendte og stolede paa, samt de tre Kompagnier af Garnisonen i Christianstad, som havde fulgt ham paa det første Tog, maatte indgaa i hans eget Korps, samt at Lensmændene maatte beordres til i forskellige Henseender at støtte hans Forehavende. Han slutter med følgende Oplysninger om Toget i August: Da kongelig Befaling lød paa, at det meste Landfolk skulde bruges tilhest som Dragoner og Resten tilfods, saa gav en Del af Bønderne i Christianstad Len, Landskrone Len og Froste Herred Heste til omtrent 7 Kompagnier Dragoner, for at de selv kunde blive hjemme og de unge gøre Tjeneste. Disse 7 Kompagnier blev førte til Lejren; men i de første 4—6 Dage fik de ingen Føde, men alene Arbejde med Skovl og Spade; nogle Heste blev bortstjaalne og en Del tagen fra dem med Magt paa „Aasen"[1]) |: som de, der kom igen, beretter :|. Det var meget ønskeligt, at Helsingborg Len, Herredsvad Kloster, Blekinge og en Del af Malmøhus Len maatte hjælpe med Heste, thi der er Heste nok i Landet, og da alle gærne vil forsvares, bør ogsaa alle, hvem de end tilhører, hjælpe at gøre Dragonerne beredent[2]).

Ulfelds Forslag blev næsten uden Undtagelse fulgte af Rigskommissarierne, som i alle Forhold viste Ulfeld den største Hensyntagen, og man tør vel antage, at den ledende af Kommissarierne, Christen Skeel, som selv var Hædersmand til Fingerspidserne og glødende Patriot

---

[1]) Det er: Hallands Aas.

[2]) Skaanske Indlæg til Miss. 17/9 og 19/9 1657.

har villet benytte Lejligheden til at vise, hvor megen Tillid og Agtelse han nærede for sin Modstander fra de haarde Kampe paa Møderne i 1647. Hvad særlig „Krigsraadet" angaar, udstedtes der Ordre om, at Ulfeld skulde bruge den nævnte General Henderson samt de Oberster og Oberstløjtnanter, som alt var eller herefter vilde blive ham tildelte, til et Krigsraad ganske i Overensstemmelse med Ulfelds Forslag.

Ulfelds ovennævnte Indstilling til Raaderne af 14. September er det sidste Aktstykke, vi kender fra hans Haand, og kun meget ufuldkomment er vi i Stand til at følge hans Spor i Dagene indtil hans Fald sidst i September. Det kan ses, at han har faaet samlet til sig i ethvert Fald en Del af sit eget Fodfolk og sine Dragoner fra Felthæren; men om han har medtaget Kongens Livregiment til Hest, synes tvivlsomt. Han har endvidere i Dagene omkring den 20. September antaget et meget betydeligt Antal Officerer til sit nye Mandskab; men det er tvivlsomt, hvorvidt han, selv ved Udfoldelsen af den største Energi, har kunnet overkomme i de faa Dage at rejse saa meget Mandskab, som Hensigten egentlig var.

Den krigerske Situation paa begge Sider den sidste Trediedel af September var den, at den svenske Hær under Feltmarskalk Gust. Otto Stenbock indtil den 20. September havde staaet ved Ørkeljunge, 3—4 Mil østnordøst for Engelholm, den danske Hær omtrent 3 Mil fra den svenske, ved Bolestad (Tranarp) ved Overgangen over Rønne Aa. Men den nævnte Dag trak den svenske Hær sig noget tilbage, til Fagerholt, tæt ved Grænsen mod Smaaland, og her forblev den indtil den 1. Oktober.

Medens den danske Hær forblev ved Bolestad, sam-

lede Knud Ulfeld efterhaanden sin Styrke ved Øster-Ljungby, tæt nordøst for Bolestad, men ligeledes ved Hovedvejen Ørkeljunge-Fagerholt-Markaryd. Stenbock beretter, at han maatte gaa tilbage til Fagerholt paa Grund af Fouragemangel, og fordi Fjenden daglig forstærkedes, og han beklager sig stærkt over, at de mange „Snaphaner" — Skarer af Landfolket til Fods og til Hest — i Skovene overfalder hans Konvoyer. „Man kan ingen Efterretninger faa om noget, da Bønderne overalt ligger ude i Skovene, og de Partier af vore, som de ikke selv er voksne, rapporterer de straks til Fjenden. Fjenden forstærker sig daglig, og medens han i Holsten og Jylland intet foretager sig, synes han desto flittigere at være om sig her"[1]). Den 23. September beretter Stenbock, at en dansk Styrke var kommen til Ørkeljunge Natten mellem den 21. og 22. September, og der er ingen Tvivl om, at det er Ulfelds Folk, der uophørlig plager Svenskerne og væsentlig medvirker til, at Stenbock maa trække sig tilbage, og det er sikkert ogsaa dem, der først er fulgt efter Fjenden over Ørkeljunge.

En moderne, svensk Forfatter[2]) beretter, at de Danskes Plan for det nu begyndende Afsnit af Felttoget

[1]) Krigsarkivet i Stockholm, Krigskoll. Brevbog I, Stenbock til Krigskollegiet 24/9 1657.

[2]) Professor, Dr. A. Stille i Lund i en overordentlig tiltalende Afhandling „Felttoget i Skaane-Halland 1657" (Hist. Tidskr. för Skåneland II). At der i Fremstillingen af Forholdene vedrørende den danske Hær, særlig dens Organisation, findes nogle Misforstaaelser er let undskyldeligt, da disse Forhold i sig selv er meget vanskelige at udrede. Denne Forfatter berigtiger — navnlig paa Grundlag af nogle efter Krigen afgivne Vidnesbyrd — de hidtil givne Fremstillinger af Begivenhederne ved Ulfelds Fald og beretter, at Ulfeld blev dræbt af Oberst Ranck i et Sammenstød den 28. September om Formiddagen, paa „Sibbarps Ry" syd for Haslerød.

gik ud paa, at den egentlige Hær, ved hvilken Kongen befandt sig, skulde trænge frem uden om den svenske Hærs højre Fløj, og samtidig hermed skulde Knud Ulfeld med sit Korps foretage en Diversion ad Helgeaadalen mod eller udenom den svenske Hærs venstre Fløj, saaledes at Svenskerne trykkedes i begge Flanker. Dette kan vel være rigtigt[1]); men om det, der skete de sidste Septemberdage ude i det stærkt gennemskaarne Terræn øst for den svenske Hær, kendes med enkelte Undtagelser, som senere vil blive nævnte, af samtidige Beretninger kun de svenske, og disse er derhos faa og ret ubestemte. For at søge klaret Forholdene ved Ulfelds sidste Kamp og hans Fald skal disse Beretninger gengives her.

Feltmarskalk Stenbock beretter den 30. September — vistnok om Formiddagen — til Krigskollegiet, at han har udsendt Generalløjtnant Henrik Horn med „et stærkt Parti" mod Passet ved Vitsø[2]), hvor der var anmeldt fjendtlige Tropper. Senere paa Dagen erfarer Stenbock af den tilbagevendte Horn, at da Horn kom til Vitsø, var Fjenden gaaet bort derfra — hvorhen vidstes ikke. Stenbock tilføjer: Jeg har sendt Oberst Ranck[3]) med hans Dragoner og 30 Heste (Ryttere) ad Vejen fra Smaaland til Vitsø; man siger, at han er bleven jaget af Fjenden. Jeg sendte ham afsted, inden jeg vidste noget om dette fjendtlige Parti, der har været ved Vitsø[4]). Samme Dag

---

[1]) Se den kongelige Ordre 1. Oktober til Henrik Lindenov om at fortsætte den „Diversion i Giøng Herred eller anden passende Sted" i Christianstad Len, som Knud Ulfeld var beordret at gøre (Skaanske Tegn. 1/10 1657 af Hovedkvarteret i Røssøholm).
[2]) Omtrent 2 Mil i Luftlinie øst for Fagerholt, det svenske Hovedkvarter.
[3]) Han var Kommandør for de smaalandske irregulære Dragoner.
[4]) Krigsarkivet i Stockholm, Krigskollegiets Brevbog I.

skriver Stenbock til Carl Gust. Wrangel i lignende Udtryk, men tilføjer om det fjendtlige Parti ved Vitsø, at dette i Tide var bleven advaret af Bønderne og havde trukket sig tilbage. Han har for „nogle Dage siden" udkommanderet Oberst Ranck i Retning mod Christianstad for at indhente Fanger og skaffe Efterretninger; men Ranck er til sin Ulykke netop falden i Hænderne paa dette (danske) Parti og har mistet omtrent 60 Ryttere og Dragoner. Den 7. Oktober skriver Stenbock i en Efterskrift til Wrangel: Angaaende det Parti af Fjendens, som faldt over Oberst Ranck, saa har Knud Ulfeld sendt dette Parti ud og er da af Ranck selv bleven skudt ihjel[1]). Til Rigsdrosten Per Brahe havde Stenbock berettet den 4. Oktober: at det Parti af Oberst Rancks har udrettet det, at Knud Ulfeld er bleven dræbt[2]). Endelig haves der en (svensk) Beretning om et Forhør over en dansk Fange den 12. Oktober, hvori Fangen, der var af Ulfelds egen Eskadron, berettede, hvorlunde Ulfeld „skal være raget i Rencontre med vore Dragoner og have slaaet dem; men han Uhlefeldt selv menes at være skudt"[3]).

Herefter kan man antage, at Oberst Ranck, der var udsendt „nogle Dage" før den 30. September fra Smaaland over Vitsø mod Christianstad, har passeret Helgeaa ved Vitsø og derefter har fortsat i sydøstlig Retning mod Christianstad. Han kan da have faaet Efterretning om Ulfelds Fremrykning til højre bagved sig og være veget tilbage i nordlig Retning til den nærmeste Helgeaa-

---

[1]) Skoklosterarkivet, Stenbock til Wrangel.

[2]) Samme Arkiv T. II. No. 39 Afskrift af Beretning fra Stenbock til Per Brahe.

[3]) Rigsarkivet i Stockholm, Carl X Gust. Tid. Den danske Krig. Skaane, Halland og Blekinge.

overgang, ved Haslerød (Sibbarp). Knud Ulfeld kan paa sin Side, under Flankemarchen mod øst, have dækket Hovedmængden af sit Landfolk i den farlige Flanke ved et „Parti" af sine Dragoner m. fl., med hvilket han selv er fulgt for at rekognoscere Fjenden[1]), og det kan have været dette „Parti", som en kort Tid har været ved Vitsø, enten den 27. eller den 28. meget tidlig paa Dagen, for dernæst senere paa Dagen den 28. at overfalde og nedsable Rancks Afdeling henne ved Haslerød. Men Datoen 28. September for Ulfelds Fald synes desuagtet mistænkelig. Fra Haslerød (Sibbarp) til Fagerholt er der (i Luftlinie) kun 4 Mil, medens Vitsø ligger omtrent midt imellem de to Steder, saaledes at en Rytter i Løbet af faa Timer kunde bringe Melding fra Haslerød til Fagerholt (eller Vitsø); men ikke desto mindre er Stenbock endnu den 30. om Formiddagen uvidende om Nedsablingen den 28. „om Formiddagen"[2]), og først senere paa Dagen erfarer han rygtevis noget derom! Det skønnes ogsaa mistænkeligt, at der skulde kunne gaa 2—3 Døgn hen efter det danske „Partis" Ophold ved Vitsø (2 Mil fra Stenbocks Hovedkvarter), inden Stenbock faar nogen Melding derom. Henrik Horns Styrke kunde med Lethed paa een Dag gøre Turen Fagerholt-Vitsø og tilbage igen. Det synes derfor rimeligere at antage, at Ulfeld er falden den 29. September — maaske endog først den 30.

---

[1]) Se Landskrone Lens Regnskab 1657—58 om en saaret Dragon Laurids Nielsen Ørje, „som udi dend Rencontra mod Suenschen bleff quest, da Hr. Knud Ulfeld bleff schut", og om hvem hans Kompagnichef udtaler, at han (Dragonen) „var udkommanderet paa det Parti imod de Svenske, da General, Hans Exellence afgangne Velbaarne Salig Hr. Knud Ulfeld blev nedlagt".

[2]) Se Professor Stilles Skrift S. 83.

Ogsaa Professor Stilles Fremstilling af Oberst Rancks Forhold skønnes tvivlsom. Det siges, at Rancks Hensigt var at hindre Ulfelds Overgang ved Haslerød; men Affærens Forløb med den frygtelige Nedslagtning af Rancks Folk tyder langt mere paa, at de Danske har overrasket Svenskerne, end paa et tilsigtet Forsvar fra disses Side. Herpaa tyder ogsaa en af Landshøvdingen i Christianstad Len 1675, den bekendte Magnus Dureel, til Regeringen stilet Erklæring, hvori Dureel anbefalede en forhenværende dansk Bonde (Rigsdagsmand) til en Benaadning i Anledning af, at denne Bonde havde hjulpet Oberst Ranck med nogle fra Kampen tiloversblevne Ryttere til at slippe over Helgeaa, eftersom de Danske havde besat de øvrige Overgange i Ryggen paa Svenskerne[1]).

Men altsaa, Knud Ulfeld var falden; med Vaaben i Haand, med Ansigtet mod Fjenden, i sejrrig Fægtning og midt i sin Manddoms travleste Virken. Hans Lod var ogsaa i den Henseende misundelsesværdig, at han undgik at opleve og sørge over den ulykkelige Krig og dens Følger: Afstaaelsen af hans Landsdel og hans Hjem til Fjenden, og han undgik Ydmygelsen ved Regeringsforandringen 1660. Den Nimbus, som var kommen til at omgive hans Person og hans Virken, men som nu forlængst er glemt[2]), fremgaar tildels af de faa bevarede Efterretninger fra dansk[3]) og svensk Side og af, at endnu

[1]) Sv. R. A. Landshøvdingskrivelser Christianstad Len 1658—80 I. Velvillig Meddelelse fra Hr. Dr. phil. K. Fabricius.

[2]) Professer Stille har Æren af tidligere end nogen anden offentlig at have vurderet Ulfeld efter Fortjeneste.

[3]) En samtidig (trykt) dansk Beretning, dateret „Rützeholm d. 1. Okt." siger: Vor Armee er igen gaaet ind i Halland for at se, hvad der kan udrettes mod Fjenden. Den svenske Hær er ogsaa brudt op og har begivet sig ind i Sverrig ved Markaryd, hvor Hr. Knud Ulfeld med hos sig havende kommanderede Ryttere

mange Aar efter var Erindringen om Knud Ulfelds Fald levende hos Grænsebefolkningen.

Hans Gærning overdroges — som foran antydet — til hans tidligere Svoger Henrik Lindenov, som fra Christianstad ligeledes havde udvist overordentlig Dygtighed og Aktivitet; men det viste sig umuligt at holde det løst sammenføjede Mandskab samlet eller at udskrive nyt i Stedet. En af Ulfelds Dragon-Kaptajner, Skotten Thomas Meldrum, i den skaanske Krig Chef for Kronprinsens Regiment, skulde udskrive et Kompagni i Skaane og beretter i den Anledning meget betegnende: Men der jeg med min Ordre derom kom til Fogden, svarede han mig bestandig, at han ingen Folk kunde levere mig, saa længe Armeen laa i Skaane. Nu, da han hører, at General Ulfeld er død, giver han mig kun en Hob næsvise Svar og siger, at han ikke er min Dreng osv.[1]).

---

af Livregimentet en Parti af 160 Heste antruffet og ganske slaaet, saa ingen derfra kom uden en Cornet alene, som ved stor Bøn erholdt Kvarter. Men desværre den Erlige Velbaarne Mand Hr. Knud Ulfeld, som mente sit Federneland saa vel og i denne Rencontre sig saa mandelig og vel holdt, er ved et ulykkelig Skud bleven, og ellers ingen paa vor Side uden alene to Ryttere. — Noget lignende siges i en (trykt) „Extract-Schreiben aus dem königl. Dän. Feldläger in Halland“ den 5. Oktober. For øvrigt er der flere andre, men indbyrdes uoverensstemmende Beretninger om Ulfelds Fald — saaledes hos Pufendorf: de rebus Car. Gust., hos Ljunggren: Skaanske Herreg., m. fl.

[1]) Indlæg Militien vedkommende 1657 $^{14}/_{10}$. — Knud Ulfeld benævnes i 1657 hyppig „General“ eller „Generalmajor“, og navnlig kalder hans undergivne Officerer ham jævnlig saaledes. Der synes dog ikke noget Steds at findes nogen Udnævnelse til denne Grad for ham, medens han derimod i sin Egenskab af Chef for sin Fodfolkseskadron og sine Dragoner var Oberst. Muligvis hidrører Benævnelsen fra hans gamle Titel „General-Kommissarius“ — maaske er den en Reminiscens fra hans Patent af 1647, hvori der jo tillagdes ham Rang næstefter Rigens Marsk, hvis Stilling svarede til Feltmarskalk.

Ulfelds Lig var først bleven bragt til Christianstad, derfra til Landskrone. „Den 28. Oktober blev salig Knud Ulfelds Lig ført ind paa Slottet, efter at den velbaarne sal. Herre havde tilsat sit Liv i Hans Kong. May. og sit Fædrelands Tjeneste og vovet det for Fjendens Haand". „Den 4. November blev skudt ved den sal. Herres Begravelse og atter skudt efter Prædiken paa Kirkegaarden 3 Salver med Regiments-Kobberstykker". — De til Begravelsen mødte Rigsraader og andre Adelsmænd beordredes til at deliberere om Foranstaltninger til Skaanes Forsvar[1]). For kort Tid siden (1906) blev Ulfelds Begravelse i Igeløse Kirke aabnet, hvorved Besidderen af hans gamle Gaard Svenstrup lod Prydelserne borttage fra Kisten[2]), der havde en Inskription om, at Ulfeld „lod som en oprigtig Riddersmand sit Liv for sit Fædreland". Kisten var i øvrigt omtrent falden sammen, men Knoglerne af Liget var ufortærede, og navnlig var Kraniet vel bevaret. Ejeren af Svenstrup lod Begravelseskapellet fuldstændig rydde og de hensovedes Rester grave ned i et Hul paa Kirkegaarden.

Allerede den 6. November paa Landskrone Slot skriver Edel Rosenkrantz, salig Knud Ulfelds, til Kongen, at da „mig høj-bedrøvede efterladte Enke i denne sørgelige Tilstand højeste Magt paaligger at skifte efter min salig Husbond . . . . saa snart som muligt, da efterdi min nærmeste Slægt og Venner befindes ved adskillige Krigsforretninger forhindrede", beder hun om, at Niels Krabbe

[1]) Landskrone Lens Regnsk. 1657—48; Skaanske Tegn. og Indl. 1/10 og 17/11 1657.

[2]) Velvillig Meddelelse fra Hr. Dr. phil. Fabricius.

til Skjellinge maa være paa hendes Side, naar Skiftet skal foretages. I Margen til hendes Skrivelse er med en anden Haandskrift (i Kancelliet?) tilføjet „Gunde Rosenkrantz“, og den 15. November beordredes han som Værge. Samme Dag skrev hun og Otto Lindenov (Ulfelds Stedsøn fra første Ægteskab) — den sidste „paa s. Her Knud Ulfelds Børns Vegne“ — at de paa Grund af de vanskelige Tider foraarsages til snarest at holde Skifte efter „vor salig Husbond og Fader“. De ønsker til Kommissarier herved Ove Giedde og Christen Skeel.

I dette sidste Brev er der i Stedet for Navnene Ove Giedde og Christen Skeel tilføjet i Margen „Vincens Bilde og Erik Rosenkrantz“, og Konceptet til Ordren har ogsaa først lydt paa disse to Mænd, men derefter er Navnene bleven rettede til Giedde og Skeel. Disse to Adelsmænd var vel for Tiden de af Statens Sager mest optagne Rigsraader, og at de har paataget sig at møde til Skiftet trods deres mangfoldige og byrdefulde offentlige Hverv, tør maaske betragtes som et Afdrag paa Taknemmelighedsgæld fra deres egen og fra Statens Side til den afdøde[1]).

[1]) Skaanske Tegn. og Indl. 15/11 1657, der indeholder det nærmere om, hvem de efterladte ønskede til Kommissarier paa Skiftet for de forskellige Arvinger, og hvem der beordredes. Otto Lindenov blev Værge for sine to „Søskende“ (Christoffer og Margrethe Ulfeld).

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Den 7. April 1908 døde forhenværende Rektor H. H. Lefolii i den høje Alder af 89 Aar. Da han for 13 Aar siden tog sin Afsked fra Statsskolen, kunde han se tilbage paa en Lærervirksomhed, der havde strakt sig over mer end halvhundrede Aar, og han havde den Glæde at opleve, at mange Fremskridtstanker, som han havde arbejdet for, nu var naaet frem til almindelig Anerkendelse. Stærkt paavirket af Grundtvig, som Lefolii var, og i levende Forbindelse med Folkehøjskolen var han i 1875 med til at stifte *Selskabet til historiske Kildeskrifters Oversættelse* og blev snart den ledende Mand i dette Selskabs Bestyrelse; efterat han havde opgivet sin Skolegerning, gav han selv flere Oversættelser, bl. a. af Sallusts Skrifter. *Kr. E.*

Den 20. Marts 1908 døde *Carl Gustaf Styffe;* fra 1864 til 1882 havde han været Universitetsbibliothekar i Upsala. Han manglede 8 Dage i at have fyldt 91 Aar og arbejdede i den historiske Videnskab til det sidste.

Der er to Værker, ved hvilke Styffe især har vundet sit store Navn som Historiker. Det ene er hans *Skandinavien under Unionstiden*, hvoraf to Udgaver ere udkomne; en tredie er forberedt af Styffes utrættede Haand og ventes snart at udkomme. At et Værk af saadant topografisk-administrativt Indhold som dette kan udgives saa ofte, vidner bedst om dets store Betydning. For Sverige og Danmark fandtes intet tidligere tilsvarende Arbejde, for Norge i alt Fald intet for Unionstiden. Vel var Fremstillingen af Norges og Danmarks Forhold mere kortfattet, men man fik dog en ypperlig

Vejledning, og for Sveriges og Finlands Vedkommende gav det en overordentlig fyldig og indholdsrig Fremstilling. Ikke blot fandt Historikeren den nødvendige stedlige Orientering; man fik Efterretninger om Landets Naturforhold paa de Tider og om Forskjellen fra Nutiden, man fik Underretning om Bebyggelsens Udstrækning og Art, om Samfærsel og Vejforhold, om Administration og Skattevæsen. Det var i det Hele ejendommeligt for Styffes Forfatterskab, at hvor faktisk og dokumentbunden den end var, mærkede man dog, at han var en Mand med Syn for mange Sider af Livets Forhold og med en meget vid Læsning. Men Styffe havde da ogsaa især i Ungdomsaarene i Sommertiden studeret Planter og Forsteninger, han fulgte gjennem hele sin Levetid omhyggeligt med i de store ethnografiske og geografiske Spørgsmaal, og baade Bibelstudier og Historiens Filosofi vare ham kjære.

Som historisk Fortæller er Styffe aldrig optraadt. Ikke desto mindre har han i sit andet Hovedværk *Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiv* (5 Bind 1859—1884) givet en almindeligere Fremstilling af et omfattende Tidsrum, nemlig fra Midten af det 14de Aarh. indtil 1512. Skildringen fremkommer dog mere indirekte, idet Værket væsentlig giver en Række Monografier eller Undersøgelser over Enkeltspørgsmaal, men dog faar man ved dem en indgaaende og paa en tæt Underbygning hvilende Fremstilling af Sveriges hele politiske Historie, de udenlandske Forviklinger, Krigshistorien, Landets Forvaltning og Skattevæsen, ligesom delvis af mange andre Sider af Tidshistorien. Men alt dette findes kun i de omfattende Indledninger til Bøgernes egentlige Indhold, der er en Udgave af den store Mængde Aktstykker, som Styffe havde samlet i Udlandets Arkiver, ganske særlig i Østersøens Byer. Saaledes ere disse Skrifters ydre Fremtræden saa afvigende som muligt fra Geijers, og dog var Styffe denne Historikers Lærling og delte i vigtige Punkter hans Opfattelse, hvorfor han ogsaa tog Geijers Parti overfor Fryxell, da denne rettede sin stærke Anklage mod Geijer, fordi han havde udtalt saa stræng en Dom over de svenske Stormænds Holdning.

Ogsaa et helt andet Tidsrum har Styffe viet sit Arbejde som Forfatter og som Udgiver, nemlig Gustav Adolfs og hans store Ministers Tid. Han udgav *Konung Gustaf II Adolfs skrifter* (1861), og dels udgav han, dels forestod han som Hovedleder Offentliggjørelsen af *Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefväxling;* 14 Bind ere udkomne af dette betydningsfulde Værk. Styffe besad et indgaaende Kjendskab til de svenske Arkivers Indhold, om han end kun i sine yngre Aar havde gjort Tjeneste ved dem; hans Kundskaber og Indsigt bleve da ogsaa stadigt benyttede ved Spørgsmaal om Arkivernes Ordning og Administration.

Styffes Opfattelse af den gamle Unionstid var stærkt svensk præget, i sin Fremstilling af Kong Hans Regering var han saaledes urimelig haaard mod denne Konge, og Danske have flere Gange polemiseret mod hans Opfattelse, uden at de dog derfor nogensinde have glemt Styffes store videnskabelige Fortjenester — allerede 1867 var han bleven optaget til Medlem af det danske Videnskabernes Selskab — og til flere danske Lærde var han knyttet ved trofast Venskab.

Joh. Stp.

Gaston Boissier, Professor i latinsk Litteratur ved Collège de France og Sekretær ved det franske Akademi, f. 1823, er død 10. Juni 1908. I sin omfattende Forfattervirksomhed, der udmærkede sig ved en Forening af livlig og elegant Fremstilling og grundige Studier, behandlede han væsenligst litteratur- og kulturhistoriske samt arkæologiske Emner fra Roms Historie i Slutningen af Republikken og i den første Kejsertid (*Cicéron et ses amis*, *La réligion romaine d'Auguste aux Antonins*, *L'opposition sous les Césars, Tacite* og *Promenades archéologiques. Rome et Pompéi*). Ved Siden heraf har han til *Collection des grands écrivains français* skrevet om *Madame de Sevigné* og *Saint Simon.*

Den højtansete Professor i Filosofi og Pædagogik ved Berlins Universitet Friedrich Paulsen, f. 1846 i Langenhorn i Slesvig, er død 16. August 1908. Her skal om ham, der hørte til den nuværende tyske Videnskabs bedste og mest frisindede Mænd, kun anføres, at han vistnok var den indsigts-

fuldeste og med størst Vidsyn udrustede Kender af den moderne Dannelses og Undervisnings Historie, særlig for Tysklands Vedkommende. Herom afgiver Vidnesbyrd hans *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten,* 2. Aufl. 1—2 Bd., 1896—97, et Værk, som ved dets Lærdom og upartiske Vurdering har stor Betydning ogsaa for Tysklands almindelige kulturelle Historie. En højst interessant lille Oversigt over samme Emne, men ogsaa omfattende Folkeundervisningen, gav han 1906 i *Das deutsche Bildungswesen in seiner geschichtlichen Entwickelung* (i Samlingen *Aus Natur und Geisteswelt*).

Den 21. April 1908 døde Theodor von Sickel, hvis Navn hører til de største i vor Tids Historiegranskning. Født 1826 i Nordtyskland blev Sickel tidlig knyttet til Universitetet i Wien og det nylig oprettede *Institut für oesterreichische Geschichtsforschung.* I en lang Aarrække var han her den ledende Mand og bragte Institutet til høj Blomstring; 1892 forlod han det dog for i Rom at organisere det østrigske Institut ved Vatikanerarkivet, og her virkede han til 1901. Sickels Omraade er fremfor alt Diplomatiken, og denne vigtige historiske Hjælpevidenskab, som i lang Tid havde været noget stillestaaende, har han bragt i nyt Flor; for den Prøvelse af Aktstykkers Ægthed, som er det centrale i Diplomatiken, har han udviklet klare Principer, og med stort praktisk Blik har han vidst at udnytte Fotografien, som tillader Forskeren at samle tro Gengivelser af Aktstykker, selv om de originale Breve er spredte over hele Evropa. Sammen med Sybel har Sickel ogsaa udgivet det prægtige Facsimileværk: *Kaiserurkunden in Abbildungen*; men hans egentlige Hovedværk er den Udgave af de ældste tyske Kejserbreve fra Karolingernes og Ottonernes Tid, som han har leveret til *Monumenta Germaniæ.*

Kr. E.

I Dagene fra den 6. til 12. August afholdtes i Berlin en *international Kongres for historiske Videnskaber.* Det var den fjerde i Rækken af saadanne Kongresser og talrigt besøgt. Medlemsantallet var omtr. 1050; deraf var det aldeles overvejende Antal Tyskere; en Del Englændere og Amerika-

nere var kommen til Stede, men skønt Franskmændene fra først af havde tegnet sig ret livligt, mødte i alt kun 25 (deraf 5 fra Ægypten), uden at der blev angivet nogen Grund til Udeblivelsen. Fra Sverige deltog 28, fra Finland 8, fra Norge 8 og fra Danmark 11.

Kongressen afholdt daglig almindelige Forsamlinger samt Møder i de 8 Sektioner, hvori den var delt. Af Danske holdt Professor J. L. Heiberg et af de almindelige Foredrag om *Archimedes belyst ved et nyfundet Skrift.* I Sektion III (Middelalderens og den nyere Tids politiske Historie) talte Professor Kr. Erslev om *Inddelingen af de historiske Kilder og den derpaa beroende methodiske Orden i Undersøgelsen*; I Sektion IV (Middelalderens og den nyere Tids Kultur- og Aandshistorie) talte Docent Dr. Axel Olrik om *Folkedigtningens episke Love.* Af Nordmænd og Svenske holdt Professor Alexander Bugge og Professor Harald Hjärne almindelige Foredrag om *Den islandske Sagas Oprindelse og Troværdighed* og om *Gustav Adolf.* I Sektion III talte Professor Yngvar Nielsen om *Skandinavisk Politik i 1814*, i Sektion II (Hellas og Roms Historie) Professor O. A. Danielsson (Upsala) om *Det nuværende Standpunkt for Forarbejderne til 2det Bd. af Corpus inscriptionum Etruscarum*; i Sektion VII b (Middelalderlig og nyere Kunsthistorie) Dr. phil. Andreas Aubert om *Runge og Romantiken* og i Sektion VIII (Historiske Hjælpevidenskaber) Professor A. Andersson (Upsala) om *Det internationale Samkvem i Henseende til Udlaan af sædvanlige (ikke sjældne) Tryksager.* Endelig holdt Professor Schybergson fra Helsingfors i Sektion III Foredrag om *Göttinger-Historikernes Forhold til de svenske og finske Historikere i 2den Halvdel af det 18. Aarhundrede.*

Iøvrigt var Kongressens henimod 200 Foredrag, der behandlede de mest vidtforskellige Æmner, med stor Skønsomhed fordelt til de forskellige Nationaliteter; Berlinerhistorikerne, der optraadte som Værter, undlod beskedent selv at optræde som Foredragsholdere, men virkede derimod som Vejledere ved de mange Museumsbesøg og andre Forevisninger, der var knyttede til Kongressen. Ogsaa med Hensyn til Valget af

Kongressens Ledere optraadte den tyske Organisationskomité med stor Takt og Hensynstagen.

Den længe forberedte og stort anlagte *Norges Historie, fremstillet for det norske Folk* er nu (Septbr. 1908) begyndt at udkomme paa H. Aschehoug & Co.s Forlag i Kristiania. Ligesom ved Sveriges Historia og Danmarks Riges Historie vil de forskellige Tidsafsnit blive behandlede af hver sin særligt sagkyndige Forfatter, og Navnene paa de fremragende Historikere, der har sluttet sig sammen til Opgavens Løsning, afgiver en Borgen for, at Værket fuldt ud vil svare til baade videnskabelige og litterære Krav og bringe den kritiske og indgaaende Fremstilling af Norges Udvikling, som hidtil har været savnet. Af det ældre Slægtleds Historikere vil Rigsarkivar E. Hertzberg behandle Tiden 1035—1319 og Professorerne Y. Nielsen og J. E. Sars henholdsvis Tiden 1537—1660 og Tiden 1814—1905, medens som Repræsentanter for det yngre Slægtled Professorerne A. Bugge og A. Taranger vil skrive henholdsvis om Tiden indtil 1035 og om Perioden 1319—1537 og Dr. Osc. Alb. Johnsen om Tiden 1660—1814. Hele Værket, der vil blive rigt illustreret, vil udgøre 6 Bind og ventes at kunne foreligge afsluttet i 1914. Hidtil er udkommet 3 Hefter; de to af dem danner Begyndelsen af Prof. Y. Nielsens Bind, det tredje fører Læseren helt op til den nyeste Tid, idet Prof. Sars' Bind vil blive delt i 2 Halvbind med 1884 (Det Sverdrupske Ministeriums Tiltrædelse) som Grænse og Udgivelsen er begyndt med det sidste af disse.

I Anledning af Professor Harad Hjärne's 60aarige Fødselsdag har hans Elever, baade yngre og ældre, tilegnet ham et allerede ved sin Størrelse imponerende Festskrift: *Historiska Studier tillägnade Professor Harald Hjärne* (Upsala & Stockholm, 1908). Skriftet indledes med en Hilsen til ham og omfatter derpaa 27 Afhandlinger, hvis Emner er hentede fra saa godt som alle Perioder i Sveriges Historie. Vi kan ikke her gaa ind paa en nærmere Redegørelse for Indholdet, der snart er af ydre politisk, snart af retshistorisk og snart af økonomisk Natur, men skal blot bemærke, at Værket som

Helhed kaster nyt Lys over mange forskellige Spørgsmaal, af hvilke adskillige har Betydning ogsaa for Nordens almindelige og for Danmarks Historie.

Docent i Historie ved Universitetet i Kristiania Halvdan Koht har i 1908 i det norske Videnskabs-Selskabets Skrifter (II Historisk-filosofisk Klasse 1907 Nr. 7) udgivet *Die Stellung Norwegens und Schwedens im deutsch-dänischen Konflikt, zumal während der Jahre 1863 und 1864.* Dette Arbejde, for hvilket Forfatteren har erhværvet den filosofiske Doktorgrad, beror paa adskillige Aars Studier, der tidligere har sat rig Frugt i en 1906 som Manuskript for Studerende udgivet Samling af Kildehenvisninger og Aftryk: *Norges og Sveriges Politik i Forholdet til Danmark 1857—1864.* Det er en Skildring af de forenede Rigers diplomatiske Forhold til den dansk-tyske Strid, der her er givet, ikke en Skildring af Folkebevægelser eller Folkestemninger; Kærnepunktet er en Undersøgelse om hvilket Ansvar de forenede Rigers Konger og Regeringer har for deres Holdning over for Danmark.

Dr. Koht har med Omhu og Kritik benyttet det store trykte Kildestof og fremdraget adskilligt nyt eller vanskelig tilgængeligt Materiale, af hvilket en Del er trykt som Bilag til hans Afhandling. Vigtigst er Uddrag af de norske Regeringsprotokoller, enkelte af Manderströms Depecher fra 1863—1864 og endelig et hidtil utrykt meget ejendommeligt Brev fra Hall til Hamilton af 14. Oktober 1863, der bestemtere end det hidtil har været Tilfældet fastslaar det Tidspunkt, da Hall har maattet forstaa, at al Mulighed for Alliancen var forbi. Statsraad Mantheys Dagbøger, der hidtil kun har været kendt i Uddrag, men nu er under samlet Udgivelse, er grundig udnyttede og oplyser den norske Regerings Overvejelser.

I Forhold til N. Neergaards grundlæggende Fremstilling, hvilken Dr. Koht kun paa enkelte mindre vigtige Punkter berigtiger eller imødegaar, bringer Bogen intet afgørende Nyt; dens Værdi beror paa den her for første Gang givne kritiske og samlede Fremstilling af den svensk-norske Politik over for den dansk-tyske Strid.

Dr. Kohts Fremstilling er gennemgaaende meget objektiv.

men dog præget af en ubetinget Uvilje mod den politiske Skandinavisme. Han fælder en stræng Dom saavel over den danske nationalliberale Politik som over den svensk-norske Regerings Holdning. Paa den svenske Politik i Halvtredserne og forud for Krisen 1863—1864 lægger han Hovedansvaret. „Det historiske Ansvar træffer ikke de Mænd, der bestemte Udgangen, den skandinaviske Alliances Bristning, men de [ɔ: Oskar I, Carl XV og deres Mænd], der førte en Blindhedens og Forblindelsens Politik til den ellevte og tolvte Time". Carl XV dømmer han overordentlig strængt, hvad der bl. a. ved Doktordisputatsen gav Rigsarkivar Ebbe Hertzberg Anledning til en bestemt Indsigelse (refereret bl. a. i Morgenbladet 1. April 1908 Nr. 185 og Aftenposten Tirsdag 31. Marts 1908 Nr. 180). *A. Frs.*

Medens den franske Historieskrivning, for saavidt som den giver sig af med Revolutionstiden, i Øjeblikket er under stærk Paavirkning af Aulard og i Tilslutning til ham frembringer en Række Arbejder, der ligesom Aulards egne lider under Mangel paa psykologisk Dybde, men i alt Fald delvis er af stor kritisk Værdi og alle er gennemtrængte af varm Sympati for den store Omvæltning, er der inden for den tyske Litteratur i de sidste Aar udkommet et Værk af ganske modsat Retning. Talen er om Professor Adalbert Wahl's *Vorgeschichte der französischen Revolution. Ein Versuch.* 1—2 Bd., 1905—07. Ligesom i Tocqueville's berømte Skrift: L'ancien régime et la révolution, er det dog ikke selve Revolutionstiden, der er Emnet, men kun dens Forudsætninger og dens Forhistorie; efter en kortere Udsigt over Samfundsforholdene under Ludvig XV gives en indgaaende Skildring af Ludvig XVI's Tid indtil 1789. I mange Henseender fortjener Værket Anerkendelse; meget nyt er bragt frem, og mod mange tidligere Meninger og Opfattelser er der rettet alvorlige Stød; særlig kan fremhæves Undersøgelserne om Parlamenternes Holdning, om Embedsstanden og om den faktiske Andel i Privilegierne, det øverste Lag af 3dje Stand var i Besiddelse af. Ikke sjældent er dog W.'s Paastande fremsatte med større Sikkerhed end deres Underbygning byder Forudsætninger for.

Interessantest, men ogsaa mest omtvisteligt er imidlertid Forf.'s hele Grundsyn. Til at bestemme dette med saa faa Ord, som Pladsen her tillader, kan man ved Siden af selve Værket drage Fordel af W.'s senere fremkomne Afhandling: *Ueber die Ursachen der französischen Revolution* (Historische Zeitschrift Bd. 101). Man tør da vistnok gengive hans Hovedtanker paa følgende Maade: Hverken de sociale og politiske Tilstandes Slethed eller de privilegerede Klassers sejge Fastholden af deres Særrettigheder eller Kongemagtens Mangel paa Vilje til at gennemføre de mest paatrængende Reformer har været Aarsager til Revolutionen; Reformerne kunde være kommet uden den; den var aldeles overvejende kun en Kamp om Magten; denne Kamp var indledet ved Parlamenternes og Notablernes Modstand mod Absolutismen, men tog en hel anden Fart, da 3dje Stand greb ind og, fyldt med Filosoffernes individualistiske og statsfjendtlige Læresætninger, rettede sit Stød mod selve Staten, og Kongedømmet bukkede under i Kampen, fordi det havde vænnet sig af med at tvinge Undersaatterne til Lydighed og ikke havde sørget for at oprette Disciplinen i Hæren. Det er i høj Grad tvivlsomt, om dette Grundsyn vil formaa at trænge igennem. For at bevise dets Rigtighed har W. trukket Billedet af saavel Ludvig XV's som ogsaa af Ludvig XVI's Regeringsperioder op med for lyse Farver og set for overlegent og i Virkeligheden uhistorisk paa de frisindede Idéer, der var og er det 18. Aarhundredes store og ærefulde Indsats i Samfundsudviklingen, og han har ikke mindst undervurderet, hvor naturligt det var, at Hoffets Ødselhed og det store Deficit maatte fremkalde Mistanke til og Modstand mod Absolutismen, selv om denne paa andre Omraader vilde noget godt. Denne iøjnefaldende Undervurdering kommer navnlig frem i hans Fremstilling af Calonne's og Notabelforsamlingens Tid, og med Rette har en anden tysk Historiker, Professor Hans Glagau i et for nylig udkommet Skrift: *Reformversuche und Sturz des Absolutismus in Frankreich (1774—1788)*, 1908, særlig paa dette Punkt angrebet Wahls Skildring og Opfattelse. *J. A. F.*

Rettelse.

S. 252, L. 3 1780, læs: 1790.

Navneregister.

(Ved **Hugo Matthiessen.**)

Udsigt over den danske historiske Forenings Regnskab for 1906 og 1907 og Virksomhed i 1906—1908.

Regnskabet for 1906.

Indtægt:

1)	Kassebeholdning 1. Jan. 1906	4243	Kr.	38	Ø.
2)	Medlemsbidrag	2645	—	60	-
3)	Solgte Skrifter	248	—	72	-
4)	Bidrag fra det Classenske Fideikommis og fra det kgl. danske Videnskabernes Selskab	600	—	„	-
5)	Renter af Foreningens Kapital og Kassebeholdning	482	—	70	-
		8220	Kr.	40	Ø.

Udgift:

1)	Forfatterhonorarer	1205	Kr.	„	Ø.
2)	Bogtrykkerarbejde	1503	—	50	-
3)	Papir	285	—	„	-
4)	Bogbinderarbejde	119	—	80	-
5)	Tidsskriftets Omdeling og Medlemsbidragenes Opkrævning	314	—	01	-
6)	Skrifternes Opbevaring	40	—	„	-
7)	Forskelligt	33	—	„	-
		3500	Kr.	31	Ø.
	Kassebeholdning 31. Decbr. 1906	4720	—	09	-

Regnskabet for 1907.

Indtægt:

1)	Kassebeholdning 1. Jan. 1907	4720	Kr.	09	Ø.
2)	Medlemsbidrag	3041	—	„	-
3)	Solgte Skrifter	311	—	24	-
4)	Bidrag fra det Classenske Fideikommis og det kgl. danske Videnskabernes Selskab	600	—	„	
5)	Renter af Foreningens Kapital og Kassebeholdning	508	—	25	-
		9180	Kr.	58	Ø.

Udgift:

1) Forfatterhonorarer	1057 Kr.	87	Ø.
2) Bogtrykkerarbejde	686 —	44	-
3) Papir	356 —	25	-
4) Bogbinderarbejde	124 —	48	-
5) Tidsskriftets Omdeling og Medlemsbidragenes Opkrævning	366 —	28	-
6) Skrifternes Opbevaring	42 —	40	-
7) Forskelligt	22 —	80	-
	2656 Kr.	52	Ø.
Kassebeholdning 31. Decbr. 1907	6524 —	06	-

Foreningen har i 1906—08 udgivet:

For 2det Halvaar 1905: Historisk Tidsskrift, 7. Række, 6. Binds 3.—4. Hefte. Jan. 1906.

For 1ste Halvaar 1906: Historisk Tidsskrift, 7. Række, 6. Binds 5—6. Hefte. Novbr. 1906.

For 2det Halvaar 1906: Historisk Tidsskrift, 8. Række, 1. Binds 1. Hefte. Febr. 1907, og 2. Hefte. Juni 1907.

For 1ste Halvaar 1907: Historisk Tidsskrift, 8. Række, 1. Binds 3.—4. Hefte. Novbr. 1907.

For 2det Halvaar 1907: Historisk Tidsskrift, 8. Række, 1. Binds 5. Hefte. April 1908, og 6. Hefte. Novbr. 1908.

Paa Aarsmødet 14. Juni 1906 genvalgtes Professor, Dr. Johannes Steenstrup til Medlem af Bestyrelsen; til Medlem af denne valgtes paa Aarsmødet 31. Maj 1907 Dr. phil. Aage Friis, da det fratrædende Medlem, Generaldirektør Rubin ikke ønskede Genvalg; paa Aarsmødet 11. Juni 1908 genvalgtes Professor, Dr. J. A. Fridericia. Til Revisorer genvalgtes paa alle 3 Aarsmøder Bibliotekar Gjellerup og Statsraadssekretær Koefoed. Bestyrelsen bestaar nu i Novbr. 1908 af Professor, Dr. Kr. Erslev, Professor, Dr. J. A. Fridericia, Dr. phil. Aage Friis, Museumsassistent, Dr. M. Mackeprang og Professor, Dr. Johannes Steenstrup. Af disse er Professor Steenstrup Foreningens Formand, Professor Fridericia dens Sekretær.

Foreningen, som 1. Januar 1906 talte 654 Medlemmer, har ved Dødsfald og Udmeldelser mistet i 1906 38 og i 1907 7 Medlemmer; derimod er der i 1906 indtraadt 12 og i 1907 50. Den havde saaledes 31. Decbr. 1907 et Medlemstal af 671, af hvilke 140 betaler halvt Kontingent som Medlemmer af den norske og den svenske historiske Forening.

Den danske historiske Forenings Vedtægter.

(Vedtagne 10. Maj 1876 paa Foreningens Aarsmøde med Ændringer paa Aarsmødet 18. Maj 1898.)

§ 1.

Formaalet for den danske historiske Forening er dels at vække historisk Aand og Interesse i Almindelighed, dels at fremme historisk Kunst og historiske Studier, nærmest med Hensyn til Fædrelandet og dets Litteratur.

§ 2.

Foreningen udgiver et dansk historisk Tidsskrift. Dettes Indhold skal fornemmelig bestaa af originale historiske Afhandlinger; tillige kan deri optages historiske Anmeldelser og Kritiker, utrykte Breve, Dokumenter og andre historiske Bidrag. Ved Siden deraf kan særskilt udgives større historiske Arbejder.

§ 3.

Ordentligt Medlem af Foreningen er enhver, som anmelder sig for Bestyrelsen. De ordentlige Medlemmer betale et aarligt Bidrag af 4 Kroner eller en Gang for alle 50 Kroner. De ere stemmeberettigede en Maaned efter Anmeldelsen.

Æresmedlemmer, som ikke erlægge Kontingent, kunne udvælges paa Foreningens Aarsmøder. Medlemmerne erholde de Skrifter, som Foreningen udgiver.

§ 4.

Den historiske Forenings Hovedsæde er i Kjøbenhavn. Her ledes dens Virksomhed ved fem Bestyrere, der vælges paa 5 Aar af Foreningen paa dens Aarsmøder med Flertallet af de tilstedeværendes Stemmer. Hvert Aar udtræder det ældste Medlem. Den udtrædende kan vælges paa ny. Bestyrelsens Medlemmer afgjøre, hvad der skal optages i Tidsskriftet, fordele Forretningerne mellem sig og vælge en Formand. Bestyrelsen samles paa Formandens Indbydelse, saa ofte som et af dens Medlemmer forlanger det.

§ 5.

Foreningens Aarsregnskab revideres af 2 dertil valgte Revisorer og forelægges derefter paa Aarsmødet.

§ 6.

I Løbet af hvert Aars andet Kvartal holdes i Kjøbenhavn efter offentlig Indbydelse fra Bestyrelsen et Aarsmøde. I dette vælges Medlemmer af Bestyrelsen og Revisorer, og Bestyrelsen gjør Rede for Udførelsen af sit Hverv. I dette aarlige Møde afgjøres tillige de Forslag og Andragender fra Medlemmer i Foreningen, som maatte være indsendte til Bestyrelsen inden Marts Maaneds Udgang. Bestyrelsen meddeler tillige i hvert Bind af det historiske Tidsskrift en nøjagtig Beretning om Foreningens Virksomhed og pekuniære Forhold, ligesom der ogsaa med passende Mellemrum offentliggjøres en Fortegnelse over dens Medlemmer. Extraordinære almindelige Møder afholdes, naar enten Bestyrelsen finder det hensigtsmæssigt eller det forlanges af 30 Medlemmer i en til Bestyrelsen stilet Skrivelse.

§ 7.

Forandringer i disse Vedtægter kunne alene ske i Foreningens Aarsmøder. Forslag til saadanne Forandringer fra Medlemmernes Side maa indgives til Bestyrelsen inden hvert Aars 1ste Marts. Baade i dette Tilfælde, og hvis Bestyrelsen vil foreslaa Forandringer, maa de 14 Dage før Mødet bekjendtgjøres for Medlemmerne. Underændringer til foreslaaede Ændringer skulle anmeldes for Bestyrelsen 3 Dage forinden Mødets Afholdelse. For at give Beslutninger, som forandre Vedtægterne, Gyldighed, maa i det mindste 30 Medlemmer, Bestyrelsen iberegnet, være tilstede i Mødet og $^{2}/_{3}$ af de tilstedeværende billige Forandringen.

§ 8.

Et Exemplar af disse Vedtægter skal medfølge ethvert Bind af Historisk Tidsskrift.

Bøger indsendte til Redaktionen.

Kristofer Visted: Vor gamle Bondekultur. 1. Hefte. Krania, 1908. I. W. Cappelens Forl. Det Schønbergske Forl.

Koren-Wiberg: Bidrag til Bergens Kulturhistorie. 4.—11. Hefte. Bergen, 1908. John Griegs Forl.

Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland. LXXXIII. M. G. Schybergson: Henrik Gabriel Porthan. Lefnadsteckning. 1. D. Helsingfors, 1908.

Kong Salomons Apotek i København. 250 Aars Historie. 1658. 11. Maj. 1908. Udgivet af Otto Müller. Samlet og fortalt af E. Dam. Kbh., 1908.

Fra Holbæk Amt. Historiske Aarbøger. II. Udg. af Historisk Samfund for Holbæk Amt. 1908. Holbæk. Lehmann & Stage.

Ellen Jørgensen: Fremmed Indflydelse under den danske Kirkes tidligste Udvikling. D. kgl. danske Vidensk. Selsk. Skrifter, 7. R. Histor. og filos. Afd. I. 2. Kbh., 1908.

Aarbøger, udgivne af Historisk Samfund for Aarhus Stift. I. 1908. Aarhus, 1908.

Historisk Tidskrift för Skåneland. Utg. af Lauritz Weibull. Bd. 3. H. 1—3. Lund, 1908.

Historisk Aarbog for Thisted Amt. Udg. af Historisk Samfund for Thy og Hanherred. 1908. Kbh., 1908. Lehmann & Stage.

Statsbiblioteket i Aarhus. Katalog over Læsesalens Udlaansbibliotek (danske, norske og svenske Bøger). 1. Biografi. Aarhus, 1908.

Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskole 1858—1908. Festskrift ved Højskolens halvtredsindstyveaars Jubilæum 24. August 1908. Kbh., 1908.

Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap (gevestigd te Utrecht). 29. Deel. Amsterdam, 1908.

K. Rhamm: Ethnographische Beiträge zur Germanisch-Slawischen Altertumskunde. 2. Abth. Urzeitliche Bauernhöfe im Germanisch-Slawischen Waldgebiet. 1. Th. Braunschweig, 1908. Friedrich Vieweg und Sohn.

Sophus Bugge: Populær-videnskabelige Foredrag. Efterladte Arbejder. Krania. 1907. H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard.)

Sproglige og historiske Afhandlinger viede Sophus Bugges Minde. Krania, 1908. H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard.)

Norges Historie. Af A. Bugge, E. Hertzberg, Osc. Alb. Johnsen, Yngvar Nielsen, J. E. Sars, A. Taranger. H. 1—4. Krania, 1908. H. Aschehoug & Co.

Bering Liisberg: Agent Holck. De Fattiges Tolk. 2. Udg. Kbh., 1908. Kraks Vejvisers Forlag.

Danske Vider og Vedtægter eller Gamle Landsbylove og Byskråer udgivne af Poul Bjerge og Thyge J. Søegaard. I. og II. 1. H. Kbh., 1904—08. Lehmann & Stage.

Acta Pontificum Danica. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1316—1536. 3. Bd. 1431—1471. Udg. af Alfr. Krarup og Johs. Lindbæk. Kbh., 1908. G. E. C. Gad.

Jørgen W. Flood: Norges Apothekere fra 1588 til 1908. Udgivet med Bidrag af den norske Apothekerforening. Krania, 1908. Cammermeyers Bogh.

Karl Haff: Die dänischen Gemeinderechte. I. Almende und Markgenossenschaft. II. Die Feldgemeinschaft. Leipzig, 1909. A. Deichert'sche Verlagsbuchhandlung Nachf.

Indhold:

Historisk Tidsskrift udgives med 4 Hefter aarlig. Den danske historiske Forenings Medlemmer betaler aarlig 4 Kroner. Anmeldelser om Indtrædelse modtages hos Foreningens Formand (Professor Joh. Steenstrup, Svanemosegaardsvej 12, V), hos dens Sekretær (Professor J. A. Fridericia, Nyvej 4, V), hos dens Kasserer (Dr. phil. M. Mackeprang, Adolph Steens Allé 10, V) og af H. Hagerup's Boghandel (Gothersgade 30, K). Klager over Mangler ved Tidsskriftets Tilsendelse samt Anmeldelser om Bopælsforandring bedes sendte til Dr. Mackeprang.

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgang aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske Forening mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 2 og 3 Kroner om Aaret. De Medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, ville behage at gøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Sekretær.